

Coordonatorul colecției: Șerban Papacostea

X

COLECȚIA „BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ DE
ISTORIE A ROMÂNIEI”.

GHEORGHE I. BRĂTIANU

SFATUL DOMNESC ȘI ADUNAREA STĂRILOR
ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE

O)

EDITURA ENCICLOPEDICA BUCUREȘTI, 1995

Coperta colecției: Veniamin & Veniamin *i - i*

A

© Maria Brătianu

ISBN: 973 - 45 - 0096-1

Cartea de față e una dintre lucrările cele mai reprezentative pentru vasta creație istoriografică a lui Gheorghe I. Brătianu în opera căruia cercetarea pătrunzătoare și scrupuloasă a trecutului s-a împletit permanent cu efortul de înțelegere a prezentului și cu scrutarea îngrijorată a viitorului. Lucrarea aparține ciclului final al creației istoricului, acel anume al scrierilor realizate în timpul celei de a două mari conflagrații mondiale și în anii imediat următori încheierii acesteia, cât i-a mai fost îngăduit să-și continue opera.

Apăsarea realităților imediate și perspectivele de viitor, încă și mai întunecate pentru țară, l-au îndemnat acum pe istoric să răspundă la întrebările cele mai actuale ale vremii, situându-le, firește, potrivit vocației și pregătirii sale, în dimensiunea istoriei.

Cum avea să se aștearnă pacea lumii după sfârșitul teribilei înclăștări armate care opunea pe uscat și pe mări forțele celor două mari coaliții care își disputau hegemonia mondială și care avea să fie situația României în viitoarea constelație politică a lumii? Pace de compromis și echilibru sau pace hegemonică? Întrebare care l-a îndemnat pe istoricul român să scruteze *Formulele de organizare a*

păcii în istoria universală, cercetare din care a rezultat un curs universitar și o carte, rămasă încă în cea mai mare parte inedită.

Dar dacă pacea avea să fie de echilibru, cum sperau cei mai mulți, și autodeterminarea popoarelor avea să fie respectată și consacrată prin așezămintele mondiale noi în curs de elaborare, așa cum făgăduiau membrii coaliției care se apropia de victoria finală, ce fel de regim avea să conducă România? Regimul nu putea fi decât unul constituțional, de echilibru al puterilor în stat, în conformitate cu tradiția mai recentă a trecutului românesc, nădăjduiau factorii cei mai reprezentativi ai conducerii țării, în grelele împrejurări în care fusese atrasă România în anii celui de-al doilea război mondial.

Solicitat din loc înalt să înfățișeze „evoluția organizării de stat și a problemei constituționale în România”, problemă care fusese străină de preocupările sale de până atunci, cum însuși o afirmă, Gheorghe I. Brătianu s-a simțit puternic chemat să descifreze și „originile ei mai depărtate în trecutul nostru istoric”. Și, din acest imbold interior al istoricului s-a născut cartea *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele Române*.

Carte de însemnătate excepțională în istoriografia românească pentru că a introdus în cunoașterea trecutului nostru o dimensiune esențială, nicidecum sistematic cercetată în devenirea ei din vremea constituirii statelor românești până la începuturile regimului constituțional modern. Carte în care sunt înfățișate temeinic, pe baza unei erudiții sigure, gitații, respectiv organul de reprezentare a acestora, adunările de stări, înțelegerea locului acestei instituții în evoluția generală a societății românești timp va secole, investigarea temeinică a alternanței dintre tendințele autoritare ale ei și etapele de precumpănire a lumii privilegiului, determinarea

specificuluiilor de stări românești, produs al îmbinării tradițiilor autohtone și a influențelor: și central-europene, situează cartea lui Gheorghe I. Brătianu printre cele mai de lucrări ale istoriografiei românești. De fapt, prin însemnătatea temei tratate și prin reia ei superioară, cartea constituie o introducere necesară la orice efort de înțelegere în mediu românesc în toată complexitatea sa.

Mersul implacabil al evenimentelor”, pentru a relua formula istoricului, a îndrumat irsul istoriei spre alte țăruri decât cele ale echilibrului libertății și al autoînării la care aspirau forțele politice reprezentative ale lumii românești. O „pace onică” asupra a cuprins Europa Centrală și Răsăriteană, însoțită de regimuri re impuse de puterea dominantă popoarelor asupra... Pace totalitară” căreia aveau jă victimă cea mai mare parte a elitei țării în rândurile dintâi ale căreia s-a aflat și II Gheorghe I. Brătianu. A rămas însă ca mărturie de seamă a acelor vremuri și a aspirații înșelate cartea *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele Române* ui de studii inspirate de aceiași preocupare.

Șerban Papacostea

MS

IV t. I

CUVÂNT ÎNAINTE *al editorului francez*

Cu apariția postumă a cărții de față se termină publicarea ciclului de cercetări cărora Gheorghe Ion Brătianu le-a consacrat ultimii ani ai vieții sale. Retrasând istoria originilor și evoluției adunărilor de stări în Europa medievală, G.I. Brătianu propune o nouă analiză a acestor feluri de obștească deliberare, de formare a consensului politic, atât de importante pentru cel ce vrea să priceapă, dincolo de sistematica feudală, realitatea însăși a vieții publice în vechea Europă.

Am propus altundeva [*Revue des études roumaines*, XIII/XIV (1974), 7 - 8] să adunăm aceste lucrări în așa fel

încât întregul lor să apară în același timp cu intenția ce le animase. Sub lumina noilor elemente de informație, acest întreg al ultimelor scrieri ale lui G.J. Brătianu ar putea să se închege - credem noi - într-un ansamblu de opt studii:

1. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în țările românești în cadrul istoriei generale.*

1. *Liniile generale ale problemei. Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii

Istorice, seria a 3-a, XXVIII (1946), 1 - 27.

2. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor. II. Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene. Ibid.*, XXVIII (1946), 303 - 395.

3. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor. III. Adunările de stări în țările Europei centrale. Ibid.*, XXIX (1947), 165 - 259.

4. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor. IV. Adunările de stări în țările de Răsărit dunărene* [manuscris pierdut].

5. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române* (Evry, Compagnie française d'impression, 1976).

6. Les assemblees d'états et les Roumains en Transylvanie, *Revue des études roumaines*, XIII/XIV-XV (1974 et 1975), 9 - 63 și 113 - 143.

7. Les assemblees d'états en Europe orientale au Moyen âge et l'influence du rfgi ne politique byzantin, ap. *Actes du sixième congres international d'études byzantines* [Paris 1948], 1 (1950), 35 - 56.

8. Aux origines des assemblees d'états: (a) 1 exemple de l'Orient latin; (b) au delă du regime feudal? *Revue des études roumaines*, XVI (1977), a paraître.

Reprodus în întregime, manuscrisul de față, prin însăși dimensiunile lui, ne apare ca cel mai important dintre cele opt studii menționate mai sus. G.I. Brătianu pregătise acest nuscis pentru secția de „Studii și cercetări” a Academiei Române, așa cum a indicat în **d** explicit pe prima pagină a acestuia și l-a terminat probabil

în 1947.

G.I. Bratianu a murit, iar Academia Română nu mai există. Noi am propus fără nici rezultat noii academii să publice acest manuscris. Până la urmă dragostea filială și torul patrioților, animați de un adânc respect față de o operă științifică de netăgăduit, fac libilă azi, apariția ei în țară străină.

Ea apare, după dorința lui G.I. Bratianu, în limba română și sub numele instituției e - în alte timpuri - acceptase publicarea ei. Dorința morților este astfel respectată.

fi. de Dampierre *Paris, 20 octombrie 1975*

r

(e >

t

1 >.

INTRODUCERE

luifjii... JIJJKIJ

un>% injifFO jllfd. jin-jâf, Iran *vmvi* îți\; r în cercetarea așezămintelor regimului de Stări și a evoluției lor, care se pot urmări în istoria Europei din ultimele veacuri ale Evului Mediu până la sfârșitul perioadei moderne - uneori chiar mai aproape de timpurile noastre -, am ajuns la ceea ce a constituit de la început obiectivul ei principal: problema existenței acestor instituții, sau măcar a influenței lor, în principatele române, Muntenia și Moldova¹.

Aceasta este de fapt contribuția cea mai însemnată pe care istoriografia noastră o poate aduce studiului comparat al adunărilor de Stări, care realizase atât de însemnate progrese în anii care au precedat războiul². Ea nu prezintă însă numai interesul de a lărgi sfera acestor cercetări, întinzându-le la o regiune geografică ce nu intrase până acum în cuprinsul lor, sau acel de a integra încă mai deplin istoria instituțiilor noastre în acea a

dezvoltării generale a structurii sociale și a organizării de stat, în Europa medievală și modernă. Ca și Serbia de la sfârșitul Veacului de Mijloc, sau Rusia Marilor Cneji ai Moscovei, țările noastre oferă cercetătorului prilejul de a adânci o problemă de un caracter mai general: dacă în elementele regimului de Stări, ce le constatăm în ființă în trecutul lor, sunt de ținut în seamă numai înrâuririle apusene, ce au ajuns în atingere cu ele prin relațiile lor cu Ungaria de o parte, cu Polonia de alta – sau dacă în structura acestor instituții trebuie să socotim și aportul bizantin, care a lăsat urme atât de temeinice în alcătuirea marilor dregătorii și în cultura ce stăpânește această perioadă a istoriei noastre, fie prin contactul direct cu împărații și patriarhii din Constantinopol, fie prin mijlocirea statelor slave de la sud de Dunăre, Serbia, dar mai ales Bulgaria. De aici se desprinde pentru metoda ce ne propunem a urma, în dezvoltarea acestei părți a expunerii noastre, o îndoită necesitate: aceea de a examina laolaltă, în vremea începuturilor, așezămintele politice, și mai ales cele sociale ale Bulgariei medievale, cu acele ale principatelor românești, precum și nevoia de a recurge, de la aceste forme de influență sau de imitație, la arhetipul bizantin.

1 Intenția mea era să închei întreaga cercetare cu acest capitol. Împrejurările prezente fac însă imposibilă strângerea datelor bibliografice strict necesare, unei expuneri a regimului de Stări în țările din Răsăritul și Nordul

Europei, în special în țările scandinave și în Polonia. Cu privire la această din urmă țară, avem însă destule informații, pentru a putea determina îndeajuns de precis influența regimului de Stări și diete al Republicii în Moldova.

2 Cf. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor* I, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. a 3-a, XXVIII, p. 7

și următoare., desigur nu poate fi considerat în toată puterea cuvântului un factor constitutiv, în >rarea regimului de Stări și a instituțiilor sale reprezentative, dar nu e totuși de: otit, în urmele pe care le-a putut lăsa în viața de stat a țărilor din marginea de Răsărit itinentului nostru, unde aflăm asemenea așezăminte, sau necontestate pătrunderi alenului social și politic de Stări în gospodăria publică. De aceea, înainte de a supune mai atente analize, în lumina acestor preocupări și a experienței câștigate din studiul ral al regimului de Stări, informațiile ce le avem despre adunările de această natură, irurile lor în politica și în administrația celor două țări românești, va fi de asemenea; ar să amintim rezultatele la care a ajuns cercetarea istorică, în două chestiuni de cea mare însemnătate pentru întreaga înțelegere a trecutului nostru: *caracterul și lunile Domniei* în legătură cu *țara*, cari oferă stranii paralelisme cu acele pe care cu germani le-au aflat de curând, descriind raporturile dintre «Land» și «Herrschaft» ipânirile teritoriale din cuprinsul Imperiului1; iar în al doilea loc, problema atât de dezbătută a *claselor și categoriilor sociale* în țările noastre, în jurul căreia se poate a o atât de întinsă bibliografie, care înregistrează, pe temeiul unui materialmentar ce sporește neîncetat! cele mai deosebite și divergente păreri. Aci firește, ambele chestiuni, atât cea constituțională cât și cea a structurii sociale, i privite pe o altă latură decât aceea care a preocupat pe istoricii, economiștii sau tii cari le-au arătat interesul lor. Studiile lor, de altfel foarte temeinice, îmi fac însă; sta că au fost călăuzite mai mult de spiritul de analiză a fiecărei instituții în parte, voia de a lămuri originile și dezvoltarea fiecărei dregătorii, de la cea mai înaltă la n-ai mărunte, sau în ordinea economică, funcțiunile fiecărei categorii sociale, pe care am pomenite în documentele ce ne sunt cunoscute, decât de ideea unei sinteze a ar acestor elemente în

vechea organizare de stat a acestor țări. Doar din acest punct dere, e deci de așteptat o nouă înfățișare a unor probleme, de atâta timp expuse ștate în lucrările principale, privitoare la istoria sau la dreptul românesc: pe baza rași date, dintre care unele cer a fi scoase mai mult în evidență decât a fost cazul până.: hrisoave domnești sau narațiuni ale cronicarilor, ce nu au fost privite sub acest t al însemnătății lor, e mai mult vorbă de o altă interpretare a materialului informativ, i îndeajuns de bogat, care a fost adunat până acum, decât de izvoare nouă, a căror >perire rămâne însă o nădejde a viitorului. Expunerea care va urma nu trebuie ață altfel, decât în lumina acestei relativități, care nu s-a putut înlătura. Ca să sãm o comparație devenită banală, e poate momentul, după un studiu amănunțit al; ilor, să aruncăm o privire asupra pădurii.

...ți

1 Cf. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor, III, ibid., XXXOC, p. 191* și urm.

PARTEA ÎNTÂI

TEMEIURILE POLITICE ȘI SOCIALE

CAPITOLUL I

CARACTERUL CONSTITUȚIONAL AL DOMNIEI

Caracterul Domniei în Țările Românești. Domnie și „Țară”. Domnie și Stări.

1. CARACTERUL DOMNIEI ÎN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI

Într-o lucrare recentă asupra „Domniei în țările române”, au fost rezumate astfel părerile deosebite, ce ne întâmpină și acum asupra acestui subiect: ar fi în prezență trei teorii despre atribuțiunile și întinderea puterii domnești, în jurul cărora se pot grupa, cu unele nuanțe, concluziile lucrărilor celor mai cunoscute¹. Cea dintâi și cea mai veche, e înfățișată de A.D. Xenopol, care se rostește în modul cel mai categoric pentru stăpânirea fără nicio margine sau îngrădire a Voievozilor din Țara

Românească și din Moldova: „legal, Domnul nu era îngrădit prin nimic, în voia Domnului stătea tot ce-i trecea prin minte, și nedreptatea cea mai strigătoare la cer putea să iea ființă, de îndată ce Domnul avea inima a o îndeplini... Domnul român avea deci, în vremurile mai vechi ale istoriei noastre, o putere absolută în înțelesul cel mai deplin al cuvântului. Despotismul asiatic, iată caracterul domniei românești” 2. De altfel, ca și în alte împrejurări, părerea acestui părinte al istoriografiei noastre moderne se așază pe linia unei tradiții mai vechi, deoarece ea reproduce, în termeni mai concisi, pe aceea dezvoltată cu aproape două secole în urmă de Dimitrie Cantemir... Nu le lipsea, scrie învățatul domnitor în a sa *Descriptio Moldaviae*, despre înaintașii săi în scaunul țării, nicio superioritate a puterii supreme cu care se mândresc principii cei mai mari. Afară de Dumnezeu și sabia lor, nu recunoșteau pe nimeni superior în țară [...] războiul, pacea, viața, moartea și bunurile tuturor locuitorilor depindeau de voința lor și de toate acestea puteau să dispuie după voință, pe drept sau pe nedrept, fără să se poată împotrivi cineva [...] Toate demnitățile civile și militare stau în puterea Domnului: le dă celor iubiți, le ia celor urâți de el. În darea acestora nu este pentru principe nicio regulă. Dacă ar vrea să dăruiască pe un țăran cu titlul de logofăt mare, care e cinstea cea mai mare pe care Moldova o poate da, n-ar îndrăzni nimeni să se împotrivească fățiș; dimpotrivă, dacă ar voi să înlătore dintr-o asemenea demnitate pe unul născut din cea mai nobilă familie, acesta trebuie să se supună de îndată voinței Domnitorului său. Tot astfel de putere are Domnul nu numai față de preoții mai mărunți, ci și de mitropolit, de episcopi, arhimandriți și egumeni, și față de oricine face parte din tagma bisericească [...]” 3. În mod firesc, dacă aceste vederi ar fi fost confirmate de

1 Al. A. Buzescu, *Domnia în Țările Române până la*

1866, București, 1943, p. 149 și urm.

2 A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*, III, p. 161.

3 D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Române, p. 36 – 38.

unarea mai amănunțita a taptelor și împrejurărilor, cercetarea însăși pe care o prindem n-ar mai avea niciun rost: față de o putere domnească nemărginită, de un potism asiatic” asemănător cu acel al sultanilor sau al altor potentăți din Răsăritul teiu sau depărtat, nu poate fi vorba de îngrădirea, pe care o reprezintă instituțiile unui a de Stări.

S-a dovedit însă că părerea lui Cantemir nu se potrivește cu realitățile mai vechi ale uzării de stat moldovenești, și se apropie doar de unele năzuințe ale vremii sale, în principiile absolutiste triumfau de altfel și în marile monarhii apusene. În altă ordine ei, asemenea definiții nu pot cuprinde în formularea lor prea rigidă și adesea arbitrară illa unei concepții de cârmuire care se întinde, prin atâtea vicisitudini, peste jumătate ileniu; schematizările și generalizările excesive sunt dăunătoare expunerii istorice, n-ai cu deosebire acelei care descrie instituțiile, nu numai în alcătuirea dar și în jitarea lor.

Acestei teorii „absolutiste” autorul lucrării amintite mai sus îi opune acea pe care e că de „quasi-liberală” a Domnului C.C. Giurescu¹. După Domnia sa, „puterea Domnului în le principate, departe de a fi absolută, era îngrădită de o parte de așezămintele ului nescris, «obiceiul pământului», care corespunde atât de deplin și de precis acelei *letudo terrae* amintite de documentele Evului Mediu apusean, de alta de sfatul ipalilor demnitari, pe care îi consulta în toate împrejurările însemnate. El nu era deci utocrat obișnuit să dispuie fără nicio considerație de persoana și bunurile supușilor șa cum’s – a afirmat de unii istorici [...] Separarea puterilor în stat este o idee modernă, a de care ne ocupăm noi n-a cunoscut-o. Nu se

făcea pe atunci o distincție hotărâtă atribuțiile judecătorești și cele executive. Una și aceeași persoană hotăra și executa, ci, abuzuri. Nu trebuie însă să ne închipuim că nu existau și în privința aceasta de limite și îngrădiri. Dacă nu erau scrise, ele erau orale, transmise din generație în ație, formând, cum se spunea la noi, «obiceiul pământului». Iar peste acest obicei putea trece fără primejdie” 2. „Este caracteristic că în materie de judecată, fiecare din e interesate într-un proces putea cere Domnului «legea» sau «legea țării», și să-și lințeze cauza jurătorilor, chemați să-i dovedească dreptatea prin jurământul lor. Nu puțin semnificativ că actele politice importante se încheie *cu sfatul* sau *asentimentul lor*, lucru care se menționează în documentele respective” 3. Iată deci un alt punct de î, care aduce în discuție tocmai pe acei factori, care se află aiurea la temelia regimului în: sfatul și ajutorul, *consilium et auxilium*, de unde am văzut că se dezvoltă aiurea, it obligațiunilor de drept feudal, și organizarea adunărilor reprezentative ale Stărilor e și politice.

În sfârșit, o a treia teorie ar fi cea pe care autorul „Domniei” o consideră oarecum îediară, cea a lui Nicolae Iorga. Ea ar formula teza unei domnii autoritare, nu în sul despotismului asiatic, așa cum îl concepea Xenopol, dar nici în acel al unei nici a puterilor ei, altfel decât prin propria ei voință și sferă de interese. La început.

1 Ai. A. Buzescu, op. cit., p. 154.

1 CC. Giurescu, *Istoria Romanilor*, II, l, p. 343 și 11, 2, p. 484.

— *Ubid.*, II, l.p. 345.

În aceasta părere, „uomnul nu a dat nicio interpretare, nicio sporire sau creațiune se drepturi. El nu face, în Moldova ca și în Țara Românească mai veche, decât să confirme sau să împartă daniile. El nu este astfel nici legiuitor, nici amestecat în procese cari nu pot să se

deschidă din cauza condițiilor încă atât de patriarhale ale țărilor. El își culege dijmele, poruncește cu strășnicie să i se facă slujbele, își păzește braniștele [...] Când face una din multele danii la mănăstiri, nu face decât să cedeze la bălțile de pescuit și la dijme, drepturile sale..." 1. De aci decurge ideea unei „țări domnite, permanent și de fapt”, a unei domnii care nu se amestecă în multiplele domenii ce se deschid doar activității și investigațiilor aparatului de stat modern, dar se arată „nepărtinitoare și miloasă, înțelegătoare pentru orice nevoie și miloasă numai pentru orice merit: domnia mândră și bună, căreia nu i se bate din picior” 2.

Dar această din urmă definiție, oarecum ideală, a domniei, e culeasă dintr-o scriere cu caracter mai mult politic și polemic, care oglindește mai degrabă frământările omului politic în vremuri tulburi, decât concepția istoricului. Ea mai are dezavantajul de a nu ține seamă de principiul alegerii domnitorului, pe care Iorga l-a accentuat mereu³, și de a trece cu vederea o contribuție de o deosebită însemnătate la studiul întregii chestiuni – singura de altfel care pune problema sub toate laturile ei: *istoricul Constituției românești*, asupra căreia va trebui să revenim⁴. Din împărțirea însăși a marei sale opere, *Istoria Românilor*, scrisă către sfârșitul vieții, se putea de altfel reconstitui o altă interpretare, evolutivă și prin aceasta chiar mai potrivită realității istorice, dezvoltării și atribuțiunilor puterii domnești. Nu degeaba expunerea sa începe cu *ctitorii*, trece de la ei la *cavaleri* și la *viteji*, pentru a ajunge la *monarhi* și la *reformatori*. Din aceste titluri semnificative ale volumelor, se poate desprinde imaginea unei instituții ce se transformă cu timpul, accentuând când latura ostășească și războinică, când acea organizatoare și constructivă. Se poate însă, ce e drep! constata o preocupare vădită de a așeza domnia în centrul expunerii, ca factorul determinant al vieții de stat,

îngrădită de piedicile ce rezultă pentru acțiunea ei, mai mult din împrejurări de fapt decât din stări de drept.

Acest mod de a vedea a influențat poate excesiv părerile altor cercetători. În una din ultimele sale scrieri, Ion C. Filitti, recunoscând totuși că o „concepție normală a rămas neconținut că Domnul trebuie să rămâie respectuos de obiceiul pământului”, socotește în primul rând că „Domnia concentrează în mâinile sale, pentru întreg teritoriul principatelor, puterile legiuitoare, executivă și judecătorească”. El merge chiar mai departe, afirmând că „deoarece la noi n-a existat feudalitate, puterea absolută inițială a Domnului n-a cunoscut veacuri de eclipse ca puterea regală în Occident. Din aceeași cauză n-au existat la noi acele instituții create chiar de re-i pentru a lupta împotriva feudalității și care, sub forma de state generale, state provinciale, privilegii municipale, adunări ale clerului și parlamente judecătorești, au temperat, dar și acolo numai câțva timp, puterea absolută

1 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, Bucurest, 1937, III, p. 416 – 17. Preferăm versiunea franceză, deoarece redă forma ultimă a gândirii autorului.

2 N. Iorga, *Isprava*, p. 59 – 60, apud Buzescu, op. cit., p. 152.

3 Cf. *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 20 și urm.

4 în volumul *Noua Constituție a României*, București, 1923, p. 5 și urm., publ. de Institutul Social Român.

aia. \ inc a urmam, iun siuume noastre preceaenie, origineie și dezvoiarea regimului Stări în Apusul Europei, își va da seama numaidecât de punctul de vedere greșit al cetătorului român, în ce privește locul pe care îl ocupă adunările de Stări în istoria erală, sau chiar în acea a Franței, la care se pare că s-a gândit mai mult2. Nădăjduim să; în demonstra că părerea lui Filitti nu se potrivește nici propriului nostru trecut.

Privind doar liniile mari ale problemei, nu se poate însă tăgădui o tendință aproape erală la istoricii noștri, de a deosebi cel puțin două perioade în istoria Domniei în țările lănești. Într-un studiu recent, Dl. P.P. Panaitescu a avut prilejul să privească problema o altă lătură, cea culturală care nu poate fi despărțită de influențele factorilor politici, a analizat cu o necontestată pătrundere „începuturile literaturii în limba română” 3: ari, spre deosebire de alții, le află în scrierile de caracter istoric, înainte de a fi folosit ui nostru în cărțile bisericești, ce nu sunt expresiunea propagandei calvine sau luterane, iza principală a părăsirii limbii slavone în redactarea letopisețelor ar fi însemnătatearită a boierimii de la sfârșitul veacului al XVI-lea, care își manifestă propriile năzuințe loua formă, ce o capătă cronicile Țării Românești și ale Moldovei. „Elementul de ținuitate în politica țării nu mai este domnia, ci boierimea mare. Veacul al XVII-lea și [VIII-lea formează în istoria noastră o nouă perioadă, *perioada aristocratică*, după cea; vodală. Și în Ardeal s-a petrecut același fenomen: după domnia regilor unguri, a urmat oada Principatului ardelean din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, condus de nobili; leni” 4.

Era de altfel firesc să se facă și aci apropierea de evoluția generală a instituțiilor în aga regiune geografică ce cuprinde și țările noastre. Într-o altă lucrare în care a lămurit ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?” Dl. Panaitescu s-a referit la secințele politice, cari au rezultat din situația economică a Poloniei și Ungariei la situl Evului Mediu și la noul echilibru de puteri în viața acestor state: „coheziunea ului se destramă, puterea suveranilor scade în așa grad, încât ei devin o jucărie în nile nobilimii atotputernice, sunt aleși, temporari și fără drept de a-și numi urmași, ilimea este stăpână pe viața economică și de aci, și pe cea politică. În aceste țări, unde l-ai treceau drumuri comerciale, unde deci o

burghezie nu s-a putut constitui, singurul în de venit rămâne pământul cu roadele lui. Era firesc ca proprietarii pământului, deci ilii, să fie stăpâni pe viața economică a țărilor agricole și, prin aceasta, să stăpânească-atul. Avem deci din veacul al XVI-lea până în al XIX-lea, în istoria noastră ca și în a: lor vecine pomenite, o perioadă pe care o putem numi *aristocratică*, urmând după cea *vodală* 5. Această perioadă aristocratică este în să tocmai cea a regimului de Stări și

11. C. Filitti, Administrația centrală în principate, în *Enciclopedia României*, I, p. 272. V. și studiul său echivoluția claselor sociale în trecutul Principatelor române, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 90 - 91.

2 Cf. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*, II, *ibid.*, XXVIII, p. 361 și urm.

3 Retipărit în volumul *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947.

1 și urm.

4 P.P. Panaitescu, op. cit., p. 247.

5/ & /<./, p. 141.

diete, pe care am avut prilejul de a-l descrie în legătură cu împrejurările din Ungaria și din Ardeal¹.

Nevoia de a nu considera fenomenul „Domniei” sub un singur aspect și de a au constrânge faptele să se conformeze unei definiții teoretice, ale cărei termeni nu-și găsesc decât în parte confirmarea în izvoarele istorice, s-a impus astfel cercetării. Sunt acum treizeci de ani, în cele dintâi încercări pe care le-am scris cu privire la problemele istorice românești, rămase de altfel nepublicate, dintr-o mai justă apreciere a lipsei de pregătire a autorului, care de abia își trecuse bacalaureatul - mi-am înfățișat totuși necesitatea unui studiu care să considere, de la întemeierea Principatelor măcar până în pragul erei fanariote, relațiile între puterea domnească și boierime în trecutul țărilor noastre. Nu amintesc aci aceste schițe,

care se resimt de particularitățile inerente vârstei, ca și de condițiile nu prea favorabile în care le-am putut redacta², decât pentru a scoate în evidență că încă de atunci, și în lipsa unei documentări mai vaste, ale cărei instrumente nu-mi stăteau la dispoziție, procesul istoric pe care mă încumetam a-l descrie îmi apăruse din capul locului mai complex, trecând în desfășurarea veacurilor prin faze deosebite, ce nu le putea cuprinde o singură formulă, fie ea „despotică” sau „oligarhică”. O cât de sumară cetire a letopisețelor, cu o contribuție cât de redusă a spiritului critic, scosese în evidență adânci deosebiri, nu numai în metodele dar și în concepțiile de cârmuire, nu numai de la o epocă la alta, dar chiar între două domnii din aceeași epocă. Era limpede că definiția „despotismului asiatic” nu putea cuprinde domnia lui Petru Șchiopul, despre care cronicarul din veacul al XVII-lea însemna că era „blând, ca o matcă fără ac”, iar „boierilor le era³ părinte”; după cum formula „constituțională” nu se potrivea urmașului său Aron, poreclit Tiranul, căruia „nu-i era grijă de altă, numai pre afară de a prădare; dinlăuntru nu se sătura de curvie, de jocuri [...] boierii pentru avuție îi omora, jupânesele le silea”⁴. De la un an la altul, de la 1591 la 1592, se însemnaseră astfel în cronica Moldovei două moduri potrivnice de a cârmui, unul cu sfatul domnesc, celălalt împotriva lui.

De asemenea, era nu mai puțin vădit că relatarea și interpretarea aceluiași fapt căpătaseră la trecerea veacului, tiparul unor mentalități cu totul diferite, după cum letopisețul se scria de diacul domnesc, la curtea Voievodului, sau reprezintă vederile boierului, încercat în sfatul țării. Îmi îngădui să reproduc o pagină din aceste încercări mai vechi, mai mult desigur pentru a însemna data acestor preocupări, decât din alte considerațiuni:

„Nimic nu dovedește mai bine schimbarea spiritelor din veacul al XVI-lea în cel următor și nu apare nicăieri

mai vădit contrastul între cele două vremi, decât în diferitele versiuni ce le avem, în letopisețe, asupra domniei lui Ștefăniță. Macarie, călugăr din vremea lui Petru Rareș, scrie astfel în cronica lui slavonă: „Domnind, cum s-a zis mai sus, Ștefan cel Tânăr, și întocmindu-și viața după sfatul celor înțelepți, vechiul dușman al

1 Cf. memoriul precedent: *IV. Adunările de Stări în țările Europei de Răsărit dunărene*.

2 începute în 1916 și întrerupte de începutul războiului. Manuscrisul intitulat „*Câteva observații generale asupra Istoriei Românești a Veacului de Mijloc*” a fost redactat la Iași în septembrie-octombrie 1917, când venisem rănit de pe front și mă aflam în convalescență, neavând la dispoziție decât cărțile mele proprii.

3 Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. C.C. Giurescu, p. 178 – 179.

Ibid., p. 180.

17. V – lui ui omenesc nu suien munca vreme râvna cea nuna. ci sau în inima mai sus; niților sfetnici mari nesațiul, izvorul zavistiei, și vrăjmășie cruntă semănă între i. Umblând ei cu astfel de lucruri, au tăiat Ștefan Voievod capul hatmanului său ce-l use și-i fusese dascăl, în luna lui aprilie în anii '7031 în curțile domnești de la Hârlău. același an luna lui septembrie s-au sculat asupra lui Ștefan Voievod toți boierii lui, ca coată din domnie. Iar Ștefan Voievod neavând de nicăieri ajutor, își încredința lui nezeu necazul său, iar acesta a suflat asupra lor mânia sa și-i împrăstia [...] prin țările liniile de prin prejur” 1.

Aceste rânduri sunt scrise de un om pentru care Domnul este ceva sfânt: pornirea triva Domniei nu poate purcede decât din „nesațiul, izvorul zavistiei”, iar pe răzvrătiți hvinge numai puterea omului, ci îi pedepsește urgia cerească, pentru gândurile lor znețe și nelegiuite.

Să deschidem acum, la același capitol, letopisețul lui Ureche Vornicul², care scrie pe un veac mai târziu: „Într-

acestaș an, în luna lui aprilie, în cetatea Hârlăului Ștefan au tăiat pre Arbure hatmanul 3, pre carele zic să-l hie aflat în viclenie, iară lucru Stat nu se știe [...] Ce pururea tinerii se pleacă și cred cuvintele cele rele a buitorilor. Și acea plată au luat de la dânsul, în loc de dulceață amar pentru nevoița a mare, că nici judecat nici dovedit au pierit [...] Văzând boierii și lăcuiorii țării ovei moartea lui Arbure hatmanul, mai apoi și a feciorilor lui, știind cât bine au avut n Vodă de la dâșii și mai apoi cu ce plată le-au plătit „cu toții s-au întristat de înășia lui Ștefan Vodă. Socotind că și ei vor lua aceeași plată, care au luat și Arbure, ții s-au rădicat asupra lui, septembrie 7, ce nimica n-au folosit, că celui fricos și iar, știindu-și moartea de-a pururea înaintea ochilor, niciun loc de odihnă nu i-i, nici i de război. Și văzând că lui Ștefan Vodă i-au venit țara într-ajutoriu, s-au răsipit – alte țări [...]”.

E același fapt pe care-l povestesc amândoi cronicarii; putem însă afla versiuni mai bâte? Pentru Macarie, omul vremii lui Petru Rareș, răscoala e o semeață călcare de sentru Ureche, omul veacului al XVII-lea, e o îndreptățită ridicare împotriva unei oase tiranii. Dar iată și pe Nicolae Costin, cu greoaia-i erudiție, încâlcită ca o barbă trân logofăt, care afurisește pe Ștefan cel Tânăr, aducând împotrivă-i pe „Seneca ful”, pe „Salustie”, pe „Clavdie” [...] După el, numai cruntul Nerone s-ar putea ai cu groaznicul Voievod: „Crescut-au acest Ștefan Vodă pe mâinile lui Arbure anul; și ce plată au luat de la Domnu-său! cum și Seneca filosoful, de la cumplitul împăratul Ramului” 4. În fiecare din povestitori se oglindesc grijile vremii, pana uia zugrăvește trecutul, așa cum îl vede prin nevoile zilelor lui [...] Am reproducșiile culese din întâia citire mai atentă a acestor izvoare, spre a dovedi că jurările la care se referă se impuneau și unui spirit neprevenit, fără accentul pe care

11. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești până la*

Ureche, p. 202.

276 «/., p.92 – 93.

3 Titlul de „hatman” trebuie înțeles firește ca „pârcălab și portar de Suceava”. E un anacronism la Ureche.

logdan, *Documentul Rânzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovenești în sec. XV, Anal. Acad.*

Vrem. Sect. Ist., s. 2-a, XXX (1908), p. 387.

Let? I, p.187 – 188 în n.

Îl imprimă întotdeauna o mai îndelungată pregătire științifică. O primă concluzie se putea trage încă de atunci: că „Domnia” nu este în țările noastre un factor izolat în conducerea statului, neschimbat în relațiile sale cu lumea dinlăuntru și din afară, ci că ea trebuie cercetată în timp, ca orice fenomen istoric, și în raporturile, de înțelegere sau de luptă, pe care condițiile generale ale vieții de stat i le impun cu ceilalți factori de răspundere politică: „boierii” și „țara”. Desigur, însă, că această interpretare ne apropie mai mult de perspectivele ce ni le deschide comparația cu regimul de Stări al vecinilor de la Apus și Miazănoapte.

O altă concluzie se adaugă însă de îndată celei dintâi: rosturile Domniei nu pot fi deplin limpezițe dacă nu ținem seamă de modelele ce i le-au putut oferi condițiile politice ale altor țări, a căror influență asupra trecutului nostru e un fapt bine stabilit. Numai în lumina acestor înrâuriri și a efectelor lor, vom putea defini, cu mai puține posibilități de greșală, caracterul instituției și întinderea puterii domnești în principatele române, față de alte categorii sau Stări politice și sociale.

2. DOMNIE ȘI „ȚARĂ”.

E un fapt care nu se poate tăgădui, după atâtea lucrări ale istoricilor și ale filologilor, că în limba noastră termenii cari arată noțiuni de comandament sau de ierarhie, atât în ordinea de stat cât și în acea bisericească, sunt în mare parte de obârșie slavă, sau în orice caz

împrumutate din alte limbi prin mijlocirea vorbirii slave. Aceasta de altfel nu modifică natura limbii române, care atât în structura sa, cât și în originea termenilor esențiali, rămâne latină, dar confirmă ipoteza că ierarhia socială și politică a celei mai vechi istorii românești s-a suprapus, prin influente și presiuni din afară, straturilor populare romanice sau romanizate, cari alcătuiesc temeiul națiunii noastre. Nu vom reveni asupra unor probleme dezbătute pe larg, cu un mare număr de argumente și de dovezi, de către specialiștii respectivi; din concluziile lor și din acele pe care le-am folosit eu însumi în alte studii¹, voi desprinde doar pentru Latura care ne interesează aci, câteva fapte îndeobște cunoscute.

Este foarte probabil că înțelesul de supunere și inferioritate socială, pe care îl capătă în vechile noastre documente cuvântul însuși de „rumân” (*vlah* în textele slavone) reprezintă amintirea unei vremi în care populația băștinașă se afla în legături de dependență față de un „supra strat” de cuceritori sau stăpânitori de altă origine – fenomen ce corespunde într-o largă măsură împrejurărilor cunoscute din țările Europei Apusene, după căderea Imperiului Roman și întemeierea regatelor barbare. Soarta „rumânului” nostru a fost aceea a lui *Romanus* din unele izvoare medievale apusene, iar noțiunea peiorativă pe care a căpătat-o nu diferă de aceea care a transformat, în limba franceză a Evului Mediu, pe *villanus*, locuitorul villei romane, într-un *vilain* supus tuturor cerințelor

1 Cf. G.I. Britiami, *Le probleme de tacontinuite daco-roumaine*, *Rev. historique e/u Sud-Bst eutoptien*, XX (1943), p. 65 și urm.; A. Rosetti, *Istoria liotei mmăne*, III, p. 24; C.C. Giurescu, *Ist. Românilor*, V, p. 262 și urm.; P.P. Panaitescu, *Interpretări românești* (Problema originii clasei boierești), p. 33 și urm.

Iniții feudale, sau în limba italiană, a dat cuvântului *schiauo* îndoitul înțeles de slav, iârșie etnică, și sclav, în ce

privește categoria socială¹.

De asemenea, cu toate discuțiile ce continuă încă în jurul acestei spinoase probleme, că se poate considera în unele privințe lămurită și chestiunea originii acestor initori străini, cari și-au imprimat pecetea vechilor noastre așezăminte și terminologiei nistrative ce se leagă de ele. „Cneaz”, „voievod”, „boier”, ca și „vlădică” sunt termeni în ordinea cârmuirii laice și ecleziastice – fără a pomeni de numele dregătoriilor ipartîn unei epoci mai târzii, acelei în care statul s-a încheat și își dezvoltă aparatul inducere. E cunoscut că și în ordinea religioasă, dacă termenii esențiali cari reprezintănta, sunt latini, acei ce corespund nevoilor ierarhiei și liturghiei sunt slavi. Faptul că onimie slavă ne întâmpină pe întregul teritoriu locuit de români la Nord de Dunăre – cum de altfel una romanică sau chiar românească mai supraviețuiește în unele regiuni zate ale Peninsulei Balcanice – că în cele mai vechi documente ale țărilor noastre; le elementelor de conducere sunt în mare parte slave, a dus pe unii dintre cercetătorii îți la concluzia unei stăpâniri slave asupra poporului român, la începutul dezvoltării îaționale, în același fel în care francii, longobarzii sau vizigoții germanici au stăpânit unele secole ale Evului Mediu, popoarele romanice cari au devenit mai târzinezii, italienii, spaniolii. Mai ales împrejurarea că o liturghie creștină de limbă slavonă ispândit în toate ținuturile românești carpatice și dunărene, și că creștinarea însăși a lor, apropiati de noi, s-a produs doar în veacul al IX-lea, dovedește că în acest timp constituit elementul de conducere, care a lăsat urme atât de adânci în ordinea rală, ca și în acea politică sau socială.

Această constatare, a cărei documentare e de prisos să o repetăm aci², are însă nevoie corectiv. Slavii, deși apar în izvoarele istorice bizantine cari le amintesc începuturile, sușiri războinice, nu au reușit însă niciodată, prin propriile lor forțe, să alcătuiască jțiuni de stat mai

puternice sau mai întinse. Procopiu, istoriograful lui Iustinian, arată „nu sunt supuși unui singur om, ci duc o viață democratică, și de aceea câștigul și >à la ei sunt în comun” 3. Această definiție din veacul al VI-lea se întregește cu datele ze ale epocii următoare, cari dovedesc că slavii apuseni au avut nevoie de un străin, i, pentru a se organiza, cei din Miazăzi de hanii bulgari de obârșie turanică, iar cei ășărit de varegii scandinavi, pentru a constitui stăpâniri mai întinse decât acele aleilor izolate, sau ale unor republici orășenești mărginite. În aceste din urmă cazuri, ost vorba numai de un conducător străin, adus din întâmplare în mijlocul poporului ci de o întreagă pătură stăpânitoare, al cărei caracter distinctiv s-a menținut multă; chiar după slavizarea ei lingvistică. Ar fi decik) împrejurare cu totul deosebită și cu: e ne oferă datele cunoscute de aiurea, ca tocmai în Dacia, slavii să fi avut, prin ia lor putere și inițiativă, față de poporul român, rostul de organizare și conducere „e în general alții l-au avut față de ei, și să fi dovedit numai aci însușiri, ce par a le fi

1 Cf. G.I. Brătianu, *Une Enigme et un mintele historique: lepeuple roumain*, p. 124 și urm.

2 Cea mai convingătoare e în articolul citat mai sus, al Domnului P.P. Panaitescu. Cf. I. Filitti, *Evoluția r sociale în trecutul Principatelor române, Arhiva pentru știința și reforma socială*, V, p. 107 n. 7; v. și

st. poporului român, I, p. 132.

3 De *Bello Gothico*, III, 14, 25.

fost refuzate aiurea. Cred că enigma se lămurește, dacă socotim că în această perioadă, neamurile slave ale regiunii ce ne interesează se găseau ele înseși în relații de dependență față de alți stăpânitori, de obârșie turco-mongolă: avarii, a căror hegemonie în Europa Centrală și Răsăriteană s-a prelungit până la războaiele lui Carol cel Mare; după distrugerea *ringului* lor la 796, supremația lor

a fost înlocuită de aceea a hanilor bulgari, în epoca în care s-a efectuat trecerea acestora la creștinism și răspândirea liturghiei slavone de către ucenicii lui Chiril și Metodie¹. De altfel, e știut că termenul însuși de „boiar” care definește clasa conducătoare a popoarelor slave, și mai cu deosebire a bulgarilor și a rușilor, e de origine mongolă. O „boierime” sau nobilime, de origine în bună parte, și în orice caz de cultură slavă, s-a putut deci înstăpâni între veacul al VI-lea și al IX-lea, în țările în care se vor întemeia mai târziu principatele române, dar fiind ea însăși dependentă de alți conducători de oști și noroad, puternicii hani ai avarilor, pe urmă, poate, și ai bulgarilor. Încetul cu încetul, s-a desăvârșit procesul de romanizare al acestei pături suprapuse de limbă și cultură slavă, cum s-a desăvârșit în Apus acel al stăpânitorilor germani²; poate a intervenit în unele părți și o reacțiune în forme mai puțin pașnice, a cărei amintire o păstrează, pe la 1100, cronica lui Nestor, și al cărei răsunet întârziat îl aflăm încă în veacul al XV-lea în istoria lui Długosz: mențiunea că „vlahii” i-au alungat și i-au înlocuit pe slavi³. Sigur este că în secolul al XII-lea, cronica cunoscută a Notarului Anonim al regelui Bela păstrează încă vie amintirea simbiozei slavo-române, prin mențiunea ce aflăm în ea, a voievodatelor din Ardeal și din părțile sale de margine, la sosirea cuceritorilor maghiari.

Ceea ce poate nu s-a observat însă îndeajuns, în legătură cu această lătură a problemei, este înțelesul restrâns și local pe care îl au, chiar și în cele mai vechi documente ce le folosesc, termenii ierarhici de origine slavă. *Cneazul* are origini foarte nobile; el reprezintă doar în limbile slave transpunerea cuvântului german *Konung*, rege. Dar și în organizarea primitivă a lumii germanice, înțelesul ce se leagă de acest titlu nu depășește atribuțiile unor *reguli* sau „crăișori”, șefi de triburi, numărul și puterea acestora fiind variabile. În lumea slavă, cu

tendința ei de fărâmițare a organelor de comandament și de judecată, rosturile cnejilor nu apar mai întinse; mai târziu, ca să însemne o putere mai considerabilă, trebuie să se ridice un „Mare Cneaz” peste ceilalți, cum s-a întâmplat în Rusia.

În documentele ce le amintesc pe teritoriul învecinat cu regiunile noastre, ele se restrâng la atribuțiunile unei căpetenii sătești, supuse alegerii, din grupul de familii înrudite care constituie comunitatea rurală. Este ceea ce s-a numit caracterul „gentilic” al cnezatului⁴. În Ungaria, ordinea feudală îi va despărți, împingând pe unii în rândurile nobililor, pe alții la rosturile de judecători sătești ai cnejilor „comuni”. Într-o situație destul de modestă ne apar cnejii Hațegului din veacul al XIV-lea, cari alături de „bătrânii

1 îmi mențin părerea, culoare obiecțiunile aduse de Dl. P.P. Panaitescu, op. cit., p. 94 - 95.

2 V. în această privință M. Valkhoff, *Superstrats germaniqueet slave*, *Neophilologus*, XXXI (1947), p. 4 a extrasului.

3 Pasajul a fost semnalat de mine în *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București. 1945, p. 135 și 245.

4 Cf. Dinu C. Arion, *Cnejii (Chinejii) Români*, București, 1938, p. 46 și urm. * *iwnfet* I

I”, judecă pricinile locale în fața vicevoivodului regal al Transilvaniei¹, pe temeiul ului valah” (*wsiach woloskich*) acea a cneazului sătesc din Galiția, ca vechil al ului, din aceeași vreme sau din secolul următor, nu arată a fi mai însemnată². Un ai vechi îi aseamănă cu „balivii” apuseni, administratori și judecători de ținuturi, idevărat că de curând s-a contestat identificarea acestor *canesii* din *Carmenibile* al fratelui Rogerius, care apucase marea năvălire tătarească din 1241, cu i”, așa cum desigur încă de atunci se aflau în fruntea populației românești din I3.

Alte amănunte ale aceluiași scriitor îi apropie mai degrabă de „hanii”, comandanți ațelor năvălitoare și ai serviciului lor de etape. Dar însuși cuvântul *canesii* arată că e caz, în mintea povestitorului contemporan, s-a produs o confuzie cu acei *kenezii* erau mai bine cunoscuți din împrejurările locale, și a căror potrivire cu balivii din i rămâne astfel valabilă.

Cnezatele lui Ioan și Farcaș, pomenite pe țărmul drept al Oltului de diploma regelui iei din 1247, nu depășesc de asemenea proporții mărunte. În evoluția ulterioară - nsista asupra teoriilor cari au încercat să-i înfățișeze pe cnejii români ca uzurpatorii, sul proprietății lor individuale, ale unor vechi drepturi ale comunității sătești pe care zentau⁴ - este de netăgăduit că în diplomatica principatelor române de la sfârșitul Mediu, „cneazul” a decăzut de la rostul de conducere pe care l-a avut cândva, chiar mică întindere, la semnificația mai scăzută de mic proprietar liber, fără legături de lentă personală față de cei mai puternici. Dar dacă această ultimă ipostază, în care fundă cu *judicii*, termen de altă origine dar de asemenea cu rosturi mărginite⁵, mă capătul unei evoluții descendente, este vădit că nici în conținutul său inițial, lui slav de *cneaz* nu reprezintă o sferă de activitate și stăpânire mai largă decât a rup de așezări omenesti, ce nu depășește întinderea unei mici seniorii, de este să-i i echivalentul în ordinea feudală mai bine cunoscută a țărilor apusene.) ar nici titlul de „Voievod”, care dimpotrivă a cunoscut rosturi mai înalte, până a na pe capul statului, atunci când acesta s-a constituit, nu cuprinde la obârșie o rază tinsă de stăpânire. Încă din 1364, regina Elizabeta a Ungariei confirmă dreptul or din Bereg de a-și alege Voievodul, așa cum fac și cei din Maramureș sau din alte e regatului⁶. Iar voievodatele lui Litovoi și Seneslau, amintite de diploma din 1247, ezintă mai mult ca stăpânire efectivă, decât cuprinsul unei văi, al

unei „țări” cât un munte. Înseși „ducatele” din cronica Notarului Anonim, cari sunt tot voievodate nu depășesc ca întindere, după toate aparențele, acea a unui județ din vremuri mai

Hurmuzaki, *Doc. I*, 2, no LIV, p. 73; Lukinich, *Doc. Valachorum*, no 124, p. 164. Cf. Dinu C. Arion, *op.*

59 și urm., 225 și urm.

I. Bogdan, *îndatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist.

XIX. p. 617 – 621. i

A. De cei, [...] în *Omagiul I. Lupaș*, p. ...

R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, I, p. 191 și urm.

Cf. 1. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 361, no CLXII; I.C. Riitti, *Clasele sociale în trecutul c.* București, 1925, p. 2 și C. Giurescu, *Despre boieri*, în *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 293

Lukinich, *Doc. Valachorum*, în 139, p. 177...

târzii. Acest înieies marginii ai celui uui iv. ujuu 3 m. i uw iwm...- v→

confirmă ipoteza că acei pe care îi desemnau nu se găseau în capul ierarhiei, ci constituiau organe intermediare și inferioare ale ei, *îngrădite în același timp de drepturile comunităților ce le gospodăreau*. Este deopotrivă de semnificativ că limba noastră a păstrat, pentru a defini sfere mai largi ale organizării și conducerii de stat, termeni de origine latină: peste „județele”, instanțe inferioare de administrație și judecată¹, își va întinde stăpânirea *domnul* (*dominus*), care nu va fi acel al unei „țări” ca acele dinainte de întemeierea principatelor, ci al Țării Românești sau al Țării Moldovei. Iar *împăratul* (*imperator*) a rămas în vechea noastră limbă unul singur: acel de la Bizanț, singurul urmaș legitim al stăpânirii romane, din scaunul său al Romei Nouă de pe Bosfor. În epoca târzie, prin „împăratul” fără alt calificativ, în cronică

sau în hrisoave, se înțelege sultanul, moștenitor al împăratului bizantin și prin aceasta, a împăratului roman². Aceste noțiuni originare și fundamentale nu trebuie pierdute din vedere, când încercăm să analizăm atribuțiunile și sfera puterii domnești în vechea noastră organizare de stat.

Nu mai puțin însemnat în această ordine de idei este înțelesul pe care îl înfățișează cuvântul „*țară*”. Într-un memoriu recent, Dl. Anibal Teodorescu a examinat diferitele lui nuanțe, pe care le întâmpinăm în vechile noastre texte³, mult mai complexe, pe cât se pare, decât acele ce ni le pot oferi alte limbi neolatine: pentru subiectul ce ne preocupă, este în special de amintit deosebirea pe care cronicarii o fac între *boieri* și *țară*, ca între categorii sau stări sociale distincte și bine definite. E de asemenea de subliniat sensul local pe care cuvântul îl îmbracă în perioada mai veche, corespunzând cu întinderea redusă și cu drepturile mărginite ale voievodatului primitiv. Înainte de a fi oț *ară Românească* au fost în Ardeal o *terra Blacorum*, amintită de la 1222, și desigur acele mici regiuni închise cari se mai numesc și astăzi „Țara Bârsei, Țara Oltului sau Țara Făgărașului”. La celălalt capăt al pământului românesc, „Țara Șipenițului” nu va fi fost mai întinsă, și nici „Țara Moldovei” nu a depășit la începuturile ei, valea râului de importanță secundară ce i-a dat numele.

Dar la toate aceste înțelesuri amintite de un distins jurist, credem că trebuie neapărat adăugat încă unul, ce intră de altfel și mai mult în competența sa. Am avut prilejul să menționez interpretarea profesorului Otto Brunner, care dă cuvântului „*Land*” - echivalentul lui *terra* din diplomele medievale -, înțelesul unei *comunități de drept*, al unei regiuni în care un anumit obicei local îndrumază judecățile și determină împărțirea dreptății. Pe teritoriul astfel delimitat, exercitarea acestor atribuțiuni

așază față în față puterea principelui și sfatul aceloră, pe care privilegiul din 1231 al împăratului Frederic al II-lea îi desemnează ca *meliores et majores terrae*, de al căror *consensus* stăpânul țării (*dominus terrae*) trebuie să ție seamă, de al căror sfat și ajutor, după obiceiul feudal, are nevoie în interpretarea dreptului la scaunul său de judecată⁴. Este deci, deasupra principelui și mai marilor unei „țări”, o unitate superioară a dreptului, care îi cuprinde și

1 Sunt de considerat în această privință, județele” sau „scaunele” ardelene ale sașilor și secuilor, cari reprezintă o adaptare a organizării acestor coloniști la împrejurări locale.

2 Cf. G.I. Brătianu, *Le probleme de la continue daco-roumaine*, op. cit., p. 67.

3 *Valoarea juridică a unui vechi cuvânt românesc*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 3-a, XXVIII, p. 543 și urm.

4 Cf. Otto Brunner, *Land când Herrschaft*. Wien, 1939, p. 212 și urm.

— Ms. «un wt.

23...”...

mia pe loii: legea țării sau obiceiui pământului (*consuetudo terrae* în termenii

giului imperial din 1231). Semnalând interesul acestei concepții și însemnatele ei

Înțe, nu numai pentru înțelegerea ordinii de drept, dar și a celei politice, arătam în i timp „ce concluzii se pot trage din aceste constatări, cu privire la «țările» cari încep iră cam în aceeași vreme, ca mici unități autonome și regionale, în istoriailor” 1. Este locul să stăruim mai mult asupra acestei apropieri. În diploma din 1247

lui Bela al IV-lea, în care apar, după cum se știe, *terra Kenasztus Lytuoy Woiauodei Szeneslai Voiauode*, pe lângă *terra de Zeurino* concedată Ordinului Ioaniților, e și de

majores terrae, lucru observat și subliniat de mai toți istoricii noștri. Este însă că de toată atenția împrejurarea, că acești fruntași locali sunt menționați tot în

„A cu interpretarea și aplicarea dreptului, dându-li-se anume puțința de apel la curtea i, în cazul unei sentințe capitale². Se știe de asemenea că s-au păstrat și mai târziu

unor autonomii judiciare rezervate acelor ținuturi, pe care Dimitrie Cantemir lește „un fel de republici”, cârmuite exclusiv de pravilele sau obiceiurile lor, fără

cul poruncilor și judecătorilor Domniei; în această categorie, autorul „Descrierii vei” așază Vrancea, Câmpulungul moldovenesc și Tigheciul³. Despre cea dintâi

ste regiuni, știm de altă parte că ne înfățișează și în vremuri târzii, particularitățile stații răzășești colective, repartizate pe neamuri sau cete⁴. E ușor de presupus că

a supraviețuit în aceste mici ținuturi izolate de munte sau de codru, va fi constituit urile mai vechi, o trăsătură specifică fiecărei „țări” în parte, hotarele ei fiind de fapt le „obiceiului” tradițional, superior puterii politice și administrative a factorilor de ere. În același sens s-au dezvoltat de altfel așezămintele asemănătoare ale Europei le, în care s-au văzut cu drept cuvânt unul din elementele de bază ale regimului de evoia sfatului pentru a tălmăci și a aplica dreptul nescris, obiceiul pământului, așa moștenise în Evul Mediu fiecare colț de țară⁵. Cu timpul, aceste mici unități s-au t în formațiuni politice mai mari, odată cu dreptul ce le cârmuia: „deasupra tuturor

lor obiceiului local, creștea un corp de obiceiuri, *lex terrae*, sau, cum era numită:

omună (*common law*), a cărei dreptate o împărțeau regele și curțile sale”⁶. Astfel scrie evoluția justiției în Anglia dinastiilor normande și plantagenete, și în același îbuiesc privity împrejurările contemporane din țările noastre: sunt doar de o parte la aceiași termeni: *lex terrae*,

legea țării, pe care și mai târziu părțile o puteau în fața Domnului, ca o noțiune de drept ce era superioară puterii acestuia și căreia i însăși trebuia să se închine, chemând jurătorii propuși la judecată.

mând deci seamă de toate aceste precizări în jurul înțelesului primitiv al cuvintelor

d" și „țară”, se poate reconstitui caracterul constituțional al Domniei în țările

din însăși dezvoltarea ei istorică. Este evident că atât în Muntenia cât și în

J. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*, III, *ibid.*, p. 192.

I. textul în Hurmuzaki, *Doc.* 1, 1, no CXCI, p. 250 – 252 și *Doc. Valachorum*, no 9, p. 20 – 22.

Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., p. 123 – 124.

f. A. Sava, *Documente putnene*, I, p. XX-XXI.

— F. studiul lui C.H. McIlwain, *Medieval Estates*, în *Cambridge Medieval History*, vol. VII, p. 665 și

M. Powicke, *Medieval England 1066 – 1485*, p. 238.

Moldova, principatul a fost întemeiat la datele ce sunt îndeobște cunoscute, prin suprapunerea Domniei la mici formațiuni politice locale, pe care le-a „mediatizat” ca să folosim un termen consacrat de procesul asemănător, ce se poate constata în istoria țărilor germane. În Moldova, este sigur că faptul s-a produs prin „descălecatul” unui voievod din Maramureș, înconjurat de un număr de seniori, cari s-au unit pe urmă în sfatul Domniei cu reprezentanții puterilor locale; documentele sunt aci de acord cu tradiția istorică, așa cum ne-au păstrat-o letopisețele.

În Țara Românească, tradiția istorică este de asemenea aceea a unei „descălecări” din părțile de miazăzi ale Ardealului, fără însă ca izvoare contemporane să ne poată confirma arătările cuprinse în povestirile mai târzii;

nu e de altfel singurul caz în istoria medievală, și am mai semnalat paralelismul ce îl înfățișează aceste împrejurări cu acele ale originilor Confederației elvețiene, cari le sunt exact contemporane¹. Mulți dintre istoricii noștri stăruiesc însă în vederile critice ale lui Dimitrie Onciul, și nu acceptă descălecatul la ctitoria Țării Românești. Pentru ei, spre deosebire de Moldova, creațiunea statului unitar, cârmuit în veacul al XIV-lea de Basarabi, e un fenomen politic autohton, datorit superiorității pe care a câștigat-o unul din voievodatele locale, care a „adunat” pe celelalte sub stăpânirea sa, așa cum au făcut Marii Cneji ai Moscovei cu pământurile rusești, cârmuite de rivalii lor². Fie însă una sau alta dintre aceste ipoteze, concluzia în ce privește caracterul Domniei nou înființate rămâne aceeași: e un proces de natură feudală, vădit influențat de așezămintele acestui regim, așa cum îl cunoaștem din țara vecină a Ungariei, în timpul ultimilor regi arpadieni și a dinastiei străine de Anjou. O asemenea alcătuire de stat exclude ideea unei stăpâniri absolute: ea presupune superioritatea unui „obicei al pământului” care determină în jurul Domnitorului, prezența unui sfat constituit din acei *maiores terrae* ce i s-au închinat, recunoscând „dominiul eminent”³ care îi dă dreptul să dăruiască și să confirme stăpânirea pământurilor, să confere „ohabele” sau imunitățile, să perceapă veniturile ce rezultă pentru Domnie din transferurile private de stăpânire; dar totodată, în virtutea principiului de reciprocitate ce se află la temelia dreptului feudal, Domnul țării unificate trebuie să recurgă la colaborarea acelorași reprezentanți ai puterilor locale, atât pentru a interpreta dreptul și a rosti judecata sa, cât pentru a hotărî în problemele însemnate, ce trebuie să le rezolve în interesul obștesc.

Desigur, nu se poate socoti în țările noastre feudalitatea pe același plan, cu acel pe care ni-l arată regimul ei din țările apusene, ajuns la deplina sa

dezvoltare. Este însă o tendință a studiilor recente în această materie, de a nu considera numai formele deplin dezvoltate ale unei instituții, ce nu sunt realizate poate decât în unele cazuri precis

1 V.G. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, p. 94, 116 și urm.

2 Acesta e punctul de vedere al Domnului P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 285.

3 Cf. Dinu C. Arion, *Ce înțeles au avut actele de donațiuni domnești de pământ la începuturile voievodatelor*, în *Două studii de istorie a dreptului românesc*, București, 1942, p. 35 și urm. Este de observat cu acest prilej că în constituția alcătuită de boierii Moldovei la 1822, care se întemeiază în mare măsură pe tradiție.

„Punctul” 14 prevede că „Pravilelor țării și hotărârilor celor săvârșite și de Domn unit cu sfatul obștesc este supus însuși Domnul și sfatul obștesc”, cu alte cuvinte, adaugă Xenopol, *supunerea autorității ocârmuitoare sub legi*, esența regimului constituțional. Cf. *Primul proiect de constituțiune al Moldavei în 1822*, *Anal. Acad. Rom.*

Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XX, p. 133.

„...” 25...

au, și înalțându-se. nu te jMivesie sistemul ieuaai, doar rranța și senioriile Orientului; reatiune a „Franței de cruciată”, oferă cu adevărat deplinătatea unor instituții). Nu trebuie însă să excludem din studiul acestora, așezămintele celorlalți țări ne în care lipsesc unele din elementele ce alcătuiesc „tipul” desăvârșit al regimului; n-ai ales în părțile răsăritene ale Europei, elemente constitutive ale structurii politice de, cari ne îndreptățesc să vorbim de o feudalitate rusească sau bizantină¹, fără să înfățișa, într-un caz ca și în celălalt, toate particularitățile pe care le cunoaștem din; suzeranului francez cu vasalii săi. În țările noastre, deși nu avem certitudinea tuturor

formelor consacrate ale legăturilor feudale - dovedite doar în relațiile: ale voievozilor cu regii Ungariei și Poloniei - nu se poate însă tăgădui existența iligațiuni de „sfat și ajutor” între Domnie și mai marii țării, inerente nexului feudal; im este vădită colaborarea dintre aceiași factori în elaborarea și aplicarea normelor t, în lipsa pravilelor scrise cari sunt apariții mult mai târzii, de influență și chiar de bizantină.

Î poate totuși pune problema, în ce privește necesitatea alcătuirii și consultării domnesc, dacă obligațiunea de drept feudal nu întâlnește în țările noastre și tradiția ițională a Imperiului Bizantin, așa cum am amintit-o la sfârșitul memoriului nostru; nt2. Derivând din alte obiceiuri decât acele feudale, consultarea Senatului tos) alcătuit din înalții demnitari, este într-adevăr o trăsătură caracteristică a lui de cârmuire practicat la Bizanț și imitat de popoarele și țările aflate în sfera saență. Un *sinklite* sau sfat al boierilor ne întâmpină și în Bulgaria medievală3, a râurire o aflăm în alcătuirea aparatului administrativ de mari dregătorii al Țării; ști; aceeași influență, dar transmisă direct de la Bizanț, se poate urmări și în de Rusiei Kieviene. Ori cum ar fi, pe o lătore sau pe alta, Domnul principatului în este în niciun caz un *princeps legibus solutus*; el se află supus obiceiului, și să ție seamă de factorii cari în fața voinței sale, reprezintă într-un fel oarecare, acea alegorii privilegiate cari vorbesc în numele țării. Întâlnim deci și la noi aceleași e constitutive ale regimului de Stări, pe care le aflăm la originea dezvoltării i instituții în țările din Apusul și Centrul Europei.

castă concluzie nu rezultă însă numai din alăturarea logică a paralelismelor, și a ițelor pe care acestea le determină: ea se întemeiază și pe mențiuni precise ale ițelor. Astfel în cel mai vechi act al cancelariei, muntene pe care îl cunoaștem, ui pe care Vladislav I (Vlaicu Vodă), Domnul Țării Românești, îl dă brașovenilor mărie 1368,

hotărând vămile ce le vor plăti negustorii lor în țara sa, precum și de trecere, Voievodul român se adresează, în textul latin care ne-a fost păstrat is fidelibus nostris, cornitibus, castellanis, iudicibus, tributariis, officialibus et status hominibus, în terra nostra Transalpina constitutis” 4, ceea ce Dl. C.C. 1 traduce, de altfel corect, prin „tuturor credincioșilor noștri, marilor dregători.

C. I. Brătianu, *Les études byzantines d'histoire économique et sociale, Byzantion, XIV (1939).*

dunărea stărilor în țările Europei de Răsărit dunărene.

F.1. Sakâzov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 10.

Jrmuzaki, *Doc. XV, 1, no II, p. 2.*

, 26

KUkaiauum, juu (.cuuiui, vaiireșum, slujuașiivn ți uaiiiciuiui uiu uite sune - utininiu însă să adăugăm: din orice stare „constituită în țara noastră Transalpină”. Cuvântul *status*, așa cum e folosit însă în aceeași vreme în Ungaria, a cărei suzeranitate Domnitorul o recunoaște formal în însăși titulatura sa din același document², înseamnă însă „Stări”, organizate și privilegiate, categorii sociale cu obligațiuni și drepturi precise. Amintirea lor într-un document, în care Domnul se adresează autorităților în subordine, este prin ea însăși semnificativă pentru structura politică și socială a principatului în această vreme. De asemenea, cel mai vechi document extern al cancelariei moldovenești, actul de omagiu al voievodului Petru către regele Vladislav Jagello al Poloniei, din 6 mai 1387, cuprinde întărirea adusă acestei legături feudale de către „boierii cei mari, *nostro nomine et aliorum omnium terrigenarum terre Valachie*, qui în nos ad id ipsum faciendum auctoritatem omnimodo transtulerunt”. Editorul cel mai recent, Dl. M. Costăchescu, traduce „în numele nostru și al tuturor celorlalți boieri ai Țării

Moldovei, cari ni-au împuternicit cu toată autoritatea să facem aceasta” 3. În fapt cam acesta este înțelesul; totuși *tenigenae*, asemănător lui *regnicolae* al documentelor ungurești din aceeași vreme, înseamnă mai degrabă, *stricto sensu*: pământenii, oamenii privilegiați „de țară” 4. Că acest termen cuprindea pe boieri, este incontestabil. Dar un alt act de omagiu, posterior, acel al lui Ilie Voievod din 19 septembrie 1436, îl arată făcând supunere „cu întreg sfatul nostru, cu cavaleri (*ritermi* în textul slavon) boieri și nobili din cetăți, orașe cu ținuturile supuse și din fiecare stare (*stadia*) sau rang de oameni supuși nouă” 5. Mențiunea Stărilor este aci cât se poate de precisă, în înțelesul occidental al cuvântului, așa cum se potrivește de-altfel unui act diplomatic de drept feudal. Este deci limpede că în perioada începuturilor vieții de stat, în timpul generațiilor cari mai păstrau amintirea împrejurărilor dinainte de descălecare, Domnul Țării Românești, sau mai târziu și acel al Moldovei, întocmai ca și contemporanii lor din Apusul și Centrul Europei, își întemeiau stăpânirea pe sfatul și ajutorul Stărilor, a căror ființă reiese din cuprinsul însuși al documentelor întărite de pecetea domnească.

3. DOMNIE ȘI STĂRI

Un alt fapt caracteristic desăvârșește cunoștința noastră despre caracterul și funcțiunile Domniei: este regula însăși de succesiune care îi atribuie și îi întărește stăpânirea. Dimitrie Cantemir socotește că la început, Domnia în Moldova a fost ereditară, deși, după stingerea întâiului șir de voievozi din neamul descălecătorilor, recunoaște că s-a ridicat de către turci „dreptul de alegere a Domnilor de către fruntașii țării” 6. Xenopol a găsit în această privință o formulă cuprinzătoare, care a fost adoptată de istoricii mai noi și este și astăzi folosită: el a calificat sistemul de succesiune drept „ereditar-electiv”. Domnia rămânea într-adevăr la obârșie în aceeași familie,

fără însă a se preciza dacă ea se

1 *Ist. Românilor*, II, p. 343.

2 Ladislaus, *Dei et Regia Maiestatis Grecia* Waywoda Transalpinus et Banus de Zevrinio.

3 M. Costăchescu, *Doc. moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, no 163, p. 601.

4 Cf. I.C. Hlitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*, p. 9.

6 *Descriptio Moldaviae*, p.37?

* 27

I aveau toate un drept egal de a fi alese la domnie de către țară” 1. „Deci în realitate, lide un autor mai recent, în țările române se practica sistemul alegerii, limitat la un cu toți descendenții, ascendenții lui, liniile lăturalnice și fiii din concubinaj” 2. Aceste yurări așază într-o lumină și mai puternică raporturile de interdependență între mie” și „țară”, reprezentată prin Stările ei.

În fapt, și aci pare a se fi produs o evoluție, mai accentuată cu cât ne apropiem de utul epocii moderne. Șirul întâilor voievozi ai Țării Românești, așa cum îl cunoaștem Vlarele Basarab la Mircea cel Bătrân, păstrează Domnia nu numai în aceeași dinastie, aceeași ramură a ei, intervenind doar, în cursul acestui secol, două moșteniri de la a frate, celelalte toate fiind din tată în fiu. E de presupus că alegerea, de se va fi făcut, ost mai degrabă o ratificare, de către corpurile constituite, a desemnării urmașului >s domnesc” de însuși voievodul în funcțiune. Mircea și-a asociat, din viață, pe fiul 1 la domnie, și nu este exclus ca faptul să se fi produs și mai devreme³. Și în istoria putut german, în timpul dinastiilor saxone și franconiene, alegerea are încă acest rost; i prezentări solemne a moștenitorului desemnat de suveran, reprezentanților ați ai categoriilor sociale conducătoare⁴. Alegerea de către factorii „constituționali” eriiului: senarul, demele, armata, rămăsese ca o tradiție, măcar formală, și la Bizanț; îi avut

prilejul să o amintim⁵.

ye lângă paralelisme străine, ce se înmulțesc în secolul următor, cu exemplele ce fără sistemul electiv al regalității ungurești sau polone, trebuie să ținem seamă și de 1 de inspirație pe care îl aflăm în așezămintele mai vechi ale proprietății agricole, de noastre, în forma lor primitivă: desemnarea de către capii familiilor înrudite, ind o proprietate în indiviziune, a unuia din ei la cnejie sau judecie, drept căpetenie arii lor⁶. Alegerea Domnului țării din același neam ar fi fost astfel, în oarecare i, transpunerea acestui vechi obicei de gospodărie rurală pe planul superior al irii statului.

n perioada următoare, în mijlocul frământărilor și luptelor pentru scaun din veacul le-a, această ordine începe a fi zdruncinată. În hrisoave apar formule de rezervă și) iată: „pe cine alege Dumnezeu să fie domn al Țării Românești, sau din rodul inimii; i mele, sau pentru păcatele noastre, din alt neam...” 7. În Moldova alegerea ilui e însemnată cu precizie de letopisețe: este cunoscută împrejurarea „când s-au ara la Dreptate, și au rădicat domn pre Ștefan Vodă. Deci Ștefan Vodă strâns-au țării și mari și mici și altă curte mărunță, dimpreună cu mitropolitul Teoctist și cu

Ist. Romanilor, III, p. 161 – 162.

A. V. Boldur, *Contribuții la istoria Românilor*, Chișinău, 1937, 1, p. 239.

O. Onciul presupune că Nicolae Alexandru fusese asociat la domnie de către tatăl său Basarab I. *Opere*, ed. Sacerdoțeanu, I, p. 364.

F. Rorig, *Mittelalterliches Kaisertum urni die Wende der europäischen Ordnung*, în *Das Reich und*). 28.

V. memoriul precedent: IV. *Adunarea stărilor în țările Europei de Răsărit dunărene*. 2 f. I.C. Filitti, *Proprietatea solului în principatele române*, p. 79. J.P. Panaitescu,

Documentele Țării Românești, I, no 53 și 94, 10 sept. 1428 și 2 aug. 1453.

tuturor să le fie domn. Iară ei cu toții au strigat într-un glas: în mulți ani de la Dumnezeu să domnești!" 1. Un veac și un sfert mai târziu, un martor străin al intrării lui Petru Cercel în București la 1583, arată „că ne întâmpină întregul popor, oameni și femei, pe o mare câmpie, cu atâta sărbătoare și bucurie, că părea cu adevărat Înălțimea Sa a fi fost dorită de popoarele sale" 2. Cum s-a observat cu multă dreptate, „această întrunire nu amintește alta, vestită, cea de la Dreptate lângă Suceava, din 1457? Manifestările cari s-au produs nu păstrau oare înțelesul unei alegeri, sau mai degrabă al unei recunoașteri, căci supușii nu făceau decât să recunoască pe acel dintre coborâtorii domnești care avea dreptul de a domni, fenomen paralel cu alegerile carolingiene?" 3.

Se pot găsi într-adevăr acestor împrejurări paralele numeroase atât în adunările electiv care întrunesc Stările nobiliare ale Ungariei în *Răkos* sau ale Poloniei în *seim*, spre a desemna pe rege, cât și în aclamațiile rituale rostite de corpuri constituite, ce întâmpină pe împăratul bizantin la suirea sa în scaun: eis polla ete, întru mulți ani⁴. Se știe de asemenea că aceeași tradiție se mai păstra la Veneția, unde dogele ales se înfățișa mulțimii, în piața Sf. Marc, spre a-i fi prezentat cu formula consacrată: să vă fie doge, *să vi piaxe* - condiție de altfel pur formală, deoarece faptul însuși al alegerii fusese îndeplinit de forurile restrânse chemate să o efectueze.

În Moldova însă, cronica înseamnă la fiecare domnie nouă consensul pe care l-a obținut. O descriere dramatică ni-l arată pe Ștefan cel Mare, aproape pe patul morții, purtat „în campum" unde se adunaseră boierii, pentru a hotărî despre alegerea Domnului⁵. După cronică, Bogdan se înscăunează „cu voia tuturor lăcuitorilor țării" 6. Mențiunea lipsește la ridicarea în scaun a fiului său Ștefan

cel Tânăr, dar pe urmașul acestuia, Petru Rareș „aflându-l și adevărindu-l că-i din osul lui Ștefan Vodă, cu toții l-au ridicat domn” 7. De aci încolo, însă, ordinea e tulburată. La 1538, cucerind țara, sultanul Soliman impune pe Ștefan zis Lăcustă, dar boierii răsculați ridică pe Alexandru Cornea, pentru ca Petru Rareș să se întoarcă, cu steagul și imbrohorul [emir *akhor*] de la Constantinopol. Însă „pe urma lui Petru Vodă Rareș cu dragoste rădăcat-au boierii cu toată țara pe Iliăș, fiu-său cel mai mare, la domnie” 8, a cărui purtare le va prilejui cea mai amară dintre decepții; iar „după ce au părăsit Iliăș Vodă și legea și țara, lăcuiitorii țării se sfătuiră și puseră la domnie pre Ștefan Vodă”, fratele fostului domn; sfârșitul acestuia a fost tragic. „Dacă uciseră boierii pre Ștefăniță Vodă la Țuțora, cu toții s-au sfătuit și au rădăcat domn pre Joldea” 9, înlăturat însă repede de Alexandru Lăpușneanu. Când Despot, ca un adevărat condottiere, pătrunde

1 Gr. Ureche Vornicul, *ibid.*, p. 29.

2 Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țan Românească*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 169.

3 Darea de seamă a domnului M. Berza, în *Rev. hist. du Sud-Est european*, XXII (1945), p. 339.

4 N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 19.

5 Hurmuzaki, *Doc. VIII*, no L, p. 41.

6 Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *ibid.*, p. 81.

7/6; d., p.95.

8 *Ibid.*, p. 116.

9 *Ibid.*, p. 119. t”, „(K, II. <...> rt *?: s! k* «c’

Înlocuitorul său Tomșa, e ridicat dintre boieri, iar când aceștia trimit să-l întâmpine Jipușneanu, care sosea cu firmanul de la Poartă „să-i spuie că țara nu-l va nici îl: se”, a rămas vestit răspunsul ce i se atribuie: „de nu mă va (ara, eu îi voi pre dâșii, și u mă iubesc eu îi iubesc pre dâșii, și tot voi merge, ori cu voie, ori fără voie” 2. Se face

ită tot mai mult presiunea puterii otomane; la 1592, un observator italian înseamnă că le-a ordine e înlăturată „e chi puo piu con forza di danari, quello ottiene di esser cipe [...] îi quale di poi possiede lo stato quanto pare e piace al Signore [...]” 3. Aceste ejurări vor provoca la sfârșitul secolului, reacțiunea boierimii în ambele principate și rearea, ce vom avea a descrie mai amănunțit, de a stabili un regim de domnii alese și țări, după modelul ardelean și polon, care în cele din urmă va fi înăbușită de aceeași rire turcească, dar va lăsa urme în formele constituționale ale vieții de stat din aceste până în epoca fanariotă4.

În linii mari, și fără a ne opri deocamdată la amănunte, evoluția raporturilor între unie” și „Țară” ar înfățișa deci următoarele fundamentale și caracteristici de ordin ral.

Începutul îl constituie, în Țara Românească și în Moldova, legătura feudală între nul „descălecat” cu credincioșii săi, și seniorii localnici cari îl recunosc drept enia lor. Obligațiunile de „sfat și ajutor” îi întrunesc în jurul voievodului, pentru a >lini obișnuitele rosturi de judecată, de administrație sau de consiliu. Dar tot de la ut se simte o deosebire între cele două principate. Se pare că Țara Româneascădează țara vecină cu câteva decenii, în evoluția ei constituțională, dar mai sunt și alte: de deosebire pe care va trebui să le examinăm. Echilibrul lăuntric de puteri întrelie și Stările în formațiune, se rupe mai devreme în Țara Românească; cazurile de „le ale nobililor localnici peste hotar, în fața presiunii domnești, se ivesc aci mai de iriu. Domnia Basarabilor apare din acest punct de vedere mai autoritară și ilizatoare, poate mai influențată, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, de priile lumii balcanice cu care, deopotrivă cu cea a Europei Centrale, păstrează un contact5.

În Moldova dimpotrivă, actele cancelariei domnești arată fără întrerupere sfatul și ța nobilimii, în rândurile

căreia se poate face deosebirea între marii seniori, stăpâni și-i, cu siguranță anteriori descălecării⁶, și slujbașii ale căror rosturi la început, sunt odeste față de cei dintâi. Dar alături de boierii mari și mici, apar „cavalerii”, orașele, de supuse și alte „Stări”, fără a uita pe reprezentanții clerului, cari nu lipsesc nici ei rejurările însemnate. Influența Poloniei va introduce până și cuvântul „se/ni”, pentru

— *t*

Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *ibkl.*, p. 125.

Ibid., p. 145.

Hurmuzaki, Doc. XI, no CCCLXXVI, p. 248 - 249.

V. în această privință memoriul meu *Două veacuri Jela reforma lui Constantin Mavwcordat*, *Anal.*

om., Mem. Sect. Ist., s. 3-a, XXIX, p. 421 și urm.

V. G.I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV* siècle*. Acad. Roumaine, *de la seci. historique*, XXVIII.

N. Iorga. *Ostașidela Prut*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sec). Ist., s. 2-a, XXXVI (1914), p. ...

adunările acestor delegați de corpuri constituite, termen care se regăsește cel puțin în unul din actele moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare. Cu spiritul de intuiție sintetică ce îl caracteriza, Nicolae Iorga asemena contrastul dintre Moldova și Muntenia în perioada începuturilor, acelu dintre Castilia și Aragón².

Domnia Marelui Voievod și a descendenților săi imediați, umple însă aproape un secol cu o cărmuire autoritară, care respectă formele alegerii și ale sfatului, dar știe să poruncească și să-și impună voința, chiar fără cruțare. La depărtare de un veac, Moldova a ajuns deci la aceeași situație în care se găsea, din punct de vedere lăuntric, țara vecină, sub cei dintâi Basarabi. În aceasta din urmă însă, schimbările repezi și dese de voievozi, în perioada denumită a „Dăneștilor și Drăculeștilor” - care

este în realitate acea a luptelor dintre unguri și turci – slăbesc puterea domniei și ridică alături de ea, acea a marilor familii boierești, începând cu Craioveștii olteni, înrudiți cu Basarabii. E un proces de reacțiune împotriva tendințelor autocratice din perioada precedentă, care își găsește expresiunea în luptele înverșunate dintre domni și boieri, care se întind în veacul al XVI-lea și în Moldova. Rivalitatea între magnați și șleahța polonă își are aci de asemenea repercusiunile ei.

Atunci intervine însă, după prăbușirea Ungariei la Mohaci, dar mai ales după instalarea pașalâcului în cetatea Budei, presiunea covârșitoare a puterii otomane, sub cel mai mare din sultanii cari au cârmuit-o: Soliman Magnificul. De la Miazăzi și Răsărit, peste Dunăre și din părțile Mării Negre și ale Crimeei, iar acum și de la Apus, din câmpia ungară, peste Ardealul închinat poruncilor Porții, țările noastre sunt învăluite de cetățile și străjile padișahului și supuse exploatării tot mai intense a fiscului și a slujbașilor săi. Domnii numiți cu firman își iau angajamente ce nu le pot ține, în condițiile tradiționale în care țările fuseseră cârmuite, cu conlucrarea factorilor chemați să le reprezinte în sfatul lor, în primul rând al boierimii. Aceasta de altfel își pierde cu trecerea vremii caracterul dominant de feudalitate teritorială, dând o însemnătate sporită slujbelor cu care o investea domnia. Și în această privință se pot găsi aspecte paralele în istoria mai veche a țărilor Europei Apusene. „Am văzut, scrie un specialist reputat al studiilor medievale din Anglia, că deși era legată de pământ, aristocrația engleză a primelor vremuri era o aristocrație de serviciu; totuși, în același timp, regele nu era un despot și depindea de sfatul oamenilor săi mai mari” 3.

Dacă această definiție se poate aplica și țărilor noastre în perioada de încheiere, care a urmat descălecatului, ea nu se mai potrivește însă epocii

frământate ce o deschide pătrunderea influenței turcești. Uciderile de Domni, măcelurile sau pribegiile de boieri se înscriu în analele veacului al XVI-lea: Mircea Ciobanul în Țara Românească, Alexandru Lăpușneanu, Ion Vodă cel Cumplit în Moldova, sunt pomeniți ca cei mai crunți vărsători de sânge ai „neamurilor”, cari nu se pleacă în totul voinței lor. Domnia acestui din urmă voievod, așa cum ne-o descriu izvoarele inspirate de resentimentele nobilimii, pune

1 D.P. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, București, 1938, p. 8 - 11.

2 îmi amintesc a o fi auzit la cursul pe care îl ținea la Universitatea din Iași, în iarna 1915 - 1916, ca înlocuitor al lui A.D. Xenopol.

F. M. Powicke, *Medieval England*, p. 191 - 192...

Iuic ne clasa, ce despan ia noi și aiurea Mărilor sociale și politice: „din *vi* și din *cei de cinste* sabia lui nu mai ieșea”, dar când se înțelege cu cazacii împotriva ilor, „strânse țara, către carii se ruga cu multe cuvinte blânde [...] iară despre sine să știe că pre un vrăjmaș, ci ca pre un părinte; iar de au făcut cuiva înaljosul, tot pentru i au făcut, să le intre în voie și să-i împle sau... și nu i-au putut sătura...” 2. Se știe cum sasul primejdiei, boierimea s-a răzbunat, părăsindu-l și trecând în tabăra turcească: *erii* se desfăcură de Domnul rebel, și țara, pedestrima înarmată, rămase până la sfârșit insul” 3. Contemporanul și adversarul său, Alexandru Vodă din Țara Românească, nu și cu boierimea relații mai bune. O mărturisește piatra de mormânt a clucerului Albu; scu, căzut în lupta de la Jiliște pe Râmna, în 1574: „atunci toți credincioșii boieri ai mei lui l-au lăsat pre el să-și piardă capul [...] iar eu n-am uitat pâinea domniei lui, ci un mi-am întors fața asupra vrăjmașilor domniei lui și m-am făcut însumi pavază ilui domniei lui [...]”, ceea ce hrisovul domnesc confirmă cu amară ironie: „atunci am it domnia mea dragostea tuturor

boierilor și a vitejilor domniei mele”, cu excepția ură a Goleștilor cari „s-au întors îndărăt atunci în oastea moldoveana cu sulile, de au at capul domniei mele” 4. Aceste împrejurări înseamnă un punct culminant în crizamului politic al țărilor noastre: ele întăresc însă solidaritatea boierimii și a clerului și ătesc încercarea regimului de Stări ce o va înfăptui generația următoare. Aci documentul cel mai de seamă îl constituie tratatul din 1595, încheiat de delegații ilui și boierimii din Țara Românească cu principele Ardealului, Sigismund Báthory. mia e redusă la o simplă locotenentă a suveranului transilvan, și mărginită, cum nu; e niciodată, în atribuțiunile ei. E însă vorba mult mai puțin, în acest text diplomatic ure va trebui să-l analizăm în toate dispozițiunile sale, de hegemonia vanitosului ipe al Ardealului, cât de precumpănirea unei adevărate Stări boierești care își impune ti vele lui Mihai Viteazul însuși. Domnia acestuia va fi de altfel expresiunea înțelor ei, pe plan lăuntric și extern, în vremea în care un neam de mari boieri de țară, ileștii, apucă, prin alegerea semenilor lor și sprijinul polon, domnia Moldovei. Dl. al Teodorescu a semnalat în studiul său amintit, folosirea de către Nicolae Costin, dă cuprinsul tratatului în versiune românească, a cuvintelor „Statul, staturile” Țării înești, ce reproduc termenul latin *status*, în înțeles de Stări⁵. Iată deci că nu numai iiția în sine, dar numele el însuși reapare în izvoarele contemporane, în legătură directă enimentele și cu organizarea politică a țării; se știe de altfel că un tratat identic a fost iar de domnul Moldovei, Ștefan Răzvan⁶.

Ce a determinat această potrivire de tendințe între ambele principate, între care nu flăm acum deosebiri ce le puteam constata înțepoca întemeierii lor? A intervenit un **r** care le-a unificat nevoile și aspirațiunile, și a creat între Stările boierești o iritate de interese, ce va aduce un aport însemnat întăririi sentimentului de unitate

1 V. și banul său de aramă, cu inscripția: *Oteț Moldovei*.

2 Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascăluș, *ibid.*, p. 154 - 155.

3 N. Iorga, *Prefață* la Hurmuzaki, *Doc.* XI, p. XXVI.

4 St. Nicolaescu, *Mănăstirea Vieroș dinjud. Muscel*, București, 1936, p. 9 - 11.

5 A. Teodorescu, op. cit., *ibid.*, p. 552 - 53. Cf. *Let.* 2, 1, p. 478 și urm.

6 Textele în Hurmuzaki, *Doc.* III, p. 209 - 13, 472 - 76, 477 - 480.

țari, și ueșiepieni înseși a spinuului național, care își găsește expresiunea în forme literare nouă.

E vorba de pătrunderea tot mai masivă în slujbe și posturi de răspundere, a elementelor străine, a grecilor și levantinelor, creditorii ai Domnilor trimiși de Poartă, cari își recuperează, prin organele unei fiscalități exigente, sumele puse la dispoziția candidatului pe care l-au sprijinit și „finanțat”. Se produce astfel celălalt fenomen specific mentalității de Stare, oriunde iau ființă asemenea organizații: xenofobia, lupta „băștinașilor”, a oamenilor „de țară” împotriva „veneticilor”. Încă de pe la 1590, într-o listă a principalilor boieri moldoveni și munteni - fiecare cu demnitatea sau slujba ce o îmbracă, mai târziu odată cu caftanul respectiv - pe care o aflăm în corespondența raguzanului Giovanni Marini Poli, se găsește observația: „Questi tutti sono nativi del paese. Hoggidi îi officiali maggiori sono forestieri e maggior parte greci perfidi” 1. Ostilitatea împotriva concurenței străine și a sistemului fiscal abuziv determină dispozițiunile tratatului din 1595, după ce provocase „pogromul” prin care începe domnia lui Minai Viteazul. Ea va îndruma mișcările împotriva grecilor, pe care le înregistrăm în Țara Românească și în Moldova, în deceniile următoare, în dezvoltare paralelă cu tendința de a îngreuna puterea Domniei, ocrotitoare a străinilor, prin

adevărate *pacta conventa*, după modelul polon². E o acțiune a întregii Stări nobiliare, care constituie partea cea mai interesantă a studiului acestor instituții în țările noastre.

Dar cu această perioadă ce se întinde până către sfârșitul veacului al XVII-lea, nu se încheie rosturile politice ale Stărilor românești. Ele vor continua să-și aducă contribuția la judecarea și rezolvarea intereselor obștești, până și în epoca fanariotă. Reformatorul Constantin Mavrocordat se va sprijini pe ele, întrunind Obșteștile Adunări. Se face însă tot mai puternic simțită constituirea unei oligarhii a protipendadei, din momentul în care privilegiile atârnă exclusiv de funcțiuni și demnități³. În jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, divanul marilor dregători funcționează în locul adunărilor obștești a vremurilor mai vechi. Dar tradiția acestora nu s-a pierdut; proiecte de constituție din întâile decenii ale secolului XIX se referă la ele, iar Regulamentele Organice vor institui de fapt un regim de Stări privilegiate în ambele Principate, în spiritul unei *Stândeeverfassung*, așa cum ființau încă în țările germane și austriece. De-abia revoluția de la 1848, proclamând principiile liberale și democratice, și adunările convocate prin hotărârea Convențiunii de la Paris din 1858, vor înscrie în sfârșit în așezămintele noastre constituționale, trecerea spre parlamentarismul modern, în formele sistemului censitar.

Înainte însă de a supune unei nouă analize datele ce le-am putut aduna pentru fiecare principat în parte, în lumina acestor preocupări de ordin politic, va fi nu mai puțin folositor să ne înfățișăm Stările, sub aspectul lor de categorii sociale și de factori economici, în trecutul mai depărtat al țărilor noastre.

Hurmuzaki, *Doc. III*, 1, no CLXXXIX, p. 196 - 197. V. Iorga, *Gesch. des Rum. Volkes*, II, p. 51.

2 Cf. P.P. Panaitescu, *MIK - cacelbătân*, p. 113, n.8.

«%» 3 cf. ic. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*, p. 13 și urm.»; «. «.»», i *

STĂRILE SOCIALE ÎN BULGARIA MEDIEVALĂ ȘI ÎN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI

Evoluția claselor sociale în Bulgaria medievală. Originile feudale ale stărilor sociale în Țările Românești. Clasele sociale în Evul Mediu românesc. Clasele sociale în veacul al XVII-lea. Restrângerea Stării privilegiate.

1. EVOLUȚIA CLASELOR SOCIALE ÎN BULGARIA MEDIEVALĂ

Deoarece ne-am lăsat călăuziți în toate aceste cercetări de concepția corporatistă ailor, care le consideră sub aspectul lor de categorii sociale, îngrădite de privilegii – ne de altfel inerentă lumii medievale – înainte de a examina rosturile lor politice ca sri reprezentativi, este firesc să folosim și noi aceeași metodă. Ea este însă cu atât mai ssară, cu cât o comparație cu împrejurările din țările vecine și apropiate ne arată un ilelism izbitor, în ce privește latura socială și economică, între așezămintele din cipatele noastre, mai cu deosebire ale Țării Românești, și acele ale statelor slave de la zăzi de Dunăre, în special ale Bulgariei – singura din aceste țări cu care ne-am aflat ci în atingere directă de hotar, după cum a arătat-o un studiu recent¹. Îndată ce trecem tpitolul politic, trebuie să ținem seamă de alți factori și de alte influențe, acele din care irg elementele de feudalism senioria! ce ne întâmpină la originile alcătuirilor noastre, și ne orientează în mod evident, spre Miazănoapte și Apus.

O amintire cât de sumară a structurii sociale din Bulgaria medievală are deci înistă privință un îndoit interes: ea ne arată o evoluție mai veche cu câteva secole, sau se poate în orice caz reconstitui din izvoare mai vechi, și precedă astfel, din unele: te de vedere, acea mai târzie din țările noastre, în special din Muntenia. În același „fiind mai puțin deschisă drumurilor și influențelor apusene,

decât țările românești Serbia, și mai repede acoperită de valul năvălirii turcești, mai deplin supusă acțiunii latoare a cuceririi otomane, Bulgaria ne înfățișează, cu oarecari aproximații inevitabile **x** și de timp, imaginea a ce ar fi fost propriul nostru trecut, dacă nu ar fi pătruns în i s-a nicio urmă a regimului feudal apusean și a instituțiilor de Stări, ce se dezvoltă mindeni pe această bază. Aducerea în discuție a acestui factor istoric, ca element de parație, are deci, pe lângă altele, avantajul dda completa dovezile pozitive, pe care im străduit să ne întemeiem expunerea, cu una negativă, a cărei însemnătate nu se e nici ea nesocoti.

Influența instituțiilor sud-slave și a culturii de origine și pătrundere bizantină care ăpânește, în țările românești, este un fapt evident și admis de toți istoricii noștri, eu le deosebiri de interpretare a cauzelor și a consecințelor ce le determină. „Limba oavelor românești din veacul al XIV-lea, scria mai demult Nicolae Iorga, nu se

1 P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, **p.** 31.

u-wai-u-aiw pun iii. un *avxa* a un **&** uaveiui uuigaicșu contemporane; pana și onograia documentelor slavone ale Țării Românești din veacul al XIV-lea este în totul asemănătoare acelei folosite de bulgari în aceeași vreme. Obiceiurile cancelariei sunt aceleași: titulatura, contextul și data sunt la fel în ambele țări. De la crucea, cu care începe primul rând, până la literele caligrafic încolăcite ale monogramei cu cerneală roșie de jos, totul e aproape identic. Demnitarii domnului muntean se numesc ca la bulgarii vechi, *boiari*, titlul lor onorific este *jupân* sau *pan*; și aci se împart în boieri «mari» și «mici». Ca și la poporul vecin aflăm printre primii sfetnici ai voievodului un logofăt, un vistiernic și un vornic, adică marele cancelar, tezaurariul și un *maiordomus*, demnități cari, cu excepția poate a celei din urmă, au fost împrumutate de la strălucitul Bizanț de către imitația stângace dar

pretențioasă, de la Preslav, Prespa și Târnova” 1. Cercetările ulterioare au putut stabili și alte origini ale unora din titlurile marilor demnitari; se admite că banul și chiar vornicul au putut veni din Ungaria, pe când paharnicul e de obârșie sârbească²; totuși, în cea mai mare parte a lor, „aceste funcții arată, prin numele și atribuțiile lor, o influență preponderentă a Bulgariei vecine, a vechiului Imperiu româno-bulgar, pe când Serbia, care nu era vecină cu țara noastră, n-a putut exercita o influență adâncă” 3; în orice caz, înrâuririle sârbești în viața țărilor noastre sunt mai târzii și aparțin despotatelor de la sfârșitul Evului Mediu, unde se manifestă și curente de origine apuseană, sub forma intervenției ungurești.

Rămâne o problemă care își caută dezlegarea: aceea a momentului în care această „influență preponderentă” s-a făcut simțită, și căror împrejurări de fapt se datoresc aceste pătrunderi. Sunt însă în această privință două controverse: cea dintâi privește introducerea limbii și liturghiei slavone în biserică, fenomen ce se constată pe întregul teritoriu locuit de români la nord de Dunăre, și e deci anterior cuceririi ungurești a Ardealului, care se desfășoară într-un interval de două secole, de la începutul veacului al XI-lea la începutul veacului al XIII-lea⁴; o mai mare precizare nu i se poate aduce⁵.

A doua enigmă, și mai grea de rezolvat, de se poate, este aceea a adoptării formelor de cancelarie și a ierarhiei administrative, de o atât de vădită inspirație bulgară, care ea însăși reproduce modelul bizantin. Unii au pus în legătură această influență cu supremația probabilă a întâiului imperiu bulgar la nordul Dunării. Ea pare dovedită la cele două extremități de Răsărit și de Apus ale teritoriului românesc, la gurile Dunării și la revărsarea Tisei, ba chiar și în părțile răsăritene ale Ungariei, în secolul ce desparte prăbușirea stăpânirii avare de năvălirea maghiară (796 - 896) 6. E o ipoteză în ce

privește

1 N. Iorga, *Oesch. des Rumänischen Volkes*, I, p. 252 – 53.

2 Cf. C.G. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, București, 1920, și recenzia Domnului I. Lăstăriș, în *Byzantinoslavica*, 1, 1929, p. 220 și urm.

3 P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 117.

4 P.P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-XVIe siècles)*, Praga. 1931, p. 2; p. pătrunderea ungurilor în Ardeal, v. G.I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, p. 210 și urm.

5 Cf. N. Bănescu, *L'ancien état bulgare et les pays roumains*, Bucarest, 1947, p. 84 și urm. și Gr. Nandriș.

The beginnings of slavonic culture in the Roumanian Countries in *The Slavonic and East European Review*.

XXIV, 1946, p. 160 și urm.

6 Ea este admisă și de Dl. N. Bănescu, op. cit., p. 30, 48 și urm. V. de altfel G.I. Brătianu, „Bulgaria de dincolo de Dunăre” în izvoarele bizantine, în *Omagiu lui I. Lupus*.

gumentul că nu întâmpina în aceste părți împotrivirea altei puteri, decât a cetelor made de pecenegi; și pare exclusă pe Podișul Transilvaniei, unde niciun izvor nu o sntionează¹. În general însă, elementele de ordin diplomatic și administrativ ce le-au prumutat țările românești din Bulgaria, se leagă prea puțin de această perioadă mai che, și ne orientează mai degrabă spre epoca celui de al doilea imperiu, acel al ăneștilor. Fără a trage concluzia unei stăpâniri a acestei dinastii vlahe la nord de mare, unde se întindeau atunci taberele aliaților ei, cumanii, Nicolae Iorga se oprișe înra acestui moment, ca și asupra celui al taratului deosebit de la Vidin, ca cele mai rosimile pentru a lămuri, pe cale de influență și de imitație, trecerea obiceiurilor și a jbelor la

curțile întâilor voievodate românești². Poate ar fi de considerat o împrejurare țin mai târzie, când țările noastre și Bulgaria s-au aflat în același timp în sfera de luență a împărăției tătărești a Kîpciakului, care a recunoscut țarului bulgar Svetoslav, i neamul Terterizilor cumani, dreptul de a ține strajă și de a lua vamă la Cetatea Albă, gura Nistrului. Nu este exclus ca această situație excepțională, limitată la domnia: stui stăpânitor, în primele două decenii ale veacului al XIV-lea, să fi determinat un atac mai strâns cu voievodatul Țării Românești, care tocmai în acești ani de închegare: scăleca” în câmpia Dunării³. Dar și acest capitol, totuși atât de însemnat al istorieliste, rămâne în domeniul ipotezei. Ceea ce ne interesează aci nu e de altfel problema luenței politice și culturale bulgărești, cât mai ales asemănarea ce o putem afla între ictura claselor sociale din Bulgaria și acea a țărilor noastre - între care se pot constata mai puține apropiieri.

Despre o diferențiere a categoriilor sociale și constituirea unor grupuri cu rosturi inițe, se poate vorbi mai puțin în societatea primitivă a vechiului imperiu bulgar, care ioptat cultura superioară a Bizanțului după trecerea la creștinism, în a doua jumătate acului al IX-lea. Din această vreme și în special în secolul următor, în care contactul cu îea bizantină devine mai strâns, se pot desluși în organizarea de stat a taratului; goriile privilegiate ce ne întâmpină pretutindeni în Evul Mediu: nobilimea și clerul, i dintâi, denumită cu un termen care își trage obârșia încă din vremea cuceritorilor mici: a *boierilor*, se întemeiază la început pe un număr de familii cărora li se recunoștea tăietate tradițională, spre a evolua pe urmă, după icoana împrejurărilor bizantine, într-o ibinație a marii proprietăți și a slujbelor principale de la curte. Sfatul marilor demnitari; spunde „senatului” bizantin contemporan, al cărui rol am avut prilejul să-l amintesc⁴, listing de

timpuriu boierii „mari” – mărginiți de Constantin Porfirogenetul la șase mi tați superioare – și cei „mici”, mai puțin întrebuințați în funcțiuni, și mai mult în un ostășești. Tot Porfirogenetul desparte pe boierii „dinăuntru” de cei „din afară” (oi kai exo), ceea ce deosebește pe slujbașii curții țarului, de demnitarii cari exercită un îndăment la granițe (*kraistnici*, cum vor fi denumiți mai târziu), sau în vreo altă parte

1 Cf. G.I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 205.

2 Cf. *Cesch. des Rumă-nischen Volkes*, I, p. 254; *Istoria bisericii românești*, I, p. 13.

3 V.G.I. Brătianu, *Vicinaetletatea Albă*, p. 117.

4 Cf. *Adunarea stărilor în țările Europei de Răsărit dunărene?* – & și «»?» H Vi o t «;!

36.

a centonului. t se remarcat faptul că în perioada în care se încheagă aceste forme ale vieții de stat în Bulgaria, în primul sfert al veacului al X-lea, după domnia războinică a țarului Simion, care râvnise să-și însușească chiar coroana imperială a Bizanțului – în acest din urmă imperiu se dezvolta preponderența mării aristocrației latifundiare a celor „puternici” (dunatoi), împotriva expansiunii căreia împărații dinastiei macedonene luau aspre măsuri de restrângere legislativă. Novelele publicate de la 922, sub Roman Lekapenos, până la acele din jurul anului 1.000, sub Vasile al II-lea, au toate de scop să ocrotească pe „săraci” (penetes) împotriva înstrăinării bunurilor lor la proprietarii marilor domenii, sub presiunea lipsurilor, rezultând dintr-o foamete ocazională sau din presiunea permanentă a fiscului². Este începutul unui proces de transformare care tinde să reducă pe „săraci” la situația de „vecini” (paroikoi), cultivatori în dependența stăpânului de moșie. Ambele denumiri le vom întâlni de altfel, la un interval de câteva veacuri, în țările noastre.

Tot din aceeași vreme se pot însemna în Imperiul

bizantin și măsuri împotriva creșterii, socotite păgubitoare, a domeniilor bisericești, cari au culminat în Novela din 964 a lui Nichifor Focas. Întreaga această legiuire de ordin agrar și social definește lupta puterii imperiale, ridicate la culme în timpul dinastiei macedonene și a împăraților asociați la domnie, împotriva unui proces de feudalizare domanială, pe care îl vor opri câțva timp, fără însă a-l putea înlătura cu totul. El are o deosebită însemnătate și pentru situația din Bulgaria, deoarece la începutul veacului al XI-lea această țară este din nou cuprinsă în hotarele Imperiului bizantin, după războaiele victorioase ale lui Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea, Bulgaroctonul. E deci firesc ca așezămintele țării recucerite, și împărțite în „teme” cârmuite de guvernatori bizantini, să fie influențate de acele ale imperiului, care îi impuseseră stăpânirea sa.

Și într-adevăr paralelismul se poate urmări în toate fazele prin care trece structura socială a Bulgariei, odată cu cea a Bizanțului. După cum se știe, în imperiul grecesc se poate constata în timpul dinastiei macedonene, o evoluție în detrimentul proprietății țărănești libere, pe care legiuirea agrară mai veche o înfățișa grupată în comunități de natură fiscală - solidaritatea între micii proprietari fiind mai mult o necesitate de răspundere a birului, pe lângă dreptul lor de *protimisis*, adică de precădere la dreptul de cumpărare, al rudelor și al vecinilor. Această formă de gospodărire agricolă, care nu presupune însă nici munca, nici exploatarea în comun, ci numai legătura de răspundere reciprocă pentru plata dărilor, a fost caracteristică perioadei anterioare, a Heraclizilor și Isaurienilor³, din secolul al VII-lea și al VIII-lea; ea răspundea nevoilor sfatului, de a se bizui pe micii proprietari liberi, cu deosebire în Asia Mică, ca bază de recrutare pentru armatele ce trebuiau să înfrunte năvălirea arabă.

Împărații casei macedonene, în cele două veacuri următoare, s-au străduit să menție această politică, întregind-o cu bunurile „stratioților”, așezați la granițe cu obligațiuni

1 V. pentru aceste împrejurări și în general pentru Bulgaria medievală I. Sakâzov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, p. 12 și urm.

2 Problema a fost foarte bine rezumată de G. Ostrogorsky, *Gesch. des byzantinischen Staates*, p. 192 și urm.

3 Urmăm interpretarea lui G. Ostrogorsky, op. cit., p. 88 – 89, unde se găsește și bibliografia mai recentă.

Capitolul aceluiași autor din *Cambridge Economic History*, vol. 1, 1941, nu mi-a fost accesibil.

că ei luptau împotriva unei presiuni a împrejurărilor ce se dezvolta în sens opus. tățile economice și sociale erau în favoarea sporirii latifundiilor, și chiar obligațiunile rii militare treceau tot mai mult asupra stăpânitorilor de mari domenii, singurii în ră de a recruta și de a echipa călărimea grea, înzeoată, care alcătuia acum corpul pal al armatelor de operațiuni. Ultima reacțiune a birocrației centralizate împotriva iorității acestui element „feudal”, în a doua jumătate a veacului al XI-lea – perioadă e Bulgaria e integrată stăpânirii bizantine – s-a încheiat cu dezastrele cunoscute din >lia, îndoita amenințare a atacurilor normande și selgiukide și biruința definitivă a crației „moșierești”, sub noua dinastie a Comnenilor. Este perioada în care se poate cu mai mult temei de o feudalitate bizantină, în marginile ce trebuie desigur fixate îi termen, care nu depășește regimul *domanial*, și nu pătrunde decât într-o măsură S, și mai târziu, în sfera organizării de stat și a conducerii politice. Cum a observat cu de un cercetător recent, „între împărat și supuși imperiului rămâne de neconceput, anț, relațiunea de credință personală, tipică a feudalității apusene. Trebuie

totdeauna amintim acest fapt și numai cu această rezervă putem vorbi despre o feudalitate tină, și în general despre o feudalizare a Imperiului bizantin” 1. *În această lume teană, există deci în ordinea de drept, relații între senior și șerbi, nu încă între suzeran > al.* Aceasta nu împiedică însă ca în fapt, *pronoia* sau *haristikonul* bizantini, siuni pe termen lung de domenii laice și bisericești, însoțite de *exkusseia*, imunitatea i s-au chiar de judecăți a acelorași doxne/ui, să se apropie în așa măsură de regimul i apusene, încât să ajungă a se confunda cu el, după cucerirea latină de la începutul lui al XIII-lea.

În linii generale, o evoluție aproape identică s-a putut reconstitui în Bulgaria: vată, iar faptul că rezultatele ei apar mai limpezi în vremea celui de al doilea în, acel al Asăneștilor și al urmașilor lor, arată efectele celor două secole aproape i de stăpânire directă bizantină, între 971 în părțile de Răsărit, 1018 pentru întregul în, și 1186, când izbucnește rășcoala condusă de Petru și Asan. Și aci, vechiul regim, leosebește doar privilegiații boierimii și ai clerului, de oamenii liberi grupați în *%ele* lor sătești (înăuntrul cărora viața în comun este mult mai accentuată decât în armuită de „legea agrară” bizantină) și de „robii”, ce reprezintă pe vechii sclavi - ^oC unui sistem în care precumpănește proprietatea mare, sprijinită pe munca: ilor” sau „vecinilor”. Se admite că motivul cel mai de seamă al acestei transformări testabile ar trebui căutat în neconținutele războaie și prădăciuni, cari au pustiit lui bulgar, atât în timpul luptei de recucerire bizantină, cât și în perioada următoare, esele năvăliri ale pecenegilor și cumanilor, sau trecerea, nu mai puțin lipsită de jdii, a cruciaților apuseni². Dar totodată se constată că regimul dependenței lua), dacă apare încă din veacul al X-lea odată cu influența mai puternică a

1 G. Ostrogorsky, op. cit., p. 265, n. 2.

! 1. Sakă/. ov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, p.

80 și urm. yc >

Liugaija, au Uliuiia vu u-ua-uiil. 111 v-avuiuu /vi 31 **Λ**
n, veuiva putut fi transplantat, nemijlocit și integral, din
imperiul cârmuit de pe țărmul Bosforului.

Din corespondența arhiepiscopului Teofilact de
Ohrida se pot desprinde cari erau în vremea domniei lui
Alexie I Comnenul, condițiile de muncă de pe domeniile
bisericii păstorite de el. Ele impun „jugul veciniei”
(paroihias zigon) celei mai mari părți a populației rurale, și
se înstăpânesc tot mai mult cu trecerea vremii. „Parecii s-
au menținut ca atari și după eliberarea Bulgariei de Bizanț.
În veacul al XIII-lea și al XIV-lea se vorbește încă de ei în
Macedonia, în Tracia, în actuala Bulgarie de Miazăzi,
precum și în toată Serbia. Dreptul medieval al peninsulei
în această vreme nu cunoaște pământuri libere, numai
acele ale nobilimii, ale clerului și ale stăpânirii țarului.
Formula feudalismului medieval - «*nulle terre sans
seigneur*» - se poate aplica în întregime Peninsulei
Balcanice” 2. Un dublu proces de nivelare a adus pe
sătenii liberi la legăturile de dependență cari îi
statornicesc pe moșiile ce le lucrează, cu obligațiunile
respective de dijmă și de clacă, pentru stăpânii lor
boierești, și a ridicat pe „robii” de odinioară în categoria
ceva mai favorizată a „otrocilor”, ce tinde însă să dispară
în rândurile tot mai numeroase ale „parecilor”, cu care
obiceiul și abuzul urmăresc deopotrivă sa asimileze
întreaga populație rurală. Acesta e stadiul final al evoluției
sociale în Bulgaria, în ultimele decenii ale veacului al XIV-
lea, când se întinde asupra întregii țări valul cuceririi
otomane. În urma ei dispar categoriile privilegiate, ale
cărora proprietăți trec în stăpânirea spahiilor timarioți,
instalați de cuceritor, iar masa locuitorilor de la sate se
confundă, cu mici excepții, în rândurile „raielei” 3. Cu
toată dezvoltarea negoțului, rămas însă mai mult în
mâinile străinilor, orașele n-au dat Veacului de Mijloc

bulgar o categorie socială organizată și coerentă, care să poată sta alături, pe propriile ei temeiuri, de păturile rurale.

Tot acest proces de diferențiere și de evoluție este cu atât mai interesant de amintit, cu cât trebuie avute în vedere împrejurările asemănătoare ce le întâlnim, din punct de vedere social, în principatele românești. Din alte cauze decât acele ce se socotesc determinante în Bulgaria medievală – deși s-ar putea găsi și în această privință destule puncte de comparație și de potrivire – presiunea fiscală a tributului otoman va provoca la nord de Dunăre, cinci secole mai târziu, același fenomen de întindere a marii proprietăți în dauna celei mici, de întărire a legăturilor de dependență ale „rumâniei” din Țara Românească sau ale „veciniei” din Moldova; paralelismul ar fi desăvârșit, de n-ar interveni la noi, de o parte, elementele ce aparțin structurii feudale apusene, iar de alta faptul că n-a fost întreruptă niciun moment continuitatea vieții de stat și n-a fost înlăturată autonomia instituțiilor noastre tradiționale. Aceasta e de altfel o condiție fundamentală a alcătuirii unui regim de Stări.

1 / & /<./, p. 89.2/b/d., p91. *Ibid.*, p. 174 și urm.

Despre clasele sociale în trecutul țărilor noastre și evoluția lor s-au ocupat mai toți icii români, începând cu cei mai vechi: Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldovei” icolae Bălcescu în studiul său de acum un veac „despre starea soțială a muncitorilor ari”. Capitole cu privire la ele se află în toate lucrările de istorie generală a poporului ru, de la Xenopol și Iorga la cele mai recente¹. Îndeosebi însă au adâncit problema cercetători, în dorința de a lămuri polemicile ivite în chestiunea agrară la începutul lui secol și de a examina dezvoltarea ei istorică, pe baze științifice: e de ajuns să ițim numele lui Radu Rosetti, Ion Bogdan, Constantin Giurescu și Ion C. Filitti². În it, contribuții însemnate le-au adus studiile generalului Rosetti despre

alcătuirea iilor noastre oștiri³, precum și lucrările privitoare la vechiul drept românesc, cari au de formulat un punct de vedere asupra categoriilor sociale deosebite de izvoarele ceimentau; sunt de menționat în special în legătură cu regimul proprietății acele ale D - ndrei Rădulescu, G. Fotino și Dinu C. Arion⁴. Istoricii ca și juriștii s-au ocupat în ial de păturile rurale cari, mai mult încă în trecut decât astăzi, alcătuiau covârșitoarea >ritate a populației; numai în ultimii ani, s-a manifestat un mai mare interes pentru itorii vechilor noastre orașe⁵, și rosturile lor în societatea românească.

Cercetarea în jurul acestor probleme a fost însă dominată de unele controversețiale. Desigur, toți s-au găsit de acord asupra diviziunii fundamentale între clasele

1 A.D. Xenopol, *Ist. Românilor/.../*; N. Iorga, *Gesch. des Rumanischen Volkes*, I, p. 327 și urm.; II, p. 84

n.; v. și Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor, *Studii și Documente*, XVIII, și *oppement de la question rurale en Roumanie*, Iași, 1917; C.C. Giurescu, *Ist. Romanilor*, II, p. 464 și urm.

715 și urm.; A.V. Boldur, *Contribuții la studiul istoriei Românilor*, 1, p. 210 și urm.; P.P. Panailescu, *retări românești*, București, 1947.

2 R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907; Despre originea și transformările stăpânitoare în Moldova, *Anal. Acad. Rom.*, Meni Seci. Ist., s. 2-a, XXIX; I. Bogdan, *Originea datului la Români, Despre cnejii români; Câteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și lor moldoveni; Documentul Răxenilor din 1484 și organtorea armatei moldovene*, în *Anal. Acad. Rom.*

Sect. Ist., s. 2-a, XXIV, XXVI, p. 13 - 44, XXIX, XXX; Const. Giurescu, *Studii de istorie socială*, ești, 1943; I.C. Filitti, *Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor române*, *Arhiva pentru știința și ta stKială*, V, 1924, p. 71 și

urm.; p. 337 și urm.; VI, 1926, p. 318 și urm., rezumate în *Clase sociale în ui românesc*, București, 1925; *Proprietatea solului în Principatele române*, București, 1935; *Oase cătoare în Principatele române până la desființarea rangurilor și privilegiilor*. București, 1940 (Schiță a icrări care n-a mai apărut).

1 Sintetizate în cartea sa recentă *Istoria artei militare a Românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*.

Română, *Studii și cercetări*, LXXI V, 1947, în special p. 63 și urm.

4 G. Fotino, *Contribution A l'itude des origines de l'ancien droit coutumiei roumain*, Paris, 1926; A.

eseu. *Pagini din istoria dreptului românesc*, București, p. 48 - 50, 128 - 133, 253 - 263, 290 - 310; Dinu on, Dominiul eminent în Voevixialele Munteniei și Moldovei, în *Prinos N. Iorga*, 1931; *Cnejii (Chinejii)*

I, 1. București, 1938; *Vlahii, clasă socială în voievodalele românești*, București, \940; *Două studii de istoria ilui românesc*, București, 1942.

5 E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939; P.P. Panaitescu, *Comunele medievale icipatele române*, în *Interpretări românești*, p. 161 și urm. Capitole privitoare la orașe se găsesc însă și înle de istorie generală a Românilor, amintite mai sus. „»...

conducătoare sau privilegiate, și cele lipsite de aceste avantaje, fenomen de istorie generală caracterizând „vechiul regim”, în toate țările cari l-au cunoscut sub o formă sau alta. În ce privește însă originea și calificarea păturii privilegiate, se poate urmări la cei mai vechi autori o ezitare între principiul *moșiei*, al stăpânirii teritoriale, ca criteriu distinctiv al nobilimii în principatele române, și acel al *slujbei*, al funcțiunii la curte, ca factor hotărâtor pentru deosebirea de categorie socială¹. La istoricii mai recent, s-a produs o altă opunere de vederi asupra evoluției înseși a societății în Evul Mediu românesc. Unii

au presupus la temelia alcătuirii ei o organizare egalitară de oameni liberi, recunoscând doar superioritatea necesară a domniei, care s-a transformat însă în decursul vremii, mai ales sub presiunea fiscală, dezlănțuită de supremația otomană din veacul al XVI-lea; un rost hotărâtor l-ar fi avut la sfârșitul acestui secol așezământul sau „legătura” lui Mihai Viteazul, care ar fi instituit o serbie generalizată pe moșiile boierești². Alții, dimpotrivă, susțin că de la început, la noi ca pretutindeni în Veacul de Mijloc, au fost stăpâni de moșii și oameni în dependență; că de fapt structura socială în vremurile vechi n-a cunoscut decât aceste două mari categorii, de *proprietari* de diferite domenii, mai mari sau mai mici, și de *cultivatori* legați de ei prin diferite obligațiuni de iobăgie; că în sfârșit, tocmai după „legătura” lui Mihai Vodă au apărut în rândurile populației rurale și oameni liberi, fără pământ propriu, și lucrând în anumite condițiuni, pe posesiunile altora³. Iată deci divergențe categorice asupra unor chestiuni de cea mai mare importanță, privind atât originile cât și procesul însuși de dezvoltare al claselor sociale în trecutul românesc; de o parte și de alta, se pot înscrie nume de o reputație consacrată ale istoriografiei noastre.

De altă parte, îmi pare că la aceste controverse inițiale s-a adăugat și o prejudecată, ce poate părea stranie, dar care se lămurește ușor prin împrejurările vremii în care a fost formulată: am putea-o defini *prejudecata împotriva feudalismului*. În tendința, explicabilă, deși nu totdeauna deplin conștientă, de-a afla rădăcini cât mai vechi în trecutul nostru așezărilor democratice ale Renașterii naționale, și de a întări principiul independenței și suveranității statelor noastre, până în veacurile cele mai depărtate, istoricii români aparținând generațiilor trecute au tăgăduit cu hotărâre orice amestec sau chiar orice influență a așezămintelor feudale, ce cârmuiau țările vecine dinspre Miazănoapte și

Apus, asupra instituțiilor din principate. Se respingea deopotrivă ideea unei suzeranități a regilor Ungariei și Poloniei, recunoscută de voievozii moldoveni sau munteni, actele de omagiu înregistrate de cronici și documente socotindu-se pur formale, pentru realizarea unui scop politic, sau mărginite la vreun teritoriu de margine, ca feudă locală - cât și pătrunderea în rosturile noastre lăuntrice, ale relațiilor de ordin feudal. „Domnii munteni și moldoveni n-au admis niciodată în faptele lor pretențiile de suzeranitate venite din cele două țări vecine” scria încă acum două decenii regretatul Ilie Minea⁴. Nicolae Iorga nu admitea el însuși, la un moment dat, din partea regelui vecin, decât „infeodarea prin cesiunea de

1 Cf. C. Giurescu, Despre boieri, în *Studii de istorie socială*, p. 231 și urm. Cf. Cantemir, *Descriptie Moldaviae*, p. 114 și urm.

2 în general, v. N. Iorga în lucrările amintite mai sus. Cf. I. Filitti, *Proprietatea solului*, p. 177 și urm.

3 Era părerea lui Constantin Giurescu. V. *Studii de istorie socială*, p. 69. - a.

I. Minea, *Înforwafii romanești ale cronicii lui IanDlugosz*, Iași, 1926, p! 3.»”.

Îi aparținând Coroanei sale sub condiția, neapărată, a omagiului” 1. Era ca un fel de ită, grija de a feri istoria noastră mai veche de pata unei legături, umilitoare în ochii moderne - desigur mai puțin însă, într-o vreme în care regele Angliei era vasalul Franței, sau Marele Maestru al Ordinului Teutonic acel al regelui polon. A trebuit reetarea mai nouă, pe temeiul unei reexaminări mai strânse a materialului îentar, ce a fost de atunci mai bine și mai complet adunat, să revie la o părere mai ită cu realitățile politice medievale².

u mai puțin hotărâtă era respingerea influenței feudale în regimul de proprietate al patelor: „din punctul de vedere al originii și organizării ei, proprietatea

pământului: utul românesc n-a fost proprietate feudală după modelul apusean [...] Proprietatea itului în trecutul românesc, apare astfel ca alodială. Proprietarul nu datorește prestații lui. Proprietatea este întreagă în mâinile lui; nu există distincția între domeniu direct neniu util [...] Nu este cuprinsă, cu alte cuvinte, într-o ierarhie, ca proprietățile e. Din punct de vedere al jurisdicției, proprietarul atârnă de-a dreptul de rege, la noi mn, ca suveran, nu ca suzeran". În acești termeni categorici își formula punctul de; Ion C. Filitti3. „Se știe că la noi n-a existat o proprietate nobiliară deosebită de cea id. De întinderea ori proveniența moșiei n-au fost legate niciodată privilegii. Am n singur fel de proprietate oricare ar fi fost stăpânul ei. Petecul moșneanului se afla ca și situație ca și domeniul dregătorului. Drepturile lor de stăpânire, ca și sarcinile, a fel" scria acum treizeci de ani unul din cei mai buni cunoscători ai problemei, antin Giurescu4. Și în această privință, lucrările mai nouă au însemnat o reacțiune; câțiva ani, Dl. Boldur a consacrat un capitol al unei cărți despre istoria mai veche a iilor din Răsărit, regimului feudal, caracterizat și în trecutul nostru prin donațiuni, tați, patronat, dominiu eminent al voievodului5. Asupra acestei laturi Dl. Dinu Arion; rital de a fi adus mai demult interesante precizări6. În același fel au privit problema, mele lor lucrări, generalul Rosetti și Dl. P.P. Panaitescu7. Trebuie menționate cu bire cercetările temeinice ale D-nei Valeria Costăchel, inspirate de metoda arată, aplicată istoriei instituțiilor de profesorul Alexandre Eck. O analiză atentă a ilelor folosite, atât în documentele Țării Românești cât și ale Moldovei, la sfârșitul lui al XIV-lea și în întâia jumătate a celui următor, și apropieri de acele asemănătoare i le aflăm în textele contemporane din Serbia, Lituania și Rusia, au dus la concluzianței „beneficiului" în înțeles specific medieval, în toate aceste țări din Răsăritul și

1 N. Iorga, *Originea și sensul direcțiilor politice în trecutu-țărilor noastre*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect.

— a, XXXVIII, 1916, p. 930.

2 Pentru Moldova, v. C. Racoviță, începuturile suzeranității polone asupra Moldovei, *Rev. Istorică* lă, X, 1940.

3 C. Filitti, Evoluția claselor sociale în trecutul principatelor române, *Arhiva p. știința și reforma socială*.

5 - 79.

4 Despre boieri, în *Studii de ist. socială*, p. 252.

Contribuții la studiul istoriei Românilor, }, p. 167 și urm.

6 Dominiul eminent în Voievodatele Munteniei și Moldovei, în *Prinos N. Iorga*.

7 Cf. Gen. R. Rosetti, *Ist. artei militare a Românilor*, p. 75 - 76 și P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, iurm.

Sud-Estul Europei¹. Sub diferite denumiri din actele slavone - *pronoia*, *stignul ses sluzbu*, *vysluzenie*, *vysluga*, *sluznja* - este vorba de o proprietate funciară convențională, legată de îndeplinirea anumitor obligațiuni, în general de ordin militar. Și aci apare de altfel o deosebire între micile loturi, hărăzite unor ostași la graniță, care corespund pământurilor „stratioțice” din organizarea mai veche a Imperiului Bizantin, și domeniile mai întinse, prevăzute cu felurite înzestrări și monopoluri - acel al morii de pildă² - de un aspect mai caracteristic feudal, și feudal apusean. În Moldova, unde termenul *vysluzenie* arată influența nemijlocită a celui lituanian de *vysluga*, „se pot desprinde următoarele caractere ale proprietății de danie: prestarea serviciului personal, dreptul de moștenire, acordarea privilegiului imunităților”

3. Considerând fenomenul în întreaga sa răspândire, D-na Costăchel ajunge la concluzia unui fond comun de nevoi economice și sociale asemănătoare, în toată această regiune geografică și desigur, la o influență a regimului de

proprietate pe care îl regăsim și în Imperiul Bizantin, de unde s-a întins *pronoia* în țările slave de Miazăzi. Dar totodată „nu se poate nega pătrunderea unor idei din Apus, datorită legăturilor cu popoarele vecine, care se aflau sub înrâurirea formelor de viață apusene. De asemenea nu se poate nesocoti o interpenetrație a formelor sociale la popoarele cari au conlocuit în decursul secolelor. Formele bizantine au pătruns în Balcani și prin mijlocirea sârbo-bulgară s-au întins în Țara Românească; Moldova cu un fond comun de idei bizantine intră într-un alt bloc de concepții, apropiindu-se de Lituania, Ungaria și Polonia” 4. În această perspectivă nouă se lămuresc multe alte împrejurări: chestiunea credinței și a „hicleniei” care este sancțiunea vasalului necredincios; formula atât de discutată din vechile noastre hrisoave: „preadalica să nu fie”, ce apare ca o aplicare firească a renunțării la dreptul de „retract seniorial” în favoarea moștenitorilor beneficiarului feudei, după cum „darea calului” către Domn nu e altceva decât o recunoaștere a dominiului său eminent, în cazul unui transfer al unei asemenea proprietăți⁵. Formarea însăși a beneficiului în Moldova s-a putut preciza cronologic, ea fiind în plină desfășurare sub primii voievozi și atingându-și deplina dezvoltare în timpul lungii stăpâniri a lui Alexandru cel Bun. Sub urmașii acestuia și sub Ștefan cel Mare, proprietățile de danie convențională apar în posesiunea unor generații, ce le stăpânesc de fapt prin moștenire⁶. Nu e locul de a intra acum în mai multe amănunte, pe care le expune lucrarea aceleiași autoare, despre sistemul de imunități ecleziastice și laice, în țările noastre⁷. Unele concluzii se despund însă chiar în stadiul actual al cercetării:

1 „Beneficiul” în Sud-Estul Europei, *Revista Istorică*, XXX (1944), p. 61 și urm.

2 V. Costăchel, Le monopole du moulin en Moldavie aux XVe et XVIe siècles, *Rev. hist. du Sud-Est europeen*,

XXII (1945), p. 171 și urm.

3 „Beneficiul”, *Rev. Istorică*, XXX, p. 77.

4 *Ibid.*, p. 85.

5 V. Costăchel, Dreptul feudal și preadalia, *Rev. Istorică*, XXXI (1945), p. 113 și urm.:

6 V. Costăchel, La formation du bene Tice en Moldavie, *Rev. hist. du Sud-Est européen*, XXIII (1946), p. 118 și urm.

7 Les immunités dans les Principautés roumaines aux XIVe et XVe siècles. *Bibi. hist. du Sud-Est Europe en*, 4. În legătură cu aceleași chestiuni, v. și A. Cazacu, Patronatul și Domnia, *Rev. Istorică*, XXXI, p. 99

și urm.

...43).

Îoiuuuca ne a menține pentru umpunie mai vechi, aurmarea intransigenia a irmității” în principatele române; necesitatea de a admite o pătrundere a concepției e, în forme deosebite și cu un grad variabil de intensitate, în regimul social al acestor evoia de a privi stratificarea socială pe care ne-o arată izvoarele vremii, în lumina r constatări.

2 eea ce trebuie însă subliniat aci, pentru o mai bună înțelegere a chestiunii care ne înă în principal, este că noțiunile de „feudal” și „feudalitate” au la noi în această dă, un înțeles totodată mai larg și mai adânc, decât ni-l înfățișează regimul îial din Răsăritul bizantin, sau formele de stăpânire neajunse la deplina lor evoluție, în le întâlnim în Rusia la sfârșitul Evului Mediu¹. Împrejurările pe care le-am amintit isc întregite cu alte date, cari contribuie să precizeze pătrunderea acestor influențe ginea însăși a vieții, ce rezultă în urma atingerilor stabilite de ele. Nu trebuie să în din vedere revelația unei societăți, trăind viața internațională a feudalității le, pe care ne-a adus-o descoperirea mormintelor domnești din a doua jumătate a lui al XIV-lea, de la Curtea de Argeș². Nu putem nesocoti

obiceiuri, nu numai e dar cavaleriești, ca acele ale „turnirelor” la care au luat parte nobili români³, sau izonului, nu numai în ce privește stemele tradiționale ale celor două țări, podoabă mier” în terminologia heraldică a vremii⁴, dar chiar ca emblemă personală a xiului⁵, fie ea doar o imitare sau o adaptare a armelor suzerane ale Ungariei⁶. Dar această din urmă lăture aduce în discuție un element ce iarăși nu poate fi lăsat la î, când e vorba de a defini originile unei instituții și sensul dezvoltării ei. În țările; ca pretutindeni de altfel unde state mici se găsesc alăturate unor puternice stăpâniri perii, în înțelesul vechi și mai nou al cuvântului, se adaugă la evoluția firească ce o lină împrejurările interne, economice, sociale sau politice, nevoia de a se adapta unui **l** curent, care domină la un moment dat organizarea vieții de stat în cuprinsul unei luteri, sau în sfere mai largi ale politicii internaționale. Unele aspecte exterioare esc, în acest caz, transformări mai profunde și triumful unor concepții, cari aduc cu atmosfera lor caracteristică. Caftanul și ișlicul au însemnat din punct de vedereentar, apogeul influenței turcești și a anexelor ei grecești și levantine; „bonjurismul” ele zise „nemțești”, contactul cu civilizația occidentală, în era parlamentarismului și ocrăției. Nu se poate tăgădui, într-o epocă și în cealaltă, înrâurirea instituțiilor și I de adaptare al organizării românești la modelul ce își impunea precumpănirea. astfel oglindiri succesive ale absolutismului fiscal de la Constantinopol, ale tuționalismului democratic de tip occidental, sau, mai aproape de noi, ale irismului contemporan, în așezămintele ce le arată influența în România. De ce să nu

V. Costăchel, *Beneficiul*, *ibid.*, p. 83.

V. acum G.I. Brătianu, Les rois de Hongrie et les Principautes roumaines au XIVE siècle, *Acad. ne Bulletin de la sect. hist.*, XXVIII (1947), p. 102 și urm. cu bibliografia studiilor mele anterioare. P.P. Panaitescu,

Mircea cel Bătrân, p. 134. Știrea e luată din cronica lui Długosz, ia anul 1412. G.I. Brătianu, Originile stemelor Moldovei și Țării Românești, *Rev. Ist. Română*, I (1931), p. 50 și 13 și urm.

Cf. E. Condurachi, Blazonul lui Ștefan cel Mare, *Hrisovul*, V (1945), p. 146 și urm. Cf. G.I. Brătianu, Armele ungurești în scutul Basarabilor, *Rev. Istorică*, VII (1921), p. 120 și urm.

44., vai. iw mai ucpariaui a aiiuuuiui și a iiciaiui Ricci uicuicvaic, caii și-au impus pecetea clasei privilegiate în manifestările vieții ei zilnice, și unei potriviri a instituțiilor la concepția feudală din care izvorau? Aceasta cu atât mai mult, cu cât unele aspecte ale feudalității de origine apuseană se suprapuneau întocmai unor alcătuiți mai vechi, băștinașe, așa cum feuda cuceritorului latin din Morea își însușea obiceiurile „pronoiei” bizantine, sau chiar în Siria și în Țara Sfântă, cruciații nu găseau sistemul lor de exploatare și cârmuire prea deosebit de împrejurările locale¹. Numai înlăturând orice prejudecăți și ținând seamă de noua interpretare ce se poate da textelor cunoscute, privite dintr-un alt punct de vedere, se poate ajunge la o evaluare mai exactă a termenilor, cari definesc în trecutul nostru clase și categorii sociale.

3. CLASELE SOCIALE ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC

Ele ne apar într-adevăr bine deosebite în cele mai vechi documente ce le amintesc. Nu ne referim aci la cele anterioare întemeierii statelor, din care rezultă doar existența unei categorii privilegiate: *majores terrae* în opunere cu *rustici*, în diploma regelui Bela al IV-lea pentru Ioaniți din 1247, sau *potentes illarum partium* într-un document pontifical din 1352, privitor la posesiunile episcopiei de Milcov²; asemenea indicații sunt prea sumare.

Dar într-o epocă mai târzie, când „țara e așezată” și organizarea ei politică și administrativă mai evoluată și

mai complexă, informația devine la rândul ei mai variată și mai lămuritoare. În Țara Românească, un hrisov fără dată al lui Mircea cel Bătrân pentru mănăstirea Cozia – probabil între 1408 și 1418 – oprește sub mare urgie orice revendicare de danie din partea oricui „fie boier, fie sluga domniei mele, fie cneaz, fie alt om numit sărac” 3. Avem aci patru categorii, cari s-ar putea echivala în termeni moderni, cu marii proprietari, sfetnici domnești; dregători de categorie inferioară sau mai degrabă oameni investiți cu o proprietate „dobândită cu slujbă”; cnejii, sau micii proprietari liberi; și în sfârșit „săracii” sau oamenii în dependență, probabil aceiași cari se vor numi mai târziu vecini în actele slavone ale Munteniei, și rumâni în acele românești.

În a doua jumătate a secolului, aceeași ordine se repetă, suprimându-se însă „slugile” ale căror beneficii se vor fi confundat acum cu celelalte proprietăți moștenite sau ocine, fie ale boierilor sau ale cnejilor. Astfel Radu cel Frumos, la 1470, într-o poruncă pentru călugării de la Tismana, orânduiește „ca nimeni să nu cuteze să-i prigonească la acei munți, nici boier, nici cneaz, nici siromah” 4. În manifestul său de la 1481 către județele de margine ale Țării Românești, pentru susținerea unui pretendent la domnie, Ștefan cel Mare scrie „tuturor boierilor, și mari și mici, și tuturor judecilor și tuturor judecătorilor și tuturor siromahilor” din ținuturile Râmnicului, Buzăului și Brăilei^{5.1} se răspunde din partea

1 Claude Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des croisades*, Paris, 1940, p. 193 – 194.

2 Cf. Hurmuzaki, *Doc. 1*, 1, no CXCI, p. 250 – 52 și Lukinich, *Doc. Valachorum*, no 9, p. 20 – 22;

Hurmuzaki, *ibid.*, no CCCXCVI, p. 622 – 23.

3 P.P. Panaitescu, *Doc. Țării Românești*, no 27, p. 97.

4/ta/., no 114, p. 273.

«5I. Bogdan, *Doc. /u/Știe/ance/Mare*, II, noi LXII,

p.301 - 303.

45

11111

scu, sunt aci slujbașii domnești, iar cnezii oameni liberi, adică proprietarii în genere, îi cari corespund *săracilor* din scrisoarea lui Ștefan, sunt, cum a arătat Ioan Bogdan, [nii adică țărani ne-liberi” 2. Sunt desigur argumente în favoarea echivalării; nilor: *săraci-siromahi* (muncitori cu palmele) - *vlahi*, drept ultima categorie lă3, denumită uneori și *poslušnici* sau *mișei* (în Moldova), deși unii socotesc că iii” ar reprezintă aci pe cultivatorii liberi4. Faptul că un manifest domnesc îi cuprinde umerarea categoriilor sociale, n-ar trebui interpretat însă neapărat în sensul libertății) amenii în dependență nu erau scutiți de serviciul de război, de „oaste” la acea vreme, cum rezultă din excepțiile ce le comportă hrisoavele de scutire5. Ca atari, puteau fi derați printre acei cărora li se putea aduce la cunoștință o schimbare de domnie, iie să ne amintim mereu că în aceste vremuri, cu o economie puțin dezvoltată și îi puține pentru întreținerea aparatului de stat, îndatoririle de dijmă și de clacă ce le 1 erau reduse și relativ ușoare. Era încă pământ disponibil, mai mult decât brațe de

Această împrejurare se face cu deosebire simțită în Moldova, a cărei parte de Răsărit, i largă măsură „pustie”, este până la sfârșitul veacului al XV-lea un teren indicat u colonizări și întemeieri de sate. Aci aflăm o mai accentuată diferențiere a oriilor privilegiate, deoarece în structura de tip feudal a acestei țări ele își precizează reme rosturile militare și chiar politice. Apare astfel pe lângă „boierii mari și mici”, neroasă categorie ostășească de „viteji” sau „curteni”, investiți pentru slujbă cuntul necesar întreținerii lor, și al căror efectiv alcătuiește, în războaiele voievodului.

1 sau „oastea cea mică” alcătuită din „cete” de călăreți înarmați6. Am văzut că un act lagiu al lui Ilie Vodă

din 1436 către regele polon înșiră „cavalerii (cu cuvântul de le germană *ritermi*), boieri și nobili din cetăți, orașe, cu ținuturile supuse și din fiecare sau rang de oameni supuși nouă” 7. Mai târziu, se vor desface dintre curteni călărașii.

ătuiesc o treaptă oarecum inferioară, deși ținând încă de categoriile deosebite prin egii⁸. E interesant de observat că orașele își au locul în această ierarhie – mențiune

— Ceea ce confirmă însemnătatea negoțului și a târgurilor pentru începuturile țării ovei. Locul „cnejilor” din Țara Românească îl împlinesc, când nu se folosește chiar

I termen, denumirile de *jude* sau de *vatamani*?. Cum s-a stabilit în urma unor lungi ige discuții, cuvintele jude sau *judec* (acesta din urmă folosit în Muntenia) nu sunt în iră directă, cum se credea, cu drepturi sau atribuțiuni judiciare, ci cu rosturile unei

11. Bogdan, *Doc. privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, no CCXXIX, p. 282 – 83. O

2 C. Giurescu, Despre rumâni, în *Studii de istorie socială*, p. 138.

3 V. și C.C. Giurescu, *Ist. Românilor*, II, p. 474.

4 D. Arion, *Vlahii, clasă socială*, p. 15.

5 Cf. Gen. Rosetti, *Ist. artei militare a Românilor*, p. 76 – 77.

6 Cf. Bogdan, Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene, *Anal. Acad. Rom.*, îect. Ist., s. 2-a, XXX, p. 362 și urm. JȘ

7 M. Costăchescu, *Doc. Moldovenești*, II, no 201, p. 698.

8 Gen. R. Rosetti, *Ist. artei militare a Românilor*.

91. C. Filitti, *Proprietatea solului*, p, 67.

piupnciau uucic. <ci inuii ia ooaișia anuua a cuvaiiuiui, s-ar în latinul *judec*, dar care și atunci se întregea cu un înțeles administrativ. Oamenii în

dependență, *susedi* în terminologia slavonă, își vor găsi echivalentul românesc în Moldova, în denumirea „vecin/”
2. Dar nici cuvântul „sărac” nu lipsește: îl găsim într-un document mai recent ca dată, dar de un netăgăduit interes și de o precizie care se întâlnește rar în vechile noastre izvoare: „catastihul de cisle” sau lista capetelor de bir întocmită de Petru Șchiopul, la plecarea sa din Moldova în 15913. Împărțită pe ținuturi, însemnarea scrisă de domnitorul însuși, cu greșelile lui caracteristice de scriere și de pronunțare, cuprinde o statistică a diferitelor categorii de birnici, din care, cu o vădită aproximație, s-ar putea trage și concluzii demografice, în genul acelor cari au oferit o bază cercetărilor istoricilor francezi sau englezi, pentru o epocă mai veche. Deși la această dată, procesul de transformare inițiat de fiscalitatea excesivă a Porții este în plină desfășurare, regăsim totuși în enumerarea categoriilor oglindirea unei structuri sociale mai vechi, surprinzând chiar momentul în care e supusă prefacerii.

În enumerarea ce se face pentru fiecare din cele 22 de ținuturi de atunci ale Moldovei, se au în vedere, în „ortografia” lui Petru Șchiopul, „tirani de la ținuturi, și curtiani, și vâtați și neamiși și popi”. În realitate diferențierea e mai accentuată: la Soroca, Hotin, Vaslui, Covurlui, Bârlad, Dorohoi, Tigheciu, Suceava, Lăpușna, Cernăuți, Roman și Bacău se amintesc deosebit „săracii”, mai puțini la număr decât „țărani” sau „oamenii”. La Fălciu, Tecuci, Tutova, „oamenii săraci” se socotesc la un loc, după cum la Cârligătura se înscriu „oameni de toți”. Socoteala finală, cu data de 20 februarie 1591, adună 36 543 „oameni”, confundând în mod vădit ambele categorii; *este evident că suntem aci în etapa unui proces de contopire, care tinde să asimileze „săracii”, oameni în dependență după obiceiul vechi, cu o pătură țărănească mai numeroasă, ce fusese până atunci deosebită de ei.* La ținutul Hârlăului sunt înscriși 240 de „săraci fără ocoale”,

pe când „ocoaul Botoșani” e amintit deosebit. Se cunoaște situația „ocoalelor” atârând de orașe și târguri, despărțite de restul ținutului⁴. Mențiunea „istov” ce însoțește categoria țăranilor și o înlocuiește chiar în unele cazuri, arată probabil situația lor fiscală, în sensul exigibilității birului; așa cel puțin e folosit cuvântul de cronicari: „multă strânsoare făcea pentru rămășița banilor birului să *istovească* boierii, scrie Neculce despre Duca Vodă, cam un secol și jumătate mai târziu, și nu puteau *istovi* că banii nu erau nicăieri”⁵. Nu știm ce înseamnă termenul „predupânse”, pe care îl întâlnim în catalogul din 1591 la Bârlad și Covurlui; în felul stricat de a vorbi și a scrie a voievodului mazilit, cine știe ce deformare acopere. Situația „popilor” e limpede. Despre „vâtași”, Nicolae Iorga care a publicat acest

1 Contra părerii lui R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii?* 146 și urm., v. C. Giurescu în *Studii de Ist. Socială*, p. 322 și urm. și I.C. Filitti, op. cit., p. 69 și urm. 21. C. Filiști, /bi</, p. 132.

3 Hurmuzaki, *Doc. XI*, no CCCCLII, p. 219. Textul a fost relativ puțin comentat în lucrările de istorie socială amintite mai sus.

4 Cf. P.P. Panaitescu, *Comunele medievale*, în *Interpretări românești*, p. 164 și urm.

5 *Let.*, II, p. 217. Cf. și cronica lui Radu Greceanu: „Tătarii venise și la primejdie și de *istov* prăpădire țara ajunsese”; N. Cartoian, *Ist. Literaturii Române Vechi*, p. 252.

ale» u>. uuuai, nu & i-u uivț/uuo ui nu pui îi; >icgeuui juucicioi, „cari erau numai le\, l-ai degrabă „vătămării, căpeteniile administrative și militare ale satelor” 1. În ce este însă cele două categorii superioare „curteni” și „nemiși”, cari totalizează respectiv, 8 și 3 020 de cisle², păreriile se deosebesc. Iorga socotea pe nemeși drept „neamuri”, îi de la țară, fără funcții, categorie care va fi

numită mai târziu mazilii sau răzeșii, ind probabil un bir direct mai mic, dar îndatoriți a sluji pe Domn ca ostași; erau 3.000; vremea lui Brzeski. Cât privește pe curteni, el îi credea „boieri de la Curte, slujbașii; nii, nu în sensul cel mai înalt al cuvântului, căci n-ar fi fost atâția, ci în sens general” 3, cum îi pomeneste Cronica moldo-polonă. Filitti e însă dimpotrivă de părere că neși” are înțeles contrar, de boieri-dregători fie în funcție, fie mazili, iar curtenii sunt irietari fără dregătorie, dar cu îndatorire ostășească. „Cred, adaugă el, că înțelesul exact cel ce am admis, atât pentru că se arată 5.000 curteni față de numai 3.000 nemeși, cât **n** cauza definiției ce Cantemir dă curtenilor” 4. O descriere italienească a Moldovei același timp, deosebește pe „nobili” adică dregători și pe „feudatari” adică proprietari; îmi și alții vin la oaste călări” 5. Este foarte interesantă această din urmă distincțiune; alitate și unii și alții sunt proprietari, dar cu regimuri deosebite de proprietate, cei din un categorie fiind condiționați de îndatoririle lor de „slujbă”, ceea ce lămurește imirea lor de „feudatari”, prin ea însăși caracteristică6.

În Muntenia, transformarea a fost grăbită de „legătura lui Mihai Viteazul”, acțiunile de la 1600, către solii trimiși la împărat, rezervă dreptul domnului de a milui ricine „au neameș, au boiar, au sărac” 7. Primele două categorii corespund „nemeșilor” urtenilor” moldoveni, ultima confundă într-o singură denumire populația țărănească.

În lista lui Petru Șchiopul de la sfârșitul veacului al XVI-lea, se poate vedea deci în **1** evoluție fenomenul de cristalizare, pe care îl determină și în ordinea socială condițiile ice, create de hegemonia turcească, în urma prăbușirii Ungariei și a întinderii inirii otomane pe toate țărmurile Mării Negre. Principatele române, învăluite din toatele, sunt supuse unei stoarceri fiscale crescânde care, în virtutea principiului delaritate și răspundere colectivă,

atunci în vigoare pentru plata birului, a provocat o mare de categorii sociale și o nouă definire a diviziunii și a rosturilor lor. Din ogul amintit se poate vedea că nimeni nu e scutit de dări; ele sunt însă diferite, după ea” fiecăruia pe treapta respectivă pe care se găsește așezat. Dacă în deosebirile de din vremurile mai vechi, precumpăneau rosturi militare și feudale, acum noile

1 în nota ce însoțește documentul, Hurmuzaki, *Doc.* XI, p. 220.

2 Reamintim după Filitti, *Evoluția claselor sociale, Arhiva p. știința și ref. socială*, V, p. 341 - 42, definiția

„În trecutul românesc, repartitia impozitelor personale se numai cislă. Suma de care Statul avea nevoie seiza între județe; județele o repartizau între plăși, plășile între sate, iar satele între locuitori [...] O unitate i, liude, cuprindea o singură gospodărie, sau mai multe”.

3 Aceeași notă, *ibid.*

AC. FIVMI, *ibid.*, p.349 și-n.5. Ct. *Descriptio Moldaviae*, p.IU.

5 Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 45 - 46”.

6 V. mai sus.

7 N. Iorga, *Doc. românești de la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist.

XX, p. 48 - 50. a împrejurări decurg din motivul tiscal, care stăpânește aproape exclusiv toată administra țării și întreaga viață de stat.

4. CLASELE SOCIALE ÎN VEACUL AL XVII-LEA

În două direcții mai ales, se pot urmări modificarea raporturilor sociale și regruparea categoriilor ce decurge din ea. E cunoscut, din lucrările cari l-au descris în amănunțime, cu numeroase dovezi extrase dintr-un bogat material documentar, procesul de trecere la „rumânie” sau „vecinic” a unui mare număr de proprietari liberi, din neputința de-a plăti birul din ce în ce mai greu, din dorința de-a afla ocrotirea unui „patron” mai puternic care

răspundea de îndatoririle Fiscale. Trebuie însă accentuat că această tendință este generală și nu caracterizează numai domniile, închinat supremației turcești și cumpărând prin sporirea haraciului, hatârul ei, ci și acele ce au însemnat o împotrivire sau o încercare de-a menține o relativă independență. Vânzările sau trecerile în „rumânie” au fost foarte dese în Țara Românească, sub Minai Viteazul ca și sub Matei Basarab¹; ele vădesc în acest caz, de o parte nevoile financiare ale unui domn aflat mereu în pregătire de război, cu marea cheltuială ce o cerea alcătuirea și menținerea unor armate de lefegii; de alta, dorințele boierimii care sprijinea politica domnului, de a-și consolida puterea și influența, nu numai prin slujbe și dregătorii trecătoare, dar și prin întinderea proprietății ei teritoriale. „Așezământul” sau „legătura” lui Mihai Vodă, sau acel al lui Miron Barnovschi din Moldova de la 1628, despre care va trebui să ne ocupăm mai mult, dar din alt punct de vedere, trebuie înțelese ca măsuri de stabilizare fiscală, statornicind pe oamenii în dependență fugiți în fața unei năvăliri, sau a trecerii unor mari armate turcești, la locul unde ajunsese fiecare, cu „cisle” sau partea sa de bir respectivă; se oprea șirul nesfârșit de procese și revendicări, ce trebuia în mod fatal să rezulte din dreptul de urmărire, ce-l aveau stăpânii de moșii, de pe pământul cărora dispăruseră fugarii. Ca și măsurile asemănătoare ale țărilor ruși contemporani, aceste dispozițiuni nu întemeiază un regim nou și nu determină un proces de transformare socială: ele trag doar consecințele inevitabile ale unei situații anterioare și îi legalizează rezultatele². Dacă am amintit aci o chestiune ce apare deplin lămurită – cu toate divergențele cari s-au mai ivit în interpretarea unora³, este mai ales pentru motivul că se leagă încă de ea o controversă însemnată în materie de istorie socială. Este vorba să se stabilească dacă înainte de aceste așezăminte sau măsuri legislative, cu dată certă, a existat în afară de

micii proprietari, „rumâniți” sau nu, și o categorie de cultivatori liberi, fără pământ propriu, îndatoriți numai la obligațiuni de dijmă pe pământul pe care se aflau stabiliți, sau dacă, printr-o paradoxală înlănțuire de cauză și de efect, aceștia din urmă n-au apărut decât în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea, deci în urma „legăturilor” mai sus-menționate; ambele păreri își au susținătorii. Examinând ipoteza existenței unei asemenea clase de cultivatori liberi fără moșie, în vremurile mai

1 C.C. Giurescu, *Ist. Românilor*, III, p. 720 – 721.

1 Cf. G.I. Brătianu, *Servage de la glebe et nigime fiscal*, în *Études byzantines d'hist. Économique et sociale*, p. 243 și urm.

3 V.I.C. Riitti, *Proprietatea solului*, p. 177 – 178.

UI. V – \— viiucău cuil-leud Kix „ucuuic să uuati vom va uuvuijiciucie Leut»-au iuuua rijinul acestei concepții nu sunt concludente; din niciunul nu rezultă limpede; nța unei categorii de cultivatori liberi în Principate în veacurile XIV-XVI. O soluție itivă nu se va putea da decât după ce se va cerceta, măcar în parte, materialulmentar inedit care ne-a fost restituit în ultimul timp de ruși” 1. E poate și aci o chestiune de proporție, după cum a fost, veacuri mai de vreme, între proprietate rurală și oamenii în dependență de pe marile domenii, în Imperiul din. În orice caz, catastiful moldovenesc de la 1591 desparte încă pe „săraci” de îi”, pe care îi arată în număr mult mai mare2, deși tendința de-a confunda aceste douăorii nu îngăduie o statistică mai precisă. Erau toți acești „țărani” cari nu erau neapărat ei”, și proprietari, sau mai erau printre ei și cnitivatorii liberi, presupuși de alțițători? Problema rămâne deschisă3.

Ceea ce ne interesează aci mai de-aproape nu sunt însă clasele sociale populare, ci oriile privilegiate, în măsură de a constitui Stări politice. Catalogul lui Petru Șchiopul; izvoare contemporane, mențin pentru Moldova

diviziunea în „nemeși” sau boieri, și lui”, ziși altă dată viteji. Este o împărțire în două trepte a nobilimii, care corespunde mai puțin acelei din Ungaria (magnații și nobilimea din comitate) decât acelei din unde se afirmă din veacul al XV-lea, dar mai ales în cel următor, constituirea în deosebite a magnaților și a „șlehte”. Se pot căuta paralelisme și în Bohemia, în birea, după modelul german, dintre seniori și cavaleri⁴. Ridicarea în rândurile ori ei a doua a oamenilor din clase inferioare „cari făceau vitejii la oști”, adevărată itefan cel Mare⁵, dă un temei puternic acestei comparații. Este structura pe care ea supremației turcești a moștenit-o, din epoca ce o putem denumi feudală. Și în Țara Românească se poate constata diviziunea nobilimii în două trepte icte. „Curtenilor” din Moldova le corespund aci „roșii” cari îndeplinesc aceleași

1 - „curtea, ce se zice la dâșii roșii”, scrie Miron Costin⁶. Denumirea se referă fără ăla la îmbrăcăminte lor, care făcea o frumoasă impresie străinilor: *pulchenimus num exercitus*⁷. Diviziunea între boieri și roșii reproduce de altfel pe acea din actele ale domniilor mai vechi, cari deosebeau și aci, după modelul apusean, pe *barones* de îs⁸. Asupra rolului politic al roșilor munteni, în întâile decenii ale veacului al XVII-a fi locul să stăruim ceva mai mult. Presiunea fiscală ce caracterizează perioada

CC. Giurescu, op. cit., II, p. 478.

2 Spre ex.: Ținutul Soroca, 1 714 tirani de istov, 204 săraci; ținutul Hotin, 1 916 tirani istov, 232 săraci;

Vaslui, 1 075 istov, 177 săraci; ținutul Chigheaciul 2 260 fetov, 220 săraci; ținutul Dorohoi, 1 306 istov, raci etc. Cf. Hurmuzaki. Doc. XI.p. 219.

3 Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*, p. 16, crede că „siracii” erau colonii de pe moșiile domnești legustori și meseriași rudimentari”...

4 Cf. G.I. Brătianu, *Adunările de Stări în țările*

Europei Centrale, III, *ibid.*, p. 220.

5 I. Bogdan, *Documentul Răzenilor*, *ibid.*, p. 365 și urm”.

bef.2, I, p.335.

7 Raport din 1599: Hurmuzaki, *Doc.* III, 1, p. 431.

8 Privilegiul lui Mircea cel Bătrân pentru brașoveni, 1413; I. Bogdan, *Doc. privitoare la relațiile nănești cu Brașovul*, p. 37. Cf. Filitti, *Evoluția claselor sociale*, *ibid.*, p. 350.

moderna, în istoria țărilor noastre, și-a exercitat însă înrăurirea apăsătoare asupra acestei alcătuiți tradiționale de categorii sociale. Documente din veacul al XVII-lea arată pe „boiarii roșii de județ” chemați să hotărască despre acei cari au fugit părăsindu-și „moșiile și birul” 1. În Moldova, soarta curtenilor nu pare a fi fost mai favorabilă. La domnia lui Barnovschi Vodă (1626 – 1629), Miron Costin înseamnă în cronică sa că „făcuse mare volnicie întâi curții, să dea la bir numai o dată pe an; și oarecine din curteni, de nevoie, are hi răsărit den ocinele sale la sat boieresc la sat domnesc, pre toți i-au adus la breslele sale și la locurile sale” 2. Era deci și în Moldova același fenomen de fugă în fața unei constrângeri fiscale prea mari. Se știe de altfel, încă din experiența depărtată a ultimelor veacuri ale Imperiului Roman, că apăsarea fiscalului distruge în special păturile mijlocii, ai căror membri sau trec într-o categorie superioară, prin slujbă și îmbogățire, sau se confundă în rândurile claselor de jos, nemaiavănd putința de a-și susține nivelul de viață și de a împlini îndatoriri prea grele. Același proces se dezvoltă în veacurile XVI-XVIII în principatele române. Urmărilor le resimt comunitățile tradiționale de familii ale proprietății sătești, trăgându-se din „moși” și „bătrâni” comuni. Asupra lor, dezechilibrul economic, determinat de presiunea fiscalului și de nevoia de numerar pentru plata haraciului, sau a diferitelor „mâncături de peste an”, are efecte de-a

dreptul dizolvante, „în această vâltoare încep să se formeze latifundiile. Este destul ca prin moștenire, cumpărare sau danie, în vremea din împrejurările arătate, un boier puternic să devie moșnean într-un hotar, pentru ca apoi, treptat, să cumpere, cu și fără silnicie, părțile codevălmașilor căzuți în nevoie; când a format astfel un singur trup important de moșie, îl hotărânicește și cere întărire domnească pentru această stăpânire *diviza*. Formarea, în aceste condiții, a proprietății mari, divize, este caracteristică sec. XVII” 3.

Și lui Filitti i se impune, ca încheiere la aceste constatări, aceeași apropiere de împrejurările cunoscute de la sfârșitul Imperiului Roman. Dar, spre deosebire de unele păreri curențe în generația sa, el vede cu dreptate că nu e un antagonism între categorii de origine deosebită (afară, bineînțeles, de grecii imigrați): boierii dregători de o parte, și micii proprietari de alta. E un proces de diferențiere în sânul aceleiași clase, în care unii se ridică și alții cad. „În sânul aceleiași clase de boieri-proprietari, se urmează mai ales din sec. XVI un dureros și continuu proces de sărăcire și depozedare a unora, de înavuțire și ridicare a altora. Mai mult, din rândurile proprietarilor codevălmasi pe un hotar, rude de sânge, urmași ai aceluiși autor comun, se ridică unii și cad alții, o selecție naturală nemiloasă” 4.

O consecință însemnată o constituie devalorizarea ce atinge anumiți termeni, cari aveau altă dată alt înțeles. Cei înavuțiți și desfăcuți prin hotărânicie se împodobesc cu titlul de boier, ce se leagă și mai mult de dregătoria care le-a conferit puterea și avuția; ceilalți, rămași în situația lor primitivă, chiar când își păstrează partea de proprietate, își pierd rangul. Pentru Cantemir, scriind la începutul secolului al XVIII-lea, curtenii și călărașii

CC. Giurescu, *Ist. Românilor*, II, p. 689 (doc. inedite ale Acad. Române). 2 Le (.2, I, p.290.

31. C. Filitti, Evoluția claselor sociale, *Arhiva p. știința și reforma socială*, VI, p. 322.4 /b/e/., p. 326. Procesul e descris foarte plastic de Gh. Ghibănescu, în prefața la *Surete și Izvoade*, V, p. III și urm.

5 i).

v „w... injuvuiut» iuvuii privuvgiaie, a. și; «i tăuuia se iiii unele prerogative ale mlui nobiliar. Răzeșii însă, micii proprietari cari „locuiesc împreună într-un sat și își jesc pământurile, fie singuri, fie prin slugi tocmite”, deși îi mai amintește în același u cei dintâi, sunt însă pentru el mai degrabă țărani liberi, decât boieri¹. La fel în enia, vechile denumiri *megiaș* și *moșnean* își pierd calitatea nobiliară, ce se lega la ut de bucata lor de moșie, pentru a se menține doar cu înțelesul ce distinge pe omul de rumân². Un raport din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678 - 1688) zează foarte limpede această situație; el înșiră astfel diferitele „ordini sau Stări e „(*Ordines sive Status diverși nobiles*): boierii mari (*Nobilesbaroni*) sau magnații; îi nobili; roșii din țară „cari mai înainte au fost nobili foarte avuți, iar acum sunt cei araci”; vorniceii, peste care e vornicul mare; vistierniceii, peste care e marele vistier; niceii, peste care e marele paharnic; postelniceii, peste care e marele postelnic; işii (*id est equites*) „mai înainte erau mulți, acum mai puțini, dar vor fi între șase și mii”; dărăbanți, „o mie de cruci³, înainte erau două mii”; „megiașii, adică țăranii, cari au proprietățile lor mai mari sau mai mici; rumânii, adică țăranii vânduți, pe omnii nobili îi posedă prin drept de moștenire și vând și cumpără partea bărbătească, nu le place”, la sfârșit, țiganii robi⁴.

Se poate vedea, din acest document, că un alt rezultat al presiunii fiscale a fostuirea unor bresle a slujitorilor mai mărunți, deosebiți după denumiri, cari au avut la ut mai mult rosturi militare, dar ajung acum să reprezinte aceleași răspunderi: ive pentru dări. Nu sunt

numai subordonații marilor dregători „cum erau înainte) rii în Țara Românească și vorniceii în Moldova, ci după pilda mai veche a; Ților satești, cari aveau acest caracter corporativ⁵, se desprind ramuri deosebite de îi, enumerate în documentele timpului. „De la tot omul să aibă a-și luare călugării, venitul sfintei mănăstiri, înseamnă la 9 iunie 1668 un hrisov al lui Radu Vodă Leon fa *boiari și de la slujitori, veri fie roș, au călăraș, au dorobanț, au măcar ce fel de <rarff* 6.

Sub numele de „roși” ajunseseră la urmă să se confunde păhărniceii, postelniceii, ei i, logofeteii, armășeii, comișeii; un *bir de roșii aleși* sau *rușalăâi* privea în mod 17. Se pomenește și de „dajdea călărășească”.

reotii, cari apar în 1591 prevăzuți cu o cislă deosebită, au fost înzestrați cu trecerea: de diferite scutiri. În Țara Românească, Ștefan Cantacuzino i-a scutit cu totul de

Descriptio Moldaviae, p. 114. Filitti consideră pe călărași coloni cu îndatoriri militare, spre deosebire „iraea mare și mică, proprietară (op. cit., V, p. 351). Darâânsuși faptul că Radu Greceanu îi definește fără leafă, ci numai pe scuteală, sate întregi” îi așază pe ultima treaptă a privilegiaților. Chestiunea e iect de discuție cum era de altfel și în 1916, când o aminteam în întâiul meu studiu: O oaste: nească acum trei veacuri, *Rev. Istorică*, II, p. 73 și urm.

C. Giurescu, *Studii de Istorie socială*.

Cruce: unitate fiscală, alcătuită din mai multe familii, cari împreună răspund de cislă”.

Magazinul Istoric, V, p. 57 - 59. Raportul e în legătură cu misiunea iezuitului Antide Dunod.

C. C. Giurescu, *Ist. Românilor*, II, p. 370.

Apud Giurescu, *ibid.*, III, p. 723. i-™ V<1*

Ibid., p. 690. *ULȘ* aanie domnești la *i* /14, privilegiu revocat pe urma de domnii perioadei iananote. În Moldova,

Dimitrie Cantemir a hărăzit o scutire generală la 1710, dar numai ramului bisericesc din Iași. Constantin Mavrocordat, spre marea spaimă a preoților mai bătrâni, va scuti de dajde numai pe slujitorii bisericii cu învățătură¹.

Toate aceste îndatoriri, adesea împovărătoare, constituiau totuși privilegii față de platnicii birului comun din cislele țărănești. Ele mai alcătuiesc baza unor corpuri constituite, cari nu mai luptă în rândurile armatei, după desființarea de fapt a acesteia, dar continuă a grupa solidarități și interese de clasă, și sunt deci susceptibile să-și spună la un moment dat cuvântul în treburile obștești. În Moldova, această particularitate s-a manifestat mai accentuat și mai târziu decât în principatul vecin.

5. RESTRÂNGEREA STĂRII PRIVILEGIATE

Evoluția generală tinde însă spre realizarea unei îndoite transformări, care își imprimă pecetea structurii sociale a epocii, ce s-ar putea defini post-feudale. Este interesant de observat că sunt și aci aceiași factori de prefacere cari au lucrat în același sens, deși cu rezultate deosebite, în țările Europei Apusene: puterea numerarului, a economiei monetare întărite de dezvoltarea negoțului capitalist, și cea a aparatului de stat centralizat în slujba monarhiei. În țările noastre, însă, izolate de marile curențe comerciale prin monopolul economic al Constantinopolului, și supuse amestecului continuu al Porții în treburile lor lăuntrice, amândoi acești factori întăresc structura socială a marii boierimi, accentuând importanța funcțiunilor și precumpănirea lor asupra proprietății, adâncind în același timp deosebirea ce o desparte de celelalte categorii privilegiate. Noua ierarhie a valorilor se poate vedea din maximele, pe care Miron Costin le atribuie Domnitorului pe care îl consideră printre cei mai înțelepți, și cu o concepție înaltă despre chemarea sa: „Împărăție, nu domnie semănătoare”. E Radu Mihnea,

care în patru domnii ce se împart în mod aproape egal între Muntenia și Moldova, totalizează între 1611 și 1626 cincisprezece ani aproape neîntrerupți de experiență politică și administrativă, cel dintâi dintre voievozii cari își mută alternativ scaunul de la București la Iași, ajungând la sfârșit să cârmuiască ambele țări, prin fiul său Alexandru Coconul, care îl înlocuiește în fruntea principatului vecin, ce i l-a cedat. Amândouă trăsăturile caracteristice epocii moderne, pe care le-am amintit mai sus, se regăsesc în personalitatea acestui personagiu domnesc, care ar merita un studiu mai amănunțit și mai dezvoltat. El este totodată un capitalist, care depune importante sume de bani la „secca” din Veneția, de pe urma cărora se va ivi un lung și complicat proces de datorii și de moștenire, ce de asemenea ar putea constitui subiectul unei cercetări nelipsite de interes² – dar și un suveran înconjurat de tot fastul unei curți, ce reproduce în mai mic pompa orientală a Seraiului, și ar putea chiar trece drept o anticipare – *avânt la lettre* – a politicii ambițioase a Regelui Soare. Acest voievod, căruia cronicarul îi spune „cel Mare”, cunoștea ordinea categoriilor sociale: „cu boierimii ca eu un boierin, cu slujitorul ca eu un slujitor, cu țăranul ca eu un țăran vorovia”.

1 C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, p. 6% și urm.

2 V. doc. În Hurmuzaki, *Doc.* IV, 2, p. 399 și urm. și VIII, p. 417 și urm.

„53

nevonc ne oaru și ueseie împrumuturi ale aomniei1 făceau să încline cumpăna tot mai t spre deținătorii numerarului: „De mare folos și cinste este Domniei și țării boiarinul lept și avut, că dacă are Domnul cinci-șase boieri avuți, nice de o nevoie a țării nu se; Și împărțirea dreptății era călăuzită de aceleași nevoi: Avea acest cuvânt Domnul: carele când judecă pre un boier cu un curtean, ochii Domnului să hie spre boier, iară țul pre calea sa să

meargă. Și așa, când se pârște un curtean cu un țăran, mai de cînste le curteanul, și la cuvânt și la căutătura Domnului; iară neabătându-se giudețul din a sa cea direaptă” 2. E semnificativă ordinea tripartită: boierii, acum bine definiți prin) e și avere; privilegiații mai mărunți, curteni sau slujitori; țărani, cari cuprind într-o ură rubrică pe toți muncitorii pămîntului, liberi sau aflați în legături de dependență onală. E nu mai puțin caracteristică precumpănirea ce se recunoaște ordinuluiiresc, ca o consecință a superiorității sale economice și a serviciilor pe care le poate: e statului, prin resursele financiare de cari dispune, alimentate mereu de capitalul pe îl aduc cu ei slujbașii de obârșie străină, veniți de la Constantinopol.

Trebuie de asemenea menționate și alte trăsături, cari precizează concepția lui i Mihnea în materie de guvernămînt și de ordine socială; se arată cum, la rugămîntea Dpolitului și a boierilor, a ridicat la vâtaf de aprozi, o fostă slugă a sa, deși știa „hirea lui că nu-i de boierie”. Evenimentele îi dau dreptate, deoarece la o săptămână, Divanul jmenește cu jalba unor femei, căroră noul vâtaf le făcuse silă și le bătuse. „Au căutat îl vodă la boieri și le-au zis: Au nu v-am spus că acest om de boierie nu este? fără: dânsul au zis: eu, măre, încă de boierie n-am apucat a-ți zice. Și au zis armașului: gârbaciul» și au pus de i-au dat trei sute de toiege”. Ține cronicarul să ne lămurească re „Vătăjia de divan care era de cînste în zilele Radului Vodă; și aprozii de divan, cât de cînste nice la o domnie n-au fost. Cu urșinice mulți, și cu cabaniță de jder, și cu i îmbrăcați; și ori la ce boierin mergea cu cartea domnească, în picioare sta boierinul. ce cetea cartea”. Totuși, la această a doua domnie din Moldova, se iviseră mari tați, „cât se pustiise curtea și țara. Ce pricină are hi fost, nu știu, fără de tot zburdată laba curții. Nime din boieri până în cei al treilea, cu haine cevași proaste să nu

hie, că le scârbă. Postelniceii, copiii din case cu mari podoabe și cu fotaze la cai. Marei speiuni acestui Domn, încheie Miron Costin, mare întunecare, că Domnul este să se te cum biruiește venitul țării” 3. Se poate totuși pune întrebarea, dat fiind că Radu i, prin multele sale legături, obținuse ca birul Porții să nu mai fie „legat” la Tighina stătea Albă, cum se făcuse obiceiul, sau cerut de ieniceri cari „până cu hangierile u la boieri”, ci plătit de-a dreptul la Constantinopol, cum se făcuse odinioară – dacă rdata podoabă” a curții de la Iași sau Hârlău nuâera și ea o lătura a unei politici de fast ălucire, menite să îndemne la cheltuieli boierimea și s-o adune, ca într-un mic ailles, sub privegherea autoritară a Domniei. Dar moartea timpurie a lui Radu Mihnea îngăduit acestei politici să se dezvolte.

1 Cf. G.I. Brătianu, O carte de judecată a lui Vasile Vodălu, /2 ev. *Istorică*, V, 1919, p. 15 și urm.

2 *Lefi*, 1, p. 286. V. și N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VI, p. 7 și urm.

3 *Let2*, 1, p. 287. Cronica munteană, atribuită lui Constantin Căpitanul, amintește „mândria și răotatea or [...] că adusease Radu Vodă pre mulți, de-i cinstise și-i miluia”. Ed. N. Iorga, p. 101.

Drumul este acum pregătit pentru reformele lui Constantin Mavrocordat, cari vor trage, peste un secol, la 1739 – 40, consecința evoluției sociale pe care am descris-o în liniile ei esențiale, și vor statornici cadrul în care se încheagă structura socială a vechiului regim din principate, în stadiul său final. Ele pun definitiv accentul pe demnități și funcțiuni, ca criteriu de deosebire a tagmei boierești¹. Descendenții marilor boieri ziși „veliți”, de la ban și vornic la clucerul de arie, se vor numi *neamuri*; urmașii celorlalți vor fi *mazilii*. Cei dintâi vor avea scutire deplină de dări, după chipul aristocrației ungurești sau polone; cei din clasa a doua vor fi scutiți doar de vinăriciu și de dijmărit. Comisiuni formate din mari boieri au hotărât

cine să fie înscris în una sau alta din aceste categorii, dincolo de care nu se mai admitea privilegiul scutirii. Aceleași principii au călăuzit administrația în Oltenia, între anii 1718 și 1739, și în Bucovina după 1775, deși sunt cazuri în care divanul de la Iași, consultat, recunoaște că pentru unele familii ele nu se potrivesc obiceiului. În Țara Românească „la începutul secolului al XIX-lea, se aflau înscriși în catastifele vistieriei 765 de neamuri și 1 694 mazili, fără cei din Mehedinți” 2. Este și aceasta o măsură de stabilizare, fiscală și socială în același timp; ea tinde să pună capăt mișcării de continuă interpenetrație între clasele sociale, ce se desfășurase până atunci, și care de fapt constituie o notă distinctivă a regimului din țările noastre, față de Stările mai bine încheiate din Apus; deși rândurile nobilimii s-au înnpit și acolo îndeajuns, prin venalitatea oficiilor și grația suveranilor.

Transformarea aceasta a fost adesea descrisă cu destulă precizie, ca să mai fie nevoie să stăruim prea mult asupra ei. „Această nobilime de dregătorii, scrie despre ei Filitti, a fost supusă la aceleași vicisitudini ca și nobilimea teritorială și din aceleași cauze. Din sec. XVI înainte, familiile cari au stat în fruntea vechii clase conducătoare, s-au preînnoit neconținut. Astfel în divanele Moldovei, între anii 1400 și 1550, întâmpinăm familiile Rotompan, Șandru, Ponici, Zbierea, Hudici, Săcară, Arbore, Șerpe, Barbovschi, Danu, Dinga, Tăut etc. Deși aproape toate se pare că aveau urmași încă în sec. XVIII, cum poate mai au și azi, niciuna n-a mai figurat în dregătoriile cele mari ale Moldovei în sec. XVII-XIX; au căzut chiar în rândul breslelor fiscale și al răzeșilor [...] Alte familii se ridică din veacul XVI, dar decad în al XVII-lea sau al XVIII-lea. Astfel a fost de pildă familia Stroici. Din cele ridicate în sec. XVI, singurele care s-au menținut în situația lor până la sfârșitul epocii privilegiilor, au fost, pe cât știu, familiile Sturdza și Balș [...] Costinii cari se

ridică în sec. XVII, sărăcesc și decad pe la mijlocul sec. XVIII [...] Numărul familiilor de dregători mari se micșorează mereu din cauza absorbirii proprietăților în latifundii. Dimitrie Cantemir zice că din 5.000 curți boierești câte fuseseră în vechime, nu se păstrează în vremea lui decât cinci³. Aceasta înseamnă că numai cinci familii mai păstraseră strămoșeștile lor așezări la țară. Cantemir adaugă că «familiile de boieri de cari pomenește istoria moldovenească de la început, toate există până acum; adevărat că unele au scăpătat foarte tare [...] dar familia însăși a rămas tot acea din vechime» ⁴. Când însă trece la enumerare, nu-i vin sub pană decât 75 și printre ele multe

1 Cf. C. Giurescu, în *Studii de istorie socială*, p. 235 și urm.

2 *Ibid.*, p. 237.

3 *Descriptio Moldaviae*.p. 114...

4 *Ibid.*

4: - ... 55.

nu erau am cele «de cari pomenește istoria moldovenească de la început», ci răsărite arziu” 1.

Și în Țara Românească se poate urmări un proces asemănător și paralel: „Nu știm există descendenți în linie bărbătească ai boierilor-dregători din divanele domnești

c. XIV și XV. Neamul Craioveștilor, care se ridică în sec. XV, se stinge, în linie ȋtească, la mijlocul secolului următor. Mărginenii, cunoscuți de la sfârșitul sec. XV, continuat în linie bărbătească sub numele de Cornățeni, cari decad spre sfârșitul

<VH. Neamuri care se ridică în sec. XVI, ca Vlădești, Bucșani-Mănești, Rudeni capătă în sec. XVIII sau chiar în al XVII-lea. Până în sec. XVI se pot urmări iii, Bălăcenii, Văcăreștii și poate Filipeștii, neamuri care au izbutit să se menție în îi rang până în sec. XIX. Alte neamuri se ridică la sfârșitul sec. XVI sau în sec.

dar nu toate se pot menține ca Brâncovenii cei noi, Grecenii, Crețuleștii, icnii [...]” 2.

Se produce într-adevăr o neconținută infiltrare de nouă elemente, fie ridicate de jos, îi ales venite din afară, cu grecii și levantinii sosiți de la Constantinopol, sprijinitori mniei, și prin aceasta preferați în slujbe, din venitul cărora își întorceau banii imutați. S-a subliniat însă și atitudinea unor familii grecești așezate mai de mult în ari se solidarizează cu boierimea pământeană împotriva „veneticilor” recent, văzând iceeași concurență nedorită, pe un tărâm ce-l considerau al lor.

Împotriva acestei fluctuații continue în alcătuirea păturii privilegiate, trebuie se măsurile din veacul al XVIII-lea, cari introduc o limitare a privilegiilor la un it număr de îndreptățiți. Această tendință coincide de altfel cu acea care dă iere Divanului restrâns asupra Adunărilor mai numeroase de Stare, și lămurește ionia grupului de vreo douăzeci de familii din fiecare principat, cari constituie *endada* cârmuitoare, de la sfârșitul secolului, și din primele două decenii ale celui or.

Și tot același proces de fixare și de restrângere – un fel de *serrata* întârziată, dacă folosi termenul venețian – explică și reacțiunea pornită din rândurile boierimii i-a slujitorimii decăzute, care va alcătui baza socială a frământărilor constituționale acul al XIX-lea, și va duce în cele din urmă, nu numai la desființarea monopolului al protipendadei, dar la abolirea însăși a privilegiilor și la instaurarea noului regim, it de modelul apusean al parlamentarismului și al democrației egalitare. Boierimea și slujitorimea ajunsă în mazilie joacă aci rolul nobilimii din comitatele ungurești, șlehtei polone, împotriva magnaților, cu rezultate de altfel asemănătoare. Aceste te vor afla un sprijin și în rândurile, încă puțin numeroase și de o coeziune relativă xilației orașelor, din care va răsări mai târziu burghezia, ce lipsise până atunci dintre riile sociale

ale țărilor noastre, cel puțin cu înțelesul ce i l-a dat istoria Europei mtale.

I. C. Filitti, *Evoluția claselor sociale*, op. cit., VI, p. 333 - 34.

Ibid., p. 336. Întregul studiu ar trebui republicat într-un singur volum.

I. C. Filitti, *Clasele sociale la trecutul romanesc*, p. 13 și urm.

56 V".

Faptul însuși că în această privire asupra claselor sociale, ne-am oprit aproape numai la acele cari corespund diferitelor trepte ale nobilimii din Apusul și Centrul Europei, e semnificativ pentru locul ce îl ocupă în întreaga viață de stat din țările noastre în acest timp, ca și pentru puținele rosturi ce le lasă altora.

De fapt, ca și în Ungaria sau în Polonia, *orașele* sunt, în ce privește populația, în cea mai mare parte de întemeiere și obârșie străine. Coloniile săsești de la început au fost înlocuite mai târziu de aportul orientalilor, mai ales greci, în perioada în care economia principatelor e într-o strânsă atârnare de nevoile Constantinopolului și ale stăpânirii turcești. După consolidarea domniilor unitare ale Munteniei și Moldovei, orașele sunt considerate proprietate domnească - în țările germane s-ar fi spus *Kammergut* - împreună cu „ocoalele” necesare subzistenței lor. Obiceiul ce li se recunoaște, de a se administra prin consilii alese, după modelul german răspândit în tot Răsăritul Europei (șoltuz și pârgari) nu depășește proporțiile unor autonomii strict locale. Sunt astfel foarte puține indicii că s-ar fi năzuit la închegarea unei solidarități mai largi, care să reprezinte și să apere interesele întregii clase orășenești; nu se poate tăgădui însemnătatea rostului economic al orașelor și al târgurilor, nu numai în vremea veche, în care ele se află încă în drumul unor curenți mari ale negoțului internațional ce

străbat teritoriul nostru, dar chiar și mai târziu, pentru nevoile locale. Înființarea breslelor în această din urmă perioadă, arată importanța crescută a micilor industrii într-o viață economică al cărei orizont s-a restrâns².

În ce privește însă populația orașelor, considerată în întregime ea ca factor social, și a rolului ce i-ar fi putut reveni ca atare în împrejurări politice mai însemnate, e vădit că mențiunile sunt prea puține pentru a îndreptăți considerarea unei Stări orășenești în țările noastre, care să se poată compara cu acele pe care le cunoaștem aiurea. De altfel, nici în Ungaria și în Polonia, elementul orășenesc, deși a pătruns în diete, nu a putut să năzuiască decât foarte târziu, la un rol mai important³.

Cât privește *clerul* ortodox, care se arată de la începutul Principatelor înzestrat cu domenii bogate și însemnate privilegii, și s-a bucurat de favoarea domnilor și boierilor, rostul pe care incontestabil îl ocupă în viața de stat și, prin persoana ierarhilor săi, în chiar sfatul domnesc, nu se deosebește de acel pe care îl are în Imperiul Bizantin și în tot Sud-Estul Europei în timpurile medievale. Cu diferitele sale diviziuni, dintre care cea mai însemnată este cea a călugărilor, grupați în numeroase și înfloritoare mănăstiri, el constituie fără îndoială o însemnată categorie socială, de ale cărei privilegii și prestigiu nu se atinge nimeni fără teamă. Până și în vremurile de cea mai grea asuprire fiscală, s-au încercat mereu ușurări și scutiri în favoarea sa. În general însă, interesele clerului, ca și în celelalte țări de lege răsăriteană se confundă cu acele ale păturii conducătoare laice, de care e susținut, așa că și pe latura politică îl vom afla mai mult în rândurile ei.

1 Cf. P.P. Panaitescu, Comunele medievale în principatele române, în *Interpretări românești*, p. 168 și urm.

2 *Ibid.*, p. 216 și urm.

3 V. *Adunările de Stări în țările Europei de Răsărit dunărene.*

MĂRIRE ȘI DECĂDERE
A ADUNĂRILOR DE STĂRI

Zț *frt-i* fi
STĂRILE ȘI ADUNĂRILE LOR ÎN ȚARA
ROMÂNEASCĂ

(PÂNĂ LA 1750)

Problema în istoriografia română mai nouă. Domni și boieri în veacurile XIV-XVI. Pacta et comenta sub Mihai Viteazul.

Regimul de Stări în veacul al XVII-lea. Criza regimului de Stări.

Către reformele lui Constantin Mavrocordat.

1. PROBLEMA ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ MAI
NOUĂ

Categoriile sociale cu rosturile și privilegiile lor au avut în țările noastre și o reprezentare politică, asemănătoare Stărilor din Apusul și Centrul Europei?

Și în această privință discuția e veche, și tezele adverse au continuat să se înfrunte: consiliu restrâns sau adunare de obște, sfat domnesc redus la câțiva boieri, sau adunare mai numeroasă de delegați ai Stărilor? S-ar putea chiar preciza: tradiție bizantină a sfatului de mari demnitari, sau influență apuseană a dietelor de privilegiați?

Problema a fost dezbătută încă de acum aproape un secol, când urma să se hotărască un nou regim de alegeri și reprezentare politică în principate, după principiile Convenției de la Paris. Un cunoscător al țărilor românești, publicistul Ubicini, care a luptat prin scrierile sale pentru unirea moldo-valahă, amintea la 1857 că atunci când trebuia ales Domnul sau să se așeze nouă impozite, „mandatarii națiunii se adunau cu miile fără deosebire de clasă sau rang, sub președinția mitropolitului” 1. În

divanul ad-hoc al Munteniei, Gheorghe Lupescu susținea că în vechea adunare obștească nu erau numai boieri, ci și plugari, meșteșugari, și alte stări, „de pe înțeleptele obiceiuri ale strămoșilor noștri” 2. Ion C. Brătianu, în *Memoriul asupra situației Moldo-Valahiei după tratatul de/a Paris*, din 1857, menționa la rândul său „vechile noastre câmpuri ale lui Marte alcătuite din mai multe mii de oameni și deschise fără deosebire oricărei persoane, având conștiința că onestitatea și patriotismul său îi dădeau dreptul să-și spună cuvântul în trebile publice” 3. Generația unirii și a independenței credea că putea afla în chiar vechile așezăminte ale țărilor românești, modelul cârmurii democratice, a cărei realizare devenise idealul ei. E de prisos să mai stăruim asupra deosebirii dintre această concepție, dominată de ideile parlamentarismului modern, și aspectul real al unui regim de Stări, întemeiat tocmai pe privilegii și deosebiri de clase sau „rang”. Tot atât de depărtată de rezultatele cercetării istorice mai nouă, este și părerea că divanul domnesc restrâns, de mai târziu, ar fi ieșit dintr-o „adunare plenară”, în genul Witenagemotului anglo-saxon⁴.

Dar și reacțiunea împotriva acestor teorii, cari nu se sprijină pe o analiză mai îndelungată și mai strânsă a izvoarelor, a dus la formulări excesive. Un cercetător atât de atent și de erudit al evoluției claselor sociale în trecutul românesc, cum a fost Ion C. Filitti.

1 *Acte și doc. relative la ist. renașterii României*, IV, p. 973. Cf. I.C. Filitti, *Evoluția claselor sociale*, op. cit., V.p. 90.

2 *Acteșidoc.*, VI, 2, p.84. < j

t! 3 *Acte și doc.*, III, p. 168 - 169?..» **,» * s M & SHte. „«*

4 D.V. Barnovschi, *Originile democrației române*, p. 11. * iji... *-n siunea politică ce au putut-o căpăta în unele împrejurări. În diferite lucrări, el a fost; a dea importanță

numai sfatului restrâns al boierilor, lucrând în permanență cu lui. „Aceștia formară, în starul unitar, consiliul zilnic, obișnuit al Domnului, care ia totărârile cu «boierii lui mari și mici» după formula celor mai vechi hrisoave, fără i, firește, să poată fi și prezenți. Numai în împrejurări extraordinare se constată îi la care iau parte și căpeteniile militare, adică principalii proprietari” 1. Cităm aceste i dintr-o lucrare mai recentă; în altele mai vechi, se arătase mai categoric: „N-avem dovadă documentară ca Domnii în cele dintâi timpuri să fi chemat la sfat pe toți etani de moșii, cari alcătuiau nobilimea teritorială” 2. Acolo unde totuși izvoarele jnează adunări mai numeroase, el nu le recunoaște decât rostul de a asista, și de anti o hotărâre luată de căpetenii. Totuși nici el nu și-a putut ascunde faptul că nu te momente, își spunea cuvântul „țara”, și a recunoscut că această „țară” avea aci eles legal, necuprinzând decât categoriile privilegiate de boieri și slujitori. „Prin se înțelegea deci țara legală, cum ne-am exprima azi: cei care aveau cădere de a: **n** numele țării. Cuvântul «țară» are astfel, din punct de vedere politic-social, același i ca și «regnicola» în Ungaria de la mijlocul sec. XIV încoace: nu desemnează decât rilegiați, spre deosebire de oamenii de rând, mai ales de colonii și iobagii așezați pe particulare” 3. Prin această constatare, Filitti a făcut un pas însemnat spre o înțelegere splină a problemei; el pomeneste chiar în treacăt de obșteasca adunare în care „erau ențate stările privilegiate ale țării” 4. Dacă n-a ajuns să facă apropierea ce se cau, de regimul general de Stări, răspândit la acea vreme în toată Europa, este pentru și nu era lămurit asupra trăsăturilor caracteristice ale acestui sistem politic și social⁵, putea face toate comparațiile necesare – sau poate n-a mai avut timpul să dezvolte & parte a studiului său, așa cum ar fi trebuit.

ornind de la un alt punct de vedere, Nicolae Iorga a sintetizat în câteva pagini cui Constituției românești” 6. El

se arată încă stăpânit de ideea Domniei autoritare ştire, pe care o regăsim şi în alte lucrări ale sale: „În deosebire de Statele vecine, în tâtea elemente feudale se strecuraseră, noi n-am avut aceste elemente feudale”, la rusească din timpul lui Pavel I îşi găsea aci aplicarea: „Erai cineva atâta vreme încai de la Domn o dregătorie; îţi lua dregătoria, erai un simplu particular, şi n-aveai dreptul să te superi...”. El recunoştea totuşi că prin descoperirile, atunci recente, de tea de Argeş, „s-a zguduit puțin în conştiinţa mea o părere mai veche pe care o şi pe care reducând-o în acest domeniu, o păstrez în altele şi acuma. Anume: *Statul*

Viaţa politică a Țării Româneşti şi a Moldovei, în *Enciclopedia României*, I, p. 808. Evoluţia claselor sociale, *ibiii.*, V, p. 88. V. de acelaşi, Originile democraţiei române, *Viaţa ască*, X, 1923, p. 13 - 17. Evoluţia claselor sociale, *ibid.*, VI, p. 346.

Un proiect de constituţie inedit al lui Cuza Vodă, Univ. din Cluj, *Anuarul Inslit. de Ist. Naţională*, V, 370.

V. şi mai sus.

În *Noua Constituţie a României*, publ. de Institutul Social Român, p. 5 - 24. E o conferinţă ținută la nbrie 1921. - j<sjv>-*! «; i? >" s! 1).). sfiiv-iv ejşî «;

UUAUU! s-a UIII UIGIcu FJC Uit/X liUIUICŞU. UIM & VIUCIU Cil bicptailll ULUI Ulîi /Alg!» Ut ia 1JJJ

dacă se îmbrăca așa, nu era un mare țăran..." 1.

De asemenea, oricât ar fi ținut la „caracterul tradițional țăranesc”, al unei Domnii, care moșteneau în însuși numele ei ideea unui *dominus* de concepție imperială romană, el nu putea nesocoti mențiunile categorice din izvoare despre dese consultări ale boierimii și ale slujitorilor, fie la alegerea Domnului, fie în alte împrejurări însemnate. Amintind de „boierii mari și mici din toată țara” cu care s-a sfătuit Mihai Vodă, după mărturia cronicarului, înainte de a se ridica împotriva turcilor, el socotește că „boierimea mică era mai toată

lumea” și că se poate reține la acea dată „*participarea națiunii, în forma cea mai sinceră și mai largă cu putință date fiind împrejurările, la hotărârile ce privesc politica externă a țării*” – El recunoaște că puterea de lege e a obiceiului. E vorba de „ce se obicnește” și „nu se obicnește”. În acest din urmă caz, se putea face plângere din partea poporului și sfatul țării hotăra. El examinează pe urmă o serie de împrejurări istorice asupra cărora va trebui să stăruim mai departe, constatând că „funcțiunea legislativă a sfatului țării, alcătuit și din elemente populare purtând uniforma militară, este evidentă” 3.

Și în Moldova, trecând în revistă cazurile cunoscute ale alegerilor domnești și alte evenimente, asemănătoare și paralele acelor din Țara Românească, se oprește la rolul boierimii în alegerea lui Dimitrie Cantemir. „Neculce spune «au rădicat boierii cu sfatul lor, carii au fost de casa lui Cantemir». Și acest detaliu, adaugă Iorga, e foarte interesant, pentru că se vede că boierii începuseră a forma – aș zice o oligarhie... adică începuseră a trage la dâșii un drept care era mai general” 4. Amintește pe urmă principalele temeuri de constituționalism ce le putem afla în epoca fanariotă sau în primele decenii ale secolului al XIX-lea, până ce apar așezămintele venite din afară, determinate de „filantropia europeană, pusă în mișcare, firește, de cererile pribegilor noștri” 5.

Și Nicolae Iorga s-a apropiat deci îndeajuns de mult, cu darul său neprețuit de-a intui realitățile istorice, chiar atunci când nu se potriveau unei teorii generale – de imaginea adevărată a vechiului regim în țările românești și de înțelegerea evoluției sale. Este ciudat cum, tocmai în anii în care își dezvoltă cursul despre „așezămintele politice și sociale ale Europei”, nu s-a gândit să apropie mai mult acest „constituționalism” românesc de formele asemănătoare ale regimului de Stări. El văzuse doar în Magna Charta sau în Bula de Aur a lui Andrei al II-lea

„simple asigurări de privilegii pentru clasa stăpânitoare”, constatând că „este ceva constituțional, dar reprezintă forma cea mai egoistă, materialul cel mai îngust al unei forme constituționale” 6. Definiția se poate însă aplica oricărui sistem politic întemeiat pe privilegii, deci și celui în vigoare în principatele române la sfârșitul Evului Mediu și în veacurile imediat următoare. Este desigur de regretat, între dureroasele consecințe ale sfârșitului său tragic, că marele nostru istoric, ocupat cu atâtea alte cercetări

1 *Noua Constituție a României*, p. 9.

2 *Ibid.*, p. 12.

Ibid., p. 13.

4/ & «/., p. 17.

Ubid., p.24.”, i r

«*Ibid.*, p. 8.

6»

Iată să-i dea expunerea potrivită, cu toate elementele de comparație de cari dispunea. Dintre istoricii noștri actuali, Dl. Alex. V. Boldur revendică cu tărie o prioritate a: supărilor și a cercetării în acest domeniu. Într-un studiu recent despre „Știința istorică mă în ultimii 15 ani” 1, Domnia sa se plânge că lucrările mai nouă despre aspectele jilismului în țările noastre, pe care am avut prilejul să le amintesc mai sus, nu citează de sale anterioare, interpretările recente fiind într-o largă măsură asemănătoare sau identice acelor expuse într-o carte a sa, la care se referă. „Mă aștept acum, își încheie cu o vădită amărăciune nota rectificativă, să fie făcute și alte descoperiri din lucrarea de exemplu, că secolele XVII și XVIII prezintă în trecutul românesc un regim social-ic de stări sociale, că am avut atunci și un fel de parlament post-medieval de stări le etc, fără ca să fie pomenit numele meu” 2. Nu știu până la ce punct această teamă t determinată de publicarea întâilor memorii ale acestei

serii de cercetări, cari, nd de la lucrările Comisiunii Internaționale pentru istoria Adunărilor de Stări – ce Steau a fi cunoscute Domnului Boldur – nu avuseră încă prilejul de-a folosi vederile se de Domnia sa. Mai trebuie de altfel să adăugăm că, în parte cel puțin, neglijarea studiului estiune se datorează autorului însuși: nici prin titlul, nici prin subtitlul ei, cartea divă3, contribuție în sine interesantă la studiul trecutului unei provincii românești, nu. atrage atenția cercetătorului acestor probleme. Ar fi fost desigur folositor să se gă capitolele privitoare la chestiunea ce ne interesează aci, și să se fi publicat bit, cu titlul potrivit, sau să se fi reluat o temă atât de importantă și de promițătoare n alt studiu. Aceasta este în cele din urmă soluțiunea la care s-a oprit Dl. Boldur; în ui număr al revistei ieșene apărute sub direcția D-sale, ni se anunță publicarea dată a unui volum în limba franceză, *JLE grand Conseil des états dans la Valachie et >ldavle. L'origine de la démocratie roumaine*", din care prima coală a și fost tipărită4, sigur de așteptat ca în această lucrare, problema să ne fie expusă cu o mai bogată nentare și sub toate aspectele ce interesează cercetarea ei; îmi pare rău că nu sunt în ră de a-i putea înregistra rezultatele, spre a le folosi chiar în această redactare; jurările în care am fost adus să lucrez lămuresc îndeajuns de ce nu-mi pot îngădui area5. Dar nu am văzut niciodată un inconvenient în faptul că o problemă poate fi i, în același timp, de doi sau mai mulți cercetători. Pornind de la puncte de plecare bâte și cu moduri diferite de expunere, studiile lor simultane nu pot decât să ască interesul cetitorilor, ceea ce rămâne în definitiv scopul cel mai de dorit al arilor disciplinei noastre; în special cu Dl. Boldur ne-am mai întâlnit în expunerea probleme comune, fără ca niciuna din lucrărileasupra aceluiași subiect, să poată fi de păgubitoare sau de prisos. Spre a înlătura însă orice grijă de nesocotire, vom

1 în *Studii și Cercetări istorice*, XX, Iași, 1947. T. vihmntat* fesjtwftv

2 Op. cit., t. 18. în j%: „u, f: „; însii... %.; \.

Contribuții la studiul istoriei Românilor, I, Chișinău, 1937.

4 Cf. *Studii și Ceivetănistice*, \X, p. 323, 347.

5 Cel mult îmi rezervposibilitatea de a aduce unele completați, în cazul în care tipărirea lucrării nu ar mai mult.

I aminti concluziile la care a ajuns Domnia sa în cartea menționată mai sus, cari constituie în același timp indicații asupra volumului în curs de tipărire.

Pornind de la o discuție a împărțirii în perioade a istoriei Românilor și a denumirilor celor mai potrivite pentru epocile ei, Dl. Boldur militează pentru înscrierea în analele noastre a unei epoci feudale, căreia de altfel i-a și consacrat un alt capitol, ce l-am amintit. El constată pe urmă succesiunea istorică a formelor social-politice în statele europene, scoțând în evidență trăsăturile caracteristice ale feudalismului, și derivând din el „monarhia de stări sociale” care îi apare însă numai ca o inițiativă regală. El vede alcătuirea acestei forme de guvernare, în veacurile XIV-XV și prima jumătate a secolului al XVI-lea, iar sfârșitul ei în instaurarea monarhiei absolutiste¹. În capitolul următor, ne descrie „feudalismul și stările sociale în principatele române”, făcând apropieri de împrejurările din Rusia, ce îi sunt cunoscute prin scrierile lui Pavlov-Silvański, și scoțând în evidență unele particularități ale regimului feudal din țările noastre: dependența domnilor de facțiunile boierești, practica imunităților mai slab dezvoltată, ierarhia vasalității mai puțin definită, statutul juridic al țăranimii mai puțin precis decât în Apus. Domnia sa constată că din veacul al XVII-lea, principatele trec la rândul lor prin perioada regimului de stări sociale, și că „s-a schimbat în

conformitate cu aceasta și Sfatul extraordinar al Domnului”, despre care se dau câteva exemple din epoca fanariotă și două din veacul al XVII-lea². Întemeiat pe cunoștințele sale ale istoriei rusești, Dl. Boldur face și aci apropierea de instituția similară, denumită *Zemskii Sobor*. E interesantă părerea istoricului Kliucevski, pe care o citează, că „Soboarele ruse” din veacul al XVI-lea, care se compuneau din funcționari, nu erau de fapt decât unele „consfătuiri extraordinare ale guvernului cu proprii lui agenți”. Soborul rus a fost provocat la viață de necesitățile administrative și nu de lupta politică. Numai în secolul al XVII-lea Soborul se dezvoltă, transformându-se într-o „adunare reprezentativă”³. Aceasta mă întărește în convingerea ce am exprimat-o la sfârșitul memoriului precedent, că în această alcătuire pot fi și urme ale sistemului bizantin, care a menținut până la capăt tradiția consultării „Senatului”, în care se întruneau principalii dregători⁴.

Dl. Boldur încheie paginile rezervate stărilor sociale, arătând că și Obșteasca Adunare a Regulamentului Organic își avea rădăcina tot în acest regim. Pe planul politic, se poate însă spune că „principatele române din monarhi de stări sociale au trecut direcția un regim constituțional reprezentativ”, faza absolutistă fiind redusă doar la „încercări timide”, sub Vodă Bibescu sau Cuza Vodă⁵.

2. DOMNI ȘI BOIERI ÎN VEACURILE XIV-XVI

Ne rămâne acum să adunăm în ordinea lor cronologică informațiile pe care putem să le culegem din izvoarele cunoscute, cu privire la rosturile politice ale unor Stări, despre

1 *Contribuții la studiul istoriei Românilor*, I, p. 18 – 19.

2/Wd., p.27 – 28.

4 V. *Adunările de Stări*. W.

5 A.V. Boldur, op. cit., p. 29 – 30.

preferat să grupăm aceste date pentru fiecare Principat în parte, spre a sublinia astfel cterele deosebite ale evoluției; influențele și paralelismele vor reieși de la sine. Numai crioadă mai recentă, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea înainte, e necesară o întărire unitară a împrejurărilor, derivând din aceleași curenți de idei, care se fac simțite în Muntenia cât și în Moldova, în perioada care precedă Unirea. Este firesc și așteptat să subliniez și aici starea de provizorat a acestor concluzii; e vorba doar; nițirea unor linii generale, pe care cercetarea amănunțită va fi singură în măsură de verifica deplin și de a le adânci.

În ce privește Țara Românească, cel mai vechi dintre cele două Principate și în act nemijlocit cu lumea bizantină și sud-slavă, am mai avut prilejul să accentuăm eterul autoritar al Domniei, în secolul ce urmează întemeierii ei. Impusă prin umpănirea uneia din puterile locale, sau, cum cred, „descălecată” din părțile de: azi ale Ardealului, Domnia „a toată Țara Românească” nu și-a făcut recunoscută întreaga fără greutate și împotriviri. Acei „majores terrae” pe care îi amintea diploma lui Bela al IV-lea din 1247, cu drepturile și privilegiile lor, nu par a se fi „închinat” deauna de bunăvoie, așa cum tradiția istorică a celei mai vechi cronici spune că ar fi i-o „Băsărăbeștii cu toată boierimea ce era mai înainte peste Olt” 2. Existența unor tene seniori locali ne e confirmată de documentul pontifical din 1345, în care e vorba *Vechi Romani* dispuși să treacă la catolicism, adresându-se anume *Nobilibus viris: andro Basserați, et aliis Nobilibus quam popularibus Olachis Romanis, Nicolao zipi de Remecha, Ladistao Voyauode de Bivinis, Sanislao de Sypprach, Aprozye \iode de Zopus et Nicolao Voyuode de Auginas*” 3.

E vădită aluzia la Alexandru Basarab, viitorul Domn al Țării Românești (1352) care apare aici în capul listei,

doar ca un *primus inter pares*, un nobil în fruntea altora, ru ceilalți nicio identificare sigură nu s-a putut face; presupunând chiar că ar fi printre români „din părțile ungurene” 4, rămâne însă neîndoielnic că măcar în parte, acești /ozi locali sunt din vechea nobilime a „Valahiei Transalpine” peste care domnea atunci rege Basarab”, învingătorul din războiul de la 1330. Dar mărturii mai directe și mai îngătoare aduc mențiunile de nobili valahi, pribegiți peste hotar în regatul Ungariei, își află alte rosturi, și sunt uneori primiți cu o grijă deosebită. E posibil ca voievodul Ian, fiul lui „Mykula” stabilit la 1335 în Ungaria, și de a cărui trecere și așezare se jește însuși arhiepiscopul de Kalocsa, să fi „emigrat din Muntenia în urma politicii catoare a Basarabilor” 5. Dar lucrul e sigur pentru cei numiți în diploma de la 29 august 1 a regelui Ludovic cel Mare, amintind meritele lui *Karapch, Stanizlai, Negwa, lyk, Nicolai et Ladistai fâliorum Ladistai, fâlii Zarne, Olachorum nostrorum fidelium*.

1 V. mai sus.

2 *Magazinul istoric*, IV, p. 232.

Hurmuzaki, *Doc.* 1, 1, no DLJ. p. 697 - 698.

4 Identificarea Remetei bănățene cu „Remecha” pare probabilă. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 226 a *Râmnicul* de pe Olt.

5 Lukinich, *Doc. Valachorum*, no 45, p. 74 - 75 (nota Domnului L. Makkai) și Hurmuzaki, *Doc.* 1, 1, p. 637.

cari n-au von să urmeze pe Alexandru vodă Basarab în atitudinea dușmănoasă ce o avea față de rege, și lăsându-și toate bunurile și averile din Țara Românească, au venit să-și ofere serviciile1.

Cincisprezece ani mai târziu, la 1374, un alt grup de pribegi: *Stoykan filius Dragmerii Ulii Voyna de Loysta* (Loviștea), *Danchul germanus condemn corni tis Neeg, Woyk filius Raduzlu et Selibor familiaris specialis Laykonis Voyvode*, caută adăpost la curtea regelui și așteaptă la

Zolyom, să fie primiți de el, împrejurare care provoacă serioase încurcături lui Ludovic, nelămurit în ce privește atitudinea lui Vlaicu Vodă, „despre care se spune că ar fi aliat cu turcii” 2. E de notat că în acest document, ca și în acel precedent, se menționează filiațiuni de trei generații, ceea ce ne duce înapoi în timp la întemeiere, sau poate chiar, la vremuri mai vechi decât descălecarea țării, unificate de dinastia Basarabilor³. E deci vorba fără îndoială de familii senioriale, cari nu s-au împăcat cu noua domnie. De altă parte, răposatul „comite Neeg”, al cărui frate Danciul emigrează, trebuie să fie același ca „viteazul Neagoe”, amintit la 1369, în legătură cu daniile lui Vlaicu Vodă pentru mănăstirea Cutlumuz de pe muntele Atos⁴. Faptul că acest demnitar apare cu titluri luate din ierarhia feudală ungurească – mai întâi viteaz (vitez – cavalier), pe urmă comite – confirmă și pe această lătură influența, pe care o vădește aspectul occidental al podoabelor și al îmbrăcăminții, din aceeași vreme, descoperite în mormintele din biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș. Dar e limpede că asemenea personaje, din cea mai autentică nobilime munteană, nu s-au hotărât să treacă munții fără serioase motive, fără a fi fost amenințați de presiunea crescândă a puterii domnești.

Un proces paralel, deși în sens opus, îl înfățișează amintirea unor nume străine în documentele Țării Românești, cari înșiră mărturiile din sfatul domnesc. Exemplele sunt ceva mai târzii, actele cari îi menționează fiind de la sfârșitul secolului, din timpul lui Mircea cel Bătrân. Nicolae Iorga presupunea că printre boierii munteni se aflau „mulți de obârșie transdunăreană: fugari, cari după supunerea statelor bulgărești și sârbești, sau după asediarea bizantinilor, în strălucita, dar săraca lor Capitală, își părăsiseră patria” 5. De fapt, este greu de a deosebi, printre numele de origine sau de consonanță slavă pe care le întâlnim, cari ar fi elementele imigrate și

cele băştinaşe: sunt doar câteva „foarte curențe în străvechile familii boierești române, care se explică prin limba slavă vorbită, dar nu se află în onomastica sud-slavă”

6. Iar dintre celelalte, comune slavilor transdunăreni și românilor, cine ar putea preciza în ce măsură se datoresc vechiului strat de căpetenii slave, contopite în nobilimea românească autohtonă, sau pribegilor în fața năvălirii turcești? Că totuși asemenea elemente imigrate au venit, o atestă izvoarele vremii, atât pentru Țara

1 Lukinich, *Doc. Valachorum*, no 105, p. 140 – 141.

2 *Ibid.*, no. 207, p. 251 și Hurmuzaki, *Doc.* 1, 2, p. 60.

3 Cf. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 71.

4 P. Lemerle, *Actes de Kutlumus*, Paris, 1945, p. 119.

Gesch. des Rumanischen Volkes, I, p. 328... – *

— P.P. Panaitescu, op. cit., p. 68 – 69. *m>*, <n*te.

găsim printre demnitarii voievodatului nume turcești – probabil cumane: Aga, idei, Iar că-n, Coman, fără să mai amintim de obârșia cumană a numelui însuși dărab. Greci, ca Sarandino, Sculota, Spanopol, apar mai târziu³. Aspect occidental au hîmb nume ca Baldovin, Cârștian, Aliman (*Alamannus*), Martin sau Gal (*Gallus*), ui de la Giurgiu⁴. E deci sigur că la curentul de pribegie al seniorilor băştinași; i-ați politici în Ungaria sau poate și aiurea, răspunde un contracurent de imigrare, aduce în serviciul noului Domn al țării unificate, oameni veniți din alte părți să caute a-și odată cu ea, corolarul ei firesc în acele vremuri: pămîntul. Se poate deci ipune cu destul temei, că aceste împrejurări oglindesc o acțiune susținută a Domniei: ei dintâi Basarabi, menită să pună stavilă libertăților feudale ale neamurilor legiate, cari nu primeau stăpînirea lor cu destulă bunăvoință; totodată, înlăturînd sitele vechilor voievodate sau cnezate de văi și de plaiuri, să aducă în sfatul lor străini, jendentă mai strînsă de poruncile domnești. Este în orice caz aci o trăsătură specifică odatului Țării Românești, care își va lăsa urmele în evoluția

constituțională a acestui ipat, deosebind-o de împrejurările contemporane din Moldova. Când întâlnim în puținele documente ale acestei perioade – totuși atât de însemnate, ci că este cu adevărat a „ctitorilor” – noțiunea de Stare, în înțeles de categorie socială ituită, trebuie să o înțelegem ca o treaptă în calea de răspândire a ordinelor Domniei, organ auxiliar de guvernământ, pe care voința Domnitorului îl folosește, împotriva locul anarhiei feudale, biruite de el. Astfel ni se înfățișează Vlaicu Vodă, în nentul pe care l-am amintit, din 20 ianuarie 1368, privitor la negoțul brașovenilor se adresează „tuturor credincioșilor noștri, marilor dregători, pârcălabilorătorilor, vameșilor, slujbașilor și oamenilor din orice stare constituită în țara noastră ialpină”. Tot astfel trebuie să interpretăm categoriile amintite într-un act din anul tor, 1369, în care același Voievod scrie *fidelibus [...] universis, civibus, populis, tibus cuiuscunque nationis seu idiomatis existent* – dar aci e vorba de locuitorii *ici*, îndemnați să dea ascultare noului episcop de ritul lor, trimis de Țara înească⁵. Categoriile enumerate, chiar când primesc denumirea semnificativă de i constituite”, reprezintă pentru autoritatea domnească un *instrumentum regni*, așa e privea, cu aproape un secol în urmă, regele Eduard I al Angliei în parlamentul său⁶. i afară de aceste rosturi de colaborare administrativă, nu avem la noi nicio mențiune, a dată, a unor adunări mai numeroase, în care delegați ai acestor categorii să fi fost ilitați, și să-și spună cuvântul asupra chestiunilor la ordinea zilei. Pare că într-adevăr

1 P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 66: trecerea a 12.000 de bulgari menționată de cronica lui Wavrin.

2 Cf. Hurmuzaki, Doc. 1, 2 no CCCXXV și CCCXXXIX, p. 389, 408, doc. din 1397 și 1399 privitoare la din Macedonia” așezați în Banat. V. și II, 2, no CCCXCI, p. 490 – 91 și XV, 1, no Cil, p. 58: sârbi așezați iebeșul săsesc la 1464.

3 I.C. Filitti, *Evoluția claselor sociale*, *ibid.*, VI, p. 341...

4 P.P. Panaitescu, *ibid.*, p. 68.

5 Hurmuzaki, *Doc.* 1, 2, no CXII, p. 148 – 49.

6 V. memoriul II, *Anal. Acad.* /tom., Mem. Sect. Ist., s. 3-a, XXVIII, p. 330 și urm... se găsesc în minoritate, și nu la locul cel dintâi în înșirarea mărturiilor. În afară de ban așezat la loc de frunte, ceilalți sfetnici sunt amintiți numai cu numele lor și titlul de „jupân”, iar acei cari îmbracă demnități de vistier, logofăt, stolnic, vin la urmă, într-o poziție vădit inferioară celor dintâi. În această vreme, slujba sau demnitatea de curte nu e încă factorul precumpănitor, astfel că sfatul domnesc sau „divanul”, cum va fi numit mai târziu, apare ca un compromis între formula feudală, care așază pe vasali în consiliul suzeranului, în virtutea feudelor lor, și cea bizantină, care adună pe marii demnitari, foști și prezenți, în junii suveranului. Nu poate fi vorba în acest stadiu de o organizare de Stări în Țara Românească, decât cel mult în formă embrionară. Progresele puterii domnești, în paguba senioriilor locale, lămuresc îndeajuns această situație. În contrast cu voievodul Moldovei, care menționează în mod expres asentimentul boierilor săi „mari și mici”, Mircea cel Bătrân încheie la 1389 și 1390 tratatele sale cu regele Poloniei prin trimișii săi, Manea, Roman Herescul, și Radu, prin autoritatea sa și în numele său². Titlul însuși, foarte lung și falnic, pe care și-l însușește acest domnitor, de inspirație bizantină și sud-slavă, pune accentul pe noțiunea „de Hristos iubitor și autocrat”. Desigur aceasta nu exclude sfatul boierilor, nici rosturile lor în judecăți și în interpretarea obiceiului ce ține loc de lege, după cum nu înseamnă înlăturarea principiului alegerii, la înscăunarea unui nou voievod, din neamul domnesc; dar nu se poate contesta o afirmare mai hotărâtă a puterii Domnului, care înseamnă tot veacul al XIV-lea în Muntenia, cu pecetea ei

caracteristică. împrejurările încep să se modifice cu începutul secolului următor. Chiar domnia lui Mircea, care înseamnă un moment de apogeu al stăpânirii voievodului din neamul Basarabilor, fusese întreruptă, în timpul războiului cu turcii și a dezastrului creștinilor de la Nicopole, de uzurparea lui Vlad, sprijinit de ostile sultanului; era ca o prevestire a îndelungatelor lupte ce erau să urmeze, în care rivalitatea dintre turci și unguri era să se complice, pe teritoriul Țării Românești, prin războiul civil între претенденти la domnie. Rezultatul a fost împărțirea boierimii în facțiuni opuse, al căror sprijin câștiga în valoare, pentru voievodul care nădăjduia să se înscăuneze. Firește, toată această evoluție era atunci de abia în faza ei de început, dar semnele prevestitoare se întrevăd: întărind, la moartea marelui stareț Nicodim, daniile făcute mănăstirii Tismana, Mircea vestește pe săteni să dea ascultare urmașului său, iar „care s-ar ispiti să umble printre voi dintre boierii domniei mele, ca să vă ia ceva sau să vă tragă la alte munci, oricui să-i dați la cap” 3. Această încurajare la autorezistență e semnificativă, și cu drept cuvânt observă Dl. P.P. Panaitescu: „domnul nu avea autoritate deplină și prevedea cazul când boierii, împotriva hotărârii sale, ar pune mâna în chip abuziv pe satele mănăstirești [...] E o scrisoare care dezvăluie o interesantă pagină a moravurilor sociale și a anarhiei nobiliare” 4. La data ce o atribuie documentului (1407) se poate deci constata o scădere a unei autorități, ce fusese atât de puternică în veacul precedent. E de asemenea de observat că la înnoirea privilegiului pentru

1 Cf. P.P. Panaitescu, *Doc. Țării Românești*, pass.

2 Hurmuzaki, *Doc.* 1, 2, no CCLVHI și CCLXIII, p. 315, 323. Cf. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p.232.

3 P.P. Panaitescu. *Doc. Țării Românești*, I, no 17, p. 73.; *

1 ban, acum mare vornic, Șerban, Andrei, Radu fratele lui Cazan și Baldovin ătul, dar că și „*alii noștri barones et milites terre nostre mulți, qui cum hec agerentur presentes*”, și-au dat asentimentul la hotărârea luată¹. Sunt aci două trăsături; teristice: e vorba de o adunare numeroasă (mulți), alcătuită din nobili de douăorii: „baroni și cavaleri”, sau în termenii românești ai unei perioade mai târzii: „boieri jitori”.

Această constatare contrazice acea pe care o făcuse Nicolae Iorga, cu prilejul altei îi a privilegiului brașovenilor, din 1437, sub Vlad Dracul, că luau parte la ea „numai îi în funcțiuni și nu roiul de «viteji» sau «riteri» pe care îi găsim în Moldova”². Iată în Muntenia avem acest exemplu al unei adunări de reprezentanți mai numeroși ai i nobiliare – cu cele două trepte ale ei, pe care le vom regăsi în vremuri mai recente în sunt consultați și aprobă un act important al politicii externe și economice a codului. Este întâia mențiune pe care o cunosc a unei asemenea adunări, în Țara înească, și e desigur de subliniat că ea se ține sub domnia unui voievod de prestigiu alucirea lui Mircea cel Bătrân. E deci de necontestat că s-a produs o schimbare în ibrul lăuntric al vieții de stat, care a dat mai multă greutate cuvântului nobilimii.

Ar fi desigur temerar să tragem de aci concluzia existenței la această dată a unui i de Stări, organizat după modelul Europei Apusene și Centrale. Nu se poate însă lui că măcar unul din elementele sale alcătuitoare își afirmă prezența, și încă unul din n-ai însemnate: o adunare a nobilimii.

Acest spirit de corp, care presupune o solidaritate cât de elementară de interese, știința unei comunități, se manifestă și în alte împrejurări în cursul istoriei frământatecului al XV-lea. Dan voievod luându-și, la 2

martie 1460, obligațiunea de a nu mai: stra mărfurile brașovenilor ca represalii, asigură că a examinat chestiunea „*una cum libus nostris et nobilibus pociohbus corpus dictarum parcium nostrarum sentatibuf*”; se înșiră pe urmă numele a 19 sfetnici, în frunte cu vornicul Bogdan) ka, vistiernicul Albu, și logofătul Radu, dar se mai adaugă „*ac ceteris nostris bus*” 3. Aci e vorba de „baronii și nobilii mai de frunte” cari „reprezintă”, în spiritul litera cuvântului, un „corp al părților noastre” ce nu poate fi decât „țara” - evident, egală, a corpurilor privilegiate. Alături de Domnitor și oarecum față de el, se afirmă și cu acest prilej, celălalt factor constitutiv al oricărui regim de Stări.

De altfel luptele lăuntrice între facțiunea susținută de turci și aceea sprijinită de regele iriei, între voievozii închinați puterii otomane și „cruciații de la Dunăre” nu puteau ne fără urmări asupra organizării statului. Nu mai este acea continuitate și siguranță xesiunea la domnie, care a caracterizat întâiul 3 ecol al stăpânirii Basarabilor. Anarhia ilă pe care o stăviliseră cu mâna lor energică, reappare în vârtejul nesfârșitelor lupte u scaun și pribegiri, peste Dunăre sau peste munți, a unor domnitori cari au mai de i aparența unor căpetenii de partide, credincioase Sultanului sau Sfintei Coroane4. În

1 Hurmuzaki, *Doc.* XV, 1, no X, p. 8.

2 *Hist. des Roumains*, IV, p. 67. WS

3 Hurmuzaki, *Doc.* - XV, 1, no XCII. p. 53. «! I „f

4 Cf. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, IV, p. 45 - 75. * *

ÎS*

aceste împrejurări tulburi, în care multă vreme s-a văzut o luptă de exterminare între două ramuri ale Basarabilor, pe când nu a fost în realitate decât ciocnirea celor două mari sisteme politice opuse, musulman și creștin - însemnătatea politică a nobilimii, ca factor de conducere și de hotărâre, a sporit. La 11 noiembrie 1476,

comitele Ștefan Báthory, care se intitulează „Comandant al armatelor regale în Muntenia”, scrie sibienilor că a alungat din domnia transalpină pe vicleanul Basarab și că „țara însăși, în cea mai mare parte e cu noi, *quia omnes boiarones nobiscum sunt, demptis duobus, qui similiterin breviter sunt venturi*” 1. Adeziunea boierilor înseamnă deci acea a țării, și hotărăște de soarta domniei, împrejurare ce s-a accentuat tot mai mult în a doua jumătate a veacului. „Despre sfârșitul secolului al XV-lea și până la mijlocul celui următor, un rol de o deosebită însemnătate în istoria politică a Țării Românești îl joacă o familie care apare deodată ridicată deasupra tuturor celorlalte neamuri boierești, cu o influență de care până și Domnii trebuie să ție seamă, și care ajunge chiar în scaunul domnesc în persoana lui Neagoe Vodă – familia Craioveștilor. Descendenții de mai târziu ai acestui neam se fălesc cu strămoșii lor, pe care-i poreclesc chiar Basarabi, confundându-le originea cu aceea a vechii case domnitoare a țării” 2.

Tendența se vede din scrisul însuși al lui Neagoe Vodă, care se intitulează pentru legitimitate „Basarab”, deși nu pare a avea cu vechea dinastie decât legături de „mâna stângă”, după expresiunea franceză³. Totuși, atunci când arată sibienilor, la 1512, că înțelege să păstreze cu ei bunele raporturi pe care le-a avut cu banul Barbu și vornicul Pârvu – Craioveștii cu care se înrudea⁴ – e caracteristic faptul că nu amintește, în acest domeniu de relații externe, pe înaintașii săi în scaunul domnesc, ci pe reprezentanții marii familii boierești, ceea ce învederează îndeajuns importanța pe care ea o dobândise.

Dar tocmai precumpănirea acestui neam de „magnați” ca și diviziunea adâncă ce opunea facțiunile rivale, era de natură să îngreueze adunările mai numeroase a Stării nobiliare, așa cum am văzut că se întruneau la începutul veacului al XV-lea. Ele se pot mai

degrabă închipui în această perioadă, în intervalele de liniște, dar în împrejurări deosebite și cu un scop anumit. Avem astfel o mențiune precisă despre una din ele: cronică mai târzie a lui Stoica Ludescu, a cuprins în compilația ei și Viața Patriarhului Nifon, scrise de preotul Gavril de la Athos, care a luat parte sub Neagoe, la târnosirea bisericii mănăstirești de la Curtea de Argeș (1520). Povestind misiunea Patriarhului în Muntenia sub Radu cel Mare (1495 - 1508), hagiograful contemporan arată că el „chemă pre toți Egumenii de la toate mănăstirile țării Ungro-Vlahiei, și tot *clirosul* bisericii și făcu sobor mare din preună *cu Domnul și cu toți boierii, cu preoții și cu mirenii* [...] grăia-le de pravilă și de lege, de tocmirea bisericii și de dumnezeieștile slujbe, *de domnie și de boierie*, de mănăstiri și de biserici, și de alte rânduri de ce trebuia” 5.

1 Hurmuzaki, *Doc.*, *ibid.*, no CLXVII, p. 95.

2 I.C. Filitti, Banatul Olteniei și Craioveștii (extras din *Arhivele Olteniei*), p. 23.

31. C. Filitti, op. cit., p. 49 și urm., respinge această ipoteză.

4 Hurmuzaki, *Doc.* XV, 1, no CCCCI, p. 221.

5 Publicat de Hașdeu în *Awhiva Istorică*, 1, 2, p. 137. Penau autorul vieții, v. D. Russo, *Studii istoricegreco-române*.

I, p. 21 și urm. Pentru intercalarea în cronică, N. Iorga, *Cronicele muntene. Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist, s. 2-*, XXI, p. 305 și urm. V. și ediția *Letopisetăluilantacuzinesede* M. Simache și T. Cristescu, Buzău, 1942, p. 71 și urm.

Fiind vorba de un fragment mai vechi, intercalat fără schimbare în textul pilatorului, nu e de crezut că această relațiune se resimte de împrejurările mai recente, veacul al XVII-lea. În acest din urmă sens, interpretează Nicolae Iorga un pasaj al licii atribuite lui Constantin Căpitanul,

care la domnia lui „Vădistav Vodă” (Vladislav 1523 – 1525) arată că „i-au ieșit boiarii înainte, și altă țară, după obicei”. Iorga; hide că „altă țară” e adausul lui Constantin, care modernizează lucrurile¹. Observația însă valabilă pentru „soborul” ținut sub Radu cel Mare, a cărui relațiune se datorează martor apropiat de evenimente.

Dar sub presiunea rivalității turco-ungurești la Dunăre, care va deveni, după Mohaci, i între Otomani și Habsburgi, situația lăuntrică a Țării Românești a evoluat, nu spre libru între puterea domnească și nobilime, pe care se întemeiază regimul Stărilor, ci încleștarea a doua partide învrăjbite, cari își ridică pe rând, căpeteniile la domnie, sfârșitele războaie ale lui Radu de la Afumați, sfârșitul său tragic, ca și acel al altor vozi cari l-au precedat – Mihnea, ucis la Sibiu – sau l-au urmat – cei doi Vlad, atul și Vintilă² –, arată o stare de haos, în care orice organizare se destramă, nentul extern precumpănește în așa măsură, încât sub Moise Vodă (1529 – 1530), rii sunt legați prin jurământ de regele Ferdinand al Ungariei, gata să se întoarcă jtriva Domnitorului³.

Această din urmă domnie înregistrează de fapt o luptă aprigă dusă împotriva rimii, de voievodul, care primise întâi dorințele ei, pentru a căuta în cele din urmă i afirme autoritatea prin represiune, și să o ridice astfel împotriva sa. Se întrevăd pectivele unei adevărate lupte de exterminare, care izbucnește două decenii mai u.

Dar în toate aceste războaie lăuntrice și alternativa, ce se repetă aproape regulat, de lui re și pribegie, când a unora, când a altora, nu găsim încă exemplele unor Adunări tare – necum de Stări mai variate și mai numeroase. Organul de guvernământ pare fătul sau „divanul” domnesc, a cărui evoluție se poate urmări în documentele interne îi aduc mărturia⁴. În linie generală, se poate spune că el lasă un rost tot mai mare înuirea sa, boierilor investiți cu slujbe și demnități, „jupânii” fără

titluri, cari umpăneau la început, lăsând tot mai mult locul lor, acelor cari dețin funcțiunile și rea.

Pe la jumătatea veacului al XV-lea, mărturiile înșiră în frunte pe marele vornic, irul și logofetii, urmând apoi boierii fără slujbe, și se încheie cu al doilea spătar, icul, paharnicul, comisul și stratornicul⁵. În ultimul sfert al aceluiași secol, obiceiul încă statornic: când apar mai toți martorii cu slujbe⁶, când stau iarăși în frunte boierii

1 Ed. N. Iorga, p. 49, n. 3.

2 Cf. St. Nicolaescu, Domnia lui Vlad Ventilă Vodă de la Slatina, București 1936, p. 15 (extras din *ele Olteniei*, no 83 - 85).

3 Em. Gr. Nicolaescu, Moise Vodă, Craiova, 1939, p. 18 (extras din *Arhivele Olteniei*, no 104 - 106).

4 Cf. G.D. Florescu, Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea, *Revista Arhivelor*, II, 1927, s. P.P. Panaitescu, Doc. *Țării Românești*, I, no 85, p. 215.

6 *Ibid.*, no 140, p. 318 - 19. *v* iară aemnuau. un act solemn, încheiat la 13U / între Kadu cel Mare și magistrații Sibiului, aduce însă din nou formula pe care am mai întâlnit-o: „Împreună cu boierii și nobilii aceștii țări a noastre Transalpine, am hotărât și am încheiat”. La sfârșit întăresc cu peceti 16 demnitari, printre care se așază în frunte puternicii Craiovești, Barbu banul și Pârvu vornicul, toți fără excepție desemnați cu slujbele lor, cari reprezintă aci pe „*Boyarones praedictae terrae transalpinensti* 2. Lipsind însă preciziunile pe care le-am întâlnit în documentele mai vechi, e greu să ne dăm seama cu certitudine, dacă acest grup restrâns - adevărat consiliu de înalți funcționari - e o delegațiune a ordinului mai numeros, a cărui voință o exprimă, sau dacă este numai obișnuitul sfat al marilor demnitari cu care lucrează Domnitorul, așa cum îl întâlnim și la Bizanț, și în statele slave cari au moștenit tradiția bizantină. Sigur este însă, că din veacul al XV-lea spre cel următor, alcătuirea sfatului

domnesc dă precădere dregătoriei. Lăsăm la o parte indicații, de natură mai îndoielnică, ce păreau a desemna vârsta înaintată drept un criteriu în compunerea divanului: documentul amintit de Dl. G.D. Florescu, specificând în dreptul fiecărui membru al Sfatului o etate nu numai venerabilă, dar uneori chiar matusalemică, ceea ce ne-ar îndreptăți să socotim această instituție drept cea mai desăvârșită gerontocrație, nu pare totuși a înfățișa destule garanții de autenticitate, în forma în care ni s-a păstrat³.

O nouă întorsătură o aduce, la jumătatea veacului al XVI-lea, înscăunarea lui Mircea Ciobanul. Acum, la 1545, stăpânirea otomană se consolidase în întreaga regiune dunăreană: la Buda se așezase pașalâcul, Moldova era îngenuncheată, raiaua împărătească cuprinsese la 1538 Tighina și Bugeacul, la 1541 Brăila⁴; în Ardeal domnea, din voința sultanului, fiul lui Ioan Zápolya sub regența mamei sale, Isabela. În mod firesc, împrejurările din Țara Românească erau să se resimtă de această încercuire politică. Voievodul trimis de la Constantinopol „începu Domnia sa «ca un pașă», și i se răspunse, în această vreme clasică a pribegiei, printr-o puternică emigrare a boierilor. Bârsa se umplu de fugari, pe care acest jurător emerit se grăbi să-i recheme, promițând cea mai sigură amnistie” 5. Știm cum a fost ținută făgăduiala. Cronicile înseamnă cu groază că la două săptămâni a început a tăia din boierii de frunte „muncindu-i întâi pentru avuție” 6. La întoarcerea pribegilor urmează un nou măcel de două sute de boieri, din care patruzeci și opt din cei mari, cu familiile lor. împotrivirea marelui vornic Vintilă e înfrântă; „micul Neron oriental” își taie până și ginerele⁷. Alte ucideri urmează: vistierul Udriște de Mărgineni, banul Teodosie. De rândul acesta nu mai e continuarea luptei între partidele adverse, ci o acțiune sistematică de înlăturare a elementului de opoziție și de cumpănire a autorității domnești, singură mandatară a poruncilor Porții. Mircea

Ciobanul, ca și

1 *Ibid.*, no 147, p. 337.

2 Hurmuzaki, *Doc.* 11, 2, no CCCCXLV, p. 555.

3 G.D. Florescu, op. cit., 1927, p. 35 și urm. a extrasului. Nu se găsește în volumul de *Doc.* al Domnului P. P. Panaitescu.

4 Cf. St. Nicolaescu, *Domnia lui Radu Vodă Paisie*, Craiova, 1938, p. 20 (extras din *Arhivele Olteniei*, no 97 - 100).

5 N. Iorga, Prefață la Hurmuzaki, *Doc.* XI, p. II.

6 Constantin Căpitanul, ed. N. Iorga, p. 61.

7 N. Iorga, i6/ (/.

upuiaiiui său, ivau uiudziuuu, pare au unnani un ganuui ne a-și uoveui mereu ca ian și nu întâmpină potrivit; el și urmașii săi vor cârmui, lăsând - cum mă n-am puțin cam romantic acum treizeci de ani: „pe filele îngălbenite ale cronicelor, ea gră dără de sânge boieresc” 1.

În vădit contrast cu acesta stăpânire de teroare, se înscrie în analele țării domnia lui cu cel Bun, care și „acesta au venit Domn de la turci”, dar „au domnit bine țara, și i fără vrăjbi, fără morți, fără prăzi, precum tuturor place” 2. E fapt că „în tot cursul iei lui Pătrașcu, un singur cap de boier nu căzu”; subliniind această caracteristică, le Iorga a simțit însă că ea vădește deosebiri mai adânci: el așază față în față neamul traseu, cu fiii săi, Petru Cercel și Mihai Viteazul, și acel al lui Mircea Ciobanul, a politică va fi continuată de vajnica sa văduvă, Doamna Chiajna, și de fiul săundru, căsătorit cu o levantină. „În fața acestui neam de feodali războinici și luminați, știi sunt smeriții, mai mult incultii domni de modă veche, cari-și aduc aminte în toată

astea lor, că «împăratul» i-a pus să guverneze «săracii»” 3. De s-ar fi statornicit ui reprezentat cu un atât de desăvârșit amestec de perfidie și de cruzime de Mircea nul, absolutismul turcesc ar fi înlăturat și în țările noastre

orice urmă și chiar orice litate de organizare a Stărilor și a Adunărilor lor. **s**

3. PACTA ET CONVENTA SUB MIHAI VITEAZUL

reacțiunea boierimii împotriva asupririi turcești și a oamenilor ei, va aduce însă la ui secolului, transformarea ce a dat altă îndrumare împrejurărilor și a determinat, în de rândul acesta mult mai precise, instituirea regimului Stărilor în Țara trască. Pentru înțelegerea deplină a acestei revoluții, trebuie însă socotiți trivă factorii interni și cei externi. La circumstanțele politice, cari lămuresc o mai i solidaritate a stării nobiliare și îi dau prilejul de a se afirma cu mai mare putere în: era statului, trebuie să adăugăm necesitățile de a se adapta relațiilor cu Principatullului, cari intră într-o fază nouă și creează, pentru voievodatul vecin, probleme de ită și de penetrație, mult mai accentuate decât în trecut. Cum Ardealul este cârmuit egim de Stări, e firesc ca nobilimea munteană, cunoscând mai de aproape instituțiile a vecină, și strângând cu ea legături de o natură neîncercată până atunci, să fi năzuit ne politice și constituționale asemănătoare. Cuvântul însuși de „Stare” (*status* sau pentru a desemna colectivitatea în acțiune, capătă astfel, dacă nu chiar un înțeles ar în orice caz un relief mai puternic.

Desfășurarea evenimentelor a fost determinată* de o creștere a presiunii fiscale din turcilor, care a dus în toate țările aflate în sfera lor de influență la situații ce nu mai i fi suferite. Am mai avut prilejul să le amintesc, în ce privește Ardealul lui rund Báthory⁴; în Moldova, împrejurările sub Aron Vodă nu erau mai ușoare, oricât

În studiul amintit mai sus... Tf

Constantin Căpitanul, *ibid.*, **p.** 63.

N. Iorga, Prefață, în Hurmuzaki, Doc. XI, **p.** XI.

V. *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor*, *lv...* →”.

ar fi de pornit cronicarul împotriva acestei domnii,

iar în Țara Românească, noul voievod Mihai, fostul ispravnic al băniei Craiovei, era înfruntat de aceleași greutăți, când veni să se înscăuneze la sfârșitul anului 1593. Cronica, vădit inspirată de faptele și isprăvile celor mai de seamă sfătuitori ai săi, boierii Buzești, atribuie rolul principal în această împrejurare boierimii, pe care voievodul o urmează doar în acțiunea ei: „Într-acea vreme împresurase turcii Țara Românească, cu datorii multe, și cu nevoi foarte grele, cât nu mai avea să se plătească țara și să scape din gurile vrăjmașilor [...] Și se strânse toți boiarii mari și mici, din toată țara, și se sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu țara din mâinile păgânilor. Și dacă văzură că într-alt chip nu se vor putea izbăvi, de aceea ei ziseră, numai cu bărbăție să ridice sabia asupra vrăjmașilor” 2. Astfel începe răscoala, prin care se deschide epopeea lui Mihai Viteazul. Nobilimea munteană pornește deci la luptă într-un spirit corporativ, manifestându-și într-un mare consiliu solidaritatea de interese și de năzuințe; ea este însuflețită în acțiunea ei de aceleași sentimente xenofobe, cari ridică pretutindeni Stările împotriva amestecului străinilor în treburile țării și în deținerea slujbelor. Un raport venețian contemporan dă acestei inițiative caracterul unui adevărat „pogrom” îndreptat împotriva tuturor creditorilor, turci, greci și evrei, cari umpluseră Bucureștii cu cerințele și amenințările lor³.

Se știe cu câtă energie și cu ce rezultate strălucite a fost dezlănțuită lupta împotriva puterii otomane; era însă ușor de văzut că ea nu se putea susține numai cu oastea și mijloacele Țării Românești. Se pare că încă înainte de a începe atacul, voievodul își asigurase sprijinul ardelean: năzuințele boierimii muntene se întâlneau cu acele ale Stărilor din Ardeal și cu ambițiile lui Sigismund Băthory, dornic de a deveni, în ochii lumii catolice, campionul Sfintei Ligi împotriva turcilor⁴. Alianța cu Ardealul era o

necesitate politică de neînlăturat: ea trebuia concretizată într-un tratat formal, și urma să capete aspectul unei subordonări a celor două principate românești față de principele ardelean, care dispunea de o necontestată superioritate în bani, în oameni și în legături diplomatice, în acest scop a plecat la Alba Iulia o solie munteană în frunte cu mitropolitul Eftimie și principalii boieri, Teodosie Rudeanu și Radu Buzescu. Rezultatul misiunii lor e documentul intitulat *pacta et conventa* din 20 mai 1595, întărit de o diplomă a lui Sigismund din aceeași zi, care îl întregește⁵.

Citirea clauzelor acestui act, încheiat cu Mihai Vodă și „toate ordinele și boierii acestei țări [...]” arată însă limpede că în-lesul său depășește cu mult scopul inițial. Nu e vorba numai de o alianță, sau de o recunoaștere a unei suzeranități, formă obișnuită a hegemoniei politice; este o *integrare* a Țării Românești în posesiunile principelui ardelean, care înseamnă de fapt desființarea suveranității ei de stat deosebit.

1 Cf. N. Iorga, *Cronicele muntene, Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XXI, p. 313 și Istoricul Constituției Românești, p. 11.*

2 *Magazinul Ist., IV, p. 277.*

3 Hurmuzaki, *Doc. III, 1, Apendice no XXXII, p. 465, Raportul lui Marco Venierdin 29 noiembrie 1594.*

4 Cf. P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul, p. 109 și urm. î;*

5 Textele în Hurmuzaki, *Doc. III, 1, no CLXVI, p. 209 - 213 și Apendice, XI, p. 472 - 476. i).*

Lepădându-se de orice legături față de Poartă, voievodul acestei țări nu va mai fi: un locțiitor al principelui Transilvaniei; el va cârmui „după vechea libertate și: lui acestei țări, și după aceste *pacte et conventa*”. Va fi înconjurat de un sfat de 12 i, oameni de vârstă și experiență, cu care se va sfătui în toate împrejurările, atât celeătorești, cât și cele administrative;

niciun grec nu va face parte din acest consiliu îns, nici nu va obține vreo slujbă.

De câte ori se va ține dieta în Transilvania, va lua parte și o delegație din Muntenia, sptul de vot, care va stabili cu principele ardelean impozitele, ce vor fi percepute de nii pe care el îi va desemna. Toate daniile anterioare se vor întări, iar cele viitoare i hărăzite cu pecetea principelui ardelean; ele însă nu vor fi atribuite decânttenilor. Judecățile se vor face după vechiul obicei și legea țării, cu drept de apel la ipele ardelean, în sentințe capitale sau de confiscare a averii. Teritoriul Țării inești se delimitează cu precizie „din partea Moldovei și a munților până la cui cursului Dunării, și de la cetatea Brăilei la orașul Orșovei”. Principele va lăsa: aga Stare bisericească și monastică, sau a călugărilor” în folosința vechilor ei iuri, slujbe și libertăți, ca și a veniturilor ei obișnuite. Toate bisericile valahe din toată înear serenității sale vor fi supuse Mitropoliei din Târgoviște – realizându-se astfel ea bisericii ortodoxe din Ardeal cu acea a Țării Românești. Se specifică titulatura pelui Transilvaniei, Moldovei și Valahiei Transalpine, voievodul muntean fiind doar al țării noastre transalpine”, fără a putea folosi formula „din mila lui Dumnezeu” și ecete decât a neamului său; acea a țării va fi la dispoziția principelui ardelean, își vor fi ai acestuia, nu ai voievodului; nicio convențiune niwe va mai încheia fără să o clauză specială prevede judecarea pricinilor ce s-ar ivi între ardeleni și; ni, dar „oricine ar ataca persoanele și curțile boierilor, împotriva dreptului și a iței, să-și piarză capul”. Diploma eliberată de Sigismund mai adaugă și hotărârea de tare reciprocă, a acelor *coloni etiobagiones* cari ar fi trecut hotarul pe furiș dintr-o i alta, fugind de pe moșiile unde se aflau așezați.

„Niciodată, scrie Dl. P.P. Panaitescu, turcii nu puseseră asemenea condiții și nici în cele mai negre zile de decădere politică din veacul al XVIII-lea țara noastră n-a

condițiile ce fură iscălite de boierii lui Mihai Viteazul. În schimb, ei obțineau cele lări avantajii [...]”.

Aceasta a fost de altfel și impresia contemporanilor. Mihai Vodă însuși s-a plâns i polon Lubieniecki că boierii trimiși în Ardeal „n-au făcut ce aveau în instrucțiunile ceea ce era spre folosul lor, obținând privilegiile pentru dânsii [...] Nu au tratat cupele Ardealului, așa cum îi însărcinasem eu” 2. Cronica, inspirată de izvoarele lui, păstrează aceeași notă: „Dintr-acești boieri ce-i trimisese Mihai Vodă pentru ăla, învrăjbitorul diavol umblase în mijlocul lor, de se apucară unii ca aceia mai multă vrajbă decât pace, cum să scază pe Mihai Vodă din țară; iar ceilalți boieri ce să i s-a slujească Domnu’ său în dreptate, de neprietenii fură biruiți, și scăzură pre Mihai

1 P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 114.

Isopescu, Documenti inediți, *Diplomatarium italicum*, I, p. 396 – 399. Cf. P.P. Panaitescu, *ibid.*, p. 82.

Vodă despre domnia țării, și despre venitul ei, numai să fie tocmai cu căpitanii lui. Și alese Bator Jigmon 12 boieri jurați munteni, puindu-i ispravnici peste tot venitul țării, și să fie supt porunca lui” 1. Iar un raport venețian din 15 august 1592 știe și el de nemulțumirile provocate de acest tratat în Muntenia, ca și de cel asemănător în Moldova, fruntașii cari l-au încheiat fiind socotiți că au fost sau înșelați, sau cumpărați de principele Transilvaniei, ceea ce ar putea deveni sâmanță de tulburări - „un seminario di scandali!”

Se poate să se fi ivit unele deosebiri de păreri între solii cari au iscălit la Alba Iulia, și nu este exclus ca măcar unii din ei să fi fost câștigați de politica ardeleană. Dar privit în totalitatea dispozițiilor sale, tratatul urmărește un scop bine definit și are linia lui logică: este temeiul tipic al unui regim de Stări, reprezentat de cele două ordine ale clerului și ale nobilimii. Totul corespunde acestei directive fundamentale: îngrădirea puterii domnești, mergând până

la anihilarea ei în folosul unui suveran străin, care însă va respecta autonomia și privilegiile locale; asigurarea acestor privilegii, sub cele mai severe sancțiuni, și excluderea străinilor de la orice concurență la slujbe; reprezentarea în dietă, cu dreptul de vot și facultatea de-a hotărî în privința dărilor. Sfatul de doisprezece nu e nici el neobișnuit: destule adunări de Stări au recurs la o delegație restrânsă, cu caracter permanent, pentru a îndeplini cerințele lor. Am amintit aiurea știrile contemporane cari vorbesc despre „*les états*” ale voievodului muntean³.

Fapt este că o inițiativă cu atât de însemnate consecințe nu poate fi numai rezultatul unei intrigii politice sau a unei improvizații de moment. Nu avem decât să privim alcătuirea delegației muntene care a încheiat tratatul: mitropolitul Eftimie, episcopii Luca de Buzău și Teofil al Râmnicului, vornicul Mitrea, vornicul Chisar, logofătul Dimitrie, vistierul Dan, vistierul Teodosie, clucerul Radu, postelnicul Radu, logofătul Borcea, clucerul „Vintilă, postelnicul Stănilă și logofătul Preda „cu deplină instrucțiune și mandat general de la voievodul Mihai și toate Stările aceluia țări” ⁴. Orice divergențe ar fi fost între ei și oricât s-ar fi depărtat – ceea ce este evident – de instrucțiunile domnești, rămâne faptul de netăgăduit că și-au luat răspunderea acestui act, și că au trebuit deci să împlinească instrucțiunile Stărilor. De altă parie, ținând seama de dorința de a se asimila în totul Stărilor și ordinelor ardeleni, nu se poate să nu fi fost pregătită hotărârea boierilor, de o mentalitate și de o concepție proprie, potrivite ei. Acest regim de Stări, care răsare deodată în Țara Românească, nu poate fi efectul unei generații spontane. La acea dată, o astfel de organizare de stat nu se transpunea dintr-o țară în alta, ca o constituție modernă copiată după un model cunoscut; ea trebuie să-și găsească un reazăm în tradiții și obiceiuri băștinașe, pe

care le întărește și le precizează. Actul de la 1595 aruncă astfel o îndoită lumină asupra condițiilor interne prealabile, cari l-au făcut posibil, ca și asupra evoluției ulterioare ce se leagă de el.

Într-adevăr, cu toată strădania lui Mihai Vodă, de a-i înlătura sau măcar de a-i atenua efectele, o parte a dispozițiilor sale a rămas în vigoare. Instrucțiunile date la 1600 solilor

1 *Magazinul Ist.*, IV, p. 280 - 281?

2 Hurmuzaki, *Doc. III*, 2, no CXLVIII, p. 127 - 128.

3 V. memoriul IV, *Adunările de Stări în țările Europei de Răsărit dunărene*.

4 Hurmuzaki, *Doc. III*, 1, p. 209: *Krizar* trebuie să fie Chisar, mai târziu logofăt. „Ztomila” poate însemna

Stănilă.

„ 77:

Îi se ei ia împăratul Kuaonii, sunt caracteristice pentru dorința lui tirească, de a se ze de tutela care îl stânjenea: „Alta pohteaste să poată da și milui pre cine va vrea eu și cu sate, și cui va da moșie, să-i fie moșie, și cine va ieși vinovați, au neameș, au au sărac, toți să se judece, cum le va ajunge legea, așa să piară” 1. Totuși, sfatul de ieri îl găsim în funcțiune sub urmașul său, Radu Șerban, instrumentând în numele în boierilor Țării Românești 2. Clauza ce se referă la iobagii fugiți, o vedem înnoită încorghe Râkoczi și Matei Basarab, „în ce privește darea, atât acelor iobagi și țigani rec din țara Măriei Sale în ținuturile acestea, cât și a celor cari trec de la noi Io” 3; iar la 1714 se înregistrează plângerea lui Matei Filipescu, pentru „Rumânii cari sunt pen Săceale” 4. Desigur nu s-au putut menține clauzele, în virtutea cărora patul muntean era ca și anexat Ardealului, dar privilegiile politice ale Stărilor: ești și nobiliare, au rămas întregi și au intrat în conștiința beneficiarilor lor, ca un definitiv câștigat. Cu adevărat s-a putut scrie că „Mihai Viteazul a fost brațul

care a căpitanul învingător și glorios, dar în spatele său stau în umbra gloriei lui boierii, ideau directivele politice, hotărau cu sau fără voia stăpâni torului. Era o clasă bogată, ită și luptătoare” 5. Se poate spune cu același temei: o Stare bogată, hotărâtă și oare. Din boierimea nouă, tânără, în mare parte olteană⁶, s-a alcătuit acel partid os și puternic care ținea cu creștinii, și a fost reazemul principal al domniei lui Mihai sul și a lui Radu Șerban.

D dovadă a acestei mentalități nouă o constituie fără îndoială și expresiunea era. În studiul său despre începuturile literaturii în limba română, Dl. P.P. Panaitescu's la concluzia că scrierile cu subiect istoric au precedat pe acele de caracter religios; i numai un contrast de limbă, între analele slavone din veacul al XV-lea și al XVI-cronicile românești cari încep să apară după 1600. Letopisețului domnesc, scris la voievodului și la îndemnul său, i se opune cronica alcătuită de un boier, adesea cu oprit personal sau chiar de partid. *„Originea literaturii istorice în limba română stă i intrarea unei nouă clase sociale, la începutul veacului al XVII-lea, în literatură, zare a căutat o nouă formă de expresie potrivită cu gradul ei de cultură adică limba ăla q.* Scrierile istorice în limba română nu fac decât să oglindească transformarea itii și statului românesc în veacul al XVI-lea. *„Istoriografia în limba română este i boierimii, pe când cea slavonă era a domniei. Trecerea de la istoriografia; ască în limba slavonă la cea boierească în limba română, coincide, în lumina celor mai sus, cu epoca trecerii statului și societății românești de la perioada voievodală aristocratică”* 8. Contrastul e mai sensibil în Mpidova, unde ni s-au păstrat vechile

N. Iorga, *Doc. românești de la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s.

p. 48 - 50. Cf. P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 82.

Monum. Comitalia Regni Trans., V, p. 232: 11 iunie 1603. V. și *Sfatul Domnesc și Adunarea Stărilor*, IV.

Hurmuzaki, Doc. XV, 2, noMMCXXXVII, p. 1148, 1 iunie 1646.

Ibid., no MMDCCCCXXXIII, p. 1557.

P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 85.

Ibid., p. 73 și urm.

P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 244 – 245.

anale oficiale scrise slavonește, oferindu-ne astfel un termen de comparație cu letopisețele în graiul vorbit al țării, cari le urmează. Dar și în Țara Românească, cel mai vechi fragment de cronică românească, cuprinzând tocmai domnia lui Mihai Viteazul este atât de vădit inspirat de isprăvile și interesele unei familii boierești, încât a și fost numit „cronica Buzeștilor” 1. Mereu frații Buzești, Preda și Stroe, se află în primul plan, vitejiile lor sunt pomenite în chip deosebit, și chiar de la început, cum s-a putut vedea, acțiunea voievodului se înfățișează ca o îndeplinire a voinței boierimii, care se adună și hotărăște în momentele importante. Atunci când se produce în Ardeal schimbarea de domnie și Andrei Báthory îi trimite vorbă „să iasă din țară cu pace, că apoi va încăpea în mâinile turcilor [...] Mihai Vodă, dacă auzi acel sfat rău și amar el încă își strânse toți boiarii, și făcură sfat foarte de folos” 2.

Dar manifestările literare în limba română, dacă din punct de vedere social confirmă atmosfera unei solidarități de Stare aristocratică, *care a cuprins și clerul*, mai au și un alt înțeles, care întregește și întărește această interpretare. Mentalitatea de Stare este pretutindeni, nu numai conservatoare a privilegiilor și păzitoare a prerogativelor de clasă, dar și exclusivistă, nu numai pe tărâmul social dar și pe cel național, în măsura în care se poate folosi acest termen la această dată. Ea se arată vrăjmașă a străinilor, indiferent de loc și de timp, în Anglia ultimilor Plantageneti ca și în Franța celor din urmă Valois,

în *Cortés* ale regatelor spaniole ca și în dietele țărilor germane. Și în țările noastre, reacțiunea boierimii și revendicarea ei hotărâtă a răspunderilor cârmuirii nu e îndreptată numai împotriva domniei, instrument al asupririi otomane, dar cu deosebire contra creditorilor străini, executori ai monopolului impus de Poartă asupra produselor țării, „gealepi” în căutare de oi, „balgii”. veniți după miere, dar mai ales intermediarii obligați ai turcilor – grecii. Sub acest nume se confundă de altfel toți „veneticii” sosiți din Răsărit, sprijinitori interesați ai Domnului investit la Constantinopol, și pentru aceasta aspiranți la slujbe și venituri remuneratorii: levantini, arnăuți, rumelioți, exercitându-și capacitățile negustorești și financiare în serviciul Porții și spre câștigul lor. Cu mult înainte de vremea Fanarioților – atât de huliți și adesea pe nedrept – s-a produs în țările românești o imigrare masivă de orientali, cari folosesc în general limba greacă, și stârnesc adversitatea hotărâtă a băștinașilor. Folosirea limbii române e mai puțin rezultatul unei aversiuni față de vechea limbă oficială slavonă, ea însăși pătrunsă de particularități locale, ca și latina diplomatice medievale apusene, cât o apărare împotriva invaziei unui element alogen, care nu e o amintire istorică, ci o realitate vie și incomodă. Este sigur că începuturile literaturii în limba țării corespund și unei mișcări împotriva „grecilor”, de toate categoriile, care nu e altceva decât latura xenofobă a wanifestării spiritului de Stare privilegiată. Ambele nuanțe își află expresiunea în tratatul de la 1595 și se pot urmări în dezvoltare paralelă. Este aproape întocmai procesul care va duce la răspândirea și dezvoltarea literaturii de limbă maghiară, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, în cercurile nobilimii ungurești, nu atât pentru a înlocui vechile formule latine ale limbajului oficial, cât mai ales ca o reacțiune împotriva introducerii zilnice a limbii germane, de către

1 N. Iorga a desprins fragmentul din compilația lui Ludescu și l-a publicat deosebit sub acest titlu.

2 *Magazinul Ist.*, IV, p. 292.

79

itul iosii al n-ia¹. Am aminul mai sus lista principalilor demnitari am cele două paté - 27 în Muntenia, 15 în Moldova - întocmită pe la 1590 de raguzanul uni Marini Poli, începând cu marele ban al Craiovei în Țara Românească și cu; vornic în Moldova, care se încheie cu observația semnificativă că „toți aceștia ăștinași. Astăzi însă slujbașii mai mari sunt străini și în cea mai mare parte greci i „2. Patru ani mai târziu izbucnește răscoala de la București, iar tratatul lui înnd Báthory prevede anume excluderea grecilor din funcțiuni. Când după 1611, a lui Radu Mihnea va însemna din nou porți deschise grecilor și levantinilor, cu) omnul se înrudea, va porni din partea elementelor „de țară” o energică ivire, care dă un colorit accentuat istoriei Țării Românești în toată prima jumătate ului al XVII-lea, prefață a înfloririi culturale în limba română, din timpul lui Basarab.

roate aceste împrejurări lămuresc rosturile sporite ale clerului înalt și ale boierimii le publice ale domniei lui Mihai Viteazul. La 9 iunie 1598, actul de supunere către itul Rudolf al II-lea este întărit de „*Consiliații et officiales noștri, totam provinciam xipinensem repraesentantes*” în frunte cu mitropolitul Eftimie, vornicul Dimitrie și Vlihalcea³. Un an mai târziu, la 26 iunie 1599, boierii confirmă cu 15 peceti ale lor, e credință către noul principe al Ardealului, Andrei Báthory⁴. Noțiunea de Stare a n vocabularul curent; ea este necesară, pentru a ușura înțelegerea situației din țară lor, obișnuiți cu aceste instituții, și răspunde în același timp aspirațiilor ce le-am t. Astfel, la 1604, boierii din partidul opus lui Mihai Viteazul și urmașului politicii La du Șerban, refugiați în Moldova, de unde continuă a sprijini domnia lui Simion S,

folosesc, pentru a se defini, într-o scrisoare în limba maghiară, cuvântul *rendek* - într-o versiune românească se înșiră „arhii Episcopii, duhovnicii, boiari mari și mici, >îi ce am fost aceii țări rumânești” 5.

I de altfel caracteristică această împărțire a nobilimii în două trepte, care e foarte dar a căpătat un accent mai categoric în perioada războinică prin care se încheie al XVI-lea și se deschide cel următor. Alături de boierii „mari” pământeniitori de latifundii și adesea creditorii ai Domnului - ca Buzeștii - apar șiriile de mici proprietari, cari își revendică și ei scuturi și privilegii și alcătuiesc îi oștilor, în special roșii și călărașii. În septembrie 1612 se îndreaptă către Radu I, pribeag, scrisori ale boierilor (*a nobilibus*) și ale „căpitanilor și ostașilor” (*a leis et militibus*) cari se vor numi de acum înainte „slujitori”, pentru a-l îndemna să iară în țară, deoarece i-a părăsit pe ei, *tot nobiles et tot milites*. E nu mai puțin ani faptul că semnatarii arată și unde se găsesc: „suntem înspre Mehedinți” adaugă

Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor, IV. Hurmuzaki, Doc. III, 1, noi CXXII, p. 287 - 288. *Ibid.*

Ibid., no CCLV, p. 329 - 331.

Hurmuzaki, *Doc.* IV, 1, no CCCXXVII, p. 382 - 383 și CCCXLVIII, p. 405 - 406. Traducerea S: „Wir der geistliche *Stand*, Monche, Pfarrer, Adelige der Walachei und die Einwohner anderen

Ibid., no CCCXCIX și CCCCX, p. 409 - 410.

ti ia aiaifii. wnviuu, oi în jj-v-jcii juvjvju - *, >wx * * *
u-iv „”...

rezistență al Stării boierești pământene, în lupta îndârjită pe care o va purta sub domniile următoare.

4. REGIMUL DE STĂRI ÎN VEACUL AL XVII-LEA

O altă consecință a revendicărilor nobilimii muntene, așa cum și-au găsit expresiunea în faimosul act de la 1595, a fost desigur și ținerea unor adunări, în care reprezentanții ei să-și spună cuvântul în împrejurările

însemnate, începând cu succesiunea la domnie. Erau în prezență două concepții asupra cârmuirii țării: cea a Porții, care investea pe candidatul la domnie ce îi părea mai potrivit, pentru a-și păzi interesele și a-i scoate birul, spre a-l trimite pe urmă cu alaiul respectiv, lăsând Stărilor din țară doar grija de a-l primi și de a i se închina; și cea a Stării boierești, care apăra vechiul ei drept de alegere a domnitorului, trecut acum cu totul în mâinile ei, după stingerea neamului Basarabilor, dar cu preferințe pentru acei cari puteau invoca o cât de depărtată legătură de rudenie cu acești întemeietori ai statului. Investirea padișahului urma în acest caz să ratifice voința factorilor de răspundere ai țării. Într-un veac al XVII-lea va fi conflictul între aceste două concepții.

Desigur împrejurările tulburi nu îngăduiau întrunirea regulată a unor diete, după modelul acelor din Ardeal, la care semnatarii tratatului de la Alba Iulia voiau să ia parte. Dar principiul unor adunări deliberative, în situații cari cereau o hotărâre a colectivității privilegiate, a rămas în picioare, oricât de grele s-ar fi arătat împrejurările. Și în Ardeal de altfel, se puteau ține diete „în tabără”, la vreme de război¹. O asemenea adunare a fost ținută de munteni, după spusa cronicii, chiar la alegerea lui Radu Șerban în 1601: „Iar boiarii câți au fost cu Mihai Vodă, după ce au murit domnul lor, au venit aici în țară pre la Căineni, cu toate ostile românești și s-au tăbărât la un sat ce-i zic Cristienești, ce este din sus de mănăstirea den Argeș. Acolo și Buzăștii cu dâșii s-au împreunat, și mare sfat făcură, socotind pre cine ar pune domn, ca să poată oblădui Țara Românească, ca să nu mai intre într-însa răutățile și robiile, cum au fost mai nainte”². Din această adunare, de caracter ostășesc, la care au luat parte boierii mari – Buzăștii – și slujitorii ostași – *nobiles et milites* – a ieșit alegerea lui Radu Șerban; se vede limpede scopul ce s-a urmărit și condiția pusă noului domnitor: a împiedica

„răutățile și robiile”, adică a păstra privilegiile și a înlătura intervenția străinilor și a apăsării lor fiscale. Acesta rămâne pentru multă vreme programul constant al Stărilor muntene.

Poarta nu putea însă lăsa lucrurile în voia lor. Pentru îndeplinirea scopurilor ei, ea află în Radu Mihnea omul de experiență și de prestigiu care îi trebuia. Cronica întocmită de Ludescu amintește, după pribegirea – definitivă – a lui Radu Șerban în 1611, cu toată frumoasa sa izbândă ce o câștigase în vară asupra lui Gavriil Báthory, cum „Radul Vodă Mâhnii viind Domn de la Poartă, la scaunul lui din Târgoviște, începu a-și tocmi țara cum

1 Statele și ordinele Transilvaniei *în castrensi eorum congregacione* sub Andrei Báthory, la 7 iunie 1599.

Cf. Afon. *Comitalia Regni Tmns.*, IV, p. 288.

2 *Magaz. Ist.*, IV, p. 302.

alte... /ai; csi uuinn, serie cronica zisa a lui Constantin căpitanul –, întregind astfel 4 iron Costin, cum am auzit den bătrâni, au fost înțelept foarte, și învățat, grecește, este, frâncește; carele la Padova au învățat, fiind fugit de frica Turcilor. Că, după ce turcit tată-său [...] mumă-sa l-au trimis la Sfetagora, la mănăstirea Iverilor, și de acolo, gării l-au trimis la Vineția” 3. „Și veniră, reia cronica lui Ludescu, inspirată de: știrea lui Matei al Mirelor, toți boiarii, și toți roșii și toți slujitorii de se închinară lui, cură mare jurământ ca să-i slujească cu dreptate, și se odihniră toți cu pace”. E vorba ceiași „boiari și roșii, și mai mari și mai mici”, cari urmaseră, câteva luni mai de le, chemarea lui Radu Șerban împotriva lui Báthory⁴. Jurământul de credință făcut de lui Radu Mihnea, a fost deci un compromis, pentru a a/iigura împăciuirea între nul desemnat de turci și nobilimea țării – poate obosită de multele războaie și liri, ce urmaseră aproape fără întrerupere de două decenii.

Dar această înseninare trebuia să fie de scurtă

durată. Cronica înregistrase aproape o conspirație împotriva voievodului, condusă de Bărcan, fostul stolnic al lui Radu an, pe care însă Radu Mihnea a putut-o răpune. Dar se adaugă totodată: „Adastă: are ce au fost să se ridice n-au fost pentru alt (cum se aude den Istoriei) ci pentru mia și răotatea grecilor. Că adusease Radul-Vodă pre mulți, de-i cinstise și-i miluia; iarii rumâni, aceștia văzând, nu le-au fost pre voie [...]” 5. Se vede din aceste explicații u ce echilibrul politic s-a rupt din nou, și pacea lăuntrică nu a putut fi menținută. Din lungul șir de frământări care a urmat, și în amănuntele cărora nu e locul să în aci, se pot reține două trăsături esențiale: rolul „slujiitorilor”, treapta a doua a imii, cari își susțin cu tărie privilegiile, dar și năzuința de a-și spune cuvântul înrile țării, la nevoie cu arma în mână; și acel al Olteniei, ca bază a rezistenței anale” – în realitate a Stării boierești pământene – împotriva dregătorilor greci sauzați, și a domnilor cari îi susțin. împotriva lui Alexandru Iliăș se ridică astfel la 1618, 1 Paharnicul din Mehedinți, care, pribegind în Ardeal „cu o seamă de boieri”, au at capul la Crai” – adică a jurat supunere lui Gavriil Bethlen, și cu sprijinul acestui nic și iscusit stăpâni tor, 1? alungat din scaun pe Alexandru Vodă „numai cu dulama up”, după care „începu a tăia pre boiarii greci, și preslugile lor carii jăhuisse țara” 6, cavând la îndemână destule mijloace financiare, nici măcar pentru a plăti pe lefegiii mi, mișcarea nu putea izbuti. Zadarnic, paharnicul mehedințean „trimisease în țară uzdugan Căpitan, fiind om rău, ca unde va găsi greci neguțitori, geleapi, pre toți îi

1 *Magnz. Ist.*, IV, p. 306.

2 De fapt e atribuită lui Radu Popescu, cf. N. Cartoian, *Ist. literaturii române vechi*, p. 250. Pentru a nu nfuzii cu cealaltă cronică a acestuia, o cităm tot sub numele lui Constantin Căpitanul.

3 Const. Căpitanul, ed. N. Iorga, p. 107. Iorga se

îndoia de „învățătura la Padova”; dar cu Veneția a avut i financiare.

4 *Magaz. Ist.*, IV, p. 305 - 306. Versiunea în proză a lui Matei al Mirelor; N. Iorga, *Manuscripte din existrăine. Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XXI, p. 14 și 23.

5 Const. Căpitanul, ed. N. Iorga, p. 101. Aceste amănunte nu se găsesc în cronica lui Ludescu.

tăia și le lua toată marfa, făr' de nicio milă” 1; Skender Pașa sosi cu noul domn, Gavml Movilă, și trase în țeapă pe capii răscoalei.

Focul mocnea însă sub cenușe. Sub a doua domnie a lui Radu Mihnea (1620 - 1623) pare a fi fost iarăși un interval de liniște. Când voievodul își mută scaunul în Moldova, lăsând la București pe fiul său încă nevârstnic, Alexandru Coconul, cu un consiliu de „boiari foarte credincioși de căuta toate pre binele domniei și al țării” - „călărașii de Mănești, de la Gherghiță, de la Ploești, den Rușii de Vede ca niște nebuni (precum de multe ori au făcut) s-au sculat asupra domnului, să-l scoată din domnie”

2. Boierii regenți se dovediră mai bine pregătiți, și răsculații au fost risipiți. E însă semnificativă această mișcare de la 1623 a slujitorimii din Prahova și Teleorman, care probabil a fost înfrântă, pentru că n-a știut să-și coordoneze acțiunea cu cea a „lotrilor de peste Olt” 3 cari au ridicat puțin în urmă un alt pretendent la domnie. Lipsite de înțeles ca fapte izolate, toate se leagă când le privim sub unghiul intereselor de Stare și al revendicărilor pe care acestea le determină.

Un moment culminant al acestei desfășurări de evenimente a fost atins câțiva ani mai târziu, în timpul domniei lui Leon Vodă, supranumit, nu se prea știe de ce: Stridie, deși își proclama descendența din al doilea Ștefan Tomșa al Moldovii. Și atunci, mișcarea a început ca o reacțiune împotriva unei prea mari apăsări fiscale; și atunci, împotrivirea a pornit din Oltenia. Cronica

înseamnă, la anul 1630, că „pentru multele biruri grele ce au fost asupra săracilor, neputând să mai biruiască, spartu – s-au toate județele de peste Olt fugind care încătro au putut; iar boiarii carii ținea județele păția mare nevoie de la domnie, că-i punea să plătească județele cu sila; și ce avură, deaderă tot, și se-ndatoriră pre la turci, și pre la balgii; că aprozii lui Leon Vodă nu mai înceta de la casele lor tot pentru bani [...]” 4. Avem și o scrisoare a unui contemporan către logofătul Paraschiv, care povestește întâlnirea sa cu boierii olteni, în fuga lor spre Ardeal. În fruntea lor călăreau Aga Matei din Brâncoveni, Aslan vornicul și Gorgan spătarul, „și alți mulți de la Olt și de la Romanați și de la Jiul de Jos și de la Mehedinți”. În zădar încearcă oamenii domniei, cu care se găsea și martorul, să-i oprească „la gura plaiului”, pribegii au trecut peste ei și au intrat în munți. Și așa, era prea târziu: „că acum țeara fuge toată, că le-au zis acei boieri răi: «Fugiți toți după noi, nu mai dați nemic», ce acum nu rămâne nime. Ca să știți dumneavoastră [...] Rumânii nu vor să dea nemic, ei bat feciorii și le iau banii și trăsurile, și zic că le-a zis boiarii să nu dea nemic, că le vine alt Domn” 5. E cazul clasic al „plății birului cu fugiții”, pentru a dezorganiza fiscalitatea și prin aceasta, însuși aparatul de stat.

Urmările sunt însă de un deosebit interes. Pribegii, adăpostiți în Ardeal, află bună primire de la Gheorghe Râkoczi, noul principe „și de la toți neamișii” 6. Impresionat de aceste știri, Leon Vodă trimite trei solii după ei, ca să-i îndemne la întoarcere; nici a patra.

1 *Ibid.*, p. 309.

2 Constantin Căpitanul, ed. N. Iorga, p. 108.

3 *Magaz. /sf.*, IV, p.311.

4 *Ibid.*

5 N. Iorga, *Studii și Ekk:* „IV, p. 20.

6 *Magaz. Ist.*, IV, p. 311.

episcopul Teofil și Hrizea vornicul, n-a reușit să-i

convingă. Domnul se hotărăște atunci) manevră politică, la care guvernele recurg uneori: își însușește programul opoziției și upralicitează. Faptul important e însă convocarea marii adunări a Stărilor, bisericești și) iliară, la București. Hrisovul din 23 iulie 1631 ni s-a păstrat în două redactări, din care-l e mai dezvoltată.

Această „carte” domnească, menită să ajungă la cunoștința „tuturor popilor și eonilor de pre în orașe și din toată țara”, trebuie să pună capăt obiceiurilor rele, aduse Dameni străini, „care obicei nimeni le-a nu le-au mai putut obicni [...] Pentru aceea mânia mea am socotit de am strâns toată țara, boiari mari și mici, și roșii și mazâli, și slujitorii de am sfătuit cu voia domniei mele”. Este hotărât mai mult decât simplul sfat oierilor², iar „elementele populare purtând uniforma militară” nu schimbă caracterul nării³. Este iarăși o tipică adunare de Stări, o dietă a tuturor categoriilor privilegiate, de Ierul înalt și boierimea mare, la preoțime și slujitorii ostași. Cum s-au făcut convocările le este cunoscut, nici numărul exact al celor ce s-au adunat; e însă de presupus că s-a at și acum pilda apropiată a „comițiilor generale” din Ardeal.

Din hotărârile Adunării se desprind două tendințe, deopotrivă de semnificative. Una exprimă prin măsuri împotriva „grecilor străini”, de la care se încep „toate nevoile și cia țării”, pentru că ei „amestecă domniile și vând țara fără milă”. E un adevărat lizitoriu: „dacă vin aici în țară ei nu socotesc să umble după obiceiul țării, ce strică! lucrurile bune și adaug legi rele și asuprite și alte slujbe le au mărit și le au rădicat seamă” ⁴. Deci, acei „carii sunt însurați în țară de au luat române și au moșii, ei să se iscă la roșii și la alte ceate să tragă la nevoia țării ca și moștenii locului [...]” Cei ce nu ³ r conforma, având moșii în țară, dar femeie și casă aiurea, vor trebui să opteze: ori se! cu totul în țară, să tragă la nevoile ei „iar carii nu se vor scrie, ei să fie lepșiți de țară li se ia moșiile

și bucatele preseama domnească” 5.

Apoi Domnul confirmă cu mare jurământ: „cu tot sfatul țării călcat-am acele obiceiuri și le-am pus Domnia mea toate jos, și am scos greci străini din țară afară, ca pre niște ieteni țării fiind, și am tocmnit Domnia mea și alte lucruri bune care să fie de folos

Apare acum al doilea obiectiv al hotărârilor Adunării: câștigarea categoriilor legiate inferioare, a popilor și a slujitorimii. Popii se scutesc de cele mai multe dări și) lăți birul lor în două rate. Vor fi feriți de „bir de lună, de găleată cu fân, de bou, de seacă, și de cal, de miere și de ceară, de împrumut, de bani de cununie și de mâncaturint peste an”. Roșii vor fi în pace „de dijmă, de gorștină și de vinăriciu”, și ei vor da lor numai de două ori pe an⁶. Dispoziții speciale pun la adăpost moștenirile: „după

1 *Magaz. Ist.*, I, p. 122 – 125. Mai dezvoltat în *Arhiva Societății științifice și literare din Iași*, V, p. 72 și urm.

2 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VI, p. 39.

3 N. Iorga, *Istoricul Constituției Românești*, p. 13.

4 *Arh/va V*, p. 75 – 76.

5 Se păstrează o iertare de dăjdi a satului Poieni (Vlașca) din 1630, închinat de Leon Vodă Sfântului în. Cf. Hurmuzaki, Doc. XVI, p. 130 – 131.

6 *Magaz. Ist.*, I, p. 124.

moartea boiarului său fieșce om să nu i se ia bucatele domnești, ce să rămâie la sânge sau unde va lăsa mortu’ să fie”. Boierii nu mai trebuie să răspundă personal de încasări: „județul să nu se mai arunce cu sila asupra boiarilor”; nici roșii nu urmează să mai dea „cai împărătești, nici să li se tragă bucatele pentru sat sau pentru alții”. Nu se vor mai asculta „închinăciunile pizmașilor”; se vor opri abuzurile, prin care cei puternici își întind moșiile în paguba celor mici: „alta, judecata de ocină și de alte moșii sau orice judecată să nu se facăpre mită sau pre fățarie sau pre voia a boiari, ce să se facă cu

dreptate după pravila creștinească” 1.

Adunarea a stabilit deci o reformă a impunerilor și măsuri pentru a ocroti Stările mărunte, alcătuite din platnici mai nevoiași și mai numeroși. S-ar putea folosi pentru această tendință epitetul „democratică”, cu rezerva firească ce deosebește o democrație de privilegiați. Greul birului, împărătesc sau altul, a rămas în sarcina „sărăcimii”, care nu avea cuvânt printre Stări².

Efectul politic al acestei inițiative, căreia nu i se poate contesta un simț de oportunitate, și o înțelegere reală a situației, s-a făcut simțit în curând. În vara aceluiași an, pribegii din Ardeal, împrumutați cu bani „să ne luom țara și să scoatem grecii și dușmanii noștri cari au spart casele noastre” 3, coborau din munți, respingând ultima solie a lui Leon Vodă și straja trimisă în drumul lor. „Iar când au fost la august 21... ieșit-au și Leon Vodă cu ostile în tâmpinarea lui Matei Aga, și mearse pân-la sat la Prisiceani, acolo *făcură sfat mare cu boiarii și cu slujitorii*, și deade dorobanților lefi, și iar se-ntoarse îndărăt la Scaun” 4. Împotriva unei mișcări a Stării, voievodul recurge el însuși la un regim de Stări, ținând adunări ale lor și avantajând elementul ostășesc. Politica lui s-a dovedit în cele din urmă rodnică: a strâns îndeajuns solidaritatea în jurul Domnitorului, pentru ca, în bătălia dată în preajma Bucureștilor, lângă drumul Giurgiului, la 3 septembrie, biruința să fie a lui. *Să reținem deci aceste două date: 23 iunie și 21 august 1631, ca însemnând manifestări caracteristice ale organizării de Stări din Țara Românească.*

Izbânda lui Leon Vodă nu înlăturase însă primejdia: cu toate că o parte a răsculaților fusese prinsă, iar alții au fost tăiați, cei de frunte, cu Aga Matei, și-au făcut drum de întoarcere în Ardeal, prin Tismana și Isvarna. Abil, Leon Vodă a convins totuși o parte din ei să revie, primindu-i în slujbe; însuși Aslan vornicul ajunge mare ban al Craiovei.

Dar Poarta se săturase de atâtea frământări și, probabil, de noua înfățișare „națională” a politicii mandatarului ei. În anul următor (1632), îi sosea mazilia.

Suna acum de abia ceasul lui Matei din Brâncoveni, omul Stărilor, moștenitorul politicii boierești din zilele lui Mihai și Radu Șerban. Cu o nuanță totuși: deși se legase în timpul pribegiei de „Craiul” Râkoczi, care îl sprijinea, nu se mai putea susține o atitudine antiturcească; nici poziția principelui ardelean nu ar fi îngăduit-o. Trebuia căutată soluția, care să împace năzuințele de Stare cu necesitățile externe și pretențiile Porții.

1 Arii/va V, p.76.

2 Cf. porunca domnească din 5 martie 1631 pentru popa Gavriil de la biserica din București a lui Ghiorma

Banul, să poată „sparge case și goni de pe ocină” pe oamenii din Obilești cari nu-i vor plăti dijma. C. Giurescu.

Despre Rumâni, Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XXXVIII, p. 218 în n.

3 N. Iorga, *Studii și Doc.* IV, p. 103; cf. *Hist. des Roumains*, VI, p. 40.

4 Cronica lui Stoica Ludescu, *Magaz. Ist., IV, p. 312”.*
85

cerne consiuerauum lămuresc etapele drumului lui Matei, din refugiul său ardelean

Domnie. Un contemporan, ale cărui însemnări, la zi, au trecut în cronica țării, le înșiră

reciziune. Poarta dăduse domnia Țării Românești lui Radu, fiul lui Alexandru Iliăș.

domnea acum în Moldova – același care peste un an, va fi alungat de răscoala otriva grecilor. E deci mereu aceeași problemă, care opune aceiași adversari. „Iar ei Aga trecând muntele aici în țară, scrie cronica, prinzând de veste boiarii și roșii și i țara câți era peste Olt, și toți strânsură și merșeră de se întâmpinară cu Matei Aga, icură mare sfat, socotind cum este țară perită și mâncată

de străini și mai vârtos de i, și cum nu vor mai putea aștepta pre Radul Vodă cu atâta datorie de multă, ca să-i ance și să-i prade ca și mai dinainte" 1. Avem deci iar o manifestare a Stărilor ilegiate, cu precădere a oltenilor, pe aceeași linie de apărare a drepturilor lor, și cu ași mijloc de a le exprima: adunarea pentru alegerea Domnitorului. Căci rezultatul ului" a fost aducerea lui Matei, „neajuns la casa lui", la Nicopole, la puternicul Abaza

cu al cărui sprijin noul Domn primește caftanul și pleacă să-și ocupe scaunul la îrești. Astfel se câștigă, în parte, bunăvoința turcească și se împacă și voința Stărilor.

rămâne însă partida boierească a lui Radu, care și ea se întemeia pe cuvântul Porții.

Începe atunci - și faptul e semnificativ pentru întreaga domnie a lui Matei, care de icolo, își ia numele de Basarab, pentru a avea și temeiul tradiției - o rivalitate între unde boierești, spre a câștiga sprijinul slujitorilor, al treptei inferioare a Stării liare. Boierii cari țineau cu Radu - Nicola vistierul, Papa logofătul, Cartagiul, iscul și alții încearcă „să cuprinză slujitorii cu lefi" - era un mijloc de ademenire u oameni cari serveau „în scuteală", întreținându-se singuri. Dar slujitorii „n-au vrut mul" și resping cărțile trimise de pribegi: Matei Basarab adună deci în jurul său, atât acea a boierilor mari cât și ostășimea privilegiată, care dusesese lupta împotriva iilor. Sprijinit pe aceste puteri organizate, el poate înfrunta armata vrăjmașă, pe care.

Înd „hasnaua" Arhanghelului Mihail, o biruiește lângă Plumbuita la 25 octombrie.

acestei bătălii militare îi urmează alta, pe tărâm diplomatic și politic: ajutat de doctorul său, Abaza Pașa, după ce primește pe capugiul împărătesc cu steagul destinat idu - recunoscându-se astfel faptul îndeplinit, „purces-au Matei Vodă la împărăție liman Aga imbrohorul, și mulți boiari mari și mici, și Părintele Vlădica Grigore și

1 Episcopul, și roșii, și călărașii și dorobanții, și popii” 2. Domnul Stărilor merge t de reprezentanții lor, pentru a vădi în jurul său consensul „țării legale”. Argumentul în cumpănă cu destulă greutate, pentru că toate intrigile pribegilor, și ale grecului

Helebi nu reușesc să împiedice hotărârea definitivă a Porții în favoarea lui Matei:

al cuvânt îl au boierii săi³, cari în fața Divanului împărătesc „au făcut jalbă mare

1 greci cum au spart grădina împăratului cu jahurile și cu toate răutățile, și iau tot ce

până ce s-au pustiit țara. Atuncea n-au cutezat să se ivească nici grec, nici pribeg, îoldovean, ci au șezut toți ascunși prin găuri”. Cu o nouă căftănire solemnă a lui

Vodă, admis să sărute mâna padișahului, se încheie acest interesant episod.

[*Magaz. Ist.*, IV, p. 315.

! /Wt/., p.318.

1 Se pare însă că a intervenit și o înțelegere pentru sporirea hameiului. V. raportul ambasadorului olandez istanbul către State, din 16 oct. 1632, N. Iorga, *ibid.*, p. 194.

consfințind în fond, cu respectarea formelor protocolare, izbânda ce încununează iarăși, după un sfert de veac, tenacitatea Stărilor muntene. Pribegii trag consecințele și se închină și ei noului Domnitor, petrecut de la serai cu alaiul pe care nu-l mai avuseră alții înaintea lui. Domnia, întemeiată pe hotărârea Stărilor, începea sub auspicii favorabile și era să se dovedească trainică. Ea beneficia de altfel și de o conjunctură externă deosebit de prielnică; cu simțul său al împrejurărilor de ordin general, Miron Costin a scos în evidență această lăture, stăruind asupra lungimii acestor domnii contemporane și rivale în strălucire, a lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu: „să știi că țările aceste pre atunci nu erau așa supuse, ce într-altă

voie vegheată; și se temeau turcii să nu deie țara Moldovei în partea leșilor, carii erau pre acele vremi foarte tari [...] și ales atunci, având început și războiul cu perșii [...] Ce erau bucuroși că se sfădeau aceste țări între sine, și poți pricepe și pre Domniile aceste așa de îndelungate: 19 ani Vasilie Vodă Domn, iară Matei Vodă până la moarte, aproape de 30 ani, la Domnie. Alte vacuri socotește țărilor acestora pre atunci” 1.

Dar este evident că la această potrivire fericită a politicii externe, se adaugă în principal pentru Domnitorul Țării Românești, reazemul lăuntric pe care i-l dă, de la început, solidaritatea Stărilor, laice și bisericești. Nicolae Iorga a înțeles-o, definind în una din paginile sale magistrale contrastul celor două domnii, din Muntenia și din Moldova: „Matei înfățișează deci o putere și un trecut. El e Domn al Țării Românești pentru că trebuie să fie, pentru că are dreptul și *pentru că acest drept i-a fost recunoscut de fiii țării, de clerici, de boieri și de ceilalți locuitori din neamul său*. Omul isteț și vrednic care strânge birurile, pentru multe vistierii, pe lângă a lui, dincolo de Milcov, e cu totul altfel de stăpâni tor decât acest bun părinte de familie, îndreptând cu blândețea graiului pe niște fii cu iubire și ascultători. E un «tiran» în sensul antic și italian al cuvântului, un cuceritor de noroc, un vânător de bogăție și putere” 2. E prea puțin de adăugat la această definiție paralelă: se poate cel mult preciza că Matei se întemeiază pe regimul Stărilor, după inspirația și modelul Ardealului vecin, prin care primește oglindirea concepției apusene a acestei instituții – pe când Vasile e suveranul oriental, care înțelege să cârmuiască, folosindu-se doar de sfatul divanului său domnesc.

Căci cu Stările a mers Matei la Constantinopol, și tot cu ele, și prin voința lor, se înfățișează aliatului și protectorului său ardelean, Gheorghe Râkoczi. Avem de la 24 iulie 1635 actul prin care, cu toată solemnitatea

cuvinită, jură credință lui Matei Basarab și lui Gheorghe Râkoczi „noi toți slujătorii Țării Rumânești, căpitanii, iuzbașai, ceașai, vătășai să toți cetașai, călărime și pedestrime” 3. Ei făgăduiesc că nu vor strica cu nimic Măriei Sale, nici coconilor, nici credincioșilor săi. La aceasta se adaugă darul anual al unui cal turcesc și al unui cal de călărie către principele Ardealului, și plata a 5.000 de florini, ca dijmă pentru oile ce trec munții. Boierii au întărit deosebit, trimițând însă la 1640 o solie pentru înnoirea legăturii, „așa de strălucită în ceea ce privește numărul și însemnătatea celor ce făceau parte dintr-însa, încât Râkoczi nu-și aducea aminte să mai fi văzut alta asemenea ca dânsa. Era „Vlădica” Teofil, Hrisea marele vornic, Radu vistierul, clucerul

Ler.2 Lp.306.

2 N. Iorga, *Stadii și Doc.* IV, Prefață, p. CLXXIII. Sublinierea noastră.

3/6; d., p. CLXXVIII.

...„j -». e, a \.<XXI a** auauglld CCI VCI11U

Inte: logofeții de slovenește și ungurește Marco și Sava. Ei dădură scrisorile lor în dietă zbutiră, mulțămita și unui ambasador polon, trimis cu același prilej, să aducă încheierea îi nou tratat, care hotăra pe scurt, ținerea vechilor îndatoriri din 1636. *Statele ardelene miră printr-un act deosebit de al principelui aceleași condiții de alianță împotriva zui*”. Ni s-a păstrat și textul unguresc al acestui act, încheiat cu „Domnul Țării nânești [...] și marii boieri ai țării și Staturile mai bune” 2. Nu mai e nevoie să subliniem portanța acestui acord - în realitate un pact de asistență mutuală - încheiat nu numai e principele ardelean și voievodul muntean, dar între Stările Ardealului și acele ale II Românești. E o dovadă hotărâtoare, nu numai a existenței, dar și a însemnătățiiimului de Stări în principatul muntean, la această dată; se vede în același timp evoluția ar patruzeci de ani, cari despart actul

încheiat de boierii lui Mihai Viteazul, peste capul unului lor, cu Sigismund Báthory, de acel consfințit de voievod și Stări în zilele lui: orghe Răkdezi și lui Matei Basarab. Din înțelegerea lăuntrică între Domnitor și Stările ilegiate, poziția țării a ieșit întărită, îngăduindu-i și față de Poartă, și față de Ardeal, o; ranitate mai deplină și o mai mare libertate politică.

Cum e și firesc, aceleași atribuțiuni ale Stărilor le întâlnim și în chestiunile interne.

17 noiembrie 1641, Matei Vodă, voind să readucă la rosturile lor, așezate de ctitori, ăștirile închinat lavrelor străine, se adresează „locuitorilor țerei noastre rumănești, amândouă rândurile, așa duhovnicilor, ca și mirenilor prea luminaților Domni, prea țiților Mitropoliți, de Dumnezeu iubitorilor Episcopi, prea cinstiților Arhimandriți, tiților Egumeni cu bună mândrie, protopopi, și preoți, și diaconi și a tot cinul icesc, așijderea și celor de bună rudă boieri mari cinstiți și socotiți sfetnici, dregători, ceători și a toată meseria tocmitori țerei și tuturor boierilor mari și mici ai terii noastre

ești de acum carii sunteți de față, și cari vor fi după aceea în anii de veac”. Lipsa de i-a acelor închinări, de lăcașuri bisericești și mănăstirești, cade tot în vina unor îeni străini nouă [] adică greci”, gata să strice obiceiurile cele bune, fiind făcute.

asupra „fără de știrea Sfatului și fără de voia Soborului”. De aceea noua tocmeală se către Domn „den naintea adunării a toată țara cu Sfatul și cu voia a tot Soborului” 3.

ui din puținele texte în care apare nuanța de deosebire între „Sfat” – sfatul sau lui domnesc, al boierilor de frunte, „Soborul” fețelor bisericești și „Adunarea a toată

(mai târziu se va spune: adunare de obște), care cuprinde pe reprezentanții tuturor or privilegiate, și prin

aceasta îndreptățite să ia parte.

Fiecare din aceste organe are astfel atribuțiunile sale, mai mult sau mai puțin de Marile adunări se țin în fața Domnului; acele cari privesc anumite chestiuni de >dărie publică pot fi prezidate de mitropolit. O asemenea întrunire, cu un obiectiv estrâns, e cea ale cărei hotărâri au fost publicate de Bălcescu, împreună cu actele irilor mai mari de la 1631 și 16694. Aci însă, e vorba numai de examinarea unei rele

1 N. Iorga, op. cit. Prefață, p. CCI Sublinierea noastră. t

2 *Ibid.*, Documente, p. 220.

3 T. Codreșcu, *Uricariul*, V, p. 157 și urm.

4 *Magaz. Ist.*, I, p. 126 – 130.

gestiuni financiare, de care s-au făcut vinovați vistierul mare Stroe, al doilea vistier Radu din Farcaș, și Tudor cămărașul. Pentru judecata lor, Ștefan mitropolitul „împreună cu amândoi frații Episcopi” de Râmnic și Buzău, cheamă la sfat pe toți egumenii și „cei de bună rudă boieri, cinstiți și socotiți vrednici dregători și judecători”, amintind anume pe cei mai de frunte, la care se adaugă „toți boierii mari și mici”. E aceeași formulă ca în actul pentru mănăstiri de la 1641. Adunarea ia act de cercetarea prealabilă făcută în cămară, de o comisiune de boieri „cu șase neguțători”, aceștia desigur ca experți în socoteli. „Ei au aflat o ladă mare spartă și banii domnești lipsă [...]”. Neputând justifica mai mult de trei ani din încasări, nici banii trimiși la împărăție, cu toată darea de seamă a unor „boieri mari și mici și mazili”, vinovații sunt declarați „furi fățișați și de cămară, și de vistierie, și din haraciu și din banii trimiși la Țarigrad”. Mai întâi a fost vorba să li se taie capetele, dar apoi Domnul i-a miluit, lăsându-i în viață, dar legându-se, el și eventualii săi urmași, sub mare jurământ și cele mai cumplite blesteme, să nu-i boierească nimeni: e o decădere din funcțiunile publice. Adunarea a funcționat

deci ca un divan lărgit, o înaltă Curie de judecată, pentru a pune capăt la ceea ce s-ar numi, în termeni moderni, un mare scandal financiar.

Iau parte 11 ierarhi ai Bisericii; numărul lor cuprinde, pe lângă mitropolit și episcopi, pe egumenii principalelor mănăstiri. Mireni sunt în număr de 46, începând cu Ghiorma banul, Dragomir vei vornic și Radul logofăt, cei mai mulți cu dregătorii; numai patru figurează numai cu numele. Patru căpitani reprezintă poate în această împrejurare și cetele slujitorilor. În total, documentul e prevăzut de 60 de iscălituri, din care 57 sunt aproape complet descifrate.

Alcătuiri asemănătoare - ceva mai restrânse ca număr - arată adunările cari au judecat în 1666 și 1669, faimosul proces intentat de Cantacuzinești lui Stroe Leurdeanu și asociaților săi, pe care îi țineau răspunzători de pieirea postelnicului Constantin, tatăl lor, sugrumat din porunca lui Ghica Vodă, după pâra ce i-ar fi făcut-o împricinații. Cartea din 1666 are 38 de iscălituri (dintre cele descifrate, 13 clerici și 19 mireni), tot în frunte cu mitropolitul Ștefan¹. Acea din 18 iunie 1669 a mitropolitului Teodosie este iscălită numai de clerici (24, din care 22 semnături descifrate), deși arată că au fost „cu noi cu toți boiarii țării mari și mici împreună cu toți”². Ar fi deci mai aproape de o Adunare de Stări. Aceste alcătuiri se aseamănă și cu acele, mai bine cunoscute, ale adunărilor întrunite de Constantin Mavrocordat, la 1746.

Pentru vremea lui Matei Basarab, e de accentuat că într-o chestiune de ordin strict administrativ și judiciar, privind gestiunea unor dregători, e firesc ca instanța să fie compusă din oameni de un rang potrivit judecății unui asemenea caz. Faptul că e mai puțin numeroasă constituie o excepție și nu scade cu nimic solidaritatea de Stare în jurul Domniei, ce caracterizează atât de deplin întreaga acțiune politică a lui Matei Basarab.

Acest reazem al Stărilor pentru voievodul, care le dă atâta însemnătate în toate actele publice, îl constată și un raport venețian din 20 noiembrie 1639. Prelungirea domniei fiind pusă în discuție la Constantinopol, Matei a trimis aci „multe arzuri, adică mărturii a întregii

1 *Ibid.*, p. 398 - 401.

2 *Ibid.*, p. 406 - 411. Se știe că procesul s-a sfârșit prin călugărirea - de silă - a lui Stroe Leurdeanu.

... - ... 89.

— J - „— ... ubo ca lamaim vujevuu în principat L-... J”.

castă solidaritate lămurește și succesele militare ale bătrânului: ostaș printre ostași, tei strânge în jurul său oastea de țară, care e de Stări, acea cu care, de două ori, înfrânge ălirea lui Vasile Lupu, a moldovenilor și a cazacilor, la Nenișori și la Finta. Ba cronica; amnă și o împrejurare, când Kenan Pașa a trimis pe turcii săi să amenințe orașul de un clin două părți, de la Cotroceni și de la Văcărești, „iar Matei Vodă prinzând de veste, ață au strâns toate ostile țării, stând toți înarmați în zi și în noapte lângă Domnul lor. Iar: îi dacă au văzut că nu vor strica nimica, ei s-au întors iar înapoi, cinstindu-i și jindu-i Matei Vodă multe daruri scumpe” 2.

5. CRIZA REGIMULUI DE STĂRI

Sfârșitul Domniei aruncă însă o umbră, ce se va face tot mai deasă și amenințătoare, era înțelegerii pe care s-au întemeiat toate înfăptuirile unei perioade înfloritoare șiioase în istoria țării. Solidaritatea Stărilor privilegiate s-a rupt, după al doilea război cu de Lupu și aliații săi, cazacii lui Timus Hmelnițchi. Cum s-a întâmplat și aiurea în lenea împrejurări, elementul militar, după victorie, câștigă încredere în puterea sa și roltă o mai mare conștiință a rosturilor sale în stat: se făcuse într-adevăr o legătură mai tră între „seimeni”, lefegii în mare parte sârbi (dar sub acest nume se înțeleg și bulgari lăuți), cari alcătuiau un

frumos corp de pedestrime, și dorobanți, slujitorii de țară, una e categoriile inferioare de privilegiați, cu scutiri pentru serviciul militar. Matei Vodă îi o denunță, în discursul pe care i-l atribuie cronicarul: „mai vârtos zic de acest neam băntesc, fiind ei tot dintr-acest pământ al Țării Românești, și neavând ei nicio nevoie mine [...] s-au însoțit cu sârbii seimeni, de și-au măritat fetele și surorile după ei, și) ale nimeni să-i contenească” 3.

Tabloul pe care ni-l înfățișează cronica e lucrat în cele mai întunecate culori: el teste gravurile din aceeași vreme ale unui Jacques Callot.

Folosind boala bătrânului Domnitor, care suferea și de rana la genunchi, din bătălia Finta, ostășimea nedisciplinată pornește la un adevărat *pronunciamento*. Cronica te în indignarea ei accente de poezie populară4: „Iar ei toți se îndrăciră, de se liră”; arată cum nu-l mai băgau în seamă pe voievod „și în toate zilele zbiera în curtea lua tunurile de le scotea afară la câmp, și intra în casă unde zăcea, de-l pedepsea, și dacă ei au bătut războiul cazacilor, cerșindu-i să le dea câte trei lefi, iar de nu, vor e cămara și singuri își vor lua”. Neobrăzarea lor mergea până la somațiuni făcute lui Vodă „să-și lase de acum scaunul și să se facă călugăr, și zicea că au îmbătrânit și ieșit din fire”. Fatal trebuia să se ajungă la violențe: socotind pe doi dintre boieri: a Țucala și Radu Vârzaru, vel-armaș, vinovați de întârzierea de a li se satisface ițiile, „turbați ca niște porci fără de nicio rușine”, năvălesc în casa unde Domnul

1 Hurmuzaki, *Doc. VIII*, no DCLXXXVIII, p. 485...

Magaz. Ist., IV, p. 322. -

1/ «<./, p. 329.

1 Poate vor fi fost și versuri cu privire la aceste întâmplări?...

Îi târăsc cu ei, ca să-i ucidă „la câmp [...] în fața tuturor oștilor”. Și Socol Cornățeanul, vel-clucer, a căzut

victimă aceleiași dezlănțuiri de patimi. Mai mult, când Matei Vodă s-a simțit mai bine și a ieșit să se plimbe „către Argeș”, dorobanții și seimenii îi închid porțile Târgoviștei și așază tunurile la șanțul cel mare, îndreptându-le asupra escortei domnești, somând pe voievod să abdice și să iasă din țară, sau să se călugărească. „Deci așa au șezut cu toți boiarii lui obidit, din josul orașului trei zile, și nici pâine nu-l lăsa să-i aducă, să mănânce din averea lui și din toată cinstea domniei lui”, până ce răsculații obțin făgăduiala că li se vor plăti banii pe care îi cereau. Dar nici aceste concesii nu-i potolesc; ei continuă să amenințe pe boieri, se dedau la jafuri și tâlhării. Cronicarul atribuie lui Matei gândul de-a chema în ajutor pe „Craiul cu ungurii” și pe tătari, ca să stârpească această pacoste, dar moartea îl apucă înainte, și îi încheie truda în mijlocul frământărilor primăverii tulburi a anului 16541.

Din toată povestirea, care păstrează accentul viu al unui martor direct al evenimentelor, se poate deduce un fapt cu foarte grave consecințe: ruperea solidarității de Stări, pe care se întemeiasă de mai bine de jumătate de veac întreaga orientare politică a Țării Românești. Treptele inferioare de slujitori se ridică împotriva stratului superior al boierimii, cu care făcuseră până atunci cauză comună: la acțiunea tuturor Stărilor împotriva amestecului străinilor, se substituie acum, după ce aceștia fuseseră îndepărtați sau îngrădiți, lupta între privilegiații mărunți și cei mari, a slujitorimii ostășești împotriva boierimii de sfat. Elementul dizolvant îl constituie însă și de rândul acesta străinii, dar sub forma lefegiilor de neam balcanic, cari aduc cu ei mentalitatea soldaților de aventură ai secolului, contemporană cu cea a armatelor din războiul de Treizeci de Ani. Oamenii aceștia nu se simțeau legați de nicio tradiție; ei nu cunoșteau decât câștigul prăzii și argumentul forței. Amestecul lor în treburile statului trebuia să dărâme regimul Stărilor, clădit pe privilegii, pe

drepturi moștenite, pe ierarhia tradițională a categoriilor sociale. Criza, amânată de schimbarea de domnie, va izbucni cu și mai mare vehemență sub urmașul lui Matei Basarab, Constantin Șerban.

Avem în privința alegerii noului Domnitor, însemnările unui martor atent și informat: Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie al Antiohiei. care tocmai se afla în trecere prin țările noastre și a lăsat cunoscuta relațiune a călătoriei sale². El a văzut funcționând cu acest prilej regimul de Stări. La moartea lui Matei Basarab, crainicul adună pe locuitorii Târgoviștei, care se îngrămădesc înjurai curții. Adus – probabil de boieri – viitorul Domn pășește spre Mitropolie, după ce fusese găsit anevoie, deoarece se ascunsese. Dar Nicolae Iorga observă cu acest prilej că și aceasta făcea parte din ritual: vom vedea repetându-se această ezitare a candidatului la domnie, la alegerea lui Brâncoveanu. Ca și în alegerea Papei, se cuvenea ca aparența să fie a unei constrângeri:

1 V. pentru toate aceste împrejurări cronica lui Stoica Luclescu, *Magaz. Ist.*, IV, p. 327 și urm., și N. Iorga.

Răscoala Seimenilor împotriva lui Matei Basarab, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XXXIII, p. 207 și urm.

2 Tradusă după o versiune engleză de Hașdeu în *Archiva Ist.* 1, 2, p. 59 și urm., și în ed. Dreii Cioran.

București, 19 (X), după textul sirian de Păr. Radu în *Voyages du Patriarche Maca/re d'Antioche*.

— C.

— I - ...uuga sa lailiaim VUICVUU în castă solidaritate lămurește și succesele militare ale bătrânului: ostaș printre ostași, iței strânge în jurul său oastea de țară, care e de Stări, acea cu care, de două ori, înfrânge ălirea lui Vasile Lupu, a moldovenilor și a cazacilor, la Nenișori și la Finta. Ba cronica jamnă și o împrejurare, când Kenan Pașa a trimis pe turcii săi să amenințe orașul de un clin

două părți, de la Cotroceni și de la Văcărești, „iar Matei Vodă prinzând de veste, așa au strâns toate ostile țării, stând toți înarmați în zi și în nopte lângă Domnul lor. Iar: îi dacă au văzut că nu vor strica nimica, ei s-au întors iar înapoi, cinstindu-i și jindu-i Matei Vodă multe daruri scumpe” 2.

5. CRIZA REGIMULUI DE STĂRI

Sfârșitul Domniei aruncă însă o umbră, ce se va face tot mai deasă și amenințătoare, era înțelegerii pe care s-au întemeiat toate înfăptuirile unei perioade înfloritoare șiioase în istoria țării. Solidaritatea Stărilor privilegiate s-a rupt, după al doilea război cu de Lupu și aliații săi, cazacii lui Timus Hmelnițchi. Cum s-a întâmplat și aiurea în lenea împrejurări, elementul militar, după victorie, câștigă încredere în puterea sa și roltă o mai mare conștiință a rosturilor sale în stat: se făcuse într-adevăr o legătură mai să între „seimeni”, lefegii în mare parte sârbi (dar sub acest nume se înțeleg și bulgari lăuți), cari alcătuiau un frumos corp de pedestrime, și dorobanți, slujitorii de țară, una e categoriile inferioare de privilegiați, cu scutiri pentru serviciul militar. Matei Vodă îi o denunță, în discursul pe care i-l atribuie cronicarul: „mai vârtos zic de acest neam bănțesc, fiind ei tot dintr-acest pământ al Țării Românești, și neavând ei nicio nevoie mine [...] s-au însoțit cu sârbii seimeni, de și-au măritat fetele și surorile după ei, și) ale nimeni să-i contenească” 3.

Tabloul pe care ni-l înfățișează cronica e lucrat în cele mai întunecate culori: el teste gravurile din aceeași vreme ale unui Jacques Callot.

Folosind boala bătrânului Domnitor, care suferea și de rana la genunchi, din bătălia Finta, ostășimea nedisciplinată pornește la un adevărat *pronunciamento*. Cronica te în indignarea ei accente de poezie populară4: „Iar ei toți se îndrăciră, de se liră”; arată cum nu-l mai băgau în seamă pe voievod „și în toate zilele zbiera în

curtea lua tunurile de le scotea afară la câmp, și intra în casă unde zăcea, de-l pedepsea, și dacă ei au bătut războiul cazacilor, cerșindu-i să le dea câte trei lefi, iar de nu, vor e cămara și singuri își vor lua". Neobrăzarea lor mergea până la somațiuni făcute lui Vodă „să-și lase de acum scaunul și să se facă călugăr, și zicea că au îmbătrânit și ieșit din fire". Fatal trebuia să se ajungă la violențe: socotind pe doi dintre boieri: a Țucala și Radu Vârzaru, vel-armaș, vinovați de întârzierea de a li se satisface ițiile, „turbați ca niște porci fără de nicio rușine", năvălesc în casa unde Domnul

1 Hurmuzaki, Doc. VIII, no DCLXXXVIII, p. 485... j

Magaz. Ist., IV, p. 322. – 1 toi/., p. 329. –; K

1 Poate vor fi fost și versuri cu privire la aceste întâmplări? „— j, 3 j < j

Îi târăsc cu ei, ca să-i ucidă „la câmp [...] în fața tuturor oștilor". Și Socol Cornățeanul, vel-clucer, a căzut victimă aceleiași dezlănțuiri de patimi. Mai mult, când Matei Vodă s-a simțit mai bine și a ieșit să se plimbe „către Argeș", dorobanții și seimenii îi închid porțile Târgoviștei și așază tunurile la șanțul cel mare, îndreptându-le asupra escortei domnești, somând pe voievod să abdice și să iasă din țară, sau să se călugărească. „Deci așa au șezut cu toți boiarii lui obidit, din josul orașului trei zile, și nici pâine nu-l lăsa să-i aducă, să mănânce din averea lui și din toată cinstea domniei lui", până ce răsculații obțin făgăduiala că li se vor plăti banii pe care îi cereau. Dar nici aceste concesii nu-i potolesc; ei continuă să amenințe pe boieri, se dedau la jafuri și tâlhării. Cronicarul atribuie lui Matei gândul de-a chema în ajutor pe „Craiul cu ungurii" și pe tătari, ca să stârpească această pacoste, dar moartea îl apucă înainte, și îi încheie truda în mijlocul frământărilor primăverii tulburi a anului 16541.

Din toată povestirea, care păstrează accentul viu al unui martor direct al evenimentelor, se poate deduce un

fapt cu foarte grave consecințe: ruperea solidarității de Stări, pe care se întemeiasă de mai bine de jumătate de veac întreaga orientare politică a Țării Românești. Treptele inferioare de slujitori se ridică împotriva stratului superior al boierimii, cu care făcuseră până atunci cauză comună: la acțiunea tuturor Stărilor împotriva amestecului străinilor, se substituie acum, după ce aceștia fuseseră îndepărtați sau îngrădiți, lupta între privilegiații mărunți și cei mari, a slujitorimii ostășești împotriva boierimii de sfat. Elementul dizolvant îl constituie însă și de rândul acesta străinii, dar sub forma lefegiilor de neam balcanic, cari aduc cu ei mentalitatea soldaților de aventură ai secolului, contemporană cu cea a armatelor din războiul de Treizeci de Ani. Oamenii aceștia nu se simțeau legați de nicio tradiție; ei nu cunoșteau decât câștigul prăzii și argumentul forței. Amestecul lor în treburile statului trebuia să dărâme regimul Stărilor, clădit pe privilegii, pe drepturi moștenite, pe ierarhia tradițională a categoriilor sociale. Criza, amânată de schimbarea de domnie, va izbucni cu și mai mare vehemență sub urmașul lui Matei Basarab, Constantin Șerban.

Avem în privința alegerii noului Domnitor, însemnările unui martor atent și informat: Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie al Antiohiei, care tocmai se afla în trecere prin țările noastre și a lăsat cunoscuta relațiune a călătoriei sale². El a văzut funcționând cu acest prilej regimul de Stări. La moartea lui Matei Basarab, crainicul adună pe locuitorii Târgoviștei, care se îngrămădesc în jurul curții. Adus - probabil de boieri - viitorul Domn pășește spre Mitropolie, după ce fusese găsit anevoie, deoarece se ascunsese. Dar Nicolae Iorga observă cu acest prilej că și aceasta făcea parte din ritual: vom vedea repetându-se această ezitare a candidatului la domnie, la alegerea lui Brâncoveanu. Ca și în alegerea Papei, se cuvenea ca aparența să fie a unei constrângeri:

1 V. pentru toate aceste împrejurări cronica lui Stoica Ludescu, *Magaz. Ist.*, IV, p. 327 și urm. și N. Iorga.

Răscola Seimenilor împotriva lui Matei Basarab, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XXXIII, p. 207 și urm.

2 Tradusă după o versiune engleză de Hașdeu în *Archiva Ist.* 1, 2, p. 59 și urm., și în ed. Drei Cioran.

București, 19 (X), după textul sirian de Păr. Radu în *Voyages du Patriarche Macaire d'Antioche*.

e, povestea întâmplări asemănătoare din istoria Moldovei: „se făcea a f – i place să primească domnia, ca și fata ceea ce «se unui voinic: Fă-te tu a mă trage și oi merge plângând” 2. Căci speriosul Constantin se lasă îmbrăcat, în hainele scumpe, unești și primește, ca un lucru convenit, defilarea ierarhilor bisericești, a boierilor și a «teniilor de oaste, cari îi sărută mâna, iar la sfârșit urările și aclamațiile mulțimii. „Era ru de mirare, scrie Paul de Alep, că din atâtea mii de oameni, toți într-un glas erau lțumiți de el și niciunul nu zise: nu!” 3. E vădit însă că această solemnitate încheie mal procedura, care se îndeplinise după moartea lui Matei Vodă. Ea a fost precedată sigur de „marele sfat” în care toți demnitarii cari au venit pe urmă să-și depună omagiul, a dat asentimentul pentru noua domnie; e cu atât mai probabil cu cât o delegație *aleasă* boiari, și roșii și popi” 4 pleacă peste câteva zile la Poartă să roage împărăția să firme pe noul „bei” al Valahiei, prin trimiterea steagului, ceea ce se și întâmplă la; putul lui iunie. Împrejurările externe erau iarăși favorabile: nici turcii, nici ardelenii nu au vreo împotrivire.

Rămânea însă conflictul nerezolvit care întunecase cele din urmă zile ale lui Matei arab. Sfătuit de boierii de frunte, hotărâți să restabilească ordinea și să oprească

«rea rezervelor financiare din vremea strângătorului Matei, greu încercate prin plata teiului către Poartă și

daniile de domnie nouă, Constantin Vodă încercă să desfacă ița tulburătorilor. Cronica ni-l arată chemând la sfat „pre toți căpitanii de dorobanți, așii și ceașii, vătășii și cetașii, de s-au sfătuit cu dânșii”. Se reproduc chiar cuvintele te de Domn, în această adunare de Stări mărunte: „Feții mei! *tuturor am făcut ce s-au*

t, și roșiilor, și tuturor cetelor și vouă, încă una mai trebuie să facem, să scoatem din acul nostru pe seimenii sârbi, că nu este țării de niciun folos” 5. Se vede încercarea de na politica lui Leon Vodă și a lui Matei Basarab, câștigând elementul ostășesc băștinaș

stabilind astfel în jurul domniei unitatea întregii Stări nobiliare. La început, iectivă de a încasa lefile seimenilor se arată atrăgătoare, și Vodă cinsti pe căpetenii, ru înțelegere, cu „masă mare [...] conirii [...] atlaze, și cu postave bune”. Dar a doua ind acest neam dorobănțesc încuscrați cu seimenii”, aceștia din urmă i-au întors de la hotărâte, și împreună au pornit asupra boierilor, pe care îi socoteau urzitori ai acestei un Se dau numele a unsprezece boieri, începând cu banul Ghiorma, cu vistierul la – un grec, cu Papa, fiul vornicului Preda Brâncoveanu, și cu patru căpitani cari au jertfă noii răscoale militare, „după care ispravă, se începu un strașnic jaf, care nu se nici la ușile bisericilor” 6. Mai ales boierii au fost urmăriți și prădați cu înverșunare, nd Domnul, luat de valul răscoalei, „numai ce căuta cu ochii ca un dobitoc, și la unii alții” 7. Nu trebuie să uităm că trecuse peste tot Răsăritul furtuna marii răscoale

1 N. Iorga, *Istoricul Constituției românești*, p. 14.

2 Lef.2, II, p.279.

3 *Atchivalst.*, I, 2, p. \02.

4 *Magaz. Ist.*, IV, p. 355. Cf. fragmentul publicat de N. Iorga în *Studii și Doc.* IV, p. 268 – 269. IR

5 *Magaz. Ist.*, IV, p. 337. / (.

6 N. Iorga. *Studii și Doc.* IV, Prefață, p. CCLXII. - „...

Mrt-i

7 Magaz. *Ist.*, *lv*, p.339. „v t „v; v „JVA polone, trebuie să fi stârnit multe poftes și găsit destui imitatori.

Dar sfârșitul tragediei se apropia. Constantin Vodă, îngrozit, trimise în primăvara următoare o solie în frunte cu mitropolitul Ignatie și marele logofăt Preda Brâncoveanu să ceară ajutorul „Craiului” ardelean, Gheorghe Râkoczi al II-lea, amintindu-i de vechile legături. Misiunea avea caracterul unei manifestări de Stare, ca în vremea lui Matei. Documentul din 20 mai 1655, iscălit la Iernut pe Mureș, unde se găsea principele ardelean, începe cu formula de acum obișnuită, accentuând calitatea „de țară” a trimișilor: „noi toți boiarii carii suntem moștneanii Țării Rumânești, împreună cu roșii și cu alți slujitori, carii suntem moștneanii pământeni țării, păhărniceii și spătărei și cu alte ceate birnici”. Ei pomeneau de „nește oameni streini, carii vineră dentru alte țării în pământul nostru, de începură a îngreuiarea și a stricarea raiaoa prea luminatului și prea puternicului împărat cu jacuri și cu hoții [...]”, de omorârea „atâta seamă de boierime” și cereau ajutorul prea puternicului Crai și al oștirii sale încercate, pentru a înlătura această mare și cumplită nevoie¹. Se știe urmarea: cum Vodă Constantin s-a prefăcut că pornește împotriva armatelor lui Gheorghe Râkoczi și lui Gheorghe Ștefan al Moldovei, în fruntea seimenilor și dorobanților cari îl terorizaseră, și cum i-a părăsit la mijlocul drumului, fugind la Silistra. Răsculații, rămași de capul lor, au ridicat atunci ca un fel de domn al oștii pe fiul lui Hrizia, supranumit, pentru a-l deosebi de tatăl său: Hrizica. Sub comanda lui, ei înfruntă la Șoplea pe Teleajen, pe lefegiii unguri și nemți ai lui Râkoczi, alături de cari luptă și călărimea boierilor pribegi. Izbânda rămâne a acestora, iar cronica amintește, cu vădită satisfacție, pedeapsa prigonitorilor boierimii: cum acei scăpați din măcelul de la Șoplea „de umbra lor se

spăimânta, și-și lepăda hainele lor cele dorobănțești, și se îmbrăca în ferfenițe calicești și se jura că n-au fost dorobanți” 2. Constantin Șerban biruitor, prin protectorul său, asupra propriei sale oștiri, primește răvașele de credință ale slujitorimii pocăite: pe rând călărașii, păhărniceii, până și lefegiii rămași, arată că „n-am păzit credința noastră către Măriia Sa cum s-au căzut, ce am umblat după cuvântul unora și altora din boieri și din slujitori”. Fiind însă milostiviți și iertați, ei se leapădă de „jurământul care am avut cu dărbăbanții și cu călărașii și cu alte ceate ale țării, carele era spre lucrurile ceale reale, hiclene și vătămătoare [...]” 3.

Voievodul schimbase însă tirania dorobanților și seimenilor, pentru atârănarea mai strânsă față de ocrotitorul său, Gheorghe Râkoczi: o strajă de unguri rămase să-l păzească. Ajutorul ce i se dăduse, îi crease totodată și o ipotecă: el trebui să o plătească peste doi ani, trimițând o parte a oștirii ce-i rămăsese, să piară în nefericita expediție din Polonia a „Craiului” ardelean. În frământările cari urmară se prăbuși și domnia lui: era sortit să-și isprăvească zilele în pribegie. Organizarea de Stări a Țării Românești primise o lovitură care o zdruncinase. Politica nesocotită a lui Mihnea Vodă, investit de Poartă, care încercă însă să repete isprăvile lui Mihai Viteazul, cu al cărui nume se împăuna⁴, năru și mai mult așezămintele constituționale ale țării. Pornirea Domnului întâmpină împotrivirea hotărâtă a boierimii, care era de părere că timpurile se schimbaseră, și că „sabia împăratului este

1 N. Iorga, *Studii și Doc.*, IV, p. 33 – 36.

2 *Magaz. Ist.*, IV, p. 341. Cf. și Miron Costin, *Ut?* I, p. 352.

3 N. Iorga, op. cit., p. 37 – 43.

4 Luase numele de Mihai Radu.

ronanților, pe can îi umplu cu tot felul de avantaje,

îmbrăcându-i „în haine spahiești” și Jăduind în ei, înseamnă cronicarul cu amară ironie, „ca Irod împăratul în Irodiada, când i capul sfântului Ioan Botezătorul pentru dragostea ei” 1. Cu ajutorul lor, puse la cale nou măcel de boieri, aruncându-le trupurile pe fereastră, pe când tabulhaneaua acoperea sunetul ei vaierele celor uciși și „zicea până i-a isprăvit pe toți” 2; tot cu dorobanții făcu alt măcel al turcilor, aflați în cetatea de Scaun, după chipul și asemănarea aceluia de la) 4, și lovi raielele Brăilei și ale Giurgiului3.

Imperiul Otoman încăpuse însă în mâna puternicilor viziri din neamul Köprülü, și nu ea îngădui această cutezătoare sfidare. În fața armatelor turcești pornite peste Dunării Ardeal, și a tătarilor cari năvăleau dinspre Răsărit, aventura lui Mihnea luă sfârșit; ea răsă doar un prilej de răzbunare „neamului dorobănțesc”, după strivirea sa sub istantin Șerban. O nouă zvâcnire a acestei mișcări a slujitorimii se produse totuși în îi acestuia din urmă. Întors o clipă din pribegie, în mai 1660, după fuga lui Mihnea, și îgând pe Ghica Vodă, pus de turci, îndată „s-au adunat toți dorobanții și seimenii lângă sul, și veniră din roșii și din toate cetele de se închinăra lui, și se apucară iar de hoțiile cele obicinuite, stricând și jăhuind bucatele boierilor și tot ce găsiră” 4. Iarăși, nenția puterii turcești puse capăt tulburării, așezând din nou pe Gheorghe Ghica, anul, în scaunul Țării Românești. Tonul însuși folosit de cronică arată cât de adâncă acum spărtura între treptele Stării nobiliare; regimul de Stări se prăbușea prin ninarea ce se ivise între boieri și slujitori. Folosind această învrăjbire, elementul: esc, pe care îl alungase reacțiunea Stărilor, își luă acum revanșa pe care o aștepta, pariția concurenței străine va strânge însă încă o dată solidaritatea desfăcută a Stărilor itene. Ea se reface sub domnia lui Radu Leon, fiul lui Leon Vodă de la 1631, în forme ape identice cu acele de atunci.

Cronicele povestesc în mod deosebit evenimentele, al căror interes pentru subiectul e preocupă se concentrează asupra împrejurărilor din anul 1669. Între timp însă s-a reit una din tragicele întâmplări ale unei vremi, totuși bogate în fapte sângeroase și istuiri, ale cărei consecințe se pot urmări peste jumătate de veac, și a cărei impresie Jnește istoriografia munteană: uciderea samavolnică, din porunca lui Grigore Ghica A, în preajma Crăciunului din 1664, a bătrânului postelnic Constantin Cantacuzino; ăi, printre care se ridică mai cu deosebire puternica personalitate a lui Șerban, viitorul în n-au avut alt gând decât să-l răzbune: adversarii lor, să le întoarcă loviturile și să-i agă. Acest război între două partide, cu Cantacuzinii sau împotriva lor, și-a întipărit tea nu numai acțiunii politice, dar și relațiunii istorice a faptelor petrecute în acest: compilația lui Stoica Ludescu, trecând la partea în care „bătrâna slugă” a neamului și dezvoltă amintirile proprii, devine o apologie a Cantacuzinilor. Memoriile lui Radu seu și cronica, ce i se atribuie tot lui, a lui Constantin Căpitanul, constituie dimpotrivă

1 *Măgar. Își.*, \V, p. 352.

2 Constantin Căpitanul, ed. N. Iorga, p. 145.

N. Iorga, *Stu (Hei - D () C.lv, Prefață*, p. CCXCIX. *>”.

4 *Magax. Ist.*, \, p. 355... «! * «»”...;...

Un îi/Ului. îi jiiu iiipuuiva unanimul și Luiuuiaiuui uvoiaiaiii., yu i aii 1 auu\yv. jjaiiiialiui țării purtătorii tradițiilor bizantine1.

Și expunerea evenimentelor ce ne interesează, se colorează astfel deosebit, după teza pe care o reprezintă cronicarul. După Ludescu, toată vina cade asupra lui Radu Leon, investit de Poartă cu domnia Țării Românești la 1665, întărit din nou la stăruința boierilor, trei ani mai târziu, care se întoarce însă de la Țarigrad, însoțit de greci hrăpăreți, cărora le dă pradă toate veniturile țării. Sfetnicii cari îl duc pe calea pierzării sunt rumeliotul Nicola

Sofialăul, căruia voia să-i încredințeze vistieria, și Balasache „grec țarigrădean”. Din îndemnul lor „Radu Vodă încă se schimbă de bunătățile ce făcea întâi, și se porni cu rău asupra tuturor, ca să strângă bani, și porunci boiarilor să scoată biruri grele în țară, zicându-le prihăni, că ei știu bine pre cei ce au bani” 2. Nici mănăstirile nu scăpau: „toate arginturile câte au găsit la dânsle le au topit toate”, până și inelele de aur din degetele Sfântului Nicodim de la Tismana, și moștenirile rămase de la egumeni, boieri, sau chiar de la negustori și jupânese sărace, intrau în cămara domnească. „Ci nu ajunse cu aceasta, ci făcea sfat în taină cu Sofialăul și cu Balasache, cum ajungând în iarnă să prade pre boiari, și să puie în țară niște să-mi nemilostive, că nu le ajungea câtu-i mânca și-i jăhuia grecii”. Cronicarul face să intervieu și aci duhul rău al lui Stroe Leurdeanu, urzitorul pieirii lui Constantin Postelnicul, la sfatul căruia Radu Vodă, cu seimenii, ar fi pregătit altă baie de sânge boieresc, după pilda încă recentă a lui Mihnea, cu un deceniu în urmă.

Cronica adversă, pusă sub numele lui Constantin Căpitanul, atribuie însă rolul nefast intrigii cantacuzinești: „iar au început Cantacozinii a amesteca lucrurile, precum au fost învățați, și a tulbura pre unii din boiari, zicându-le că au auzit că s-au sfătuit oamenii Radului Vodă, Sofialăul clucer și cu Balasache paharnic și cu alții ca să-i omoare, și-i îndemna să se scoale asupra Radului Vodă și asupra oamenilor lui, să-i scoată afară din țară” 3. Dacă nu se înțeleg asupra cauzelor, povestitorii sunt însă de acord asupra desfășurării evenimentelor: Boierii, scrie Ludescu, „grăbiră de ieșiră toți afară din casele domnești, și alergară la Mitropolie, la părintele mitropolit Teodosie, trăgând clopotele. Aciași se strânsură toți slujitorii la Mitropolie, jeluinde-se boierii către dânsii de toate ce li s-au întâmplat.

Atuncea și slujitorii fură toți într-un gând și strigară

că de acum nu vor mai lăsa ei să piară neamul boieresc, ci să iasă grecii din țară afară, că nu-i mai pot sătura cu bani. Atuncea toți boierii cu mare și mic, cu toate gloatele slujitorilor ieșit-au de la Mitropolie, de au mers cu toții la sat la Cotrăcenii; *acolo făcură sfat mare*, socotind că de acum înainte nu vor mai putea trăi cu grecii, ci se găti toată boierimea țării și cu slujitorii din toate cetele până la 200 de oameni” 4. Cronica adversă adaugă însă că „nu trecu vreme multă, veni și Radul-Vodă, și multă pricină au avut cu boierii [...]” 5. E singura aluzie la faptul însemnat, a cărui amintire ne-a păstrat-o hrisovul din 9 decembrie 1669 al lui Radu Leon, care, cu

1 Pentru atitudinea politică a cronicarilor, v. bibliografia mai recentă la N. Cartoian, *Ist. Literaturii române vechi*, p. 239 – 250.

2 *Magax. Ist.*, IV, p. 369. V. și N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VI, p. 327 și urm.

3 Ed. N. Iorga, p. 160.

4 *Maga. /sf.*, IV, p. 371.

sed. N. Iorga. p. 160”.

ciuitui, icpcia un cuvânt în cuvam formulele deja 1631 le tatălui său¹. Și aci Domnitorul se adresează tuturor Stărilor și categoriilor sociale, de stă dată depășind chiar sfera privilegiaților: „cinstiților arhieriei, prea cuvioșilor rhimandriți, și egumenilor de pre toate sfintele mănăstiri, și tuturor boierilor celor mari i al doilea, și tuturor slujitorilor, popilor, diaconilor și tuturor țăranilor câți se află iețuitori în țara Domniei mele [...]”. Se arată că pentru a înlătura obiceiurile rele aduse de reci, oameni străini „care lucruri și obiceiuri arhieriei și tot sfatul Domniei mele și toată ira nu le-au putut obicni”, Domnul a strâns „toată țara, boieri mari și mici, roșii și mazili i toți slujitori, de am sfătuit cu voia Domniei mele pentru atâta pustiire și sărăcie țării”. ste formula obișnuită a Adunării Stărilor muntene, a cărei inițiativă și-o însușește Iomnul,

deși știm din relațiunile paralele ale cronicelor, că adunarea de la Cotroceni s-a ținut din îndemnul însuși al boierilor și al slujitorilor: a fost în realitate „o mare manifestațiune a boierimii indigene [...] cu Mitropolitul Teodosie în frunte” 2. Măsurile mpotriva grecilor repetă pe acele luate cu 38 de ani în urmă, cu o nuanță mai radicală: nu *jr* mai fi egumeni greci la mănăstiri, nici călugări greci cari să slujească la biserica jmnească, iar obiceiurile rele – întocmai ca la 1631 – „le-am pus Domnia mea toate-s, și am scos pre acei greci străini din țară afară; de Nicola Sofialăul și Balasache se menește doar ca „foști clucer și paharnic”.

Întregind textul hrisovului cu arătările cronicelor, e ușor de a reconstitui enimentele. Întoarcerea lui Radu Leon Vodă, cu sfetnici greci, și noua ofensivă a ementului străin, sprijinit de partidul potrivnic Cantacuzinilor, a determinat o nouă acțiune a Stărilor și refacerea solidarității între boieri și slujitori. Cantacuzinii, stabiliți um mai de mult în țară și învrăjbiți cu partidul care susținea politica de stoarcere fiscală, identifică cu Stările pământene³ și par a fi în spatele acțiunii lor; ei sunt acei cari iruiesc pentru trimiterea soliei boierești la Ienișer în Tesalia, unde se găsea sultanul, spre) brine mazilirea lui Radu Leon și înlocuirea lui cu omul lor, bătrânul Antonie Vodă din pești. Hrisovul de la 9 decembrie a fost deci ultima încercare a lui Radu Leon de a se snține în scaun, repetând manevra ce reușise atât de bine tatălui său, prin adoptarea agramului opoziției și realizarea năzuințelor ei. Cu o deosebire totuși: Leon Vodă știuse câștige la timp, pentru el, slujitorimea și clerul inferior, prin noul regim al impunerilor, când măsurile luate de fiul său veneau prea târziu: ele n-au mai putut opri acțiunea; epută pentru răsturnarea sa, și mazilirea ce i-a urmat. Oricum, împrejurările de la 1669 înscriu în seria manifestărilor interesante și caracteristice ale regimului de Stări din Țara

imânească, la capătul unei epoci de mai deplină dezvoltare.

6. CĂTRE REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

Într-adevăr domniile următoare deschid o fază nouă, în care organizarea politică a rii Românești suferă adânci transformări. Este perioada în care supremația turcească.

1 *Magaz. Ist.*, **1**, **p.** În - 134. „” **f**

2 N. Iorga, *Cronicele muntene*, *ibid.*, **p.** 358.

3 De aceea, probabil, hrisovul insistă asupra grecilor „străini” considerându-i „de țară” pe Cantapnrfni și în situația lor.

ei asupra principatelor tributare și le impune, nu numai sarcini fiscale mult sporite, dar și sistemul de guvernare menit să asigure strângerea la timp și fără lipsuri, a dărilor și contribuțiilor de orice fel. Contemporanii au avut conștiința limpede a acestei schimbări: raportul misionarului catolic pe care l-am mai amintit, despre împrejurările din Muntenia în vremea lui Șerban Cantacuzino, începe chiar prin această constatare: „Când era Valahia sub Coroana Ungariei, tot astfel domniau principii peste valahi, ca și regii peste unguri. Dar din vremea în care s-au depărtat de unguri și s-au supus turcilor, principii au început să cârmuiască după chipul turcilor și al tiranilor” 1. Este aci o recunoaștere cât se poate de precisă, că în timpurile mai vechi ființa aci un regim de Stări, ca în Ungaria, pe când acum stăpânește absolutismul oriental.

Și personalitatea Domnitorilor investiți de Poartă, la trecerea în ultimul pătrar al veacului al XVII-lea, a contribuit desigur la această nouă orientare. Duca Vodă, rumeliotul, își făcuse printre turci o reputație de iscusit administrator și strașnic strângător de biruri². El va visa pentru sine și neamul său, domnia mai multor țări, va stăpâni efectiv, ca Domn al Moldovei, și în Ucraina

căzăceasca supusă sultanului, depășind astfel cu mult orizontul mărginit al Domniei tradiționale de Stări boierești. În Țara Românească, va căuta să lovească pe Cantacuzini, fără a-i putea dărâma, după cum și aceștia îl dușmănesc fără însă a-l putea înlătura cu totul din calea lor.

Iar domnia lui Șerban Cantacuzino, înconjurată de prestigiul deosebit pe care i-l dau mândria purtătorului ei, întinsele sale legături de la Constantinopol și de aiurea, și ambițiile sale aproape împărătești, apasă asupra Țării Românești cu întreaga greutate a unei autorități necruțătoare. Emisarul lui Leopold, iezuitul Antide Dunod, elaborând la 1685 planul unei alianțe cu Imperiul a Ardealului și a principatului muntean, se referă atât la Stările din Țara Românească, cât și la acele ardelene, pentru a lua hotărârile trebuincioase³. În realitate însă, el știe prea bine, din constatările proprii, ca și din relațiunile ca aceea amintită mai sus, că puterea domnească este cea care joacă rolul determinant.

Trebuie firește să ținem seamă, într-o vreme în care patimi aprinse însuflețesc și deformează până și scrierile istorice, de accentul polemic și părtinitor al unora din izvoare, ca și de caracterul apologetic al altora. Nu se potrivește desigur totul cu descrierea plină de amărăciune a lui Radu Popescu în *Istoriile Domnilor Țării Românești*, ce par a fi scrise de mâna lui: „Mare și întunecat nor, și plin de fulgere și de trăsnete, au căzut pre Țara-Românească Șarban Vodă, carele, ca eu nește trăsnete, cu rătotatia lui au spart și au dezrădăcinat nenumărate case de boiari, și de slujitori, și de săraci, și pre mulți au omorât cu multe feluri de cazne, și i-au sărăcit cu multe feluri de pedepse [...]” Primit la început cu un sentiment de ușurare, după aspra stăpânire a lui Duca, de se bucurau toți și „care nu avia vin, bia apă pentru sănătatea lui Șarban Vodă și juca și chiuia, atât îi amăgise pre toți în

boieria lui", arătându-se „cu blândețe” pentru a aduce înapoi pe cei pribegiți de frica

1 *Magaz.* /sf., V, p. 35.

2 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VI, p. 373 și urm.

3 *Mon. Hang. Historica*, Dipl. XIV, p. 5 și urm. Cf. și memoriul precedent IV, *Adunările de Sfârâi ale Europei de Răsărit dunărene...*”

amnă cronicarul: vistierul Hrizea, tras în țeapă; vistierul Radu, spânzurat „în poarta îi luă”; fiul sărdarului Drosul, aruncat „în ocnă pustie”; fata lui, ucisă de seimeni, ntru dăjdi, ce să zic? Care mai nainte, fără cât știu foarte bine că în anul de-ntăi au luat ară 2000 de pungi de bani, iar al doilea 3.000, al treilea și mai mult – cât răsuflu boieriiitorii, birnicii nu mai avea: bătuți, căzniți în toată vremea, își vindea moșiile, țiganii; și tot ce avia, de le cumpăra Șarban Vodă, și ai lui” 1. Este procesul de descompunere chii proprietăți, și de întindere a latifundiilor, în plină dezvoltare. Aceste știri pot părea >ecte din acest izvor; dar *Historica relatio de Statu Valachiae* amintită mai sus, le firmă și le întregește2. Ea ni-l arată pe imperiosul Domnitor ca „leul între fiare”, ind „până la treizeci de ori” cărarea asupririlor pe care o trăsesese Duca Vodă: tiran „hrăpăreț, darnic însă pentru oamenii lui, și față de turcii de cari se teme. Și aci desigur! în cumpănă dușmănia misionarului catolic pentru Domnul, susținător al ortodoxiei; procedeele descrise au prea mult aparența realității, ca să le putem nesocoti. Boierul; încărcat cu o dregătorie și nevoit a împrumuta dinainte banii pe care trebuie să-iseze, e adus la ruină și căznit până își spune toată averea; boierii mai mici, făcuți înzători de dările unui județ, sunt aduși la sapă de lemn. Se observă procesul de cădere răcire a slujitorimii, pe care se întemeiasă în deceniile trecute mișcarea Stărilor: roșii, ioară bogați, sunt acum „cei mai săraci”; călărașii au scăzut la vreo 4 – 6.000, banții nu mai reprezintă decât

1.000 de „cruci” (unități fiscale alcătuite din mai multe lîi)
 3. Oastea „de țară”, care mai cunoscuse o scurtă perioadă de înflorire sub Ghica î4, scade la cifre tot mai neînsemnate, până se va reduce la servicii de pază și de port în spatele oștilor turcești. În astfel de condiții, și sub semnul luptei deschise între acuzinești și Băleni, între care se desparte boierimea, Stările muntene au tendința de restrângere la treptele lor superioare, slujitorimea privilegiaților mai mărunți mdându-se tot mai mult cu țărănimea în mijlocul căreia trăiește. Ea va juca un rol din ce mai șters, lăsând răspunderile politice în sarcina grupului mai restrâns de ierarhi icești și de boieri în slujbe. Pe aceștia îi va privi de acum înainte, noțiunea politicăări.

Totuși și acele mai mărunte au încă prilejul să se manifeste, dar numai în împrejurări are însemnătate. Un asemenea prilej îl oferă la 1688, după moartea neașteptată a lui în Cantacuzino, alegerea urmașului său Constantin Brâncoveanu. Căci a fost o re după toate regulile consacrate; continuatorul croniciei cantacuzinești scrie că ipolitul Teodosie – același din vremea lui Radu Leon – și stolnicul Constantin acuzino s-au dus la Mitropolie „și porunciră le strânseră toți căpitanii de la toate: și mulțime de boiari, mari și mici, și din slujitori, carii se tâmplase atuncea veniți

1 Constantin Căpitanul, ed. N. Iorga, p. 196 și urm.

2 Le confirmă în oarecare măsură și contemporanul cronicii cantacuzinești: „pre turcii îi biruia cu bani *t* toți vrăjmașii lui i-au supus, pre unii cu moartea pre alții cu închisoarea”. Apud N. Iorga, *Cronicele le, ibid.*, p.323. *i*

3 *Magaz. Ist*, V, p. 37 și urm.

4 Const. Căpitanul, *ibid.*, p. 174.

UUU111 una, ȘI IUL1 llegalcu UIU L-... J °” Ituiiul
 ÎNUUUHCC! dtlMULd Ulii Ulilia. C *una wju puținele
 amintiri ale Stării orășenești într-o manifestare politică.*

Este însă probabil că ei au avut aci mai mult rolul de-a aclama hotărârea, luată mai înainte de factorii de adevărată răspundere. Cronica atribuită lui Radu Popescu ne înfățișează ezitățile de rigoare ale candidatului la Domnie: „dar ce aş vrea eu Domnia, de vreme ce ca un Domn sunt la casa mea” – şi stăruințele boierilor cari „îl luară de mână şi-l împingea de spate”, precum şi intrarea noului Domn în curte „cu gloatele”; el ţine să-şi precizeze poziția: „Dumneavoastră m-ați pohtit, şi fără voia mea m-ați pus Domn în vremi ca acestea tulburate”, la care i se răspunde: „Toți voim, toți pohtim”, şi urmează consimțământul celui ales: „Dacă pohtiți toți, mi e voia şi mie” şi jurământul boierilor². Oricare ar fi dedesubturile, alegerea Domnului respectă formele regimului de Stări, fără a exclude niciuna din cele chemate. După acelaşi principiu, se strâng pe urmă pecetile egumenilor şi a tuturor boierilor, mari şi mici, pentru a trimite „arzmazarurile” către paşă şi vizir, spre a le aduce la cunoştință hotărârea luată, şi a le cere sprijinul pentru firman. E una din ultimele manifestări ale regimului de Stări cu prilejul alegerii domneşti: după domnia lui Brâncoveanu, Poarta îşi rezerva dreptul desemnării, iar ceremonia primirii celui investit va fi doar îndeplinirea formei precise de ceremonial.

În timpul domniei de peste un sfert de veac al celui din urmă Domn „de ţară”, care îşi poate însuşi, după pilda lui Matei, străvechiul nume de Basarab, nu lipsesc mențiunile unei acțiuni a Stărilor. Trebuie însă de acum înainte să le înțelegem mărginite la adunarea căpeteniilor bisericii şi la boierii în slujbe, sau foști în atari demnități şi deci susceptibili de a fi din nou „căftăniți” cu ele. E interesantă descrierea, din cronica lui Radu Greceanu, a „coronației” lui Thokoly în Ardeal, după biruința de la Zărnești (1690) la care a contribuit Brâncoveanu. Voievodul Țării Românești asistă la ceremonie cu boierii

săi; cronicarul înseamnă că în biserică se găseau „toți boierii ardeleni și altă țară adunați” – localizare potrivită pentru a descrie o adunare de Stări ardelenene. Iar în jurul principilor „șezut-au toți boierii ardeleni și munteni, unii de o parte, alții de altă parte” 3. E deci vădit că pentru protocol, Starea nobililor munteni are același rang ca cea a nobilimii ardelenene. Rosturile boierimii ca corp politic, se vădesc și prin intervențiile colective ce se fac în numele ei pe lângă Poartă, pentru a protesta împotriva cerințelor excesive și a cere ușurarea dărilor; o asemenea misiune ne e semnalată la 16944. Alta mai numeroasă, de se îngrijorează chiar vizirul de „atâta gloată de boieri din țară”, merge la 1700 să risipească părele îndreptate împotriva voievodului de Grigore Băleanu și alți vrăjmași ai săi⁵, în anul următor, întărit de acest demers, „șezând Măria Sa în Scaun, făcut-au socoteală și s-au sfătuit cu toată boierimea pentru dăjdile și nevoile Țării”. Așezământul făcut „cu sfatul boierilor” împarte „ruptorile” în patru termeni de plătit într-un an, spre ușurarea birnicilor⁶.

1 N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 320.

2 Magaz. *Ist.*, V, p. 95 – 96. Cf. N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 368. V. și relațiunea lui Del Chiaro.

Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, ed. Iorga, p. 144.

3 Ed. St. Greceanu, p. 39.

4 *Ibid.*, p. 61. f's/bie/., p. 103.

6 *Ibid.*, p. 105...”

— Tea din București, „și alt norod mult”, pentru citirea hătișerifului împărătesc¹, jrodul” e aci spectator; participarea politică este a „toată boierimea”.

Alături de boieri, stau în toate ocaziile solemne și clericii înalți, pe care nu lipsesc arate descrierile de ceremonial². Ei au cuvânt și în sfat, deși în privința mitropolitului nu și a atitudinii sale în momentul apropierii

armatelor lui Petru cel Mare, în 1711 - îngătură cu defecțiunea spătarului Toma Cantacuzino - cronicarul găsește accente **n** favorabile inițiativelor ierarhilor Bisericii în cele lumești: „O cât iaste fără de cale și de cuviință părții cei bisericești a se amesteca în lucrurile cele politicești, și în poliția jarhia ce se află a se arăta zavistnic și tulburător [...]” 3. În niciun caz nu le îngăduie 1 de opozanți.

Peste tot deci, boierii sunt acum în primul plan, laolaltă cu înaltele fețe bisericești.

goriile inferioare de privilegiați, al căror rol a fost atât de însemnat în marile adunări veacului al XVII-lea, dispar cu încetul de pe scenă. Rostul lor politic încetează o dată cel militar, ce îi constituia temeiul. Dar și apăsarea fiscală contribuie să le înlăture.

— o carte de porunci și socoteli a lui Constantin Brâncoveanu, se desprinde un ordin

11700 către „căpitanii za slujitori” dintr-un județ, în care li se lămurește că „s-au mărit a, și la birnici, și la voi de cum au fost an - că am socotit Domnia Mea ca să nu fiți stecați cu țara [...] ci să vă dați voi birul deosebit” 4. E deci nevoie de măsuri speciale ru a menține deosebirea între vechile „cete” privilegiate și masa țărănească plătitoare țara” fiscală. Printre învinuirile aduse domniei brâncovenești de Radu Popescu, este îasta: „slujitorimea care era de rădica numai ea haraciul împărătesc, pe toți i-au strâns au făcut podani prin satele lui și ale rudelor lui Cantacuzinii” 5. Podani, adică rumâni.

ni în dependență: este urmarea procesului de descompunere socială, care nu poate ne fără consecințe politice. Concluzia o va trage reforma lui Constantin Mavrocordal.

Era altă dată o părere împărțită de cei mai mulți din istoricii noștri, că îndoita die, ce încheie domniile lui Brâncoveanu și a lui Ștefan Cantacuzino, acel care l-a mat,

înseamnă o nouă eră în istoria Țării Românești, prin începutul stăpânirii iote. aducătoare a celor mai grele urgii și umilințe. Se socotea că și în ordineai tuțională această epocă deschidea drumul hatârului turcesc, potrivit vechiului i de cârmuire al țării. Dar aceste păreri s-au modificat în urma cercetărilor, cari au inat de la începutul secolului nostru progresele istoriografiei române. S-a recunoscut trunderea influenței grecești în principate e un fenomen mult mai vechi, că domni sau grecizați, numiți de la Țarigrad, se numără destui și în secolul precedent, că mea fiscală pricinuită de exigențele Porții s-a făcut simțită, cu mult înainte ca marii imani, de obârșie din Fanar, să primească firmane de investire la București și la Iași.

pt, ceea ce s-a statornicit este modul de succesiune la Domnie. Alegerea de către

1 Radu Greceanu, op. cit., p. 129; cf. și p. 212.

2 Cf. Del Chiaro, *Ist. delle moderne rivoluzioni delta Valachia*, ed. Iorga, p. 60 și urm.

3 Radu Greceanu, op. cit., p. 206.

4 N. Iorga, *Studii și Doc.*, V, p. 348.

5 *Magax. Ist.*, IV, p. 29. Pasajul a fost semnalat de C. Giurescu în studiul său *Despre Rumâni*.

practica în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, face acum loc definitiv și formal numirii de către padișah, care consideră domniile Țării Românești și Moldovei ca demnități ale Imperiului său. Chiar Ștefan Cantacuzino, la 1714, în ziua mazilirii lui Brâncoveanu, este căftănit de imbrohorul turc, care se dezbracă de haina sa proprie, în lipsa alteia, pentru a i-o așeza pe umeri1.

Dar în celelalte împrejurări administrative și politice, Stările continuă săfuncționeze în calitatea lor de corpuri constituite și privilegiate. Ștefan Cantacuzino ține o mare adunare la care adună „toată nobilimea, clerul mănăstiresc și de mir și tot poporul”, pentru a proclama cu toată solemnitatea cuvenită desființarea dării odioase a

vacantului, și a scuti preoțimea de bir². Ciudată este mențiunea acestor Stări într-o scrisoare a sultanului, care hărăzește iertare pentru tulburările ce au avut loc în această „grădină” a sa, atunci când trupele austriece au surprins pe Nicolae Vodă Mavrocordat în curtea domnească și l-au dus prins în Ardeal. Acest document, după Del Chiaro, care îi dă versiunea italiană, se adresează „a voi, nobili, a voi căpitani, a voi, Odda-Basci, a voi chiausci, a voi, saimeni chemangiate îi pane del vostro Gran-Sultano”. El pare deci a privi, pe lângă boierime, și capii vechilor categorii de „slujitori” ostași, la care adaugă și lefegiii de pază ai Curții.

Dar cele mai categorice afirmări ale existenței Stărilor nu le găsim, cum e și firesc, în documentele ce privesc relațiile cu împărăția otomană. Înaintarea Imperiului habsburgic, care a cuprins acum Ardealul în posesiunile sale și își va întinde în curând stăpânirea asupra Banatului și a Olteniei, nu putea rămâne fără serioase repercusiuni în viața politică a Țării Românești. „Din iubitorii de cultură europeană, din amatorii de titluri străine, din poftitorii de schimbări, se formă o partidă creștină, imperialistă, *nemțească*, cum i se zicea atunci” 4. Era natural ca, tinzând să ajungă sub stăpânirea unui suveran care recunoștea regimul Stărilor în statele ce se aflau sub cărmuirea sa, oamenii acestui partid să folosească termenii unui vocabular cunoscut în țările europene și să se înfățișeze ca reprezentanți ai unei Stări, sau corp privilegiat, așa cum de altfel erau și în realitate. Adresa din 23 septembrie 1717 către principele Eugeniu de Savoia, marele comandant al armatelor imperiale în războiul cu turcii, prin care acești boieri munteni îi cer să intre în țara lor și să îndepărteze pe Ioan Mavrocordat, care înlocuise la București pe fratele său Nicolae, este întocmită de „*tutto II Corpo della Nobiltă del Paese con tutte Il Popolo congiuntamente*” – ceea ce s-ar traduce, în

termeni autohtoni, prin „boierii și țara” 5. Mai caracteristic este însă memoriul înaintat Consiliului aulic de război la 27 mai 1718, prin care se susține integritatea teritorială a Munteniei, și revenirea la alegerea unui Domn pământean. Delegații, cari sunt duhovnicul Curții Ioan Abramios, marele spătar Radu Golescu și marele vistier Ilie Știrbei, cer ca demnitatea voievodului, libertatea și privilegiile clerului, ale boierilor și altor particulari să rămână după vechiul obicei, iar

1 Del Chiaro, *Ist. delte moderne rivolu/Aoni della Valachia*, ed. Iorga, p. 175.

2 *Ibid.*, p. 183 - 184

1/6/d., p.212.

4 N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 383.

5 Hurmuzaki, *Doc. VI*, noCXXVIII, p. 197.

nvoace Stările (*die Stânde zusammen berufen*) și să se asculte părerea lor. Consiliul, considerând îndreptățite aceste revendicări, le recomandă împăratului u a fi ținute în seamă în cursul tratativelor de pace, ce urmau să aibă loc cu turcii, în iunie 1718, o nouă adresă a unei deputațiuni de boieri se îndreaptă către Carol al a „a nome del Clero e stați della Provincia”, cerând, în eventualitatea în care totuși Românească ar rămâne în dependența Porții: domn pământean, tributul să rămână la stabilită înainte de sporirea sa sub Constantin Brâncoveanu, iar cerințele Porții să fie ni se prin boieri ce ar fi rezidenți la Constantinopol, fără să mai vie trimiși turci în Boierimea a păstrat deci mentalitatea și năzuințele unei adevărate Stări. Anexarea Olteniei la Imperiu, după pacea de la Passarowitz, a pus administrația arească” a noii provincii în fața unei probleme încurcate. Obişnuită cu regimul de din Ungaria și din Ardeal, ea a căutat în mod firesc să-i găsească și aci cadrele, în ura socială a acestei „Valahii cis-alutane”. Un lung raport, întocmit de un ofițer ac în al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea despre situația din

Oltenia, arată a deosebită a clerului (*Căluger und Pope*), enumerând mănăstirile; „ceilalți locuitori i se împart în Starea Boierilor, adică a nobilimii, și a țăranilor, căci de orașe șiezi nu se știe acolo” 3. Boierii din Oltenia și-au făcut de îndată cunoscute iicările, întâlnim astfel la 1720 „boieri deportați” cari le reprezintă interesele pe lângă stăpânire⁴. În frunte cu Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban Vodă, care din lat la Domnia munteană a ajuns ban al Craioviei sub austrieci - „din cal l-au făcut”, scrie Radu Popescu⁵ - boierimea olteană și clerul se străduiesc să-și consolideze: giile. Ei au de luptat și cu negustorii bulgari din Chiprovăț, numeroși în Oltenia și i; un memoriu al boierilor din 1719 le admite rosturile comerciale și activitatea în anie, după metoda nouă, dar „să nu facă politică”. Prea mare e gura lui jupân Lilea, de staroste al lor, care „țipă la deputăție zilnic, când pentru una, când pentru alta ci nu vrea să-și descopere capul în fața sus-amintitei deputații” 6. Administrația imperială în Oltenia constituie în sine un capitol interesant care a fost el cercetat, în urma publicării unui bogat material documentar⁷. În cei 21 de ani deire a ei, năzuințele de Stare n-au ajuns la prea mari rezultate; încetinelile și lărilor aparatului birocratic, grija de a evita prea multe scutiri de impozite pentru a dea veniturile fiscului, au constituit atâtea piedici. Dar tendința de a se manifesta xiri constituite și de a pretinde respectul privilegiilor este cât se poate de limpede; agă corespondență oficială din 1731 ne-o arată. O petiție a clerului, în frunte cu pul Inochentie al Râmnicului și cu toți egumenii, cere aceleași drepturi și scutiri.

Hurmuzaki, Doc. VI, no CXLV, p. 218.

bic/., nolLV, p.230.

Hurmu/. aki, Doc. IX, I, no DCCLI, p.635 - 636.

N. Iorga, *Studii și Doc.*, V, p. 315.

Magaz. Ist., lv, p. 106.

N. Iorga, *Studii și Doc.*, V, p. 138.

C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub Austrieci*, I, București, 1913. Cf. N. Iorga, *Hist. des*

M, VII, p. 89 și urm.

pe care le au preoții neuniți din Ardeal și din alte provincii; la 27 septembrie, contele Wallis intervine pentru scutirea popilor de dări. Un rescript imperial cere precizii în privința privilegiilor boierești, pe care le dă un memoriu semnat de Dositei Brăiloiu, Ilie Știrbei, Staicu Bengescu și Constantin Strâmbanul. În această întâmpinare, boierii cer a fi scutiți de „contribuție”, după cum sunt și vecinii lor, nobilii Transilvaniei. Ei cer să se respecte scutirile lor și ale mănăstirilor, după catalogul întocmit de Contele de Königsegg: dijmăritul, vinăriciul și tutunăritul sunt în sarcina exclusivă a țăranilor birnici, mănăstirile și boierii plătind doar o mică parte a oieritului. În schimb, pretind să li se atribuiască pentru întreținerea moșiilor respective un număr de scutelnici, dintre păstorii de oi, de vite, cai și porci, vieri, morari, grădinari, stupari etc, în ce privește contribuția personală, urmând însă a-și plăti partea cuvenită din celelalte dări pentru părțile de moșie pe care le folosesc². Toate aceste revendicări sunt interesante, nu numai pentru împrejurările locale, dar fiindcă anticipează asupra reformei pe care o va înfăptui în curând Constantin Mavrocordat. E de asemenea de remarcat că sub imperiul unor preocupări asemănătoare, se produce și sub cârmuirea austriacă de pe țărmul drept al Oltului același fenomen de restrângere al noțiunii de Stare nobiliară la păturile ei superioare, în legătură cu demnitățile și slujbele pe care le-a deținut sau le deține fiecare familie. Aceeași situație se va ivi peste jumătate de secol în Bucovina, anexată la 1775.

Dar năzuința de a menține, fie și în această formă mai restrânsă, un regim de Stări privilegiate cu adunările sale ocazionale, se manifestă deopotrivă și în Muntenia

rămasă sub suzeranitatea sultanului. Întorcându-se în scaun, pentru o lungă domnie de unsprezece ani, Nicolae Mavrocordat - incontestabil un spirit luminat, cu concepții moderne - încearcă să lucreze cu acele „corpuri constituite” cari sunt în spiritul vremii, fiind considerate de scriitorii politici ca cel mai sigur temelie al unei monarhii. Când Poarta ia inițiativa la 1724, a unei revizuii generale de socoteli, spre a-și stabili mai bine încasările și posibilitățile financiare, și se verifică „sămile” pe decenii în urmă, începând de la Șerban Vodă, Domnitorul cheltuiește „până la 160 de pungi de bani” din averea proprie, până să se lămurească toate chestiunile: „de care, când au aflat Domnul că s-au isprăvit, au chemat toată boierimea și le au spus, și s-au bucurat toți [...]” 3. Această expunere a bugetului, cu venituri și cheltuieli, o aflăm tot sub Nicolae Vodă în timpul Domniei sale din Moldova: este de altfel una din atribuțiunile esențiale ale Adunărilor de Stări contemporane, din celelalte țări ale Europei.

La moartea lui Nicolae Mavrocordat, la 1730, întâmplată în scaun, avem chiar o încercare de a reveni la vechile prerogative ale țării în ce privește desemnarea noului Domnitor. S-a întrunit din îndemnul Doamnei Smaranda și a lui Gheorghe Crețulescu o „adevărată Adunare Națională” 4 în genul aceleia ținute la 1688, la înscăunarea lui Constantin Brâncoveanu, în care a fost ales, după vechiul obicei, fiul voievodului răposat.

1 Hurmuzaki, *Ekx*: „VI, no CCXLVI, p. 409 - 410 și CCLI, p. 417.

2 Hurmuzaki, *Doc*. VI, no CCLXXXIV, p. 510 - 511 și C. Sassu, Țările române spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, *Rev. Arh/Ve/or*, VI, 2, 1944 - 45, p. 188.

3 *Magaz. Ist.*, IV, p. 122. Cf. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VII, p. 85 - 86: „iau parte toți ierarhii, toți egumenii, boierii mari și cel de al doilea”.

4 N. Iorga, op. cit., VII, p. 114.

* **Y** ci casc cu un becu 111 urmaul local, național al Munteniei și care stăpânise tendințele politice a aproape trei am” 1.

Desigur, Poarta nu era să admită ceea ce considera acum ca o încălcare a dreptului **l** luase, de a numi pe „beii” țărilor dunărene. În locul moștenitorului ales de boierime atât firmanul Mihai Racoviță. Dar lupta dusă împotriva lui la Constantinopol de tentanții boierilor din țară și-a ajuns totuși scopul, Constantin Mavrocordat găsindu-estit, în cele din urmă, în anul următor.

Cu un asemenea început de domnie, tânărul care moștenise interesul ce-l arăta și au pentru împrejurările politice și sociale din Apusul Europei, trebuia să se manifeste apărător al regimului Stărilor. El este de fapt acel care i-a dat în țările noastre formativă, acea în care va rămâne până la desființarea sa. Tot sub el, s-a făcut, prin pacea 3 elgrad din 1739, reintegrarea Olteniei în hotarele Țării Românești; în cursul unor îi cari l-au purtat aproape neîntrerupt, timp de șasesprezece ani – fără a socoti și crioade mai scurte – din Muntenia în Moldova, între 1733 și 1749, el a putut știe nevoile și năzuințele în special ale boierimii, din ambele principate, ale căror jlarisme și deosebiri tindeau tot mai mult să se niveleze, sub apăsarea uniformă a rii otomane. El a putut folosi deopotrivă și informațiile, pe care știm că le primea e țari, cu care întreținea „corespondenții”, fiind „prea silitor spre vești”, și experiențaistrativă a regimului austriac din Oltenia, și acea pe care i-o indicau realitățile ce la ea din principate. Nicolae Iorga l-a așezat, în unul din ultimele sale studii, în galeria) ților luminați” 2, cari au imprimat secolului pecetea caracteristică a operei lui ic al II-lea, a lui Iosif al II-lea sau a Ecaterinei.

Într-o măsură, domnul fanariot aparținea acestei serii: dar numai în acea în care i se aplică și lui definiția lui Henri Pirenne: „despotismul luminat este naționalizarea i

„3. Cu mijloacele ce le avea la dispoziție și în împrejurările ce i le ofereau țările ești, acțiunea sa se caracterizează în primul rând printr-o raționalizare și o ficare a aparatului de stat, care este fără îndoială în spiritul vremii. Prin „reformele”: agă de numele său, se poate constata că a tras concluzia procesului de transformare, ultimele două veacuri substituise funcțiunea proprietății, ca criteriu de deosebire al iobiliare, și despărțise tot mai adânc boierimea din fruntea acestei Stări, de treptele arunte ale micilor privilegiați, ce se manifestau altă dată alături de ea, pe planul ca și pe acel militar. „Sub Constantin Mavrocordat evoluția în acest sens e așa: *boieri sunt numai aceia care dețin sau au deținut slujba*. Împărțirea pe care o dă îi boierimii ține seamă *exclusiv* de acest criteriu. Sunt *boieri mari* sau *veliți*,) rii de la ban până la clucerul de arie; ceilalți sunt *boieri de clasa a doua*, Urmașii întâi se numesc *neamuri*, a celorlalți *mazili*. Fiecare categorie se bucură de anumite fiscale” 4. Calitatea fiecăruia, într-o categorie sau alta, se stabilea prin prezentarea

N. Iorga, op. cit., p. 115.

Le ilespotisme eclaire dans les pays roumains, *Bull. Internat. Committee of Hist. Sciences*, IX, 1 (1937). 115.

Citat de M. Lheritier, Le despotisme eclaire de Frederic II à la Révolution française, *ibid.* p. 193.

C. C. Giurescu, *Ist. Românilor*, III, 2, p. 718.

documentelor, din care reieșea că părinții sau buncii fuseseră dregători în slujbe. Boierii de clasa întâia, *veliți*, de la ban la clucerul de arie, precum și *neamurile* ce coborau din ei, erau scutiți de orice dare; boierii de clasa a doua, și urmașii lor *mazili* erau scutiți de dijmărit și vinăriciu. Mănăstirile și preoții erau scutiți de darea anuală a dajdiei. În schimb, toate categoriile, toate „breslele” de mici privilegiați sunt confundate în masa plătitoare a țărănimii. „Se poate spune că Mavrocordat,

prin această măsură, a pus, de fapt, capăt existenței acestor bresle care avuseseră un important rol în armătura militară, administrativă și fiscală a țării. Dezagregarea lor înseamnă în același timp dezagregarea elementului de căpetenie al vechilor noastre armate – curtenii” 1. Și pe această lătură, se pune acum accentul pe prioritatea problemei fiscale, cea militară nemaifiind actuală.

Aceste măsuri cari reprezintă, cum am mai amintit, o nouă stabilizare administrativă și socială, se întregesc prin unificarea impozitelor – la sfârșit se vor întruni toate în așa-zisele „socoteli generale” împărțirea lor în sferturi, cu tendința – din nefericire, imposibilă de menținut – de a le încasa numai la termenele hotărâte; în sfârșit, prin faimoasele reforme, cari desființează „rumânia” în Țara Românească și „vecinia” în Moldova, unificând toate categoriile de muncitori ai ogoarelor, într-un regim asemănător al condițiilor de muncă și al îndatoririlor față de proprietarii moșiilor².

Dar modul de a realiza și de a introduce în legislație toată această organizare, care nu e nouă decât prin formularea ei oficială, deoarece în fapt, ea statornicește și legalizează situațiile existente, nu se mai potrivește conținutului politic, pe care îl cuprinde noțiunea „despotismului luminat”. De altfel și Nicolae Iorga își dăduse seama că prin consultarea unor adunări mai numeroase, cu ajutorul cărora se examinează și se soluționează marile chestiuni ale unei nouă așezări a impunerilor și ale dezrobirii rumânilor și vecinilor, Domnitorul reformator aparține altui regim decât al absolutismului, fie el al secolului „Luminilor” și al Rațiunii. „La Iași mai întâi, capitala moldovenească, unde pătrundeau mai de vreme, și prin Polonia vecină, nouale idei apusene, pe urmă la București, Constantin Mavrocordat cheamă pe reprezentanții clasei privilegiate pentru a le propune marea schimbare la care de mult s-a

gândit. Nu este o adunare puțin amestecată și frământată, cum era obiceiul de veacuri în țările românești, oastea de caracter popular, și mulțimea de pe stradă luând parte la ea. Nu e nici Sfatul domnesc la care s-ar fi adăugat boierii ce nu veneau în mod obișnuit, și stareții mănăstirilor. S-ar putea crede că deoarece e vorba de o jertfă și de compensație, Domnitorul a chemat pe toți cei interesați, și numai pe ei. Dacă ne amintim că în aceeași „eme, era vorba să se înființeze chiar în Imperiul Otoman un corp deliberativ, chestiunea se schimbă. Este deci de admis că reformatorul a voit să aibă în fața sa ca un fel de State Generale ale națiunii sale. Poate învățase și de la sfetnicii săi, iezuiții unguri, ce era în Ungaria imperială una din acele diete pe care Casa de Austria le ocolea, pe cât îi era cu putință” 3.

Ceea ce a funcționat aci, în adunările întrunite la 1740 și 1746 în Țara Românească, în 1742 și 1749 în Moldova, nu e altceva decât regimul de Stări, alcătuit din cele două

1 *Ibid.*, p. 644.

2 Cf. G.I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem.

Sect. Ist., s. 3-a, XXIX, p. 391 și urm.

3 N. Iorga, op. cit., p. 109 – 110.

mic ale ciciuii și ale iuuuimuii – aceste am urma într-un înțeles mai restrâns în internia, și încă ceva mai larg în celălalt principat.

Aci ne interesează deocamdată acela din Țara Românească. La „Constituția” jlicată în 1742 în *Mercure de France*, care reproduce așezământul din 7/18 februarie 10, s-a adăugat o listă a celor care au participat, alcătuită – ceea ce este iarăși aeteristic –, nu pe nume, ci pe demnități¹. Rezultă că au luat parte 82 de clerici, în câte cu mitropolitul și cei doi episcopi, precum și cei opt „procuratori” desemnați dintre eți, pentru a administra

averile mănăstirești, și 51 de mirenii, dintre care 22 în slujbe, de: aimacanul ce înlocuiește pe banul Craiovei, la marele cămăraș din ocnă și marele neș, iar ceilalți, foști demnitari în funcțiile respective. Protocolul așezământului arată dispoziția privitoare la sferturi a fost introdusă printr-un „discurs al clerului și al) ilimii”, deci o inițiativă a Stărilor, acceptată de Domnitor². „Constituția” care a fost [oscută și comentată în Apus, nu e deci un act de autoritate al Domnului, ci rezultatul râului dintre el și reprezentanții categoriilor privilegiate. Astfel cum e alcătuită această; tă”, asemănătoare ca structură socială acelor ungurești și ardeleni, ea îndreptățește *i, pentru această epocă*, observația Domnului Boldur: „După caracterul său Sfatul era mai răbă o consfătuire a Domnitorului cu funcționarii săi, decât o adevărată reprezentanță, compusă din stările sociale” ³. Întărirea domnească care s-a dat hotărârilor de la 1 ție și 5 august 1746 de la București, pomeneste totuși de „toată obștea bisericească” și, toți boierii țării”. Pe primul act sunt patruzeci și șapte de iscălituri; pe cel de-al doilea t 65. Cartea Adunării de la 1 martie o iscălesc 12 fețe bisericești, în frunte cu ropolitul Neofit al Ungrovlahiei, cea de la 5 august e semnată de 14 reprezentanți ai; ricii, tot în frunte cu mitropolitul. Mulți din ei iscălesc grecește și sunt în cea mai mare: e egumenii de mănăstiri. Ceilalți semnatari sunt toți boieri și dregători, din toate amurile” cunoscute în istoria Țării Românești: Văcărescu, Greceanu, Brâncoveanu, etti, Cantacuzino, Dudescu, Filipescu și unele nume cu mai puțină strălucire, dar toate ițite de calificativul unei demnități mai mari sau mici, de le vei logofăt, vei ban sau vei lic, la șătrari, cluceri de arie, aprod, postelnicel sau căpitan de dorobanți⁴. Este formula că a unei Adunări de Stări privilegiate, în care nu figurează însă decât cele două ine ale clerului și nobilimii. Ea continuă tradiția adunărilor mai restrânse, pe care le-am Jt

întrunindu-se, într-o alcătuire asemănătoare, în veacul al XVII-lea, pentru judecăți; verificări de socoteli. Din textul hrisovului de la 1 martie 1746 desprindem și o ordine zbaterilor; aflăm astfel că discuția a fost deschisă „cu mare glas” de mitropolitul înt, care pune categoric problema eliberării din rumânie a celor ce se întorc din egie. După el ia cuvântul episcopul Râmnicului, și „toată obștea boierilor” se alătură irării. Chestiunea fusese pusă de Domnitorul însuși, nu numai ca o problemă de stat.

1 Listă a fost copiată după *Mercure de France* în Ms. 2550 al Academiei Române, de unde am reprodus-o înmoriul amintit mai sus: *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocortlat*, anexă, p. 441 - 442.

2 Cf. iWi/., p.440.

3 *Contribuții la studiul Istoriei Românilor* I, p. 28.

4 G.I. Brătianu, op. cit., p. 422 - 423.

dar ca un caz de conștiință creștinească¹. Nu pot decât să repet aci concluziile pe care le-au formulat într-un alt studiu asupra aspectului social al reformei.

Rămâne faptul ca recurgând la consultarea corpurilor constituite, și încercând să i< definească mai bine rosturile în viața statului, Constantin Mavrocordat se îndepărtează d (concepția despotismului luminat. El nu e nici „despotul legal” al fiziocraților contemporanii săi. De este să căutăm o apropiere sau o inspirație ideologică, mai degrabă o află în scrierile lui Montesquieu, deși *l'Esprit des Lois* a văzut lumina tiparului în 174Î și n-a putut influența direct gândirea și acțiunea voievodului reformator. Sunt însă ide cari n-au neapărată nevoie, pentru a circula și a pătrunde, să capete de la început o formi literară desăvârșită și prestigiul unui scriitor ilustru. Opera însăși a lui Montesquieu en expresiunea unui curent de gândire, răspândit în multe țări ale Europei, iar definiția ce i dă Monarhiei va fi fost împărtășită de mulți cari nu cunoșteau termenii în care o formulase Ea se oglindește în

programul de reforme ca și în concepția de cărmuire a lui Constantin Mavrocordat. Pentru el ca și pentru marele gânditor francez, *„lespouvoirs intermediaires subordonnes et dependants constituent la nature du gouvernement monarchique, e'esi-a dire de celui ou un seul gouverne par des lois fondamentales. J'ai dit les pouvoirs intermediaires, subordonnes et dependants: en effet, dans la monarchie, le prince est **h** source de toutpouvoirpolitique et civil. Ces lois fondamentales supposent nâcessairemem des canaux moyenspar ou coule lapuissance: car, **s** îi n'y a dans 1 Etat que la volontt momentanee et capricieuse ci un seul, rien ne peut être fixe, eptar consequent aucune lo, fondamentale”* 2. Toată străduința Domnitorului de-a organiza Ordinele privilegiate, în principal cel al nobilimii, de-a ridica nivelul clerului, de-a afla un echilibru sănătos al sarcinilor care să ușureze „țara”, mulțimea celor fără scutiri și privilegii, îl așază nu printre despoți, ci în rândul reprezentanților autentici ai regimului de Stări și ale temeiurilor sale constituționale.

Cu epoca lui Constantin Mavrocordat se încheie un capitol însemnat din evoluția regimului de Stări în Țara Românească. Structura lor socială s-a menținut de aci înainte până la sfârșit, în forma ce a căpătat-o atunci. Adunările vor suferi însă, în jumătatea a doua a secolului, oarecare eclipsă, pe care Bălcescu o recunoscuse de acum un secol: „Aceste acte, scrie el cu privire la hrisoavele din 1746 și 1749, fură cele din urmă făcute de obșteștile Adunări alcătuite de toate stările, astfel cum era în vechime, și cum de atunci n-au mai fost, căci Divanurile ce fură după aceea până la Regulament, deși urma a se numi pe sine obștească Adunare, dar era tare deosebite de cele dintâi și prin compoziția și prin atribuțiile lor” 4. Cu unele rezerve, observația își păstrează valoarea.

De altă parte, unificarea ce se realizase din punct de vedere politic și chiar administrativ, între instituțiile celor

două principate, deschidea perspective nouă. Acțiunea Stărilor și revendicările lor vor îmbrăca forme asemănătoare, până a se confunda în marea mișcare națională, ce pune capăt regimului și se încheie prin actul Unirii. Ea cere a fi cercetată și expusă deosebit, după ce vom fi putut urmări, în dezvoltare paralelă, așezările de Stări ale Moldovei.

1 Cf. G.I. Brătianu, op. cit. p. 411 – 412.

2 *L'Esprit des Lois*, Cartea IIA, cap. IV.

3 G.I. Brătianu, op. cit., p. 425 – 426.

4 *Magaz. Ist.*, II, p. 239 – 240.

CAPITOLUL IV

STĂRILE ȘI ADUNĂRILE LOR ÎN MOLDOVA (PÂNĂ LA 1750)

Problema în istoriografia românească mai nouă. Feudalitatea înainte de descălecat. Domnia și Stările în veacul al XV-lea.

Politica socială a lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi direcți.

Regimul de Stări sub influența polonă și ardeleană.

Regimul de Stări în veacul al XVII-lea. Domnia autoritară a lui Vasile Lupu.

Domnia și Stările în luptele dintre turci și poloni. Teorie și practică politică sub Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Adunările de Stări sub fanarioți.

Urmând aceeași metodă, ne rămâne să examinăm acum în aceeași ordine mențiunile relor, cari ne îndreptătesc să credem în existența regimului de Stări moldovenesc, deosebire însă de principatul vecin, e locul să constatăm că aci el se afirmă de la at, în forme și manifestări de o natură neîndoielnică. Cum am accentuat încă de la jtul acestui studiu, situația politică din Moldova, în secolul ce urmează lecatului, e deosebită de acea din Țara Românească. Aci, dinastia Basarabilor și-a stăpânirea seniorilor locali, pe care îi reduce la ascultare sau îi alungă

peste hotar; Idova, țara descălecată din Maramureș la jumătatea veacului al XIV-lea, peste vechițiuni băștinăse, sau rămășițe al expansiunii anterioare a rutenilor, cumenilor, alanilor - domnia e constrânsă de la întemeiere să colaboreze cu feudatarii ei, după i consacrată a dreptului feudal apusean, pe care îl aduce cu ea din ținuturile de ne ale Ungariei, cârmuite de regii casei de Anjou. E o caracteristică ce a izbit trivă pe autorii vechilor cronici ca și pe istoricii mai noi. „*Și într-această începătură, despre împrejurările din timpul lui Dragoș Vodă cel mai vechi letopiseț românesc Idovei, au fost domnia ca o căpitănie*” 1; domnul era doar un senior în fruntea altora, u din cei mai temeinici cercetători ai Evului Mediu în țările noastre, Ion Bogdan, na, în cursul său, că „boierii sunt mult mai puternici în Moldova decât în: mă” 2.

1. PROBLEMA ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ MAI NOUĂ (

Două studii recente au scos în evidență rosturile politice ale nobilimii moldovene, în perioadă a existenței statului. C. Racoviță, într-o documentată expunere despre mturile suzeranității polone asupra Moldovei”, în care analizează caracterul feudal ițiilor dintre Coroana polonă și voievodatul român de la granița ei de miazăzi, ită că „în Moldova exista o orânduire constituțională, dacă putem s-o numim așa, și; niciun act de oarecare însemnătate nu putea fi dat de Domnul țării fără a purta și meniul boierilor din divan (sau, mai propriu, consiliu suprem). Chiar actele de

1 *Letopisețul Țării Moldovei până la Amn Vodi*. ed. C. Giurescu, București, 1916, p. 17 și *Let.2, I, p. 133!* Citat după ms. Acad. Române 5227, p. 141 de Dinu C. Arion în *Două studii de ist. a dreptului românesc*,.43.

conare sau îniaare se moșu trecuiau să ne insouie se pecetne ooenior. «; u mai mai mult actele de valoare

internațională trebuiau să poarte aprobarea boierilor; ba chiar, pentru că actele erau de o deosebită însemnătate, boierii dădeau un act independent”. Regele Poloniei, de altă parte, ca suzeran, „nu urmărea atât dobândirea suzeranității asupra persoanei domnului, cât asupra întregii țări, care-l interesa în special și acest lucru se făcea mai cu seamă prin adevăarea vasalității de către boieri [...J” 1.

Într-adevăr, actele de omagiu formal, încheiate de voievozii moldoveni față de regii poloni, începând de la 1387, sunt întărite de un act deosebit al boierilor, care uneori e transcris în corpul aceluiași document în versiunea slavonă, dar în alte cazuri ni se păstrează separat, așa cum desigur a fost dat în toate împrejurările respective.

Aceste „prerogative ale marilor boieri moldoveni înainte de Ștefan cel Mare” au fost de asemenea cercetate de Dl. Dinu C. Arion, care a relevat între altele, faptul că nu totdeauna boierii însemnați cu „credința” lor în actele interne, figurează și în acele de caracter extern și că, „în actul lor către rege se impuneau aceia, a căror situațiune de mari stăpâni de „pământuri supuse”, era ca atare, precumpănitoare în scopul garanției de dat actului domnului lor”. El socotește prin urmare, că „pe baza situațiunii lor de mari concesionari feudali ai domnului și astfel boieri locali prin forța lucrurilor și deseori desemnați ca atari, cei mai însemnați dintre dâșii și de asemenea, dintre dâșii, acei pe care alegerea voievodului îi chema în capul unei dregătorii, participau - m-aș încumeta să spun sub președinția lui - la cârmuirea țării” 2.

Este interesant de observat cu acest prilej, că ambii autori cari au arătat o deosebită înțelegere acestei probleme, sunt dintre acei cari nu împărtășesc „prejudicata împotriva feudalismului”, comună altor istorici români³, ci au căutat dimpotrivă să lămurească

vechile noastre instituții, în lumina așezămintelor structurii feudale, așa cum a cunoscut-o, în diferite faze și cu grade diverse de intensitate, întreaga Europă medievală. Dar pornind pe un drum atât de sănătos, și cu rezultatele atât de apreciabile la care ajung în studiile lor, ei n-au putut totuși să formuleze ca o situație de drept, poziția aceasta a „țării” în fața „domniei”, și să caracterizeze deplin solidaritatea păturii nobiliare, nu numai ca clasă socială, dar și ca factor politic, ceea ce constituie temeiul regimului de Stări. C. Racoviță a observat că „două fraze din actele din 1387 și 1393 ne-ar putea face să credem că în prealabil domnitorul convocase pe toți pământanii, adică boierii de moșie, le luase aprobarea și ceruse ca ei să depună în mâinile boierilor de divan împuternicirea de a garanta omagiul. În 1387 boierii lui Petru scriu: „*nostro nomine et aliorum omnium terrigenarum terre Valachie, qui în nos ad ipsum faciendum auctoritatem omnimodam transtulerunt*. Iar în actul din 1393 st spune: (text slavon) „după bunul și înțeleptul sfat al slugilor noastre și al boierilor noștri credincioși”. În realitate, probabil se socotea ca de la sine înțeles că boierii din consiliu au împuternicirea tuturor boierilor țării pentru orișice fel de acte; însă pentru că regele Poloniei putea să nu cunoască această orânduială, lucrul acesta se specifică în acte, ca să se cunoască cum că boierii, garantând, o fac în numele

1 în *Rev. Ist. Romană*, X (1940), p. 35 a extrasului.

2 *Două studii de ist. a dreptului românesc*, p. 18, 20.

3 V. mai sus.

b... - „... - i... lui priguini. nu r «11 U «l IU

Îi din consiliu garantau prin puterea lor de drept, dinainte remisă, chiar prin faptul larii lor în divan” 1.

Nici Dl. Dinu Arion nu crede în mai mult decât în împrejurări de fapt, variabile de *i* la caz. „Această stare de fapt, se întreabă Domnia sa, a putut oare ajunge a fi

normalizată re de drept? Luat-a naștere, mai ales sub influența Poloniei suzerane, ce își stabileșterirea, la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, luat-a naștere o instituțiune îizată, o adunare astfel a marilor boieri, ce-și atribuiau în mod constant anumite legii, în anumite prilejuri, în conducerea țării? Nu cred, în starea actuală a știrilor, în; nța unei asemenea instituțiuni, a unui seim, cum s-a scris de curând, cum vorbește din 25 iunie 1441 – seim asemănător celui în ființă în Polonia epocii. Asemenea uțiuni se nasc și se stabilesc cu vremea. Noi trebuie să avem totdeauna în vedere îi cel scurt, ce se petrece de la moartea lui Alexandru cel Bun (1432) la advenirea lui **n** cel Mare (1457). Într-un sfert de veac se pot încerca imitări, sau adopta numiri e, nu se înfiripează instituțiuni. Iar a ne gândi la existența de seime înainte de 1432, în niciun motiv la aceasta” 2.

Sunt aci două observații de făcut, prin care de altfel se lămurește și metoda cercetării re. Cea dintâi este rezultatul unei vechi experiențe, și privește raportul în care se află al și interpretarea³. Unei afirmații categorice a unui document contemporan, atunci n-ai alt text de opus, sau serioase motive de a-i pune sinceritatea la îndoială, nu e lată indicat de a-i substitui o interpretare proprie, întemeiată doar pe credința sau pe aentul că faptul amintit nu se încadrează în concepția pe care istoricul modern o are **b** împrejurările sau instituțiile pe care le cercetează. Mențiunea unei adunări a mii „pământene” e poate mai puțin precisă în actul moldovenesc din 1387, decât în Țara Românească din 1413, pe care l-am citat la locul său⁴. O procură poate fi i prin culegere de iscălituri și peceti, dar însuși faptul că e necesară presupunerea unei colectivități organizate, al cărei spirit corporativ se manifestă cu acest prilej, seim rămâne un seim, deci o adunare. Faptul că documentul care îl pomeneste înșiră ita a douăzeci de boieri (fără a socoti pe copiii lor), cifră de altfel obișnuită

și adesea ită în diplomatica moldovenească a epocii dintre Alexandru cel Bun și Ștefan cel mare de natură a contrazice denumirea adoptată. Se poate tot atât de bine să avem au o adunare de delegați, împuterniciți de „toți boierii moldoveni, mari și mici”, a nențiune urmează⁵. Nu se poate trece nici peste prezența a 54 de sfetnici (fără cinci care încheie actul din septembrie 1455, prin care Petru Vodă Aron, după ce arată sfătuit „cu boierii din sfatul moldovenesc și cu mitropolitul nostru, Domnul Teoctist, ați boierii mari și mici”, trimite pe logofătul Mihul la turci, pentru a plăti cei 2000

C. Racoviță, op. cit., p. 46 (extras). Sublinierea mea.

Dinu C. Arion, op. cit., p. 21 – 22.

V. în această privință G.I. Brătianu, *Tradiția istorică* despre *întemeierea statelor românești*, p. 47.

V. mai sus.

Doc. publicat de D.P. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, no 6, p. 34 – 37.

— 4

de galbeni ungurești, ce i se cer ca tribut de răscumpărare¹. Iar actul solemn de danie al Târgului Siretului și al Volhovățului către cneaghina Ringala, din 13 decembrie 1421, e dat *împreună* de voievodul Alexandru cel Bun, și de 51 de boieri „toți mari și mici”, al căror număr subliniază însemnătatea documentului și garanția ce i se acordă². Chiar fără a aminti încă de adunările în care se alegeau Domnii Moldovei, cari par a fi mult mai numeroase, sunt și aci exemple îndestulătoare de diete mai restrânse, în a căror alcătuire și convocare se simte desigur influența directă a adunărilor asemănătoare din Polonia. Dar faptul însuși că se poate aduce mărturia unui document din vremea lui Alexandru cel Bun, arată că perspectiva istorică e mai largă și mai depărtată în timp, decât sfertul de veac ce desparte 1432 de 1457. Problema nu poate fi deplin înțeleasă, decât dacă ne întoarcem la

începuturile principatului și privim împrejurările, nu numai cu cronicarul, de la descălecăre – dar chiar dincolo de ea, de la acele formațiuni nedeslușite cari o precedă și alcătuiesc atâtea pietre din temeliiile ei.

2. FEUDALITATEA ÎNAINTE DE DESCĂLECAT

Se poate spune acum aproape cu certitudine că descălecătorii porniți din Maramureș, în legătură cu luptele de graniță dintre unguri și tătari, au aflat la răsăritul Carpaților cel puțin atâtea seniorii și stăpâniri anterioare lor, câte vor fi fost voivodatele și cnezatele, ce le aflăm în ființă încă din veacul al XIII-lea, pe teritoriul Țării Românești. Trecem peste mențiunile din secolul al XI-lea și al XII-lea, din care se poate deduce cel mult existența unei populații românești, în ținuturile de mai târziu ale Moldovei³; rămân însă sigure acele cari înseamnă pe un „duce” sau voievod Olaha la 1247, în tabăra hanului tătăresc⁴; o luptă la 1277 între valahi și ruteni, care nu se poate localiza decât la marginile Moldovei; prezența în 1307, a unui voievod valah, în dependența voievodului Transilvaniei, dar vecin cu Haliciul; sosirea unui contingent tot de valahi, laolaltă cu ruteni și lituanieni, în expediția din 1325 a regelui Poloniei împotriva comitelui de Brandenburg. Sunt de adăugat la toate aceste date, pe care am avut prilejul să le discut mai amănunțit⁵, și acele amintite de curând de Dl. P.P. Panaitescu: „Aflăm că, la 1332, pământurile episcopiei de Milcov, episcopie catolică a ordinului minoriților, cum spune un raport trimis Papei, fuseseră încălcate de către «boierii (a *potentibus illarum partituri*)» din acele părți. Erau deci boieri cu moșii în Moldova de Jos, înainte de coborârea domniei în acele părți [...] La 1334 – 35, este pomenit, la Lemberg, *Alexe Moldaovic* –, adică fiul «moldoveanului», ceea ce nu înseamnă din țara Moldovei, care nu exista pe atunci, ci din *Târgul Moldovei*.

1 Hurmuzaki, *Doc.* II, 2, no DXIII, p. 669 – 671. P.

dată, cf. Fr. Babinger, Cel dintâi bir al Moldovei către Sultan, *Omăgiu către frații Alexandru și Ion Lăpedatu*, p. 4 și urm.

2 M. Costăchescu, *Doc. mold. În de Ștefan cel Mare*, I, no 46, p. 141 – 146.

3 Cf. G.I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, p. 161 – 162.

4 *Ibid.*, p. 156 și urm. Părerea Domnului Boldur, că ar fi vorba de un principe rus Oleg, *Studii și Cercetări*

Istorice, XX, p.312 – 313, rămâne o simplă ipoteză...

5 *Tradiția istorică*, p. 135 și urm.

fa. La 1352, regele Ludovic al Ungariei cercetează pe ruda sa, Cazimir al Poloniei și: e prin Bucovina, în care sunt menționate câteva râuri precum și *Târgul Siretului 1*. În: „cronica lui Długosz relatează, cu precizuni de date și amănunte ce par necontestabile, ediția nenorocită a polonilor în nordul Moldovei, la 1359, data reținută oficial pentru călcatul țării, dar în legătură cu lupta dintre doi voievozi, Petru și Ștefan, ce îi sunt 1 urmare anteriori. „Era deci și un alt voievodat, și desigur alteie pe care nu le știm” 2, această observație se leagă și comentariul – ca totdeauna erudit –, pe care editorul; i mai bogate serii de vechi documente moldovenesti, Dl. Minai Costăchescu, îl face cu ejul pomenirii, într-un hrisov de la 1419, a „Câmpului lui Dragoș”, care se întindea te hotarul județelor Neamț și Bacău „la nord și sud de pâraul Nichid și între Tazlău și trița”: „Nu e mai vechi Câmpul lui Dragoș decât satele de pe el, din care unele sunt siguranță din veacul al XIV-lea? Nu e oare vorba de Dragoș descălecătorul? Nu e vorba; de vreun vechi cnezat al vreunui Dragoș, găsit aici de descălecători? Sunt întrebări i răspuns. Oricum, la 1419, «Câmpul lui Dragoș» sună ca ceva vechi tare” 3.

Parte din orașele moldovenesti sunt sigur mai vechi: o pecete a Baiei, cu inscripție ia, are data 1300 – întocmai

ca și piatra de mormânt a „comitelui Laurențiu” din apulungul Munteniei. Sași veniți din Ardeal, de bună seamă și unguri sau secui, se vor; ezat încă de la începutul veacului la poalele răsăritene ale munților. S-a presupus chiar: urând, cu argumente temeinice, existența unui „coridor” unguresc spre Dunăre, în de de Jos ale Moldovei⁴.

La toate aceste mențiuni, cari duc spre izvoare apusene, trebuie adăose acele centesc legăturile cu Răsăritul. Rămâne enigmatic demnitarul imperiului tătăresc, *Ymor îs Molday*, al cărui nume apare într-un raport franciscan de la 1286. Dar e știut că întrea împărăției Kîpciakului – sau măcar hegemonia ei, se întindea până la gurile larii, unde o întâlnesc genovezii la 13435, iar în a doua jumătate a veacului al XIII-lea i jurul anului 1300, în partea de Răsărit a Moldovei de astăzi și cu deosebire în valea: ului, se găseau alanii sau *iașii*, al căror nume a rămas viitoareii cetăți de scaun a cipatului. În Ungaria, iazigii, de același neam iranic cu ei, apar amestecați cu cumanii, a căror supremație vor fi stat cei din Moldova, înainte de a-i supune cucerirea mongolă rilejul mării năvăliri în Rusia, Polonia și Ungaria, între 1237 și 1242. Și de la cumani.

1 *Interpretări românești*, p. 44, 104. I

2 *Ibid.*, p. 104. V. și discuția la C. Racoviță, op. cit., extras n. 4 și urm. și I. Nistor, *Lucius Aprobianus*.

Tării Șepenițului, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 3-a, XXIII, p. 143 și urm. V. acum și noua îretare a Domnului Șt. Pascu, *Contribuții documentare la istoria Românilor în sec. al XIII-lea și al XIV-lea*, din Cluj, Instit. de Ist. Națională, p. 53 și urm. despre căsătoria Marghitei, fiică a lui Bogdan, cu Ștefan vodul Șepenițului.

3 Doc. mold. În *de Ștefan cel Mare*, I, p. 134. Ei. N. Iorga, *Histoire des Roumains*, III, p. 249 și urm.

4 E o presupunere a lui Nicolae Iorga, reluată de teza

recentă a Domnului Lăzărescu. Cf. G.I. Brătianu, *Les le Hongrie et les principautés roumaines au XIVe siècle*. Acad. Roum., *Bulletin de la sect. hist.*, XXVIII.

5 V.G.I. Brătianu, *Vicina II*, *Rev. hist. du Sud-Est europeen*, XIX, p. 144.

de altfel, sunt urme neîndoielnice în toponimia țării¹, după cum sate de tătari suni încă pomenite în documentele moldovenești, în veacul al XV-lea².

Nu se poate de asemenea nesocoti nici mențiunea, atâta vreme neobservată, a cronicii lui Długosz, despre o acțiune războinică a valahilor, de obârșie latină, împotriva rutenilor, a căror stăpânire ar fi înlăturat-o din părți ale Moldovei prin presiunea lor numerică, și la urmă prin violență³. Această tradiție, care repetă acea mai veche cu trei secole, din cronica lui Nestor, confirmă existența unor cnezate slave, desigur ca rămășițe ale trecerii popoarelor de această origine prin aceste regiuni, ce au fost înlăturate la un moment dat de români, printr-o acțiune de recucerire, care amintește acea a Peloponesului sau a unor ținuturi ale Greciei asupra altor slavi, în epoca bizantină⁴.

În sfârșit, dacă pasajele cunoscute ale „Descrierii Moldovei” de Cantemir, în privința unor vechi „republici” în Vrincea, la Tigheciu sau la Câmpulungul din Bucovina, pot fi interpretate ca mărturii ale unor autonomii locale în cadrul principatului, care le-a cuprins ca atari în hotarele sale, dovezi despre un asemenea regim de autonomie comunală răsar în veacul al XV-lea la Cetatea Albă, portul de la limanul Nistrului; se știe că s-au aflat bani de aramă cu capul de bour, dar cu numele orașului așa cum îl redau izvoarele grecești: *Asprkastru*, iar instrucțiuni genoveze din 1458 și 1472 arată că s-a tratat cu un *dominus et communitas Mocastri*, deși sub domnia lui Ștefan cel Mare, nu e nicio îndoială asupra stăpânirii acestui voievod în (etatea unde își numea pârcălabii⁵. E deci foarte probabil că și acest vechi centru comercial, unde negustorii

genovezi sunt cunoscuți de la 1290, a păstrat sub domnia Moldovei, în care e cuprins în veacul al XV-lea sub Alexandru cel Bun, dar poate și mai de vreme6, privilegii de a bate monedă și de a întreține legături de negoț, asemănătoare cu acele ce deosebeau marile Comune medievale din Apusul Europei.

Imaginea ce rezultă din toate aceste informații, de obârșie atât de deosebită, ne arată că descălecatul s-a suprapus unui complex de organizări politice mai vechi, unele băștinașe, altele rezultate din aluviunile năvălirilor și stăpânirilor străine, cari s-au succedat între Carpați și Marea Neagră în decursul veacurilor, sau ale pătrunderii comerciale, pe căile negoțului internațional, ce străbat aceste regiuni. „Este clar, scrie în această privință Dl. P.P. Panaitescu, că Moldova, înainte de întemeiere, era o regiune bine populată, avea o organizație politică cu orașe, ceea ce arată o viață economică de schimb, o armată, ceea ce înseamnă și șefi militari. Organizația anterioară întemeierii, presupune o reglementare a proprietății și clase sociale la fel ca la celelalte ramuri de români, în Ardeal și Țara

1 Cf. A. Philippide, *Originea Românilor*, II, p. 360 și urm. Cf. G.I.Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*.p. 43.

2 M. Costăchescu, *Doc. mold. În de Ștefan cel Mare*, I, n. 31, 32, p. 92 – 96.

3 Długosz, *Hist. Polonicae. ed. 1711*, col. 1122 – 1124. Cf. G.I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 135 și 245.

4 Asupra acestor împrejurări, expuse de M. Vasmer, *Die Slaven în Griechentaru*, Berlin, 1941, v.

considerațiunile paralele ale lui E. Petrovici, Daco-Slava, *Dacomnwnie*, X, p. 235 și urm. și Les Slaves en Grèce et en Dacie, *Balkanica*, VII, 2 (1944), p. 465 și urm.

5 Cf. P. Nicorescu, Monede moldovenesti bătute la Cetatea Albă; N. Bănescu, *Maumcastrum – Moncastm – Cetatea Albă*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 3-a,

XXII, p. 171 – 172. Cf. G.I. Brătianu.

Vicina II, *ibid.* p. 160 – 161.

6 Documentul contestat din 1374 e totuși publicat de M. Costăchescu, *Doc. mold. În de Ștefan cel Mare*.

I.noi.

lăneasca”. A.m mai avut prilejul de a examina contrastul pe care îl oferă alăturarea tor realității cu tradiția istorică a descălecatului în țară pustie, așa cum a fost formulată târziu, înfățișându-l pe Dragoș Vodă pornind la vânat după miticul bour, pe căi nblate în desișul codrilor, asemănător altor „descălecători” ale popoarelor din stepele ritene, cu a căror legendă se potrivește această descriere². A fost desigur o tendință a iografiei, așa cum a fost scrisă la un moment dat, din îndemnul și porunca Domnului curtea sa, de a nesocoti acest trecut îndepărtat, și de a purcede numai din clipa ălecatului, ca de la un nou *Domesday Book* să organizării de stat moldovenesti³. Dar lui însuși ce s-a urmărit arată că toate aceste formațiuni anterioare, integrate în a douaitate a veacului al XIV-lea în întinderea progresivă a voievodatului „din munți până are”, își lăsaseră urmele în structura politică a Moldovei, prin existența atâtor drepturi ivilegii cari îngrădeau puterile domniei, în virtutea reciprocității de obligațiuni; ntă sistemului feudal.

Dar și domnia, coborâtă din Maramureș, a păstrat, în prima ei fază, aspectul de itănie” printre alte cete, în grupul familiilor senioriale cari trecuseră munții, jmentele ungurești contemporane opun neamul „credincios” al lui Dragoș și endenții acestuia, acțiunii răsculatului Bogdan, care i-a înlăturat din „*terra nostra luana*” în schimbul căreia capătă moșia Cuhnea din Maramureș, a rebelului care s-a it dincolo de munți⁴. Se vede o luptă între două familii de feudatari, dintre care una; les să păstreze legăturile de vasalitate cu Coroana ungară, iar cealaltă-le-a rupt, poate L-ai în urma rivalității cu oamenii rămași

credincioși regelui, și bucurându-se de tirea sa. În viața feudală a Maramureșului, unii s-au încadrat în ordinea introdusă de țările maghiară, luând loc în sfatul seniorilor ei, în care neamul Dragffy a deținut nate demnități – ceilalți, apărând vechi privilegii de feudalitate băstinașă ale țării românești, au căutat în cele din urmă păstrarea acestor „libertăți” în sens real, așezându-se dincolo de lanțul Carpaților⁵. Nu a fost deci la început niciun fel de ierarhie, care să impună superioritatea dinastică a unui neam asupra altora: în s-a desfășurat din procesul de rivalitate între seniori învrăbiți, din care unul mai nic, s-a făcut „căpitan” de expediție și substituindu-se vasalului regelui Ungariei, a ieșit țara Moldovei, cu ajutorul vasalilor și „vitejilor” săi proprii. Faptul că vechile mentalități moldovenești arată mai mulți sfetnici ai domnului purtând aceste titluri – a desigur trebuie să le dăm înțelesul lor medieval unguresc de „cavaleri” și „servitori ai regelui”: „Dzula căpitaneus în 1387 [...], Ionaș Viteazul, Dragoi Viteazul, Costea izul, Dragoș Viteazul, Grozea Viteazul și Brațul Viteazul”⁶ – este îndeajuns de

1 *Interpretări românești*, p. 45.

2 Cf. G.I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 215.

3 *Ibid.*, p. 140.

4 Cf. Lukinich, *Doc. Valachorum*, n. 109, p. 144 și urm., și 141, p. 178 și urm. (20 martie 1360 și 3 de 1365).

5 V.I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944, p. 55 și urm.

6 M. Costăchescu, *Doc. mold. În de Ștefan cel Mare*, I, p. 9, n. 4. V și Dinu Arion, op. cit., p. 16, n. 30.

Izaki, *DocA*, 2. Anexă III, p. 817 – 18. Mai e de adăugat Minai Ioniș Viteazul din actul de omagiu de la caracteristic, în 1 ara Komaneasca, nu am imamii aecai un contemporan ai jur, taie poai – i acest titlu: viteazul Neagu sau Neagoe, de la 13691. E un criteriu mai sigur pentru a

stabili aportul maramureșean în alcătuirea nobilimii moldovenești, decât onomastica, ce indică prea puține nume cu aspect specific al acestui loc de obârșie, dar „în plus [...] o influență rusă apuseană, ce lipsește în Țara Românească (nume de boieri moldoveni în veacul XV: Dajbog, Drag, Bratei, Iurg, Dolh, Stravici, Ulea, Clănău, Domăncuș, Moghilă)” 2.

Faptul acestei influențe, la care se adaugă aceea din limba și formularul însuși al vechii cancelarii moldovenești, în care înlocuiește pătrunderea bulgară, ce se constată în acea a Țării Românești, deschide încă o problemă: aceea a lămuririi ei istorice și a elementelor cari au transmis-o. Dl. Boldur, în studiul său mai vechi, și în unele observații mai recente ale D-sale în legătură cu „întemeierea Moldovei” 3, le atribuie misterioșilor bolohoveni și brodnici, pe care îi socotește români, așezați mult mai spre Nord și Nord-Est de regiunea locuită în med obișnuit de poporul nostru, adică dincolo de Nistru, pe cursul superior al Bugului, și al Stryiului. Aceștia, în urma năvălirilor tătărești, cari au zdruncinat principatul de Halici de care depindeau, s-ar fi îndreptat spre Miazăzi și ar fi dat Moldovei, unde s-au așezat „un caracter pronunțat nordic și nicidecum vestic, purtând pecetea influenței politice și culturale ruso-galițiene” 4. Problema acestor elemente de populație din părțile de răsărit ale Galiției, în plină regiune etnografică ucraineană, a mai fost discutată și va mai face încă obiectul altor polemici și cercetări. Asemănări între numele „bolohovenilor” și al valahilor nu se pot tăgădui, ca și unele potriviri toponimice între regiunea locuită de ei și Moldova. Dar aceste dublete toponimice se lămuresc tot atât de bine prin fenomenul general al expansiunii slave, care și-a lăsat urmele în toată această regiune geografică, după cum și influențele de cancelarie, și numele rusești ale boierilor moldoveni, pot fi rezultatul atingerii de hotar a Moldovei cu principatul mai vechi al Haliciului, în condiții

asemănătoare acelor ce explică, la Miazăzi, contactul Țării Românești cu Bulgaria⁵. Pot fi și supraviețuiri ale unor organizații politice locale, din partea de Nord - Țara de Sus - a Moldovei, unde această influență, sprijinită pe fenomene constante de întrepătrundere demografică între români și ruteni, va fi fost mai sensibilă și mai durabilă. Ea corespunde și versiunii păstrate de aceeași tradiție a descălecatului moldovenesc, care pretinde că în pustiu în care s-au așezat întemeietorii, „de sânge s-au lăsat românii în gios și rușii în sus”, aceștia din urmă fiind colonizați din „țara leșască”, prin mijlocirea legendarului „Ețco prisăcariul” 6. Reținem deocamdată din aceste controverse, pentru chestiunea ce ne interesează aici, că domnia întemeiată în Moldova, în condițiile amintite, s-a găsit de la început îngrădită și zăgăzuită, atât de reprezentanții unor numeroase puteri locale, cari au acceptat să-i fie vasali, cât și de elementele feudale

1 V. mai sus. Cf. A. Boldur în studiul citat mai jos despre „întemeierea Moldovei”.

2 P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 55. Cf. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 264 - 265.

3 *Contribuții la studiul ist. Românilor*, I, p. 111 și urm. (V. și harta la p. 128); întemeierea Moldovei.

Studii și Cercetări Istorice, XIX, p. 185 și urm.

Ibid., p. 186.

5 Sunt de acord cu Dl. Boldur că nu e nevoie de a se presupune o stăpânire efectivă a principilor de Halici asupra teritoriului Moldovei de mai târziu, deși influența lor s-a făcut simțită în aceste părți în veacul al XII-lea.

6 Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *Let. Țării Moldovei*, ed. C.C. Giurescu, p. 11.

r i. ujuu. iuiw. i a-cai iuiiu Ioane vechi și foarte larg de oameni și de instituții, trebuie privite așezămintele ordinii de stat moldovenești, în perioada în care izvoarele ni le fac mai deplin și mai bine cunoscute.

3. DOMNIA ȘI STĂRILE ÎN VEACUL AL XV-LEA

După cum s-a mai relevat, primul document intern care face cunoscută „credința tuturor boierilor moldoveni”, dintre care 14 sunt anume amintiți, este dania lui Roman Voievod din 30 martie 1392, a trei sate de pe Siret lui Ionaș Viteazul 1. Data relativ târzie, se justifică prin faptul că actele anterioare interne ce ne sunt cunoscute, sunt numai două, din care unul, acel al lui Iurg Koriatovici din 1374, nu e considerat autentic de cei mai mulți istorici; totuși, deși nu înșiră martorii, el menționează și „credința boierilor moldoveni” 2. Cel de al doilea, dat de Petru Vodă la tfârlău, la 1 mai 1384, poartă și el iscălitura a trei boieri de sfat, Porucino, Bârfă și Jule; dar e o danie în limba latină, către biserica *catolică* din Târgul Siretului, întemeiată de Doamna Mărgărita (sau Mușata), mama voievodului³. Dacă pentru cel mai vechi din aceste acte – în cazul în care nu l-am înlătura ca fals – s-ar putea invoca o variațiune în formularul cancelariei, ce nu ar fi fost încă statornicit la acea dată, pentru cel de al doilea este vorba de un caz special, care: comporta desigur și reguli diplomatice deosebite. Cu atât mai puțin se pot deci trage: concluzii, în ce privește lipsa din ele a înșirării obișnuite a boierilor, ca întărire a unei lotărâri domnești⁴.

Că faptul trebuie înțeles astfel, o dovedește nu numai mențiunea, dar actul deosebit J mandatarilor boierimii moldovene, care confirmă la 26 septembrie 1387 omagiul de fasalitate al voievodului Petru către regele Vladislav Iagello. Am amintit mai sus mputernicirea pe care au căpătat-o „din partea tuturor pământenilor țării Moldovei”, și titlesul acestui termen, care este echivalentul aceluia de *regnicolae*, folosit de documentele ngurești. Câțiva ani mai târziu, la 1395, angajamentul e luat de pan Brațul, pan Stanislav, an Minai și pan Șendrea, că Ștefan Vodă, urmașul lui Petru, va merge să se supuie regelui cu boierii și cu panii” 5. Și într-adevăr, actul de omagiu de la 6

ianuarie din același an, și cum se află transcris, cuprând formularul a două documente: acel al voievodului, și cel al „panilor și boierilor țării Moldovei” - nu numai cei zece numiți în frunte, dar și alți pani, boieri pământeni” - cari jură și ei credință regelui Poloniei, ba chiar se leagă \ împiedice pe Domnul lor să pună ceva la cale împotriva regelui⁶. E deci o legătură de isalitate directă de la suzeranul suprem la vasalii vasalului principal (*arrièrevasaux*), în inul aceleia pe care regii normanzi au introdus-o în ierarhia feudală a Angliei, după îcerire⁷. La 25 martie 1400, Ivașcu, fiul lui Petru Voievod, jurând credință în

1 M. Costăcbescu, *Doc. mold. În de Ștefan cel Mate*, I, no 3, p. 7.

2 *Wid., no *, p. 1.

3/ta/., no 2, p. 4 - 5.

4 Dinu C. Arion, op. cit., p. 4, n. 1 bis.

5 M. Costăchescu, *Doc. mold. În de Ștefan cel Mare*, II, no 166, p. 609 și urm.

6/6K/... nol67, p.bilșium.

7 Cf. M. Bloch, *Lasocietă/ & x/ale*, II, p.229.

eventualitatea că ar ajunge „domnitor și voievod în ocina mea, țara Moldovei”, cu sprijinul regelui Vladislav și al marelui cneaz Vitolt al Lituaniei, încheie de asemenea legătura „cu toți boierii mei moldoveni și cu toată țara Moldovei” 1. Un caz interesant îl prezintă omagiul din 1402 al lui Alexandru cel Bun; el se află întărit de făgăduința lui „pan Costea Valahul”, concepută în aceiași termeni ca actul boierilor de la 1395, deci prevăzând și angajamentul de a împiedica orice acțiune potrivnică a voievodului vasal împotriva regelui suzeran². E de crezut că garanția lui Costea, fruntaș printre fruntașii țării, este și ea expresiunea unui mandat ce îi conferă, în această împrejurare, o calitate asemănătoare acelei a palatinului în regatul Ungariei³. La 1404, într-adevăr, Alexandru depune

omagiul împreună „cu slujitorii noștri, pani valahi, pământeni moldoveni” ale căror 15 peceti atârnă alături de cea domnească, în josul hrisovului care obligă pe „toți boierii moldoveni” 4. De asemenea pactul din 25 mai 1411, care nu este atât o înnoire de credință – inutilă după dreptul feudal, între persoanele acelorași contractanți – cât o alianță împotriva unei eventuale agresiuni a regelui unguresc, cuprinde de asemenea formula: „Împreună cu panii noștri” 5.

Nu avem de analizat aci conținutul politic al acestor documente, și cauzele cari orientează principatul Moldovei către Polonia, după unirea acestei țări cu Lituania la 1386, prin căsătoria lui Vladislav Iagello cu Iadviga, și revenirea „Rusiei Roșii”, adică a Galiției orientale, sub stăpânirea polonă. Ne putem referi în această privință la cercetările Domnului P.P. Panaitescu⁶ și la studiul lui C. Racoviță⁷, care a examinat chestiunea în amănunțime și din toate punctele de vedere, pentru perioada ce se întinde de la 1387 – primul act de omagiu al lui Petru Voievod – la 1432, la sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun. Complicațiile externe ale acestei jumătăți de veac, și jocul diplomatic al voievozilor moldoveni, între Ungaria și Polonia, sau, la un moment dat, între Polonia și Lituania, ne interesează aci mai puțin, decât rolul politic al nobilimii moldovene care apare în această succesiune de acte domnești ca un corp organizat și solidar, a cărui continuitate prezintă o mai mare garanție, decât cea a unei domnii, destul de nestabile în primii cincizeci de ani ai existenței ei, și care de-abia din timpul lungii stăpâniri a lui Alexandru cel Bun, se găsește „așezată” pe temelii mai sigure. E de altfel caracteristică și formula ce revine chiar în acest timp în documentele interne. „Iar după viața noastră, cine va fi Domn în țara noastră a Moldovei, din copiii noștri, sau pe cine Dumnezeu va alege să fie, acela să nu-i strice fără vina lui [...]” 8. Eventualitatea trecerii domniei în alt neam,

care în Țara Românească se exprimă târziu, cu un accent de îndoială în vremuri tulburi, este înfățișată aci ca o regulă de care se ține seamă, în plină perioadă de liniște și înflorire. Peste câteva decenii va reveni mai des acea care restrânge ipoteza la „ori pe cine Dumnezeu va alege

1 M. Costăchescu, op. cit., II, no 170, p. 619 și urm.

2 *Ibid.*, no 172, p. 623 - 24.

3 Cf. IV, *Adunările de Stări în țările Europei de Răsărit dunărene*.

4 M. Costăchescu, op. cit., II, no 173, p. 625 - 27.

5 *Ibid.*, no 177, p. 637 și urm.

6 *Interpretări românești*, p. 107 și urm.

7 V. mai sus.

8 M. Costăchescu, op. cit., I, no 38, p. 113 (20 dec. 1414).

...J din rrații noștri sau din seminția noastră” 1, nuanță de legitimitate care coincide însă cu; respectiva unei noi dezbinări lăuntrice, sub fiii lui Alexandru cel Bun. Deși cronicile menționează, în scurtele lor însemnări pentru această vreme a începuturilor, demnitatea alegerii la înscăunarea domnului - iarăși o trăsătură specifică regimului deari - aceste aluzii, ca și rostul de corp organizat în viața statului, al boierimii, ne lasă i presupunem că ea a avut loc și atunci, mai ales la schimbările cari înlocuiesc o linie omnească prin alta.

Despre alcătuirea sfatului domnesc mai restrâns - *rada* în textul slavon -, sau a vanului cum e numit de obicei, deși acest termen oriental nu e potrivit pentru regimul udai al veacurilor al X^{le}-lea și al XV^{le}-lea, iarăși nu avem a ne ocupa prea mult, ea fiind reetată și cunoscută. S-a observat că în Moldova ca și în Țara Românească, locurile de inte ale sfetnicilor, a căror credință e invocată în mod obișnuit, nu sunt atunci ale acelora vestiți cu o slujbă sau dregătorie; dimpotrivă, ei încheie șirul, care începe cu alți „pani”; căror însemnătate nu se măsoară

după funcția ce se deține vremelnice, ci după moșiile pe care le posedă „uric cu tot venitul”. Încă de atunci apar în Moldova seniori de întinse domenii, ca Mihail Logofătul, ale cărui posesiuni, cu frații săi Duma și Toader, se întind peste 50 de sate și seliști, sau ruda lor, popa, pe urmă protopopul Iuga, alt potentat teritorial acestei epoci². Această situație în sfârșit, după numărul și întinderea „pământurilor puse” care apar și în documentele externe, este deosebit de limpede în perioada de după înălțarea domniei de consolidare a lui Alexandru cel Bun, sub fiii săi adesea învâlbîți, Ilie și Ștefan.

Nu e locul de a intra nici în amănunțele acestor certuri pentru domnie, cari ajung la împlinirea unei duble stăpîniri, chiar cu o delimitare teritorială, pentru a isprăvintr-un șir de sângeroase tragedii. Ne ajunge să constatăm că întotdeauna, în asemenea cazuri, în paguba puterii domnești slăbite de luptele concurențelor, crește acea a celorlalți tonul al vieții de stat, mai ales când alcătuiesc corpuri constituite, capabile de a-și manifesta voința și de a înclina cumpăna politică într-un sens sau altul.

Specialiștii au deosebit acest caracter al domniei duble a lui Ilie și Ștefan. „Orice iune a lor se sprijină pe boieri, nimic nu puteau face, fără consimțămîntul lor, de aceea năruia mărturiilor în acte ajunge la cifra 30, sau chiar și 31, iar în omagiul către regele crește la 35. Aceeași cauză de atotputernicie boierească explică și faptul că din totalul de 109 acte, date de Iliaș și Ștefan în cursul domniilor lor, 95 sunt destinate boierilor. Și același motiv lămurește și faptul că de îndată ce Ștefan ajunge să domnească pe toată țara, după orbirea fratelui său, în primul act original cunoscut de la el apar 32 boieri martori, pentru ca numărul lor să ajungă nu după multă vreme, ci numai după luni, la 42”³. Ajunge să amintim numărul mărturiilor din Țara Românească, ce nu atinge cifra de 16, dar de obicei

se menține între 8 și 124. împrejurările tulburi se lungesc prin dese schimbări de domnie, până la 1457.

1 M. Costăchescu, *op. cit.*, I, no 146, p. 451 (15 iunie 1436).

2 *Ibid.*, p. 501 și urm.; 165 și urm.

3 D.P. Bogdan, *Acte moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, p. 9.

4 Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 12, n. 22.

În aceste condiții, adeviziunea boierilor moldoveni la omagiul către regele Poloniei are mai mult ca oricând înțelesul unei garanții de permanență: 31 din ei iscălesc și 11 pecetluiesc actul din 4 iunie 1433 al lui Ilie¹. Și aci se face mențiune de „toți boierii moldoveni”. Către sfârșitul anului însă, regele Vladislav promite sprijinul său lui Ștefan, și marii sfetnici ai Coroanei întăresc legătura în numele lor². La 13 ianuarie 1434, boierii moldoveni – în cea mai mare parte aceiași! – întăresc omagiul lui Ștefan ca Domn al Moldovei³. Mai târziu intervine înțelegerea, care împarte între frați Țara de Sus și Țara de Jos, poate urmând limita unor diviziuni mai vechi, dinainte de descălecat.

În afară de numărul mărturiilor, alte trăsături deosebesc rosturile politice ale nobilimii, în perioada domniei comune. Într-un interval de câțiva ani, accentul cade tot mai mult pe „pământurile supuse” ce le deține ca feude și pe care i se întemeiază puterea. Dacă la 1433, în actul de omagiu apăreau numai doi sfetnici cu mențiunea: „de la Dorohoi” sau „de la Frătăuți”, ceilalți fiind amintiți doar cu numele⁴, la 1436 cei mai mulți își adaugă și domeniul: „pan Vâlcea de la Lipnic și pan Isaia de la Baia, pan Petru vornic de la Hudineț, pan Ucleatea de la Zubrouți, [...] pan Stanciul de la Buhăești, pan Stan Bârlici de la Voroneț [...]”⁵. E însă izbitoare asemănarea ce o prezintă aceste titulaturi cu acele cari desemnează pe sfetnicii Coroanei polone, în actul prin care confirmă

făgăduiala regelui, dată lui Ștefan în decembrie 1433: după cinci prelați, în frunte cu arhiepiscopul de Gnezno și Zbigniev al Cracoviei, urmează într-adevăr: „Micolai din Mihalov, pan și staroste de Cracovia, voievozii Sudivoi din Ostrorog de Poznania, Spy tek din Târnova de Sandomir, Andrei din Domabor de Kalisz, Martin din Kalinov de Sieradz, Subor de Lanczytz, Ian din Lihin de Brest, Iarant din Brucova de Vloclav, Ian Muzik din Dubrova de Lwów”⁶. Obiceiul de a arăta și domeniul după nume, de modă feudală apuseană, a pătruns deci în Moldova prin Polonia.

Dar nu la această particularitate se mărginesc influențele și asemănările din țara vecină, unde tocmai atunci regimul de Stări prinde a se înfripa mai temeinic. E o întrebare dacă, în calitatea sa de vasal, domnul Moldovei își avea locul în dieta polonă a regatului (care se constituie peste cele locale ale provinciilor, în veacul al XV-lea) sau în senatul marilor demnitari. Există de altfel și un precedent: în prima jumătate a secolului, despotul sârb, vasal al regelui Ungariei, lua parte la dietă⁷. Se pare că măcar reprezentanții Domnului Moldovei au luat parte la alegerile regale din Polonia în 1434 și 1501; Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, va fi de asemenea chemat la 1506, și urmașul său Ștefăniță invitat să ia parte la ședințele senatului polon, de către regele Sigismund I⁸. Ba un raport venețian

1 M. Coslăchescu, *Doc. mnid. În de Ștefan cel Mare*, II, no 182, p. 650 și urm.

2 *Ibid.*, no 183, A. și B., p. 652 și urm.

3 *Ibid.*, n. 185, p. 665 și urm.

4/*ibid.*, n. 182, p. 650.

5/*foii*/. n. 202, p. 702.

6 *Ibid.*, p. 658 – 59.

7 C. Jirecek, *Gesch. der Seiben*, II, p. 269: investirea despotului Gheorghe de către regele Sigismund al Ungariei la 1427.

8 P.P. Panaitescu, op. cit., p. 120 - 121. V. și scrisoarea lui Petru Rareș din 21 februarie 1534 în care arată că nu se simte legat față de regele polon, care și-a asociat fiul la tron, fără a-i fi cerut jurământul către acesta. Hurmuzaki, Doc. Supl. II, I, p. 23.

v-a în veacui ai A.v-lea, ca urmare a omagiului depus de voievodul Moldovei, i se rezerva acestuia al doilea loc în senatul demnitarilor Coroanei, după arhiepiscopul primat de Gnezno¹.

Era deci o situație ce semăna într-o măsură oarecare - nu deplin însă - cu acea pe care vor încerca s-o instituie tratatele din 1595 cu principele Ardealului, ale căror consecințe le-am examinat în privința Țării Românești². E vădită în această epocă o confuzie de granițe, de noțiuni și de oameni între Polonia și Moldova: sunt și mărturii de legături directe între nobilii poloni și moldoveni, de o parte și de alta a hotarului, ca acele pe care le dovedesc convențiile între starostele de Sniatin și Colomeea, Mujilo de Buczacs, și logofătul Mihul, pentru adăpost la nevoie, sau operațiuni financiare³. Un istoric polon care s-a ocupat în repetate rânduri de relațiile țării sale cu principatul vecin, și a adus astfel prețioase contribuții istoriei noastre, Olgierd Gdrka, a presupus că și luptele între Ilie și Ștefan nu sunt străine de rivalitatea ce opunea, la aceeași dată - șleahta micii nobilimi magnaților din Polonia, conduși de cardinalul Zbigniev Olesnicki⁴.

E un fapt că după unirea mai strânsă de la Horodlo, în 1413, care stabilește legături între nobilimea polonă și cea lituaniană, mergând până la „parlamente” comune⁵, Starea nobiliară din țările Coroanei iagellone își întinde și își sporește mereu privilegiile. Actul de la Iedina (1430) conferă membrilor ei pe acel de a nu putea fi arestați fără judecată - *neminem captivabimus, nisi jure victum* -, iar statutele din Nieszawa, în 1454, vor îngredi puterile regelui prin cuvântul adunărilor, fiind considerate ca un

fundament al regimului de Stări al Poloniei⁶. E firesc ca aceste împrejurări să fi avut o influență directă asupra acelor din Moldova.

Nu e deci numai o coincidență că cele mai precise relații despre rostul Stărilor moldovenesti sunt din această epocă; după cum s-a văzut însă, ele nu constituie o apariție sporadică, sau o simplă imitație a unor forme politice străine, ci înseamnă un punct culminant al unei întregi dezvoltări, a cărei obârșie este însăși întemeierea principatului. Sub voievozii Ilie și Ștefan, dovezile într-adevăr se înmulțesc.

Am mai amintit actul de omagiu al lui Ilie din 19 septembrie 1436. El este depus la Lwdw „împreună cu întreg sfatul nostru, cu cavaleri (*ritetmi*), boieri și nobili din cetăți, orașe, cu ținuturile supuse și din fiecare stare (*stadia*) sau rang (*nedu*) de oameni supuși nouă” ⁷. Deosebit, dar în aceeași zi, „toți cavalerii (*riteri*) și boierii și sfatul mai înainte numitului și prea puternicului Iliăș Voievod, Domnul Țării Moldovei, împreună cu toate pământurile supuse și cu toți aceștia, cari vor fi în aceste pământuri” depun și ei jurământul de credință și ajutor⁸. E vorbă acum în mod neîndoielnic de Stări, iar acea mai numeroasă și mai puternică a nobililor se împarte în trfeptele distincte ale boierilor (cei din sfat și vut a? u

1 Hurmuzaki, *Doc.* III, 2 no CCCCLIII, p. 374.

2 V. mai sus.

3 Hurmuzaki, *Doc.* I, 2 no DCXCI, p. 888 - 89; II, 2, no CXV și CXVI, p. 135 - 136.

4 Citat de P.P. Panaitescu în cursul său (litografiat) despre *Istoria Poloniei* (1937), p. 171 - 172.

5 O. Halecki, *La Pologne*, p. 104.

6 E.H. Lewiński Corvin, *The Politica! Hist. of Poland*, p. 89, 99 și urm.

7 M. Costăchescu, *Doc. mold. În de Ștefan cel Mate*, II, no 201, p. 698 - 699.

8 *Ibid.*, II, no 202, p. 701 și urm.

cenani; și a *cavaenior*, cari nu mai suni desemnați prin termenul unguresc de „vfej”, adus din Maramureș, ci prin acel german de „ritter”, trecut prin mijlocirea polonă. Edeci o reprezentare colectivă de categorii sociale, cari împreună constituie „Țara Molhd”, fără de asentimentul căreia Domnul nu se poate lega. Se înțelege astfel mai bine temui de „seim”, folosit de scriitorul actului din 25 iunie 1441, prin care voievozii Ilie și Ștefan întăresc sate și seliști slugii lor, „pan Vlad Jicov”. E o adunare de boieri, din care Diși adaugă „credința” acelei a celor doi domni; ea se ține în satul Bulgari „ce era așezapteun pârau Crasna din Roman, sat ce astăzi se numește Bătrânești”. „Din cele expuse, ningă editorul documentului, Dl. D.P. Bogdan, se vede că seimurile se întruneau unfaân provincie, la țară, pe câmp” 1. Domnia sa face firește aluzie la adunarea din câmpia Dirijlâtii, unde Ștefan cel Mare va fi ales Domn al Moldovei; dar și în afară de acest exemplu apropiat, sunt destule cazuri, mai ales în regimul de Stări din țările germane, îi cari adunările se țin sub cerul liber, la un loc anumit, desemnat de tradiție. Tot astfel seina și nobilimea maghiară, atunci când membrii Ordinului se înfățișau *viritim*, perșii în cazul ce ne interesează aci, e de presupus că nu numai pentru dania către Vlad Jicovseva fi adunat boierimea Moldovei. Ca de obicei însă, în dietele sau „parlamentele” de-acest gen, se rezolvau cu această ocazie, pe lângă chestiuni mai importante care conștiau motivul principal al adunării, și o serie de afaceri mai mărunte, judecăți, scutiritaii, folosindu-se prezența într-un singur loc a Domnului și a celor mai de seamă sfetnici. Întâmplarea face însă să nu știm de „seimul” de la Bulgari, decât prin acest aspect omeum lăaturalnic al său, motivul de căpetenie al convocării rămânând necunoscut. Din «astă cauză, nu se poate de asemenea trage nicio concluzie sigură despre numărul aceloware au luat parte.

Pentru actul de danie ce ne-a parvenit, nu era nevoie de adeverințioai multor boieri, rămânând însă foarte posibil – chiar probabil – ca adunarea în virea unor scopuri mai însemnate, să fi fost mai numeroasă. Se poate de asemenea ca stocicii prezenți să fi avut o delegație, care nu credem că era implicită, ci trebuie în acest caz să fi îmbrăcat forma unui mandat anumit, în împrejurările tulburi și schimbăcioastele Moldovei de atunci.

Nu mai puțin interes provoacă, în omagiul de la 1436, mențiunea orașelor. Cătacea dată și ele alcătuiau o colectivitate sau Stare deosebită, ne-o dovedește porunapițin anterioară (19 decembrie 1435) a lui Ștefan Voievod, trimisă „tuturor șoltuzilor și pârgarilor din toate târgurile ce sunt în țara noastră”, pentru a-i opri de a pune piedici negoțului brașovenilor, căruia i se asigurase recent libertatea de circulație². Că târgoveții, în mare parte străini, erau chemați uneori ca specialiști în chestiuni economice sau financiare, să ia parte la lucrările sfatului domnesc, ne-o arată hotărârea de la 5 iunie^{W9}, sub Alexandru Vodă, în procesul intentat de pârcălabul Coste lui Gheorghe Herejiul, pentru neplata unui împrumut de 800 de zloți. Dialogul e destul de pitoresc peiiica Nicolae Iorga să-i fi făcut loc în Istoria Românilor: „Și Gheorghe atunci nu s-a apârat.

1 D.P. Bogdan, *Acte moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, no 6, p. 34 și urm. V. și comentai, P

8 – 11. De fapt e localitatea unde s-a dat mai târziu la 1486, bătălia între Ștefan cel Mare și Hronoda saitoiot, care poate fi *Șcheia* (Bulgari-șchei). Cf. O. Gorka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, *Rev. Ist. RonwHi*-VI, p.67.

2 M. Costăchescu, *Doc. mold. În de Ștefan cel Mare*, II, no 198 și 199, p. 693 și urm.! *

În mi cu uuțiiuiui, însă eu am oit să-mi fac câștig cu banii tăi, am cumpărat de la Petru Voievod vama și hereghiea și 1 aceasta m-am înșelat și banii tăi i-am

mâncat și acuma sunt vinovat către tine. Și pan! este a spus: nefiind vinovat față cu alții, dă-mi banii mei. Iar Gheorghe stând a spus: nu în alta în sufletul meu decât satul ce mi-a dat Ștefan Voievod lângă Vaslui, cu moară, și zisele mele, ce eu singur am dobândit în Corn, în Suceava, ia, pan Costea, căci alta nimic u am, și ce va fi mai mult, tu, pentru Dumnezeu, iartă-mă. Și atunci au fost multe cuvinte, intru că lui pan Coste i s-a părut că are puțin pentru banii săi”. Până la urmă însă se năpăcă, și Domnul confirmă înțelegerea, împreună cu 20 de sfetnici, fiind însă de față și câți boieri mari și mici”. Dar documentul adaugă: „Și târgoveți, oameni buni, au fost la; casta, pe numele lor, Vasilcea vameș, Nichil voit, Serchiz voit armean, Toma și alți uneni buni, cari au fost la aceasta”. Fiind vorba de împrumut pentru finanțarea vămii și monetăriei, arendate de Domnitor, au fost chemați la sfatul domnesc ca să dea păreri ompetente, ca experți, vameșul, primarul (*vogt* – voit, ca în Polonia) german al Sucevii, ickel, și cel armean, Sarchiz, adică șefii acestor comunități cu interese și preocupări sgustorești.

Starea orășenească, deși e menționată la rând cu celelalte în omagiul către regele plon din 1436, are deci o situație inferioară. Ea nu participă decât indirect la hotărârile >litice, primește porunci domnești, fără a se menționa că își spune cuvântul asupra estora, iar reprezentanții ei sunt chemați în sfatul domnesc, numai pentru acele chestiuni au nevoie de avizul lor. E locul să ne amintim că și în Ungaria, rangul politic al orașelor mult inferior, în dietă, celui al ordinilor principale ale clerului și nobilimii, iar în Ionia, de abia Cracovia singură și-a putut trimite mai târziu reprezentantul în dietă.

Actele de omagiu nu amintesc clerul moldovenesc printre Stările țării. Totuși, petenia bisericii ia parte la hotărârile importante, și numele său e amintit în fruntea uror, atunci când e de față: e cazul mitropolitului Teoctist,

în adunarea de la Vaslui din 55, atunci când se hotărăște plata tributului către sultan. Această adunare Dl. D.P. >gdan o consideră ca al doilea „seim” al Moldovei, în ordinea cronologică, dând locul treilea adunării de la 1457, de pe câmpia Dreptății²; trebuie desigur adăugat, cum face altfel și Domnia sa, după mențiunile din izvoare ce au ajuns la cunoștința noastră. Între aceste un clin urmă adunări este însă o deosebire însemnată, atât în ce privește numărul și: ătuirea. Cea de la 1455 cuprinde pe mitropolit, 53 de boieri și cei cinci „pisari”, din i unul cu numele turcesc de Soliman – desigur tălmăciu, în afară de Stețco, acel care a scris în Vaslui”. Protocolul inițial distinge trei elemente componente: „panii sfatului ridovenesc”, „mitropolitul nostru, Kir Teoctist” și „toți panii mari și mici” 3. Erau deci ierii mari, magnații, cari făceau parte din sfatul restrâns, divanul de mai târziu; capul ericii, reprezentând clerul; și „toți boierii”, corpul Stării nobiliare, probabil înfățișată n delegați ai ei. Este o adunare de Stări cu efectiv redus, chemată să delibereze și să

1 M. Costăchescu, *Doc. mold. În de Ștefan cel Mare*, II, no 100, p. 385 și urm. Cf. N. Iorga, *Hist. des imains*, IV, p. 193 – 194.

2 Op. cit., p. 10.

3 Textul în Hurmuzaki, *Doc. II*, 2, no DXIII, p. 669 – 671. Cf. M. Costăchescu, *Doc. mold. În de Ștefan*

Mare, II, no 233, p. 797 – 800.

„V ”-i”. viuvi uv a muuu, sunaiiuiui „unui, prin care Moldova se răscumpăra de amenințare. Se mai adăuga deci și această legătură acelor anterioare, față de Polonia, și mai recente față de Ungaria, unde Ioan Corvinul arătase, ca regent, intenția de a revendica din nou vechile drepturi suzerane, cărora li se substituie omagiul polon. E însă de observat că pluralitatea omagiilor, departe de a fi neobișnuită, mai ales în această perioadă târzie a Evului

Mediu, era în unele locuri regulă generală¹; de altă parte, „tributul” cerut de turci nu era mai mult, la acea dată, decât o primă de asigurare împotriva năvălirii, care mai bătuse odată la porțile Moldovei, un sfert de veac mai devreme, dar a cărei primejdie părea acum mult sporită. Asemenea plăți de „răscumpărare” erau efectuate și de alte state în marginea stăpânirii otomane; coloniile genoveze din Crimeea plăteau mai mult, iar pentru cei 2000 de galbeni ai acestui început de haraciu, ajungeau – ne-o spune doisprezece ani mai târziu, Ștefan cel Mare însuși – veniturile unor ținuturi dintre Neamț și Baia². Nu trebuie deci nici exagerată „umilința” Moldovei lui Petru Aron, care întrunea sfatul de la Vaslui, nici importanța unei hotărâri ce nu constituie o măsură excepțională, la vremea în care a fost luată.

Altfel se înfățișează adunarea de la Dreptate, doi ani mai târziu. Ștefan Vodă, biruitor în două lupte asupra lui Petru Aron „strâns-au, scrie letopisețul lui Ureche, boierii țării și mari și mici și altă curte mărunță, dimpreună cu mitropolitul Teoctist și cu mulți călugări, la locul ce se cheamă Dreptate și i-au întrebat pre toți, este cu voia lor tuturor să le fie domn” ³. Răspunsul urmează după ritual, prin aclamația: „mulți ani de la Dumnezeu să domnești” – am mai amintit elementele de asemănare cu ce se petrecea aiurea⁴. E însă interesant de a reveni asupra alcătuirii acestei adunări, a cărei tradiție înseamnă importanța principiului alegerii în instaurarea domniei; e de fapt a doua mențiune a lui, după acea relativă la descălecătorul Dragoș, „pre carele cu toții l-au pus mai mare și purtătoriu de grijă” ⁵. Desigur trebuie să ținem seamă că lucrurile sunt văzute aci prin prisma cronicarului din veacul al XVII-lea. Nicolae Iorga socotea că „altă curte mărunță” reprezintă aci pe micii slujbași ai Curții domnești⁶. E însă de preferat o altă interpretare, sprijinită pe mărturii contemporane: „curte” în vremea lui Ștefan cel Mare, e o

noțiune care cuprinde pe toți ostașii privilegiați, viteji sau „curteni”, cum li se spunea în Moldova, nu din cauza unor slujbe la Curtea Domnului, ci a „curților” lor proprii, mici reședințe senioriale la țară, pe bucățile lor de moșii. Este aceea minunată „oaste mică” ce se jertfește la Valea Albă, despre care voievodul scrie, prin trimisul său Țamblac, venețienilor, la 8 mai 1478: „și m-au aflat singur, și *toată oastea mea împrăștiată* ca să-și apere casele [] Eu *cu curtea mea* am făcut ce am putut, și s-a întâmplat cum am spus, care lucru socotesc că a fost voia lui Dumnezeu să mă pedepsească pentru păcatele mele și lăudat și numele Său [...]” 7, pagină admirabilă, care nu se recitește fără emoție. Rezultă însă limpede

1 Cf. M. Bloch, *La societate feudală*, I, p. 335.

2 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, IV, p. 180.

3 Gr. Ureche și Simion Dascălul, ed. C.C. Giurescu, p. 29. Analele putnene (I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenesti*, p. 114, 194), arată că „s-au adunat toată (ara” cu mitropolitul Teoctist.

4 V. mai sus.

Gr. Ureche, *Wd.*, p. 12.

bti. loâga, Gesch. des Rumänischen Volkes, II, p. 19.
îs-îSfe

7 Hurmuzaki, *Doc. VIII*, no XXVII, p. 24. Cf. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 348.

„Curtea”, corp de elită, despre care Nicolae Iorga a scris aceste rânduri inspirate: „boierii se închină frumos în fața morții și primă în față” 1. „Curtea mai mărunță” care ia parte la alegerea Domnului în 1457, e fără îndoială aceeași care a luptat la Valea Albă în 1475: nobilimea mică, „cavalerii” ce nu mai reprezentau acum pe puternicii „viteji”, credincioșii domnului descălecător, dar adunau toată călărima slujind în scutire, pentru pământurile primite de la voievod drept feudă militară. Adunarea de la Dreptate este prilejul manifestării ei pe tărâmul politic, ca

treaptă inferioară a Stării nobiliare. Ea corespunde: orpului de *milites* din Muntenia, „slujitorimea” de mai târziu.

E de asemenea de observat participarea mai numeroasă a clerului. Călugării înseamnă însă în primul rând stareții de mănăstiri, pe care îi aflăm la loc de frunte și în rara Românească. E deci și aci o alcătuire tripartită: boierii „mari și mici”, nobilimea mai bogată și mai puternică, din care se recrutează sfatul domnesc; „curtea” adică vitejii, lobilimea mică a ostașilor privilegiați; clerul. Deosebirea esențială față de adunarea de la Vaslui, pare a fi că aci nu mai vin delegați ai Stărilor, ci că, după putință, acei ce le alcătuiesc iau parte, ca în Ungaria: *viritim*, prin prezența lor efectivă. De aceea și adunarea se ține într-un câmp, spre a putea cuprinde o mai mare mulțime de oameni; e de presupus; à la solemnitate se va fi strâns la margine și mult „norod” din împrejurimi. Este iarăși exemplul tipic al unei diete de alegere și de încoronare, cum se practica în aceeași vreme în monarhiile de Stări vecine, Ungaria și Polonia, de unde pătrunseseră în Moldova, în Forme atât de accentuate, influențele sistemului feudal.

Toate aceste împrejurări ne determină să considerăm epoca ce urmează domniei lui Mexandru cel Bun și se încheie prin alegerea din câmpul Dreptății², ca prima fază istorică în care un regim de Stări, cu categoriile lui privilegiate și distincte, și adunările sale, întemeiat pe ordinea feudală asemănătoare acelei ungurești și polone, a existat în Moldova, jtingând chiar un grad de dezvoltare mult mai accentuat decât în Țara Românească.

4. POLITICA SOCIALĂ A LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI A URMAȘILOR SĂI DIRECȚII

Contrastul din acest punct de vedere, între cele două state românești, se menține în faza următoare. Evoluția lor constituțională se îndreaptă în direcții opuse: în Muntenia:

armuirea autoritară a primei serii de voievozi din neamul Basarabilor, a fost urmată de o perioadă de tulburări și lupte lăuntrice înverșunate, cari au măcinat puterea domnească și în deschis drumul boierimii spre realizarea unui regim de Stări. În Moldova, dimpotrivă, jrecumpănirea Stării nobiliare în conducerea țării & îi face loc, în jumătatea de veac a domniei lui Ștefan cel Mare, unei afirmări tot mai categorice, în drept și în fapt, a puterii domnești.

Prezența în fruntea țării a voievodului tânăr, fiul lui Bogdan ucis la Răuseni, și ajuns în scaun în urma unui război, în care cronica contemporană afirmă că a fost sprijinit de

1 *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 179.

2 Pentru numele acesta, v. Costăchescu, *Doc. mold. de la Ștefan cel Mare*, p. 6. E probabil să se uleverească părerea lui N. Iorga, *Ist. bisericii române*, I, p. 90, că locul se numea astfel pentru că acolo se

executau osândiții.

„Țylunieni și un jaia un jus lunuc puaic își tinea mai vecin icgaiuu ciucasia laniuiu a familiei domnitoare2), deschide într-adevăr în istoria Moldovei și a instituțiilor ei o altă epocă, cu alt spirit și altă concepție de cărmuire. După cum observă Nicolae Iorga, primul document ce ni s-a păstrat după alegerea de la Dreptate – actul de confirmare de dani către mănăstirea Bistrița din 8 septembrie 1457 – ni-l arată înconjurat de un sfat de 19 boieri, din care 12 investiți cu slujbe, cei mai mulți pârclăbi de cetăți3. Se înseamnă astfel și latura militară, pe care tradiția a reținut-o, în cuvintele cronicarului: „gătindu-se de mai mari lucruri să facă, nu cerca să așeze țara, ci de războaie se gătea, că au împărțit oștii sale steaguri și au pus hotnogi și căpitani” 4. „Alții, urmează Iorga, poartă titluri de dregătorii, ceea ce arată că tânărul, care trăise la munteni, încerca de la început să-și facă un

Consiliu ierarhic, organizat ca acolo, sub influența slavo-bizantină” 5. Această influență va pătrunde însă și pe altă cale, cea a bisericii, care a avut sub domnia lui Ștefan rosturi mult mai însemnate, nu numai în ordinea religioasă, culturală și economică, dar chiar în cea politică, decât sub înaintașii săi. Se poate spune că în timpul lui de-abia, o Stare bisericească puternică și temeinic înzestrată cu privilegii și bunuri, s-a constituit în principatul moldovenesc; se știe de altfel bogata înflorire a culturii slavone în mănăstirile moldovenești din acea vreme, însemnată nu numai prin scrieri religioase, dar și prin începutul unei istoriografii⁶. S-a scos de asemenea în evidență nu numai pătrunderea în aceste scrieri, a spiritului bizantin, dar și copierea, uneori servilă, a modelelor literare ale Evului Mediu grecesc, îmbrăcate în haina traducerilor slavone, cari circulau în Răsăritul Europei. Mai ales în cronicile de formă retorică ale secolului următor – cea a lui Macarie, spre pildă, din vremea lui Petru Rareș – se ajunge la adevărate pastişări anacronice. Ion Bogdan, editorul ei, făcuse mai demult această observație: „Vorbind odată de întreg sfatul boieresc al Moldovei, el zice: „*Jiiparhii, higemonii, hipații, satrapii* și tot *sinclitul* [...] (sub 1523). Ai crede că ești în Bizanț” 7. Trebuie desigur considerată dorința călugărului, de a stiliza cât mai aproape de scrisul înflorit al lui Manasses, de la care se inspiră; dar poate este și altceva în această înviere a protocolului bizantin și a denumirilor sale. El nu a fost niciodată aplicat: niciun document nu ne arată că sfatul domnesc al Moldovei s-a numit *sinclit*, sau că tradiționalele dregătorii au fost împodobite cu titulaturile unei lumi dispărute. Dar prin strângerea puternică a frânelor, în mâinile unui voievod hotărât să-și impună voința, prin locul pe care îl câștigă în sfatul său chiriarchii ortodocși, pătrunși de cultură slavo-bizantină, se simte pătrunderea unei alte influențe decât a celei

feudale, care stăpânise epoca precedentă. Paralel și simultan, aceleași înrâuriri se manifestau în stăpânirile Marelui Principat al Moscovei, care revendica pentru el moștenirea Romei Nouă de pe Bosfor, căzută sub asuprirea păgânului. Știm că Ștefan cel

1 *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, ed. O. Goika, textul german cu trad. românească în *Rev. Ist.*

Română, V-VI, p. 44.

2 V. nota lui M. Costăchescu, *Doc. mold. de la Ștefan cel Mare*, p. 7 și urm. &

31. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, no II, p. 4.

4 Gr. Ureche și Simion Dascălul, ed. C.C. Giurescu, p. 29.

5 *Hist. des Roumains*, IV, p. 150. Sublinierea mea. w

6 Bibliografia mai recentă la N. Cartojan, *Ist. literaturii romane vechi*, p. 41 - 42.

7 *Vechile cronicе moldovenеști*, p. 89. Cf. textul slavon, p. 152. * «*

ț/n-au oi muiuova în noua capitală a Rusiei, pentru a discuta propuneri de alianță împotriva primejdiei turcești1. Să fi venit și pe această cale sugestii, cari să fi contribuit a înăspri regimul de autoritate și a întări poruncile domnești? În starea actuală a cunoștințelor, această lăture a împrejurărilor privește mai degrabă mentalitatea și atmosfera timpului, decât o înlănțuire de fapte precise.

Ceea ce este sigur, și se poate desprinde, dintr-o privire cât de sumară asupra jogațului material de documente interne al acestei domnii excepționale, e o tendință a voievodului de a modifica echilibrul lăuntric al vieții statului și, fără a înlătura rosturile Stării nobiliare, de a le cumpăni printr-o anumită directivă, a ceea ce s-ar putea numi >olitica sa socială.

În primul rând ne izbește însemnătatea ce o capătă de la început biserica și clerul.

Constatăm, înseamnă un studiu recent, că în cei 100

de ani de la începutul domniei lui Alexandru cel Bun la sfârșitul acelei a lui Ștefan cel Mare, organizarea bisericii a căpătat orme definitive și că prestigiul ei a sporit mult. Prerogative, cari în vremea lui Alexandru el Bun, aparțineau puterii laice întruchipate de Domn, nu par a mai fi fost folosite, la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, fără asentimentul autorităților superioare zisericești” 2. S-a scris mult despre grija domnitorului de a înălța lăcașuri bisericești, de a

Înzestra cu bogate danii și fundațiuni. „Printre clădirile religioase înălțate de Ștefan și e cari le cunoaștem, găsim cel puțin opt mănăstiri și 15 biserici, fără a socoti acele pe ui alții le-au construit sub domnia lui. Suntem desigur departe de cele 44 de biserici strivite atâtor biruințe, pe care i le atribuie tradiția populară; dar nu ne vom înșela prea uit, socotindu-l ctitor a vreo treizeci de biserici sau paraclise, ceea ce este un număr

stul de frumos” 3. O statistică a documentelor interne ale domniei, întrunite în două

lecții, arată ce loc însemnat revenea în lucrările cancelariei moldovenești, sub Ștefan odă, daniilor și confirmărilor pentru biserică și mănăstiri. Din 378 de acte publicate de n Bogdan, 91 sunt destinate mitropoliei, episcopiilor și mănăstirilor, 6 confirmă danii tre’ mănăstiri ale boierilor Șendrică și Iuga, 5 privesc pe preoți și proprietățile lor⁴. Este arte adevărat că această proporție e stabilită întrucâtva și de întâmplare: documentele sericilor și mai ales ale mănăstirilor au fost mai bine păstrate decât acele ale mirenilor, mai ușoare de găsit, decât hrisoavele ascunse cu atâta grijă prin satele răzeșești⁵. Astfel, i cele 87 de documente adunate de Dl. M. Costăchescu, în completarea culegerii lui gdan, numai 6 privesc mănăstirile, și două proprietățile unor popi de la țară⁶. Dar nu e îi puțin adevărat că după date, se pot reconstitui serii de zile, în care această problemă

înzestrării ctitoriilor proprii, sau ale înaintașilor, a fost în primul plan al preocupărilor.

1 Cf. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 390 și urm.

2 V. Costăchel, *Les immune's dans les principautés moldaves aux X/V* et XV* siècles*, Bucarest, 1947.

5.

3 P. Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord*, Paris, 1930, p. 58.

4 După I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, vol. I și II. Nu s-au socotit cele două acte pentru mănăstirea rafu de la Athos.

5 V. notele pitorești ale lui Gh. Ghibănescu în prefața la *Surele și Izvoade*, vol. VI.

6 *Doc. mold. de la Ștefan cel Mare*, no9, 15, 35, 67, 74, 81, 85, 86.

— 6U<u., uni puuicic îi un acie interne dintre IZ august 1457 și 1 iulie

1460, 16 privesc mitropoliile și mănăstirile; de asemenea cele cinci din anul 1470, de la 1 aprilie la 5 iunie. După unele intervale mai lungi, în care se răresc, ele se înmulțesc din nou în perioade de sfârșit, ajungând să reprezinte aproape exclusiv activitatea cancelariei domnești, în 1500 și 1503. Dacă pentru această ultimă perioadă, se poate considera și grija creștinească de mântuire a sufletului, cele de la începutul domniei au însă alt înțeles: ele înseamnă accentul care se pune pe întărirea bisericii, ca organizație economică și socială, și reazem domniei.

Aceste preocupări se oglindesc de altfel și pe planul politic. Letopisețul de la Bistrița înseamnă că după marile biruințe, la întoarcerea în scaun „îi ieșiră spre întâmpinare mitropolii și preoții, purtând în mâini Sfta Evanghelie și slujind și lăudând pe Domnul (1475) [...] și acolo făcu Ștefan Voievod mare ospăț mitropolitului și episcopilor și

boierilor săi și oștirilor sale (1481) [...]” 2. Mitropolitul Teoctist, a cărui păstorie se prelungește, continuă a sta în fruntea sfatului domnesc în împrejurările însemnate: îl aflăm la 1460, întărind privilegiul pentru negustorii din Lwów, sau salvconductul pentru logofătul Mihul, care nu se gândește să-și părăsească adăpostul din Polonia, unde a fugit odată cu Petru Aron. La 1470, o nouă garanție pentru pribeag e întărită, pe lângă mitropolit și de episcopul din Roman³. La 1462, mitropolitul Teoctist, „cu toți boierii moldoveni, *cu duhovnici* și cu mireni, cu bogați și cu săraci și cu toți sfetnicii domnului nostru” confirmă angajamentul de a înnoi legătura de credință către regele polon⁴. La 1468, făgăduiala se repetă, „cu părintele nostru duhovnicesc mitropolitul *și cu tot clerul* și cu toți boierii noștri, cu cei bătrâni și cu cei tineri, și cu toți credincioșii noștri sfetnici moldovenesti și cu toți supușii noștri și cu toată țara noastră a Moldovei” 5. În fine, către sfârșitul domniei, tratatul ce încheie războiul cu regele Ian Albrecht e întărit la 1499 de urmașul lui Teoctist, mitropolitul Gheorghe și de episcopii Vasilie de Roman și Ioanichie de Rădăuți, pe lângă cei 22 de boieri „sfetnici ai țării Moldovei”, cari își atârnă pecetea⁶.

E vădită tendința voievodului, pe de o parte de a întări biserica în rosturile ei de corp organizat, iar de alta, de a-i face un loc mai larg în treburile statului, chiriarhii ei participând efectiv la lucrările sfatului domnesc. Este poate, la acest campion întârziat al idealului medieval de cruciată, și ceva din concepția carolingiană a domniei sprijinite pe biserică, pe care o moșteniseră în vremuri mai depărtate împărații casei de Saxonia sau regii arpadieni ai Ungariei⁷. Ștefan găsea necesară o îngrădire a puterii marilor feudali, care se dezvoltase peste măsură în perioada de anarhie ce frământase Moldova, după sfârșitul lui Alexandru cel Bun.

Că o parte a marii nobilimi nu se împăca cu această

concepție, și s-a împăcat până la sfârșit, ne-o dovedesc incidentele cari erau în parte cunoscute, dar au căpătat un înțeles

11. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 3 – 39; 143 – 155; II, p. 169 și urm., p. 214 și urm.

21. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 55, 57.

11. Bogdan. *Doc. Mștefan ce/Mare*. II, noCXXVIII.p. 271; noCXXVII.p. 269; noCXXXVIII, p. 309.

4 *Ibid.*, no CXXX, p. 288 și urm.

5/toc/., noCXXXV, p.300 și urm.”.

6 *Ibid.*, no CLXXVIII, p. 417 și urm.

7 Cf. P. von Vaczy, *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*, P & S, 1935, p. 109 și urm.

faptelor lui Ștefan cel Mare, făcută fără îndoială de un contemporan.

Povestind cu amănunte nouă luptele în jurul Baiei, în decembrie 1467, cu prilejul; expediției lui Matei Corvin, *cronica breviter scripta* socotește că „Isaia, marele vornic al ui Ștefan Vodă, dacă ar fi fost credincios și ar fi atacat unde i-a fost poruncit, niciun ungar în ar fi scăpat cu viața. De aceea el cu mulți alții trebuia să-și dea capul” 1. E o legătură Titre această versiune și ciudata scrisoare, prin care 13 din boierii de frunte ai Moldovei ecomandă ca trimis al lor pe „fratele nostru Iliăș” sfatului din Brașov, la 10 iulie 1468? Nicolae Iorga văzuse la un moment dat în acest document o „scrisoare de trădare” 2. Fapt; ste că letopisețul de la Bistrița ca și cronica moldo-polonă, înseamnă că la 1471 „s-au ăiat capetele lui Isaia vornicul, Negrilă paharnicul și Alexa stolnicul” 3. Iar vornicul Isaia; ra chiar cumnatul domnului. E foarte posibil ca întârzierea sancțiunii să fi rezultat din levoia de a nu strica legăturile cu regele Ungariei, restabilite după război, și de a folosi în nou prilej pentru a înlătura pe sfetnicii nesiguri4. Dar și în alte împrejurări, nuanța de spoziție reapare. În clipa cea mai grea a lungului șir de isprăvi războinice ale

voievodului; înd Sultanul însuși, în fruntea armatelor sale, trece hotarul țării, la 1476, izvoare polone; red a ști că „toată Moldova, învinovățind pe domnul ei de tiranie și cruzime, n-a voit să se adune în jurul său; chiar i-au retras ascultarea, spunând că nu s-a purtat ca un principe; i ca un călău iubitor de chinuri [...]” 5 E poate o lămurire a faptului, pentru ce numai, curtea” a luptat și a căzut la Războieni. La 1493, se amintește confiscarea pentru, hiclentie”, a satului vistiernicului Avram, fugit în Lituania⁶; menționi de pribegi în Polonia, în afară de îndărătnicul Mihul, se mai găsesc în instrucțiunile către solii trimiși egelui, la 1502 și 15037.

Dar la această acțiune de apărare împotriva trădărilor și defecțiunilor, pe care le provoca modul său autoritar de a cârmui, se adaugă din partea lui Ștefan Vodă o politică x> zitivă de întărire și dezvoltare a unor elemente sociale mai ascultătoare și mai sigure, mn faptul dependenței lor mai strânse de voința și dărnicia domniei.

O tradiție păstrată de cronica lui Ureche atribuie lui „Iuga Vodă”, presupus a fi lomnit după domnii descălecării, inițiativa de a fi „început a dăruire ocini prin țară la voinicii ce făceau vitejii la oști” 8. O confirmare ar aduce, de n-ar fi suspect, documentul le la 1374 pentru, Jacșa Litavor”, namestnic al Cetății Albe. Am amintit dezvoltarea ce o luaseră „cavalerii”, cari apar ca o treaptă bine constituită în omagiul către regele polon jin 1436. Sub Ștefan cel Mare se vede însă o politică statornică și conștientă de a întări această clasă de mici feudatari, cu îndatoriri ostășești: Ion Bogdan, în studiul său cunoscut iespre „Documentul Răzenilor” de la 1484, a subliniat importanța daniei făcute de

1 Ed. Gorka, trad. românească, *ibid.*, p. 47, 78.

2 Hurmuzaki, Doc. XV, 1, no CXVIII, p. 67, n. 7.

31. Bogdan, *Vechile cronici moldovenesti*, p. 225; *Cronice inedite*, p. 58.

4 Of. n. lui Gorka, *Rev. Ist. Română*, V-VI, p. 49.

5 Apud Iorga, *Hist. des Roumains*, IV, p. 223.

6 V Costăchel, op. cit., p. 81.

71. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, no CLXXXIV, CXCII, p. 462 – 482.8 Le «.2, I, p. 136.

voievoa „iraiuor Maiușca, ineicea, Uosma Kâzan și Drăguș, ostași din ceata boierului Gangur, pârcălab de Orhei, pentru slujbele făcute țării prin paza împotriva tătarilor” 1.

Cronica înseamnă la rândul ei, după izbândă, cum făcu voievodul „mare ospăț mitropoliților și vitejilor săi” 2, subliniind parcă anume cele două categorii sociale pe care se întemeia puterea sa: clerul și mica nobilime ostășească. După bătălia de la Vaslui, aflăm că „multe daruri împărți atunci oștirea sale întregi” 3; iar după dezastrul de la Valea Albă, se arată cu durere „c-au căzut bunii și vitejii ostași și boierii mari, voinicii cei buni și tineri, ostile cele bune, viteze și alese împreună cu husarii cei viteji” 4.

Avem astfel și precizii asupra alcătuirii „curții” ostășești, cu care a fost înfruntată năvălirea turcească: boierii mari credincioși, „vitejii” sau curtenii, micii feudatari, voinicii, ostași de rând și husarii, deosebiți, cum se știe de „hânsarii” de mai târziu⁵. Iar după biruința din 1481 asupra lui Țepeluș lângă Râmnic, ni se spune lămurit că „mulți viteji făcu atunci și multe daruri și scule scumpe dăru boierilor și vitejilor și tuturor ostașilor săi” 6. Era desigur și nevoia de a înlocui pe cei pieriți în toate aceste războaie.

O descriere a omagiului depus de Ștefan Vodă la Colomeea regelui polon Cazimir, la 16 septembrie 1485, în care a ținut totuși să însemne calitatea sa de „Domn al Moldovei prin mila lui Dumnezeu”, încheind legătura feudală doar în virtutea vechiului obicei⁷, ne dă o imagine vie a Stării nobiliare moldovenești, prezentă la această solemnitate în jurul domnului. Se vede voievodul sosind

călare, însoțit de boieri, cu steagul mare roș purtat înainte, pe care se desfăceau în țesătură aurie armele țării. „Ceilalți pământeni ai săi, având ocini moștenite în Moldova și toți ceilalți curteni mai de frunte, fiecare pe calul său, țineau în mână mici stegulețe”. După ce Ștefan îngenunchează și depune omagiul „*cum omnibus tenis, baronibus ethominibus mers*” și primește sărutul suzeranului, „baronii” și „vasalii”, în picioare, repetă formula de credință, iar steagurile se predau spre păstrare, la loc de cinste și de amintire⁸. Este și aci vădită deosebirea celor două trepte: boierii cu moșii ereditare, și curtenii ostași, „vitejii” despre care vorbește letopisețul. Pe aceștia și pe boierimea tânără, mai nouă, disciplinată în neconținute războaie și încercări, se întemeiază cârmuirea voievodului, care a lăsat atât de puternice impresii contemporanilor, și a ridicat întâia oară existența statului său pe marele plan al politicii și chiar al opiniei publice europene.

O a treia caracteristică a acestei acțiuni, care urmează o linie hotărâtă și conștientă, este însemnătatea ce o câștigă de atunci dregătoriile. S-a văzut locul pe care titularii lor îl

11. Bogdan, op. cit., I, no CLVIII, p. 287 - 88 și *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XXX, p. 364 și urm.

2 Letop. de la Bistrița: I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 54.

4/W<./, p.56.

5 V. Gen. R. Rosetti, *Ist. artei militare a Românilor*.

61. Bogdan, op. cit., p. 57.

7 Cf. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 373.

8 După Przyluski, în Hașdeu, *Archiva ist.* 1, 2, p. 23 - 26. Redăm textul latin: „Sui vero omnes terrigenae bona haereditaria în Moldavia habentes, etalii omnes Curienses notabiliores, Banderia parva, quilibet suum equum insedendo mânu tenebant”. Relațiunea adaugă că în urma

omagiului, toți nobilii moldoveni de față au fost făcuți cavaleri de regele Poloniei.

udatari fără slujbe ai erei precedente. S-a observat și continuitatea în funcțiuni: doar trei gofeți mari în 47 de ani de domnie, dintre care cel din urmă, Tăutu, și-a păstrat slujba și **b** Bogdan cel Orb; marii vornici, arătați în urice câte cinci, șase, șapte sau chiar isprezece ani; vistiernicul Iuga, aflat în funcțiune peste două decenii. S-a amintit rostul osebit al pârcălabilor de cetăți. Ai impresia că dincolo de vechea generație², al cărei arșit se înseamnă prin mențiuni în genul aceleia, care amintește, în letopisețul de la strița, moartea „marelui Stanciu”, la 14793, se ridică alta, cu mai puține ambiții de inducere, integrată în serviciul ei ostășesc și în viața de țară de pe moșiile ei. Acesta entimentul vremurilor nouă, așa cum se desprinde din povestea viteazului Purice, care a borât de curând, din „seama de cuvinte” legendară a lui Neculce, în realitatea istorică a anicei contemporane, unde i se adeverește isprava⁴. Adăugăm că faptul nu este izolat; și an Corvin în bătălia de la Câmpul Mierlii, a fost salvat de cneazul român Teodor, care i încălecat pe calul său⁵. Răzbate acest spirit și din rândurile duioase, trimise familieile de vornicul Tricolici, din prinsoarea în care îl ținea ferecat Basarab, Domnul potrivnic Țării Românești (ianuarie 1481): „ci îngrijiți și vedeți cu milă de cai și de iepe și de oi de porci și de toate vitele câte sunt. De asemenea să nu mă uitați nici pe mine, ci cum se va părea mai bine, așa să faceți, ca să nu pier” ⁶.

Ștefan cel Mare nu a desființat deci regimul Stărilor; el intrase în concepția și în iceiurile lumii, în mijlocul căreia trăia. Adunări mai numeroase, lăsând la o parte acea i câmpul Dreptății, s-au ținut desigur și sub el, cu deosebire la împrejurări solemne, rbătoriri de biruințe sau sfințiri de biserici: *ele fac însă parte din decorul domniei, mai uit decât din structura ei*. Dintre Stările constituite la

jumătatea veacului al XV-lea, întate mai mare capătă până la sfârșitul secolului acea a clerului, care se afirmă și ca un instrument de cârmuire, precum și treapta inferioară a ordinului nobiliar, acea a „vitejilor” îi a „curtenilor”; ei sunt stâlpii pe care se reazemă puterea domnească. Despre orașe se de mai puțin pe planul politic. Înflorirea lor economică e cunoscută, și două hrisoave privilegii și adăugiri de „ocoale” pentru târgurile Vasluiului și Bârladului, arată eresul ce îl poartă prosperității lor⁷, ca și numeroasele tratate care deschid drumurile oldovei nu numai negustorilor vecini, dar și celor de „peste de mări”⁸. Dar nu le maisim rosturi în cârmuirea țării, așa cum începuseră să se întrezărească, înainte de Ștefan) dă.

Adevăratul organ de guvernământ este sfatul domnesc, restrâns, chiar în ocazii lemne, la 20 sau 22 de sfetnici. Tot mai greu trag în cumpănă slujbele și demnitățile.

1 C.C. Giurescu, *Ist. Românilor*, II, p. 103 – 104...

2 V. în acest sens N. Iorga, *Hist. des Roumains*, IV, p. 298.

31. Bogdan [*Cronicele slavo-mmâne din sec. XV-XVI*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 19].

4 Let.2, II, p. 181; *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, ed. Gorka, *ibid.*, p. 67. Numai schimbarea din orice” în „Movilă” e mai puțin sigură, deoarece ceașnicul Moghilă apare în documente, în același timp cu țarul Purice.

5 Cf. Hurmuzaki, *Doc.* II, 2, no CCXL, p. 269 – 270.

61. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 358 – 359.

7 *Ibid.*, 1, p. 476 și urm.; II, p. 62 și urm.

8 Cf. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 122 și urm., 203 și urm.

hărăzite de voievod. Acest sfat seamănă acum mai mult cu „sinclitul” bizantin, de la care se inspiră și Rusia moscovită, decât cu consiliul feudal al voievozilor descălecători; nici domnia nu mai este „căpitănie”, ci

poruncește acum cu alt temei și alt răsunet.

Dar totuși, elementul de împotrivire feudală nu a fost înlăturat. El stăruie în desele pribegiri peste hotar, și va mai izbucni odată în ceasul din urmă, când boala grea a lui Ștefan îi prevestea sfârșitul apropiat. O descriere a unei relații străine ne-a păstrat eco-ul acestor evenimente; ea ne arată pe bătrânul Domn ridicându-se de pe patul de suferință și dus „în câmp”, unde se întruniseră poate chiar în același loc, ca în vremea de demult, de la începutul domniei, „partidele” boierimii învrăjbite pentru succesiune. Îl vedem intervenind, bolnav cum era, făcând iarăși să cază câteva capete ale acelora pe care îi socotea primejdioși, și determinând hotărârea prin aclamațiune, ca odinioară, pentru Bogdan, moștenitorul desemnat și pregătit de el¹. Astfel până în ultimul ceas, mâna tare a voievodului a îndreptat voința Stărilor și le-a impus drumul convingerii și al chibzuieiilor sale.

Atât de puternică a fost directiva pe care a dat-o politicii țării sale, încât ea s-a menținut sub trei domnii ale urmașilor săi, în domeniul extern ca și în acel intern. Încă de la 1468, regele Matei Corvin scrisese despre el senatorilor poloni: „Știm din propria sa mărturisire că ne este supus, dar de vă măgulește cu aceleași vorbe, face după obiceiul său, căci tot astfel se poartă cu tătarii și cu turcii, așa ca printre atâția stăpâni deosebiți, viclenia sa să rămână cât mai multă vreme nepedepsită”². Despre el se poate spune cu mai mult temei, că legăturile de vasalitate sau de închinare reprezentau forme diplomatice, impuse de necesitățile de moment, scopul permanent rămânând acel al independenței de fapt, pe care o revendica prin însăși titulatura sa, ce invoca mila lui Dumnezeu ca singur izvor al puterii. Față de puterile creștine, el a realizat-o și formal: tratatele sale din 1499, prin care se restabilesc raporturile de bună vecinătate cu Polonia și Lituania, se încheie pe picior de egalitate, între suverani³.

Această linie a fost urmată de moștenitorul său, a cărui domnie, tulburată de dese conflicte, și de primejdia năvălirilor tătărești, încearcă să menție, în mare parte cu același personal de guvernământ, metodele încercate ale marelui înaintaș. Documentele din timpul lui Bogdan Voievod, relativ puține la număr, adunate de curând într-o culegere sistematică⁴, lasă să se întrevadă aceleași preocupări: Tratatul din 1510, care restabilește pacea cu Polonia, după războiul dezlănțuit de refuzul Iagellonilor, de a consimți la căsătoria unei principese din neamul lor cu voievodul Moldovei, urmează în linie generală dispozițiunile anterioare, menținând poziția internațională a domnitorului și a țării. El se încheie „pe credința noastră creștină și pe conștiința și credința tuturor boierilor noștri moldoveni din sfat și a celor ce nu sunt în sfat, mari sau mici”⁵. Și aci deci, se face mențiune de întreaga Stare, dar factorul activ rămâne sfatul restrâns, cei 13 demnitari, din care 7 cu răspunderi militare – pârcălabi, starosti, portar de Suceava – cari atârnă

1 Cf. Hurmuzaki, *Doc. VIII*, p. 48.

2 A. Veress, *Fontes Rerum Transsylvanicarum*, IV, p. 5.

3 I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 417, 442 și urm.

4 M. Costăchescu, *Doc. moldovenești de la Bogdan Voievod*, București, 1940.

5/bitf., p.475, 482.

jmnesc, în care logofătul Tăutu reprezintă, câțiva ani, elementul de continuitate al jliticii lui Ștefan cel Mare. Tradiția s-a păstrat a unei stăpâniri autoritare: ea se simte mai rziu în relațiunea lui Ureche, care adaugă laconicelor notițe ale analelor slavone, msiderațiuni și comentarii ce aruncă asupra lui Bogdan o lumină puțin favorabilă, venind n partea unui scriitor, câștigat ideii de cârmuire oligarhică și adversar al puterii domnești. ieși îi recunoaște „lucruri

vitejești [...] ca un strejar în toate părțile priveghea, ca să nu se irbească țara, ce-i rămăsese de la tată-său”, totuși strecoară aluzia că „ce se va fi lucrat lăuntru sau în țară la noi despre partea județelor și a dreptății nu aflăm, ci cunoaștem i unde nu-s pravile, din voia domnilor multe strâmbătăți se fac” 1. Sunt acestensiderațiuni desprinse din filosofia generală a cronicarului din veacul al XVII-lea, sau referă la ecoul unor anumite întâmplări ale acestei domnii, cari i-au părut „peste avilă”, expresiunea unei voințe arbitrare în conducerea țării? E desigur greu de precizat.

Mai limpede se desprind însă din chiar mărturiile contemporane, împrejurările omniei lui Ștefan cel Tânăr sau Ștefăniță, fiul încă nevârstnic al lui Bogdan, care îi mează la 1517. Începuturile au fost călăuzite de sfatul domnesc al lui Bogdan în care ica Arbore și vistiernicul Trotușan reprezentau o mai îndelungată experiență; ceilalți aeri, mai tineri, printre care Cozma Șarpe se afirmă ca un factor însemnat, intră acum în ena marii politici2. Noul tratat cu Polonia din 1518 e încheiat pe vechile baze, gajamentele sale cuprinzând „Țara noastră a Moldovii și sfetnicii noștri și toți supușii istri” 3. Importantă e mențiunea consiliilor și „dietelor” periodice, cari urmează a se țin pentru împăciuirea conflictelor de la graniță, „într-un an [...] pe pământul și de partea țării astre, a Podolii și a Rusiei, iar în alt an, pe pământul și de partea Domnitorului Voievod Moldovei, asemenea sub Hotin și la Colacin” 4. Aceste adunări, în care se rezolvăpele de judecată litigiile ce se vor fi ivit, își au ele rosturile, după cum de altfel se pare, mai în chestiunile ce privesc hotarul, sau vor fi însemnat o încercare de a întinde și în oldova regimul „dietinelor” locale, în care se aduna nobilimea țării vecine? Simplă steză, în sprijinul căreia ar veni doar împrejurarea că o asemenea tendință nu ar fi logică sub o regență boierească.

Fie însă că au existat sau nu astfel de năzuințe, ele n-au ajuns să se afirme, din cauza zvoltării repezi a personalității tânărului voievod, în care re trăiau, mai aprige și mai uciunate, însușirile războinice ale bunicului. Marea izbândă asupra tătarilor, în urma reia „Ștefan Vodă s-au întors cu mare laudă și au dat în învățătură tuturor boierilor să se lingă în Hârlău la ziua sfântului mucenic Dimitrie, și acolo [...] ospete și bucurie mare fost și pre toți vitejii cei buni i-au dăruit Ștefan Vodă” 5, învie tradiția marii domnii din acul anterior. Dar se deșteptaseră forțe, care erau stăpânite de alt gând și își croiau alt am. Este poate semnificativ, pentru deplina înțelegere a celor întâmplare, să ne referim solia trimisă regelui Poloniei, al cărei scop îl expune atât de lămurit și cu o atât de largă

1 Gr. Ureche și Simion Dascălu, ed. C.C. Giurescu, p. 90.

2 Cf. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, IV, p. 354.

3 M. Costăchescu, *Doc. molii, de la Ștefăniță Voievod*, Iași, 1943, no 105, p. 497.

4/Wd., p.521.

5 Gr. Ureche, /toe/., p. 91.

Îi înțelegere a tuturor evenimentelor din Estul și Sud-Estul Europei, cuvântarea lui Luca Cârjă; ea a fost datată de ultimele cercetări, către sfârșitul anului 1522, sau începutul celui următor¹. Aflăm în această expunere nu numai părerile Domnului, dar și acele ale sfatului, pus la grea încercare prin presiunile solilor turcești, cari caută să determine o acțiune a Moldovei în serviciul Porții și o îndrumare vrăjmașă țarilor creștine. La fiecare nouă somațiune, fie prin curieri direcți, fie prin sângeacul de la Dunăre, „divanul” se adună și caută soluția care să cruțe țara de încercările acestor primejdii. Ba la un anumit moment, „Domnia sa întreabă divanul său, pe bătrânii din divanul bunului său, Ștefan, cum s-a ținut țara noastră valahă. Și ei au răspuns așa Domniei Sale, că țara noastră

valahă s-a păstrat, în legătură sfântă cu Regatul Ungariei și al Poloniei. Și răspunse Domnia Sa: «așa cum a fost în vremea înaintașilor noștri, în vremea bunului și părintelui nostru, tot astfel și Noi vom chema pe Dumnezeu în ajutor și pe Maica Domnului și vom ține legătura cu creștinii și vom respinge, cum vom putea pe păgân de la Noi»” 2. E de asemenea caracteristică misiunea confidențială, încredințată logofătului și vistiernicului, care destăinuiesc solului otoman greutățile țării, și se târguiesc cu el, pentru ca în schimbul a 60.000 de aspri și 500 de berbeci „afară de alte daruri, caftane aurite, 400.000 de aspri și cai și blăni”, să primească a învălui în formule acceptabile refuzul sfatului domnesc. „S-a întâmplat, adaugă relațiunea, ca el să fie prins de război, din țara noastră, de neam boieresc, din Țara de Jos”. Este aci începutul unui lung șir de mituiri din vistieria țării, în scopul de a câștiga bunăvoința sfetnicilor sultanului, și de a răscumpăra, mai sigur decât pe calea haraciului oficial, liniștea și securitatea domniei și a țării.

Nu mai puțin semnificativă este cealaltă întrevedere, cu solul sângeacului, care după îndeplinirea misiunii sale aparente „rugă pe Domn, ca să rămâie puțini boieri în divan, lângă Domn, căci a zis că are să-i spuie lucruri de taină, din partea sângeacului” 3. Erau de fapt întrebări, cari încercau să iscodească legăturile cu Polonia și sentimentele Domnului și ale sfatului față de Coroana iagellonă. Două trăsături esențiale se desprind din acest însemnat document, a cărui valoare ca izvor contemporan nu poate fi îndeajuns prețuită: importanța sfatului domnesc, ca organ deliberativ în marile probleme politice, cu referința la părerea „bătrânilor”, martori ai tradiției lui Ștefan cel Mare, și consultarea, la „lucrurile de taină”, a unui grup și mai restrâns, cuprinzând desigur pe cei mai mari demnitari, sau numai oamenii de toată încrederea; dar se întrevăd și relațiile ce se stabilesc de acum între

sfețnicii moldoveni și trimișii Porții, în atmosfera de târguială și corupțiune ce servește deocamdată interesului general, dar poate tot atât de bine servi ambiții personale. Se lămuresc și două tendințe: cea războinică, tradițională, cavaleriească a tânărului voievod, pășind cu hotărâre pe linia străbună a luptei pentru Cruce, și alta, mai accesibilă influenței și puterii marelui împărat de la Constantinopol, considerând poate că vremea nu mai era a isprăvii vitejești, ci a capului plecat, pe care sabia nu-l taie.

Oricum, aceste împrejurări par a constitui preliminariile crizei, ce a izbucnit în primăvara anului 1523. Am mai avut prilejul de a o aminti, așa cum se oglindește în

1 M. Costăchescu, op. cit., p. 550 și urm. Cf. Horia I. Ursu, *Ștefăniță Voievod*, p. 53 și urm., cu argumente pentru decembrie 1522.

2 M. Costăchescu, op. cit., p. 542 - 43.

3/toc/., p. 545. jțiunile nu numai diverse, dar direct opuse, ale cronicilor din veacul al XVI-lea cari țină domnia, și ale acelei din secolul următor, ale cărui simpatii sunt câștigate irimii¹. Cozma Șarpe a fugit în Polonia; bătrânul Arbure a căzut victimă mâniei inești, poate fără vina ce i se bănuia. La 8 ianuarie, ei mai întăreau un document al vodului; la 15 martie numele lor nu mai apar, pentru ca la 10 aprilie să-și facă loc în oameni noi, ca pan Barbovschi, pârcălab de Hotin, sau pan Grozav, pârcălabul ții nouă (a Romanului) 2.

O reacțiune a boierimii înfricoșate se produce în septembrie, dar „văzând că lui an Vodă i-a venit țara într-ajutoriu” 3, răsculații se risipesc peste graniță. Sancțiunile cază: pârcălabului Costea, logofătului Ivașco și vistierului Maxim li se taie capetele⁴, i scrisoare din 9 noiembrie 1523 a voievodului către bistrițeni, le aduce la cunoștință >gofătul Trotușan e la închisoare, deoarece l-a prins ca urzitor de neînțelegeri la acest i, și îl cercetează⁵. Nu

poate fi nicio îndoială că împotriva reacțiunii feudale, noul an Vodă a aflat sprijin în „țară”, adică în aceeași categorie de ostași privilegiați - îi sau curteni - pe care se întemeiasă bunicul său, și cu care știuse să înnoiască tura, cu prilejul celui dintâi război cu tătarii. Prin această lovitură, autoritatea inească se găsește restabilită în deplinătatea ei: politica războinică se afirmă, prin un militare împotriva turcilor, expediția în Muntenia, dojana trimisă senatorilor mi, prin care li se arată fără înconjur că „domnii îmi făgăduiesc ajutor, dar ei înșiși nu să se lupte cu dușmanii lor, privind la mine, ca eu să mă lupt cu dușmanii lor” (1524) 6.! rându-l acesta, moartea neprevăzută - și chiar bănuită - a lui Ștefăniță întrerupe o ine în plină desfășurare.

Scaunul țării se găsea iarăși vacant, și acum fără moștenitor desemnat: fratele mai r, Petru, murise înainte. Urmau iarăși să se rostească reprezentanții corpurilor; tituite cari constituiau „țara”, așa cum se făcuse cu șapte decenii în urmă, la Dreptate. de altfel s-a și întâmplat: cronicile mai vechi amintesc că „l-au ales domn în Hârlău”, clălalt Petru Voievod, „miruit de mâna prea sfințitului mitropolit chir Teoctist” 7, ru ca acea a lui Ureche să redea mai exact înțelesul constituțional al evenimentului 1527: „După moartea lui Ștefan Vodă cel Tânăr, strânsu - s-au boierii și țara, de s-au lit pre cine vor alege se pune domn, că pre obiceiul țării nu se cădea să dea altuia mă, fără carele nu vrea fi sămânță de domn” 8. Alesul se întâmpla să fie un fiu natural îtrânului Ștefan Vodă, om în puterea vârstei și încercat de viață, de se adeverește; stea trecutului său negustoresc cu mrejele pescărești. Regula e deci aplicată, cu toată rea ce i-o conferă un principiu consacrat: Stărije constituite, clerul, boierimea, „țara” ilegiată a vitejilor aleg pe voievod, dar dintre acei ce pot dovedi că se trag „din os

1 V.mai sus.

2 M. Costăchescu, *Doc. mold. dela Ștefăniță Voievod*, no 88, p. 429; no 89, p.432 – 33; no 92, p. 441.

3 Gr. Ureche, */Wi/.*, p.93.

4 însemnarea lui Ureche, l.c. rectificată de I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenesti*, p. 285.

5 M. Costăchescu, op. cit., no 113, p.557 – 58. Cf. Horial. Ursu, op. cit., p. 134.

6 M. Costăchescu, op. cit., p. 562.

71. Bogdan, *Vechile cmnicimoldovenesti: Macarie*, p. 203, cronica moldo-polonă, p. 230.8 Ed. C.C. Giurescu, p.95.

v a, așa l-uill ac practica în Ungaria și în Polonia.

Dar această domnie, din consimțământul și prin alegerea Stărilor, nu deschide un capitol nou: ea continuă tradiția lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi și se arată a fi nu mai puțin autoritară, decât acele ce au precedat-o. Războaiele cari umplu cu zgomotul lor cea mai mare parte a ei, sunt inițiative ale Domnului, care duce la toate hotarele și în toate direcțiile o politică energică și activă – prea activă poate, față de multele obiective ce și le înfățișează, și de combinațiile diverse în care se avântă, cu o lipsă de ezitări și de scrupule, vrednică de un contemporan al lui Machiavelli. Principe al Renașterii pe planul politicii externe, cumpănind cu iscusință pe Ferdinand cu Zâpolya, urmărind cu o stăruință mai puțin fericită pământul, ce îl consideră prin drept al său, acel al Pocuției, Petru Rareș ne înfățișează aceleași caracteristici în ordinea internă. Cărmuirea și-a început-o printr-un consens ce pare a fi fost obștesc, aducând poate și o notă de destindere în situația încordată, creată fie acțiunea tumultuoasă a lui Ștefăniță; boierii săi sunt în mare parte supraviețuitori ai domniei trecute – și nu puțini dintre ei, ceea ce arată că securea nu tăiase prea adânc¹. În cursul unei domnii îndestul de lungi, au apărut însă și alți factori politici în sfatul său. Nu avem încă la îndemână culegerea

documentelor din această vreme, cu care Dl. Mihai Costăchescu își întregește seria, ce a adus atât de mari foloase studiilor noastre; cu ajutorul ei, o expunere sistematică și amănunțită va fi totdeauna posibilă. Dar faptul însuși că printre marii demnitari ai anilor din urmă, aflăm pe Mihael „Arbănaș de neam”² sau pe armeanul Vartican³, arată pătrunderea și în sfatul Moldovei a orientalilor cu legături țarigrădene, în vremea în care levantinul Gritti începea să uneltească pentru dobândirea unuia din cele trei principate, închinat Porții.

În afară însă de acest factor nou, a cărui influență va crește mai mult în perioada următoare, domnia lui Rareș se așază pe o linie de continuitate, ce nu e întâmplătoare, cu aceea a părintelui său. Aceeași grijă de ctitorii religioase lasă pe pământul Moldovei urmele bogate ale unei a doua înfloriri de monumente bisericești, la care contribuie râvna Doamnei Elena; harta fundațiilor lor acopere acea a lăcașurilor înălțate de Ștefan cel Mare⁴. Însemnătatea Stării bisericești reiese și din însărcinarea istoriografică, dată călugărului Macarie, hirotonisit pe urmă episcop de Roman, de a continua șirul vechilor anale și de-a descrie isprăvile domniei. Prin acest îndemn, și sub influența modelelor sale literare, slavo-bizantine, cronica devine o apologie care înfierează acțiunea trădătorilor și răzvrătiților de la 1538. O indicație indirectă, ce își păstrează însă semnificația, ni le dau „sfaturile lui Petru, Voievodul valah”, pe care i le atribuie „Plângerea” în limba rusă a aventurierului Peresvetov, îndreptată către țarul Ivan al IV-lea cel Groaznic. Autorul pretinde a fi stat cinci luni la curtea lui Petru Rareș, și reproduce părerile acestuia, foarte favorabile suveranului moscovit, cu care de altfel se înrudea, și încerca să restabilească

1 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, IV, p. 395. V. și în 1533 scrisoarea consilierilor poloni către boierii

Moldovei, spre a-i convinge să încheie pacea.

Hurmuzaki-Bogdan, *Doc.*, Supl. II, I, no XXXIV, p. 78 - 79.

2 Macarie: I. Bogdan, op. cit., p. 207.

3 N. Iorga, op. cit., IV, p. 478.

4 P. Henry, *Les gglises de la Moldavie du Nord*, p. 147 și urm.

5 N. Cartoian, op. e/t., p.38 - 39.

nu» - n-galuii uni vieiii-a utunui Mau, sicuiunu uiiiuilinc poiucu poione, ai cărei coninct Moscova se desemna tot mai limpede¹. Cât privește demnitarii, adaugă scrierea, evodul i-ar fi numit trădători, „fiindcă ei calcă jurământul și nu apără cu tărie credința ștină și nu-l servesc cu fidelitate pe suveran” ². El este împotriva obiceiului de a se da erilor ruși orașe și ținuturi pentru hrana lor: sistemul sultanului, de a plăti cu leafă din tieria împărătească, e mult mai folositor și mai sigur. Dacă scrierea a fost redactată, **n** cred unii, către 1549, ea ar aduce atunci experiența celei de a doua domnii a evodului Moldovei, după criza ce încheiase atât de dramatic cea dintâi, și trecerea sa la lta Poartă, unde a putut cunoaște direct metodele de cârmuire otomane.

Căci reacțiunea marii boierimi, înăbușită de mâna aspră a lui Ștefăniță la 1523, s-a dus din nou cincisprezece ani mai târziu, împotriva unui Domn care obosise pe cei ce rmau, cu prea multe întreprinderi războinice și cu o prea mare dârzenie în susținerea endicărilor sale. Este probabil că uneltirile începute, încă sub domnia precedentă, și-au îs acum scopul, deschizând drumul intervenției turcești în cârmuirea Moldovei, așa **n** se întâmplase mai de mult în Țara Românească. După prăbușirea Ungariei la Mohaci, traintarea năvălirii turcești în valea Dunării, această evoluție se arată de neînlăturat: itica de dușmănie împotriva Poloniei, cu înfrângerile ei de la Gwozdziec și Obertyn, i-a bit deznodământul. La 1538, Petru Rareș se găsește împresurat din trei părți: armata onă a lui Tarnowski sub zidurile Hotinului, tătarii năvălind peste

Nistru, iar de la Iazzi, marea armată în frunte cu însuși sultanul Soliman înaintând spre hotarul [devenesc. Însemnările cronicilor arată oarecare confuzie: doar cronica moldo-polonă, *i o* povestire mai logică³, relatând o manevră pe linii interioare a lui Petru Rareș, care este pe poloni printr-un act de împăcare și omagiu, respinge la Ștefănești cetelerilor, dar nu se mai poate împotrivi valului năvălirii turcești, deoarece în fața acestei a primejdii, boierii, la îndemnul lui Mihul și al vechiului intrigant Troțușan, își isesc voievodul în ceasul cel mai greu al domniei lui. Cronica lui Macarie arată pe de de unde a venit lovitura: „sămânța necredinței începu a da roade și boierii useră pe ascuns scrisori la marele împărat turcesc, cerând ridicarea lui Petru Voievod scaun”, De abia „păzitorul curții domnești”, credinciosul Hâra, mai avu timpul să-și iințeze stăpânul: „Vai voievodule, boierii se sfătuiesc să te părăsească” 4. Urmarea e oscută: la 14 septembrie, Rareș apucă drumul pribegiei spre Ardeal, cu gândul de a’s adăpost în cetatea Ciceiului, sub paza lui Ioan Zâpolya. Sub călcâiul ocupației străine i vârtoarea unor tragice împrejurări, autoritatea domnească, ridicată la un atât de mare itigiu de marele Ștefan și urmașii săi, se prăbușea sub loviturile din afară și dinlăuntru. axarea neizbutită împotriva lui Ștefan Vodă, în anul de la Valea Albă, și-a ajuns astfel ml, șase decenii mai târziu. Regimul domniei puternice, sprijinite pe Stări ascultătoare.

1 Cf. P.P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova, în Memoria lui Vasile Pârvan*, p. 265 și urm.

2 V. Șt. Ciobanu, Domnitorul Moldovei Petru Rareș în literatura rusă veche, *Rev. Ist. Română*, XIV

5), p. 323 și urm.

3 I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenesti*, p. 230 - 31.

4 *Ibid.*, p - 207 - 208. Confirmare în scrisoarea lui Ștefan Mailath din 18 septembrie 1538. Hurmuzaki.

H, I, noCXLIII, p. 188, precum și în raportul din 9 oct. către regele Ferdinand, /bi (/., no CU, p. 197.

face loc unor îndelungate și sângeroase frământări, cari ne arată domnia în luptă cu elementele de frunte ale Stării nobiliare, într-un proces ce se dezvoltă paralel cu acel pe care l-am urmărit în istoria vecină a Țării Românești. În această nouă fază, contrastul ce l-am constatat până acum între cele două principate, din punctul de vedere al evoluției constituționale, s-a atenuat, până a ajunge aproape la adoptarea acelorași forme, sub imperiul acelorași necesități. Răscoala împotriva lui Rareș înseamnă aci punctul de despărțire și de întoarcere a vremurilor.

Dar evenimentele de la 1538 și-au avut epilogul, ceea ce ne îndreptățește să socotim că în fapt, termenul ce desparte epoca nouă poate fi așezat puțin mai târziu. Cronica lui Ureche a cules aci iarăși o tradiție mai bogată: „Prădând și stropșind împăratul Suleiman țara Moldovei, scrie ea cu acest prilej, și fiind țara băjenită spre munți, strânsu – s-au vlădicii și boierii țării la sat la Badeuți, de s-au sfătuit cu toții, ce vor face de acea nevoie ce le venise asupra” 1. Avem deci iarăși un exemplu de „seim”, o dietă care întrunește într-un sat al județului Rădăuți pe fruntașii clerului și ai boierimii: trebuie observată lipsa „țării” sau a vitejilor, risipiți în pribegia generală în fața năvălirii. Era de altfel logic ca în urma loviturii date de căpeteniile nobilimii, tot acestea să hotărască asupra împrejurărilor viitoare. *Ceea ce se desemnează la Badeuți, este regimul unei oligarhii, care cuprinde numai păturile superioare ale Stărilor, ca factori activi de sfat și de guvernământ.* Această dietă a trimis la sultan pe Trifan Ciolpan, care a mijlocit primirea fruntașilor de către învingător, la Suceava, și așezarea în scaun a lui Ștefan, alt pretendent din os domnesc, ținut mai demult în rezervă la Constantinopol.

Se produse însă atunci o nouă întorsătură, care ne dovedește cât de adânc fuseseră sădite în mintea și în inimile tuturor, amintirile unui secol de glorie. Sultanul nu se mulțumise să înlăture din scaun pe Petru Rareș, dar impunea țării cucerite grele pierderi teritoriale. Tighina trecu sub stăpânire turcească, iar raiaua Chiliei și Cetății Albe se lărgea cu întregul Bugeac, deschis așezării tătarilor. La aceste dureroase împrejurări, se mai adăuga și pacostea ce era să lase domnului, investit de sultan, porecla de Lăcusta care îl deosebește.

Se pare că înșiși conspiratorii de la 1538 s-au speriat atunci de consecințele acțiunii lor. „Mai apoi, scrie iar Ureche, de la care aflăm mai multe, urându-l curtea toată, s-au vorovit o seamă de boieri din curtea lui, anume Găneștii și Arbureștii, și la așternutul lui, unde odihnia, l-au omorât în cetatea Sucevii. Începătoriu și ațățătoriu acestui lucru au fost Mihul hatmanul și Trotușanul logofătul” 2. Într-o scrisoare din același an, 1540, boierii își lămuresc fapta sângeroasă: ei ar fi primit și un turc sau un arap, numai să nu fie făcută țara pașalâc, cum mergea zvonul că ar fi fost intenția Sultanului. Iar despre Ștefan spuneau doar atât: „Noi nu l-am cunoscut decât după ce a ajuns la domnie, dar l-am văzut că vrea să dea toată țara împăratului. A făgăduit să-i dea Dunărea până în munte, și Nistrul tot, iar țara, văzând aceste, s-a prins a-l urî căci l-a văzut pe domn că ține mai mult cu turcii decât cu noi, creștinii” 3. În locul lui, facțiunea care îl înlăturase ridica pe fostul portar de

1 Ed. C.C. Giurescu, p. 104 - 105.

2 *Ibid.*, p. 109.

3 Textul în Hurmuzaki, *Doc. Supl. II*, I, p. 139 - 141.

... 137

cava, Alexandru Cornea, fiu nelegitim, pe cât se spunea, al lui Bogdan Voievod, cu nirea de-a relua de la turci cetățile și ținuturile pierdute. Încercarea nu izbuti,

dar icarea în sine lămurește mentalitatea și spiritul boierimii, care, chiar răsculată împotriva unului și uneltind împotriva lui cu puterea străină, nu se putea totuși desface de datoria a păstra vechile hotare ale țării și moștenirea lui Ștefan Vodă.

În mijlocul acestor frământări, Petru Rareș, ajuns la Constantinopol și recâștigând vechea sa iscusință, favoarea padisahului, își croia drumul de întoarcere. Dar de rândul sta sosea „cu steag de la Poartă”, și cu imbrohorul turcesc care venea să-l investească. Brăila, cei mai mulți dintre boieri, chiar acei cari îl părăsiseră, îl întâmpinau, cerându-și are. „Fiți în pace și iertați de greșelile voastre” le răspundea voievodul, primit cu imăția obișnuită: „mulți ani să domnești cu pace” 1. Numai pe Mihul și Troțușan îi tigea pieirea, ca și pe cei care rămăseseră cu Alexandru Cornea. Urmarea se poate ama în câteva cuvinte.

A doua domnie a lui Rareș, prelungită până la 1546, nu a mai însemnat într-adevăr tarea planurilor mărețe din cea dintâi. Se simțea apăsarea turcească, de care toate daniile sale nu erau să-l mai izbăvească. Dar ordinea dinastică părea restabilită, și la arta sa, alegerea fiului său Iliăș s-a făcut fără greutate.

Pe acesta, continuatorul lui Macarie, Eftimie, l-a poreclit „Iliăș Mahmet” 2. Venise niște afurisiți de turci” ale căror moravuri le apucase, hotărât a le introduce în țara sa. ce opunere era înlăturată: capul lui Vartic hatmanul căzu la Huși, în aprilie 1548. La ia, porni spre Constantinopol unde se turci, căpătând numele de Mahmed, fără a-și din însă ambițiile și nădejtile. Fratele său Ștefan rămânea domn în locul lui; zelul său tru biserică și dorința de-a șterge amintirea apostaziei lui Iliăș îl determină la o secuție a armenilor și ereticilor, aproape singura ce o însemnă istoria principatelor, în aiul războaielor religioase. Dar relele lui obiceiuri, scriu

cronicele³, au ridicat asupra ora boierimii, care și-a răzbunat casele batjocorite, printr-o nouă ucidere de Domn, în tul de la Țuțora, la 1 septembrie 1552. Lupta între Domnie și Starea boierimii intrăm în faza hotărâtoare.

5. REGIMUL DE STĂRI SUB INFLUENȚA POLONĂ ȘI ARDELEANĂ

Pentru începutul acestei nouă perioade, care în mod logic își găsește punctul de: are în răscoala boierimii moldovene din 1538, celelalte evenimente pe care le-am ntit fiind doar epilogul și consecința ei, ne putedocumenta din izvoare ce reprezintă; două tabere opuse. S-au definit aceste tendințe adverse, a căror succesiune în timp: amnă trecerea de la epoca voievodală la cea aristocratică: „Întreaga istoriografie onă din Moldova (pe cea munteană n-o cunoaștem) este [...] o istoriografie domnească, iată, pornind din inițiativa și sub directa supraveghere a curții voievodale [...] Macarie e din porunca lui Petru Rareș, Eftimie din a lui Alexandru Lăpușneanu și Azarie își

1 Ureche, *ibid.*, p. 111.

21. Bogdan, *Vechile cronic moldovenesti*, p. 214.

3 *Ibid.*, p. 218). Ureche, *ibid.*, p. 118 – 19.

sunt letopisețe domnești [...] Cu totul altfel se prezintă în această privință, literatura istorică în limba română, care începe după 1600 [...] în Moldova, cronica lui Eustratie și aceea a lui Ureche, care-l copiază sunt cronic caracteristice boierești, nu numai pentru că autorii lor sunt boieri, cari nu scriu din porunca nimănui, dar și ca spirit. La fiecare pagină aproape răsare spiritul aristocratic, înfierând puterea abuzivă a domnilor celor răi, apărând pe boierii socotiți ca stâlpii țării” 1. Am arătat mai sus contrastul ce îl oferă relațiunile despre întâmplările din vremea lui Ștefăniță². Asupra tragediei din 1538, părerile se împart la fel: indignarea lui Macarie izbucnește în accente biblice: „Iar cei ce plănuiseră acestea,

adunându-se unii la alții, își dădeau pe față îndrăzneala, și drăcească lor viclenie pe încetul se descoperi. O, minți de pământeni, rătăcite și orbite în fața celor viitoare!" 3. Ureche, fără a ascunde „scârba” voievodului în fața defectiunii, lasă totuși să se înțeleagă că acțiunea boierilor nu era fără rost: ei doar „se sfătuia, și unul de la altul cerca sfat, ce vor putea face ca să poată hălădui de atâtea nevoi ce s-au ațâțat prin țară” 4. Numai domnia lui Iliș, turcitul, are parte de un sentiment general de ură și de dispreț: „necuratul Iliș” la Eftimie⁵; „din afară se vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împutit”, după Ureche⁶. Cronicarul mai vechi adaugă însă amănunte, ce nu le găsim aiurea și cari lămuresc dușmănia Stărilor, prin atingeri mai directe cu drepturile și interesele lor: „au pus, scrie Eftimie, pe toți boierii mari și mici și pe tot sfatul boieresc bir mare; au mai poruncit și vătafilor din toată țara [...] precum și mitropolitului, episcopilor și tuturor mănăstirilor din țara Moldovei, în sfârșit popilor și diaconilor, să dea toți haraciu mare” 7. Aservirea la politica turcească a dus deci, cum era și logic, la sporirea sarcinilor financiare⁸ și prin aceasta, a impunerilor, cari au lovit și categoriile privilegiate. Se descopere astfel un substrat economic la aceste împrejurări, așa cum apare peste câțiva ani în Țările de Jos, unde regimul ducelui de Alba nu s-a făcut odios numai prin persecuțiile sale religioase, ci și prin măsurile sale fiscale. Imprudența fiului lui Rareș era cu atât mai mare, cu cât în al doilea an al domniei, îl mai vedem semnând un act de supunere și alianță către Ioan Zăpolya „*una cum Boyaronibus et Nobilibus, totoque regno nostro Moldovienst* - Și cronicarul Eftimie ni-l arată, înainte de plecarea sa la Constantinopol, adunând „pe toți boierii de curte și de țară și pe întreg sfatul boieresc în grădina de la Huși” 10. Se păstrase deci obiceiul consultării, măcar în împrejurările însemnate, a tuturor treptelor Stării nobiliare; cu atât mai

stranie este politica ce lovește în toate Stările, în cea bisericească

1 P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 243.

2 V. mai sus.

3 I. Bogdan, *Vechile cronicile moldovenesti*, p. 207 - 208.

4 Ureche, *ibid.*, p. 101.

5 I. Bogdan, op. cit., p. 216.

6 *Ibid.*, p. 117.

7 *Ibid.*

8 Ea este adeverită pentru domnia următoare, a lui Ștefan, de un raport francez din 10 august 1551.

Hurmuzaki, *Doc. Supl. I, I, no XII*, p. 7.

9 Hurmuzaki, *Doc. II, 1 no CCXXI*, p. 249 - 250.

101. Bogdan, *ibid.*

tua în vii-ialv, uai uwi-ii-a lui moș ia icg & a musulmana un umegii Miuaîn un caracter mal și probabil, și patologic.

Divergențele apar în relațiunile cari privesc domnia celui de al doilea fiu al lui Rareș! Eftimie e de acord cu Ureche, în a-i descrie „curvășăriile, hoțiile și omorurile” 1, arie, în încheierea cronicii sale, face să răsune „trâmbița cea mare și în aur ferecată” nstear Domnului care l-a așezat din nou în scaunul Episcopiei de la Roman, de unde îi ziseră „cu strașnică cădere”, clevetitorii săi, Mitrofan și Nour². Iar Azarie, care scrie i el, vede în omorul săvârșit la Țuțora, la îndemnul pribegilor din țara leșească, irea unui miel nevinovat, care îl umple de groază³. Ureche, dimpotrivă, se oprește ra faptului într-o „certare și învățătură”, întrebându-se: „Carele mai apoi slujitor și rin va primi să-și ia femeia spre pofta sa cea neastâmpărată și nu-i va gândi rău?” ru a încheia după cuvântul prorocului: „moartea păcătoșilor este cumplită” 4.

Consensul se restabilește doar pentru osânda aventurii lui Despot, pe care Azarie îl; știe rău, înconjurat

de „sfetnici de altă lege, luterani urâți de Dumnezeu” 5, iar cronica târzie îl descrie, cum „puse pe țară greutate mari; bisericele dezbrăca, arginturile lua și, bani”. Totuși, în măsura în care acest condottiere, rătăcit pe scaunul moldovenesc, ut seamă de Stări, i se ține și lui în socoteală de cronica boierească: „preslujitori îi la cu bani, boierii cu cuvinte bune și dulci îi îmblânzia [...] la Iași [...] au poftit vlădicii, frigorie mitropolitul și Anastasie, episcopul de Roman, și Efthimie, episcopul de iuți și toți boierii țării” 6. Dar în privința predecesorului și urmașului său, Alexandru isneanu, opunerea e categorică. Pentru Eftimie el este „Alexandru Voievod cel Viteaz cu”, „om cu minte și prea înțelept și milostiv”; a cărui stăpânire pare „un vis”, față de îi domni necurați din neamul lui Petru Voievod”. Căderea evlaviosului Domn în apa Iovei de pe calul său, când mergea să întemeieze mănăstirea Slatinei, ctitoria sa, i se

O încercare diavolească, vrednică de amintire⁷. Nici Azarie nu rămâne mai prejos:

el, pravoslavnicul stăpânitor „a stins tăciunele ce răspândea fumul credinței cele rele

1 necuraților luterani” 8, câștigându-și astfel merite nepieritoare. Cât de puțin se veselește cu aceste laude hagiografice însemnările cronicii moldo-polone despre uciderea lor, prilej pentru vornicul Ureche de-a scrie vestita lui „nakazanie”: „În Moldova acest obicei de pier fără număr, fără giudeț, fără leac de vină; însuși ghidei, însuși de însuși împlie legea. Și de acest noroc Moldova nu scapă, că mai mulți sunt de li-i a vărsa sânge nevinovat, apoi zic și dau vina lăcuitorilor că-s vicleni” 9. Nu se poate amana mai hotărâtă a absolutismului, cu privire la o vreme ce era să producă și în

11. Bogdan, *ibid.*, p.215. Ureche, op. cit., p. 118.

2 în a doua versiune a cronicii sale. Cf. 1. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie, Anal. Acad. Rom., Mem. Sect.*

2-a, XXXI, p. 202.

3/bid., p.203.

4 Ureche, op. cit., p. 119.

5 Ed. I. Bogdan, p. 206.

6 Ureche, *ibid.*, p. 125, 126. Cf. și declarația lui în favoarea lui Albert Laski. din 15 ianuarie 1563 „cum îsu episcoporum et ceterorum ordinum” în Hurmuzaki - Bogdan, *Doc. Supl. II, I*, p. 223.

71. Bogdan, *Vechile cronici mold.*, p. 218 și urm.

8 Ed. I. Bogdan, *ibid.*, p. 208.

9 Op. cit., p. 147.

Apus a bogată literatură de apologie a ucigătorilor de tirani, de apărare a drepturilor încălcate. Nu lipsește nici învinuirea de risipire a cetăților Moldovei, din porunca turcului, nici povestea otrăvirii de însăși mâna Doamnei Ruxanda, ce a dat apoi naștere nuvelei cunoscute a lui Negruzzi. E limpede că în jurul acestei figuri domnești „de pioasă și întunecată memorie” 1, care amintește de asemenea pe Ivan al IV-lea al Rusiei, se înfruntă nu numai relatări, dar și concepții deosebite. Contrastul ar continua, de ni s-ar fi păstrat și după anul 1574, însemnările contemporane, pe care letopisețele veacului al XVII-lea le-au prelucrat pe urmă în spiritul lor deosebit.

În aceste versiuni ale izvoarelor narrative, se oglindesc realitățile epocii adânc frământate, pe care Nicolae Iorga a așezat-o în ultima sa operă, sub semnul „vitejilor”. În fapt, evoluția politică arată însă a fi mult mai complexă, și înfățișează laturi multiple. Tradiția autoritară, pe care domnia lui Petru Rareș o moștenise de la înaintașii săi direcți, se transformă, sub influența ambițioasei Doamne Elena, din sângele despoților sârbi, într-un absolutism oriental, de nuanță slavo-bizantină², al cărui ultim reprezentant pare a fi fost Alexandru Lăpușneanu, care mai poate invoca și îndoita legătură dinastică cu legitimitatea succesiunii domnești: prin tatăl său, Bogdan

Voievod, și prin soția sa Ruxanda, fiica lui Rareș. Împotriva acestei tendințe, Starea boierească, și în special frunțașii ei, continuă acțiunea de împotrivire și de insurecție, pornită la 1538: acestei stări de spirit i se datoresc drama sângeroasă de la Țuțora, ridicarea la domnie a lui Joldea, rivalul Lăpușneanului, primirea lui Despot, aventurierul străin, prin care, după curentul Renașterii, și acel al Reformei pătrunde o clipă în istoria Moldovei, în fine trecerea scurtă a lui Ștefan Tomșa pe scaunul țării, boier din boierime, fără legături măcar presupuse cu vechea ordine dinastică ce stăpânise două veacuri.

Dar sub aspectele acestui conflict între domnie și aristocrație, și alte forțe se află în mișcare. „De acum țărani vor fi o „clasă socială”. Ei nu mai vor campanii ofensive și nu înțeleg să ia parte la războiul civil al boierilor” 3. Nu e de nesocotit faptul că la ivirea lui Despot, în 1561, „țara pizmuind lui Alexandru Vodă n-au vrut să sae în oaste”, nici acel că la întoarcerea lui Laski din Moldova, tovarășul polon al lui Despot „se temea de țărani”, cari în multe locuri făceau chiar năvală asupra coloanei sale în retragere⁴. Este semnificativă acea „împerechere ce era între călărași și între pedestrași” 5 de care încearcă a se folosi Mircea Vodă, Domnul muntean, pentru a se amesteca în treburile Moldovei, atât de adânc tulburate. Cearta izbucnește din plin în dramaticele evenimente, cari înseamnă cariera lui Ion Vodă cel Cumplit, cel mai hotărât vr-șmaș al regimului de Stări moldovenesc din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Se poate subscrie fără rezerve la judecata lui Iorga, că „prestigiul romantic, de democrație conștientă, pe care Hașdeu îl atribuie acestui domnitor, în care vedea realizarea momentană a propriului său crez politic.

1 P. Henry, *Les iglises de la Moldavie du Nord*, p. 150. O încercare de reabilitare în studiul lui N. C.

Bejenaru, *A fost, cu adevărat. Alexandru Lăpușneanu*

un domn rău? *Studii și Cercetări Istorice*, XVIII (1943), p. 207 și urm.

2 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, V, p. 9 și urm.

376 k/., V, p. 135.

4 Ureche, op. cit., p. 144.

5 *Ibid.* „împerechere” – dezbinare.

Iso± în vv/iv uuua icua; și uui un influențe se fac simțite în concepțiile pe care le reprezintă: cea turcească, ca al cărei strument apare la început; cea căzăcească, din clipa în care rupe punțile cu Poarta și seamă în acțiunea războinică ce l-a trecut la nemurire. Amândouă de altfel, sunt opotrivă de opuse unui regim de Stări organizate, păstrătoare de tradiții și privilegii 3 Ștenite. Poarta nu avea nevoie de corpuri constituite, pentru a discuta poruncile ei, r-un spirit de autonomie ce în mod firesc le era potrivnic, iar „sloboda” cazacilor de la pru ieșise din adunarea oamenilor cari de pretutindeni, dar mai ales din Polonia sau din isia, fugeau de apăsarea păturilor privilegiate. Ca un vrăjmaș al acestora se ridică și Ion >dă: cronica târzie, ecou al resentimentelor ce au stăruit peste veac, amintește mai întâi igonirea clerului: arderea pe rug a vlădicăi Gheorghe pentru sodomie, „auzind că are însură de avuție”, fuga mitropolitului Teofan, „temnițele pline de călugări, și îngropa vii preveverită și pre popa Cozma și pre Molodeț călugărul”. Noul absolutism de piratie turcească, asemănător celui al lui Mircea Ciobanul sau al lui Alexandru în Țara pânânească, nu mai avea grijă de a căuta reazemul bisericii; „iar din boieri și din cei deiste sabia lui nu mai ieșea” 2. „Acest Domn, scrie Azarie, nu voia să asculte de boierii imici” 3.

Iar în clipa în care sprijinul Porții îi lipsește și îl amenință mazilia, când își dă seama „nu i-a putut sătura” pe patronii săi de la Constantinopol, el cheamă în ajutor căzăcimea inică de luptă și de pradă, și „țara” pe care o umple de nădejde prin cuvântarea sa lăcărată, de strigară

„cu glas mare că lângă dânsul vor pieri toți, cum sau și întâmplat” 4, vântul pare a avea aci un înțeles mai larg decât acel obișnuit, depășind sfera categoriilor crioare de „curteni” sau „slujitori”, al căror număr de 5.000 se adaugă la 3.000 de meși sau nobili, după două izvoare contemporane⁵. Ureche pomenește într-adevăr, pe noul de bătaie de la Cahul, de „prostime și «adunătură, ce era pe lângă Ion Vodă” 6. De îi de mult, observatori străini însemnaseră că oamenii de rând țineau mai mult cu ievodul decât cu boierimea⁷, a cărei proprietate latifundiară, urmând procesul general reacțiune seniorială al Europei Răsăritene, începea să le încalce obștiile de neam. În isia rurală se cufundă și o parte a micilor privilegiați de odinioară. Ca și în Ucraina: mă, viața liberă și zbuciumată a cazacilor constituia pentru aceste elemente un punct atracție și un exemplu; astfel se lămurește rostul oamenilor dintre Prut și Nistru, al leienilor, sorocenilor, lăpușnenilor, în susținerea tuturor „domnișorilor”, a „roiului de tendenți” 8 care se aruncă asupra Moldovei și tulbură de atâtea ori domnia, așezată cu dă, a lui Petru Șchiopul. Nu e lipsită de semnificație împrejurarea că în satele acelorași iituri a stăruit, până în zilele noastre, o viață răzășească dârză, într-un spirit tradiționalist

1 N. Iorga, j6/d., V, p. 180.

2 Ureche, *ibid.*, p. 154.

3 Ed. I. Bogdan, p. 213.

4 Ureche, *ibid.*, p. 155.

5 V. mai sus și *Cronica moldo-polonă*, ed. 1. Bogdan, *Vechile cronici mold.*, p. 233, și n. 289.

6 Ureche, *ibid.*, p. 160.

7 Apud Iorga, op. cit., IV, p. 478: un raport polon din vremea lui Petru Rareș.

8 Cf. Iorga, *ibid.*, V, p. 111 și urm.

și mândru, care evocă vremurile „vitejilor” grăniceri

de odinioară, ale micii feudalități săracite și căzute în mazilie, dar păstrând în viața ei țărănească trăsăturile caracterului și obârșiei ei.

Spre deosebire deci, de evoluția pe care am urmărit-o în principatul vecin, chiar acum când condițiile generale de ordin politic și social ale celor două țări tind a se unifica, și domnii, investiți de Poartă, încep a trece de pe un scaun domnesc pe celălalt, persistă totuși o deosebire, ale cărei efecte se pot urmări în dezvoltarea instituțiilor, ca și în acțiunile politice de la sfârșitul secolului. În Țara Românească, unirea mării boierimi care își apropie și chiriarii bisericii, cu mica slujitorime privilegiată, a constituit fundamentul regimului de Stări, făcând din domnia chiar a unui Mihai Viteazul, expresiunea voinței și a năzuințelor ei. În Moldova, această solidaritate nu s-a putut închea în aceeași perioadă: tradiția vechii politici domnești, de la Ștefan cel Mare, a legat pe micii feudatari de puterea domnească, opunându-i mării aristocrații, care tinde la instaurarea unui regim de pură oligarhie, după pilda magnaților unguri și poloni. În epoca luptelor crâncene între domnie și boierime, a căror descriere ne-o redau în termeni atât de vii izvoarele ce ne stau la îndemână, autoritatea domnului, mai ales când făgăduiește ușurarea de sarcini și ridică stindardul libertății, se va putea bizui pe păturile inferioare, după cum va întâmpina dușmănia mării nobilimi. Este tocmai ceea ce s-a întâmplat în timpul războiului pe care, cu o netăgăduită vitejie, l-a purtat Ion Vodă cel Cumplit împotriva turcilor: „o seamă din boierii cei mari, anume Murgul, vornicul cel mare, și Bilăi, vornicul cel mare, și Slăvilă hatmanul, văzând atâta putere de oaste turcească ce venise cu Petru Vodă, temându-se ca să nu cază în mreaja vrăjmașilor, au părăsit pe Ion Vodă și au fugit la turci” 1. Și în ziua bătăliei, o parte a călărimii ar fi trecut în rândurile turcești: tradiția atribuia defecțiunea marelui boier Golia, despre care

Azarie scrie că s-a străduit, din dragostea pentru țară, dar zadarnic să împiedice pe Ion Vodă cel Cumplit să pornească războiul cu turcii²; dar cercetarea mai recentă îl socotește mai degrabă printre cei raliați la domnia lui Petru, decât în grupul de trădători de pe câmpul de luptă³.

Folosind aceste situații tulburi, și legăturile financiare necesare pentru a obține firmanul sultanului, străinii încep a se infiltra în divanul Moldovei, așa cum au pătruns și în rândurile demnitarilor Țării Românești. Petru Șchiopul, la început, se înconjoară de pământeni, printre care doar postelnicul Islan (sau Aslan) poate fi socotit oriental. Dar peste câțiva ani, la 1580, divanul lui Iancu Vodă Sasul cuprinde pe postelnicul Brutti, de neam albanez, figură politică de primă însemnătate în această vreme⁴, și pe comisul Iani, probabil un grec din Constantinopol. Pârcălabul Bernarea (să» - Bernard) poate fi un sas⁵. Am amintit observațiile din 1590 ale lui Giovanni di Marini Poli, cari privesc și Moldova⁶. Sub presiunea crescândă a Porții și în fața acestei concurențe amenințătoare, Stările luptă deopotrivă împotriva puterii domnești și a susținătorilor ei, greci și levantini. Astfel se

1 Ureche, *ibid.*, p. 159.

2 Ed. I. Bogdan, *ibid.*, p. 213.

3 N. Iorga, Prefață la Hurmuzaki, *Doc. XI*, p. XXVII.

4 Cf. Gh. Ghibănescu, în *Uricariul*, XVIII, p. 510.

5 N. Iorga, *ibid.*, p. XXIX, XLVII.

6 V. mai sus.

La pufnii, nișuic, merganu pana ia alipire a țării de coroana imperială sau de acea a Iagellonilor, ca singura nădejde de a apa de apăsarea turcească.

Asemenea inițiative nu ne întâmpină numai din partea lui Despot, al cărui trecut îl inima în mod fatal în această direcție¹. Și fiul și urmașul lui Lăpușneanu, Bogdan, îarul sportiv, căruia bărbile cărunte din divan nu-i iartă prea marea aplecare pentru jocul sulița din goana

calului², semnează o scrisoare de credință către regele Poloniei, ioțită, la 31 ianuarie 1570, de jurământul boierilor, „fiecare în ce privește persoana și ijbă sa”³. Petru Șchiopul, fratele domnului muntean Alexandru, trimis de la Istanbul pe scaunul Moldovei, se va strădui, în timpul celor două domnii veșnic liniștite de „domnișorii” de peste Nistru, și întrerupte de mazilirea în folosul lui Iancu sul, să păstreze echilibrul între cerințele Porții și dorințele boierimii de-a cimenta mai ternic legăturile cu creștinii; se știe că în cele din urmă, covârșit de poftele hrăpărețe: vistieriei otomane, va apuca drumul pribegiei în Apus, sfârșindu-și zilele în exilul său iâirol.

În izvoarele ce ni s-au păstrat, chipul lui Petru Șchiopul apare ca exemplul ideal al omului cârmuind cu sfatul și ajutorul Stărilor privilegiate. Figura omului îmbătrânit inte de vreme, ros de boală, dar „milostiv” și înfruntând încercările sortii cu știnească resemnare, nu e poate în totul potrivită descrierii apologetice a cronicarilor, nici accentului de bănuială dușmănoasă, cu care îl întâmpină unii istorici recenți⁴: oțelile lui grijulii ne arată un administrator conștiincios, căutând să-și învingă stângăcia purtare și de expresiune, pentru a pătrunde tristele realități ale unei țări săracite șimântate. Portretul ce i-l face Ureche, îndrumat de însemnările părintești, arată isfacția Stărilor sub domnia lui: „boierilor le era părinte [...] din sfatul lor nu ieșea; țării apărătoriu, spre săraci milostiv, pre călugări și mănăstiri întăria și miluia [...]”⁵. Era atât mai mult obligat să-și asigure sprijinul lor, cu cât de la el se rupsese și ultima Atură, ce mai dănuia cu vechiul șir de domnitori ai Moldovei⁶. *Ideea de legitimitate astică a dispărut în această țară, cam în același timp în care stingerea Iagellonilor a ut să triumfe definitiv în Polonia principiul monarhiei electiv; e un paralelism care rămas fără influență asupra evenimentelor.*

Dar documentele care au rămas, arată totuși la acest

înstrăinat, o noțiune mai largă gimului de Stări, decât cea a unui sfat oligarhic de mari boieri. Privilegiul eliberat la inuare 1579 negustorilor din Lwdw, arată lămurit că în vederea acestui act au fost uniți „toți negustorii noștri moldoveni și boierii de țară”, cari au fost întrebați despre aaroacele de la marginea de miazănoapte a Moldovei⁷. E încă un exemplu al consultării

1 Hurmuzaki, Doc. II, 1, no CCCXLVI. **p.** 370, jurământ de credință din 1 martie 1560 către împăratulmând.

2 Ureche, *ibid.*, **p.** 150, după Azarie, ed. I. Bogdan, *ibid.*, **p.** 210.

3 Hurmuzaki, Doc. II, I, no DLXXVHI-IX, **p.** 598 – 600.

4 Cf. C.C. Giurescu, *Ist. Românilor*, II, **p.** 220 și urm.

5 Ureche, *ibid.*, **p.** 178.

6 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, V, **p.** 199.

7 în Hașdeu, *Archiva ist.*, I; Ip. 172 și urm.

corporative a orășenilor, într-o chestiune ce privește direct interesele lor; tradiția din veacul al XV-lea nu se pierduse. În mod obișnuit, desigur, rosturile politice ale Stărilor Moldovei se înțeleg, în această vreme, cu tendința de a le restrânge la fruntașii Bisericii, i ai nobilimii. E însă de observat, pentru lămurirea deplină a problemei, că exemplele din țările vecine ofereau imaginea unor drepturi mai largi și a unor adunări mai numeroase, decât aceea a sfatului sau „divanului” de cârmuire al domnului. Am văzut alcătuirea dietelor ardelene contemporane, sub domnia Băthoreștilor¹. Și în Polonia, caracterul „republican” al regalității elective s-a întemeiat, de la dieta care l-a ales pe Henric de Valois în 1573, pe faimoasele *pacte conventuri*, condițiile preliminare pe care noul rege trebuia să le primească. Toți nobilii luau parte la această manifestare a voinței Stării lor, inspirându-se nu numai de la vechi năzuințe ale ordinului, dar și din pildele istoriei romane, cu care îi obișnuise literatura Renașterii. Ian Zamoyski,

viitorul cancelar, joacă la începutul carierii s-Je strălucite, rolul unui adevărat „tribun al plebei nobiliare”, iar la 1592, în fața dietei zise de „inchiziție”, regele Sigismund al III-lea Vasa va trebui să se apere de un rechizitoriu îndreptat împotriva politicii sale externe².

Ca aceste exemple nu rămâneau fără răsunet în boierimea Moldovei, stau mărturie acele capitole ale cronicii lui Ureche, intitulate „povestea și tocmeala altor țări ce sunt prin prejur”. Pe lângă notițe geografice, luate în mare parte din cosmografia lui Münster sau din scrierea lui Patavinusă, găsim acolo și însemnări despre regimul constituțional al Poloniei sau al Ardealului, cari arată interesul deosebit ce se manifesta pentru aceste instituții, și izvorul de inspirație ce îl puteau constitui. Deși trecute de Kogălniceanu în seama lui Simion Dascălul*, editorii mai recentți le intercalează ca operă proprie a lui Ureche, între domnia lui Ștefan cel Mare și cea a lui Bogdan. Ele au fost însă redactate, împreună cu acele părți ale cronicii ce i se pot atribui, fie la începutul domniei lui Vasile Lupu, după 1634, fie cel mai târziu între 1642 și 1647⁵. Se poate vedea totuși din conținutul lor, că ele privesc și epoca mai veche, pe care autorul o cunoștea din relațiunile tatălui său, folosite de el în scrierea letopisețului ce-i poartă numele. Iată de pildă ce se poate citi despre sistemul de cârmuire al „țării leșești”, cu care începe descrierea: „Și nemeșii, căroră le zic șleahță, nu așa de crai ascultă cum de lege, care le-au făcut ei, de se judecă la scaunele cetăților, cine-și la ținutul său⁶. De acolo cine nu va să-și ție de lege, volnicu-i fieșcine să-și îndelunge legea la alt scaun mai marele, ales în două locuri, la Liublin vara și la Petricov iarna, unde zic acelor legi tribunal. Acolo de va avea și de crai ceva asupreală, fără nicio frică are voie să-l tragă la judecată, unde procuratorii vor răspunde pentru crai, și de va avea strâmbătate, afla-va județ și dreptate. Nici pre un

1 Cf. memoriul precedent: IV. *Adunările de Stări în țările Europei de Răsărit dunărene.*

2 Cf. O. Halecki, *La Pologne*, p. 167, 174 și urm.

3 Cf. P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron*

Costin, Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s. 3-a, IV, p. 205 și urm., și ediția lui Ureche de C.C. Giurescu, p. LXIV și urm.

4 Cf. *Let.2*, 1, p. 404 și urm. V. totuși aceeași părere la N. Iorga, op. cit., VI, p. 206.

5 Cf. P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 240; CC. Giurescu, *Introducere* la cronica lui Ureche, p. LIII.

6 Această reformă judiciară a avut loc sub Ștefan Báthory (1576 - 1586).

antici nu-i va putea lega cineva, nici crai singur, până nu-l va birui cu legea¹. Aceia nu u bir nimănu, nu ascultă de altul, nici în oaste-i datoria să meargă, fără numai de bună le, numai când va încăleca craiul, și cu voia tuturor a și cu plată. Și când le va fi nevoie undeva, aceia este datoria lui craiu, ca să dea știre la ținuturi, să se strângă la zi ce le va ita. Și dacă se vor strânge și vor sfătui de lucrul ce le vor da știre, ei vor alege soli și vor nite la seim, unde se vor împreună cu toți solii ținuturilor, de vor sfătui de toate nevoile, deosebi, și craiul cu sfatul său deosebi [...]"

2. E tot mecanismul regimului de Stări al Ioniei, așa cum se dezvoltase la sfârșitul veacului al XVI-lea, cu prerogativele nobilimii toate treptele, ce constituie originalitatea sa, și suprapunerea dietei sau seimului general, linelor locale din diferitele palatinate.

Și împrejurările din Ardeal sunt descrise de un cunoscător al situației, care dăitorilor săi amănuntele cari îl interesează: „Așa țara ungurească, crăie mare ce era, tr-un trup în multe mădulări s-au întors: o parte turcii țin cu scaunul crăiei cu Buda, nții altă parte; Ardealul de-i cu stăpân, încă-i supt robia turcească. Ungurii sunt oameni

aditori și necredincioși [...] judecata lor foarte pe dreptate o judecă, și de nu-ți iubești ea într-un loc, volnic ești să-ți tragi legea la alt scaun, unde-ți vei iubi. Încă și despre în, de vei fi având ceva asupreală și nedireptate, ai voie să-ți întrebi și cu craiul la unul țării, unde se adună toți domnii de se sfătuiesc de trebile țării, și de vei avea îmbătate, afla-vei dreptate. Nici craiul are voie să piarză pre vreun nemiș, fără numai 1 va dovedi de viclenie” 3. Și aci, dietele în care se adună „domnii” la sfat, privilegiile Stare și legalitatea judecăților, sunt trăsăturile cari rețin atenția cronicarului moldovean.

Acest interes e cu atât mai legitim, cu cât ultimii ani ai veacului al XVI-lea au văzut încându-se în Moldova amândouă experiențele, cea ardeleană și cea polonă. Încă de la iiirea, peste voia lor, a lui Iancu Vodă Sasul, prin care se întrerupea domnia lui Petru liopul, boierii Moldovei împrumutaseră de la vecinii lor munteni calea protestului prin >egie: cei mai de seamă dintre ei, în frunte cu Movileștii, trecură hotarul în țara iască, la sfârșitul anului 1581. „Această pibegie sub Iancu Sasul începu epoca de mare uență politică a Movileștilor, care făcu peste vreo zece ani din această bogată și ieroasă familie boierească o dinastie de voievozi” 4. Gestul a fost repetat zece ani mai în, când aceiași Movilești, împreună cu doi Stroici, doi hatmani, cămărașii Hrisoverghi rheorghe, soțul Domniței Alexandra, egumenul Anastasie de Galata și „o sumedenie de îi de mâna a doua și a treia” însoțiră pe Petru Vodă în exilul său, oprindu-se însă în mia, unde Luca Stroici și Ieremia Movilă primesc indigenatul la 15935. Alții apucaseră de mult să bată drumurile Ardealului. N-a lipsit deci contactul direct cu instituțiile tice ale acestor țări. Când deci, peste câțiva pni, domnia lui Aron Vodă reia calea iată cu două decenii în urmă, de Ion cel Cumplit – o fază de exploatare la poruncailor, lăsând chiar pe aceștia să umble cu „dăbilarii” după bir6, și alta de împotrivire.

1 E traducerea exactă a formulei latine: *neminem captivabimus nisi iure victum*.

2 Ureche, *ibid.*, p. 63. Tatăl scriitorului, Nestor Ureche avea indigenatul polon.

3 Ureche, *iMe/.*, p.81.

4 N. Iorga, Prefață la Hurmuzaki, *Doc. XI*, p. LI.

5 Cf. Hurmuzaki - Bogdan, *Doc. Supl. II*, I, no CLXV, p. 325 - 26.

5 Ureche, *ibid.*, p. 180.

Iuu-al ia ai-uuca lui îninia viitorul și a țiiuicițic; lui uciimivainci 111 colilie r urill

— Hotărârea boierimii a fost luată. Hatmanul Ștefan Răzvan oferea garanții mai se are pentru politica alături de creștini, decât Aron care, pare-se, trecuse în tabăra lor, în parte la îndemnul lui. Uneltirea pusă la cale de Sigismund Báthory și-a atins țelul fără prea mari greutate și schimbarea de domnie a fost efectuată (martie 1595) cu ajutorul trabanților unguri, în care Aron își pusese o încredere, ce s-a dovedit fără temei1.

Printr-un paralelism desăvârșit cu ceea ce se petrecea în același timp în Țara Românească, se încheie îndată după aceste evenimente, și ca o consecință a lor, un tratat ce repetă, cuvânt cu cuvânt, stipulațiunile acelui iscălit de delegațiunea de boieri munteni, pe care l-am analizat mai sus2. Diploma din 3 iunie a lui Sigismund Báthory, răspunde actului de supunere al lui Ștefan Răzvan, ai cărui mandatar, vistierul Ioan Kalogheras și Mihail Tolnay, aga și hatman - doi străini - au deplinele puteri ale voievodului „*ac omnium illius Regni Boieronum et ordinum de Statu et ordine Regni illiuf*. Semnatarii se obligă într-adevăr pentru „*omnes Episcopi, Călugeri, Vladike, Boetones et alii ordines dicti Moldaviensis patrie nostre*” 3. Și aci Stările, desemnate cu toată preciziunea, apar în rolul de factori determinanți; sunt aceleași dispozițiuni prin care Moldova se integrează principatului

ardelean, Voievodul rămânând un locotenent al principelui, îngrădit de sfatul celor 12 boieri, și de alți patru cari îi supraveghează gestiunea. Se prevede aceeași participare, printr-o delegație, la Adunările de Stări ale Ardealului, aceeași clauză de restituire a iobagilor fugiți; doar limitele geografice ale țării sunt indicate cu mai puține amănunte decât acele ale principatului vecin.

Mai ușor decât în Țara Românească, actul își găsește explicația în situația creată prin răsturnarea lui Aron, și în prezența elementelor câștigate direct unei stăpâniri a principelui creștin din țara vecină, fie ostașii unguri din garda domnească, cari au aci un rol asemănător celui al seimenilor din Muntenia, fie boierii, străini de obârșie ca semnatarii tratatului, sau chiar pământeni, câștigați de ideea unui regim de Stări privilegiate, sub un principe domnind de departe, și deci prin aceasta nevoit să le asculte sfatul. Este o legătură directă între această inițiativă politică și interesul pe care îl manifestă cronicarul pentru instituțiile de Stări; pe lângă aceasta însă, tratatul aduce dovada categorică a împărtășirii acestor păreri, și a răspândirii acestei concepții în sferele nobilimii înalte și a conducătorilor bisericești ai Moldovei.

Dacă într-adevăr, în Țara Românească, ne întâmpină și nota de opunere la ce părea tuturor a fi „scădere” a domniei, aci anexarea Moldovei la Ardeal a căpătat forme mai precise cari arată cel puțin un început de aplicare efectivă a clauzelor tratatului de la 3 iunie 1595. Descrierea unui contemporan amintește că a zărit pe zidurile cetății din Suceava, scutul cu cele șapte turnuri ale Ardealului, alături de stema capului de bour⁴. Avem de la Ștefan Răzvan o monedă cu inscripție latină; ea poartă însă chipul lui Sigismund Báthory⁵. O scrisoare din Câmpulungul Moldovei către sfatul din Bistrița, din

1 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, V, p. 358.

2 V. mai sus, partea.

3 Textul în Hurmuzaki, *Doc.* III, 1, Apendice XLII, p. 477 – 480. Cf. Iorga, op. cit., V, p. 364.

4 N. Iorga în *Rev. istorică*, 1, 1915.

5 V. reproducerea în N. Iorga, *Hist. des Roumains*, V, p. 360.

neguțătorii prin pan și prin datorii, că acum, cu mila lui Dumnădzău, să fie Maria lui Craiu sănătos și domnu' nostru Ștefan Vodă, *iaste o țară ca alaltă* – Dacă timpul ar fi îngăduit, experiența ar fi putut duce la rezultate interesante, cel puțin în ce privește influența regimului de Stări ardelean în Moldova. Dar era o putere care nu putea admite o integrare a acestui principat în posesiunile altora, și o întindere a stăpânirii unui principe ungur la Răsărit de Carpați; se puneă într-o formă nouă, problema vechii rivalități între Sigismund de Luxemburg și Vladislav Iagello, de la sfârșitul veacului al XIV-lea și începutul celui al XV-lea, în privința drepturilor suzerane asupra Moldovei.

De rândul acesta, intervenția polonă a fost inițiativa lui Ian Zamoyski. În timpul **n** care Mihai Viteazul se lupta la Călugăreni cu marea armată a lui Sinan Pașa, cancelarul și hatmanul Coroanei polone trecea Nistrul, însoțit de boierii pribegi. Răzvan

lecase spre marginea de miazăzi cu oastea sa, în sprijinul muntenilor și a patronului său indelean: armata polonă nu întâmpină deci nicio împotrivire. S-a putut ține astfel, la ifârșitul verii 1595, o adevărată dietă a Moldovei², în care, „cu alesul boierilor de țară” ³, **1** fost proclamat Domn candidatul lui Zamoyski, puternicul boier pământean Ieremja doghilă sau Movilă. Un alt tratat înlocuia acum acel semnat în iunie de trimișii lui Ștefan Răzvan: el substituia supremației ardelene cea a Poloniei. „Zamoyski împrumută raiului ardelean concepțiile sale anexioniste. Deci Moldova nu mai era, în jurământul lepus de noul domn, ca și în declarația celor mai de frunte ai săi prieteni, Stroici, Ureche, aharnicul Grigorie, postelnicul

Avram, logofătul Toma, și în sfârșit în discursul rostit e însuși protectorul polon, o țară deosebită, legată de Imperiul Otoman, dar un palatinat olon ca oricare altul. Condițiile păreau chiar mai aspre, din punctul de vedere al crupulelor naționale. Sigismund nu admitea nici amestecul străin, nici schimbarea adiției religioase a țării, pe când, după pactul cu Ieremia, polonii puteau avea moșii în Ioldova și religia catolică urma să fie ocrotită de Domn. În schimb, un spirit mult mai irg împiedica de a se introduce în noul regim moldovenesc restrângerile aduse

Jtorității domnești și exercițiului puterilor ei [...] Ambasadori solemni ai Moldovei ebuiau să meargă la rege, în mijlocul Dietei polone, să-i aducă omagiul deplin și înnitiv al țării, ce se păstrase până atunci fără pătrundere străină în treburile ei un trice” 4.

Dar acestei păreri a lui Nicolae Iorga, i se poate obiecta că însăși asimilarea cu un datinat și procedura „dietală” a alegerii, urmăreau să instituie și în Moldova echilibrul tre’ suveran și Stări, care apărea acum temeinic așezat în regatul vecin, și al cărui impion principal fusese Zamoyski însuși. „Care țară, scrie formularul jurământului depus

1 Nouă ediție în Al. Rosetti, *Scrisori romanești din Arhivele Bistriței*, București, 1944, p. 30. Dar văzută lumina tratatului de la 3 iunie, fraza are alt înțeles decât numai „relații normale”. V. și scrisoarea lui Korniș tre’ bistrițeni din 2 iunie 1595, Hurmuzaki, Doc. XV, 1, p. 731, cu privire la Moldovița: „acum când Dumnezeu mit țările noastre”.

2 Astfel o califică Dl. P.P. Panaitescu în cursul său litografiat despre „Istoria Poloniei”, p. 341.

3 Miron Costin, *Letl*, I, p. 250.

4 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, V. p. 375 – 376.

de voievod și de boieri la 27 august, la Iași, *trebuie să fie un membru credincios și nedespărțit al Coroanei, în*

același chip ca toate celelalte țări și palatinate ale Coroanei Grija pentru veniturile și proprietățile Domniei Moldovei, ce se exprimă mai jos, se justifică prin faptul că „această țară nu e așezată în mijlocul celorlalți țări ale Coroanei, dar la margine în preajma unor vecini puternici”

1. E prevăzut de altfel cazul în care regele și Coroana Poloniei n-ar primi supunerea voievodului și a țării, și ar urma să întreție mai departe relațiile de bună vecinătate.

Și aci însă, e vorba mai degrabă de un proces de intenții sau de posibilități, decât de o aplicare totală și reală a dispozițiilor tratatului. Iscușința voievodului Ieremia știu să tragă folos, din chiar împrejurările critice în care fusese încheiat. Profitând de lupta nehotărâtă de la Țuțora, între oastea lui Zamoyski și cea a hanului tătăresc, care năvălea din ordinul Porții, el „îndată au ajuns la hanul, și de atunci cele șapte sate de țară, ce se zic *Hănești*, le-au dat Ieremia Vodă hanului, și au legat și miere să dea hanului în toți anii și alte daruri. Și așa, cu nevoința lui Ieremia Vodă, au stăut între hanul și între Zamoyski tractate, adică legături de pace” 2. Noul tratat din 22 octombrie, ce se suprapunea acelui încheiat cu prilejul alegerii, când. depindea în totul de sprijinul polon, restabilirea echilibrului: Domnul Moldovei își redobândea deplina autonomie, fiind iarăși „birnic împărăției din an în an”, tătarilor și leșii urmând a evacua simultan teritoriul principatului. Prin mijlocirea hanului, i se făgăduia de la Poartă „uric neschimbat de Domnie în zilele lui, care uric în limba lor se cheamă berat” 3. Numai o strajă puternică polonă rămânea în serviciul voievodului, pentru a-l apăra împotriva întoarcerii lui Răzvan și a ungarilor săi. La 5 decembrie, oastea acestuia se încaieră cu cea a lui Ieremie Vodă lângă satul Areni, la ieșirea din Suceava în drumul spre Baia. Izbânda rămase a Domnului din neamul Movileștilor, iar candidatul lui Sigismund Báthory își plăti încercarea cu capul. Numai de la această biruință care îl

consolida definitiv, începu Ieremia Vodă „domnia cu pace”, polonii apărându-l de reacțiunile – de altfel neputincioase – ale lui Sigismund Báthory⁴, iar legăturile reluate cu Poarta, de o integrare totală în stăpânirile Coroanei polone.

Astfel în cursul aceluiași an, 1595, Moldova trecuse în virtutea a trei tratate – 3 iunie, 27 august, 22 octombrie –, prin trei regimuri deosebite, în ce privește situația ei internațională. Dar în toate aceste împrejurări diverse, se vede conlucrarea elementelor de conducere ale boierimii, cari într-o formă sau alta, caută, prin alesul lor, să-și asigure așezămintele unui regim de Stări privilegiate, după modelul ce îl aflaseră în țările creștine din imediata vecinătate a Moldovei. Ca și domnia lui Petru Șchiopul, acea a Movileștilor poate fi considerată ca un nou moment însemnat în evoluția politică a Stărilor moldovenesti.

1 Textul în Hurmuzaki – Bogdan, *Doc. Supl.* II, I, no CLXXVI, p. 344 – 345.

2 Miron Costin, *Ut?* 1, p. 251.

3 *Ibid.* Cf. Textul Convenției în Hurmuzaki, *Doc., ibid.*, no CLXXXU, p. 353 – 54 și scrisoarea lui Zamoyski către rege, *ibid.*, p. 355 și urm.

4 Scrisoarea lui Ieremia Vodă către Ian Zamoyski, 16 dec. 1595, în Hurmuzaki – Bogdan, *ibid.*, p. 373.

Veacul al XVII-lea aduce și în istoria Moldovei aceleași aspecte, pe care le-am ținut în acea a Țării Românești. În materia ce ne interesează, lupta între absolutismul amnesc și năzuințele boierimii la preponderență în cârmuirea țării ia și aci o nouă itorsătură, prin interesele opuse ale puterilor ce întăresc fiecare din aceste formule: epublica regală” a Poloniei va sprijini o aristocrație, legată prin înrudiri, interese și iucație de sistemul ei politic. Poarta va căuta dimpotrivă să se întemeieze pe domni însuși poruncilor ei, dar hotărâți a le aplica fără șovăială, fără a se lăsa stânjeniți de voința

tor factori, sau de piedicile pe care le ridică „obiceiul țării”. Ceva mai mult decât în incipatul vecin, persistă totuși, în ce privește Moldova, respectul vechii proceduri a egerii domnești, chiar atunci când îndemnul vine de la Constantinopol. Investirile directe în firman împărătesc, consensul boierimii fiind doar o confirmare a desemnării craiului, nu vor fi regula totdeauna, nici în perioada de politică ofensivă a Imperiului toman, sub impulsivitatea energică a vizirilor din neamul Köprülü. Paralel însă, cu iprejurările ce ne sunt cunoscute din Muntenia, pătrunderea în demnități și slujbe a ientalilor, greci sau grecizați, e tot mai accentuată încă din primul sfert al secolului; ea i provoca în Moldova aceleași reacțiuni, în forme nu mai puțin violente decât acele din ra vecină, confundând într-o singură acțiune lupta Stărilor împotriva domniei absolute, a pământenilor împotriva „veneticilor”; dar în această fază, accentul va cădea pe latura rațională” a mișcării, grăbind procesul de dezvoltare a culturii în limba română, ce va da Moldova roadele minunate ale epocii lui Miron Costin și Dosoftei.

În primele două decenii ale veacului al XVII-lea, tendințele antagonice în rmuirea țării sunt reprezentate de Movilești, susținuți de ceea ce se poate numi acum lartidul polon” al boierimii – asemănător aceluia care ținea cu împăratul creștin în untenia – și de aprigul lor dușman, al doilea Ștefan Tomșa. Domnia lui Ieremia Movilă, cepută în condițiile amintite, el fiind încuscrit cu familii ale marii nobilimi polone: buia să-și caute reazemul în împăcarea Stărilor privilegiate; solii de boieri mergeau la era polonă1; Domnia apare atât de lămurit ca expresiunea acestei voințe, încât în tervalul în care Domnul a fost nevoit să se retragă la Hotin, în fața năvălirii victorioase lui Mihai Viteazul, din primăvara anului 1600, Stările ardeleni se adresează direct derimii și slujitorimii moldovenesti, spre a obține cooperarea lor împotriva

voievodului untean, a cărui stăpânire o contestau². Greutatea pentru cuceritor de a găsi boieri 3 ldoveni spre a-și alcătui sfatul, arată solidaritatea nobilimii cu Ieremia Vodă, care tepta la granița polonă întoarcerea favorabilă a împrejurărilor³. Se pare însă că însușirile măsură și de cumpătare, nelipsite de energia de care acesta dăduse dovadă de la început, asigurat ctitorului Suceviței o autoritate personală, care i-a păstrat prerogativele în tot rsul celor aproape unsprezece ani în care a domnit.

1 Cf. Scrisoarea din 15 aprilie 1598, prin care Ieremia Vodă le scuză întârzierea: Hurmuzaki-Bogdan, *v. Supl. II*, I, no CCXXXIX. **p.** 450.

2 P.P. Panaitescu, *Doc. privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, no55, **p.** 130 - 131.

3 N. Iorga, op. cit., V, **p.** 425 și urm. Cf. VI, **p.** 9: „un adevărat președinte al boierilor săi”.

150.

Sub urmașii săi, însă, o astfel de situație n-a mai putut fi menținută. „Doamna lui Iremia”, ambițioasa Elisaveta, înlăturând pe cumnatul ei Simion și descendența lui în folosul copiilor ei, deschidea o sângeroasă paranteză de lupte civile, în care poloni, cazaci, tătari și turci erau să se amestece, pentru mai marea pagubă a țării. Împotriva tânărului Constantin, prea infeodat alianței polone, Poarta a scos atunci la iveală, de pe lângă capuchehaia, pentru treburile țării, pe Ștefan care își zicea fiul lui Tomșa, adversarul de odinioară al lui Despot Vodă. „N-au folosit, scrie Miron Costin, lui Constantin Vodă uricile ce avea de la împărăție, date tată-său Ieremia Vodă, de domnie veșnică lui și feciorilor lui; că turcul cu vreme dă, cu vreme ia; precum este vremea, așa lasă: blând când este vreme de blândețe, sumeț și ager, cându-i vreme de sumeție”. Noul voievod nu pare a fi avut legătură cu acel, a cărui ascendență o revendica: întâiul Ștefan Tomșa fusese din boierimea Orheiului, pe când pe al doilea, Miron Costin,

care avea de unde să afle, ne arată că „drept moldovan au fost, din sat din Otești, de prevalea Răcățăului, din ținutul Putnei”. Era căsătorit cu o grecoaică². La această obârșie modestă se adaugă cariera aventuroasă a unui „soldat al norocului” după moda timpului, care duce pe vechiul lefegiu de la granița spaniolă, unde a ținut cândva garnizoană, la marginea Persiei unde a stat în rândurile armatei turcești. De aci și favoarea ce o arată gărzii de darabani unguri, care erau la el „foarte îmbrăcați bine [...] cu haine tot de feleandrăș, cu nasturi și cu ceaprage de argint, în pilda haiducilor de țara leșească, cu pene de argint la comanace, și cu table de argint la șolduri pre lădunci” ³. Anticipând asupra evenimentelor din Muntenia de la jumătatea veacului, și urmând tradiția lui Aron Tiranul, el se ridică în fața Movileștilor și a boierimii care îi sprijinea, ca domnul seimenilor, al mercenarilor străini, al căror devotament îl plătește din banii vistieriei⁴.

Nu se poate într-adevăr sublinia îndeajuns contrastul ce îl oferă cele două tabere, care se războiesc acum pentru scaunul Moldovei. Miron Costin, reproducând amintirile contemporanilor din generația părinților săi, zugrăvește în culori întunecate întâia domnie a lui Ștefan Tomșa: „precum s-au început în vărsări de sânge (măcelul boierilor susținători ai Movileștilor, după bătălia de la Cornul lui Sas, în 1612), tot așa s-au ținut. Avea un țigan călău, adică pierzător de oameni, gros și mare de trup; acela striga de multe ori înaintea lui, arătând la boieri: „Doamne! s-au îngrășat berbecii, buni sunt de junghiat?”. Ștefan Vodă la aceste cuvinte râdea și dăruia bani țiganului” ⁵. Atmosfera aceasta de groază și de nesiguranță determină în cele din urmă chiar pe sfetnicii divanului său, logofătul Beldiman, vornicul Bărboi, hatmanul Sturdza și vistiernicul Boul să conspire împotriva „tiranului”: ei câștigă de partea lor slujitorimea, în special cetele de ostași ale „Mrăzeștilor”, căpitaniii lui Mihai

Viteazul, cari intraseră în leafă la noul domn al Moldovei, și somează, din satul Cucuteni, unde se retrag, pe Ștefan Tomșa „să iasă din

1 Lef.2, I, p.261.

2 N. Iorga, *ffist. des Roumains*, V, p. 488.

3 Lef.2, I, p.265.

4/bid., p.286.5/b/d., p. 263.

Lauu, tait ia-x. uaiu Dulciini un toamna anului 1613, de care am avut prilejul să mă cup altă dată mai amănunțit¹.

Împotriva acestei acțiuni a Stării nobiliare, voievodul recurge atunci la mijloacele ari îi stăteau la îndemână: cu fondurile ce le avea la dispoziție, întoarce pentru dânsul pe arăbani, cari treceau și ei la răzvrățiți, găsește la porțile Iașilor „steaguri de călărași” din ara de Jos, veniți la „căutare” (revistă ce li se făcea la anumite date), „și au strigat și irgul în leafă; și s-au strâns din târgoveți și din slugile neguțătorilor și oameni nemernici, îtäva gloată și la Ștefan Vodă” 2. La răscoala Stării privilegiate superioare, Ștefan Tomșa sune, în cadrul restrâns al posibilităților, și al scenei cu totul secundare pe care își joacă lui, mijloacele monarhiilor erei moderne: puterea financiară a capitalului monetar, apelul celelalte Stări, mai accesibile argumentului bănesc, ale căror interese nu se opuneau irmuirii absolute, și sprijinul unei forțe militare permanente³, a acelui *miles perpetuus*: care se vor întemeia suveranii din epoca lui Ludovic al XIV-lea. Toți acești factori sunt este de considerat aci în proporții foarte reduse, și mai mult ca germenle unei dezvoltări >sibile, decât ca o realitate istorică deplin formulată și dovedită; cursul evenimentelor a st prea repede, pentru a da loc unei evoluții, ce ar fi putut ajunge la schimbări atât dedicate. Dacă menționăm totuși aceste împrejurări, e pentru lumina ce o aruncă asupra jptelor inferioare ale structurii de Stări moldovenești - slujitorii cu privilegii de scutiri îndatoriri

ostășești - în speță, călărașii - și breslașii din târguri, des pomeniți în toate iprejurările de ordin economic și financiar, dar ale căror rosturi politice sau militare se irevăd mult mai rar în izvoarele timpului.

Peste câteva luni, o nouă năvălire polonă, cu lefegii străini, organizată de rudele Dvileștilor, Wysznewiecki și Korecki, sfărâma trupa de elită a darabanilor domnești pe aiul de la Tătăreni și alunga spre hotarul de Miazăzi pe domnul lor. În cele din urmă, arta interveni direct la marginea tulburată, prin puterea lui Skender Pașa și a ostașilor. E tragedia care pecetluiește soarta „casei lui Ieremia Vodă”, prin cuvintele pe care >amna Elisaveta, luată de turc, le-a strigat în deznădejdea ei, boierilor întâlniți în drum: oieri, boieri rușinatu-m-au păgânul!”; amintire dureroasă, căreia stă mărturie șuvița ei păr în capsă de argint, ce se păstra până dăunăzi la mănăstirea Suceviței. Dar înlăturarea lastiei boierești a neamului Movilă nu se mai putea face în folosul lui Ștefan Tomșa. arta nu avea nevoie la acest hotar de nouă frământări și trebuia să găsească o puțință de păcate a spiritelor învrăjbite, și de gospodărie așezată. O află în înțelepciunea lui Radu hnea, domnul muntean, cu care începea astfel șirul schimbărilor de domnie între curești și Iași, ce caracterizează perioada finală a vechiului regim în țările noastre, dar dovedește mai veche, aproape cu un secol, decât epoca fanarioților.

Boala de ochi, de care suferea acest domnitor, puse însă capăt mai repede întâii sale pâniri în Moldova. Mazilirea sa, după propria cerere, dă prilej unei numiri făcute de-a ptul de Poartă, ca experiență a unei domnii străine, în persoana morlahului sau croatului

1 Cf. G.I. Brătianu, O oaste moldovenească acum trei veacuri, *Rev. istorici*, II (1916), p. 56 și urm.

2 Lef.2, I, p.264.

3 Cf. N. Iorga, //ist. des Roumains, VI, p. 9.

Italianizat Uaspar Uratiani. Cronicarul comentează cu durere aceasta aducere a unui „om neștiutor rândului și obiceiurilor țării, fără limbă de țară [...]”, din aceia cari „nu caută să agonisească sie nume bun la țară, ce caută, desfrânați, numai în avere să strângă” 1.

Totuși străinul, odată așezat cu firmanul Porții, calcă pe urmele lui Ion Vodă cel Cumplit sau ale lui Aron Tiranul: el pregătește trecerea în tabăra creștină, punându-se în serviciul politicii războinice a hatmanului polon Z6 lkiewski. Cronica lui Miron Costin, povestind aceste întâmplări, se face ecoul îngrijorării ce cuprinsese atunci boierimea Moldovei, în mintea căreia dăinuia politica de echilibru, prevăzătoare și cumpănită, a lui Ieremia Movilă: „De lăudat este fiecare Domn, să hie spre partea creștinească, că această țară, căci trăiește în statul său2 așa până acum, pentru țări creștinești stă până astăzi în rândurile sale; însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temei, ca în loc de folos țării, să aducă peire [...]” 3, admirabilă și cuprinzătoare definiție, despre care se poate spune fără îndoială că este „și peste veacul cronicarului trecătoare”. Ea oglindește rezerva cu care a primit Starea nobiliară din Moldova, totuși atât de pătrunsă de influența polonă și atât de legată de cultura ca și de politica regatului vecin, inițiativa aventuroasă a străinului, care nesocotea obiceiul, după pilda lui Despot. Simțindu-și izolarea și temându-se de o eventuală reacțiune, Gratiani lovește în frunțașii boierimii, căutând pricină lui Vasile Lupu, pentru treburile vistieriei, și încercând să scape de vornicul Bucioc prin otravă dar fără a izbuti. Aventura expediției lui Zolkiewski s-a sfârșit însă în dezastrul retragerii de la Țuțora, sub loviturile tătarilor: în timpul când fugea spre granița polonă, Gaspar Vodă a fost ucis de doi boieri cari îl însoțeau, hatmanul Șeptelici și postelnicul Goia. Comentariul lui Miron Costin lămurește toate aspectele acestei drame și a consecințelor ei: „Spurcată și

groaznică faptă, și neauzită în toate țările creștinești! Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile lui ferit trebuie [...] Plătit-au apoi cu capetele sale această faptă, și Șeptelici și Goia, de la Alexandru Vodă (Iliaș, urmașul numit de Poartă) pre lege direaptă; că le-au tăiat capetele, iară trupurile le-au aruncat în ieșitoare. Și cu cale au făcut; că după spurcată faptă, scârnăvă moarte vine [...] numai munca ce au făcut femeelor lor și numai lui Șeptelici, pentru avuție, aceea au fost peste pravilă; că pre lege direaptă, nice fecior pentru fapta tătâne-său, nice tatăl pentru fapta feciorului de vrâstă, nu-i platnic” 4. Aceste rânduri de o clasică conciziune, arată foarte limpede echilibrul regimului de Stări în concepția vremii, care se opune domniei absolute și fără legături cu țara, o vreme însă respectată și la adăpostul violenței.

Domniile următoare se află sub influența tot mai puternică a Porții, sultanul Osman mergând în persoană, în vara anului 1621, să asedieze Hotinul, ocupat de poloni, cari îl apără cu vitejie și succes, prin iscusința lui Chodkiewicz. Radu Mihnea, reșezat pe

1 *Let.2*, p. 268. E semnificativ că la 1619 conducătorii politici ai Moldovei cereau să se înțeleagă în limbi lor (românească) cu Domnul țării. Numai vornicul Bucioc mai știe destul slavonește, ca să traducă vorbele sârbești ale lui Gratiani, *ibid.*, p. 269. Cf. și P.P. Panaitescu, *Interpr etări mmănești*, p. 254.

2 Stat = stare, situație, după *statos*. E încă un exemplu de adăugat la acel din notele lui Nicolae Costin, amintit mai sus.

3 *Let2*, I, p.268.4 *Ibid.*, p. 273, 276.

„... - v—” «... w bulbului ui/ uujuuviuii [a/uuu i-wiumi-a pacli ai își irește astfel prestigiul; el va urma într-a doua domnie moldovenească, lui Alexandru ș, Țap ispășitor al eșecului turcesc sub zidurile Hotinului, și unui Ștefan Tomșa) atrânit și pocăit, „cu mult schimbat într-alt chip,

după patimi ce-i venise și lui la cap". iese doar „mare vărsător de sânge, gros la hire, prestație, cât îi părea că așa este bine” 1 ntăia lui domnie, de cruntă amintire – dovadă că atitudinea sa de atunci îi fusese tată de împrejurări și socoteli politice, mai mult decât de temperamentul său. Reiese, aceste caracterizări, că a căutat, în cursul acestei stăpâniri din urmă, în care grija de sufletești se arată prin ctitoria mănăstirii Solea2, să trăiască în pace cu Starea îrească și să nu mai încerce soluții de răsturnare a ordinii stabilite.

Dar cel care a știut cu mai multă iscusință să concilieze năzuințele Stărilor rilegiate cu fastul și prestigiul domnesc de inspirație orientală, a fost desigur Radu mea însuși, căruia i se acordă epitetul, atât de rar în vechile noastre anale, de „cel re”. Am amintit paginile din cronica lui Miron Costin, cari ne descriu atât de plastic Juiala acestei monarhii de Stări și Ordine privilegiate3, în toată puterea cuvântului, ind totuși să se înțeleagă, sub aparențele de „zburdată podoabă” și de îndemn la Ituială și lux, o tendință de a crea o viață de Curte și de a strânge în jurul reședinței inești și a slujbelor ei, tot ce se manifesta ca autonomie feudală pe domeniile itenite. Un moment ce trebuie să rețină atenția noastră, e solemnitatea neobișnuită a ții lui Alexandru Coconul, fiul lui Radu Vodă, pe care tatăl său îl lăsase domn în itenia în locul lui, cârmuind însă în realitate ambele țări. Protocolul fastuos își serbează în adevărat triumf, asemănător doar cu primirea făcută ambasadorului polon, cneazului razski în drumul său spre Constantinopol, sau cu pompa ce va însoți prohodul de ormântare al lui Radu Mihnea, de la Hârlău la București, în 16264. „Radul Vodă, scrie licărul, domnia aice în țară la noi. Iară fiul său Alexandru Vodă, în țara Muntenească; această domnie au făcut și nunta la Tecuci, feciorului său cu fata lui Scărlat, om vestit 5 țarigrădeni, la care veselie erau adunate două țări, țara noastră și țara

Muntenească, unele boierilor de Moldova din a dreapta domnului de Moldova; iară din a stânga, rii muntenești țineau dvorba, și așa și capi teniile de slujitori” 5. În loc de „două țări”, ale să înțelegem „două Stări”, fiecare cu treptele ei, ierarhic deosebite: boierimea de **n** și moșie, și reprezentanții ostășimii privilegiate, curteni moldoveni și roșii munteni.

Ca un ideal al regimului de Stări moldovenesc ne apare însă, din toate domniile iei jumătăți a veacului al XVII-lea, acea a lui Miron Barnovski. Ea realizează de fapt tica pe care se va întemeia în Țara Românească lunga cârmuire a lui Matei Basarab. i Matei, voievodul moldovean este alesul Stărilor: „au ales cu glasurile tuturor pre îovski hatmanul la Domnie” 6. Cu el se restabilește astfel tradiția alegerii Domnului

Lef.2, I., p.286.

2 D. Onciu\, *Bukowinain Wortu. Bild*, p. 109. V. și mărturia Divanului Moldovei din 1623 pentru daniile ului, Uricariul XVIII, p. 348 și urm.

3 V. mai sus.

4 N. Iorga, op. cit., VI, p. 12 - 13.

5 tef.2, I, p.288.

6 *Ibid.*, p. 289.

de „țara” legală, întreruptă de la sfârșitul Movileștilor, cu care de altfel noul stăpânitor se înrudea. Pe urmă numai, o delegație de boieri merge la Poartă, să ceară întărirea și steagul.

Începută domnia sub aceste auspicii, „au venit fără zăbavă țara la hirea sa”. În legături prietenești cu Cantemir Pașa din Bugeac, Miron Vodă avea de asemenea vechi și statornice relații în Polonia; o solie, în frunte cu viitorul mitropolit Varlaam, va pleca la Kiev, la mitropolitul Petre Movilă și la Moscova, cu daruri bisericești. Echilibrului în afară îi corespunde și cel lăuntric: cârmuirea acestui om „de țară” înseamnă o oprire a

pătrunderii orientalilor, ce luase sub Alexandru Iliăș și Radu Mihnea un mare avânt. Cronica și documentele se întregesc în descrierea unei acțiuni de reorganizare și de ușurare a sarcinilor fiscale, cari loviseră atât de greu categoriile inferioare ale Stărilor privilegiate. Grijă domnitorului se manifestă astfel pentru curteni, cărora nu li se mai cere decât o singură plată de bir într-un an; se reazăză în drepturile lor, adunând pe acei cari decăzuseră din Stare „la sat boieresc sau domnesc” - adică își înstrăinaseră feudele, ajungând oameni în dependență². Și clerul este obiectul grijii domnești. În două hrisoave (20 septembrie 1626, 20 martie 1627), voievodul elaborează un adevărat „statut de ordine și moralitate” pentru tagma călugărească, stabilind în toate amănuntele rosturile vieții mănăstirești, a slujbei de egumen, a administrației bunurilor de tot felul și a disciplinei ce trebuie păstrată; nu se vor primi străini, nici măcar „ungureni” de peste munți³. Opera aceasta se adaugă la numeroasele ctitorii la Iași, Dragomirna, Bârnova, care învie și ele o tradiție de construcții pioase și de griji artistice.

În favoarea boierimii, intervin măsurile menite să-i asigure mâna de lucru pe moșiile pustiite de războaie: „și săliștilor unde se pustiise au dat slobozenie, chemând oameni den țara Leșească; și așa, în puțină vreme, s-au împlut țara de oameni” ⁴. Încă de la Ieremia Vodă, era obicei să se cheme în astfel de împrejurări, oameni de pretutindeni „fie ruși, munteni, unguri, sârbi, vlahi (țărani moldoveni), cari să fie scutiți pe trei ani de ilîș și de alte biruri” ⁵.

Dar mai cu deosebire, în urma trecerii pustiitoare a armatei sultanului spre Hotin, la 1621, porniseră să fugă în toate părțile vecinii, oamenii așezați pe moșiile boierești, ale căror „cisle”, sau părți de bir, rămâneau neîmplinite. O confuzie generală se produsese în socoteli și jalbele nu mai conteneau. Încă de la 1622, în a doua lui domnie, Ștefan

Tomşa oprise pe târgoveții din Roman de a urmări pe vecinii lor, fugiți în „bejenie” înainte de domnia lui Constantin Movilă; acum însă, neorânduiala și haosul erau mult mai mari. La divanul domnesc se jeluiau „rugătorii noștri episcopii și egumenii de prin toate mănăstirile, și mazilii și feciorii de boieri de țară și giupânese sărace”, arătând că „li s-au pustiit satele și li s-au rășchirat vecini prin slobozii și prin satele boierești”, dar că păfăcălabii, deșugubinariii, slugile hătmânești și giuzii țiğânești, toți agenții fiscului, îi pradă și îi

1 Cf. N. Cartoian, *Ist. literaturii române vechi*, p. 109.

P. legăturile cu Polonia, soliile menționate în

Hurmuzaki-Bogdan, *Doc., Supl. II*, p. 540 și urm.

2 *Let.2*, 1, p. 290. Mențiune de curteni voind să fugă peste munți în 1626, în Hurmuzaki, *Doc. XV*, 2, no MDCCCXXXV, p. 955. Alte cazuri (1624 - 25) în Iorga, *Studii și Documente V*, p. 16.

3 Cf. N. Iorga, op. cit., VI, p. 29 - 30.

4 *Let.2*, I, p.290.

5 27 martie 1603: Hașdeu, *Archiva ist.*, 1, 1, no 166 p. 117.

I tun nu meu jjuicau nu-o iaia. La aceste cerințe; gitime ale Stărilor, Domnitorul răspunde prin convocarea unei Adunări de Stări la 16 inuarie 1628: „Într-aceea domnia mea am sfătuit cu tot sfatul nostru: cu mitropolitul, și u alți episcopi, și cu egumeni, și cu boiarii cei mari, și al doilea și a treia, și cu mazilii, și u feciorii de boiari de țară și cu slugi domnești voinici dinainte, și cu toată țara; și așa - au tocmit și s-au rupt de-nnaintea domniei mele [...]”. Mai mult încă decât soluțiile ioptate, cari de fapt reproduc acele din Muntenia sau din Rusia, vecinii putând fi urmăriți le la împăratul încoace” (deci după 1621), dar mutați în acest caz cu cislă, partea lor de ir2 -, ne interesează aci alcătuirea acestei Adunări, care cuprinde, după cum se vede din îșirarea lor, toate ordinele privilegiate, de la cel

mai mare la cel mai mic, toată „țara gală”. Și aci voievodul s-a străduit – și a reușit – să adune la un loc și să împace marea jierime de sfat și de latifundii, cu mici feudatari sărăciți (mazilii și „voinicii dinainte”), ale treptele Stării nobiliare, așa cum era să le strângă în jurul său și Matei Basarab, câțiva îi mai târziu. Biserica era reprezentată prin toți chiriarhii ei. Această adunare de la Iași te echivalentul moldovenesc al acelei, pe care mai mult de nevoie, dar nu fără izbândă, va ține Leon Vodă³ în Țara Românească, la 1631. Din textul însuși al documentului se: sprinde că nu a fost vorba numai de o ratificare prin aclamații, a măsurilor dinainte itărate. Cuvintele atât de expresive: „s-au tocmnit și s-au rupt”, arată limpede că au fost scutii și controverse, că diferitele interese au fost expuse, soluțiile dezbătute, și că zultatul final a ținut seamă de cerințele și nevoile tuturor. Ecoul favorabil al acestor isuri îl păstrează o scrisoare din vara aceluiași an, a călugărilor de la Moldovița către cinii lor de peste munte, bistrițenii: „cu nărocul Măriei Sale Domnu’ nostru Barnovschi jevodă iaste pace bună, și s-au bucurat toți oamenii de Măria Sa” 4. E o mărturientimporană care se adaugă astfel la impresiile favorabile, culese de letopisețul lui Miron «tin. Vedem astfel funcționând în Moldova un adevărat Parlament de Stări, asemănător: tei polone care chema pe toți șleahicii; desigur nu se aduna la intervale regulate, dar ea căderea de a discuta și a rezolvi problemele importante de ordin administrativ și: ial. Miron Barnovski se dovedește deci, pe această lătore, urmașul politicii lui Petru hiopul, din timpul căruia avem de asemenea dovada unei Adunări de Stări cu jumătate veac mai devreme.

Tot de exemplul lui Petru Șchiopul se lasă călăuzit Miron Vodă, când refuză, în anulnător (1629) să sporească birul țării, cu patruzeci de pungi ce i le pretindea viziritf. Nu. cu neputință să se plătească, mai ales după

îmbunătățirea situației economice și zarea mai dreaptă a sarcinilor fiscale; mulți îl sfătuiau „să dea acești bani să nu-i vie o primejdie. N-au vrut nice într-un chip să primească, adaugă cronicarul, să nu se facă ipra țării obicei, urmând pe Petru Vodă care au făcut mănăstirea Galata, carele având leială totdeauna de la turci cu dările, au strâns boierii și țara, și le-au zis că nu mai poate

1 Hașdeu, *Archiva ist.*, 1, 1, no 259, p. 175 – 176.

2 V. p. acestea G.I. Brătianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, p. 247 și urm.

ortanla „cislei” în sistemul fiscal reiese și din documentul lui Barnovski din 10 aprilie 1629 pentru satul ileștidin ținutul Bacăului: *Aichivaist.*, I, l.no 171, p. 119 – 120.

3 V. mai sus.

4 14 iunie 1628: Hurmuzaki, Doc. XV, 2, no MDCCCXLVII, p. 965.

Sătura panieceie iurtilor cei iară înnu l... i – cei se cunuașic ca acești uumni au îosi matce drepte țării, iară nu maștehe, când pentru obicei să nu se facă în zilele lor cu greul țării, Domniile și-au lăsat, și asuprelele țării n-au primit să fie de la dânșii” 1. E o atitudine de principiu, care se încadrează cu desăvârșire în concepția legalistă și tradiționalistă a regimului de Stări. Cu acest prilej se poate răspunde ipotezei ce o formulasem într-un studiu precedent²: prin inițiativele ce o determină, ca și prin modul ei de constituire și deliberare, Adunaiea de Stări în țările românești e în această vreme, mai aproape de dieta polonă sau ardeleană, decât de „soborul țării” (*zemski sobor*) al țărilor ruși, emanațiune a voinței suveranului, din care se dezvoltă doar în unele împrejurări, năzuința de a juca rolul unui corp reprezentativ.

Gestul lui Miron Barnovski și retragerea sa pe domeniul său de la Ustie, dincolo de hotarul polon, deschidea o nouă paranteză de vremuri tulburi. Cele trei

domnii următoare, impuse de Poartă - a lui Alexandru Coconul, fiul lui Radu Vodă, a lui Moise Movilă și a lui Alexandru Iliăș, Miron Costin le „închide sub un cap”, fiind, în părerea sa, și scurte și lipsite de însemnătate. Moise Movilă, fiul lui Simion, ar fi dorit să urmeze politica lui Barnovski: „multe case de gios lipsite a lăcuiitorilor țării au rădicat, ales pe Ciogolești” 3. Dar era „strânsoare și silă” de datornicii turci, cari îl urmăreau de aproape; erau să rămână și sub domniile următoare destule gâlcevi de pe urma acestor angajamente oneroase⁴, împotriva lui Alexandru Iliăș, a cărui trecere dintâi lăsase proaste amintiri, Starea boierească încearcă însă o împotrivire fățișă: o delegație de „80 de capete numai den boieri, fără alte căpițenii din țară” pornește la Țarigrad în frunte cu vornicul Vasile Lupu, vornicul Cehan, hatmanul Savin, postelnicul Costin, „cu jalbă la împărăție, pentru greul ce petrecea țara de domnii neștiutori rânduiei” 5; trebuie firește, înțeles: „nerespectând ordinea și dorințele Stărilor”. Începuse intrusiunea masivă a creditorilor din Constantinopol; un document din 15 martie 1630 așeza în fruntea divanului pe grecul cu nume turcesc, Curt Celebi, pe când unchiul lui Alexandru Coconul, levantinul Minetti apăruse ca locțiitor al voievodului⁶. Aceste numiri erau împotriva „rânduiei” pe care o apăra acum nobilimea băștinașă.

La Constantinopol însă, se pregăteau delegației moldovene „răutăți [...] și fără știrea oamenilor mai mari”. Înțeles cu chihaia vizirului, poate chiar fără să știe stăpânul lui, Alexandru Iliăș puse la cale închiderea boierilor „și numai ce au căutat boierilor a facere tocmeală cu Alexandru Vodă, și legături”. O lovitură, cum se întâmplau des în capitala sultanilor, înlătură pe vizir, în clipa în care unii din boieri, „ieșiți din opreală”, se pregăteau să ajungă cu plângerea până la el. Nu mai era altceva de făcut decât să primească numirea ce le era

impusă, și jurământul legiuit a fost depus la Patriarhie. Cu mâhnire, se întoarseră în țară, pentru ca „lucrurile să porceadă” ca și în întâia domnie: „ce cârpiau boierii cum

1 *Let.2, I, p.* 290.

2 *Două veacuri de/a reforma lui Constantin Mavwcordat, ibid., p.* 425. Cf. A. Boldur, *Contribuții în studiul ist. Românilor, I, p.* 28 – 29.

3 *Let.2, 1, p.* 291. În versiunea latină a cronicii (ed. Barwiński. *p.* 74) „lipsite” e tradus prin *depaupentas*.

4 Cf. G.I. Brătianu, O carte de judecată a lui Vasile Vodă Lupu, *Rev. istorică, V (1919), p.* 3 și urm.

5 *Lef.2, I, p.* 292.

6 N. Iorga, op. cit., VI, *p.* 32.

cau trebile țării, iară Domnia mai mult își petrecea cu Batiste Vevelli” 1. Acest cretan: ligent și ambițios, ajunge în ciuda pământenilor, primul sfetnic al noului Domn. Din i, ușile erau deschise orientalilor, în setea lor de câștig și de putere.

Dar în anii aceștia în care se așezase cu sila în Moldova o domnie înstrăinată - îi 1632 - fierbea în Țara Românească mișcarea împotriva grecilor, care impunea îi luă Leon Vodă faimosul său hrisov, iar apoi ridica pe scutul ei pe capul pribegilor din leal, aga Matei din Brâncoveni. În toamna anului 1632, Alexandru Iliăș, cu sprijinul otitorilor săi de la Poartă, trimisese pe fiul său Radu, cu oaste, să ocupe scaunulntean; dar în lupta de lângă Plumbuita, Matei Vodă își risipi vrăjmașii. Puternic susținut întreaga Stare boierească a Munteniei, Domnul „de țară” fusese pe urmă recunoscut și urci. Nu se putea ca aceste evenimente să nu-și găsească răsunetul în Moldova.

Aci, tensiunea ajunsese la culme: Vodă și boierii se bănuiau de cele mai negre luri; umbla zvonul că se pregătește uciderea acelora, cari făcuseră parte din delegația lisă la Țarigrad. Costin (tatăl cronicarului) care

era mazil la țară, se văzu chemat dată la Curte, spre a i se oferi hatmănia - „ce văzând Costin lucrul îngroșet între mie și între sfat, de gânduri spurcate și foarte rele”, a preferat să se retragă la țară. - un târziu, Constantin Aseni, om de casă al voievodului, destăinuie boierilor „cum că în i de Paște era să-i omoare, cu sfatul lui Batiste”. Măsura era acum plină și reacțiunea icni fără zăbavă. „Văzând boierii cu adevărat urzită pieirea lor de Alexandru Vodă, ca: e se îneacă se apucă de sabie cu mâna goală, s-au vorovit cu toții și au dat știre țării; hierbând în greutate și în netocmele2, pre lesne s-au pornit, și nu numai curtea, ce și nimea; și atâta mulțime s-au strâns den toate părțile, cât nu încăpeau în târg, ce împluse îi pe subt Miroslava pretutindenea, strigând pre greci de prea toate ulițele”.

Este extrem de interesantă povestirea acestei răscoale, pe care, cu înțelegerea sa lină despre oameni și împrejurări, ne-o dă Logofătul Miron în cronica sa. Ea ne arată lișcarea a luat proporții ce depășeau intențiile acelor cari o porniseră. Dintr-un protest țărilor pentru apărarea privilegiilor încălcate, se dezvoltase o mișcare populară: înd împotriva străinilor masele rurale, cari nu aveau cuvânt în conducerea țării, icandru Iliăș încearcă o împotrivire - „dacă se rădică pre greci, pre mine se rădică” centru ca în fața amenințării să nu mai caute decât scăparea lui și a casei sale. Nota de iorare a rămas în rândurile cronice: „și la purcesul Domniei, să nu se hie pus cu toții prească desfrânata prostime, pozna mare, și abia în vreo țară de s-ar hi întâmplat. Ceire lângă Domnie au mers boierii, oprind și domolind țărănimea; iară mai nu era putere la boieri a oprire grosimea țărănimii pornită” 3. În această primăvară a anului 1633, n înainte de revoluția engleză, cu ani înaintea Frondei franceze, fenomenul ionic și-a făcut apariția în istoria Moldovei. El aruncă o lumină trecătoare și fugară, licărire de fulger, asupra altei „țări” ce se putea ridica, dincolo de aceo a

Stărilor șinelor, adâncind, în domeniul social și național, conflictul de atribuțiuni între Domnie etnicii ei. De fapt, dezlănțuirea patimilor n-a putut fi potolită fără jertfe. Vasile Lupu.

1 Miron Costin, *ibid*.

2 Cf. scrisoarea judei Rodnei către bistrițeni din 3 iulie 1632, Hurmuzaki, *Doc. XV*, 2, p. 989; în ova „iau mare dare de la sărăcime, pentru care se tulbură săracii”.

— *LeO*, I, p.293.

VU111JV-U1, wu IW

aruncat din mulțime, fiind socotit și el dintre greci, ca un albanez ce era. Batiste Vevelli, în șesul Bahluiului, a căzut în mâna mulțimii, care l-a făcut bucăți. Lăpușneanul Bosie - regăsim totdeauna pe acești ținutași din Răsărit, printre cei mai îndârjiți - a ajuns să smulgă și mantaua din spinarea lui Vodă¹. Cu greu, boierii l-au scos din învâlmășeală și l-au pornit spre Galați, de unde calea îi era deschisă la împărăție, ca oricărui domn mazilit.

Pasajul din cronică ce urmează, este însă de un și mai mare interes, pentru că dezvăluiește gândul autorilor răscoalei și adevăratele lor intenții, la a căror realizare se puteau întoarce, după ce furia mulțimii, pe care n-o prevedeau, își atinsese ținta și se liniștise. „Mântuindu-se boierii și țara de Alexandru Vodă, scrie Miron Costin, au stătit cu toții după alesul Domnului nou. Strigau cu toții, să ne hie Domn Lupul Vasilie Vornicul; *însă, îi dau și legături cu tocmala, ce va lua den țară; ce s-are lega pentru dări atunci la acel ales, iară mai mult să nu ia den țară* 2. Cu drept cuvânt observă Nicolae Iorga că este „ceva analog cu „promisiunea ducală” de la Veneția, unde, când se alegea dogele, i se fixau anumite condițiuni de cârmuire și „promisiunea” se repeta de la o stăpânire la alta. În Moldova secolului al XVII-lea, tot așa” 3. Dar mai degrabă trebuie să ne gândim, cu Dl. P.P. Panaitescu, la cunoscutele *pacta conventa*, pe care seimul polon le

înfățișa noului rege, cu prilejul alegerii sale⁴; regele Vladislav al IV-lea fusese tocmai ales la 1632, și amintirea acestor împrejurări era proaspătă în mintea boierilor moldoveni, cari urmăreau cu atât interes întâmplările din „țara leșească”. E un fel de Chartă, îngrădind fiscalitatea domnească și întărind desigur, în același timp, privilegiile Stărilor, pe care reprezentanții acestora au încercat s-o obție, trăgând astfel folos din zguduirea revoluționară, în care se prăbușise domnia lui Alexandru Iliș și a „grecilor” săi.

Dar Vasile vornicul nu era dispus să primească asemenea condiții; temperamentul ca și concepțiile sale îl mânau pe alt drum. Ori „acele legături văzând”, ori că simțea că simpatiile se îndreptau spre pribeagul Barnovski, el socoti, ca un bun calculator politic, că ceasul său nu sunase încă. Se dădu deci în lături, pentru a deschide calea lui Miron Vodă, rechemat din liniștea sa de la Ustia în vârtoarea frământărilor din Moldova. Peste câteva zile, „boierii și slujitorii” îl întâmpinau la graniță.

Alegerea lui nu putea însă conveni Porții, care nu uitase gestul de sfidare ce pusese capăt întâii sale domnii; două argumente l-ar fi putut întări: solidaritatea Stărilor în jurul său, și o concesiune oportună în materie financiară. Cel dintâi îl putu folosi, după pilda și asemănarea lui Matei Basarab, care pleca la Constantinopol în același scop: *„Purces-au Barnovski Vodă cu mulțime de boieri și fruntea curții, preuți, și călugări cu un gând și cu un glas cu toții [...]”* 5. Se arăta deci înconjurat după cum se vede, de reprezentanții tuturor treptelor din cele două Stări. Partea a doua însă a programului, pe care, după cât se spune, Matei o împlini, el nu putea s-o realizeze: atitudinea sa anterioară îl oprea de a primi, acum, sporul de bir pe care îl refuzase atunci, iar firea lui mândră nu înțelegea să se abată

1 V. epilogul la 1668, sub Iliș Alexandru, Let.2, II, p.

197.

2 *Ibkl.*, p. 295.

3 *Istoricul Constituției românești*, p. 16.

4 Mi ceea ce/ *Bătrân*, p. 113.

5 tef.2, I, p.296.

n arumui pe care și-i trăsese. i rageala care a urmat, e cunoscuta: ia constantinopoi, aerii și slujitorii au fost închiși, iar nefericitul voievod decapitat în fața sultanului. Boierii i așteptau și ei pieirea „din ceas în ceas”. Muftiul însă socoti că vărsarea de sânge «nnesc era de ajuns: „Capul să se piarză, se vor potoli gloatele”. Iar peste câteva zile, ltanul Murad, ieșind la plimbare spre Seu tari, dincolo de Bosfor, întreba pe vizir: Uezat-au Domn la Moldova în locul ghiaurului ce au pierit?” La răspunsul negativ al zirului, padișahul urmă: „Să nu stea acea țară fără Domn. Cheamă pre ghiaurii ce sunt ieri acei țări, și pre cine ar vrea ei să-și aleagă Domn, să le hie dat” 1. Sub aceste forme II de disprețuitoare, nu se poate totuși ascunde faptul că sultanul recunoștea principiul; gerii domnești, pe care de atâtea ori Poarta îl ocolise sau îl nesocotise. Astfel s-a făcut îgerea – a doua și ultima – a lui Moise Movilă.

Dar firea acestui om pașnic și blând nu se putea împăca, nici cu expediția lui Abaza așa care pornea să lovească cetatea polonă a Cameniței, susținut cu foarte slabă inimă moldovenii și muntenii, cari țineau cu creștinii, nici nu se putea măsura cu puterea de frigă și agitație, veșnic în mișcare, a lui Vasile Lupu. În primăvara următoare acesta își dea visul cu ochii, și căpăta firmanul din mâna sultanului; el venea însă, așa cum voise, e la Constantinopol, nu prin hotărârea țării” 2.

7. DOMNIA AUTORITARĂ A LUI VASILE LUPU

Domnia lui Vasile Lupu, care a lăsat contemporanilor amintirea unei epoci de fericire de belșug, înseamnă desigur o oprire a dezvoltării regimului de Stări, așa cum l-

am putut mări până acum în trecutul Moldovei. Restricțiunile aduse autorității centrale, de corpuri instituite și adunările lor, nu se împăcau cu „hirea înaltă, și împărătească mai mult decât mnească” a voievodului, pe care nici „Moldova nu-l încăpea”. Aceste tendințe ce se mifestă în toate actele însemnate ale lungii sale stăpâniri, în rolul său de patron al sericii Răsăritului, căruia i se potrivește atât de bine titlul cărții lui Iorga: Bizanțul după zant, în ipostaza de legiuitor și dătător de pravile, iarăși după chipul împăraților drept-îdincioși – coincid cu oboseala țării, bântuite de frământări și năvăliri și dorind, mai ssus de orice, liniștea. „Fără Vasilie Vodă domnia cu mare liniște și cu pace, fără grijă a de toate părțile; stau toți de neguțitorii și de agonisite; însă, lăcomia nice atuncea nu sta cu dări grele; ce având lăcuiitorii țării vreme de agonisită, biruiau toate acele greutateți spre Domnie” 3. Buna stare economică a unei perioade excepționale de pace, în regiunile nărene și în Polonia, departe de războiul de Treizeci de Ani care pustia Germania, sau luptele sultanului Murad cu perșii, îndepărta interesul chiar și al claselor privilegiate, chestiunile politice, pentru a-l concentra asupra folosului, ce îl puteau trage din asperitatea generală: „că de au fost cândva vremi fericite acestor părți de lume, atuncea fost. Plină țara Leșească, voi zice, de aur, la care pe acele vremi izvorăia din Moldova, boi de negoț, cu cai, cu miere, și aducea din acea țară tot aur și argint. Putea-voi zice că

„Lef.2, p.298.

2 Iorga; *Ist. Constit. românești*, *ibid*.

3 Le «.2, I, p.303.

u au ana piv atkil vișini, uuai veui/ unei via sa alua - i-usiai-ia v, iuiuieaiuiu, scriind într-o perioadă mult mai aspră și tulbure, amintește acea a generației care a mai apucat viața lumii înainte de 1914.

Am reprodus definiția pe care Nicolae Iorga a dat-o

concepției politice a lui Vasile Lupu, opunând-o, în cel mai desăvârșit contrast, acelei a lui Matei Basarab². Și împrejurările cari îi aduceau la cârmă, erau fundamental deosebite. Cu Matei izbândeau o mișcare, aceea a Stărilor muntene, cari își apărau de patru decenii dreptul lor, ce se confunda cu acel al țării. Cu Lupu triumfa iscusința unui om, hotărât să domnească și să guverneze, după ideile mediului oriental în care crescuse. „La mazilia lui Vasile, chiar învins, chiar împrietenit cu creștinii, nu s-au gândit niciodată în chip serios turcii; acest răsăritean de limbă grecească, acest proprietar de averi la Constantinopol, soțul, de la o vreme, al unei cerchese și rudă al hanului tătarilor, era de ai lor”³. Un asemenea Domn se putea înconjura de un divan de dregători și de sfetnici, dar nu era dispus să admită controlul sau colaborarea adunărilor mai numeroase de Stări; se văzuse din clipa în care nu primise „legăturile cu tocmeală”, ce i le pregăteau alegătorii domnești din 1633.

Și martorii străini cari au trecut prin Moldova în timpul acestei domnii au lăsat în însemnările lor impresiunea unui regim, nu numai autoritar, dar chiar absolutist. Arhiepiscopul catolic Marc Bandini, care a vizitat parohiile moldovene în 1646, descrie pompa impunătoare a Curții⁴, și divanul de judecată, la care iau parte cei mai de seamă boieri și asistă o mulțime de curteni și ostași, uneori până la 2000 de oameni: dar e vorba de ședințele tribunalului suprem, în care Domnul împarte dreptatea. Această funcțiune e exercită cu cea mai mare severitate, mai ales în ce privește pedepsele capitale: la obiecțiunea că împinge prea departe rigorile legii, el ar fi răspuns că dreptatea e deasupra oamenilor, și mai bine să piară jumătate din Moldova, dacă aceasta e înrăită, și să rămână cea bună⁵. Știm din alt izvor, că unele osânde se întemeiau mai puțin pe ideea justiției, cât pe mâniile și supărările momentului⁶. „Soarta baronilor și a nobililor

atârnă de voința Principilor”, scrie mai departe călătorul, care consideră stăpânirea voievodului drept un „*absolutum dominium*”. Pe orice nobil îl poate pedepsi sau scoate din slujbă, pe orice țăran îl poate ridica la oricare demnitate⁷. E o vădită legătură între aceste împrejurări, descrise de prelatul catolic, și „Descrierea Moldovei”, compusă șapte decenii mai târziu de Dimitrie Cantemir⁸. Concepția absolutistă a învățatului Domn moldovean nu reprezintă deci numai preocupări contemporane, transpuse în trecut, cum cred unii din comentatorii

2 V. mai sus.

3 N. Iorga, Prefață la *Studii și Doc.* IV, p. CLXXIV.

4 V. și o relațiune engleză: Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 3-a, XVII, p. 164 și urm.

5 *Codex Bandinus*, ed. V.A. Urechea, *Anal. Acad. Rom.*, s. 2-a, XVI, p. 321.

6 Raportul misionarului Lainieri către ducele de Modena din 14 iulie 1645, Iorga, *Studii și Doc.* IV, p. 231: „*con questepolitiche și mentiene nel dominio, questo tiranno, assai piu crudele del Turco medesimo [...]*”.

1 *Codex Bandinus*, *ibid.*, p. 325 – 326.

8 *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., p. 37 – 38; v. și mai sus.

Impresii le-a cules un alt observator străin, care a apucat zilele din urmă ale domniei, Paul de Alep, însoțitorul Patriarhului Macarie al Antiohiei: fastul Curții și solemnitatea primirilor, împreună cu asprimea ucigătoare a judecăților, menite, după părerea lui, a stârpi aplecarea înnăscută a locuitorilor țării pentru jaf și tâlhării, sunt trăsăturile caracteristice ale stăpânirii „beiului” Vasile².

Miron Costin, în capitolul lung pe care îl consacră acestei domnii, ale căni greșeli le ascunde cu atât mai puțin, cu cât părinții săi pribegiseră în Polonia de frica ei,

socotește totuși absolutismul temperat prin consultarea sfatului domnesc; e vorba, bineînțeles, nu de o adunare mai numeroasă a Stării boierești, ci de divanul restrâns al dregătorilor, a cărui alcătuire mărturiile din documente au permis a o reconstitui³. Un incident în special i se pare caracteristic în această privință și dă prilej uneia din acele caracterizări de ordin general, cari deosebesc scrisul său, în care se oglindește de atâtea ori experiența omului de îtat. La un moment dat, Vasile Lupu, crezând într-un război apropiat între Poartă și poloni, se hotărâse să treacă de partea acestora: socotind apropiat începutul războiului, apucase: chiar să trimită înapoi pe aga venit după haraciu, fără a-i face plata cuvenită. „Ce dacă au stătut la voroavă cu boierii pentru opritul birului, și într-un rând și într-altul, spun să fie zis Petriceicu, vornicul de Țara de Sus, pre care-l țineau ei mai prostatic dintre alții la sfat: „Eu aş zice să nu oprim noi birul, până nu vom vedea că trec leșii Dunărea”. Și acela: uvânt au intrat îndată în gândul lui Vasilie Vodă și au răpezit după aga birului și l-au oprit la Galați până au gătit birul, și l-au încărcat și l-au pornit. Așa feresc, urmează cronicarul, 5 re Domni și țările voroava cu sfatul de primejdii; că pentru aceea au dat Dumnezeu împărații, Craii și Domnii, cârmuitori țărilor, să aibă sfetnici pre lângă sine, cu care /orovind o treabă, să frământa cu voroava lucrul; și unul una, altul alta răspunzând, se amurește lucrul care-i mai spre îndemână. Iară ce face Domnii singuri din gândurile sale sau din șoapte, rar lucru este de folos; că încă în lume n-au născut om până astăzi ca acela, să nu-i trebuiască voroava cu sfat. Că deși gâcește cârmuitoriul câte o treabă, încă tot să în se încrează ce au gâcit, până nu se întărește părerea lui cu voroava și altor păreri” 4. \ceste considerațiuni înțelepte, ce ar trebui recitite de toți dictatorii trecuți, de față și viitori, reproduc de altfel – desigur fără să o știe – acele în totul asemănătoare ale altui xmtimporan ilustru al vremii

lui Vasile Lupu: Richelieu, care în ziua în care i se încredința; onducerea guvernului, demonstra regelui Ludovic al XIII-lea că afacerile Statului „se loivent /a/re par concert, et non par un seul à l'oreille” 5. Miron Costin cunoaște de ilmintrelea cazuri, în care și sub Vasile Vodă nu s-a „vorovit” îndeajuns: așa s-a întâmplat

1 Cf. A. Boklur, *Contribuții la studiul ist. Românilor*, I, p. 237 care compară aceste vederi cu acele ale storicilor ruși din sec. XVIII, Tatișcev și Lomonosov.

2 *Călătoriile*, ed. Cioran, p. 14 și urm., 18 și urm., 30. De observat creșterea numărului celor osândiți în impui domniei, în diferitele relații: Lainieri (1645): 15.000; Bandini (1646): 20.000; Paul de Alep (1653):

10.000! Făcând partea exagerării, e totuși posibil ca în ultimii ani regimul să se fi înăsprit.

3 Lista lui Gh. Ghibănescu, *Uricariul*, XVIII, p. 444 și urm. se oprește la 1634.

4 Leț.2, I, p.312.

5 H. Mariejol în Lavissee, *Hist. de France*, VI, 2, p. 357.

„Den nesocoteala de la masă” 1, cu porunca pripită de a strânge oameni în dobândă pentru a lovi, la Brătuleni, pe tătarii cari se întorceau cu pradă din Polonia, fără însă a jefui țara Moldovei, împrejurare din care s-au tras pe urmă destule nenorociri.

Se pot totuși deosebi, înăuntrul sfatului puțin numeros cu care „vorovește” Domnitorul², două partide, între care politica domnească ține cumpăna. Ele se manifestă cu prilejul căsătoriei Domniței Maria cu cneazul polon Radziwiłł, alianță strălucită, dar cu mare răsunet politic, care a fost îndelung dezbătută în sfatul dregătorilor, mai ales că ginerele domnesc era de credință calvină. „Și multă vreme s-au frământat acest lucru la sfat, și câțiva pre atunci apărau acest lucru să nu fie, ales Toma vornicul și Iordaki vistiernicul, care capite ca acele abia de

au avut țara cândva, sau de va mai avea. Ei ziceau lui Vasilie Vodă și pentru legea rătăcită, și un lucru nu fără de grijă, despre împărăția turcului. Iară Todirașco logofătul și Urechea vornicul stau asupra acestei nume să se facă” 3. Se vede aci opunerea Cantacuzineștilor, Toma și Iordache, frații postelnicului din Muntenia, cari susțin politica Porții, la tendințele apropierei de Polonia, între partizanii căreia aflăm pe cronicarul Ureche. Curentul acesta, ale cărui antecedente ne sunt cunoscute, s-a dovedit mai puternic și nunta s-a făcut, în mijlocul unor serbări ce întruneau la Iași pe Petre Movilă, mitropolitul Kievului, mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei, „Domni din țara Leșească, singuri cu chipurile sale”, și Kemeny, trimisul Craiului ardelean Gheorghe Râkoczi. E un punct culminant al stăpânirii lui Vasile Lupu.

E totuși ciudat că această reluare a legăturilor mai strânse cu Polonia, pe care se întemeia altă dată rostul mai accentuat al Stărilor în cârmuirea Moldovei nu pare a fi influențat sistemul de guvernare al acestei domnii de mână puternică și necruțătoare. Cronica face chiar aluzii la o înăsprire a regimului în ultimii ani, și la abuzuri, de cari Domnitorul însuși și casa lui nu erau străini. „Și care țări se suie prea la mari bilșuguri, zburdează hirea omenească, și zburdăciunea naște păcatul, și pre păcat îl urmează mânia lui Dumnezeu. Așa țara Leșească era la mare zburdăciune, așa și țara Moldovei. Și însuși Domnul Vasilie Voievod, cu silă a câteva case de boieri luându-le fetele, peste voia părinților, la țiitorie; iară oamenii de casa lui, nepoții lui Vasilie Vodă, mai mare silă făceau [...]”. De aceste blestemății a auzit și Paul de Alep, care le-a notat, adăugând ca motiv principal de nemulțumire și chiar de ură, prea marea favoare arătată grecilor, împotriva cărora întrețineau o agitație crescândă acei cari unelteau împotriva voievodului în frunte cu logofătul Gheorghe Ștefan⁵. La capătul a două decenii de domnie quasi-

absolută, regăsim în acțiune aceleași forțe de opoziție ce se manifestau la începutul ei: dorința Stărilor de a se afirma în viața statului și sentimentul de xenofobie care dezlănțuise răskoala împotriva lui Alexandru Iliăș.

1 Miron Costin, *ibid.*, p. 319.

2 Definit mai târziu (1676) de un observator străin, Fr. Pe tis, sieur De la Croix: *Le conseil secret de*

Moldavie. Cf. Fr. Babinger, *O relațiune neobservată* despre *Moldova*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 3

a, XIX, p. 131.

3 Miron Costin, *ibid.*, p. 311.

4 Let.2, p.310.

5 *Călătoriile*, ed. Cioran, p. 42, 44.

Dar aceste tendințe nu s-ar fi ivit în politica Moldovei, cu puterea de a se opune

Îrmuirii lui Vasile Lupu și chiar de a urmări răsturnarea ei, dacă „mânia lui Dumnezeu”.

11 s-ar fi descărcat asupra „zburdăciunilor” și păcatelor timpului, prin grozava încercare năvălirii cazacilor lui Bogdan Hmelnițki. „Potopul” ce era atunci să înece Polonia, sub ilurile mișcării, care pornea din fundul Ucrainei, să zdruncine din temelie „republica gală” și regimul ei de Stări aristocratice¹, a acoperit și Moldova cu trecerea oștilor sale adătoare. În fața urgiei, mândrul Domnitor care prezidase la Iași soborul Bisericii todoxe din tot Răsăritul, a trebuit să se plece; a doua fiică, Domnița Ruxanda, a primit

mire pe fiul și moștenitorul hatmanului căzăcesc Timus, „gintele numai singur chip de n, iară toată firea de luară”. Nu era însă numai acea „mare netocmeală în de potruiva ziselor și firilor” pe care o simțise cronicarul: „această parte [...] o domin e de optsprezece îi și împărăției cu bielșug și cu cinste semănătoare; iară cea altă parte de doi ani ieșită n țărănie” 2. Era o răsturnare a întregului echilibru politic pe care, până atunci, Vasile xia

îl ținuse cu destulă iscusință, cu toate eșecurile înregistrate în rivalitatea sa cu Matei isarab, între Poartă, Polonia și Ardeal. Încuscrirea cu hatmanul rășcoalei căzăcești îl otea dintr-odată din concertul acestor puteri, făcându-l să apară, cu sau fără voie, drept strumentul acestei forțe revoluționare, a cărei expansiune sălbatică înspăimântase toată iropa de Răsărit. Sprijinul ardelean și muntean a fost câștigat la 1653, partidei mulțumirilor din Moldova, care se înmulțise. Când logofătul Gheorghe Ștefan ipundea lui Iordache Cantacuzino, care îl vedea stând cu toiagul în gură, și-l întreba ce eră, că „zicea în fluier să coboare caprele de la munte”, el se gândea la oastea ardeleană ui Kemeny3; iar când și-a luat „ziua bună” din divanul domnesc pentru presupusa boală upânesei sale, el știa că această oștire și cea munteană a spătarului Ducul, trecuseră tarul.

Câteva luni, Moldova s-a găsit iarăși aruncată în frământările de domnie nouă și de >te lăuntrice: fuga lui Vasile Lupu, întoarcerea sa cu cazacii, noul război cu Matei sarab, pribegia sa definitivă după pieirea lui Timus și stăpânirea lui Gheorghe Ștefan,) hegemonia lui Gheorghe Râkoczi al II-lea, se îngrămădesc în decursul unui an. Se de însă în cârmuirea logofătului ridicat la domnie, o reacțiune a Stărilor de pământeni, la vreme reduse la tăcere. De ar fi numai portretul ce i-l face în câteva cuvinte Miron stin: „Om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât poți zice că nasc și în Moldova oameni. La ățăturile solilor, a cărților la răspunsuri, am auzit pre mulți mărturisind să hie covârșind Vasilie Vodă” 4.

Se adaugă însă grija pe care o avea pentru categoriile inferioare de privilegiați, cari ițiseră în timpul lui Vasile Lupu apăsarea mai grea a fiscalității și începuseră să decadă la rosturile lor, în fața extinderii marilor domenii ale boierimii de frunte și de divan, ujitarii mila și cinstea care au avut la această domnie n-au avut

nice la o domnie” ne

1 Cf. O. Halecki, *La Pologne*, p. 194 și urm.

2 Lef.2, I, p.32 l.

3 Anecdota la Neculce, O seamă de cuvinte, *Let.2*, II, p. 287.

4 Lef.2, I, p.356.

spune cronică¹. Se vede de asemenea un rol mai activ al boierimii în relațiile cu domnitorii și puterile străine. În 1655, mitropolitul Ghedeon, cu cei trei episcopi de Roman, Rădăuți și Huși „așijderea și noi tot Sfatul Țării Moldovei, anume Ionașco Rusul Vei Logofăt și Ștefan Boul Vei Dvornic de Țara de gios, Vasilie Hatman: pârcălab Suciavscăi, Dabiya vei Dvornic de Țara de sus și Ilie Șeptilici, Gligorașcu Rusul Vei Spătariu și Mogâldea Vei Paharnic și Solomon Vei Vistearnic și toți alți boiari și lăcuiitori țării Moldovei” dau în scris că s-au împrumutat de la Măria Sa Racoți Gheorghe, cu mila lui Dumnezeu crai al Ardealului, cu banii de trebuință pentru bir, cari nu se puteau strânge dintr-o țară secătuită de război². Vechiile formule: „noi, Sfatul țării” și „toți lăcuiitorii țării” au reapărut după prăbușirea atotputernicei domnii a lui Vasile Lupu.

Se simte o fierbere în toate clasele sociale: în timpul războiului în care ardelenii și cazacii se luptă pe pământul Moldovei, amestecându-se în cearta dintre Lupu și Gheorghe Ștefan, până și târgoveții se mișcă. Cei din Hotin jefuiesc carăle ce transportau peste Nistru averea Domnului pribeag, ba merg cu înverșunarea până a „slobozi un săcăluș” (a descărca o piesă ușoară de artilerie) asupra lui Vasile Vodă, care sta pe celălalt mal. Nu e nicio mirare că la întoarcerea lui, „nice într-un chip n-au vrut să dea cetatea” ³, ținând-o cu îndârjire pentru Gheorghe Ștefan. Mai mult se frământa însă slujitorimea măruntă, cu deosebire mazilii și răzeșii dintre Prut și Nistru, pe care îi tulburau isprăvile căzăcești. Chiar după

ce noua domnie s-a consolidat, trecând de la Roman la Iași în scaunul țării, agitația din ținuturile răsăritene nu se liniștise încă deplin: „o seamă de lăpușneni, ales Hânceștii, nu erau deodată așezați, și fugise Mihalcea Hâncul la turci” 4. E întâia mențiune în letopiseț a unui nume, care va mai strânge în jurul său revendicările și răzvrătirile micilor privilegiați, cu scuteli de serviciu ostășesc.

Nu se putea de asemenea să nu fi pătruns în Moldova, odată cu atâtea alte influențe, în ritmul viu de schimburi materiale și sufletești ale vremii, ceva din mișcarea care cuprinsese Stările polone și era să împingă până la ultimele consecințe, până la absurd, practicile constituționale ale regimului dietelor. Tocmai în acești ani se statornicește acolo faimosul sistem al lui *liberum veto*, în care opunerea unui singur deputat putea opri în loc lucrările Adunării, sau aduce chiar „ruperea” sau împrăștierea ei. O tradiție atribuia lui Vladislav Siciński, deputat în dieta de la 1652, tristul merit de a fi creat precedentul acestei proceduri, care era să reducă la neputință guvernul regal și să determine, în ultimă analiză, desființarea statului polon însuși; s-a dovedit însă că există și exemple mai vechi: în 1639, Gheorghe Lubomirski zădărniciise prin opunerea sa lucrările unei Adunări, și încă din 1607, minoritatea condusă de vestitul predicator catolic Petre Skarga, reușise să „rupă” dieta, care voia să asigure egalitate de drepturi disidenților confesionali⁵. „Dar niciodată aplicarea lui *liberum veto* nu fusese mai revoltătoare. Niciodată de asemenea nu fusese mai limpede că nobilul care se ridica drept campion al libertății democratice, nu era decât

Wd. – 2 Iorga, Studii și Doc. IV, no XLVII, p. 44 – 45.

3 Lef.2, I, p. 328, 331.

4 *Ibid.*, p. 347.

5 E.H. Lewinski-Corvin, op. cit., p. 247. Cf. L. Konopczyński. LeMwnim Veto, Vaisovke/Cracovie.p. 198.

Iloasa unealta a marilor senion, can, cu toată dogma egalității absolute în sânul Diurnii, exercitau în fapt o influență din ce în ce mai covârșitoare asupra „fraților” lor i puțin avuți” 1. Astfel de exemple nu puteau trece neobservate de boierimea Moldovei.

La curentul ce venea de aci, se opunea însă concepția turcească a absolutismului, t cum se realizase în zilele lui Vasile Lupu. *Moldova devine în a dovte jumătate a olului un îndoit câmp de bătălie, la propriu și la figurat: între armatele polone și turcești i se vor război pe teritoriul ei, între influențele politice ale acestor stăpâniri, care se nifestă în viața ei lăuntrică și în organizarea statului.*

Ar fi să lungim prea mult această expunere, urmărind pentru fiecare din numeroasele unii ce își împart perioada, care se încheie de obicei cu bătălia de la Stănilești în 1711 ribegia lui Dimitrie Cantemir în Rusia, relațiile schimbătoare dintre voievozi și boieri, legăturile unora și ale altor cu slujitorimea mărunță, aflată acum în pragul declinului; economic, dar care își apără încă rosturile politice, ca și acea a Țării Românești. Întoarea acestor războaie și necurmăte frământări -, cumplitele vremi de mare tipănă” -, pe care le trăiește Miron Costin - nu mai este loc pentru organizarea unui nu de Stări, care cere altă stabilitate și continuitate, decât i le puteau oferi împrejurările juri ale Moldovei. Putem, din bogatul material de fapte pe care îl culegem din vestirea amănunțită a cronicelor, să desprindem totuși câteva exemple, cari lămuresc car tendințele ce se opun, în rivalitățile și luptele oamenilor.

Instrumentul domniei, după placul Porții, apare aci rumeliotul Duca Vodă, mai mult i două lui stăpânire de la 1668, decât în cea dintâi, care fusese prea scurtă ca să se poată mă. Venit cu firman de la Țarigrad, el se arată „la fire mai aspru” ca înainte, și se onjoară de sfetnici greci, printre care „Cupăreștii”, sau Roseteștii, oameni cu

iscusintă xperiență, ajung repede la locuri de frunte. împotriva fiscalității opresive și a străinilor i îi împlinesc cerințele, izbucnește atunci din nou o mișcare, în genul aceloră, cecaseră și altă dată elementele sărăcite ale Stării nobiliare împotriva unor domnii xăinate. Ea pornește din același colț al furtunilor, ținutul de la graniță dintre Prut și tru. „Duca Vodă, scrie letopisețul care continuă pe acel al lui Miron Costin, au început: poate multe și grele dări pre boieri și pre țară. Însă pre o seamă de boieri lăpușneni și ei ani ne lipindu-i de curte ca să-i boierească, iară cu dările și cu asupririle vistieriei i uita în toată vremea...”

„Rădicatu - s-au înseamnă la rândul său Ion Neculce, Hânceștii oți orheienii și lăpușnenii, cu oaste asupra lui, pentru urâciunea grecilor ce adusesse pre îți de la Țarigrad, și mai ales pentru Cupăreștii ce erau aice în țară. Deci, viind Hâncul u Durac Sărdarul aice în Iași, cu toate ostile, strigau să-i prinză pre greci să-i omoare, țin-au toată boierimea, care încotro au putut” 2. Era deci, în toamna anului 16713, o litare a răscoalei din 1633, a cărei amintire fusese împrăștiată de curând, prin bunarea încercată de fiul lui Batiste Vevelli, sub domnia anterioară a lui Iliăș xandru, împotriva ucigașilor de atunci ai tatălui său, din care unul mai trăia; era și

1 O. Halecki, *La Pologne*.p. 206 - 207.

2 *Let.2*, II, p. 7 (continuarea atribuită lui Vasile Damian, Tudosie Dubău) și 197 (Neculce). Pentwturile răsculaților cu polonii, v. raportul din 11 febr. 1672, Hurmuzaki, Doc. XVI, p. 8 și 11.

3 Iorga, *Hist. des Roumains*, VI, p. 334.

acesta un „Lăpușnean” 1. Spre deosebire însă de răscoala veche împotriva grecilor lui Alexandru Iliăș, boierimea mare nu lua parte acum la o răzvrătire, a cărei inițiativă aparținea exclusiv „castei” alcătuite din slujitori, micii feudatari de odinioară, pe care noul sistem de impuneri îi ruina. E una din manifestările caracteristice ale

acestei interesante categorii sociale, care își număra elementele mai dârze în regiunea de Miazănoapte-Răsărit. Tătarii din Bugeac, la ordinul Porții, au intrat atunci în Moldova și au înfrânt, la Iepureni, oastea răsculaților. „Numai numele Hânceștilor au rămas întru pomenirea oamenilor, de atunci până astăzi” scrie cronicarul vreo șaizeci de ani mai târziu². Zicătoarea populară: Vodă da, dar Hâncu ba! a rămas într-adevăr ca un simbol al acestei opoziții de „țară”, la poftele despotismului de investire otomană. Într-o scrisoare a vornicului de Câmpulung, din 29 decembrie, fusese vorba și de o adevărată delegație de Stări, care să meargă la Poartă: boieri, slujitori, *târgoveți*, și câte doi călugări de mănăstire³.

La mazilirea lui Duca Vodă, principiul alegerii a fost însă restabilit de marele vizir Ahmed Köprülü: boierii au fost invitați să desemneze ca domn „pre care vor pofti ei dintru dânșii”. Ilie Sturdza, asupra căruia căzuse alegerea, avea însă despre colegii săi de sfat o părere deplorabilă, care îl îndemnă să refuze cu încăpățănare: „ci boierii poftindu-l și văzând că-l trăgea ceaușul, îndată s-au jurat că de va fi Domn să știe bine că pre toți boierii îi va pune sub sabie. Ci boierii auzind au și contenit, că au fost om aprig”⁴. Sufragiile s-au îndreptat atunci asupra medelnicerului Ștefan Petriceicu, pe care îl știau „om blând și slab la Domnie”. Episodul arată ce ajunsese pentru vizir alegerea de altă dată, la care luau parte reprezentanții Stărilor: o desemnare printr-un grup restrâns al boierilor de frunte, de „divan”.

Cu Ștefan Petriceicu, începe criza cea mai gravă a istoriei moldovenești din această vreme. Se știe cum, în timpul bătăliei din 1673, sub zidurile Hotinului, el a trecut în tabăra polonă, ascultând fără îndoială, de îndemnurile partizanilor acestei orientări, și a stăruit în ea, nu ca vecinul său muntean, Grigore Ghica, care s-a grăbit să se împace din nou cu Poarta. În tabăra lui, care cuprindea pe

boierii cu legături mai strânse în țara vecină, se produce iarăși solidarizarea nobilimii de toate treptele, după exemplul polon; e caracteristic incidentul, pe care în scrisul său viu și curgător, îl relatează Ion Neculce; el aruncă o lumină deosebită asupra relațiilor dintre domnie și boierime, sub înrăurirea acestor din urmă împrejurări: „fără boierii Moldovei, carii erau cu dânsul, văzând că Grigorie Vodă s-au despărțit și s-au dus la turci, sfătuitu – s-au și ei, în de ei, și *s-au agiuns, și cu toate capetile, căpitanii slujitorilor, să ție la un cuvânt*, și s-au dus cu toții la Petriceicu Vodă și au început a se rugare [...] să-i lase acasă să-și iee femeile și copiii să-i dee în laturi, să nu-i iee tătarii, și iarăși vor veni într-o întâmpinarea lui Petriceicu Vodă”. Dar acesta, „*neștiind că și slujitorii sunt cu dânsii la un cuvânt*, oarecum cu sumeție le grăia, și nu-i credea, și nu vrea să-i sloboază, zicând că și oaste leșească vine multă. Iară Miron

Cf. Le (.2, II, p. 197.

2/b/d., p. 198.

3 Apud Iorga, op. cit., VI, p. 335.

Igoiatui au răspuns: «un să ție voia Mariei Tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casele le iee tătarii»; și s-au închinat și i-au zis: «să fii Măria Ta sănătos», și au ieșit afară. Și a, toți boierii și căpitanii au purces cea după cea, pre rând, a se închinare, și au ieșit iră; și cum au ieșit afară, au început a încălecare pre cai, și au purces cu toți în gios” 1, sându-l pe Vodă Petriceicu singur, „numai cu Hăbășescul Hatmanul și cu casa lui”.

Se poate spune că în acest moment, boierii și slujitorii au față de Domn o atitudine șleahțici alcătuind o „confederație”, cum se întâmpla atât de des în politica din acel ip a Poloniei². Acesta ar fi fost desigur stilul pe care l-ar fi adoptat cârmuirea țării >ldovenesti, de s-ar fi menținut această tendință, sau de s-ar fi realizat planul regelui în Sobieski, urmărit prin expedițiile sale în această

țară, de a crea aci un principat pentru 1 său³.

În directă legătură cu aceste preocupări, sunt dorințele înfățișate câțiva ani mai târziu îl uiași rege, la Zolkiev, de boierii moldoveni din partidul polon – cu Ștefan Petriceicu ari veneau să-i ceară protecțiunea, la 25 iulie 1684. Din punctele dezvoltate în aceste dderate, cel dintâi privește libertatea cultului și prerogativele bisericii. Al doilea este mai semnificativ: „Se cere eliberarea tuturor Stărilor și emanciparea a *tyrannico et ipotico regimine* a boierilor, curtenilor, hânsarilor, darabanilor și a tuturor acelor cari îl așezați pe ocinele lor moștenite; liberarea de toate dările și dăjdiile, cu aceleași; rtați ca acele de cari se bucură nobilii Coroanei Poloniei și Lituaniei, afară de cazul în e ar fi nevoie pentru necesitățile de război ale Majestății Sale Regele și ale Republicii, i după cum se face în celelalte state și provincii ale Majestății Sale Regale” 4. Nu se de exprima mai precis și mai clar dorința Stării nobiliare din Moldova, de toate treptele e înșiră anume principalele categorii de slujitori ostași – de a fi în totul asimilată, în pturi și îndatoriri, cu nobilimea polonă.

Era în aceste manifestări reacțiunea împotriva regimului de asuprire, care se făcea tot i aspru, cu prelungirea războiului între Poartă și liga statelor creștine. În Moldova, nitrașcu Cantacuzino, după pribegirea lui Petriceicu (1674), dar mai ales bătrânul Duca dă, în a treia lui domnie (1678 – 1684), au introdus sistemul de exploatare nemiloasă în jsul vistieriei otomane, care a grăbit procesul de descompunere al vechilor Stări și de iturare a privilegiilor lor tradiționale. Întoarcerea lui Duca Vodă din Constantinopol, 681, cu încrederea înnoită și purtând înaintea lui trei tuiuri, ca semn al hătmăniei ainei, care se adăuga la domnia Moldovei, a mai însemnat o clipă de răgaz. Nunta ficei; cu fiul lui Radu Vodă a fost una din acele serbări, cari au rămas în amintirea țării; iseră soli din Muntenia, din Ardeal, din Polonia, și „din țara

Căzăcească cea mare, de te Nistru [...] Și s-au veselit două stăpâniri cu-feluri de feluri de muzici și de jocuri, e pelivani, și cu puste; și giucau două danturi prin ograda curților domnești, și pe ulițe, oți boieri și grupănesele, împodobiiți, și toți neguțitorii și tot târgul; și un vornic mare ta un cap de danț, și alt vornic mare purta alt cap de danț, îmbrăcați cu șarvanale

1 *Let.2, U, p.2Q5.*

2 E de notat și verbul „a se rocoși” (Lef.2, III, p. 49). Cf. ung. *râkos*, dar aci în înțeles de „confederație”.

Jală.

3 Halecki, op. cit., p. 220.

4 Hurmuzaki, *EXk.* Supl. II, III, 1, no LXXVIII, p. 151 – 152. Cf. Iorga, op. cit., VI, p. 431.

domnești [...] cât nu era nuntă, și era minune” 1. Dar a doua zi după această veselie, în care dănțuiseră toate Stările în cinstea domniei, începură zilele grele. Duca Vodă luase în serios hătmănia lui ucraineană; începuse a clădi curțile sale la Niemirow pe Bug, și la Țiganăuca în fața Sorocăi, investiții a căror valoare urma să o scoată tot din Moldova; de fapt, el cheltuia „nu ca un Domn, ci ca un Crai”. Cronicele se întrec în a descrie dezlănțuirea urgiei fiscale, care s-a abătut atunci asupra țării, lovind cu egală cruzime în toate interesele și în toate categoriile sociale. Despotismul lui Șerban Cantacuzino în Muntenia, era de natură mai mult politică și urmărea înlăturarea adversarilor: acel al lui Gheorghe Duca era de-a dreptul economic², o tiranie de zapcii strângători de biruri. „Strânsoare mare pentru bani făcea tuturor, și boierilor și neguțătorilor și a toată țara, muncindu-i și căsnindu-i pre toți în toate chipurile, pre unii cu închisori pedepsindu-i, pre alții cu munca, și bătai cu buzduganul până la moarte, ucigându-i [...] nu cruța nici boier, nici sărac, nici țăran, nici femei”. Se dau și exemple: Toader Palade vei vornic, Tudose Dubău vei spătar, Chiriac Sturdza biv vei spătar și

alți mazili, închiși la seimeni; Ursache, fostul mare vistiernic „cel vestit de bogat”, legat la stâlp în gerul iernii, sau bătut la tălpi în temniță; Ioan Isar vistiernicul și Andrei Șipoteanul, vornic de poartă, legați în pielea goală și unși cu miere, vara „de-i mâncau muștele și albinele”; în sfârșit, trei jupânese văduve, ale lui Ștefan Brăiescu, Bucium și Sandul Stamati, neputând plăti „hârțiile” pe care domnia le scosese asupra fiecăruia, „le-au legat și pre dânsule la puști, de sta ziua legate, iară noaptea stau închise la odăile seimenilor” 3. Iar numai când Iani Hadâmbul îndrăznește să arate lui Vodă că nu s-a mai pomenit nicăieri „să se lege la puști femeile boierilor, dacă mor”, Duca se preface că atunci află de aceste nelegiuiri: „Să-i bată Dumnezeu, păgânii”, și poruncește să le dea drumul.

Un alt pasaj al acestei relații merită a fi reproduș, pentru că rezumă o întreagă evoluție ce se dezvoltă atunci într-un ritm precipitat: „Blestemat era boierul de pe atunci ce avea sub ascultarea lor breaslă, cumu-i le vei logofăt curtenii, le vei vornic hânsarii, la hatman călărașii, că și ținuturile istoveau și breslele ce avea sub ascultarea sa, cari de atunci s-au stins casele boierești mai toate, și au încăput la mari datorii, de au rămas vânduți și feciorii lor până astăzi [...]” 4. Rapacitatea fiseului „istovea” astfel deopotrivă, pe micii privilegiați grupați în corporațiuni, pentru solidaritatea lor în fața birului, și pe marii demnitari, cari răspundeau de împlinirea acestor plăți. Nu e nicio mirare că fugeau „boieri și mazili, de groaza lui, printr-alte țări” 5; cu deosebire în Polonia aflau adăpost și nădăjduiau ca de acolo să vie războiul mântuitor. Dar a doua incursiune a lui Ștefan Petriceicu (vara 1684) nu a putut statornici regimul de libertăți și privilegii, pe care pribegii îl ceruseră de la regele Ioan Sobieski, biruitorul de la Hotin și din fața Vienei.

Tirania cumplită a lui Duca Vodă, urmată în totul de Dumitrașcu Cantacuzino într-o nouă domnie (1684 - 85), în

care s-au repetat aceleași scene de împilare și de groază, a determinat totuși o reacțiune, până și la acei cari rămâneau credincioși politiciii turcești.

Neculce, Lef.2, II, p.216.

2 Cf. Iorga, op. cit., VI, p. 410.

3 Ler.2, II, p.27.

4 *IbiJ...* p. 28. Cf. pentru aceste bresle fiscale mai sus.

5 Neculce, Ler.2, II, p.216.

DSI mai mi-ai u noua i-oucniire a vecnn aușmanu împotriva „grecilor”, învinovați de e prigoanele unei domnii, ce le încredințase slujbele cele mai de seamă. Povestirea lui; ulce este deosebit de pitorească, atunci când descrie plecarea domnului mazilit de la ea din Iași, împreună cu sfetnicii și slujbașii săi: „la ieșitul din curtea domnească, arăta asie, de ziceau surlele și trâmbițele și băteau dobele. Dară noroadele tot îl suduiau și itcăiau, și aruncau cu pietre și cu lemne după dânsul; și cu această cinste frumoasă au t Dimitrașcu Vodă din Moldova! [...] Așijderea la acea gâlceava, urmează sfătosul licăr, prins-au Fliondor armașul la gazdă pre un grec, anume Mavrodin paharnicul”, pe: ni-l arată, purtat numai cu cămașa, șezând pe un cal cu fața la coadă, „prin mijlocul ului la Copou, la plimblare, și-l privea tot norodul ziua amiazăzi mare, și-i ziceauorii ce-l duceau: «Zi, Grece, cal murg la fântâna Bordii». Iară el nu putea zice [...], ce a: «Ologo murgo sto funtina Bordi». Iară slugile lui Fliondor îi dau palme și-i ziceau: „Grece, bine, nu zice așa!»” Acest fel de zafet frumos i-au făcut – ceea ce nu iedică pe Mavrodin să se întoarcă și să mai ție slujbe sub alte patru domnii, „până ce aurit bătrân, și nu s-au mai putut curați țara de dânsul!” Prilej pentru Neculce de a-și a focul împotriva grecilor: „Așa socotesc eu cu firea mea această proastă: când a vrea nnezeu să facă să nu fie rugină de hier, și turci în Țarigrad să nu fie, și lupii să nu ance oile în lume, atunce poate nu

vor fi nici greci în Moldova și în țara Muntenească; or fi boieri, nici or pute mânca aceste două țări cum le mănâncă [...]”, deși în această răciune se amestecă poate și resentimente personale, și se uită sângele grecesc care; ea în vinele scriitorului însuși. Dar în Moldova ca și în principatul vecin, familiile ești așezate mai de mult se socoteau pământene, și făceau cauză comună cu băștinașii Dtriva „veneticilor” proaspeți².

Dar totodată se simțea nevoia ca puterea domnească, chiar supusă Porții, să nu se neieze numai pe teroarea seimenilor, sau pe ajutorul distrugător al oardelor tătărești, urma expedițiilor în care Sobieski străbătuse Moldova, luând cu el și pe mitropolitul aftei, toată partea de Nord rămăsese ocupată de poloni, iar „podgheazurile” lor și ale iovenilor cari țineau cu dâșii, nelinișteau cealaltă parte a țării³. Bătrânul Constantin temir, care își începea domnia după alaiul de plecare al lui Dumitrașcu Vodă, trebuia iute un sprijin în țară. Împotriva boierimii mari pe care o bănuia de simpatii polone: întemeiază tot pe pătura inferioară a Stării, care suferise atât de mult de urgialilor; „Că erau, scrie Neculce, boierii prea supărați de Cantemir Vodă; că erau la curteanească boiernași tot feciori de mojici, Codreni și Gălățeni; și zice Cantemir Vodă, omnul face neamurile, Domnul le stinge; și-i erau urâți feciorii de boieri, să nu-i vază: hi, după cum îi era natura lui. Și era în cinste turnai hatmanul Bogdan ginere-său, și >rdaki vistiernicul Ruset; acești doi schiverniseau și mâncau țara cum îi era voia. Deci, rii pe acea vreme nu mai puteau suferi să fie călcați de acei doi boieri, și de mojicia

1 Ut.2, II, p.229.

21. C. Riitti, Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor, *Arhiva p. știință și ref. socială*, VI, p. 341 - 342.

Neculce precizează că s-au ars atunci „multe curți

boierești la țară și la Iași". (*Let.2*, II, p. 233). În lista pe
dă, figurează Ruginoasa, Stolnicenii și Pașcani, ceea
ce confirmă existența acestei din urmă curți cuzinești la
acea dată, și refacerea ei la începutul sec. XVIII. La 1733,
după același izvor, o vizitează reGhica (*Wd.*, p.371).

celor alți mai mici se curte [...] când ieșeau la țara cu
slujbe boiennașii, tăceau multe necazuri caselor mari a
boierilor" 1. Se poate vedea cum se reflectă această
concepție despre puterea Domnului în scrierea mai târzie
a lui Dimitrie Cantemir, de la care ne-a rămas și o biografie
a tatălui său; dar este în același timp o încercare de a
reveni la o tradiție mai veche, care căuta să afle în micii
privilegiați, un reazem împotriva preponderenței marii
nobilimi. Prin aceste împrejurări, noțiunea Stărilor, ca
factor organizat și de răspundere în guvernarea Moldovei,
redobândește oarecare actualitate și teme politice în ultimii
ani ai secolului al XVII-lea.

Nu fără a da loc, desigur, la nouă și sângeroase
frământări: în dușmănia aceasta dintre Cantemir bătrânul
și fruntea boierimii, au fost jertfiți, cu „tiranie și năpastă”,
la 1691, Miron Costin și fratele său Velicico. Dar asistăm, a
doua zi după moartea voievodului, care a răposat în scaun,
la o alegere după vechiul obicei al țării: „Deci au gătit
divanul cel mare, și s-au strâns toată boierimea, și
Mitropolitul, și slujitorii la curte, ce slujitorii au și început
a strigare că altul nu le trebuie să fie Domn, ce numai
Dimitrașcu Beizadea, feciorul lui Cantemir Vodă. Ce,
boierii și țara nu cutezau să zică într-alt chip, că se temeau
de slujitori” 2. Tot aceștia impun deci prima stăpânire a
viitorului Domn cărturar, care a ținut numai câteva
săptămâni ale anului 1693. Dar Poarta nu mai voia să
primească asemenea inițiative, și alesul slujitorimii trebui
să lase scaunul lui Constantin, fiul lui Duca Vodă, care
sosea cu firmanul de la Constantinopol. Reacțiunea se
simte de îndată: „Început-au a prindere pe boiernașii lui

Cantemir Vodă cei rădicați din neamuri proaste, ce zicea Cantemir Vodă că i-a face neamuri, și începură a-i batere și a-i închidere în temnițe și pe la siimeni și-i sărăciră, de rămaseră precum le au fost postrigul, mojici [...] și cu cale le-au făcut, încheie boierul Neculce, că vai de boierul, ce se roagă mojicului” 3.

Antagonismul între marea boierime și slujitori nu împiedică însă revenirea la un sistem de consultare a Stărilor, în împrejurări mai însemnate. În a doua sa domnie, după 1700, același Constantin Duca, folosind metode cu totul deosebite de acele cari făcuseră ultima domnie a tatălui său, atât de odioasă, s-a străduit să mai pună stavilă pacostei de biruri, și să oprească în viitor dările grele ale vacantului și ale „cearacului” mierii. „Însă au făcut sobor în divanul cel mic, strângându-se țara și boierimea, și s-au îmbrăcat toți arhieriei în veșmintele sale cele arhieresti, și întâi s-a sculat Domnul Constantin Vodă în picioare, luându-și gugiumana din cap, plecându-și capul cu chip smerit spre țară, de și-au cerut iertăciune, căci în domnia lui s-au isvodit aceste obiceiuri de mare neputință a țării. Și așa țara cu toții cu dragoste au strigat până în de trei ori: «Dumnezeu să-l ierte»” 4. Este mai mult îndeplinirea unei forme cu clerul convenit, dar faptul însuși își are înțelesul.

Obiceiul se menține și sub domniile următoare: Antioh Cantemir, la 1705, confirmă prin mare blestem privilegiile fiscale ale mănăstirilor, „împreună cu arhieriei țării și cu tot sfatul său de la mare până la mic iscăliți, cum să nu mai fie amestecate la dări cu țara, ce să-și plătească rupta pe sferturi” 5. Și Mihai Racoviță, în a doua domnie de la 1707, se

1 er.2, H, p240.2/Wd., II, p.244.3 *Ibid.*, p. 247.4/b/d., II, p. 46.5/Wd., p.52.

un uungai să se icge tu mare uiesiem, să nu mai dea deseuna țărănească mitropolitul, scopii, boierii,

mănăstirile și breslele, „ce vor fi cineși după statul său în scuteala cea tăi” 1 – făgăduiala călcată, înainte încă de a o fi iscălit episcopii. Preocuparea de a ține își seamă de privilegiile de Stare și de a asigura diferitelor categorii măcar avantaje teriale, în lipsa unor rosturi mai precise de ordin politic, apare ca un rezultat al înnțelor și al luptelor din epoca precedentă. De altfel, Neculce observă că „Mihai Vodă putea deplin să stăpânească cum se cade, că și boierii Moldovei pre aceea vreme erau e boieri mai țaпени, mai putincioși, se iubiau unul cu altul și se învoiau la sfat” 2.

9. TEORIE ȘI PRACTICĂ POLITICĂ SUB DIMITRIE CANTEMIR ȘI NICOLAE MAVROCORDAT

Două atitudini politice trebuie să reție interesul cercetării în privința acestei perioade, tivă la chestiunea Stărilor din Moldova și a relațiilor lor cu Domnia: cea a lui Dimitrie itemir și cea a lui Nicolae Mavrocordat. Despre amândouă, avem norocul de a fi rmați prin mărturia a trei contemporani, ale căror cronici capătă pentru împrejurările; – au trăit, și în care doi din ei au avut și rosturi însemnate, valoarea unor memorii, opere în gen atât de rar în istoriografia noastră, mai veche sau chiar mai nouă: e vorba de olae Costin, Ion Neculce și Axintie Uricariul 3, fără să mai amintim și scrierile lui îitrie Cantemir însuși.

Am mai avut ocazia să examinez aci concepția despre cârmuirea Moldovei a celui învățat dintre Domnitorii acestei țări, așa cum ne-o redă capitolul I din cartea a II-a a scrierii” sale4; ea este hotărât și categoric absolutistă, făcând să decurgă totul din ița și bunul plac al Domniei. Acest mod de a vedea continuă astfel tradiția începută de asile Lupu și, desigur mai direct, sistemul de guvernare al bătrânului Cantemir: imnul face neamurile, Domnul le stinge”. El se întregește cu importanța pe care o Stă în această scriere, ca și în altele mai vechi ale călătorilor

(Bandini sau Paul de p), sau mai nouă – problemele de protocol și de ceremonial. Prin aceste capitole din scriptio Moldaviae” ca și prin alte opere asemănătoare, ia ființă în această vreme o atură românească de ceremonial, ce a făcut obiectul unui studiu amănunțit al Domnului Simonescu⁵, și în detaliile căreia ar fi de prisos să intrăm aci. Impresia de căpetenie e desprinde din ordinea precisă și impunătoare a tuturor solemnităților de la curte, când cu alaiul domnesc la sosirea în țară, până la toate slujbele religioase și obiceiurile

1 *Let.2*, II, p. 56. Încă un exemplu de folosire al cuvântului stat în înțeles de „Stare”.

2 o/ < /., p. 289.

3 Critica lui Constantin Giurescu a dovedit mai de mult (*Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene, icad. R6 m.*, Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XXX, 1907) că din letopisețul publicat de Kogălniceanu sub numele lui Iac Costin, numai partea care privește domniile lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie¹ Cantemir este opera caialtă fiind compilată din „izvoade” mai vechi. Pentru Axintie Uricariul, v. acum introducerea la noua

a Domnului Ioan St. Petre, Casa Școlilor, București, 1944.

4 V. mai sus.

5 *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, București, 1939.

de peste an, este aceea a unei ierarhii de vădită inspirație bizantino-otomană¹, așezată ca un decor bogat și scilpitor, în jurul figurii centrale a Domnitorului, de la care purced hatârurile și urgiile. Interesează cu deosebire, în ce privește Starea boierească, împărțirea ei în trei clase sau „trepte”, ce pare desăvârșită încă din veacul al XVII-lea, dar mai suferă oarecari modificări în decursul secolului următor, cum ne-o arată „condica” mai târzie a logofătului Gheorgachi, de la 1762. Ea cuprinde după

Cantemir, 18 slujbe în prima clasă, de la marele stolnic la marele căminar, 13 în clasa a doua, de la spătarul al doilea la ușierul al doilea, și o ierarhie de zece grade în clasa a treia, de la al treilea postelnic la vornicii de poartă. Se mai adaugă 18 slujbași mai mici, cinci dregători ai Doamnei și un număr de slujitori de serviciu zilnic, camerieri, aprozi, păhărniceii, postelniceii, stolniceii, armășei și ușieri, dar tot funcționari nobili cari se pregăteau „pentru demnități mai mari”. Este însă

O ordine de Curte mai mult decât de Stare, și dovedește precumpănirea totală a demnităților și slujbelor, în stabilirea gradului de considerațiune și influență de care se bucură boierii moldoveni. Vom căuta însă zadarnic, în afară de rosturile de judecată amintite cu prilejul Divanului, curtea superioară de justiție a țării, o expunere a drepturilor politice ale ordinelor privilegiate, sau o aluzie la adunări mai numeroase ale Stărilor, cari ne-au amintit de atâtea ori dietele ungurești sau polone. Ar fi tot atât de nepotrivit să căutăm o adunare a Stărilor Generale ale Franței în maiestuoasa orânduire a Curții Regelui

Soare, model pe care generația lui Dimitrie Cantemir îl avea mereu în fața ei, laolaltă cu pompa orientală a Seraiului.

Un oarecare contrast cu aceste date, pe care le culegem din scrierile eruditului Dimitrie Cantemir, îl oferă acele ce le înfățișează acțiunea sa politică. Este adevărat că Nicolae Costin prezintă gestul, cu cele mai mari consecințe, al Domnitorului: alianța cu Petru cel Mare și chemarea armatelor rusești, ca o inițiativă personală, împărtășită la prea puțini: „știindu-se el presine foarte a fi învățat, n-au socotit ca să întrebe sfat de boierii cei bătrâni; ce cu mintea sa cea crudă, au socotit de au trimis pe Pricopie Căpitanul [...] la împăratul Moscului...” Mai departe e vorba de trimiterea, tot în taină, a logofătului Ștefan Luca, cumnatul lui Neculce, pentru încheierea

tratatului, și nu lipsește nici aluzia la acesta din urmă, proaspăt investit cu comandamentul oștirii: „au purces Dumitrașcu Vodă de cu seară, cu Ion Neculce hatmanul, sfetnicul său [...]” 2.

Știm însă de altă parte că Neculce s-a apărat, atât în cronica sa, cât și la judecata ce

1 s-a făcut mai târziu pentru moșie și ale cărei acte ni s-au păstrat, de învinuirea de a fi sfătuit pe Domn să apuce drumul, care i-a dus pe amândoi în pribegie: „măcar că mulți zic că eu l-am îndemnat să se închine la moscali, dară g-iiesc cu năpaste, și ca niște oameni ce nu se pricep și nu știu, că atunce erau toți creștinii bucuroși moscalilor, nu numai eu; că scriau alții mai înainte vreme de chemare pre moscali, mai înainte de cât

Dumitrașcu Vodă: muntenii, sârbii, moldovenii cu câți ani mai înainte t...” 3. Iar la judecată, scoate „un vraf de cărți” ale Sfinției Sale Părintelui Mitropolitului, chir Ghedeon, ale lui Antoni hatmanul și ale lui Savin banul și ale altor mulți, toți chemând pe ruși cu

1 *Descriptio Moldaviae*, Cartea a II-a, cap. III și urm. Cf. D. Simonescu, op. cit., p. 55 și urm.

2 Let.2, II, p.92, 99.

3/bid., p.310.

Ljulimuu uuș-iiv. Luauși vunutui i-ujju, ttuc picuuuca cu a îoiitsingur ții, „când au început a trece vizirul Dunărea în această parte, îndată au repezit la lăratul Moscului de i-au dat de știre [...] Dacă au fost dumnealui drept Porții, pentru i au dat de știre moscalilor că trec turcii Dunărea?” 1. De altfel în momentul în careația se limpezește și Domnitorul poate arăta boierilor rămași pe lângă el, că a chemat insul straja înaintată a rușilor, îl întâmpină aprobarea lor: „Bine ai făcut, Măria Ta, de i închinat, că noi ne temeam că te-i duce la turci, și așa aveam gând [...] să te părăsim! ne ducem să ne închinăm la moscali”. Numai Iordache Ruset are o notă de prudentă;

nă: „Te-ai cam grăbit, Măria Ta, cu chematul moscalilor, să îi mai îngăduie Măria Ta a li s-ar fi văzut puterea cum le-a merge”. Dar Dimitrie Vodă îi răspunde că „nu mai vreme a mă mai chivernisi, temându-mă ca să nu mă apuce turcii; iată că și din ineavoastră m-ați părăsit o seamă și nu sunteți într-un cuvânt și într-o credință cu e „2. Rezultă din toate aceste destul de limpede, că doar alegerea momentului a stat în reă Domnitorului; orientarea spre Rusia era dorită de cea mai mare parte a Stării; rești și era în sentimentul opiniei publice: după declinul Poloniei, ridicarea unei mari; îi pravoslavnice ca vrăjmașă a Porții, deșteptase iarăși nădejile și năzuințele spre o a mai liberă.

Mai precis însă se delimitează conlucrarea între Domnie și nobilime în „puncturile” itului încheiat în prealabil cu țarul, înainte de începutul războiului. Neculce rezumă îl acele cari privesc situațiile respective: „[...] Pre Domn să nu-l mazilească împăratul! Ia moarte; și pe urmă din fiii lui să fie, pe carele și-ar alege țara. Neamul lui să nu din Domnie; numai când s-ar haini, sau când și-ar lepăda legea, atunce acela să sască și să puie din frații lui. Pre boieri să nu-i mazilească Domnul din boierie până la irte, sau cu mare vină să-l scoată [...] Mazilii și mănăstirile să-și stăpânească ocinele, iile și vecinii săi; și să-și iee și desetină de stupi, și de mascuri, și goștina de oi de pe iile sale [...] Domnul pre boieri să nu fie volnic a-i pierde, orice greșală ar face, fără îi tuturor, și fără iscălitura Mitropolitului [...]” 3.

Clauza de ordin dinastic reproduce acea din tratatul pe care bătrânul Cantemir îl leiașe, la vremea sa, cu celălalt împărat creștin, acel al Austriei; ea reprezintă deci înțele mai vechi ale familiei⁴. Ea răspunde de altă parte, și unei anumite metode a ticii rusești: condiții asemănătoare vor fi prevăzute pentru Georgia și regele ei chtaŋg, câțiva ani mai târziu⁵. După însemnările lui Neculce, această

clauză a fost cea discutată atunci când, după sosirea țarului la Iași, miniștrii săi Golovkin și Raguzinskii xpus condițiile tratatului „tuturor boierilor mari ai Moldovei” pe care îi chemaseră la nsfătuire: „fără Iordaki Ruset Vornicul cu cea-a lui [...] iară au început a strigare că

1 Citat de N. Cartoian, op. cit., p. 191.

2 Le».2, II, p. 311. Pentru încercări anterioare de a stabili legături cu rușii, încă din timpul lui Mihai Vodă viță (1707 – 1709), cf. *ibid.*, p. 291.

3 *Let.2*, p. 306. Aceste din urmă condiții lipsesc din textul publicat în Gh. Petrescu, D.A. și D.C. Sturdza, și *documente relative la Renașterea României*, I, p. 15 – 18 după *Polnue Sobnuiie Zakonov*, IV, p. 659. E

«1 să fi fost două redactări, din care numai una a rămas în arhivele rusești. w

4 Cf. Raportul Iezuitului francez Philippe A vrîi, în *Arhiva ist.*, 1, 2., p. 15.

5 Cf. N. Iorga, *Gesc/i. des Osmanischen Reiches.t.* IV, p. 400 – 408.

nu-i bine să fie tot de un neam Domn, ce să se schimbe Domnii. Deci o seamă de boieri țineau în partea lui Dumitraseu Vodă și ziceau că nu-i bine să se schimbe Domnii, ce, să fie pre neam, să iasă zavistia și cheltuiala din țară [...] și se priciau ei în de ei, înaintea lui Golovkin, și nu socoteau că este lucru cu rușine”. Cancelarul rus pune capăt discuției, arătând tuturor că „într-alt chip nu se poate [...] Atunce, adaugă cronicarul, au priceput Golovkin pre boierii Moldovei, ce fel de oameni pizmătareți sunt, și cum nu se iubesc”. A urmat și surghiunirea lui Rosetti, care a trebuit să stea doi ani în Rusia. Erau și acum, cum a văzut Nicolae Iorga, două tendințe: una dinastică a Domnului, și alta oligarhică a marilor boieri, cari nu voiau stabilitate în succesiunea domnească, având desigur și ei ambițiile lor². Poate erau îngrijorați și de recrutările masive ce se făceau pentru oaste, cu lefi plătite de ruși,

cari atrăgeau sub steaguri nu numai pe slujitorii cu menire ostășească, dar și altfel de lume: „ce și ciobotarii, croitorii, blănării, cârciumarii; slugile boierești lăsau prestăpânii săi și alergau de se scriau la steaguri, oaste de strânsură din târg”, așa cum fusese odinioară, cu un secol în urmă, pe vremea lui Ștefan Tomșa. Se răspândise vorba că acela „carele n-ar veni la oaste, va rămânea podan și lipsit de moșiile sale” 3. Cei ce apucaseră domnia lui Constantin Cantemir, își aminteau avântul pe care îl luaseră, rab el, slujitorii de neam „mojic”, cari primejduiseră rosturile boierimii.

Se lămuresc prin aceste împrejurări celelalte clauze, cari garantează privilegiile Stărilor, bisericești și nobiliare: cea mai însemnată e desigur ultima, care prevede că nicio pedeapsă nu se poate da „fără sfatul tuturor”, și fără asentimentul Mitropolitului, după cum stabilitatea dinastică e cumpănită de stabilitatea în funcțiuni. De altfel, ca exemplu practic, se poate aduce iscălitura solemnă a tratatului la Iași de către Domnitor, Mitropolit și boieri, cu prilejul primirii făcute lui Petru cel Mare⁴: conlucrarea Domniei cu Stările a avut astfel și o aplicare efectivă. Acțiunea politică a lui Dimitrie Cantemir vădește deci un compromis cu Stările, cu totul deosebit de teoria absolutistă pe care o găsim în scrierile sale.

Motivul principal al acestei deosebiri trebuie căutat desigur în intervalul de timp care a trecut între 1711, anul fatidic al tratatului și al campaniei rusești în Moldova, și 1716, în care e probabil că a fost redactată „Descriptio Moldaviae” pentru Academia din Berlin. Neculce, care a însoțit pe Domnul său în Rusia, înseamnă că „i se schimbase firea într-alt chip, nu precum era Domn în Moldova, ce precum era mai înainte pre când era Beizadea tânăr [...] încă și mai rău, și iute la beție, și se scârbia la fie ce, și ușa îi era închisă, și nu lăsa pre moldoveni nicăiri să iasă din târg afară, fără de ucazul lui” 5. Surghiunul la

Harkov și sfârșitul nenorocit al mării sale întreprinderi îl umpluseră de amărăciune; de altă parte, exemplul pe care i-l oferea despousmul reformator al țarului nu putea decât să întărească tendințele spre absolutism: capitolul din „Descrierea Moldovei” este rezultatul acestei experiențe și al acestor supărări; el nu reprezintă ce a făcut Dimitrie

1 *Ut?* II, p.3 16.

2 *Hist. des Roumains*, VI, p. 581.

3 *Let?* II, p. 312 - 313.

4/ & <./, p. 319.

5/ & <./, p. 335.

—.,» - «» nyn în iapiuia-La. uaca soarta i-ar fi îngăduit să se întoarcă în scaunul țării.

Alte concepții aflăm la Nicolae Mavrocordat, care l-a precedat și l-a urmat în domnie; ele sunt cu atât mai interesante de amintit, cu cât ne arată, la cel dintâi din seria Domnitorilor fanarioți, vederi cu totul deosebite de acele pe care o tradiție rău înțeleasă o atribuie în general acestor stăpânitori. Mărturia lui Neculce e aci cu atât mai de preț, cu cât el nu reprezintă un punct de vedere oficial și nu scrie din îndemnul Domnului, ca Nicolae Costin sau mai târziu Axintie Uricariul. Ea ne confirmă însă ceea ce ni se spune despre întâia lui domnie: grija lui Nicolae Vodă, care se mândrește cu descendența sa, după mamă, din vechiul neam domnesc al Moldovei, de a cruța de urgia fiscală pe „mojici” sau „săraci”, și de a pune capăt abuzurilor. Boierii „zlotași”, strângători de biruri, au trebuit să restituie banii încasați, deoarece cheltuielile de investire fuseseră acoperite din averea personală a lui Mavrocordat, spre marea mâhnire a tatălui său, Exaporitul, care, zice-se, nu dorea să-și vadă fiul domnind în unul sau altul din principate. Se produsese o adevărată mișcare populară: „După ce au sosit Nicolai Vodă în Iași, rădicatu s-au tot târgul asupra zlotașilor, de nu putea om să răzbească pre ulițe de norod mult de oameni, după cum

este rândul prostimei [...]”. „Ce văzând divane strașnice, scrie Nicolae Costin, se invitasă oamenii cei cu strâmbătăți asupriți, de apucau unul pre altul, strigând: «haide la divan!» Deci, cei vinovați, și mai vârtos cei ce-s mâncători de slujbe, văzut-am acolo pre loc, și din cei mai de frunte, și din boieri, și din cei mai de gios, scotea bani din buzunar iese împăcau, numai la divan să nu meargă” 2. În această dorință de a stabili un regim de ireptate, se mai săvârșeau și acte arbitrare; dar cu toate metodele, uneori prea „turcești”, dn cari se aplicau vederile „democratice” ale Domnitorului, nici Neculce nu contestă jrogresele realizate: „Și s-ar fi fost întemeiat țara de oameni, numai, n-au ținut mult lomnă” 3. Turcii l-au înlocuit într-adevăr, încă din toamna anului 1710, cu Dimitrie rantemir, despre care știm cum a răspuns așteptărilor lor.

La nota favorabilă a acestor cronicari, răspunde însă letopisețul cunoscut sub numele iacului de divan Nicolae Muște: el reprezintă aci punctul de vedere al privilegiaților, avîți în interesele lor: „Ușa lui era închisă, scrie el la capitolul acestei domnii a lui 4 avrocordat, tot pentru mândria grecească ce o avea; urât și neplăcut era tuturor [...] Și Stanilor au fost dat voie de se rădicau cu pâră asupra boierilor, de nici îi băga în seamă” 4, e definește astfel o metodă de guvernare autoritară, întemeiată de jos, împotriva Stărilor; a corespunde mediului otoman, și concepției sale de a gospodări pe „săracii” din raiaua npărăției⁵, dar și tendințelor nivelatoare ale nouălor curente de gândire, de cari capetele iminânte ale Fanarului nu erau străine.

La a doua domnie, care urmează războiului ruso-turc și pribegirii lui Dimitrie antemir, Nicolae Mavrocordat e însă nevoit să-și schimbe sistemul. Țara era pustiită de

Let.2, II, p.295.

2 Ibid., p. 89.

3 Ibid., p. 297. De notat și (evocarea daniilor făcute

în paguba târgurilor, pentru al e restabili hotarele și oalele; e încă o lăture a aceleiași politici. *Lei*, II, p. 85.

4 tet.2, III, p.41.

5 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VII, p. 21.

trecerea armatelor străine și de luptele lor: soldați răzleți, poloni sau suedezi, din acei can scăpaseră din dezastrul lui Carol al XII-lea, mai cutreierau Moldova; tătarii se învățaseră din nou să jefuiască în voie. Cea mai mare parte din boieri fugise în țările vecine: în astfel de condiții, o cârmuire fără ajutorul lor era imposibilă. „Atunce, înseamnă Neculce, Nicolai Vodă își lăsase firea cea sumeață... ce mult se mai lăsase, și trăia bine cu boierii, în dragoste” 1. Și Muște, deși îl osândește fără cruțare, recunoaște că la „această domnie a doua era mai blând decât în domnia de-ntăi” 2. Explicația ne-o dă Adunarea de Stări ținută de Domnitor în 1712, cu Mitropolitul, cei trei episcopi, „cu tot sfatul Domniei, boierii cei mari și mici cu toți egumenii de la sfintele mănăstiri și cu toți preoții de la sfintele biserici”, în care se desființează cu mare legământ, desetina de stupi și goștina pe mascuri, ce se luase obicei a se cere, „țăărănește”, de la toate categoriile privilegiate: „arhierei, mănăstiri, preoți, boieri, ficiori de boieri, jupănese sărace, mazili, neguțitori, curteni și alte bresle”, ale căror scutiri sunt astfel restabilite³.

Este începutul unei politici de colaborare cu Stările, a căror structură se dovedește încă puternică, pentru a se impune astfel ca instrument de guvernare. Observăm însă, spre deosebire de Țara Românească, că baza de consultare continuă a fi mai largă, și nu se mărginește numai la clasele superioare de dregători și la capii Bisericii. Evoluția, care a restrâns la aceștia forul de conducere și de sfat al principatului vecin, este mai târzie în Moldova și menține aci categoriile inferioare de privilegiați printre factorii „țării legale”.

Tot în Moldova a început Nicolae Vodă să aplice măsura care îl deosebește și îl ridică mult de asupra contemporanilor, de a da publicitate socotelilor cârmuirii. „Au chemat pe toți boierii în casa cea mare, scrie Axintie Uricariul după actele oficiale pe care le-a avut la îndemână, și aducând catastijele vistieriei, de-au arătat câte dăjdi și câte venituri domnești s-au strâns la vistierie într-acel an; au arătat și catastihul de câte cheltuiale s-au făcut cu domnia nouă și câte s-au dat la obiciuiteli dări a țării și la alte cheltuiale ce s-au făcut cu vezicii, cu hanul și cu pașii ce vinia la Tighinea”. Boierii constată că deși cheltuielile de domnie nouă au fost reduse, „tot n-au cuprins suma veniturilor toate câte s-au cheltuit și s-au aflat date mai mult de Nicolae Vodă pungi de bani...” După ce se stabilește că toate veniturile au fost arătate și că s-a făcut mai mult economie decât altă dată, Domnitorul cere zapis pe banii pe care i-a dat personal; „și s-au făcut zapis și iscăbindu-l toți boierii, l-au dat în mânuie lui Nicolae Vodă” 4. La împlinirea celui de al doilea an, „iarăși au arătat Necolae Vodă sama vistieriei, fiind de față și Svinția Sa patriarhul de Ierusalim și toți arhieriei și boierii țărăi și iar s-au aflat cheltuit mai mult de Nicolae Vodă în trebili țărăi, neputându-se cuprinde toate den vinituri și iar au luat zapis iscălit de arhieriei și de boiari” 5. Știm că mai târziu va introduce aceleași expuneri financiare în Muntenia⁶. E o adevărată prezentare a bugetului în fața unei adunări, care nu

1 Let2, II, p.341.

2 Op. cit., III, p. 57.

3 Neculce, *ibid.*, II, p. 347; *doc.* În *Uricariul*, V, p. 24 fe-250. Cf. și Axintie Uricariul, ed. Ion St. Petre.

București, 1944, p. 113.

4 Ed. I. St. Petre, p. 116 – 17.

slbid., p. 160.

6 V. mai sus.

uiac xuiga, ganainau-se la epoca lui Ludovic XVI-lea și a lui Necker¹, dar îndeplinește mai mult și mai de vreme decât aiurea, rostul; control financiar al regimului Stărilor, care de altfel n-a cuprins nicăieri întregul buget Statului. Pentru aceste chestiuni importante, privind interese esențiale ale gospodăriei iblice, se convoacă însă numai elemente calificate: arhieriei și boierii, a căror experiență Inimistrativă le dă și competența necesară. Bilanțul pe care cronicarul oficial îl încheie al: este domnii moldovenești, poate deci preamări ușurările și scutelile, de cari au avut irte toate Stările: arhieriei, mănăstiri, preoți, boieri, mazili, jupânese sărace și slujitori², e se mențin ca o realitate în viața țării, și vor continua să fie consultate în cursul epocii nanote.

La acest reviriment în favoarea lor, contribuie fără îndoială și împrejurările din afară, anii următori, războiul cu imperialii, care a despărțit Oltenia de Țara Românească, și-a ins la un moment dat operațiunile și în Moldova. „Cătanele” împărătești coboară prin șurile munților, ocupă partea de vest a țării și încearcă să prindă pe Mihai Racoviță la; i, cum l-au prins pe Nicolae Mavrocordat la București. Ca și în Muntenia, un partid emțesc” sprijină pe năvălitori; numai intervenția tătarilor și efectivul prea slab al cetei pitanului Frentz, salvează pe Domn, care găsisese adăpost numai în zidurile mănăstirii tățuia. Se poate vedea însă, din relațiunile cronicelor, cât de mare fusese primejdia și-i dintre boieri și slujitori trecuseră de partea năvălitorilor³. Era deci cu atât mai necesar a le câștiga bunăvoința.

Dar nici învățămintele evenimentelor din Polonia nu lipsesc. Neculce, care a stativa ani ai surghiunului său în această țară, a prins cu destulă perspicacitate dedesubtul

Ial al luptelor politice, care ridicaseră șleahta împotriva lui August de Saxonia. Unii nobili propuneau într-adevăr „să ridice și țara, toată moicimea asupra

sașilor, să-i dresoare mulțimea norodului. Dară Ledihovski care era cap pre mazili (pre șleahță) au sfat că nu-i bine să rădices țara, să se învețe mojicii la război [...] și dacă îi vor ridica toți, vor fi și mai mulți, întunerice de oameni, și or bate presași, și poate ne-or bate și noi, și ne vor lua moșiile” 4. Învățământul ce se putea trage de aci duce de asemenea la ora de a întări Stările privilegiate, și *de-a nu nesocoti niciuna din treptele lor*. Cu itul conservator și dârz al slujitorimii moldovene, mai des încercată de războaie și de late străine, nu trebuie să ne mirăm să întâlnim și în secolul al XVIII-lea, mențiuni tute de Adunări de Stări, convocate de Domnii fanarioți.

10. ADUNĂRILE DE STĂRI SUB FANARIOȚI

Obiceiul consultării, nu numai a Divanului, dar a unor foruri mai numeroase se că într-adevăr în diferite împrejurări, nu numai în chestiuni de ordin administrativ saunteres fiscal. Sub Ion Mavrocordat, unul din fiii lui Nicolae, aflăm din cronica

1 *Hist. des Roumains*, VII, p. 80.

2 Axintie Uricariul, *ibid.*, p. 174.

3 Cf. Lef.2, II, p. 353 și urm.; III, p. 124 și urm.

4 *Let.2*, II, p. 355. E vorba de luptele confederației din Tarnograd în 1715, împotriva armatei saxone a lareșalului Flemming. Cf. O. Halecki, *La Pologne*, p.231.

publicata sud numele lui lenacm ivogamiceanu, ca sau au unai ia i *ih* „uni lmjic; i la mări cu boierii și fără de boierii” împreună cu turcii aflați la Iași și cadiul lor, pentru a judeca pe un evreu care făcuse plângere că Domnul și Iordaki Cantacuzino „i-ar fi luat muiera” și l-ar fi supus la alte prigoane. Această judecată și executarea sumară a calomniatorului, au adus de altfel mazilirea Domnului, prin intervenția „ovreilor mari” de la Constantinopol, a căror influență la Poartă era considerabilă1.

În mod firesc, trebuie să facem loc și aci lui Constantin Mavrocordat, a cărei concepție de cârmuire am

mai avut prilejul să o definim². Ea continuă și în Moldova îndoita tradiție a tatălui său: grija pentru cei mici, pentru păturile nevoiașe, cărora caută să le creeze condiții de viață suportabile, dar prin măsuri realizate cu ajutorul Stărilor privilegiate, pe care le cheamă și aci la sfat și colaborare. Reformele cuprinse în „Constituția” sa din 1740 au fost introduse și în Moldova, în anul următor: și aci e vorba de „une Assemblée de tous le» Ordres de la Province”, documentul doveditor fiind iscălit „par les États Ecclésiastique et Seculier”. Și aci se înșiră, după demnități, acei cari au luat parte la această consfătuire, întărind inițiativa domnească prin aprobarea lor: sunt cincizeci și cinci de fețe bisericești (Mitropolitul, trei episcopi, patru arhieriei și 47 egumeni) și 60 de demnitari, în funcțiune sau foști în slujbe. Este iarăși o adunare restrânsă, mărginită la reprezentanți de frunte ai Stărilor respective, în spiritul reformei care închide rândurile boierimii și o desparte de categoriile inferioare, ce urmează a plăti birul „cu țara”³.

Dar în timpul domniilor moldovenesti ale lui Constantin Vodă ne întâmpină și consultări mai largi. Tot din această a doua stăpânire din Moldova, de la care ne-arămas voluminoasa „Condică de porunci, corespondențe, judecăți și cheltuieli” ce constituie un nesecat izvor de informații pentru întreaga viață socială a timpului⁴, putem aduce exemplul unei adunări cu caracter de anchetă judiciară, la care Domnul cheamă „pre boierii cei mari, și pre alți boieri mazili, și pre călugări, pre egumeni, și pre neguțitori, și pre balgii” spre a stabili dacă Sărdarul Lupu este sau nu vinovat de „hainie”, din timpul ocupației rusești de la 1739. Răspunsul negativ al adunării și pungile de bani ale pârâului, pe care și Vodă îl ajută din banii săi, scapă pe acuzat de această „năpastă”, pusă la cale de turci și lipcani de la Hotin⁵.

Ocupația rusească – scurtă, cum a fost, a trupelor

mareșalului Mâinich din 1739 - a lăsat și ea urme în așezămintele constituționale ale Moldovei. Cu armata lui, sosise într-adevăr și beizadeaua Constantin, fiul lui Dimitrie Cantemir, desigur cu intenția de a relua tradiția părintească: „și i-au ieșit înaintea, înseamnă Neculce, Mitropolitul și cu caimacamii, și cu alți boieri carii se mai tâmplase, și cu călugări, și cu neguțitori” 6: fusese deci și atunci o manifestare a Stărilor⁷. Această împrejurare ne lămurește întrucât-va și

1 Lef.2, III, p.210.

2 V. mai sus.

3 Cf. G.I. Bratianu, *Două veacuri de la reforma lui Const. Mavrocordat*, op. cit., p. 442 - 443.

4 Publicată de N. Iorga în *Studii și Doc*, VI, p. 209 și urm.

5 *Let.2*, II, p. 418.2. *Ibid.*, p. 408.

6/6/d., p.408.

7 Este chiar termenul folosit în relațiunea Feldmareșalului Mûnich din 30 septembrie 1739: „en presence des deutes des États et de nos generaux, la lecture et l'échange de la Convention faite avec les États”. Hurmuzalti, Doc. XVI, no MXXII, p. 455. Cf. *ibid.*, p. 456 - 57, listă a 22 personalități ieșite în întâmpinarea Mareșalului la Iași: 11 fețe bisericești în frunte cu mitropolitul Antonie și 11 boieri, în frunte cu marele logofăt Sandu Sturdza.

„Mm în a ucîd să uomnie din Vloldova, pentru a pune capăt și acolo nesfârșitelor tulburări, pe care le provocase fuga de jir a oamenilor în dependență de pe moșii, a vecinilor. Grija Domnului de a le așeza situația pe temeiuri legale și de a îngrădi astfel cerințele de clacă ale proprietarilor, trebuie răzută în lumina acelorași preocupări, pe care le-am întâlnit la tatăl său. Ele stârnesc celeași reacțiuni, și cronica atribuită lui Ienachi Kogălniceanu repetă învinovățirile din; enerația

precedentă, ale lui Nicolae Muște: „strângându-se vecinătatea la Domn cu o iare obrăznicie, căci îi făcuse Constantin Vodă de nu băgau pe nimeni în seamă [...] ușile ivanului erau deschise și multă vorbă cu prostimea avea, cât atâta le dedese obraz, cât nu putea nime din boieri ca să zică măcar cât de puțin lucru unui țăran că îndată sărea la Vodă i pentru un lucru de nimic a unui țăran cât de prost, făcea pe boier mare mascara și-l îchidea” 1. Experiența trecutului arată însă, întărită chiar de evenimente mai recente, că unic temeinic nu se putea așeza fără de consensul Stărilor. Și în Muntenia, cele două dunări din 1746, cari hotărâseră răscumpărarea rumânilor, întruniseră ca într-o adevărată etă, clerul și boierimea, însă în formula nouă, restrânsă, a acestei vremi. La Iași în 1749, crurile stau altfel: reproducem și aci o pagină din studiul nostru anterior².

În Moldova, Adunarea de la Iași din 6/17 aprilie 1749 are altă înfățișare. Ea este mult ai numeroasă; hrisovul ce cuprinde hotărârea ei, a cărei copie Kogălniceanu o obținuse

la Muzeul din Odessa, spre a o publica în *Archiva românească* de unde Bălcescu a produs-o în *Magazinul Istoric*, e descris ca o „Charta Magna”, de șapte palme în înălțime de cinci în lățime, căptușită cu meltek (mătăsărie) verde. Actul are nu mai puțin de 170

Iscălituri, din care 88 au fost descifrate. Dintre acestea 23 sunt ale fețelor bisericești în p cu Nichifor, mitropolitul Moldovei și episcopii de Roman și Huși, ceilalți fiind îimandriți și egumeni. Urmează boieri de neam cu dregătoriile lor: Ioniță Cânta vei

ofăt, Sturdza logofăt, Kostaki vei vornic, Iordache Balș vornic, Iordache Cantacuzino

I clucer, Ioniță Cuza vei pitar, Miron Gafencu biv vei stolnic, Constantin Kogălniceanu

! clucer și alții. Sunt pe urmă nume fără indicație de

dregătorii, neamuri de mazili sau îărănași cari au fost cândva sau se vor ridica mai târziu: Lupul Tăutul, Ion Bantăș, ache Negruț, Toader Carp, Șerban Flondor. Mai iscălesc șase căpitani și doi vornici de ipte, dar întâlnim și o serie de nume cari au un caracter vădit popular fără nicio legătură stările boierești: Iordache Șoimariul, Sandu Pili, Tănase, socrul lui Dobre, Constantin gâțu, Sandul Bontici, Neculai Indigan, Ioniță Palipoțchi, Negoită, Timofte Cotic, corghe Ghiță, Neculai Braț Pilnici, Ion Giomă, Ion Dobre, Radu Borcilă. De altfel tocolul hotărârii arată că s-au adunat la Trei Sfetitele, partea bisericească și boierească

Jtă obște. Cuvântul are oarecum înțelesul pecari îl au „Comunele” în Apus. Este pe de că aci, pe lângă reprezentanții clerului și boierii dregători, mai sunt și alții, cari ițișează o tradiție politică deosebită... într-o descriere de o frumoasă inspirație, ce o

a Adunării de la 1749, Alexandru Papadopol Calimah presupunea că „boierii cei cu mi cuprinsese de cu noapte biserica, alții stau afară, iar *obraznica vecinătate*, prin îli dintre ei apucase și ea, parte biserica, parte ograda și ulița până la poarta curții

LetMH.p.203, 214.

2 *Două veacuri de la reforma lui Const. Mavrocordat*, p. 423 – 424.

domnești. Se poate crede că elementul popular se adunase în jurul brațului, dar mai mult pentru a face ceea ce se numește astăzi „atmosferă”, decât pentru a interveni în dezbateri. Semnăturile de pe hrisov sunt probabil ale categoriilor inferioare de slujitori, cari totuși sunt chemați la Adunare, alături de fețele bisericești și de boieri. Obșteasca Adunare a Moldovei are deci un caracter mai puțin aristocratic decât aceea a Țării Românești și se întemeiază pe o reprezentare mai largă. Ea seamănă din acest punct de vedere mai puțin cu dietele nobiliare ale

Ungariei și Poloniei, și se apropie fie de Adunările de Stări din provinciile austriece, în care și țărănimea liberă privilegiată avea cuvânt, fie de Soborul Țării (*Zemskii Sobor*) al țărilor ruși din întâia jumătate a veacului al XVII-lea, care cuprindea de asemenea, pe lângă boierii și demnitarii Bisericii, reprezentanți ai nobilimii de serviciu – echivalentă cu slujitorii –, ai orășenilor, uneori chiar și ai țăranilor. Și acolo ideea era de-a consulta „țara în întregime” 2 – „toată țara” ca în Moldova după cum și în țările germane, Stările adunate „erau” țara.

Spre deosebire însă de Adunările rusești, creațiune a voinței și inițiativei imperiale, consultarea „obștei” din Moldova se întemeiază, după cum s-a putut vedea, pe o îndelungată tradiție ce nu a încetat de la descălecare, și pe o așezare de sine stătătoare a Stărilor, cari reprezintă și acum puteri ce trebuie luate în seamă. E deci firesc ca adunarea de la 1749 să fi fost un „sobor de întrebăciune”, și că hotărârea de desființare a veciniei să fi rezultat din îndelungate și amănunțite dezbateri, a căror urmă hrisovul o păstrează³.

Spre deosebire de asemenea, de Țara Românească, înrâurirea acestor împrejurări se prelungește și înjumătățea a doua a veacului. Chiar la sosirea lui Constantin Vodă Cehan, fiul lui Mihai Racoviță, în toamna anului 1749, e vorba de marele sfat pe care l-a făcut „cu toată boierimea, arătând greutățile și datoriile Țarii gradului cum că le ceru bani”. Și mai târziu, înmulțindu-se cerințele, „Domnul încă au chiamat pre boieri și le-au arătat, zicându-le ca să se adune la un loc cu toții și să găsească leac să adauge sfertul. Au primiit boierii cuvântul Domnului, și strângându-se două-trei rânduri la un loc cu toții, fiind de față și miniștrii, au zis multe feluri de vorbe firește care” 4. E întâia apariție în cronicile românești a acestui termen de modă nouă, care desemnează aci exclusiv pe sfetnicii greci ai Domniei⁵, printre care

spătarul Stavarache câștigă repede o reputație din cele mai proaste. Dar și în a doua domnie a lui Constantin Vodă, la 1758, se ține o mare adunare la Iași pentru „ca să lege vacantul să nu mai fie într-acest pământ” – periodică făgăduială, periodic zădărnicită. De rândul acesta, s-a adus o scrisoare cu afurisenie de la „biserica cea mare” din Țarigrad; după care „au pus Domnul de au scris la toate ținuturile, de au venit câte șapte lăcuiitori la Iași, mazili și ruptași. Și după ce s-au strâns mulțimea de norod, au pus pe Mitropolitul de au slujit sfânta liturghie la Mitropolie, orânduind Domnul pe Kogălniceanul vătav de aprozi, *de au strâns toată boierimea și mazilii, și neguțitorii și*

1 *Dezrobirea țăranilor în Moldova, Convorbiri Literare*, JfXI, 1887, p. 10:

2 Cf. P. Milioukov, *Les premier* Romanov*, în *Hist. de Russie*, I, p. 186 și V. Sergheevici, *Prelegeri și cercetări cu privire la istoria veche a dreptului rus* (în 1. rusă), St. Petersburg, 1910, p. 172 și urm.

3 Cf. G.I. Brătianu, op. cit., p. 425 și urm.

4 Lef.2, III, p. 219 – 221.

5 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VII, p. 199.

I acum mai apar negustorii, evident cei din Iași, ca un fel de „Stare a treia”, alături de privilegiații clerului și ai nobilimii. Delegații din ținuturi arată însă rosturile ce le astrează, chiar sărăcite fiind și trecute, după vorba lui Cantemir, „de la arme la sapă” 2, elementele vechii slujitorimi. Dar nici „norodul” de rând nu renunță să se manifeste înnele împrejurări: la 1759, se înregistrează mișcarea, de o violență ce amintește acele din; colul al XVII-lea, a unei mulțimi țărănești care năvălește asupra Curtii domnești cerând! Stavarache, așa cum altă dată fusese urmărit Batiste Vevelli3.

E deci o părere greșită, cea pe care am întâlnit-o în cursul de Drept constituțional lui Constantin Stere, că „jugul turcesc și regimul fanariot mai ales au întrerupt

această; zvoltare spontană”. „Epoca de întuneric”, cum o mai numesc unele lucrări recente⁴, are: sigur multe scăderi, pe care suntem poate mai bine pregătiți astăzi să le înțelegem, și să privim în adevărata lor perspectivă.

Dar, cel puțin în Moldova, și din punctul de vedere al așezămintelor constituționale, vestirea Domnilor fanarioți, printre care de altfel se amestecă și băștinași, cum sunt icovițeștii sau Calimahii, nu a „întrerupt” nimic. Rosturile Stărilor au continuat să se rme în viața tulbure a țării, și Domnia, cu tot firmanul ce îi dădea numirea, face mereu el la conlucrarea lor, până și a celor mai mărunte și sărăcite. Restrângerea ordinelor vilegiate va fi aici un fenomen mai recent decât în Țara Românească: ea se va impune abia în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, când va întâlni însă alte curențe și înințe, ce vor deschide o epocă nouă.

1 *Let?* III, p. 230. Cf. A. Boldur, op. cit., p. 27 și N. Iorga, *Ist. Constit. Românești*, p. 18! *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., p. 90. E vorba de hânsari. 1 *Lei?* - III, p. 237 și urm. Cf. Iorga, op. cit., VII, p. 218 și urm. 1 A. Buzescii, *Domnia în fările române*, p. 161.

PARTEA A TREIA

SFÂRȘITUL REGIMULUI DE STĂRI

CAPITOLUL V

REGIMUL DE STĂRI ÎN PRINCIPATE

PÂNĂ LA REGULAMENTUL

ORGANIC (1750 - 1829)

Hegemonia Protipendadei. Privilegiile Stărilor în timpul războaielor dintre turci, ruși și austrieci. Primele atingeri cu ideologia revoluționară în jurul anului 1800. „Adunarea Norodului” lui Tudor Vladimirescu Proiectele de reformă constituțională, 1821 - 1822. Întărirea privilegiilor, 183 - 1821

1. HEGEMONIA PROTIPENDADEI

Împrejurările pe care le-am examinat până acum, așază într-o notă lumină perioada ce se consideră în mod

obișnuit drept acea a originilor constituționalismului democratic în România. Înainte de a reveni însă asupra evenimentelor mai bine cunoscute, discutate pe larg în istoriografia noastră de cincizeci de ani, va fi necesar, pentru înțelegerea lor mai deplină, de a examina regimul politic și social din Principate, în cele din urmă decenii ale veacului al XVIII-lea: este epoca în care s-a desăvârșit procesul de transformare, legiferat de reformele lui Constantin Mavrocordat, și s-au apropiat nevoile și Kăzuințele din cele două țări românești, sub presiunea acelorași războaie și ocupații străine. Tot atunci începe pătrunderea ideilor pe care s-au întemeiat mai târziu așezămintele reginului parlamentar, în spiritul liberalismului european și în opunere categorică cu acel al Sărilor privilegiate.

Impresia ce o lasă cercetarea izvoarelor e că definițiile ce s-au dăpterioadei fanariote și caracterizările ei pejorative, încă atât de curente în vorbirea de toate zilele, se potrivesc mai mult celei de a doua jumătăți a secolului care o cuprinde; constatăm în același timp că aceste împrejurări – a căror judecată a fost generalizată excesiv, la toate domniile vremii astfel denumite – se datoresc mai puțin „Fanarioților” propriu-ziși, trimiși cu firmanul Porții să domnească în țările românești, dintre care unii au avut și asentimentul boierimii pământene, cât sporirii neîncetate a fiscalității turcești, într-o epocă decriză a împărăției, și acțiunii unor oameni de afaceri din Constantinopol (dar nu din Fanar), speculanți politici și financiari ai situației tulburi, în care le convenea să pescuiască. Acestora trebuie să le atribuim în primul rând încălcarea privilegiilor sau „pronomiilor” tradiționale ale celor două țări, și prin aceasta și a drepturilor Stărilor. „Miniștrii” – chiar folosirea acestui neologism de către cronicari este semnificativă – se opun „sfetnicilor” și sunt în mare parte răspunzători de înrăutățirea situației din

Principate, adevărată cu deosebire de la jumătatea veacului; ea va fi în curând înăsprită de succesiunea războaielor și ocupațiilor, ce urmează la intervale aproape periodice. De altfel, însemnătatea acestor factori rezultă și din violența reacțiunilor locale, pe care le determină.

Această întorsătură o înseamnă mai întâi cronică lui Ioan Căntă, amintind de domnia lui Constantin Racoviță, care urma în Moldova, la 1749, lui Constantin Mavrocordat: „Acest domn, luând întâi domnia prin mijlocirea grecilor, a lui Iordachi-Stavarachi Spătaru care era cu totul de partea împărăției Turcești, și cât vrea el cu ManolacK Spătaru socrul lui.

„* „wiat iuiga„Un grup se personagii fără trecut, fără avere, fără răspundere, fără nicio înțelegere și niciun sentiment pentru o țară pe care nici n-o văzuseră, acei reprezentanți la Poartă cari exploatau tinerețea și lipsa de experiență a adolescenților pe care contribuiseră a-i ridica în scaun” 2. Începe atunci o luptă deschisă între acest nou val de venetici și boierimea mare, pământească sau împământenită mai de mult, care apără cu îndârjire tradiția și așezămintele moștenite. Dar lupta aceasta chiar, cu tot reazemul ce îl află în alte clase sociale, pe care le ridică vechile lozinci îndreptate împotriva amestecului străinilor, al grecilor, în treburile țării, pune și mai mult în evidență rostul precumpănitor al „neamurilor” pe care le deosebise reforma lui Mavrocordat, și întărește astfel mărginirea, ce se îndeplinește pe nesimțite, a privilegiilor și rosturilor politice ale Stării boierești la ele.

E deci o primă fază a acestei epoci de tranziție, la capătul căreia vom putea distinge principalele așezări politice și constituționale ale României moderne, o fază care purcede în aceste împrejurări tulburi de la jumătatea veacului al XVIII-lea și se încheie în preajma izboiului ruso-turc, început la 1768. În ea nu se simte încă atingerea cu curențele de gândire ale „filosofiei” pe care o cultivau

despoții luminați ai secolului, Ecaterina a II-a ca Frederic cel Mare; ea nu e lipsită totuși de frământări revoluționare, la Iași ca și la București, dar aceste mișcări, cu tot aspectul lor popular, nu au ieșit încă din făgașul idișional al apărării „țării” legale și a frunțașilor ei recunoscuți, împotriva amestecului upritor și samavolnic al unor străini nechemăți.

Avem astfel, îndată după 1750, pribegirea boierimii mari moldovenesti, după ce liniștrii” greci refuză scăderea de dări la ținuturi, pe care boierii o ceruseră³. Era într-un, o „manifestare națională” ⁴, în fața căreia Domnul a trebuit să se plece, iar Stavarache [ordachi Geanet „au plecat cu mare mezil la Țarigrad, crăpând două părechi de telegari tră la Galați”, pe când Manoli Spătarul și Fotache, porniți să întoarcă pe pribegi de la ușani din Bugeac, de abia scapă de urmărirea boierilor tineri, puși cu gândul să-i ioare⁵.

Doi ani mai târziu, la 1753, o mișcare asemănătoare se desemnează în Țara mîncască, unde medelnicerul Ștefanache Cremidi⁶ – tot grec, dar de „țară” –, în fruntea ar boieri de a doua treaptă, înaintează jalbă la Poartă împotriva împilărilor, a căror vină oartă și aci același geniu rău: Stavarache. Urmărit de poruncile severe ale sultanului stafa, care voia să se arate apărător al „săracei raiele”, acest „arendaș general” după ciclul din Apus, al Principatelor vasale, este găsit în Moldova unde se întorsese, și; vrea în casele lui Grigore Ghica lângă Frumoasă. Sculat din așternut de ciodoharul; venea să-l aresteze, el scapă prin „amblătoare”, „numai cu izmenele și cu camzolu și

1 Le».2, III, p. 186.

2 *Hist. des Roumains*, VII, p. 198.

3 Ienachi Kogălniceanu, în *Let?* III, p. 221 și urm.

4 Iorga, op. cit., p. 199.

5 *Let?*, III, p. 222 – 23.

6 Despre el.cf. I.C. Filitti, Un Grec românizat: stolnicul Ștefanache Cremidi (1730 - 1764) *Rev. Ist.*, I.

p. 105 și urm.

cu cușma cea de noapte", înfățișare puțin potrivită pentru „Stavarachi cel vestit” 1. În timpul acesta, scene violente aveau loc la București: un izvor muntean le povestește astfel: La anul 1753, în ziua de Sf. Constantin, aflându-se Matei Voievod la praznic la Mitropolie, în care vreme venise un capigi-bașa să cerceteze de jalba ce dedese un Ștefănache Medelnicerul la Poartă pentru Matei Voievod, au început boierii greci, miniștrii numitului Domn, a se prigoni și a împluta boierilor terii pentru jalba ce dedese acest Ștefănache. Mitropolitul terii, Neofit, ținând partea boierilor români, de odată a poruncit să tragă clopotele și strângându-se tot norodul Bucureștilor, a luat crucea în mână și a strigat: «Urmați-mă!». Toți boierii și norodul au plecat după el, luând cu dânsul și doi boieri, anume Barbu Văcărescu mare ban și pe fratele său Ștefan mare vistier, care numai acești doi țineau partea lui Matei Voievod, și de frică s-au dat înaintea Vlădichii. Și așa, cu toții mergând la capigi-bașa, au adevărit jalba lui Ștefănache cum că este cu știrea a toată țara” 2. Îmbolnăvirea Mitropolitului, care a urmat la câteva zile, se atribuie vicleniei „doftorului”, mituit de aceiași greci. Soluția a fost găsită prin schimbarea de Domnie, Constantin Racoviță fiind adus la București, iar Matei Ghica mergând în Moldova.

Dar cu aceasta nu se încheie șirul tulburărilor. La 1755, împotriva acelorași greci, „miniștrii” răi sfătuitori, pornește o acțiune de pribegie după modelul aceleia din Moldova, în frunte cu boierii de frunte olteni, bătrânul Dudescu și Barbu Văcărescu, sprijiniți de episcopul Grigorie al Râmnicului. Din Adrianopol unde plecaseră, bejenarii își impun condițiile Domnitorului: expulzarea lui Geanet, surghiunul mai atenuat al lui Stavarache, în locul

de capuchehaia la Poartă, împreună cu cumnatul lui Geanet, dar și cu doi boieri români, aleși de ai lor; și în sfârșit „afară de venitul cămării, ce lăsa, să fie ale Domnului vama și ocnele de sare. Peste aceasta, să mai dea țara 3.000 de pungi de bani pe an; și mai mult să nu supere țara” 3.

Nicolae Iorga consideră acest din urmă punct „tot ce se poate mai revoluționar, căci, altă dată, principii, «monarhii» de pe la 1700 luau tot ce voiau, și în felul în care voiau. Se ajunsese pe urmă la datoria pentru domn de a consulta pe boieri, și de a le înfățișa socotelile administrației sale. Și acum, i se impunea un regim fiscal, de care nu mai avea dreptul de a se depărta” 4. Privind însă aceste împrejurări în întreaga perspectivă istorică, constatăm că revoluția era de fapt o întoarcere la principiile regimului de Stări din veacul precedent, cu deosebirea că acum factorii activi erau numai clerul înalt și boierimea Țării Românești, popii și slujitorimea nemaifiind socotiți ca elemente cu drepturi și năzuințe de conducere. În schimb, apare într-un rol, mai mult de figurație decât de participare conștientă, „norodul” bucureștean, populația amestecată a Capitalei, gata de a sări la orice „zurba”, cum se întâmpla de altfel și la Țarigrad. O asemenea răzvrătire, pentru aceleași motive, ne întâmpină la 1759 în Moldova, sub domnia lui Ioan Teodor Calimachi; iar aflăm pe Stavarache și uneltirile sale în centrul evenimentelor. „Dară Stavarachi, înseamnă cronica, fiind lacom la toate, și grabnic, au început a pune bani și pe boieri, și pe mănăstiri.

1 Cronica lui Ienachi Kogălniceanu, *Let?* III, p. 225.

2 Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ecl. N. Iorga, p. 122. Mitropolitul era și el grec, din Creta.

3 *Ibid.* p. 125. Pribegirea continuă a fi aplicată ca metodă de opoziție. V. acea a boierilor moldoveni în

1767, contra lui Grigore Calimachi, *Let.2*, III, p. 256

și Hurmuzaki, *Doc. Supl. I, I*, p. 751.

4 *Hist. des Roumains*, VII, p. 208.

scauia, și începuseră a murmură, care le auzise și Stavarachi, trecând toată iarna, așa schimbându-și o seamă de boieri”. Lucrurile ajung însă la culme, când în primăvară, puternicul grec care stătea la curte „ca un al doilea Domn”, puse la cale trimiterea unora din principalii boieri moldoveni, despre care aflase că „murmuriseau” împotriva lui, într-o misiune la Constantinopol, pentru a fi prinși însă în drum de hanul tătăresc din Bugeac și surghiuniți la Samsun în Asia Mică. Dar hanul nu se ținu de cuvânt, și porunci ca boierii prinși să fie opriți la Ienicale, în așteptarea evenimentelor. Știrea se răspândi repede la Iași și tulbură adânc pe boierii rămași, care se temeau de aceeași soartă. „Și făcându-se iarmaroc la miezul nopții, scrie cronicarul, s-au strâns mulțime de norod, cum cred că nu s-au mai strâns altă dată la alt iarmaroc; și trecând câteva ceasuri din zi, după ce s-au cinstit toți cu băuturi, au intrat o vrajbă în ei, îndemnându-se cu toții zicând: Plecați la curte, să vedem pe cine avem Domn!” Și pornindu-se câteva mii de țărâtime, au mers la poarta curtei de au stătut, iar o seamă au mers de s-au suit în clopotnița Treisfetitelor, și au început a trage clopotul cel mare. Atunci auzind cei din iarmaroc s-au pornit toți câți mai rămăsese, din care o seamă au mers la Mitropolie de au luat pe Mitropolitul, zicând să meargă la Domn despre partea țării, să-i spuie că vor pe Stavarachi să le-l dea; iară de nu-l

a da, nu va rămânea niciunul în viață” 1. Se repetă astfel, după un veac și un sfert, scenele evoluționare de la 1633; pentru cine cunoaște însă topografia Iașilor și distanțele mici dintre Mitropolia veche, biserica Trei Ierarhi și vechile Curți domnești (actualul Palat idministrativ), nu e greu de văzut că spațiul acesta nu îngăduia desfășurarea unei masse n-ai mari, decât a

câtorva mii de oameni. Dar pentru timpul și împrejurările de atunci a fost o manifestare destul de impresionantă, mai ales când mulțimea dă asalt palatului, azit, de arnăuți: „Atunce prostimea striga cu toții: «*să ne dați pe Stavarachi*». Și puind u toții spetele la poarta cea mare, cu toate că țineau pe dinlăuntru, au oborât-o gios, și îtrând norodul înlăuntru, au început a năvăli; iară turcii strigau în limba lor: *gherilgheri*!

Iră norodul năvălea. Atunce au ieșit arnăuții de prin odăile lor, și au început a da norodul fără, împrăștiindu-i cu săbiile scoase, și slobozind tunurile au omorât vreo doi oameni.

Iră Stavarachi îmbrăcându-se turcește și caucu în cap, luând câțiva turci arnăuți, au călecat și au ieșit pe poarta grajdiului, și au purces la Țarigrad” 2.

Nimic nu lipsește din decorul clasic al revoluției: asaltul mulțimii adunate în rugățul clopotelor, garda străină apărând palatul – ca mai târziu elvețienii lui Ludovic al VI-lea la Tuileries – tunurile trăgând, ca dintr-o altă Bastilie, asupra răsculaților. Decât și aci este latura specifică acestei mișcări moldovenești, care precedă de altfel cu: izeci de ani data fatidică a anului 1789 – nu este o revoltă împotriva privilegiaților, ci împotriva în apărarea lor: „atunce norodul au început a cere boierii”, acei surghiuniți și: hiși prin viclenia grecească; pentru a-l potoli, a fost nevoie de cheazășia Mitropolitului: ov și de intervenția unora din boierii rămași, din care unii, ca Cilibiu și Razu, fuseseră în în mijlocul îmbulzelii. Spre deosebire de ce se petrecuse la București, aci constatăm 1 nou, ca odinioară sub Alexandru Uriăș, participarea țărănimii – desigur acelei din

1 Let. \ III, p. 236 – 237.

2 Ibid.

mu, auaiia ia Iași cu mutjui îanuaiucuiui. e un iuguilicm mai muil spre a IIC

Învedera cât de temeinice erau așezările regimului de Stări, a cărui ierarhie era considerată ca o ordine socială firească, după împăciuirea adusă de dezrobirea vecinilor. Reacțiunea populară este și acum xenofobă, împotriva amestecului străin în cârmuirea țării; ea nu formulează revendicări de altă natură, considerând boierimea pământească drept apărătoarea legitimă a unor drepturi consfințite de tradiție.

Evenimentele cari au urmat arată într-adevăr că, măcar în unele privințe, ea nu se înșela; cronica înseamnă că aceiași boieri, împăcați în sfârșit cu Vodă după potolirea răscoalei, și aducerea fratelui său Gavril Calimachi în scaunul Mitropoliei Moldovei, se opun cu hotărâre reînființării văcăritului, pe care îl înlocuiesc printr-o „ajutorință”, astfel denumită ca „să ajute cu toții să nu fie nimine scutit la această slujbă” 1. Atitudinea lor, în ce privește pe marele intrigant de la Constantinopol rămâne de asemenea neschimbată: la 1764, când după domnia lui Ioan Teodor Calimachi și a fiului său Grigore, capătă firmanul Grigore Ghica, îl întâmpină la curte „toți boierii” cu urări de domnie nouă: „Numai un lucru ne rugăm Mariei Tale; de vrei să aibi Măria Ta odihnă, și să fim și noi odihniți, pe Stavarachi să-l lipsești de lângă Măria Ta”. La care Domnul răspunde: „că este atâta vreme de când s-au lipsit” 2. Pe această bază se stabilește o înțelegere, care pare a fi dăinuit în timpul acestei domnii.

Pentru a încheia cu seria acestor manifestări, mai trebuie menționată a treia răscoală la București, din același an 1764, când Ștefan Racoviță „iar prin mâna și puterea lui Stavrache”, a luat scaunul Țării Românești, inaugurându-și domnia prin executarea lui Ștefanache Cremidi, vechiul „amestecător” și a lui Iordache Băjescu, acesta din urmă, pare-se „fără nicio vină, numai să dea de groază ispravnicilor”. Și atunci, impunerea unui nou bir al fumăritului, pentru a împlini sumele făgăduite de

Stavarache la Poartă, ridică opoziția boierilor, pe care Vodă îi închide, ținându-i „la opreală” cinci luni, în timp ce urmează strângerea dărilor. La urmă însă, „norodul, nemaiputând suferi, s-a strâns la Mitropolie și trăgând clopotele, s-au sculat toți Bucureștii cu împotrivire, strigând să îi sloboază pe boierii de la închisoare, că de când i-au închis pe dâșii, s-a prăpădit țara de nedreptăți. Grecii lui Stavrache s-au ascuns, iar Ștefan Voievod, încălecând pe cal, s-a pornit asupra norodului, cu arnăuți și cu turci; pe care cu armele i-au risipit” 3. Cu deosebirea atitudinii războinice a lui Racoviță, om tânăr, mai încrezător în puterea sa decât bătrânul Domnitor de la Iași, se repetă scena petrecută cu cinci ani în urmă, în capitala Moldovei.

Drama se încheie în sfârșit în anul următor, prin sugrumarea lui Stavarache la Constantinopol, din porunca vizirului, la care ajunseseră pârele nenumărate ale vrăjmașilor săi. În „Genealogia” sa, care cuprinde și o bogată cronică a evenimentelor trăite de el însuși, banul Mihai Cantacuzino scrie despre cârmuitorul efectiv al ambelor țări, timp de aproape cincisprezece ani: „Acest Stavrache s-a învrednicit mai mult decât toți grecii, de când este Constantinopolul în mâna turcilor, dar cu totul dat la răutăți. El a ajuns să fie

1 Let.2, III, p.243.

2/tod., p.251.

3 *Genealogia Cantacuzinilor*, ibid. p. 142 – 143.

uv și jjuui răpire ne cam, ca unul ce acest sultan era foarte iubitor de argint”.

Simpla enumerare a tuturor acestor mișcări vădește încă o dată inconvenientul generalizărilor excesive. „Pe timpul Fanarioților, scria A.D. Xenopol, se întâlnesc din ce în ce mai puțin răscoale propriu-zise, înlocuite fiind ele cu mișcări mai puțin expunătoare: comploturi și trădări [...] Opoziția contra copleșitorilor străini tot stăruiește, dar se

retrage din domeniul faptelor în cel intelectual, în cronicarii Țărilor române [...]” 2. Nu se știe ce se înțelege anume prin „răscoale propriu-zise”, dar e greu de a defini altfel acțiunea de rezistență deschisă, pe care o desfășoară boierimea pământeană, în al treilea sfert al veacului al XVIII-lea, deci în plină perioadă fanariotă. Ceea ce trebuie subliniat, e însă că lupta ei se îndreaptă numai indirect împotriva Domnilor numiți de Poartă, dintre familiile Fanarului aflate în slujba împărăției, și mai mult contra „miniștrilor” de genul lui Stavarache și al asociaților săi, în care vedea o reală primejdie pentru rosturile și așezările ei. În judecățile ce se formulează atât de ușor asupra epocii întregi, trebuie ținut seama mai mult de aceste împrejurări, prea lesne omise în definiții, ce voind să cuprindă prea multe, ajung să ocolească miezul însuși al faptelor.

De altă parte, unul din efectele principale ale acestei lupte a fost de a pune în evidență rolul boierimii, deosebite acum prin privilegiile fiscale, din timpul lui Constantin

Mavrocordat, de treptele, mai mărunte ale vechiului ordin nobiliar. În Muntenia, transformarea era mai de mult un fapt îndeplinit, și mărturii vrednice de crezare arată, încăle la finele secolului al XVII-lea, decăderea tot mai accentuată a acestor categorii inferioare ale privilegiaților. În Moldova, năzuințele politice ale mazililor și ruptașilor au lăinuit mai mult, ca și obiceiul de a-i consulta în treburile țării, la împrejurări însemnate³;

Iar în acțiunea de împotrivire la uneltirile bandei de mari traficanți, a cărei putere devenise

ovârșitoare, rostul lor nu mai apare în aceeași lumină. Evoluția spre această nouă stare le lucruri o subliniază ciudatul document al lui Ioan Teodor Calimachi, în care dezvăluie jeutățile ce i le-au ridicat în cale partidele, între care se împărțise boierimea Moldovei.

teeastă proclamație din ianuarie 1759 precedă

răscoala de la Iași și aruncă oarecare amână asupra începuturilor ei. Ea este menită să aducă la cunoștința „țării” că „de la o reme încoace înmulțindusă parte boieriască și din zi în zi fiștecare silindusă, unii pentru câștigul lor, alții pentru ca să se mai înalță întru cinstea boierii, intrat-au în mijloculu lor mare și nemărginită zăvestiia, din care făcândusă cete, de apururea să zavistiua unii pre

Îții”. Aceste rivalități îi erau cunoscute Domnului încă din vremea dragomăniei, dar au tuns la culme după ce „ne-u miluit Dumnedzău cu Domniia țării aceștia”, mergând până i refuzul formal al primirii slujbelor de către unii, dacă cei din „ceata” opusă ar fi și ei lați în considerare. Zadarnic s-a străduit să rămână nepărtinitor: „pre toți ca un părinte cu ila i-am cuprinsu și nici la unde din zavistiile lor cele multe și răle nu m-am lunecat, nici n dat credința”; părele au ajuns la capugiul împărătesc care l-a adus în scaun, după

Icei, ceea ce justifică ordinul de surghiun. Dar nici din exilul lor nu-l lasă „odihnit”, ci

1 *Genealogia Cantacminilor*, *ibid.*, p. 134.

2 *Istoria partidelor politice în România*, I, p. 10. Nicolae Iorga le-a consacrat un întreg capitol al ultimei e istorii a românilor: *Hist. des Roumains*, VII, p. 197 și urm.

V. mai sus.

Vili uii” i-u jwv/ivii kAugviuik u-apxijpeigul/viv 3UIW11U Ut ti, 111 Vldillit UJM – Hill a tătarilor din Bugeac; „s-au sălit a să arăta între dânșii cei mai păgubași decât alții”, și scrisorile ce s-au prins le dovedesc „hainlăcul lor”. Ei se străduiesc mereu să bage spaimă în „ticăloșii lăcuitori” și se crede că nu sunt străini nici de incendiile cari s-au ivit tot atunci la Iași.

Față de atâtea păcate și răutăți, Domnitorul arată că a scris „către toți” și își repetă îndemnul: „Zicem și acum: creștinilor, odihniți-vă și nu vă potriviți la niște vorbe

deșerte [...] Toate sunt minciuni, toate sunt vorbe răsuflăte, toate sunt scorniri de la acei oameni plini de răutate, carii numai pentru folosul lor caută și stricăciune altora. Șadeți de vă odihniți pe la casăle voastre, căutându-vă de trebile voastre fără nicio grijă". Iar ispravnicii au primit poruncă să prinză pe cei „ce scornesc lucruri netrebnece ca aceste carele dau atâta stricăciune lăcuitorilor”, fiind „haini și pricinuitoari a tot binii” 1.

Împotriva conspirației boierilor, Ioan Teodor Voievod încearcă să reia firul vechii politici a Domnilor moldoveni, și să le opună masa „locuitorilor”, printr-un fel de apel la opinia publică. Răscoala de la Iași a dovedit de partea cui erau sentimentele „țării”, în conflictul dintre boierime și sfetnicii de la Constantinopol, cari guvernau în spatele său.

Accentul pe care proclamația îl pune asupra boierilor și a „cetelor” lor – mai târziu se va spune partide – arată că și în Moldova, procesul de diferențiere care restrânge categoria privilegiaților, ce năzuiesc la conducere, progresează. Câțiva ani mai târziu, la 12 august 1766, un hrisov al lui Grigore Ghica, Domnitorul cu care marea boierime a stabilit de la început un *modus vivendi*, confirmă și precizează în același timp privilegiile, de cari nu se pot bucura decât cei îndreptățiți, „*pentru rânduiala neamului boieresc, având Domnia mea a se păzi evitaxia acestei stări, care este cea mai trebuincioasă spre rădicarea și împlinirea poruncilor prea puternicii împărății și ale Domniei, și spre îndreptarea celui de obște norod*”. Documentul osândește cu asprime pe acei cari „prin mijlociri și cu chipure de dare” au încăput „la cinste și nume de boieri” de pe urma cărora s-au întinat „tot statul boierimei” și s-a adus „stricăciune țării” 2. Tendința se manifestă deci și aci, de a mărgini numărul acelor cari au drept la privilegii, în spiritul reorganizării administrative și politice a lui Constantin Mavrocordat. Prin reducerea numărului privilegiaților, se poate în același timp aduc; o

ușurare indirectă sarcinilor cari apasă pe birnici, în a căror pagubă s-au înmulțit scutirile fiscale.

Desigur vom înregistra și mai târziu manifestări, cari dovedesc că o conștiință a vechilor rosturi a stăruit mai departe în rândurile acelor „trepte inferioare”, tot mai mult înlăturate în folosul mării aristocrații, stăpânitoare de moșii și demnități; ea lămurește aspectul pe care îl vor înfățișa în Moldova problemele constituționale, cincizeci de ani mai târziu. Deocamdată însă, pentru ambele Principate, aceleași consecințe decurg din reformele mavrocordățești, și își extind efectele asupra deceniilor următoare. „Clasă conducătoare în Principatele române, mai ales de la decăderea nobilimii teritoriale, a fost

1 Cf. N. Iorga, *Din originile politicianismului român: o acțiune de opoziție pe vremea Fanarioților*, Anal.

Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s. 3-a, VIII, 1928, p. 362 și urm. și *Hist. des Roumains*, VII, p. 215 - 217. Textul în

Doc. privitoare la familia Callimachi, I, p. XCVIII.

2 *Arhiva Românească*, II2, p. 171 și urm. A se observa folosirea simultană a termenilor „Stare” și „Senat”.

pentru a desemna boierimea.

Kainargi din 1774, dregătoriile cele mari de până atunci au fost despărțite în două clase, ritualrii celor de clasa întâi au fost calificați de «cinstiți și credincioși boieri», iar ceilalți fumai de «credincioși». Simpli boieri de până atunci au fost confundați în categoria x) iernașilor. Avem deci acum, boieri de două clase și boiernași. După vreo 20 de ani, se ace însă o diferențiere. În sânul dregătoriilor de clasa întâi, se deosebesc cele privitoare a interesele principale ale Statului, echivalentele ministerelor moderne și care avuseseră ordeauna o mai mare importanță; fiindcă aceste dregătorii nu erau pe atunci decât cinci, grecește *pende*, titularii lor au format *protipendada*. La sfârșitul epocii fanariote, aceste

Iregătorii de starea întâi ajunseseră a fi vreo 10 în Muntenia, vreo 6 în Moldova; titularii or își ziceau «frați» și numai ei puteau purta barbă. Astfel, în preajma anului 1800, leosebim: boierii mari sau protipendada, boierii de două clase și boiernași.

Dacă exceptăm câțiva indivizi, români sau străini, cari au reușit incidental să se idice până la dregătoriile cele mari, acestea erau monopolizate, în pragul secolului al QX-lea, de vreo 20 de familii în fiecare Principat, care formau o adevărată oligarhie, sub lumele de protipendadă. Situația preponderentă a unora din aceste familii data numai din ec. al XVIII-lea, a altora însă din al XVII-lea, a altora chiar din al XVI-lea; unele erau e origine străină, altele băstinașe. Formau o oligarhie întemeiată pe averea ei teritorială, plutocrație, ca rezultat al selecțiunii materiale ce se făcuse în sânul chiar al boierimii de regătorii” 1. Era desigur grăbită această transformare de înmulțirea acestor dregătorii și de npărțirea lor în clase deosebite, ele căpătând acum o valoare socială pe care n-o aveau înainte2. Deosebirea a devenit oficială la sfârșitul secolului; astfel găsim în însemnările ontimporane ale lui Șerban Andronescu: „Protipendada ce să află într-acest an 1799, Ihenar 16”, o listă de 21 boieri mari ai Țării Românești (din care trei „peste Olt”), din imiliile Ghica, Racoviță, Brâncoveanu, Crețulescu, Slătineanu, Filipescu, Văcărescu, trădișteanu, Golescu, Știrbei, Fălcoianu, Geanoglu și Glogoveanu3.

Totodată se îndeplinea, aproape neobservat de contemporani, procesul de unificare! condițiilor politice și sociale din cele două Principate; vor mai fi însemnate deosebiri; structură, în ce privește alcătuirea Stării privilegiate, a cărei reducere la un corp închis restrâns, a fost în cele din urmă mai deplin realizată în Muntenia. Dar trecerea continuă Domnilor de la un scaun la celălalt, soluțiile asemănătoare sau chiar identice, pe care și

învedera politica Puterilor în privința viitorului acestor țări, pregăteau pe nesimțite în ea lor într-un singur stat.

Dar cu aceste considerațiuni, am anticipat asupra împrejurărilor din perioada iracterizată de războaiele între Imperiul Otoman, Rusia și Austria și de răsunetul lor în rile românești: ocupațiile străine ale Principatelor au contribuit într-o măsură însemnată această evoluție a regimului de Stări.

În ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea și la începutul secolului următor, trei: upații prelungite - cea rusă din războiul de la 1768 - 1774, cea austro-rusă din

1 I.C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*, p. 10-11, reprodus în Viața politică a Țării Românești *t* Moldovei, *Enciclopedia României*, I, p. 810.

2 V. în această privință C.C. Giurescu, *Ist. Românilor*, III, p. 470 și urm.

3 *însemnările Androneștilor*, publ. de 1. Corfus, București, 1947, Inst. de Ist. Națională, p. 43 - 44.

1788 - 1791 și cea iarăși rusă de la 1806 - 1812 -, determină într-adevăr faze deosebite în viața regimului de Stări din țările noastre. În cele mai recente, se manifestă totodată primele atingeri cu ideile Revoluției apusene, cari vor sfârși prin a înlătura cu totul ierarhia Stărilor și privilegiile lor. Dar aceste consecințe ultime sunt încă depărtate; dezvoltarea principiilor democratice de egalitate politică și socială va fi precedată de o accentuată întărire a stăpânirii oligarhiei nobiliare.

2. PRIVILEGIILE STĂRILOR ÎN TIMPUL RĂZBOAIELOR DINTRE TURCI, RUȘI ȘI AUSTRIECI

Războiul ruso-turc din anii 1768 - 1774, și ocuparea totală a teritoriului Principatelor de armatele împărătesei Ecaterina, au deschis într-adevăr perspective și posibilități noi; ele vor grăbi evoluția spre o precumpănire a „neamurilor”, cari își revendică inițiativele și răspunderile. În acțiunea vie și susținută, dusă prin delegațiuni și

memorii înfățișate curților din Petersburg, Viena și Berlin, ca și în organizarea unor cârmuri locale sub regimul de ocupație, sunt de deosebit două etape, după obiectivele pe care le urmăresc. Cea dintâi, socotindu-se că zilele asupririi otomane au trecut și că Principatele vor rămâne sub oblăduirea Rusiei, dezvoltă proiecte ce se întemeiază pe o încorporare a țărilor românești la imperiul Țarinei, sau în orice caz pe o înlocuire a suzeranității turcești, prin aceea a împărăției pravoslavnice. Când însă, spre sfârșitul războiului, această soluție se dovedește imposibilă, eforturile boierimii moldovene și muntene se concentrează asupra ridicării unor stavile la cerințele excesive ale Porții, în ipoteza tot mai sigură a restabilirii legăturilor cu ea. Se invocă pentru aceasta vechile privilegii ale țărilor, încălcate sub regimul fanariot, mai cu deosebire în ultimul pătrar de veac, și se va produce chiar litera tratatelor cari au consfințit aceste angajamente. De aci vor rezulta, după recunoașterea acestor revendicări în pacea de la Kuciuk Kainargi, și nesfârșite discuții în jurul unor drepturi, atestate mai mult de tradiție decât de documente autentice, hătișerifurile cari alcătuiesc un fel de constituție a celor două Principate și se pot considera, într-o măsură însemnată, ca rezultatul acestei acțiuni a Stărilor înalte, bisericești și „politicești”.

Cu tot paralelismul ce stăpânește de acum înainte istoria celor două Principate ce se îndrumează spre o soartă comună, se pot totuși observa atitudini cari se deosebesc, și nuanțe foarte pronunțate în manifestarea năzuințelor și dorințelor respective. Moldovenii, cari au acum experiența războaielor anterioare și a trecerii oștilor străine prin țara lor, sunt mai rezervați și mai politici, chiar în prima fază a ocupației. Mitropolitul și boierii ies înaintea generalului Câmp, pe podișul de la Copou, aducându-i cheile palatului domnesc din Iași, dând astfel intrării sale în septembrie 1769 un caracter oficial; dar delegația care

va pleca la Petersburg va fi alcătuită din episcopul Inochentie al Huşilor, doi egumeni de mănăstiri şi doi boieri, cari nu sunt dintre cei dintâi. Pe aceştia din urmă îi oprea teama unei întoarceri a turcilor şi a răspunderii ce le-ar fi revenit în acest caz. Şi formularea revendicărilor lor e mai precisă, în susţinerea tradiţiei de autonomie a ţării şi a cârmuirii ei.

În Ţara Românească, presiunea mai grea a turcilor provoacă o adevărată explozie a sentimentului popular; el influenţează vădit şi vederile reprezentanţilor boierimii în relaţiile lor cu armatele creştine, cari trec acum şi hotarul acestui Principat.

cu amănunte pitoreşti lovitura îndrăzneată a grupului de „volintiri” arnăuţi şi români în serviciul rusesc, ajutaţi de fratele cronicarului, Pârvu: ei pleacă din Focşani cu două trâmbeţe şi două tobe împrumutate de ispravnic, cearşafuri legate de prăjini, în chip de steaguri, şi pătrund noaptea în Bucureşti, unde surprind garnizoana turcească, împrăştiată pe la conace. îi ajută însă populaţia care, la rândul ei „s-a rădăcat, mic cu mare, până şi femeile, cu prăjini şi cu cărămizi, strigând: «Muscalii!» şi de «stupai!» [...] atât s-au speriat turcii, încât care încotro au apucat a fugi” 1, pe când Grigore Ghica Vodă, după unele ezitări şi consfătuiri, consimte a se lăsa „prins” şi dus în Rusia, cu toate onorurile cuvenite. E de la început o atitudine, care determină un anumit sens al acţiunii. Însăşi delegaţia care porneşte spre Petersburg, cuprinde pe Mitropolitul Ungrovlahiei, Grigorie, pe arhimandriţii Chesarie şi Filaret şi pe boierii mari Nicolae Brâncoveanu şi Mihai Cantacuzino.

Deşi alcătuite deosebit şi după cum se vede, cu instrucţiuni diferite, delegaţiile celor două ţări pornesc împreună pe acelaşi drum. Ele sunt primite în acelaşi timp la cartierul din Latyczew de mareşalul Rumianţev, şi în Duminica Floriilor din 8 aprilie 1770, se înfăţişează

împreună împărătesii Ecaterina în sala tronului de la Petersburg. La „orațiile”.

rostitute de episcopul Hușilor pentru moldoveni și Mitropolitul Grigorie pentru munteni invocându-i protecțiunea, „imperatoria” răspunde prin vicescancelarul ei, asigurându-i

ca amândouă Cnejiile, moldovenească și muntenească, întru toate să fie după a lor judecăți și rânduiele” 2. Intenția guvernului rusesc era deci de a respecta autonomia

— Vincipatelor, oricare ar fi fost situația lor politică la încheierea păcii. De altfel, întrebările

ele puseseră de la început comandantii armatelor imperiale, operând pe teritoriul amânesc, lăsau să se întrevadă asemenea intenții; ei se interesau nu numai de starea

economică și de resursele celor două țări³, dar și de așezările lor constituționale:

Stăpânirea Domnului Moldaviei, cum și în ce chip este asupra boierimei? [...]” își ormulse unul din „ponturile” sale generalul Câmp⁴. „Pe cine ar alege Prea Sfințitul

Mitropolit și cei doi boieri ca să cârmuiască pământul Țării Românești?” întreabă aareșalul Rumianțev⁵. Era și o tendință de a simplifica problemele, unificându-le; cum observă Nicolae Iorga, „Muntenii, cari până atunci nu avuseră prilejul de a lucra cu îoldovenii, cu care aveau totuși atâtea legături prin schimbările de Domni, căsătoriile într-o țară în alta, prietenii și rudele pe care Domnii le aduceau cu ei, măsurile semănătoare luate la Iași ca și la București și chiar prin acel caracter universal al îformelor, socotite folositoare oricărei societăți fără deosebire, se găsesc pentru întâia

1 *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 172 - 173.

2 *Arhiva Românească*, I2, p. 201.

3 Despre ele interesante amănunte și în raportul generalului austriac Barko, atașat pe lângă cartierul rusesc.

f. C. Sassu, Țările române spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, *Revista Arhivelor*, V, 1943, p. 303 și urm.; VI; 45, p. 165 și urm.

4 *Arhiva Românească*, I, p. 134

5 *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 448.

oară alături de frații lor în una și aceeași acțiune politică” 1. Reacțiunile și răspunsurile își păstrează totuși nota specifică.

Asupra unei chestiuni erau de acord: instituirea unui regim de Stări, sub conducerea boierimii mari, sprijinitoare a tradițiilor și rosturilor deosebite ale vieții de Stat. Boierii aveau de combătut vederile opuse pe care le reprezenta, pare-se, un memoriu al lui Grigore Ghica, folosind încrederea ce i-o dădeau cercurile politice rusești, „arătând, înseamnă Mihai Cantacuzino, starea Valahiei și a Moldovei – între care și între acele adevărate a scris multe și neadevărate, ca să arate mărirea Domnilor și în micșorarea boierilor” 2.

Moldovenii sunt, din acest punct de vedere, categorici: „La ocârmuirea țării să fie aristocrație, adică să se aleagă 12 boieri mari din starea întâi, care să fie cu aceiași cinste și nume de boierie, precum și mai înainte, începând de le vei logofăt” 3. Din aceștia, șase urmau să se ocupe cu judecățile, și ceilalți șase cu administrația propriu-zisă: este formula unui sfat oligarhic, spre a înlocui puterea domnească, care va reveni ca o preocupare constantă în revendicările protipendadei. Boierilor de starea a doua și a treia le erju deschise slujbele inferioare pe scara ierarhiei, isprăvniciele de județ cu deosebire; o ierarhie trebuia introdusă în dregătorii, fiii de boieri de al doilea și al treilea începând prin a fi chiar zapcii pentru ca „să se silească a deprinde rânduiala curții și a ocârmuirii”.

Cei vrednici %t înainta, ceilalți se vor întoarce pe moșiile lor, „dar iarăși să nu rămâie în starea și rânduiala țărănească” 4. Nobilimea era astfel caracterizată ca o noțiune de proprietate, sânge și moștenire, cursul onorurilor și demnităților alcătuind însă o scară, pe care o ridicau însușirile personale ale celor ce făceau parte din categoria socială respectivă; e definiția care își păstrează valoarea până la sfârșitul vechiului regim. Se vede în același timp grija de a nu nesocoti cu totul situația acelor trepte inferioare de privilegiați, care totdeauna își afirmaseră cu hotărâre drepturile în Moldova. Preocuparea intereselor de Stare se manifestă și în ciudata „carte ce au scris către împărăteasa o seamă de jupânese văduve”-șasesprezece la număr, începând cu Maria Costăchioaia Logofeteasa și încheind cu Smaranda a Lupului Costachi, prin care își cer cu energie scutirile îndătinat, și să li se lase „iobacii” și ȝiganii la munca moșiiilor⁵. O formulă generală în cele dintâi răspunsuri cuprindea drepturile mănăstirești și boierești asupra „boierescului” lor, ocolind restricțiunile legiuirilor mavrocordătești⁶. După ce se arătaseră vechile privilegii, stricat de la Nicolae Mavrocordat încoace, prin împovărătoarele sarcini impuse de lăcomia turcească și a sfetnicilor greci, se prevedea o oblăduire a Rusiei, prin persoana unui geneitf anume delegat, care ar avea grija și a organizării unei oștiri de pământeni⁷: este, cu jumătate de veac înainte, formula politică a Regulamentului Organic.

1 *Hist. des Roumains*, VII, p. 318.

2 *Genealogia*, p. 200 - 201.

3 *Arhiva Românească*, I2, p. 202.

4/Wd „p.203.

5 *Ibid.*, p. 176 - 79. Iorga, op. cit., VII, p. 326, n. 1.

Nu știm dacă nu e o confuzie între Lupu Costachi ȝi

Lupu Balș, pe care documentele îl arată ca fiind el acel desemnat în delegație, dar care n-a mers, fiind prea

bătrân.

Cf. *Arhiva Românească*, I, p. 152.

6 *Arhiva Românească*, I2, p. 145.

7 / «<./, p. 205... *”; * - ” - e”.

„Sub stăpânirea Roșiei”, pentru a fi ocrotiți de răzbușnarea turcească, bucurându-se însă de „deplina noastră slobozenie” 1. Dar cereau „să se așeze în țara noastră legile și rânduielile Roșiei prea deplin”, iar „judecătorii care se vor rândui pe la ținuturi și orașe, să fie jumătate munteni” 2. Pe când deci unii se mărgineau la o schimbare a puterii suzerane, sub a cărei oblăduire să-și păstreze și să-și întărească privilegiile, ceilalți, înfricoșați de perspectiva unei întoarceri a asupririi păgâne, nu se dădeau în lături nici de la contopirea cu puternica rupărăție creștină. Se poate compara, pentru a preciza aceste poziții, punctul din cererile leputaților moldoveni, în care se vorbea de o operă de codificare ce trebuie să alătoreze obiceiul pământului de „pravilele ce sunt încredințate de mulți legiuitori și împărați” - ucrare ce se va face mai târziu prin codurile Caragea și Calimah - cu acele din cererile nuntene, cari adoptă sistemul rusesc, atât pentru administrația bisericească, cât și pentru trepturile de stăpânire asupra moșiilor³. Într-o cerere adresată Contelui Panin, ministrul icăterinei, deputații munteni își arată îngrijorarea față de acțiunea lui Grigore Ghica și mintesc precedentul acelei a lui Ioan Mavrocordat, în timpul tratativelor de la Passarowitz între turci și austrieci, la 1719, care ar fi împiedicat anexarea Țării Românești la Imperiul labzburgic, cedând numai cele cinci județe ale Olteniei⁴.

Dar războiul, deși victorios pentru ruși, se prelungea peste prevederi, și opunerea lustriei și Prusiei la o anexare a Principatelor era acum cunoscută. Atenția se îndrepta din ou asupra Poloniei a cărei împărțire între puternicii ei vecini se pregătea în cancelariile e la Berlin, Petersburg și

Viena. Se căutau în același timp bazele unei păci între Imperiul otoman și adversarii săi, dornici să încheie războiul de la Miazăzi, spre a-și rezerva forțele; ntru atingerea altor țeluri, mai ușoare de realizat. Compromisul care se urmărea putea iuce câștiguri teritoriale în Ucraina și pregăti, cum s-a întâmplat, anexarea-Crimeei, dar ebuia să lase Principatele în situația lor anterioară, de state în dependența Porții⁵.

Reprezentanții Stărilor boierești - de fapt ai marii boierimi - din cele două țări, și-au odificat atunci atât obiectivul, cât și tactica acțiunii. Conștienți că se vor întâlni din nou i suzeranitatea „înaltului Devlet”, ei încearcă să asigure cel puțin o îngrădire a pretențiilor lanciare și a intervenției politice a turcilor în Principate, cu îndoitul scop de a-și păstra ivilegiile, împotriva ingerințelor cu care luptaseră în ultimele decenii, și de-a redobândi: chea autonomie a țărilor lor, a cărei tradiție era încă vie. Dar în conformitate cu spiritul emii, care cerea documente doveditoare (cancelariile de la Berlin și Viena scotoceau în fiive, pentru a găsi temeuri de stăpânire în Polonia), ei au socotit necesar să concretizeze spozițiunile din vechime, ce se cunoșteau în linie generală, ale relațiilor cu Poarta, în ctele” și „tratatele” cu dată certă, înaintate în 1772 plenipotențiarilor ruși, austrieci și usieni ce se întruneau la Focșani, unde urmau să se înceapă negocierile păcii cu delegații

1 *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 456 - 57.

2 *Arhiva Românească*, I2, p. 212.

3 Cf. *Arhiva Românească*, p. 204 și 212.

4 *Genealogia Cantacuzinilor*, I2, p. 466 și urm.

5 V. în această privință C.I. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II, 1762 - 1774, langes de l'École Roumaine en France*, 128, p. 101 și urm.

sultanului, se arata în aceiași ump cum fuseseră caicate aceste „privilegiul” de lananoți, începând cu

Nicolae Mavrocordat¹.

Este locul de a deschide o scurtă paranteză asupra actelor cari au făcut obiectul acestui demers. Se consideră în general, în urma cercetării critice întreprinse de istoricii moderni, că actele sau „tractaturile”, invocate de delegațiile celor două Principate, pentru a-și susține mai cu temei drepturile și „pronomiile”, ce urmau să li se confirme, nu sunt decât o patriotică plăsmuire a boierimii ambelor țări, în scopul de a influența o hotărâre a Congresului de pace în favoarea lor. În ce privește Țara Românească, pentru care se înfățișau cele două „supuneri” sub Mircea și sub Laiot Basarab, confundat cu Vlad Țepeș cu datele ce li s-au atribuit, de 1391 și 14602, „plăsmuirea lor, scria în remarcabilul său studiu critic, C. Giurescu, este acum pe deplin dovedită... Izvorâte din preocupările politice ale epocii în care s-au produs, ele au fost urme puternice în lupta patriotică pentru emancipare. Și dacă s-a crezut atâta vreme și cu atâta convingere în autenticitatea lor, este pentru că autonomia pe care voiau s-o dovedească, și a cărei amintire se păstrase fără întrerupere, existase în adevăr” 3. Și Nicolae Iorga socotise, puțin înainte, că „pretinsele tratate sunt rezumatul relațiilor vechi cu Poarta, așa cum se păstrase în mintea boierilor dintr-o epocă foarte târzie” 4. Aluzia la privilegiile ce ar fi fost întărite sub Mohamed al IV-lea (1649 - 1687), care a sfârșit prin a fi introdusă în instrumentul diplomatic, semnat de plenipotențiarilor de la Kuciuk Kainargi, și care pare a fi fost o revendicare a moldovenilor, nu se sprijină nici ea pe vreun document cunoscut. „Singura speranță a boierilor, exprimată și de autorul Tractaturilor, era că hătișerifurile cu vechile lor privilegii trebuiau să se fi păstrat în arhivele Porții” 5. Dar încă din timpul discuțiilor la care a dat loc aplicarea tratatului de la 1774, în vederea convenției lămuritoare de la Ainali-Kavak, Poarta arătase „că nu are în arhivele sale

niciun privilegiu pentru Moldova din timpul lui Mohamed al IV-lea. Ea cere să i se arate, dacă există, iar de nu, ca Rusia să nu mai insiste în această privință”. Nu fără bun simț, reprezentantul rus replica la 12 martie 1779: „Nu e vorba de a căuta privilegiile lui Mohamed al IV-lea în Arhivele Porții; dar e chestiunea ca locuitorii Moldovei și Valahiei să fie tratați așa cum erau în acel timp, în ce privește plata tributului și libertățile, deoarece consideră domnia acestui sultan ca epoca cea mai fericită pentru ei”

6. Era probabil amintirea vremii într-adevăr excepționale, de pace și prosperitate, a domniilor lui Vasile Lupu și Matei Basarab, al cărei sfârșit intra în întâii ani de stăpânire ai lui Mohamed al IV-lea.

Aceeași concluzie o trage Constantin Giurescu și pentru tratatul de închinare al lui Bogdan, redat în relațiunile ce ni-au păstrat dispozițiunile sale, cu evidente greșeli și confuzii de date și de persoane: „Închinarea Moldovei la turci sub Bogdan, de care

1 Genealogia, p. 485 și urm. Cf. I.G. Vântu, Primele proiecte de organizare în Principatele române, *Analele*

Facultății de Drept din București, III (1941), p. 160 și urm.

2 Cf. Textele în D.A. Sturdza, D.C. Sturdza și Gh. Petrescu, *Acte și doc. relative la Renașterea României*.

I, p. 1 și urm.

3 *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, 1908, p. 26 și urm.

4 *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 69, n. 3.

5 C. Giurescu, op. cit., p. 32 - 33...”

6 Hurmuzaki, *Doc. Supl.* 1, 1, no McCCLXXXV, p. 973, și McCCLXXXVIII, p. 976.

— „„v. yLILI uu-uuubuic» i ca ireouie aeimiuv înlăturată între faptele istorice, își încheia C. Giurescu cercetarea sa. Formarea acestei tradițiuni 5 te de altfel explicabilă. Cărturarii din secolul al XVII-lea nu puteau

admite că Ștefan cel tare, care învinsese pe turci în atâtea rânduri, le-ar fi plătit tribut. Supunerea țării a trebuit să se facă numai după moartea lui și ei au pus-o în legătură cu tradițiunea populară despre direa bisericii din Bălinești cu banii pe care sultanul îi dăruise Tăutului. Astfel s-a format Dvestea închinării la turci sub Bogdan, introdusă în Cronica lui Ureche de Simion ascălul. Cantemir i-a adăugat în urmă unele elemente noi, plăsmuind, pentru motive în nu se pot încă lămuri, dar cari par a fi mai mult de natură politică decât științifică, Midițiunile închinării, consfințite printr-un hatișerif al sultanului. Pe temeiul spuselor lui, tot pentru motive politice, s-a reconstituit apoi în 1772 cuprinsul acestui hatișerif, iar în 139 «tractatul» dintre Bogdan și Soliman Magnificul” 1.

Că tradiția exista în veacul al XVII-lea, o atestă nu numai mențiunea ei în Cronica Ureche, revăzută de Simion Dascălul prin anii 1660 – 1670, dar și relațiunea unui călător: din, François Petis, Sieur de la Croix, secretar al ambasadorului francez la Constantinopol, care a străbătut Moldova la 1676; el atribuie supunerea Moldovei lui Ișcan Voievod, pe care îl confundă însă cu tatăl său, Ștefan cel Mare, după cum cotește că haraciul Munteniei a fost sporit prin înțelegerea încheiată în timpul lui Măreș Isarab. El știe de asemenea că în vechime, voievodul era desemnat dintre nobilii țării ar une election generale”, dar că în vremea lui, marele vizir ajunsese să „închirieze slui care oferea mai mult calitate de Beig, Voievod sau Principe” 2.

Închinarea era deci încă de atunci în legătură cu domnia urmașului lui Ștefan cel mare. În realitate, noi știm acum că întâia „supunere” – de fapt, obligațiunea de a plăti un *Mi* de răscumpărare – a fost hotărâtă încă de la 1455, sub Petru Aron, și că Ștefan cel mare a respectat-o, după cum rezultă din propria sa mărturisire într-un document din 1583. S-a descoperit de curând și textul turcesc al tratatului de pace – sulhnâme – încheiat Sultanul Mohamed al II-lea,

probabil la 1479, prin care se prevede sporirea haraciului la 3.000 la 6.000 de florini și al cărui stil oriental nu trebuie să înșele asupra întinderii le-a „legământului” 4. Cum și în acest document, și în acel adresat lui Petru Aron, se osește numele de *Bogdan* pentru Moldova, de la voievodul descălecător, și că în mularul diplomatic otoman, acesta este termenul folosit în mod obișnuit pentru lumirea țării și a domnului ei, mă întreb dacă, pe lângă rațiunile indicate de Giurescu, trebuie socotit și faptul însuși al confuziei pe care îl producea repetarea acestui nume: intru turci, el însemna Moldova și oricare din domnii ei⁵, pentru moldoveni el nu se putea

1 C. Giurescu, op. cit., p. 65.!

2 Cf. Fr. Babinger, O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset (1676).

J. *Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 3-a, XIX, 1937, p. 123 - 124. Textul a fost reprodus și de N. Iorga, *Acte și mente*, II, p. 736.

3 P.P. Panaitescu, Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist. s. 3-a, XV.

4 A. De cei, Tratatul de pace - sulhnâme - încheiat între Sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare la 1479, *ht. Română*, XV, 1945, p. 465 și urm.

5 Cf. Hurmuzaki, *Doc. Supl.* I, I, no XIII, p. 7, raportul din 10 august 1551, despre Ilie, fiul lui Rareș citul): „que le G.S. avait fait mettre prisonnier en la forteresse de destroyt de mer majour le *Bogdan*, qui fait Turc...”

Însă referi decât la un număr restrâns de principii, dintre care fiul lui Ștefan cel Mare era cel mai verosimil, prin timpul în care a domnit și împrejurările politice ale epocii lui. Amintirea evenimentelor cari au precedat-o, sau cari i-au urmat, se putea de asemenea confunda cu ea, mai ales dacă întâlnea vreo tradiție locală, de genul aceleia ce se lega de ctitoria logofătului Tăutu. În cazul moldovenilor, ar fi deci mai puțin vorba de o plăsmuire”, decât de o

confuzie de nume și date, asupra căreia e de prisos să mai insistăm.

Oricum le-am privi însă sub latura autenticității formale, înfățișarea însăși a acestor privilegii, concluziile trase și stăruința cu care au fost susținute aceste revendicări constituie capitalul politic cel mai însemnat al marii boierimi de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și lămuresc aspirațiunile ei de cârmuire exclusivă. Toată această acțiune, cu riscurile ce le implica, fusese doar opera ei: că au apărut și interese egoiste, de clasă, este de necontestat. Dar e o axiomă cunoscută în materie de economie politică și socială, că „nu e niciun exemplu ca o clasă oarecare, aflată în posesiunea puterii, să se fi folosit vreodată de această putere în interesul celorlalți clase ale societății” 1. Excepția la această regulă o vor constitui totuși, în veacul următor, elementele păturii privilegiate cari vor lupta, în spiritul vremii, pentru desființarea privilegiilor. Dar încă înainte de a ajunge la descrierea acestui fenomen de anomalie socială, care reprezintă în ordinea națională un titlu de glorie, *trebuie recunoscută însemnătatea acțiunii duse de căpeteniile Bisericii și nobilimii Principatelor, ce a reușit să dea o bază de drept internațional revendicărilor de autonomie, întemeiate pe precedente istorice, din care se va dezvolta întregul program de renaștere națională al epocii care a urmat*. Se poate spune că năzuința de revenire la domnia pământească, ieșită din alegerea Stării boierești, care va pune capăt regimului fanariot după 1821, se află în germene în memoriile prezentate în 1772, în care reprezentanții acestui regim și cu deosebire Nicolae Mavrocordat sunt învinovați – poate excesiv, deoarece știm că începuturile erau mai vechi – de a fi desființat oastea țării și de-a fi supus slujitorimea la bir, de-a fi lăsat pe turcii din sarhaturi să pătrundă pe teritoriul țării și de a fi sporit peste puterile ei plata haraciului și a tuturor

dărilor și zăhărelelor istovitoare către Poartă². Tot de atunci se manifestă și dorința de a relua toate cetățile ocupate de turci la miazănoapte de Dunăre, și însemnatele ținuturi, despărțite din trupul Munteniei și Moldovei, ca raiele. Năzuința de a elibera negoțul de lacomul monopol al capanului pentru aprovizionarea Constantinopolului, reprezintă desigur interesele boierimii de a obține pentru produsele moșiilor ei libertatea de export și de câștig; nu e mai puțin adevărat că pe această cale se va realiza unul din cele mai însemnate progrese în modernizarea economiei și vieții publice românești. Istoricii s-au arătat severi pentru pretenția familiilor „de starea întâi” de a rămâne singure la conducerea statului, și este evident că o jumătate de secol mai târziu, față de noile curente de idei și de transformarea ordinii sociale, o asemenea revendicare nu se mai putea susține. Nu trebuie totuși să pierdem din vedere, din considerațiuni de strictă obiectivitate, că și hulita „protipendadă” și-a avut momentul ei, în care i s-au împlinit rosturile în evoluția generală a împrejurărilor și a societății; acest

1 J. Stuart Mill, apud Gide, *Principes d'économie politique*, p. 39.

2 Cf. În special *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 500 și urm.

moment se poate statornici în epoca frământată a războaielor între turci și imperiile vecine n-a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, și în intervalele dintre aceste războaie și upații, în care acțiunea începută a continuat, în împrejurări ce nu erau lipsite nici de cutăți nici de primejdii. Căci nu trebuie să ne închipuim că Poarta a renunțat cu ușurință exploatarea nelimitată a „chelerului” ei de odinioară.

Ar fi însă disproporționat de întinderea acestei lucrări, să arătăm în toate amănuntele r, frământările ce deosebesc această perioadă. Turcii au primit condițiile

păcii de la iciuk Kainargi, cari dădeau dreptul Rusiei de a-și spune cuvântul, prin reprezentanții ei, chestiunile privind ocârmuirea Principatelor, ca o necesitate ce le era impusă de soarta oboiului, fără a avea însă intenția de a le îndeplini; pentru motive ce nu apar cu destulă sciziune, în primii ani Rusia nu a stăruit prea mult pentru aplicarea unora din clauze1; i poate în această rezervă, o consecință a încurajării ce o dăduse indirect manevrelor striace pentru anexarea Bucovinei la 1775, ce nu ținuseră seamă de litera nici de spiritul înului tratat. În orice caz, Poarta și-a restabilit autoritatea în Principate, cu metodele de îi boierii se temeau atât de mult, fără a întâmpina la început împotrivire: astfel muntenii; cați la Țarigrad să susție *alegerea* boierului de țară din Oltenia, Ștefan Pârșcoveanu inform vechilor privilegii, se găseau în fața faptului împlinit al *numirii* lui Alexandru iilanti. E drept că domnia acestuia, mai lungă și mai liniștită, a lăsat bune amintiri2, după în Grigore Ghica, reșezat în Moldova după stăruința diplomației rusești, capătă la 4 embrie 1774 un lung hațișerif „pentru pronomiile Moldovei”, în care e vorba mereu de niște a și odihna raielei” și de înfrânarea abuzurilor ce se făceau cu strângerea haraciului, r mai ales a proviziilor de tot felul pentru împărăție și capitala ei3. El era desigur o nsecință a demersurilor făcute în timpul tratativelor de pace. Dar Poarta nu uita că imnitorul fusese de partea dușmanilor ei, și pândea cel dintâi prilej de răzbunare: se știe ce cruzime și-a adus-o la îndeplinire, în octombrie 1777, fără a ridica din partea nănuiei vreo protestare. Urmașul voievodului ucis, Constantin Moruzi, sosea investit cusiunea de-a răpune fără cruțare orice încercări de tulburare sau răzvrătire: agitației ce nuia în rândurile boierimii mici, i-a pus capăt tăierea năprasnică a vornicului Manole gdan și a spătarului Ioan Cuza, despre care „stihurile” stângace, cari amintesc sfârșitul „cu urgie împărătească și de sabie domnească”, înseamnă

amănuntul caracteristic:

„*Norodul se întrista*

Dar de fel boierii mari [...] '4

Hatihumaiumul din 1780 arăta mulțumirea Porții, dar stăruia „să trimiți la păratească mea cetate multe zaherele și să dai I4 locul unde ești orânduit cele pe tot anul pădatorie” 5. Cu cât sporea din nou tensiunea între puteri, și se deschideau alte spective de război în Orientul Apropiat, în urma înțelegerii dintre Ecaterina și Iosif al

1 Cf. G. Brătianu, *Les observations de M. Peyssonnel en 1777 sur l'exécution du traité de Koutchouk nardji*, *Rev. hist. du Sud-Kst europeen*, VI, 1929, p. 339 și urm.

2 Cf. Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful Terii Rumânești*. ed. Nicolaescu Plopșor, R. Vâlcea, 1934, p. 17 și urm.

3 Cf. Petrescu, D.A. și D.C. Sturdza, *Acte și doc. relative la Renașterea României*, 1, p. 139 și urm.

4 Lef.2, Ili, p.289.

5 *Acte și Doc.*, I, p. 162.

II-lea, cu atâta presiunea Porții în ținuturile de margine, care erau Principatele, se făcea iarăși mai grea. După Ipsilanti în Muntenia și Moruzi în Moldova, cărora li se lăsase un răgaz mai lung de stăpânire și puțința de a reorganiza în oarecare măsură țările lor istovite de război, au urmat din nou Domni numiți și maziliți la intervale scurte – unul din ei, al doilea Alexandru Mavrocordat, și-a câștigat porecla de *Firaris* prin fuga sa în Rusia, iar refuzul de a-l extrăda va constitui unul din motivele conflictului ce se apropia¹. În vederea acestor împrejurări, s-a făcut în Țara Românească numirea neobișnuită a lui Nicolae Mavrogheni, omul de încredere al lui Capudan Pașa, comandantul flotei turcești. Acest grec din insule, de o sălbatică energie și înzestrat cu reale capacități militare, a introdus în principatul cârmuit de el un regim de adevărată teroare polițistă, pentru a asigura mai bine

acoperirea granițelor otomane. „Milostiv și bun asupra raelilor, notează în *Cronograful* său Dionisie Eclesiarhul², asupra boierilor era cumplit”. După începutul războiului celui nou cu Rusia și Austria, la 1787, el nu ia numai măsuri ca să-și constituie o armată, cu care va lupta alături de turci, dar surghiunește pe cei mai mulți din marii boieri din București și Craiova în cetățile turcești de dincolo de Dunăre, spre a-i opri de la orice „corespondențe” cu austriecii sau cu rușii. Năzuințele către un regim reprezentativ de Stări boierești sunt din nou înăbușite, cu mai mare asprime încă decât în trecut.

În Moldova totuși, unele particularități se păstrează și acum, ceea ce arată stăruința acestor trăsături fundamentale în viața ei constituțională. Cu toate că în vremea Domnilor fanarioți se lucrează cu divanul restrâns, și mai mult pe cale de anaforale și hrisoave, rămân totuși unele probleme cari au nevoie de asentimentul unor foruri mai numeroase. „Voința Domnului întrupată în cutare hrisov, observă în această privință Gheorghe Ghibănescu, era lege numai pentru el; urmașul dacă voia o primea, dacă nu, nu”. Pentru ca anumite hrisoave să fie legi, trebuia să fie *sobornicești* adică cu „deplin sfat de obște: vlădici, boieri și boiernași. Așa a făcut C. Mavrocordat la 1749 cu vecinătul; așa s-a hotărât să facă Al. I. Mavrocordat Vodă în 1785 cu *daniile și împărțirile de robi țigani și căsătoriile între moldoveni și țigani*, adică între robi și oameni liberi.

În acest scop, scrie hrisovul, „poruncit-am prin domnească țidulă, de s-au adunat în Sf. Mitropolie prea sfințitul Mitropolit al țării, chir Gavril, cu alți arhieriei, arhimandriți și egumeni, cum și toți de obște D-lor Veliți boieri *pământenf*.

Acest obștesc sfat s-a adunat la Mitropolie, au discutat chestiile puse înainte și prin anaforale au referit Domnului. Prima anafora din 14 august 1785 despre

daniide moșii, de vii, de locuri, de țigani și alte averi; a doua anafora din 28 decembrie 1785 în cuprinderea arătată mai sus (era vorba de cumpărări de pământuri răzășești, înfățișate ca danii, ceea ce dădea loc la mari abuzuri, pe care hotărârea sfatului le oprește) 3. Se poate deci constata că în Moldova, adunări restrânse de Stări bisericești și boierești, au continuat să se adune, până și în epoca clasică de precumpănire a divanului și a protipendadei. Este încă un exemplu al dezvoltării pe care îl luase instituția și a tenacității cu care se menținea, în cele

1 Cf. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II, 1775 - 1792, Melanges de l'École Roumaine en France*, 1929, p. 189 și urm.

2 Op. cit., p. 18 și urm.

3 *Surete și Izvoade*, V, Prefață, p. VIII, în *Uricariul*, II2, p. 74 și urm.

I., r „v, wm. v „iuin, avuiso uiki sian se spini, care se îanifesta mai cu hotărâre în rândurile boierimii acestei țări, unde încă de atunci începuseră pătrunde ideile și scrierile francmasoneriei europene, în plină expansiune¹, și se făcea la 782 un legământ solemn între boierii moldoveni ca „să fim cu toți într-o unire și dragoste sntru folosul patriei noastre [...] iar care dintre noi va umbla numai după al său interes, i aibă asupra lui blestemul lui Dumnezeu”. Era doar vorba să se păzească „pronomiileatului boieresc” 2.

Spiritele erau frământate, atât de acțiunea dusă în preajma păcii de la Kuciuk ainargi, care deșteptase conștiința unor vechi privilegii, întemeiate pe faimoasele ractaturi” - cât și de tratativele dintre puteri, în care Principatele aveau acum un loc semnat într-o nouă orânduire a chestiunii Orientului. Încă de la 1773, o propunere ivind ambele țări, înaintată la București generalului Obreskov, încerca să stabilească o gătură cu

împărțirea Poloniei, care tocmai atunci se efectuase în prima ei fază. „Oare ira Românească și Moldova și orice alta, se întrebau autorii, adăugându-se pe lângă: lua cu privilegii și scutiri, așa precum sunt astăzi ale Curlandei, nu ar fi o precumpănire destulătoare a celor ce s-au rupt și se vor mai rupe din Lehia?” 3. Același sistem de hilibru prin compensație caracteriza numeroasele proiecte, cari circulau atunci în iresponsența diplomatică a cancelariilor; cel mai important unea principatele într-un gât „dacic”, ce ar fi revenit unui principe independent⁴. Într-o astfel de formațiune litică, desigur că ar fi fost loc pentru dezvoltarea unui regim de Stări nobiliare, conform zuințelor boierimii, după modelul acelor ce se găseau în ființă la aceeași dată, în țările iropei Centrale. Aspirațiunile din vremea păcii de la Kuciuk Kainargi nu încetau deci aibă un temei real, iar jugul turcesc al haraciului și al capanului părea cu atât mai suferit. Hatișeriful de la 1783, întărind din nou privilegiile, apăruse mai mult ca un act mal.

Toate aceste împrejurări lămuresc pentru ce noul război între Poartă și imperiile ale Rusiei și Austriei, a determinat o altă serie de manifestări, cari continuă și: cizează acela de la 1772 - 1774. Ele nu s-au produs însă cu aceeași amploare și eu îl ași caracter de acțiune comună, ca atunci, în primul rând din cauza înaintării mult îi încete a armatelor austro-ruse - mai cu deosebire a celor austriece - și a greutății a stabili zonele de ocupație ale fiecărei armate. În Moldova, care a fost în mod firesc pată mai devreme, au fost de rândul acesta două administrații: un divan la Iași, cu isului Lascarov, ce cuprindea boieri mai însemnați și „reprezentativi” ai țării, iar unui la Roman, sub oblăduirea austriacă a administratorului Emgeleith, despre care; umente contemporane afirmă că era alcătuit de „persoane cu totul neștiute, [...] fără i, necum cu vreo știință de filosofie și pravili giudecătorești”, cari în

împrejurări

1 Cf. N. Iorga, Francmasoni și Conspiratori în Moldova, *Anal. Acad. Rom.*, Mem., Sect. Ist., s. 3-a, 1928.

01 și urm.

2 Textul în *Uricariul*, VI, p. 460 - 462 și A. Urechea, *Ist. Românilor*, II, p. 328. Cf. I.G. Vântu, op. cit.

50 și I. Filitti, Originile Democrației române, *Viața Românească* XIV (1922), p. 176.

3 *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 513.

4 C.I. Andreescu, Die Plane zur Teilung der rumänischen Forstentümer in der zweiten Hälfte des achtzehnten der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts, *Rev. hist. du Sud-Esteuwpien*, XIX (1942), p. 46.

normale nu s-ar fi putut „învrednici ca să fie orânduiți de către Stăpânire să judece vreodată măcar doi țărani” 1.

În Muntenia, „dictatura feroce” a lui Mavrogheni se menținuse câțva timp, având chiar însărcinarea, după prinderea mai mult de bunăvoie a lui Alexandru Ipsilanti, domnul Moldovei, lângă Iași, de către austrieci, să ia sub a sa „chivernisire” și principatul vecin, pe care avea ambiția să-l recâștige stăpânirii turcești. Trupele înarmate și echipate de el se arătau foarte războinice, împingând peste hotar „catanele” împărătești, cari încercau pătrunderi peste munți, fără multă convingere; în general, toată campania austriacă ar fi avut un jalnic deznodământ, după înfrângerile suferite chiar de împăratul Iosif în Banat, dacă nu ar fi intervenit energia lui Suvorov, care și-a câștigat pe malul Râmnicului cea dintâi victorie, în septembrie 1789. Dar numai două luni mai târziu își făcea intrarea în București „Măria Sa Prea-înnaltul Prințip de Sacsonia-Coburgu, marele comandir al tuturor oștirilor și oblăduitorul țării”, ca președinte al unui Divan alcătuit din fruntașii cei mai de seamă ai clerului și nobilimii muntene,

având de vicepreședinte pe generalul Enzenberg, fostul guvernator al Bucovinei². Această formulă mixtă, unind autoritățile armatei de ocupație cu dregătorii localnici, rămâne acum aceea a tuturor regimurilor din timp de război în cele două țări românești, până, și inclusiv, acel al Regulamentului Organic. După precedentul creat de ruși în Moldova, la 1769, cari ceruseră tuturor jurământul de credință și de supușenie „Imperatriței” ³, s-a depus și aci sub austrieci, în

1790, un jurământ, a cărui formulă, îndreptată, zice-se, de Ion Cantacuzino Măgureanul, consideră pe noul împărat Leopold al II-lea drept „al nostru prea-strălucit protector” și îi făgăduiește supunere „*unind folosul pământului nostru cu enteresul stăpânirii sale, pentru binele de obște [...] păzindu-ni-seprivileghiurile [...]*” ⁴. Se poate astfel constata că în două decenii, boierimea munteană câștigase în experiență și îndemănare politică. Faptul acesta apare și mai limpede dintr-o interesantă relațiune a istoricului și orientalistului

Hammer, aflat atunci în serviciul austriac, care arată că îndată după sfârșitul războiului

— Când se știa deci că, în ce privește Principatele, se revenea *lastatu quo* - la 10 mai

1791, membrii Divanului Țării Românești adresau curților imperiale din Viena și

Petersburg un memoriu, în care se reluau învinovățirile aduse, cu douăzeci de ani înainte, domniilor fanariote de a fi risipit oastea țării și de a fi transformat un stat vasal într-o provincie turcească, deschisă tuturor poftelor și tuturor exacțiunilor. Se socotea că o înapoiere sub un asemenea regim ar fi o mai mare nenorocire decât ca ea (țara) să fie pe loc înghițită de pământ, „ca Lisabona și Lima” ⁵ și se formulau în șase „ponturi” condițiile, a căror respectare ar constitui o garanție de liniște și bună dezvoltare. Ele pot fi reproduse.

1 N. Iorga, Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789 - 1791, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XXXIII, p. 227.

2 *Ibid.*, p. 221. Alt divan la Craiova.

3 *Arhiva Românească*, I2, p. 131.

4 Iorga, op. cit., p. 222 (facsimile, pl. VII). Dl. AI. Lăpedatu, Pretinsa mistificare a unui jurământ istoric în Țara Românească la 1790, *Convorbiri Literare*, XLIV (1910), p. 401 și urm. socotește neîntemeiată afirmația reprodusă de Bălcescu, din memoriile, azi dispărute, ale lui Cantacuzino.

5 Aluzie la cutremurele ce avuseră loc în Portugalia și America de Sud.

„” - „v” - uuvucusc, a unor năzuințe ce au ajuns la realizare de abia după trecerea unei jumătăți de secol:

„1), ca Dunărea să rămână graniță și prin urmare cetățile înălțate pe locul uzurpat al Țării Românești, Brăila, Giurgiul și Turnul să fie dăruite, iar pământul dat înapoi proprietarilor săi drept; altfel, turcii ar continua să exercite o putere nețărmată; 2), ca alegerea Domnului să fie *statornică definitiv, anume așa ca un număr restrâns de alegători, luați din cele trei stări (cine germane Zahl von Wahiherren aus den drei Ständen)*

să aleagă după lege pe Domn; căci acest drept, cu toate că a fost călcat adesea, dar a fost îndeplinit din vreme în vreme, până și în împrejurările din urmă (se dădeau exemple de la Constantin Brâncoveanu până la Constantin Mavrocordat și Alexandru Ghica); 3), ca ributul, care e fixat la trei sute și câteva mii de lei, să fie dus la fiecare doi ani la Constantinopol prin doi deputați, în sensul tratatului de la Kainargi, dar aici, la

Constantinopol, să fie plătit prin miniștrii celor două Curți împărătești, fiindcă altfel

} oarta ar suge de la țară o sumă cu mult mai mare, prin cererea repetată și înainte de vreme de bani pentru

întreținerea cetăților, prin darea de zaharea, de lemne de cherestea și așa mai departe, fără a mai socoti și cheltuielile de la darea tributului; 4), ca exportul e vite să fie cu totul liber, adică supușii turcești să n-aibă dreptul de a pofti vitele în alte condiții, decât acelea pe care le-ar avea, dacă ar face cumpărături în Austria sau în Rusia, aci altfel Poarta ar aduce repede toate ca odinioară; 5), niciuna din cele trei curți npărătești să nu aibă dreptul de a ținea trupe în țară: în timp de pace să-și aibă ea oastea proprie, iar în timp de război să fie declarată neutră; 6), țara să fie pusă sub ocrotirea îosebită a Curților cesaro-regală și rusească și Poarta să nu ceară nimic alta decât ibutul” 1.

Comentând aceste cereri, formulate atât de precis, Nicolae Iorga adăuga următoarele

— servații: „Ce lipsia, din dorințele de mai târziu ale poporului românesc, în această cerere zută în timpuri atât de nenorocite, atât de acoperite de umilință și pe nedrept înjosite în ea amintire a noastră a tuturor a care e istoria națională? în arzul din 1791, pe care boierii internii se pricepură și îndrăzniră a-l face, fără niciun îndemn sau sfat străin, se cuprinde proprierea turcilor din raiele, ceea ce s-a îndeplinit abia în 1829, prin tratatul din

Irianopol, întemeierea din nou a forței militare, ceea ce s-a făcut abia supt regimul gulamentului Organic; neutralitatea, pe care au reclamat-o și în puțința căreia au crezut nenii noștri de la 1848; alegerea Domnului de țară, de toată țara, prematură aspirație îrală; libertatea de comerț, care trebuia să ne dea bogăția și pe care principatele au mai

ptat-o în zadar douăzeci de ani; legătura cu turcii numai prin tribut, pe care o doria o

«agă partidă în epoca regenerării; protecția rușo-austriacă, în care se încheagă aceeași dința spre o libertate politică *asigurată* care se întrupa apoi în formula

«protecției opene». Și chiar acea idee, așa de practică de a plăti tributul prin oameni de la care

Îi nu puteau cere o para mai mult [...]” 2.

Revenind mai târziu asupra acestui document, Iorga vedea în alegătorii „celor trei i „menționați în memoriu, o amintire a evenimentelor petrecute la Versailles în 1789

1 N. Iorga, Via (a unui mitropolit de altă dată: Riaret al II-lea, *Convorbiri* *LHenwe*. XXXV (1901), p. 1126 și urni.

2 *Ibid*.

— „o Adunare Națională cuprinzând cele trei Stări, ca și Stările din Franța” 1, prin urmare o formulare categorică a dreptului orășenilor de a lua parte la alegerea domnească. Și într-adevăr Regulamentul Organic, patruzeci de ani mai târziu, va introduce în obșteasca Adunare pentru alegerea Domnitorilor și un număr de deputați ai „isnafurilor” sau corporațiilor orășenești2.

Delegați ai „isnafurilor” din Constantinopol luau parte la alegerea Patriarhului. Dar recitind cererile deputaților de la 1770, ne putem întreba dacă la 1791 se poate susține o interpretare atât de „înaintată” a arzului boierilor munteni, și dacă în loc de „Stări”, în înțelesul său general, de categorii sociale deosebite, nu trebuie să înțelegem aci „trepte” - și ele în număr de trei - ale aceleiași Stări boierești, cuprinzând adică, pe lângă protipendadă, și delegați ai boierilor „de al doilea și al treilea” 3, așa cum vor cere mai târziu „cărvunarii” din Moldova. Era și aceasta de altfel un pas însemnat spre o consultare mai largă a țării, care și-ar păstra însă în acest text înțelesul consacrat, de „țară legală” a privilegiaților.

Năzuințele de reformă și ameliorare a instituțiilor existente se pot urmări și din cuprinsul altui arz al aceleiași boierimi din februarie 1793, îndreptat de astă dată către Poartă, care începe prin formula ce pare într-adevăr a cuprinde un cerc mai larg de reprezentare: „Noi, cei mai mici robi ai puternicii împărății, Mitropolitul și

episcopii și arhimandriții și egumenii tuturor mănăstirilor, boierii mari și cei mici, căpitanii și pârcălabii țării, și tot celălalt popor, cari locuim cu toții în Țara Românească [...]” 4. Scopul cererii era de a obține stăpânirea pe viață a lui Alexandru Moruzi, care trecea atunci de la domnia Moldovei la aceea a Țării Românești, și venea precedat de o reputație, de altfel îndreptățită după mărturiile contemporane, de bun administrator și cârmuitor priceput. „Acest Domn, scrie despre el Dionisie Eclesiarhul, ecou al opiniei publice din vremea sa, se vedea iscusit la trebile țării, adică a Domniei socotință, că era strecurând tântăriul și înghițind cămila”, deși „cam strâjnic și aspru cu boierii” 5. De altă parte, cum constată Nicolae Iorga, „nicio grupă de boieri nu putea nădăjdui o mai largă parte de putere și favoare cu stăpânirea pe viață a lui Alexandru Moruzi. Arzul, frumosul arz din 1793, e deci un act cu totul dezinteresat, un strigăt de desperare ieșit din inima țării chinuite [...]. Și în adevăr că, fiind ascultată această cerere, principatul ar fi căpătat o altă înfățișare. Văzând liber înaintea lui, fără apropiata perdeă neagră a maziliei care-i fermeca privirile, Domnul ar fi avut curajul să se gândească mai larg și mai serios la marile reforme de cari avea nevoie principatul. El și-ar fi pus o țintă, ar fi socotit drumul ce-l desparte de dânsa, ar fi luat măsuri cumpănite pentru a o atinge, fără pripă și cu o siguranță liniștită. Cel mai rău fanariot ar fi fost mai bun, domnind pe viață, decât cea mai aleasă fire omenească, strivită între câteva luni de febrilă strângere de bani și îndeplinire, fără orizont, a nevoilor zilei” 6.

1 *Hiat. des Roumains*, VIII, p. 84.

21. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, p. 102.

3 Cf. *Arhiva Românească*, I2, p. 202 și urm.

4 N. Iorga, *Viața unui mitropolit de altă dată*, *Convorbiri Literare*, XXXV, p. 1117.

5 Op. cit., p. 66.

6 Iorga, op. cit., p. 1121.

n-tsiu iia-umic cwiisniuc nu apun real și iieiagauuji ai regimului nostru se stan, în forma sa cea mai puțin populară, la pregătirea viitorului. Statul român modern va din realizarea treptată a tuturor acestor dorințe, pe care boierii Divanului Țării lânești au meritul de-a le fi formulat printre cei dintâi, și desigur nu fără riscuri. Căci i la arzul din 1793, vizirul răspundea printr-o asigurare de bunăvoință, lipsită de orice iziune, Hammer, transcriind zece ani mai târziu, la 1803, memoriul din 1791, amintea spondentului său că trebuia să-i rezume cuprinsul ca istoric, „fără a pune tânguirea în t boierilor, prin care e de temut că s-ar putea compromite cineva” 1. Teama de unarea turcească apăsa încă asupra tuturor, cu toate asigurările din hatișerifuri, privind vileghiurile” și „pronomiile” principatelor.

De fapt, se deschidea în curând o nouă criză lăuntrică foarte gravă în Imperiul nan, ale cărei efecte erau să atingă și țărilor de la marginea sa. Un proces de ompunere al autorității centrale făcea să răsară, ca odinioară în împărăția bizantină în Califatul arab, autonomiile periferice ale pașalelor, puternici stăpânitori de incii, cari nu mai ascultau de poruncile Porții, își strângeau singuri birurile și duceau na lor politică. Astfel „chelerul” împărăției pe care îl alcătuiau țărilor noastre, se afla nințat, în ultimii ani ai veacului al XVIII-lea, de tulburările „aianilor” din cetățile irene, dar mai ales de răscoala declarată și fățișă a temutului pașă de la Vidin, rantoglu. Cârjaliii acestuia treceau mereu Dunărea în Țara Românească, după pradă itoarcere de bani, și alimente. Spre a face față acestor împrejurări, regimul s-a înăspřit îou, Domniile fiind tot atât de vremelnice și de nesigure ca și în trecut, și sarcinile Je sporind pe măsura greutăților. Cu deosebire stăpânirea lui Constantin Hangerliu riley unei

nouă stoarceri cumplite a țării, Domnitorul încercând reintroducerea sului văcărit, pe care mitropolitul, arhieriei și cei mai de seamă boieri refuzau să-l ea scă, fiind oprit cu mare blestem a mai multor Patriarhi. Dar Patriarhul, ce se afla: *i* în scaun, nu a voit sau nu a putut să se împotrivescă mai departe la cerereanului, care era susținută de demnitarii Porții, și atunci și unii din boieri par a fi încetat tenta². Aceste dări grele și ridicarea unor trupe împotriva „Pazvanților” ³ constituiau i sarcini istovitoare și încălcau fără nicio reținere privilegiile garantate de Poartă, imporanii descriu situația în culori foarte întunecate. Pentru a măsura gradul de lere la care a ajuns atunci Starea boierească a Munteniei, trebuie recitite paginile de dă și ironică sinceritate, în care cronicarul descrie „Zaefetul” organizat la București u primirea lui Capudan Pașa, căruia, pentru plăcerile lui și ale însoțitorilor săi, i se

„Muieri podărese e...” împodobite și fercchezuite, cari stau la masă cu boierii, fiindu-i ntate drept soțiile lor legitime: „iată aceasta e* Brâncoveanca, aceasta e Corneasca, ita e cutare și aceasta e cutare Filipeasca”, pentru ca la urmă, Capudan Pașa să spună odă „să-i oprească pe una mai aleasă”, făcând aluzie la ușurința bucureștencelor pentru reunări” ⁴; iar Ecclesiarhul povestitor se face că admiră ingeniozitatea comediei, prin

N. Iorga, op. e/f., p. 1131.

Dionisie Ecclesiarhul, *Cronograful*?⁹⁰ - 91.

Cf. Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* XIX, 2, p. 3, raportul lui Merkelius din 28 ianuarie 1798.

Dionisie Ecclesiarhul, op. cit., p. 96 - 97. P. dată v. *Însemnările Andmneștilor*, ed. I. Corfus, p. 41.

care turcul a fost înșelat și cinstea boieroaicelor păzi ta. iar ca să inenele povestire triste împrejurări, urmează scena, de un neîntrecut dramatism, a sfârșitului lui Hangerliu, în condiții asemănătoare uciderii lui Grigore

Ghica, la beilicul din Iași. Când oamenii curții, atrași de zgomotul luptei între nefericitul Domnitor și „harapul” care îl sugruma, dau să năvălească în odaia unde se săvârșea omorul, un cuvânt al capugiului împărătesc îi face să încremenească pe loc: „*dur bre, ferman!*... Și au stătut toți, n-au îndrăznit să facă nimic, dacă au auzit ferman”. Suntem departe, în februarie 1799, de dorințele arzului boierilor de la 1793! Judecata străinilor, cari s-au înmulțit de la înființarea consulatelor în țările noastre, este severă pentru oameni și împrejurări. Raportul viceconsulului francez Parrant, de la Iași, la 11 iunie 1798, descrie astfel guvernarea țării în care se găsește acreditat, punând într-o lumină reală și cauzele acestei grele situații:

„Aucun autre pays du monde n-a un gouvernement plus onereux, plus funeste, et dans sa nature et dans ses conséquences [...] Cette province aussi a son maître, mais un maître étranger qui la pille, qui est obligé de la pilier avec un excès d’empressement incroyable. Les Ministres qui le secondent savent encore même l’imiter [...] C’est à Constantinople que, tous les ans, tous les jours; à chaque heure se vont perdre par mille canaux divers les richesses de la Mokiavie”. Iar în ce privește relațiile între Domnie și Stări, în această nouă conjunctură a supremației turcești, descrierea e tot atât de osânditoare:

„Le Prince est à la fois esclave et despote. Il a à Constantinople autant de maîtres qu’il a de Jassy de sujets. A Constantinople, il baise humblement la robe du dernier musulman; à Jassy, il fait respectueusement baiser la main au premier des boyards [...] Ces Princes, en un mot, presque absolus dans le mal, sont entièrement enchaînés dans le bien qu’ils pourraient, par hasard, avoir envie de faire” 2.

Desigur acest tablou reproduce imaginea clasică ce mulți și-o fac încă despre întregul secol al tuturor domniilor fanariote; e deci numai drept să reproducem

alături de el, rândurile, cu 120 de ani mai vechi, pe care le aflăm despre domnii Țării Românești și ai Moldovei, în scrisoarea din 1 martie 1676 a ambasadorului de Nointel, de la Constantinopol, către episcopul Forbin-Janson, ambasadorul francez de la Varșovia:

Ils sont des esclaves et non pas des souverains. Ce sont des Grecs esteves par argent qui au bout d'une année ou peu plus tombent du trône dans une prison ou ils rendent gorge et au-delà de ce qu'ils ont voie. L'instabilité ne leur donne quasi point le temps d'une négociation, et l'esclavage ne leur permet pas qu'ils la conduisent autrement qu'au profit du maître, au préjudice du leur propre". 3 Aceste împrejurări nu erau deci specifice domniilor lui Hangerliu sau a lui Alexandru Callimachi, contemporanul său de la Iași, ci caracterizau încă din veacul al XVII-lea stăpânirea unui Duca sau a unui Antonie Vodă Ruset. Dar același raport al lui Parrant face totuși o deosebire între Starea boierească a Moldovei și cea a Țării Românești:

1/bid., p. 104.

2 Hurmuzaki, *Doc. Supl.* I, II, no CCLXIII, p. 181 - 82. Cf. și *Supl.* I, III, p. 518 și urm.

3 Hurmuzaki, *Doc. Supl.* 1, 1, no CCCXC.p. 258. *

luavic cu en vaiacnie. uans cette; miere province, tous les Boyards, accoutumes à trouver leur existence dans les différentes charges que leur distribuait la Cour, négligent leurs terres, leurs villages, et s'égarent misérablement en couitisans. A Iassy, ces Boyards sont presque tous riches et, au lieu de rechercher les faveurs du Prince, les dédaignent en quelque sorte. Ils vont passer le printemps de l'année à la campagne qu'ils fertilisent et qui, avec quelques soins, leur rapportent de gros revenus". E oarece contrazicere între această constatare, care scoate în evidență o relativă neatârnnare a boierimii moldovene (care nu și-a pierdut baza teritorială); stăpânirea exclusivă a

slujbelor de curte și de Divan – și descrierea Domnitorului nanot, rob la Țarigrad și despot absolut în principatul său. E de văzut până la ce punct, castă din urmă definiție, care se potrivește într-adevăr mai deplin Țării Românești la ea dată, nu este și un efect al frazeologiei inerente stilului vremii, în scrisul consulilor ipublicii.

În Muntenia însă, atacurile neîncetate ale „Pazvanților” de peste Dunăre luaseră aporții, cari nu se mai puteau stăpâni cu mijloacele locale. La 1799, a doua domnie a Alexandru Moruzi încerca să înfrunte primejdia, recrutând ostași cari, alături de turcii paratului, să respingă cetele de năvălitori. „Făcea, scrie în cronica sa anonimul care nnează „Zilot Românul”, și de prin județe ostăși, puindu-le nume panduri, și trimitea pe îi la Craiova, pe alții la ordii; în București iarăși aduna câți mișei, câți blestemați, și-i ia în rândul ostașilor. Săracă țară, ticăloasă țară, de cine ai ajuns să fii străjuită și ezită!” Pentru împrejurările de atunci, aceste sentimente ale „zelosului” nostru autor îtru serviciul militar al pământenilor, ilustrează o întreagă mentalitate. „Nu zic, adaugă le altfel, că rumânii nu sunt destoinici de arme, fiindcă de voi zice așa mă vădesc de ticinos istoriile cele vechi”, dar fiindcă „de mulți ani intrând supt jugul birului și al tinerii [...] cursul anilor și împilarea ce au avut în toată vremea [...] i-au îmbrăcat cu ima și cu frica” 2. Era poate și teama nemărturisită, față de înarmarea unor elemente te în afară de ordinea privilegiată, cari ar putea într-o zi dezvolta alte năzuințe; din acest ict de vedere, pandurii lui Moruzi vor avea urmași în deceniile următoare.

Se vorbea din nou de o intervenție a Rusiei, ceea ce ar fi atras asupra Principatelor utățile altei ocupații, a altor operațiuni războinice pentru stârpirea Pazvangiilor. xandru Moruzi își dovedi încă odată iscusința. „Fiind maestru, scrie Dionisie esiarhul, a făcut altă meșteșugire și puind de a făcut harzoval, adică jalbă către lăratul despre partea

țării, cu mare plângere și tânguire, și a *iscălit pe toți boierii ferii, i și mici, pe toți bteslașii și cumpănașii*, geluind și ticăloșindu-se că a sărăcit și li s-a) adit tot ce au avut”, rugând „să ierte pe Pasvandoglu, să nu mai vie și ostile muscalilor, în mai au nici oștilor împărătești să le dea zăhărele” 3. Era o manevră diplomatică care, le o parte arăta lealitate față de Poartă, nu-l punea rău nici cu puternicul răzvrătit de ia m și căuta să ferească țara de alte nenorociri. Dar e interesantă mai ales manifestarea în acest document, în care apar, pe lângă reprezentanții nobilimii, și orașenii din

Hurmuzaki „Doc. Supă I, II, p. 188.

2 *Ultima cronică română din epoca Fanarioților*, ed. B.P. Hașdeu, p. 30 – 31.

3 Op. cit., p. 112.

orporațiile de meseriași și negusiiu. olitice; poate acum, la 1800, să fie într-adevăr și o pătrundere a ideilor ce frământau Apusul, de a căror influență vom avea de ținut seamă în curând. Văzând însă că Poarta era prea slabă ca să isprăvească, prin singurele ei mijloace, războiul cu Pazvantoglu, și că sarcinile financiare ajungeau iarăși covârșitoare, cea mai mare măiestrie a Domnitorului a fost cererea sa de a fi mazilit, dându-i astfel posibilitatea să se retragă la vreme dintr-o situație, căreia nu-i mai putea face față. Moștenirea o primi Mihai Șuțu, care își dădu repede socoteală de ipotecile ce o apăsau¹. Nu-i mai rămânea într-adevăr decât „să dea bir cu fugiții”, ceea ce s-a întâmplat la 1802, când amenințarea înaintării unor cete prădalnice spre București, după ce pustiiseră Craiova și Oltenia, determină pribegirea Domnitorului, a vlădicilor și a celor mai mulți boieri în Ardealul vecin, de unde cererile lor de ajutor pornesc către împărații Rusiei și Austriei². Tot atunci a fost îndreptată alta către Primul Consul Bonaparte, al cărui renume ajunsese mai de mult până la țărmurile Dunării. Demersul către împăratul Rusiei

cuprindea cererea pentru numirea lui Constantin Ipsilanti, ca Domnitor al Țării Românești³.

Față de împrejurări atât de tulburi, nu ajungeau numai somațiunile lui Hasan Pașa care ocupase Bucureștii, către pibegi, de-a se întoarce la vetrele lor⁴. O acțiune a Austriei și a Rusiei se dezvoltă la Constantinopol, țarul Pavel I folosind, în această împrejurare, noua sa situație de prieten și protector al Imperiului Otoman. Astfel se lămurește cum domniile lui Constantin Ipsilanti la București și a lui Alexandru Moruzi la Iași, sunt însoțite de firmele din octombrie 1802, cari reprezintă, după definiția lui Iorga „o adevărată constituție a țărilor românești, potrivit cu dorințele arătate de țara însăși” ⁵.

Acest lung document, care reproduce și firmele anterioare din 1774, 1783 și 1791, confirmă într-adevăr multe din dorințele formulate și repetate cu stăruință de un sfert de veac, de reprezentanții Stărilor din principate⁶. Din înșirarea lor destul de confuză, fără ordine sistematică, se pot reține următoarele dispozițiuni, pentru latura ce ne interesează aci mai cu deosebire: Nu se va cere mai mult decât haraciul, și birurile statornicite prin obicei, iar dregătorii turci nu vor mai avea voie să umble după ele în țară. Domniile urmau a împlini șapte ani, iar Domnii nu puteau fi schimbați înainte de termen, decât pentru vină dovedită, și de acord cu reprezentantul Rusiei la Constantinopol. În ce privește dările, ele nu se puteau așeza decât cu sfatul și consimțământul boierilor în fiecare an, însemnată concesiune făcută uneia din principalele revendicări ale Stării. În privința slujbelor însă, se arată anume „că boierii Țării Românești și a Moldovei, fiind că se cuvine a se da la acei cari dintre greci și pământeni vor fi mai aleși și cu îndestulare de buna chibzuirea lor

1 Zilot Românul, ed. citată, p. 45 și urm.

2 Cererea către împăratul Austriei, semnată „les representants de la nation Vallaque” din 23 iunie 1802, în

Hurmuzaki, Doc. XIX, 2, no CCVI și CCVII, p. 127 - 28. Acea către împăratul Rusiei menționată în nota trimisului rus din septembrie 1802, în Iorga, *Acte și Fragmente*, II, p. 371 - 72.

3 Și nu „neliniștea” cum arată Dl. I.G. Vântu, op. cit., p. 167.

4 Hurmuzaki, *Doc. XIX*, 2, p. 106.

5 *Hist. des Roumains*, VIII, p. 162.

6 V. textele în Gh. Petrescu, D.A. și D.C. Sturdza, *Acte și doc. relative la ist. Renașterii României*, I, p. 252 și urm. *, ia» a muu lui ia acei au pa vreme Domnii Țării Românești și ai Moldovei, spre a metahirisi în slujba lor după trebuință pre cei rednici și credincioși, atât din greci cât și pământeni protimisind pe cei mai iscusiți din imântenii boieri la boierile acele cari sunt chiriași cuviincioase pământenilor”. Boierii rândul lor trebuiau să cruțe pe locuitorii săraci; moștenirea călugărilor cari nu stăteau mănăstiri nu revenea nici mitropolitului, nici mănăstirilor, ci urma să se dea unei Case a ilelor, în folosul săracilor și orfanilor. Privilegiile negustorilor erau asigurate la rândul r, prin oprirea pentru alții de a face negoț în țară, fără firman¹. Se ținea astfel seamă în fiecare măsură, de dorințele fiecăreia din Stări, asigurându-se în același timp o mai mare ibilitate domniei, deși nu atât cât se dorise. Acest regim însemna desigur un progres upra situației de fapt din ultimele două decenii și ar fi putut poate mulțumi revendicările terioare, formulate de către deputații boierimii celor două țări. Dar el se afla depășit densformarea ce se petrecuse în spirite și care aşază de acum înainte pe primul plan un u factor: acel al ideologiei răspândite de Revoluția franceză, în cursul unui deceniu, și răsunetului ei în întreg Răsăritul și Sud-Estul Europei. La 19 noiembrie 1802, agentul îtriac de la Iași, Timoni, arăta existența mai multor partide printre boierii localnici: nii sunt aduși către ruși, alții către turci, și cei de al treilea

pentru o nouă ordine de ruri, fără a-i socoti mai dinainte păgubitoare urmări” 2. În această năzuință spre o >un ordine” care arată influența ideilor din Apus, se poate întrezări începutul marii îsformări, care va pune capăt și în țările românești regimului de Stări privilegiate.

3. PRIMELE ATINGERI CU IDEOLOGIA REVOLUȚIONARĂ ÎN JURUL ANULUI 1800

Influența ideilor Revoluției franceze, de mult pregătită prin acea a curenților sofice din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și a literaturii franceze în general,) t Orientul european, dar mai cu deosebire în mediul grecesc și fanariot³, este atestată de mult de mărturii contemporane: din 1794 și 1796, se observă că unele cercuri; rești din București nu-și ascund simpatiile pentru ideologia și realizările republicii, cu succesele ei militare⁴. În ultimii ani ai secolului, aceste aspirațiuni se concentrează era figurii stăpânitoare a lui Bonaparte: prestigiul care îl învăluie de la expediția sa din rt, al cărei răsunet a fost considerabil în întreaga lume răsăriteană, a fost sporit deritatea ce i-o conferă 18 Brumar și rolul său de arbitru în reorganizarea așezămintelor: ice și sociale ale Franței. Instinctiv, prin deformarea impusă de distanță și de lipsa de rmațiuni exacte, admiratorii săi din îndepărtatele provincii dunărene au totuși imentul că regimul Primului Consul consolidează cuceririle Revoluției și le așază pe Iii trainice. În lumina acestor considerațiuni trebuie înțelese paginile, desigur naive

Rezumate în Iorga, *Hist. des Roumains*, VIII, p. 159 – 162 și I.G. Vântu, op. cit., p. 168 – 170.; Hurmuzaki, *Doc. XIX*, no CCXL, p. 152 – 153.

V. raportul lui Hortolan din 15 oct. 1793, Hurmuzaki, *Doc. Supl. I, II*, p. 94: *Presque tousles negocianis tinaetdel Albaniee tablisicisontdessans-culottes*.

N. Iorga, *La Révolution française et le Sud-Est de l'Europe*, *Rev. Hist. du Sud-Est europden*, X (1933), și urm.

I mine de mexacuiam, a Franța, despre luptele din „Misir” (Egipt), cari au rostul „să deschidă drum la America” (!) exemplu tipic de confuzie între noțiunea Indiilor occidentale și a celor orientale –, sau despre etapele mișcării revoluționare: cea dintâi, care se încheie cu „tăierea craiului”, instituie doar un sfat de „judecători divăniști” cari conduc treburile publice, pe când adevărata slobozire de „rumânie” („ca și odinioară, adaugă cronicarul, rumâniei Terii Ruraânești”) a norodului francez, e atribuită intervenției lui Bonaparte care câștigă astfel recunoștința și iubirea tuturor¹. Mai contribuia de altă parte și legenda, destul de răspândită la acea vreme, a originii grecești a Primului Consul, care îl făcea mai apropiat lumii răsăritene².

Dar împrejurările tulburi ce le provoca în țările noastre procesul de descompunere al Imperiului Otoman, prădăciunile „pazvanților” și cârjaliilor porniți de peste Dunăre, și nevoile ce le îndurau de pe urma acestor frământări locuitorii Țării Românești, erau să determine manifestări mai concrete; consecința lor se face simțită și pe planul încercărilor de reformă constituțională, pe care întâlnim acum cele mai ciudate sisteme de altoire a ideilor nouă, cari frământau Apusul, pe tradiționala așezare a regimului de stări privilegiate.

Întâia manifestare cunoscută cu precizie, este demersul, amintit în lucrarea recentă a Domnului Emil Vărtosu, întreprins de chiriarhii și boierii munteni refugiați la Brașov în 1802, pe lângă ambasadurul Franței la Viena, Champagny, pentru a transmite Primului Consul rugămintea de a interveni în favoarea țării lor. Avem și rezoluția lui Bonaparte pe rezumatul petiției „arhiepiscopilor și boierilor Valahiei”, care spune destul în conciziunea ei caracteristică: *„Écrire au citoyen Champagny, pom faire écrire a ces individus cu ils me fassent connaître ce queje pourrai faire pour leur service”*.

Nu era într-adevăr de așteptat ca la data de 1 Thermidor a anului X (8/20 iulie 1802) și în mijlocul atâtor alte preocupări, Primul Consul să arate mai mult „entuziasm” sau „interes” pentru cererea acestor necunoscuți³, după cum de altfel și mai târziu, Principatele dunărene nu erau să constituie în uriașul său joc politic și diplomatic, altceva decât o monedă de schimb în tratativele cu țarul Aleksandru I, o compensație comodă pentru a prelungi ocupația franceză în Prusia, sau a obține avantagii la celălalt capăt al continentului. Nu astfel considerau însă unii din acești „indivizi”, realizările regimului său și nădejtile ce puteau izvorî pentru țările noastre oropsite, dintr-o prezență mai activă a politicii franceze la Dunăre; sunt indicii ale unor alte demersuri, întreprinse nu numai de boieri munteni, dar și moldoveni, în 1804 sau 1812, a căror soartă, de altfel nedeslușită, ne privește aci mai puțin⁴.

ale lui uiomsie ea; icmcuuui

1 *Cronograful Terii Rumânești*, ed. Nicolaescu-Plopșor, p. 146 și urm. E interesantă prioritatea, ce se subliniază aci a reformei lui Constantin Mavrocordat de la 1746.

2 *Ibid.* Cf. N. Iorga, *Ist. literaturii române în sec. al XVIII-lea*, II, p. 150 și D. Popovici, *La littérature mounaine à l'epoque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 150 și urm.

3 E. Vârtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei „republici aristo-democraticești” în Moldova la 1802*, eda II-a, București, 1947, p. 8 și urm.

4 *Ibid.*, p. 15 și urm. Cf. N. Iorga, *Les Roumains et Napoleon I-er*, *Rev. Hist du Sud-Est européen*, IX, 1932.

P-129 – 130. V;

ni aceasta cercetare, este însă iudatul proiect, cunoscut sub titlul „*Plan sau o formă de oblăduire republiciască aristo-imocraticească*”, atribuit marelui boier moldovean Dimitrie Sturdza, și datat în mod bișnuit mai

târziu, fiind cuprins în bogata literatură de planuri de reformă, pe care o aflăm după zguduirea evenimentelor revoluționare din 1821: în seria acestora îl așază atât C. Filitti, cât și Nicolae Iorga, în ultimele lor lucrări cu privire la această epocă¹, fără a l-ai aminti de altele mai vechi; singur Radu Rosetti, în amintirile sale, exprimase o îndoială, socotindu-l mai degrabă din jurul anului 1816, deci anterior celorlalte².

Dl. Vârtosu are însă dreptate, când arată că un sistem republican nu se putea începe, pentru Moldova sau oricare altă țară europeană, în anii Congresului de la Viena a restaurării monarhice și conservatoare pe care o înfățișa Sfânta Alianță. Însăși „ideea

a alcătui o republică” nu se potrivea cu condițiile de politică generală ale acestei vremi nu putea în niciun caz servi interesele țării, cari trebuiau să fie prezentate Marilor Puteri, i desăvârșire potrivnice, după cum se știe, oricărei urme a „hidrei revoluționare”. Ideea a înlocui instituția monarhică a Domniei, prin „divanuri” sau consilii restrânse de boieri lui, cari reprezintă latura aristocratică – chiar oligarhică – a proiectului, cea mocratică fiind „Divanul de jos”, ales prin diferite grade de alegători, cari dau astfel presiune „glasului de obște”, nu se poate potrivi decât vremii în care Franța nu încetase a se intitula „Republică”, denumire ce stăruie încă pe cei dintâi „napoleoni” de aur, cari o față au chipul împăratului, dar pe cealaltă mai înscriu cuvintele „*République ingaise*”. La considerațiunile Domnului Vârtosu, ar fi de adăugat acele cari rezultă din însăși pansiunea proiectului: faptul că autorul său se referă, pentru atribuțiunile Divanului de

În materie financiară, la „Englitera, țară slobodă, vrednică de a lua paradigmă de la îsa” – aluzie, fără îndoială, la prerogativele consacrate ale Camerei Comunelor pentru tarea bugetului – pe când alte idei sunt de vădită inspirație franceză, ne îndreaptă de menea spre

același an 1802, singurul în care, în urma tratatului de la Aminens, s-a putut za o pace vremelnică între Franța cârmuită de Bonaparte, și marea ei adversară insulară timpul Revoluției și a Imperiului. Dar alegerea Divanului de jos, pe diferite trepte ale utinului, locuitorii satului alegând câte un delegat, aceștia la rândul lor desemnând câte

I ipochimeni” de plasă, iar adunarea acestora la scaunul județului, alegând în sfârșit trei deputați de divan, cari pot fi „din partea boierească cât și din celelalte stări”, espunde întocmai sistemului adoptat de Constituția anului X de la 4 august 1802, care vede adunări treptate de canton, arondisment și departament, ale căror alegeri srmină pe reprezentanții națiunii în Corpul legislativ și în Senat³. În fine, însăși

Deuparea deosebită pentru școală și cultură, încredințată primului departament de trei.

Ivanului Mare de 15 boieri oligarhi, care se înlocuiesc numai prin cooptare din aceeași

1 I.C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, p. 109 și urm.; >rga, *Hist. des Roumains*, VIII, p. 358 – 59.

2 E. Vârtosu, op. cit., p. 17 și urm. Dar tot Domnia sa observă (p. 19) că și Alecu Russo, *Scrieri*, ed. Haneș.p. 171, a menționa proiectul, crede că ideile „republicanilor cu Dimitrie Sturdza” erau anterioare anului 1821 și Jpropiatede 1817.

3 E. Vârtosu, op. cit., p. 23 – 28 și 32 – 39 (textul). Pentru instituțiile politice ale Consulatului, L. Villat, *La >lution et l'Empire* (coli. Clio, 8), II, p. 31 și urm.

categorie socială – se poate apropia de legislația școlara și culturala a ramului deosebit de rodnică în 1802 și 1803, când organizează liceele și Institutul Franței. Sunt argumente cari întăresc ipoteza Domnului Vârtosu și ne îngăduie în același timp să distingem intenția autorului de

a înfățișa, în proiectul său, noțiuni cari să nu fie necunoscute cercurilor politice și diplomatice ale Europei Occidentale, de la care se inspiră, potrivit-le însă realităților sociale contemporane din țara sa, cari impuneau menținerea regimului de Stări privilegiate. Este desigur în această alcătuire de consilii și comisii, dintre care unele lucrează „pe taină” și ceva din vechile instituții ale Veneției¹, a căror amintire era încă proaspătă în 1802.

Căci dacă în alte planuri de reformă, mai târziu, va fi vorba de contribuția tuturor la impozite, sau de alte atingeri la regimul de excepție al claselor conducătoare, în aceasta nu se prevede în mod expres nicio restrângere a privilegiilor: rostul „veliților boieri” în alcătuirea divanului ocârmuitor este semnificativ, „obștea locuitorilor” - dar mărginită la „gospodari” - având și ea doar o participare indirectă la cârmuire, prin sistemul electoral ce l-am amintit mai sus. Aceasta e principala concesiune făcută noilor împrejurări. În general, alcătuirea unui astfel de proiect la acea dată se potrivește personalității presupusului autor, logofătul Dimitrie Sturdza, om de autoritate, „patriot cu înherbințeală”, cum îl descriu versuri contemporane, cari înfruntă, în descrierea calităților lui, cele mai elementare reguli de înlăturare a cacofoniei:

„Haracur are ca Caton, ca Brutus statornicie și ca Cauniță, sfetnic, negreșit poate să fie!”².

Știm de altfel că scrupulozitatea sa în examinarea unei gestiuni financiare era să creeze la 1826 Domnitorului serioase dificultăți³.

Dar ideile de reformă erau în atmosfera vremii. Ele erau îmbrățișate și de boierimea de a doua treaptă, nemulțumită de a fi îndepărtată din slujbele mari, sentiment în care o încurajau și consuli străini: cel rusesc de la Iași opunea, în același an 1802, pe „adevărații boieri moldoveni”, fanarioților căpătuiți în slujbe⁴; a fost deci o

perioadă în care politica rusească a sprijinit acest curent, atitudine ce se va schimba mai târziu. Am menționat raportul agentului austriac de la Iași, despre partidele boierimii moldovenești și dorința unei ordini nouă⁵. E o aluzie la frământarea peste care plutește „un cuget a nesupunerii franțuzești, cutezând a zice și către stăpânire cuvinte de îngrozire”. Cuvintele sunt ale anaforalei din 29 martie 1804, prin care Divanul Moldovei, în frunte cu Mitropolitul Veniamin și 36 de veliți boieri (între care și Dimitrie Sturdza vei vornic!) denunță Domnitorului aceste uneltiri și pamflete, datorite „unor netrebnici și smintiți” cari

1 Cf. și D.V. Barnoschi, *Originile democrației române*, p. 99. Tratatul de la Campo-Formio, care anexa

Veneția Austriei, e din 17 oct. 1797.

2 E. Vârtosu, op. cit., p. 19. V. și raportul consular francez din 8 iulie 1824, Hurmuzaki, *Doc.*

3 Cf. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VIII, p. 358 și Hurmuzaki, *Doc. X*, no CCCCI, p. 339.

4 Raport austriac în Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XIX*, 2, no CCXXX, p. 144 - 145.

5/tod., CCXL, p. 152 - 153. *”.

a îi un uuză, care a și jst arestat, fără însă a i se putea dovedi vinovăția; Domnitorul Alexandru Moruzi, care îtare anaforaua Divanului, atribuia agitația activității fostului consul rus Malignovski²; țiunile cele mai deosebite se întâlneau deci pe acest tărâm. E neîndoielnic că în; tivitatea politică subterană a timpului erau amestecate și cercurile masonice, cari luaseră i oarecare avânt în Principate, odată cu dezvoltarea organizării lor în celelalte țări ale uropei³; în special în Moldova, ele se aflau în contact cu valul de emigrați poloni, cari îceau cu ei, după împărțirea samavolnică a țării lor, dorul libertății pierdute și conștiința calului pentru care luptaseră. Prin ei, un nou aport de gândire și faptă revoluționară se lăuga la

influențele, ce ne sunt până acum cunoscute. Nu mult după 1802, un memoriu mis de moldoveni lui Bonaparte folosește pentru întâia oară chiar numele de *constituție*, care o vor „adaptee a notre gout” 4.

Evenimentul care era să dea însă o hotărâtoare întorsătură împrejurărilor și să xizeze orientarea nouă a spiritelor, s-a produs la sfârșitul anului 1806, prin noul război

o-turc și ocuparea Principatelor, timp de mai bine de șase ani, care a fost consecința saectă. Însărcinat vremelnic de ruși cu conducerea ambelor Principate, Constantin ilanti, fostul Domnitor al Moldovei și al Țării Românești, era să arunce aci sămânța

r prefaceri viitoare. Inițiativele luate atunci vor da roade nebănuite în frământările ce izbucni peste un deceniu și jumătate – Chiar cârmuirea prin divan, sub președinția unui atorris, va obișnui cercurile politice cu o formulă nouă de guvernare. Acum jumătate

cac, Nicolae Iorga putea scrie în prefața la culegerea sa de rapoarte consulare prusiene acestei vremi: „E o greșeală și o nedreptate a crede că regulamentul organic a introdus i în principate ideea de Stat, grupările după credinți, viața publică, că o impulsie străină it naștere vieții noastre nouă. În realitate, impulsia a venit de la noi înșine și înaintea îl amentului, de la boieri și în anul 1821”. „O minunat an cu leatul 1821, scrie Naum iniceanu, tu cu adevărat prin intrare-ți, de ai și pricinuit Românilor amărăciune, dar

dată și deșteptarea” 6. E locul acum de-a îndepărta mai mult în timp termenul de put al evoluției spre formule nouă ale vieții de stat: mișcarea anului 1821, privită în pectiva unor cercetări mai amănunțite, este ea însăși rezultatul unei mult mai lungate pregătiri a spiritelor, după cum dovedește existența proiectelor și scrierilor, nsul acelora pe care le-am amintit.

Cf. *Uricariul, Ur -*, p. 59 și urm. și A.D. Xenopol, Primul proiect de constituțiune ale Moldovei, *Anal. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XX, p. 155 - 156.

Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XIX*, 2, no CCCXII1, p. 203 - 204, rapoartele agentului austriac Timoni din 13 prilie 1804. Aceste afirmațiuni sunt interesante și pentru atitudinea politică a Domnitorului. V. și Rosetti, *i* senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806 - 1812, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 2-XI, p. 398.

V. în această privință N. Iorga, Francmasoni și conspiratori în Moldova sec. al XVIII-lea, *Anal. Acad. Mem. Sect. Ist.*, s. 3-a, VIII, p. 301 și urm.

E. Vartosu, *Napoleon Bonaparte*, p. 29. Nădăjduim că Dl. Vartosu va putea publica acest importantent, încă inedit.

Pentru transformarea societății în timpul ocupației, v. *Jurnalul* Contelui de Langeron. În Hurmuzaki, *Doc...* IUI, p. 79 (note la amintirile Contelui de Ligne). Hurmuzaki, *Doc. X*, p. LXVI.

214 *i*

4. „ADUNAREA NORODULUI” LUI TUDOR VLADIMIK - iisCU

Din bogata bibliografie, care a sporit în ultimul timp din an în an, cu privire la evenimentele din jurul acestei date istorice, se pot desprinde acum unele trăsături generale, ce se pot considera definitiv stabilite; dar și ele capătă un înțeles mai deplin, dacă le privim prin aceeași prismă a organizării regimului de Stări în țările noastre. Nu am intenția de a relua analiza amănunțită a izvoarelor, care a făcut obiectul atâtor alte lucrări; îmi va fi de ajuns să mă refer la rezultatele la care au ajuns cele mai recente din aceste studii, cari au reușit să ne dea o imagine nouă a mișcării revoluționare, din anul „Zaverii” și al „adunării” lui Tudor Vladimirescu.

Întâia lăture ce a reieșit acum mai lămurit este

tocmai legătura strânsă între aceste evenimente și faza lor pregătitoare, pe care o constituie perioada de ocupație rusească din Principate, în anii 1806 - 1812 și acțiunea lui Constantin Ipsilanti. Întemeiat pe corespondența publicată de Dl. P.P. Panaitescu¹, Dl. M. Romanescu a scos în evidență cum se cuvenea, acest rol de precursor al principelui fanariot, refugiat în Rusia și trecut în serviciul ei: „era prieten cu principele polon Adam Czartoryski, care ajunsese ministru al Afacerilor Străine în Rusia [...] Din această legătură de prietenie a izvorât acțiunea personală a lui C. Ipsilanti în timpul războiului ruso-turc din 1806 - 1812, ajutorarea răsculaților lui Karagheorghe, înarmarea milițiilor naționale de panduri, care au avut în acest război o menire independentă în Oltenia [...] în iulie 1807, Ipsilanti trimite în Oltenia oastea sa de panduri și arnăuți, în frunte cu vornicul Constantin Samurcaș [...] pentru ca să coopereze cu armatele rusești și să înlesnească generalului Isaiev trecerea Dunării [...] Acțiunea lui Constantin Ipsilanti avea să slujească în 1821 drept model răscoalei fiului său; aceeași încredere în sprijinul Rusiei, același batalion grec din Rusia sudică, același punct de plecare din principate, cu participarea Românilor” 2.

Intrarea armatelor rusești ridicase din nou nădejtile Stărilor. Proclamația împăratului Aleksandru făgăduia „siguranța și libertatea Clerului, a Nobililor și a tuturor locuitorilor Moldaviei și Valahiei” 3, iar un raport al lui Hammer de la Iași, din 4 ianuarie 1807, amintește chiar „la lettre de l’empereur Alexandre, adresse e aux états des deux principautes” 4. De fapt, cu câteva luni mai de vreme, unii dintre boierii din Moldova, la îndemnul consilierului Rodofinikin, îndreptaseră o cerere către împărat, al cărei conținut consulul francez Reinhard îl rezumă astfel: „les Boyards signataires declarent cu’ils ne peuvent attendre leur bonheur que de la protection de la Russie; cu’ils la reclament solennellement, et surtout pour les deux points

suivants: 1) Que le Prince ne puisse jamais dépasser une somme determine e d'impositions. 2) Que les paysans soient obliges de travailler pour les Boyards, pendant 36 jours dans l'année, au lieu de 12, ou au moins que chaque individu' de chaque familie soit astreint a ce travail de 12 jours [...]" 5. Se revenea deci cu o stăruință deosebită pentru două din revendicările mai vechi, în legătură cu

1 *Corespondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc*, București, 1933 (Așez. I.C. Brătianu).

2 Tudor Vladimirescu, stâlp ai dreptății sociale, în voi. *Oltenia*, 1943, p. 343 și urm.

3 Hurmuzaki, Doc. XIX, 2, p. 352.

4/ibid., p.369.

5 Hurmuzaki, *Doc. XIX*, no MDCLXII, p. 778.

". «i. neicscior proprietății, decât acel pe care îl hotărâse reforma lui Constantin Mavrocordat. Sub oblăduirea lui. Constantin Ipsilanti, instalat de ruși și încredințat chiar, după fuga lui Alexandru Șuțu și retragerea lui Alexandru Moruzi, cu ocârmuirea ambelor țări, se putea crede că aceste privilegii vor dobândi o mai deplină recunoaștere.

Îzvoarele înseamnă însă din acest punct de vedere oarecari decepții. Domnul se înconjură cu un alai militar, puțin obișnuit în ultimul timp. „Vedeai, scrie Zilot Românul, pre Domn cu o închipuire nouă și nepomenită [...] Toată pompa și orânduiala [...] se încheia cu doi soldați ce păzia cu puștile la ușa odăii în care se afla șezând, și la capul scării jos vreo alți câțiva soldați cu o darabană și un fluier; și măcar că aceasta la obiceiul evropaiesc este adevărat mare cinste, dar la un Domn al Țării Rumânești, supuse Porții Turcești, era o vâpsea necinstită și defăimată. Nu era mai puțin ciudat să vezi că făcea și boierii cu un nou obicei, adică cu pitace domnești în scris, care se da la obrazele ce se boieria, cuprinzătoare că „cutare după slujba sa (sau după altă mijlocire) să se suie

la treapta cutare”; care pitace ajunseră mai la urmă de (se) vindea și pe bani, și era destulă ocară, căci le lua și toate mascaralele și oamenii netrebniți. Pe de altă parte, Măria Sa făcea mereu și oaste, din adunătură de felurimi de oameni blestemați, cu cheltuială din vistieria țării, pe care oastea o numea a țării – era, pot zice, curată ceată de tâlhari, că pe unde ajungea gema pământul [...]”.

Nu trebuie să luăm drept prea exacte aprecierile acestui cronicar². Cercetări la care ram avea prilejul să ne referim, dovedesc că nu s-a făcut cu diplomele de boierie un abuz: chiar atât de mare, și am putut constata cât de departe este autorul de orice spirit militar, rămâne faptul că administrația lui Ipsilanti nu satisfăcea în totul dorințele Stării boierești, îi că a dat o dezvoltare deosebită alcătuirii unei armate (ale cărei uniforme le descrie cu interes Dionisie Eclesiarhul ³) luând parte cu ea la ofensiva rusească.

În această acțiune și-au făcut pregătirea politică și militară principalii actori ai ramei din 1821; în trupele de panduri în serviciul Rusiei, s-au distins mai întâi Teodor în Vladimiri, viitorul sluger, și cei mai mulți din căpitani săi. S-a redeșteptat astfel aritul ostășesc al vechii slujitorimi, cu deosebire în Oltenia, care pierduse de un secol nintirea acestor rosturi ale ei, odată cu vechile privilegii, ajungând să se cufunde în assa plătitoare a birnicilor de rând. Dar totodată s-a deșteptat și amintirea „dreptăților”.

de odinioară, încălcate de atâta vreme de asupririle stăpânirii, executoare servilă și

uzivă a cerințelor Porții. Are deci dreptate Dl. Boldur, în recenzia făcută lucrării recente

Domnului Oțetea⁴, de a sublinia această lăture a mișcării lui Tudor, care nu e numai o ticipare asupra viitorului, dar și răsunetul cel din urmă al unui trecut, ce nu se poate eleger decât în continuarea regimului de Stări, cum îl cunoaște istoria Țării Românești

1 veacul al XVII-lea. Chiar denumirea de „panduri” ne duce înapoi spre aceeași vreme⁵.

1 Zilot Românul, ed. citată, p. 85 – 86.

2 Cf. N. Iorga, *Ist. literaturii rom. În sec. al XVIII-lea*, II, p. 351: „un vanitos limbut”.

3 *Cronograful*, p. 140 – 141.

4 *Studii și Cercetări istorice*, XX, p. 322. Dl. Boldur dezvoltă desigur această părere în lucrarea pe care a îțat-o.

5 I.C. Riitti, *Frământările politice și sociale în Principatele române*, p. 15, n. 5.

În mod firesc însă, nu e numai atât, căci de altă parte contactul cu revoluția sârbească și adunarea” lui Karagheorghe, care cel dintâi a denumit astfel comunitatea militară a răsculaților s-y? va lăsa urme în amintirea românilor, martori ai acestei mișcări din țara vecină și cari se vor inspira de la ea. Era în această creațiune a revoluției sârbești și o influență a ideilor franceze, cum au crezut unii¹, sau e o adaptare la noile împrejurări a unor vechi tradiții din Serbia medievală, cu „soborul” ei de căpetenii ostășești? 2 în orice caz, caracterul e acum cu totul altul. Stăpânirea otomană, atrăgând la islamism pătura conducătoare a țărilor sârbești, îndeplinisese un proces de nivelare socială și ștersese urmele structurii de Stări privilegiate. „Adunarea” lui Karagheorghe este alcătuită numai din elemente țărănești, ridicate odată cu el din mediul rural, fără legături cu privilegiile a căror noțiune se pierduse – sau mai degrabă se înstrăinase. În principate, situația era alta și de aceea și destinul acțiuni paralele, ce s-a desfășurat aci, a fost deosebit.

Lucrările publicate în ultimii ani au limpezit multe din problemele ce rămăseseră nelămurite în jurul evenimentelor ce înseamnă anul 1821. Ion C. Filitti într-o serie de articole și studii³, și acum în urmă Dl. Oțetea într-

o expunere mai largă și accentuând mai ales latura externă a împrejurărilor⁴, au scos în evidență legăturile mai vechi ale lui Tudor Vladimirescu cu Eteria și cu boierii din București, ce îi erau afiliați. Mișcarea sa n-a mai apărut astfel, cum o interpretau istoricii mai vechi, ca o reacțiune națională împotriva revoluției grecești, ci dimpotrivă, la început, ca o acțiune subordonată ei, menită a întări diversiunea pe care Eteria înțelegea să o creeze în țările noastre, înainte de a trece la realizarea adevăratelor ei scopuri, răscoala întregii populații creștine din Balcani și eliberarea vechii Elade. Dar pentru aceste idealuri îndepărtate nu se putea răscula poporul Țării Românești: „Dacă ar fi spus oltenilor țelul acestei revoluții, înseamnă martorul contemporan Ștefan Scarlat Dăscălescu, adică că este asupra turcilor în favorul grecilor, n-ar fi reușit; dar el, bun politic, a știut unde să-i atingă; a propagat că, nemaiputându-i vedea așa de prăpădiți și ticăloși, a venit în ajutorul lor și, intitulându-se «Ocârmuitorul Adunării Izbăvirii», i-a îndemnat pe toți la arme împotriva boierilor și împotriva grecilor funcționari și arendași, cari acolo mai mult decât oriunde făcuseră jafuri neauzite și dezbrăcaseră pe popor până la piele. Atâta le-a trebuit oltenilor și, măguliți de speranța prăzilor, această necesitate tactică, au alergat cu miile supt steagurile lui” 5. Din această necesitate tactică, probabil și din resentimentele personale ce se acumulaseră până la explozie în firea dârză și ambițioasă a moșneanului, căruia isprăvile sale războinice sub steag străin, îi dăduseră conștiința deplină a valorii sale – se lămuresc accentele revoluționare ale proclamației de la Padeș, cari, ele, depășeau instrucțiunile cu care plecase

1 N. Iorga, *La Révolution française et le Sud-E>t europeen*, op. cit., p. 349.

2 V. memoriul IV, *Adunările de Stări în firile Europei de Răsărit dunărene*.

3 *Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, p. 19 și urm.; Tudor

Vladimirescu (*rostul răscoalei lui*), București, 1937, 8 p.; retipărit în *Viața politică a Țării Românești* și a

Moldovei, în *Enciclopedia României*, I, p. 815 și urm.

4 Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești, în *Balcania*, IV (1941), p. 1 – 408 (a apărut însă în 1945).

N. Iorga, Un cugetător politic moldovean, Ștefan Scarlat Dăscălescu, *Anal. Acad. Rom.*, Meni. Sect. Ist., s. 3-a, XIII, 1932, p. 54.

celor trei mari boieri, Grigore irâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, de curând publicată de Dl. Grecescu: Fiindcă este să se facă obștescul folos neamului creștinesc și patriei noastre, drept aceia! niște buni și credincioși frați creștini toți și iubitori neamului, pe d. Sluger Theodore, te n ales să rădici norodul cu arme și să urmezi precum ești povățuit [...]”. Dar desigur i-l povățuiseră să întrebe atât de răspicat: „Dar pe balaurii care ne înghit de vii, ipeteniile noastre, atât cele bisericești cât și cele politicești, până când să-i suferim a ne ige sângele din noi, până când să le fim robi?” cum se putea citi în proclamația de la ideș, și mai ales să îndemne ca „averile cel rău agonisite ale tiranilor boieri să sertfească” 2. E adevărat că se adăuga îndată corectivul: afară de ale acelora care se vor itura mișcării „precum sunt făgăduiți”, dar se mai puteau face asemenea distincțiuni bule într-o acțiune de răzvrătire? Se poate deci spune că aci mijloacele au depășit scopul; înd de la început o antinomie între intențiile conducătorilor, și instinctul de distrugere pradă al unei populații înfometate și sărăcite. Orizontul politic al lui Tudor, ca și acel al piratorilor și îndrumătorilor săi din țară, era mărginit la vechiul cadru al regimului de Sri, pe care el îl voia însă aplicat după tradiționalele sale dreptăți și rosturi, nu înstrăinat folosul

câtorva, la adăpostul puterii turcești și a domniei străine. Dar oamenii cari rgau sub steagul pe care îl ridicase, chemându-i prin astfel de cuvinte îndrăznețe și ilente, înțelegeau altceva, și o dovediră în curând prin faptele lor. Mai mult decât aparațiile încercate de Dl. Boldur, cu vechile mișcări ale lui Hrizica din Muntenia sau lui Hâncu din Moldova³, cred că se poate face o apropiere de răscoala care măturase, 1633, pe Alexandru Iliăș și pe grecii săi de pe scaunul Moldovei. Și atunci mișcarea irinsese masele țărănești, și puțin a lipsit, după mărturia cronicarului, ca să fi căpătat caracter cu totul deosebit de acel urmărit de inițiatorii ei⁴. Adversari ai deosebirii de îi și ai privilegiilor erau mai degrabă Eteriștii, așa cum rezultă din proclamațiile lui xandru Ipsilanti, sau din proiectul său de constituție pentru „Eparhia dacică”, în care >revedea anume ca „deputații cetățenilor să se aleagă din toate clasele cetățenilor”⁵; aceste idei erau împrumutate de-a dreptul, de către Rigas și alți începători ai Eteriei, arsenalul ideologic al Revoluției franceze. Ele nu puteau prinde în Țara Românească⁶ului 1821, înfățișate sub aspectul cosmopolit al unei mișcări venite de aiurea, decât *i* ar fi avut sprijinul efectiv, cu care se lăuda în primele momente, al mării puteri ține de pe teritoriul căreia pornise: Rusia.

Aci a intervenit însă dramatica întorsătură, care stăpânește întreaga desfășurare a îimentelor din Principate: dezavuarea atât a mișcării eteriste, cât și a celei a lui Tudor: tare oficialitatea rusească, și retragerea oqcării perspective de ajutor în lupta prinsă. S-a insistat asupra rolului pe care l-au avut Metternich și angajamentele Sfinteințe, de a opri pretutindenii mișcările revoluționare, în preajma congreselor, ce

1 încă un act în legătură cu mișcarea de la 1821 în Țara Românească, *Rev. Ist. Română*, XVI, 1946, p. 3. M. Romanescu, Contribuții la cunoașterea lui Tudor

Vladimirescu, *Balcania*, V, 1, 1942, p. 4 - 5. *t*! V. textul în E. Vârtosu, *Tudor Vladimirescu, pagini de revoltă*, p. 107 - 108.

1 în recenzia amintită, *Studii și Cercetări Ist.*, XX, p. 323. i.

1 V. mai sus. Cf. N. Iorga, *h. voarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 82 - 83, întruneau atunci pe suveranii aliați, la Laybacn și ia verona¹. ire Duie unui scama, nu meu puțin, de tendințele mistice și absolutiste cari tocmai atunci puneau stăpânire pe mintea țarului Aleksandru, îndrumându-l spre despotismul întunecatei perioade a influenței lui Arakceev, prin definiție opusă oricărei idei liberale². Consecințele acestei schimbări de atitudine se pot constata de îndată în țările noastre: inițiativa lui Alexandru Ipsilanti, bine primită în Moldova de domnitorul Mihai Șuțu, afiliat Eteriei, de Mitropolitul Veniamin și de principalii boieri, devine o aventură când trece hotarul Țării Românești, iar mișcarea subsidiară a lui Tudor, care se îndrepta spre București, apare și ea lipsită de reazemul ei cel mai de seamă. Încă înainte de a se ajunge aci, se văzuse din represiunea severă a jafurilor și din măsurile de ordine și disciplină luate de comandantul „Adunării”, că el nu înțelegea să se depărteze de la scopul inițial, deși, oarecum, cuvintele sale trecuseră dincolo de el. Dar nu trebuie exagerate defecțiunile din rândurile pandurilor, în urma acestei atitudini; ceea ce i-a dat într-adevăr lovitura, de pe urma căreia mișcarea nu s-a mai putut ridica, a fost tăgăduirea sprijinului Rusiei și amenințarea ocupației turcești, spre a pune capăt tulburărilor Eteriei. Față de această dezastruoasă potrivire de împrejurări, Tudor rămânea complet descoperit; trebuia în mod necesar, să caute sprijinul „vremelnicei cârmuirii” boierești, ce rămăsese să gireze treburile publice după moartea neașteptată a Domnitorului Alexandru Șuțu, și să afle,

împreună cu ea, un alt temei politic al acțiunii, ce putea să-l spele de păcatul legăturilor cu Eteria, ce apărea acum definitiv părăsită și condamnată la o înfrângere sigură. I s-a atras în același timp atenția asupra răspunderii ce și-o luase și a consecințelor grele pentru Țară, în fața pornirii răzбunătoare a turcilor. Toată tragedia ce a urmat decurge din această dilemă: interesul puterii constituite, ca al cărei reprezentant se instalase la Cotroceni, cerea despărțirea mișcării de greci și de Eterie, proclamarea lealității față de Poartă și revendicarea domniei pământene, ca reacțiune împotriva influenței grecești – program pe care de altfel și l-a însușit. Dar elementele înarmate pe care le adunase în jurul său, arnăuții, sârbii, bulgarii, porniți pe jafuri și hotărâți „să-și descarce pușca în carne de turc”, sau chiar oltenii sătui de dări și de dajdie, sau dornici de pradă cu prilejul tulburării obștești, nu erau dispuși să-l urmeze pe acest drum. În cele din urmă, ezitățile asupra soluției finale i-au fost fatale: nu a putut nici stabili o înțelegere cu turcii, nici redobândi încrederea lui Ipsilanti, și a căzut victimă unei situații imposibile, care desigur nu mai era în puterea lui de a o stăpâni³.

Toată această interpretare, la care istoricii recentți au ajuns în urma unor îndelungate cercetări a izvoarelor ce au ieșit la iveală în ultimii ani, și a unei analize strânse a manifestărilor succesive ale „Domnului Tudor”, de la accentele revoluționare de la Padeș la acordul cu sfatul boieresc din București, au găsit cea mai deplină confirmare în însemnările unui contemporan, lipsite de orice artificiu de stil, dar pline de un sănătos bun simț și de o logică fără greș. E vorba de manuscrisul arhimandritului Ghenadie Pârvulescu, din care fragmentele ce interesează „anul 1821” au fost recent publicate de Dl. E. Vârtosu⁴. Mai lămurit decât în versurile proaste consacrate acestor evenimente, trebuie

1 Cf. Oțetea, op. cit., p. 197 și urm.

2 Cf. A. Kizevetter, în Milioukov, *Hist. de Russie*, 11, p. 679 și urm.

3 Am rezumat vederile expuse de Filitti în lucrările amintite, și mai amănunțit de Oțetea, op. cit., p. 217 și urm.

4 Un călugăr admirator al lui Tudor Vladimirescu: Arhimandritul Ghenadie Pârvulescu (1805 - 1873).

Revista Arhivelor, VI, 2, 1945, p. 240 și urm.

tplicația pe care lucrările amintite mai sus au reușit, după atâtea discuții, să o dea înrejurărilor, și aduce în același timp, ca element nou, rolul lui Gheorghe Lazăr ca Atuator al lui Tudor Vladimirescu. Iată cum și-a însemnat starețul de pe valea Prahovei, apă informațiile ce le-a cules, evenimentele pe care le apucase în tinerețea lui1:
„Peste

It, în România mică, polcovnicu Tudor Vladimirescu a ridicat steag, strângând și rolând oaste, panduri, română, până la 6.500. Întreprinderea aceasta a lui Tudor era dupănțelegere cu părinții Mitropolit Dionisie Lupu și Episcopul Ilarion Argeșiu, și altor onor.

Ieri, contra Turchiei, crezând și ei că muscalii vin negreșit în Principate, a trece în rehia, Alexandru Ipsilant cu Tudor Vladimirescu înțelegându-se în planurile lor, a lupta ritra Turchiei, însă Alexandru Ipsilant, politica lui cerea a să lupta cu turcii aici, ca cei la Elada să se încordăjeze și turcii să se împărțească în mai multe locuri. Iar Tudor idimirescu, deși făcuse strânsă legătură în alianțea lor cu Ipsilant, dar încredințându-se toate spusele lui Ipsilant a ieșit false și că muscalii nu vin, a schimbat politica, văzând vagabonții lui barbari făcând jafuri, nelegiuiri, bieților lăcuitori români, carii pământându-se atât de răutățile pomeniților zaverгии, cât și de vreo năvălire turcească, jee vreo robie după obiceiul lor; boieri, mitropoliți, episcopi, egumeni, neguțătorii, a

ut în Transilvania. Iar bieții lăcuitori câmpeni,

văzându-se prădați de vite și ce aveau, ridicat la munți, rămânând partea de jos a Țării depopulată.

Un dascălu, Gheorghe Lazăr, om învățat și politic, făcând prieteșug cu Tudor dimirescu, îi zise cele următoare:

1. Muscalii nu vin, că enteresele Evropii nu-i iartă.
2. Că Ipsilant are drept a să lupta pentru a-și scăpa patria.
3. Că dumneata te-i incompromutat (sic) în ochii Turchii și a boierilor.
4. Te-i incompromotat ca rebel și vagabond.
5. Să se verse sânge în patria ta, fără a ști pentru ce.
6. Unde vei scăpa, la întâmplare, din ghiarăle turcilor, care se găsescu a trece lărea? În Austria, amicii turcilor? La boierii? Ei se leapădă de tine! Nu te cunosc!
7. Altceva și mai mult, că pierdeți drepturile țării, că v-ați sculat ca rebel în contra tei Porți.
8. Nu vedeți de un secul domn; mitropoliți, episcopi, egumeni, sunt tot venetici greci, *d* putem a ne scăpa. Acum este timpul a scăpa țara de inchiziția grecească, și neata vei fi mare.

Atunci Tudor, ca dintr-un somn, deșteptându-se, s-a cunoscut că este rătăcit în ea să S-a răcit și depărtat de Alexandru Ipsilant, înțelegându-să în secret cu înălțată, prin Pașa de la Silistra, că nu numai se va depărta de la greci, ci va veni în ajutorul ei Porți. Și atunci îi garantează că atât domn, mitropolit, pă viitoru greci din Fanari nu ar mai sui pă tronurile României, și toate tractele între Țara Românească cu înălțată, din veichime, să aduce la îndeplinire. De care lucru încredințându-să Ipsilant, căuta ace a-l omorî, însă fu trădat de căpitanii săi anume (Machidonschii) la Golești, unde it in mâinile arnăuților și l-a dus la Târgoviște, înaintea lui Ipsilant, pe care l-au tăiat

Născut la 22 octombrie 1805. *s*

Sabia, în luna IUI ÎNIUC IU Z.11C, înicnuu. troliu *i-a*

tăiai lapui, a tuoui u-ouw» u... iw.

«Ceea ce eu am semănat, va răsări, grâu curat, țării mele». Se zice că Ipsilant ar fi prins o corespondență a lui Tudor cu Pașa de la Silistra, în contra lor, și de aceea l-a omorât”. 1

Iată deci expusă pe scurt, în toate trăsăturile ei principale, întreaga „jalnică tragodie” petrecută în Muntenia, care n-a avut parte de stihurile pe care Alexandru Beldiman le-a închinat acelei ce se desfășura simultan în Moldova. Frazele naive ale arhimandritului reproduc însă informații contemporane, de a căror valoare și exactitate ne putem cu atât mai puțin îndoi, cu cât ele redau – încă de acum un secol – întreaga versiune pe care au stabilit-o, cu toată truda și competența lor, istoricii timpurilor mai nouă.

Din ea, figura lui Tudor Vladimirescu răsare desigur în altă lumină decât cea în care stăruiesc încă să ni-l înfățișeze unii din glosatorii moderni ai faptelor și cuvintelor sale². El nu este nici revoluționarul care și-a găsit crezul, și a „capitulat” în fața boierilor, pe care pornise să-i nimicească; nu e nici deschizătorul de drumuri noi, purtând cel dintâi steagul dezrobirii sociale pe meleagurile țării sale. El trebuie privit drept ce a fost în realitate: un om al timpului său, înălțat prin propriile sale puteri deasupra semenilor săi, cu însușiri înnăscute de ostaș și de conducător, cu resentimentele și aspirațiunile firești ale mediului miciei boierimi și ale păturii negustorești, în mijlocul cărora trăise și se ridicase³. „Paginile de revoltă” pe care le-a iscălit, reprezintă pornirea unui temperament bătaios și reacțiunea împotriva abuzului și incapacității administrative, de care se loviseră în diferitele vicisitudini ale carierii sale; ele n-au izvorât din împărtășirea unor teorii politice și sociale, ce rămăseseră străine de gândirea sa de băștinaș. Generația următoare l-a idealizat, dar l-a deformat în același timp; acestei

interpretări postume a acțiunii sale i se datorează, în parte, lipsa de înțelegere care întâmpină și acum unele din manifestările sale politice. Astfel a putut fi calificat de „amestec incoherent de revendicări retrograde și de utopii naive” textul „revendicărilor poporului român” pe care le-a păstrat un raport al agenției austriece din București, în care se cere: revenirea la privilegiile lui Ipsilanti și la legiuirea lui Caragea, Domnul să nu aducă cu sine mai mult de patru boieri greci, vămile lăuntrice să se desființeze, să se dea libertate comerțului la Sudul Dunării și să se constituie o armată de 4.000 de panduri și arnăuți pentru apărarea țării și paza granițelor; celelalte dispozițiuni privesc chestiuni mărunte de ordin administrativ, de edilitate sau chiar de protocol. Rămâne desigur de văzut dacă acest document redă exact punctele ce par a fi fost formulate într-o proclamație a lui Tudor, din aprilie, în momentul când se mai afla lângă București, în fruntea „Adunării Norodului” și exercita efectiv funcțiuni de guvernator – un fel de „Oberkneaz al Sârbilor”, cum îl califică unul din istoricii săi recent⁴. Dar chiar dacă raportul ne-ar fi transmis, fără modificări esențiale, expresiunea gândirii lui Tudor, ea nu ar fi de natură să ne surprindă. Idealul său nu era desființarea Stărilor și a privilegiilor, și nu putea fi, în mediul în care crescuse și prin legăturile ce le avea; el

1 Op. cit., p. 250 - 251.

2 Cf. D. Bodin, Premizele la un curs despre Tudor Vladimirescu, *Rev. Ist. Română*, XIV (1944), și într-o mai mică măsură și E. Vârtosu, *Tudor Vladimirescu, pagini de revolta*¹, p. 41 și urm. Cf. de același: Tudor

Vladimirescu, *Rev. Fund. Reg.*, XII, 1945, p. 343 și urm.

3 A. Oțetea, *ibid.*, p. 91.

4 Cf. A. Oțetea, op. cit., p. 272 - 275. Textul în Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XX*, p. 592 - 594.; \ /.

„V «și turtim cuasii, resia Diurea în drepturile ei vechi a categoriei sociale din care ieșise, acea a micii slujitorimi, pe care evoluția nemiloasă a ultimelor decenii ale veacului al XVIII-lea o coborâse la nivelul masei rurale, fără a stinge totuși în ea deplin conștiința rosturilor ei de altă dată. Valul pe care l-a stârnit s-a ridicat însă mai sus, și a pornit mai din adânc decât crezuse el însuși, sau socotiseră acei cari îl îndemneau; *dar împăcarea acestor năzuințe, încă neformulate, ale celeilalte „țări”, cea lipsită de privilegii, pentru care cuvintele „norod” și „obște” aveau alt răsunet, cu structura regimului de Stări, așa cum o înfățișa Țara Românească la sfârșitul perioadei fanariote, era tot atât de zadarnică, pe cât se dovedise integrarea aspirațiunilor națiunii românești din Ardeal în organizarea de Stări privilegiate a acestei provincii.* În alte forme și cu elemente diferite, este însă în fond aceeași dramă care se desfășoară, de o parte și de alta a munților; dar putem tot atât de puțin să învinovățim pe comandantul pandurilor din 1821 de a nu fi adoptat alte principii pentru guvernarea țării sale – pe cât putem face capete de acuzare episcopilor români, cari au prezentat în cursul unui secol, memoriile pentru recunoașterea națiunii lor din Ardeal, de a nu fi privit dincolo de organizarea regimului de Stări, ce stătea la temelia alcătuirii dietelor, și de a fi încercat încadrarea în această structură medievală, a drepturilor poporului păstorit de ei.

Am avut, ce e drept, în 1821, „Adunarea Norodului”, expresiune politică a oștirii strânse sub steagul albastru, cu chipul Sfintei Treimi și pajura munteană. Dar oricât s-ar! inspirat de la modelul ce i-l oferea Adunarea sârbească a răsculaților lui Karagheorghe, i căror acțiune o continua Milos Obrenovici, ea n-a ajuns, în scurtul răstimp în care Tudor îi oamenii săi au avut inițiative politice, să-și precizeze rosturile și să devie un corp leliberativ constituit, în locul unei tabere de războinici. Și aci a fost doar o

sămânță jruncată în furtunile primăverii, din care „grâul curat”, ce îl vestise profeția lui Tudor în ea sul său din urmă, era să răsară peste ani, peste decenii...

5. PROIECTELE DE REFORMĂ CONSTITUȚIONALĂ, 1821 - 1822

Zguduirea revoluționară pe care au trăit-o atunci laolaltă cele două țări românești, >t mai strâns unite în împlinirea unui destin comun, a determinat, încă din timpul grelei: upații turcești ce a urmat înfrângerii Eteriei, o serie de interesante manifestări politice, i care boierii, factorii de răspundere din ambele Principate, își formulează revendicările punctul de vedere pentru o nouă așezare în țările respective.

Majoritatea acestor proiecte se întemeiază pe regimul Stărilor privilegiate, noțiune; care unii o înțeleg în conținutul restrâns, ce o căpătase la sfârșitul secolului al XVIII-lea, i o cârmuire de caracter oligarhic - dar a pământenilor - pe când ceilalți vor să o tindă din nou la toate treptele și categoriile înzestrate cu privilegii, în spiritul vechii idiții. Aceasta se menținuse mai vie în Moldova, unde partidele se definesc cu mai mare eciziune: va fi unul al emigrației, care cuprinde, cum a fost cazul în toate pribegiile, îrul înalt și boierimea mare, mai în măsură de a îndura greutățile unui refugiu prelungit

1 V. *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor*, IV.

* tară străină - și altui ai celor ramași să șuiere napasicie nienei și ale ocupației turcești, leătuit din oameni de bun neam, adesea nu mai puțin „blagorodnici” decât protipendada fugită, dar lipsiți de mijloacele ei, sau de o boierie mai proaspătă: sunt „ciocoi”, cum vor fi porecliți în deriziune, sau „cârvunarii” suspectați de a împărtăși ideile subversive de libertate și egalitate ale revoluțiilor apusene.

Această din urmă învinuire pare a avea mai mult temei în Muntenia, unde adresele și apelurile cari, circulau

pe sub mână, au într-adevăr accente cari cu toată dușmănia împotriva grecilor, par a se inspira din idealul de revoluție politică și socială al Eteriei și predică desființarea deosebirilor de Stare. Dar generalizările trebuie evitate, deoarece în celălalt Principat, nota este cu totul deosebită: cu prea rare excepții, niciunul din proiectele cari circulau atunci în Moldova, nu prevede desființarea privilegiilor și nu concepe viața politică a statului în alt cadru, decât acel pe care i-l definește împărțirea societății în Stările, ce a cârmuit-o din cele mai vechi vremuri. Antinomia nu e aci o deosebire de regim, cel mult una de grad în cuprinsul și aplicarea lui.

Până acum câțiva ani se spunea același lucru despre activitatea paralelă a boierimii muntene, în contrast cu așa-zisul „carbonarism” al proiectelor moldovene. Acestuia, căruia i se exagera tendința democratică, i se opunea atitudinea mai rezervată și prudentă a cercurilor politice din Țara Românească: „În Muntenia, scrie în introducerea sa la o prețioasă colecție de documente privitoare la anii 1821 - 1822 (printre care și o serie de proiecte ale boierilor munteni) Dl. E. Vârtosu, floarea aceasta albastră a spiritului novator va fi extrem de rară și timidă” 1. Dar analiza făcută în același timp, a acestor texte și a altora, în comparație cu acele datorite moldovenilor, ducea pe I.C. Filitti la alte concluzii. „Adevărul este, scria el, că dacă spiritul novator în Moldova se compară cu o floare albastră, cel din Muntenia trebuie asemănat cu o floare roșie” 2. Cercetarea sa nu confirmă definiția Domnului Vârtosu, pe care am fi mai degrabă îndemnați să o aplicăm proiectelor moldovenești: „Pretutindeni aproape apare opoziția: boieri-boiernași (și cinovnici), adică opoziția între clasa avută nobilă și clasa mijlocie, burghezia, atunci la noi în epoca de formație și de avânt. Cuvântul și noțiunea de privilegiu se întâlnesc foarte des, și destule texte nu cer decât o mutație, o mai

justă repartizare a privilegiilor sau o considerare a lor. În orice caz nimeni nu cere ca această noțiune și cuvântul ce o simbolizează să fie șterse din analele patriei, în speță din analele viitorului” 3. Filitti subliniază tocmai, analizând un pamflet muntean, că aci „*spre deosebire de scrierile din Moldova, se ridică și alt glas: acel al colaborării tuturor claselor sociale, înlăturând deosebirile întemeiate pe naștere*” 4, deci în directă opunere cu baza însăși a regimului de Stări. El respinge cu hotărâre părerea „că în Valahia anilor 1821 - 1822, cugetarea politică, frământarea spirituală a unei generații, pentru a izvedi o nouă formulă de viață națională, a fost absentă, sau concedând, a ființat timidă și ineficace, preocupare livrescă doar, a câtorva personalități, alese, dedate

1 1821. *Date și fapte noi* (Așez. I.C. Brătianu, XVII), București, 1932, p. XVIII. Părerii asemănătoare la A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, I, p. 118, 130.

21. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele române*, p. 124.

3 E. Vârtosu, op. cit., p. XXXI.

4 *Ibid.*, p. 114...4. ”:

pune și sociale. u scurta recapitulare a scrierilor în cauză, sau măcar a celor mai importante -, e cu atât mai necesară, pentru a lămuri această controversă fundamentală.

Într-adevăr, și din alte motive expunerea acestei faze a procesului de evoluție politică în Țările Românești nu este ușoară; printre greutățile pe care le întâmpinăm, este fără îndoială și acea ridicată de elementul subiectiv și pasional în aprecierea oamenilor și a evenimentelor. A fost vorba nu demult, de cultul întreținut în jurul persoanei și a faptelor lui Tudor Vladimirescu, ce a constituit o piedică serioasă la înțelegerea lor deplină, în lumina unei cercetări obiective². Aceeași atmosferă o vom regăsi înjurai revoluției de la 1848, de excesivă preamărire la unii iar,

prin reacțiune, de exagerată scădere la alții. În fine, și „cărvunarii” de la 1822 și-au găsit apologia în evocarea, plină de evlavie și de întârziism a Domnului D.V. Barnoschi, căreia au venit pe urmă să-i taie aripile; considerațiunile critice ale lui Ion C. Filitti³. Și din acest punct de vedere, o examinare a problemei, în cadrul nu numai al aportului ideilor nouă și a legăturilor, reale sau presupuse; u mișcările și curente revoluționare străine, dar în continuitatea regimului de Stări ce se nanifestă în aceste scrieri, ne pare bine venită pentru a le pătrunde rosturile și a restabili în echilibra al judecății istorice.

Dezavuarea Eteriei de către guvernul din Petersburg și perspectiva intrării armatelor urcești, a determinat în sferele de conducere ale ambelor țări reacțiuni asemănătoare față le o problemă identică. Trebuia cu orice preț ruptă legătura cu revoluția grecească, foarte aparentă în Moldova, unde voievodul însuși și mitropolitul luaseră inițiativa sprijinirii ei, era mai acoperită în Muntenia, unde situația impusese mai multă rezervă. Este evident că presfârșitul primăverii anului 1821, noțiunea de „eterist” comporta consecințe nu mai iuțin primejdioase, decât denumirile desemnând anumite ideologii politice, la sfârșitul elui de al doilea război mondial. O „lepădare de Satana” revoluției grecești era indicată la cel mai elementar simț al realității; ea era ușurată de excesele inevitabile ale oștii de transură, ce se adunase în jurul lui Ipsilanti și a locotenenților săi, care deșteptase vechea enofobie a pământenilor împotriva „veneticilor” în general și a grecilor în special. S-a încercat să se canalizeze acest sentiment, gata să izbucnească în manifestări violente, și a i se dea aspectul politic al unei ridicări a „țării” împotriva răsculaților, a unei apărări a echilor legături de lealitate față de Poartă, de la care urmau însă a se obține, cu acest rilej, renunțarea la abuzurile din ultimul timp și restaurarea privilegiilor, cerată cu atâta tăraintă în cursul

jumătății de secol după tratatul de la Kuciuk Kainargi.

Astfel se lămuresc, de o parte, noua îndrumare ce s-a dat mișcării lui Tudor, din îmomentul în care au devenit oficiale legăturile bonducătorului ei cu vremelnica cârmuire boierilor din București - de alta încercările paralele, de a provoca în Moldova o; acțiune populară împotriva Eteriei. În urma sugestiei făcute de Pașa din Brăila unei elegații de boieri moldoveni, spătarul Sturdza, ispravnic al județului Neamț, semnează

1 I.C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele române*, p. 124.

2 Cf. A. Oțetea, op. cit., p. 9 și urm. *t*

3 D.V. Barnoschi, *Originile democrației române*, Iași 1922. Cf. I. Filitti, *Frământările politice și sociale în incipatele române*, p. 100 și *Originile democrației române, Viața Românească*, XIV (1922) și XV (1923).

la Vi apnill 10Z.I. un ajfil „Liiuc iuți ut uușit Ulguiauiui și hjv, uiiuni ~~ii\î\jy\~~și, 111 toți.

Ai îndeamnă să se înarneze „cu orice armă aveți: pușcă, coasă, lance, topor [...] să izgonim numai decât pe tâlharii aceștia din pământul nostru”. De la Zvoriștea, la marginea Bucovinei, căminarul Ștefanachi Gherghel și paharnicul Gavril Istrati ridică vreo trei mii de săteni, cu care ajung până la Botoșani, de unde locuitorii alungă pe ispravnicul pus de eteriști și așază în locul lui pe românul Vârnăv. Dar aci se oprește mișcarea: speriați de cetele strânse în jurul unor steaguri roșii, „semn de război și de moarte” dar nu mai puțin și de răzvrătire, conducătorii le părăsesc, socotind de bună seamă că remediul putea fi mai periculos decât boala; lipsiți de îndrumări și de hrană, țărani s-au împrăștiat de la sine1.

Cu oprirea acestei încercări și lichidarea acțiunii lui Tudor Vladimirescu, odată cu sfârșitul „Zaverii” și faptul împlinit al ocupației turcești, deosebit de asupritoare și de grele în Moldova, acțiunea boierimii de diferite nuanțe reia

forma tradițională a revendicărilor și memoriilor justificative – arzuri către Poartă, adrese către Rusia –, la care se adaugă însă acum, tot mai numeroase, proiectele de reorganizare administrativă și constituțională, menite să înlăture repetarea, în viitor, a unei asemenea crize. Ele se împart în grupuri deosebite, după ideile pe care le dezvoltă și „Tarafurile”, a căror gândire politică o exprimă. O primă categorie o constituie acele ale emigraților.

Boierii munteni refugiați la Brașov au redactat, probabil încă din primele zile ale exilului lor, o petiție către împăratul Aleksandru, în care, amintind vechile privilegii ale țării, invocau „sufletul generos al nemuritoarei Ecaterina a II-a, de slăvită memorie”, pentru a-i cere „să ia țara noastră sub stăpânirea dulcelui și părintescului” său sceptru. „Acele formule [...], observă Filitti, pe care le mai întâlnim și la boierii delegați la Petersburg la 1772, nu trebuie judecate însă după litera lor”. Ele însemnau și atunci și acum, că în loc de suzeranitate turcească părea preferabilă cea rusească, dar tot respectându-se „starea cea neclintită a pronomiilor vechi” 2. De altfel lipsesc, la mijlocul textului, una sau două foi cari s-au pierdut³; e probabil că ele vor fi învederat părerile pribegilor în privința acestor privilegii, cari nu vor fi fost prea deosebite de acele expuse în redactările ulterioare.

Demersul a fost repetat în decembrie 1821, sau cel mai târziu, în ianuarie 1822⁴, de astă dată însă fără a mai aminti incorporarea, sub nicio formă, în stăpânirile țarului. Era acum vorba de a cere sprijinul Rusiei, în virtutea dreptului ei de protecțiune, pentru a obține toate drepturile de pe vremea faimosului privilegiu al lui „Mehmed IV de la leat 1641”, pe când nu începuse încă apăsarea jugului grecesc asupra patriei.

Grecii sunt încărcăți în acest document cu toate păcatele, începând chiar cu despărțirea biserici răsăritene de cea apuseană, argument care ar putea dovedi influența

propagandei catolice în cercurile boierilor emigrați. Textul a fost de mai multe ori

1 M. Drăghici, *Ist. Moldovei*, II, p. 119 - 121; cf. A. Oțetea, op. cit., p. 192 - 193.21. C. Filitti, *Frământările politice și sociale*, p. 63 - 64. Expresiunea de la urmă din prefața Mitropolitului Moldovei Gavriil din 1773, la traducerea decretului Ecaterinei a II-a pentru o nouă legislație în Rusia.

3 Hurmuzaki-Iorga, *Doc. X*, Apendice, XXXI, p. 576 n. 3.

4 Filitti, op. cit., p. 83.

observat îndeajuns potrivirile între unele din dispozițiunile sale, cu planul republicii

„Aristo-dimocraticești”, atribuit lui Dimitrie Sturdza, poate pentru că se socotea că acesta era mai nou. Dacă îl considerăm însă, așa cum rezultă din cercetările recente, ca mai vechi cu aproape două decenii³, nu se poate să nu fim izbiți de unele asemănări, dintre care cea mai de seamă este lipsa Domnului, înlocuit de o „întocmire” - divanul dintâi, alcătuit din mitropolit, episcopii de Buzău și Argeș, patru boieri mari și un legist, având puterea executivă, un al doilea divan de opt boieri mari având atribuții judecătorești, cu trei „departamente” subordonate, și „sfatul de obște al pământenilor să chibzuiască în toate chestiunile” 4. Din acest sfat, un deputat al județelor urma să facă parte din „comisia

Istieriei”, împreună cu un boier mare și doi mai mici. Se prevedea un divan deosebit centru Craiova, în frunte cu episcopul de Râmnic și un boier mare trimis de la București.

e mai cerea o miliție de ostași pământeni și libertatea negoțului, odată cu restituirea aielor dunărene, ocupate de turci. Dar întreaga structură a proiectului, ca și cea a nodelului său presupus, este cea a regimului de Stări: privilegiile nobilimii se mențin, a și superioritatea treptei

celelalte: se insistă pentru menținerea cutirilor de bir, și chiar pentru sporirea zilelor de clacă ale locuitorilor de pe moșii, de la

2 la 24, ca urmare a unui proces economic general, ce atingea atunci și țările noastre.

Cam aceleași păreri, scrie Filitti, sunt cuprinse în actul intitulat „îndreptarea țării iupă cele) ce a pățimit țara la 1821 de la străini” 5. Și aci se cere îndepărtarea grecilor și trăinilor din slujbe, desființarea corpului arnăuților, cei cu meserii intrând în „isnafurile”: >reslele) țării, și restabilirea vechilor unități ale slujitorimii românești. Și aci, „un divan ompus din mitropolit și 4 boieri mari să aibă toată puterea săvârșitoare”, un al doilea Ivan să fie compus din episcopi, boieri mari și un *nomicos* (legist), iar de fiecare județ, de doi ispravnici cu atribuțiuni deosebite, să stea sub orânduirea divanului celui dintâi, în care să funcționeze și departamentele de judecăți.

În sfârșit, încheind această serie datorită emigrației muntene, un al treilea proiect, lultă vreme atribuit lui Grigore Brâncoveanu, se dovedește în realitate a fi opera lui Alexandru Vilară, printre hârtiile căruia se află, odată cu scrisoarea consulului rus Pini, are adeverește primirea unui alt exemplar, la 11 - 23 martie 1822. Deosebirea principală că de celelalte două este că se revine la necesitatea unui Domn pe care îl vrea însă „de ră” și pe viață. Și aci se prevede o adunare, alcătuită din mitropolit, episcop, boierii din

1 Complet în E. Vârtosu, 1821, no XXXVI, p. 117 și trm.

2 Cf. I. Filitti, *Frământările politice și sociale*, p. 84 - 87 și I.G. Vântu, *Primele proiecte de organizare*, p.

7 - 191.

3 V. mai sus. Observăm cu acest prilej că textul publicat de DI. Vârtosu în Anexele documentare la studiul *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo-*

democraticești în Moldova la 1802, ed. a 2-a, p. 32 - 39, să academia Română, ms. 409 și 7, are unele „muntenisme”, cum e de pildă „dă”. Nu e de altă parte nicio zică la Moldova, decât mențiunea episcopilor din Țara de Sus și Țara de Jos, denumiri administrative folosite-n Muntenia, unde mai era însă și al treilea episcop, acel de Râmnic.

4 Filitti, *ibid.*, p. 85; Vârtosu, op. cit., pentru XVIII”.

5 *Ibid.*, p. 87. Textul în Vârtosu, op. cit., p. 178 și urm.

București și deputați din județe, căreia îi va reveni sarcina alcătuirii bugetului, după trecerea a cinci ani, în care timp țara să rămână scutită de biruri către Poartă. Se cerea de asemenea hotarul Dunării, libertatea negoțului și înființarea unei oști de pământeni¹.

Se văd deci punctele comune tuturor acestor revendicări, stăpânite de spiritul de Stare în înțelesul său cel mai aristocratic, așa cum îl făurise structura socială a nobilimii muntene, în urma reformelor din secolul al XVIII-lea, ce o constituiseră ca un corp închis în privilegiile sale. Încercarea de a înlocui Domnia printr-un sistem de „colegii”, sau de o polisinodie de divanuri, amintește unele sisteme încercate în veacul precedent în Rusia, poate și aiurea². Ea este lămuritoare pentru această concepție, care va provoca vehemente reacțiuni.

Între timp însă, în urma presiunii Puterilor, Poarta se hotărâse să cheme la Constantinopol pe delegații boierimii celor două țări, pentru a pune capăt situației de provizorat și a trage consecințele înlăturării fanarioților. Demersul a fost însă precedat de inițiativele boierilor moldoveni, cari s-au grăbit să-i aducă la cunoștință vederile lor. La 7 octombrie 1821, refugiații de la Cernăuți și din Basarabia, în rândurile cărora se aflau reprezentanții protipendadei – mitropolitul Veniamin la Colineăuți, Grigore Sturdza și fiul său, vornicul Mihail, cel mai activ factor politic al grupării, la Cernăuți – încredințau lui Teodor Balș *arzul* lor către

Poartă, în care se respinge solidarizarea cu Eteria, se cerea înlăturarea fanarioților și izgonirea arnăuților, înlocuiți prin paznici pământeni, desființarea veniturilor de la dregătorii, iar aprovizionarea datorită Porții să se facă numai prin negustori pământeni. În ce privește formele constituționale, ei își învederău nevoia de a reveni la domnia pământească, dar deocamdată „din motive de economie, în loc de Domn, să se orânduiască un sfat de boieri pământeni, din care unul baș-boier, care să juftă puterea domnească și să numească pe slujbași” 3. Era aceeași formulă de guvern oligarhic, pe care o aflăm și în dorințele emigraților munteni de la Brașov: „ecoul nu prea îndepărtat al vremilor, când Moldova fu administrată de un *divan al Cnejei*, alcătuit din boieri, cu un general rus de președinte” 4.

La Iași însă, se constituise o altă grupare, a celor care nu „bejeniseră”, care număra în rândurile ei pe logofătul Ioniță Sturdza, spătarul Drăghici, legistul Andronache Donici, Vasile Miculescu, Gheorghe Cuza, Iordache Catargiu, episcopul Meletie al Hușilor⁵. Dar și din rândul protipendadei se desfăcea un „taraf deosebit, al „rusofililor democrați”, cum i-a definit Nicolae Iorga, în jurul vistierului Iordache Roznovanu, care voiau un domn pământească ales de „obștea boierilor”, fără deosebire de trepte. Boierii de starea a II-a constituiseră între ei o ligă, semnând „un act de înfrățire”, în care se legau prin mari jurăminte, la susținere reciprocă în cadrul unei acțiuni comune, stabilite în prealabil prin

Filitti, op. cit., p. 89 - 90.

2 Cf. „Consilium suprem” de influență suedeză, încercat în Rusia la 1730: Milioukov, *Hist. de Russie*, II, p. 447 - 48 și charta Ecaterinei a II-a din 1785, *ibid.*, p. 590 și urm. 1 Filitti, *ibid.*, p. 78.

4 Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, X, p. LXXIX. 51. G Vântu, op. cit., p. 194 - 195. Cf. N. Iorga, Prefață la

Hurmuzaki, Doc. X, p. LXVI.

privilegiate, nu numai a câtorva din fruntea ierarhiei.

Când Balș sosi la Iași, cu arzul pribegilor din Cernăuți, pentru a-l duce, cum i se încredințase, pașei de la Silistra, caimacamul Vogoride, instalat de ocupanții turci pentru a gira treburile țării, după fuga lui Mihail Șutu – și care nutrea ambiții personale de

Domnie, trimise odată cu el, din partea grupării ieșene, pe serdarul Iancu Stavăr, purtător al unui arz deosebit al boierilor din țară, pe care îl recomanda în termeni călduroși pașei, spre a fi înaintat înaltei Porți. În el se cerea: „restabilirea pronomiilor vechi, stricate din cauza Domnilor greci; înapoierea mănăstirilor țării pe seama pământenilor; întocmirea de pravile în limba țării și a unui cadastru al moșiilor; alegerea unui Domn pământean de către obște [se înțelege a boierimii]; încredințarea dregătoriilor țării numai la români

[...]” 2. În fața celor două texte, seraskierul Siri-Mahmud, urmărind indicațiile lui

Vogoride, se hotărî pentru al doilea, dând a înțelege lui Balș că documentul pe care îl adusese nu avea nicio șansă de a fi primit; de altfel, delegații se opriră la Silistra și numai cererea lor urma să ajungă la Țarigrad. Despre deosebirea dintre cele două versiuni se răspândiseră unele zvonuri în public: le-a însemnat în cronica sa rimată despre „jalnica tragodie”, Alexandru Beldiman: ș.

„Vr-o deosebire mare în magzaruri n-am văzut.

Fieștecare interesul păzia cum îi de crezut!; u

Cei de-aici cereau Domnia, ceilalți decemvirat, v?

Un Divan s-alcătuiască între ei neapărat 2”.

Ca iarăși ei să ia cârma și ei a povățui...” 3

În realitate se auzise de altceva, de un proiect mult mai complet de așezare constituțională, la care lucrau novatorii și „cărvunarii” din Moldova; scrisori ale vornicului Negel către fratele său, mitropolitul Veniamin,

din aprilie 1822, dovedesc că aflate de această îngrijorătoare noutate⁴. Dar el confunda acest text, care era să apară ceva mai târziu, cu arzul trimis la Poartă, în care de fapt nota distinctivă era doar cererea alegerii imediate a Domnului pământean. Aflând în sfârșit mai exact despre acest din urmă document, tot Negel scria că „nu-l găsim rău fără cale, numai că pe Domnul moldovean zic să se aleagă de toată obștea; nu mă dumeresc cum se va alege fără vărsare de sânge [...]”⁵ în aceste condiții, Balș nu mai înainta arzul emigraților și iscăli și el pe acel al „stării a doua” de la Iași - „trădare” pe care i-au reproșat-o mandanții săi, dar, judecând împrejurările, singura soluție pozitivă, care răspundea interesului general. Desigur nu se poate subscrie la termenii de preamărire a „Slăvirei sale Baluș”, cu care îl încarcă până la

1 Filitti, op. cit., p. 79.

2 *Tingodiea* în *Let.2* II, p. 418, v. 3599 - 3603.

3 Filitti, op. cit., p. 96.

4/Wdvp.83.

5 *Ibid.*

ridicol o versiune a „Tragodiei” comandată de el¹, dar nu i se poate tăgădui, cel puțin în acel moment, un oarecare sentiment de răspundere politică.

În posesiunea deci, a acestei cereri mai vechi, și în cunoștința revendicărilor pe care i le transmiteau și reprezentanții Puterilor, Poarta a chemat la înaltul ei prag pe trimișii boierilor din ambele țări; în lipsa pribegilor, cari stăruiau în refugiul lor, plecau din Moldova numai reprezentanții curentului „cărvunar”, în frunte cu Ioniță Sturdza, pe care caimacamul îl ridicase la demnitatea de mare logofăt. „Ponturile” lor, întocmite mai de mult, accentuau mai ales îndepărtarea grecilor și primatul băștinașilor. Muntenii, surprinși de drumul la Constantinopol, când nu se așteptau să meargă decât la

Silistra, au redactat și ei „ponturile” lor, cari au căpătat pe urmă o formă definitivă în timpul tratativelor cu demnitarii Porții²; în fruntea delegației se aflau banul Grigore Ghica, banul Barbu Văcărescu și vornicul Nicolae Golescu. Din „Jurnalele” ținute de ambele delegațiuni – și cu mai multe amănunte și interes din acel al moldovenilor³ – știm cum au decurs convorbirile cu reprezentanții otomani și cum s-a ajuns la numirea celor doi domni pământeni: Grigore Ghica pentru Țara Românească și Ioniță Sturdza pentru Moldova. Cu acesta din urmă mai ales, „cărvunarii” se credeau la putere, și însemnau o nouă izbândă asupra „reacțiunii” pribegilor. Lupta între cele două curente se dezvoltă acum în alte împrejurări, până o vor încheia pentru un timp evenimentele internaționale din anii 1828 – 29, și întocmirea Regulamentului Organic. Trecem astfel la altă categorie de proiecte.

Și în această fază, contrastul pe care îl înfățișau mai de mult structurile sociale și politice ale Stărilor celor două Principate – opunere ce se poate deduce și din comparația numerică a privilegiatilor din ambele țări – apare și în manifestările lor politice. În Țara Românească, acordul între boierimea pribegită, care reprezintă de altfel o covârșitoare majoritate, și acei rămași în țară, relativ puțini la număr din tagma lor, s-a putut face asupra unui program comun de acțiune și a revendicărilor înfățișate de delegații cari au mers la Constantinopol. Dar înțelegerea sau „veșnica unire statornică” la care au convenit Mitropolitul, episcopii și veliții boieri la 1822, nu depășea cuprinsul acestei sfere restrânse, lăsând ca și mai înainte la o parte, treptele boierimii mărunte, fără a mai vorbi de vechea slujitorime, ale cărei năzuințe căpătaseră un nou imbold prin isprava lui Tudor Vladimirescu.

Este tocmai ceea ce îi aduce ca învinovățire, o întâmpinare făcută în numele tuturor celorlalte clase sociale: „[...] *Arătăm dar și noi, toată partea boierească de*

al doilea și al treilea treaptă, dimpreună și cu cei de stările de mai de jos frați ai noștri compatrioți, locuitori din toate orașele și județele țării, că am primit cu bucurie această bună vestire [...] Dar fiind că unirea numai între P.S. lor și între d-lor nu poate fi nici desăvârșită, nici temeinică, până ce nu va fi înclinată cu unirea noastră a tot trupul neamului [...] iar] împotrivă, se cunoaște și aceasta ca o osebire de totdeauna trupului compatrioților și cu o de smeși alegere de câteva obraze ce s-au norocit a fi în trepte mari și a se numi nobilită a țării [...]” în concluzie, sfatul veliților boieri nu are calitatea de a hotărî, până ce nu „se

1 Cf. N. Iorga, *Ist. literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 98 - 99.

2 Cf. Filitti, op. cit., p. 32 și urm.; I.G. Vântu, op. cit., p. 202 și urm.

3 *Let.2*, III, p. 345 și urm.

tjuuu. *isc* aceea, *un irenuința este ca Om toate județele țării să se strângă [...] câte un deputat, ales de obștea județului*. Iar la pravila ce se va întocmi „pentru tot neamul românesc”, vor da ascultare toți „*de toată starea fără osebire*” K

Un alt pamflet, îndreptat cu deosebire împotriva grecilor, cărora le opune gloria străvechii Dacii, vede și el salvarea într-un efort pentru „a alcătui totdeauna trupului românesc într-o întregime a cea dintâi”. Nu numai copiii de blagorodnici trebuie să se bucure de școală și învățătură, dar și ceilalți: „Românilor! aveți frați din maica voastră, cari destoinici sunt a sluji în ocolul țării. Nu-i mai dați la spate... Dați-le rând. Fiți dar uniți într-o glăsuire și statornici într-o toate spre folosul patriei, că voi sunteți patria” 2.

Această idee revine în toate scrierile de acest gen ce ni s-au păstrat din același an, și îl cărui număr și consens sunt deopotrivă de semnificative pentru puterea acestui adicalism muntean, prefată a acțiunii revoluționare de la

1848, a cărei nuanță o) revestește. Tot astfel se rostește „cugetul adevăratului român către frații săi români, sau) areri cari, dacă vor fi ale tuturor românilor de obște, punându-se în lucrare, vor fi spre >betesc folos”. Printre cele șapte puncte, este și acel că „unire spre folos obștesc nu poate i se face decât de cei mai mulți, dacă nu de toți de obște”. Așa dar, autorul preconizează dunări obștești, în care hotărârile să se ia cu majoritate³.

La fel, un alt apel „pentru unire”, în care se spune limpede ca „*toată tăria s-o aibă lasurile cele mai multe, iar nu cele mai puține*” în „oglanda anului 1821”.

O altă versiune e și mai accentuată: „*Acei puțini cari cu nedreptăți se slujesc de*

atrie, nu pot fi patria, iarglotișul tot, ce prin silnicie se află supuși la cei puțini, aceia și irește și pravilnicește sunt patria” 4. În fine, un document datat din 20 iunie 1822 atacă privilegiul de naștere al boierimii și justifică răscoala lui Tudor, „*acești blagorodnici esocotind că cea adevărată blagorodie își are în ființa sa nu în părerile bunătăților trupești, i întru îmbunătățirile cele sufletești [...]. Osebindusă blagorodnicii din trupul patrioților călcând cu picerile pă frații lor, nici ei n-au rămas fericiți [...]. De aceea dar, vă idreptați, ca nu cumva ș obida dăznădăjduirea neamului să nască alți Theodori!*”. Leacul

te deci ca „să fie drumul deschis tuturor patrioților, de orice treaptă sau stare va fi, ca eșcare cu învățatura, cu silința și cu vrednicia sa, folosind obștea, să dobândească de la între cea după cuviință cinste și înălțare stării lui [...]. Din toate județele țării să se trimită scaunul stăpânirii câte doi deputați, aleși de obștea județelor, cari, ca niște epitropi ai mpatrioților lor, să se afle față de toate sfaturile obștești, dându-și și ei cuvântul și părerea

ntru cele ce folosesc județelor lor” 5.

Are deci dreptate Ion C. Filitti, în lumina acestor texte categorice, să afirme că, mai uit decât în Moldova,

„curentul ostil boierimii și privilegiilor a continuat neîntrerupt în untenia” și în consecință „altul a fost aspectul revoluției muntene (din 1848) decât al

1 Filitti, op. cit., p. 121 – 122; Vârtosu, op. cit., p. 205 – 210.

2 Filitti, op. cit., p. 117.

3 *Ibid.*

4 *Ibid.*, p. 119.

5 *Ibid.*, p. 122; Vârtosu, op. cit., p. 161 și urm.

ei jjioidovenesti” 1. Că nu avem a face numai cu o literatură de memorii tănuite, cari au amas înmormântate în arhivele din care le-a scos cercetarea modernă, o dovedesc „nsemnări de genul aceleia, care însoțește unul din textele în chestiune – cel mai moderat de altfel: „făcut de aga Afecache Vilară și neprimut de nimeni” 2. Ele erau deci supuse discuției și „primate” sau „neprimite”, de gruparea căreia i se înfățișau; de altfel cuvintele „nseși de „frați” și „patrioți”, cari ne întâmpină atât de des în aceste apeluri și adrese, amintesc asociațiile revoluționare din aceeași vreme, a căror acțiune paralelă se desfășura în alte țări ale Europei, sub semnul acelorași idei de libertate și egalitate.

Trebuie de altă parte avute în vedere și unele mișcări, al căror aspect de dezordine sau chiar de haiducie la drumul mare acopere totuși un substrat politic. Isprăvile lui Jianu, despre care se găsesc însemnări în rapoartele consulare prusiene din București în 1823, sunt puse în legătură cu mișcarea lui Tudor, care lăsase urme în lumea celor nemulțumiți și dornici de răfuială³. Ceva mai târziu, în 1826, răscoala altor foști panduri, Simion și Ghiță Cuțuiu Olteanu, e privită de asemenea ca o continuare a vechii mișcări. Ei par a fi încercat lovitura lor, la îndemnul lui Toma Brătianu, eterist refugiat în Ardeal; prinși la Topolnița, judecătorii „criminalionului” îi condamnă pentru conspirație⁴. Consulul prusian scrie la 14 decembrie 1822:

„la București, totul e politică, totul e diplomație”. Această stare de spirit a început din timpul Revoluției franceze și a fost întărită de contactul cu ofițerii ruși, în vremea ocupației: „Dacă în sfârșit, încheie el, revoluția care a întins asupra noastră efectele ei binefăcătoare, a dus această știință adâncă până la cel mai înalt grad, *astfel că chiar rindeaua lemnarului și foarfecele croitorului par a fi fost la școala nobilimii din țară și a mai multor străini de seamă* 5. Izolarea îndelungată în demnitățile ci exclusive, a protipendadei muntene, a provocat aci o fierbere a spiritelor, care nu se va potoli, până nu va sparge îngrădirile devenite prea strâmte, ale regimului de Stări. Se vor mai adăuga firește la toate acestea mai târziu, și impresiile acelor cari ajung să călătorească prin țări străine, de unde aduc altceva decât amintirile plăcute ale vieții de societate la băi și stațiuni termale ale lui Știrbei: boieri mari ca Dinicu Golescu, tineri bursieri ca Eufrosin Poteca, sau studenți ca Constantin Brăiloiu, care descopere, prin prisma „virtuoasei Elveții [...] neajunsurile și viciile organizării noastre sociale [...]” 6.

Altfel se prezintă lucrurile în Moldova. Aci se elabora încă din primăvara anului 1822 o Constituție în 77 de „ponturi”, al cărei exemplar, descoperit de A.D. Xenopol în arhiva Consulatului rusesc de la Iași, unde l-a copiat, e datat din 13 septembrie al aceluiași an. Acest document a fost de mai multe ori publicat și a fost comentat în cele mai mici amănunte, atât de istorici cât și de juriști; va fi de ajuns să trimitem, pentru mai multe

1 Filitti, op. cit., p. 124. V. și proiectul, tot radical, al lui Naum Râmniceanu, analizat de C. Erbiceanu, *Nauw Râmniceanu. 1822. Tmtatimportant, Biserica Ortodoxă Română*, XXVII, 1903, p. 11 - 14.2/6/</., p. 120.

3 Cf. Hurmuzaki-Iorga, *Doc. X*, no CCXCV și CCXCVI, p. 222 - 223, 225.

4 *Ibid.*, no CCCCXXXV, p. 361 - 62, CCCCL și

CCCCLI, p. 371 - 72; E. Vârtosu, 1821, no LV, p. 222

Și urm.

5 Hurmuzaki-Iorga, *Doc. X*, no CCLXIX, p. 198.

5 *Ibid.* Apendice LXII, p. 621 - 22.

„... -.”... -, v. Turv... iii-a un ia mutul; >a cunaie ne care Aenopoi, acum cincizeci de ani, dar mai ales de la centenarul acestor împrejurări în 1922, și studiul apologetic al Domnului D.V. Barnoschi, părerile în privința acestui text constituțional, de altfel deosebit de interesant, s-au împărțit și s-au înfruntat pe poziții categoric adverse.

Nici în privința autorului nu s-a putut ajunge la un acord. În scrierile sale, Alecu Russo dă în vileag numele tânărului inginer, comisul Ionică Tăutu, dintr-o veche familie boierească, dar nemaifăcând parte din protipendadă, ca autorul proiectului, vrednic de așezat, prin gândirea sa și scrisul său, alături de fapta lui Tudor Vladimirescu; talentul lui le scriitor l-ar asemui cu vestitul polemist Paul Louis Courier².

Nicolae Iorga, pe temeiul unor informații consulare, socotea pe spătarul Drăghici printre oamenii de condei ai „novatorilor”³, iar Dl. Andrei Rădulescu credea că partea cea mai importantă în alcătuirea „ponturilor” revine juristului Andronache Donici, cel maindicat prin competența sa recunoscută⁴. Se lua în general drept un fapt dovedit zisentimentul voievodului, el însuși „cărvunar”. De fapt, textul destul de încurcat al unora din articole lasă, în orice caz, să se presupună compromisul mai multor formulări.

Publicarea de curând, de către Dl. I. Nistor, a rapoartelor consulare austriece dinărilor noastre ne obligă însă să revizuim toate aceste ipoteze⁵. „Din raportul agenției austriece din Iași de la 30 septembrie 1822, aflăm că proiectul de constituție cuprindea 79 le articole, între care primul și cel mai însemnat era articolul prin care prevedea: constituirea unui parlament compus din 48

deputați, aleși pe ținuturi din rândurile boierilor: celor trei clase sau ranguri, și ale cărui hotărâri să fie executorii pentru principe și pentru livan. Proiectul purta semnăturile vistiernicului Petrachi Sturdza, a vornicului Ștefanachi toset și ale membrilor divanului Miclescu, Iepureanu și Ion Tăutul (bătrânul, unchiul lui onică). Vornicul Teodor Balș a refuzat semnătura, cu motivarea că dânsul, în calitate sa le caimacam domnesc, nu-și poate da asentimentul la un proiect care este în contradicție cu vechiul obicei al pământului. *A mai refuzat semnătura și vornicul Andronachi Donici*, a motivarea că un asemenea proiect de constituție nu poate porni decât de la domnul țării., a aceeași motivare refuzară semnătura lor, împreună cu Dragachi Roset, și mai mulți pieri de rangul întâi. Boierii de clasa a II-a au aderat în marea lor majoritate, iar cei de lașă a III-a au aderat cu toții la noul proiect de constituție, care fusese redactat în trei xemplare: un exemplar pentru principe, altul pentru membrii divanului, iar al treilea xemplar urma să circule prin județe pentru adunarea semnăturilor. Din raportul agentului

1 A.D. Xenopol, Primul proiect de Constituțiune din 1 «22, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 2-a, XX.

598, p. 13 și urm.; D.V. Barnoschi, *Originile democrației române*, „Cărvunarii”, Iași, 1922; I.C. Filitti, riginile democrației române, *Viața Românească*, XIV, 1922 și *Frământările politice și txKiale*, p. 36 și urm.

G. Vântu, op. cit., p. 221 și urm.

2 *Scrieri*, ed. Haneș, Acad. Română, p. 112.

3 Cf. *Ist. Constituției românești*, p. 21. Prefață la Hurmuzaki, *Doc. X*, p. LXXI, și *Gesch. des Rum. Volkes*. p. 248. Cf. și D.V. Barnoschi, op. cit., p. 117.

4 *Juristul Andronache Donici*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 3-a, XI, 1930, p. 220.

5 I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, *Anal. Acad. Rom.*, *ibid.*, XXVI, 1944.

522 - 23, după rapoartele consulare austriece publicate în Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XX*, 2, p. 753 și urm.

UpPa> UI" ** <Nproiectul, care nu putea fi aprobat de Poartă și nesocotea stipulațiunile din Tratat" 1.

Rezultă deci din aceste informații foarte interesante, cari așază într-o nouă lumină procesul de elaborare al constituției „cărvunarilor”, că în cursul discuțiilor ce îi pregătiră redactarea, se desfăcuse unirea dintre boierii de rangul întâi, rămași în țară, și cei din starea a doua, legați prin angajamentul lor solemn de „înfrățire”, de la începutul anului. Unele din noutățile introduse în proiect speriaseră atât pe voievod, a cărui reputație de revoluționar se dovedește astfel exagerată, cât și pe juristul Donici, a cărui colaborare se va fi oprit la un punct, ce rămâne de determinat. Vor fi avut o influență și întâmpinările energice ale emigraților cari rămâneau la Cernăuți, și foloseau atunci pana încercată a lui Mihail Sturdza. Căci mai aflăm din același izvor, că „proiectul de constituție primi, după raportul agenției din 7 februarie 1823, apostila domnească că principele nu se consideră autorizat de a abroga vechea rânduială, și de a introduce o nouă constituție; cu o cerere de acest fel solicitanții să se adreseze direct Porții otomane” 2.

De aceea exemplarul descoperit de Xenopol în arhiva Consulatului rusesc din Iași (dar care n-are decât 77 de articole), este intitulat: *Cererile cele mai înșeninătoare ce se fac din partea obștei Moldovei în atocmire cu cele cuprinse în obșteasca jalba sa, trimisă către prea înaltul Devleat [...]*. O comisiune de zece boieri urma să reia fiecare din „ponturi” și să se pronunțe asupra admisibilității lor, soluțiune de temporizare, aprobată și de domnitor³. Se vede că între timp se produsese „deșteptarea priincioasă, dar amenințătoare, care încremeni pierzătoarele lui năzuințe”, la care făcea aluzie o scrisoare de la Iași 4, presiune ce se presupune a fi venit

din partea Rusiei.

S-a insistat într-adevăr asupra potrivirii unora din principiile Constituției cu acele ale Declarației Drepturilor Omului, pentru a scoate în evidență latura liberală și progresistă a concepției autorilor ei; știm de altă parte că se comentaseră în Moldova proiectele contemporane din Spania și de la Neapole⁵. Pe temeiul dispozițiilor care prevăd respectul proprietății (art. 3 și 58), libertatea individuală (art. 6 și 8), libertatea muncii și a comerțului (art. 13), garantarea onoarei (art. 18) și egalitatea înaintea legilor, s-a considerat opera-legiuitorilor moldoveni ca o integrare în spiritul vremii, și un pas însemnat spre modernizarea vieții publice. S-a tras concluzia, din precumpănirea Sfatului obștesc asupra voinței Domnului, în cazul unor păreri divergente, că „ideea unui asemenea sistem de ocârmuire a fost rostită întâia oară în țările române”⁶. Majoritatea asigurată boierimii de Starea a II-a și a III-a făcea să decadă protipendada din hegemonia ei. Într-o minuțioasă analiză, Dl. D.V. Barnoschi, preamărind opera cărvunarilor, socotește nu numai că datorim regenerarea noastră ciocoilor din Moldova, dar că reforma lor era mai

11. Nistor, *itod.*, p. 523.

21. Nistor, *op. cit.*, p. 523; Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XX*, 2, p. 800 și urm.

3/Wd., p. 850.

4 Xenopol, *Ist. partidelor politice*, I, p. 105; Hurmuzaki, *Doc. Supl. I*, IV, p. 29.

5 Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XX*, 2, *ibid.*

6 Xenopol, *op. cit.*, p. 87.

meimca aecai acea a „Donjunștilor” și „pașoptiștilor”, deoarece așeza principiile inoitoare pe fundamentele sănătoase ale vechilor tradiții politice¹.

Alții însă, n-au considerat cu aceeași admirație Constituția din 1822, în care au văzut numai interesul de

clasă al boierimi mijlocii, opus celui al marii boierimi. „Prin urmare: de în tratatul său de drept constituțional Paul Negulescu, boiernașii voiau să formeze așa dominantă împreună cu marii boieri, un fel de egalitate numai cu cei mari, întocmai i în fabula lui Grigore Alexandrescu” 2. S-a observat că proiectul „nu desființa nici privilegiile boierești [...] păstra scutelnicii și poslușnicii, iar ceea ce prevedea despre importurile dintre proprietari și săteni echivala cu drept cuvânt, chiar pentru Alecu Russo, i o tăcere” 3. El reprezenta reacțiunea „șlehteii” împotriva magnaților: Starea a doua și a era a boierimii „avea să participe nu numai la alegerea Domnului (în întregimea ei), nu mai în adunarea reprezentativă sau sfat obștesc (prin câte un reprezentant al ținuturilor prin divanele din care putea face parte), dar și în divane și departamente, afară de vanul întâi, care *singur* era rezervat boierimii mari. Așa dar, constituția ciocoilor oldoveni acorda boierimii mărunte un rol mult mai important decât programele întâmporane din Muntenia” 4.

O idee mai exactă despre proiect și valoarea sa, ne putem face numai privindu-l întreaga perspectivă a împrejurărilor cari l-au pregătit, și a altor încercări contemporane, vem din aceeași vreme un „shedion de reformăluirea stăpânirii Moldaviei” în 30 de ticole, în care Domnul, ales pe viață, era asistat de un sfat din cele 6 sau 8 „familii din le dintâi ale pământului”. Era vorba să se anuleze toate boieriile date după domnia lui ilimah, și „alți netrebnici și de neam prost și fără moșie sau altă stare să nu fie primiți în ci o funcție”. Mai avem „pontul popilor” în 25 de articole, în care iarăși Domnul apareistat de o „gherusie” de opt boieri din cei dintâi, care se vor reînnoi la fiecare trei ani. recii vor fi excluși din slujbe, cinurile de la Mihai Șutu se vor anula, privilegiile boierești mân în ființă și boierii nu vor plăti nicio dare⁵. Un contrast cu aceste vederi, de un văditracter oligarhic în înțelesul

protipendadei, îl constituie „închipuirea” de reforme datorită stiernicului Roznovanu, care, el însuși mare boier, cere totuși desființarea scutirilor de r, socotind că „obșteasca legătură în contribuție va face legătura națională” 6.

Între aceste tendințe oarecum extreme, de dreapta și de stânga, constituția celor 77 „ponturi” ține mijlocul, reprezentând aspirațiunile acelor categorii inferioare de ivilegiați, boiernași și mazili, cari fuseseră lipsiți de mai puțin timp în Moldova de erogativa lor politică, și își păstrasercă întreaga conștiință a drepturilor. Sentimentul de are este încă puternic în această categorie socială, al cărei număr era din cele mai spectabile, și a cărei tradiție politică se menținuse vie.

Pamfletul scris tot de Ionică Tăutu, intitulat „Strigarea norodului Moldovei, către ierii mari și împotriva arhiepiscopului și mitropolitului chir Veniamin, compus la

1 D.V. Barnovski, op. cit., p. 306 și urm.

2 Op. cit., p. 176; cf. I.G. Vântu, op. cit., p.218, n. 280.

3 Filitti, *Frământările politice și sociale*, p. 102; A. Russo, *Scrieri*, p. 121.

4 Filitti, (Wd., p. 102.

5 *Ibid.*, p. 108 și urm. 6/ & «/., p. 112.

Suceava de către Doiern se clasa ii-a și m-a e mea u uovaua a atcM» luușuiiiv l? i-a afirmării ei pe tărâmul constituțional. El preamărește trecutul Moldovei înainte de fanarioți, laudă vechile legături cu Poarta, așa cum le stabilise „Bogdan Vodă” și osândește cu asprime pe boierii mari, cari au pactizat cu Eteria. „Cuvântul unui țăran către boieri” de același, e de asemenea un prilej de a cânta „vremile cele de aur” ale boierimii de altă dată, înainte de uzurpările grecilor¹. Aceste scrieri, ca și proiectul de Constituție, păstrează pecetea aceleiași mentalități, care este acea de Stare, în înțelesul ei tradițional, cu toate

calitățile și defectele ei. Ea vădește același complex de preocupări și influențe.

O influență, de pildă, care trebuie ținută în seamă, în ce privește alcătuirea proiectelor de reformă în Moldova, a fost fără îndoială cea a organizării autonome din Basarabia, după anexarea ei la Imperiul rusesc. Împăratul Aleksandru I, urmând și aci aceeași politică pe care o aplica în Finlanda și în Polonia, unde căuta să respecte particularismul instituțiilor locale, instituisese la 1818 „Așezământul organizării oblastiei Basarabiei”. Vechiul Divan al Moldovei era înlocuit de „Sfatul înalt” care cuprindea unsprezece membri, cinci numiți de guvern și șase de nobilimea basarabeană. Cum bine observă Leon Casso în lucrarea sa despre „Dreptul bizantin în Basarabia”: „nu era un lucru nou participarea localnicilor în acest înalt Sfat, fiindcă și mai înainte boierii locali erau membri ai Departamentelor administrației provinciale. Deosebirea consta în faptul că majoritatea voturilor era asigurată de elementul local” 2. Prin această instituție care depindea direct de autoritatea imperială, Basarabia, după părerea lui Ph. Viguel, care a făcut parte din administrația ei, avea un statut asemănător cu acel al regatului Poloniei și al Marelui ducat al Finlandei, ale căror coroane le întrunise țarul Aleksandru. Dar mai importantă era deosebirea de categorii sociale pe care o statornicise același așezământ: „Se deosebeau: dvorenini, adică boieri, toți acei cari avuseseră în Moldova o boierie până la șetrar; erau scutiți de dări; *obștea* lor se întrunea pentru a alege cinovnicii; însușirea lor de boier era ereditară; veniau apoi boiernașii, cari avuseseră în Moldova ranguri mai mici; li se recunoștea numai noblețea personală, erau scutiți numai parțial de dări, iar urmașii lor intrau în categoria mazârilor; în sfârșit oricine, din orice categorie socială, putea intra în slujba împărătească: dacă ajungea la anume cinuri, putea deveni dvorenin, fie cu nobleță

moștenitoare, fie numai personală. Este clar, adaugă Filitti, că acest așezământ a avut o influență hotărâtoare asupra Constituției de la 1822 a cărvunarilor moldoveni, după cum constată de altfel și vornicul Negel” 3. Într-o scrisoare a acestuia din aprilie 1822 către fratele său, Mitropolitul Veniamin, despre un proiect al boierimii secundare la care s-ar fi raliat, din protipendadă, și marele vistier Iordache Rosetti Roznovanu, se spunea într-adevăr: „de vor fi aleși de glasurile obștești, să se rânduiască, și putere și drept la toate să fie deopotrivă cât a unui logofăt mare atâta și a unui șătrar, decât a glasurilor celor mai multe să se urmeze hotărârea la orice, se vede precum este aici în Basarabia” 4. Introducerea sistemului majoritar în regimul de Stări era în sine începutul unei revoluții;

1 *ibid.*, p. 105 și urm.

2 Cf. trad. românească de St. Berechet, cu intrul. de I. Popescu-Spineni. Iași, 1940, p. 11 – 12.

3 *Frământările politice și sociale în Principatele române*, p. 104. Cf. M. Costea (C. Stere) în *Viața*

Românească, \\mie, 1906, p. 123.

4 *Ibid.*, p. 96. EI. Originile democrației române, *Viața Românească*, XV, p. 19 – 20.

I va-ul \. a a-njapo Minunau, aceeași transiormare se îndeplinea în modul de a delibera a hotărî al dietelor ungurești1. Cu aceste supraviețuiri ale regimului de Stări, pe care: ep să le transforme curente nouă ale secolului, trebuie deci făcute comparațiile și ropierile, spre a căpăta o înțelegere deplină a gândirii reformatorilor moldoveni, ce se osebește de tendințele radicale și revoluționare, cari inspiră pe „frații patrioți” din untenia. Constatarea făcută odinioară de Dl. Vărtosu cu privire la atitudinile lor pective, ar trebui mai degrabă inversată: nuanța de conservatism în reformă aparține aldovei, mai mult decât Țării Românești.

Xenopol a văzut totuși în lupta ce începe acum între

„cărvunarii” de la Iași și tigrații rămași în afară de hotarul țării, o prefață a antagonismului între partidul liberal partidul conservator, ale căror origini le află în această opunere de principii și de păreri, r-o scrisoare din 1 februarie 1823 a vornicului Mihail Sturdza (viitorul Domn), găsim r-adevăr expresiunea: „principiile conservatoare ale boierilor emigrați”, în opoziție cu spozițiile răuvoitoare ale novatorilor” 2. Făcând legătura între ideile acestora din urmă,”; crierile anonime cari provocaseră anaforaua divanului lui Alexandru Moruzi din 1804, încui partidelor noastre politice vede în ele o manifestare a tendinței liberale, care, în rpretarea sa, ia astfel naștere tot în Moldova. „Originile partidului liberal sunt de căutat: i tot în sânul boierimii, și s-a alcătuit din acei boieri cari aveau alte idei și alte interese: ăt partidul boierilor conservatori; după aceea s-a lărgit tot mai mult spre alte elemente] în sânul acestei clase însă se făcuse o ruptură, de când cu boieriile titrate, între vechii ieri, acei ce se întemeiau pe o stăpânire de stat îndelungată, și boierimea cea nouă, ieșită miluirea, adeseori cumpărată, a oblăduitorilor pământului [...] Această boierime nouă ită din poporul de rând reprezenta și ea un fel de burghezime față cu nobilimea veche, urghezime ce trebuia să îmbrace haina nobleții, spre a putea însemna ceva. Ea dorea se folosească de situația-i, spre a juca un rol în conducerea daraverilor publice. Ea Unea în cale-i pe boierimea cea mare care, alcătuint Divanul de la logofăt până la ban, nopolizase această conducere și singură se folosea și economicește și politicește deația ei privilegiată. Contra acestei cetăți a boierimii mari, boierimea cea mică începu i asalturi” 3. În această expunere, procesul politic este descris cu destulă precizie, dar se ține seamă decât de elementele de boierie proaspătă, cari justifică denumirea de) coi” ce se aplică întregii grupări; de la ele veneau desigur ambițiile și mijloacele de a saliza. Dar conștiința dreptului de Stare nu

putea veni de la oameni fără tradiție; ea se ȋȋinea ȋnsă ȋn toată puterea ei ȋn rȃndurile familiilor de veche obȃrșie, dar decăzute șiicite, cari nu se mai numȃrau ȋn protipendadȃ-dar pȃstrau cu atȃt mai multȃ dȃrzenientirea gloriei trecute⁴. Din rȃndurile lor – cum aratȃ scrierile lui Ionicȃ Tȃutu, sau le ale lui Alecu Russo din generaȃia urmȃtoare – veneau pornirea ȋmpotriva grecilor.

1 Cf. *Sfatul domnesc și Adunarea Stȃrilor*, IV.

2 Hurmuzaki, *Doc. Supl. I, IV*, no IV, p. 6. Cf. de altfel *ibid.*, no VII, p. 17, scrisoarea lui Minciaky cȃtre ui Sturdza din 12 februarie 1823, ȋn care e vorba despre aceleași „*principes conservateurs et salutaires*” aleiratului Aleksandru I.

3 *Ist. partidelor politice din Romȃnia*, I, p. 100 – 101.

4 Aceastȃ lȃture e bine pusȃ ȋn evidenȃȃ de D.V. Barnoschi, *Originile democraȃiei romȃne*, p. 299 și urm.

I

cari stricaserȃ vechile obiceiuri, și inaemnul se a reveni ia ȋntregii boierimi, de toate treptele. Revoluȃia „cȃrvunarilor” moldoveni este o restauraȃie ȋn ochii multora dintre ei, ceea ce constituie de asemenea o trȃsȃturȃ specificȃ unei organizȃri de Stȃri, cȃreia prin definiȃie nu-i convin formulele de absolutȃ noutate, fȃrȃ reazem ȋn trecut. Cred deci cȃ trebuie dat alt ȋȃteles termenului folosit de Mihail Sturdza: spirit politic ȋscusit și bine orientat asupra ȋmprejurȃrilor europene, el nu putea ȋnfȃȃșȃ mai favorabil ȋn ochii Puterilor Sfintei Alianȃe și a Rusiei, teza pe care o susȃinea, decȃt dȃndu-i ȋȃtelesul unei apȃrȃri a ordinii stabilite, ȋmpotriva tendȃȃțelor de rȃsturnare și de ȋnnoire, pe care acest sistem politic le combȃtea pretutindeni; experienȃa anului zaverii era ȋncȃ proaspȃtȃ. De aceea, amintește „*principiile conservatoare*” opuse „*novatorilor*”, termeni ce trebuiau sȃ fie bine primiȃi de cancelariile Puterilor, a doua zi dupȃ Congresul din Verona. El avea tot interesul sȃ identifice dorȃȃțele marii

boierimi, în numele căreia vorbea, cu „așezămintele consfințite prin legitimitate și cărora succesiunea veacurilor le-a întipărit un caracter neschimbător”, și să prezinte pe adversarii săi ca doritori de schimbări, ce puteau zdruncina tratatele și „vechile întocmiri” 1. În realitate însă, novatorii erau tot atât de tradiționaliști ca și el, dar invocau o tradiție mai veche, însă mai puțin deslușită, care nu se putea întemeia pe hatîșerifurile mai recente și mai bine cunoscute ale Porții: este opoziția între două concepții ale regimului de Stări, cea oligarhică și cea care cuprinde toate treptele sale; nu e încă, cum vrea să deducă Xenopol, lupta între partidul liberal și partidul conservator, în înțelesul modern al acestor termeni politici. Numai principiul majoritar pe care vor să-l introducă „ciocoi”, constituie cu adevărat un element nou, de natură să modifice structura regimului; din acest punct de vedere, tradiția era de partea protipendadei. E toată deosebirea între sistemul de a număra voturile, și acel de a le „cântări” după greutatea politică și socială a acelor cari le exprimă.

Tot astfel trebuie interpretat și gestul, care s-a comentat atunci cu aprindere, al episcopului Meletie al Hușilor, care ținând locul Mitropolitului la Iași, a atins cu sfântul potir, la slujba de Crăciun, pe cei îngenuncheați în fața catapetesmei, fără a ține seamă de ierarhia rangurilor boierești². E de presupus că acest principiu egalitar, după regula credinței creștine, se va aplica tot în cadrul Stării boierești, căci e puțin probabil ca în primele rânduri ale credincioșilor, în clipa în care episcopul ieșea din altar, să fi fost alții decât boieri, printre care însă puteau fi și de treapta a doua și a treia, nu numai marii demnitari³. Nu trebuie să uităm că această diviziune a societății era considerată firească; ea constituia o ordine naturală. De aceea „tăcerea” reformatorilor moldoveni în privința țărănimii nu ne poate surprinde; scrisorile boierului

Măline; u sau Malinovschi din 1804, cari sunt singurele texte ce fac aluzie la nevoile ei și propun soluții de împrumut, cari să ție seamă de muncitorii ogoarelor, constituie pentru această vreme o asemenea excepție, încât ele au putut fi considerate cu oarecare temei ca mai recente, datarea lor de către V.A. Urechea, care le-a publicat, fiind prea puțin sigură, și autorul lor neidentificat, cel

— ai Uv **v**

1 Cf. Hurmuzaki, Doc. *Supl.* I, IV, no V, **p.** 7. Cf. Filitti, op. cit., **p.** 152.

2 Xenopol, op. cit., I, **p.** 102.

3 Cf. D.V. Barnoschi, op. cit., **p.** 263.

În giuciaua °C alunei - *ne iiiiucumii ualci nu cumva* poate îi și o contuzie se nume fostul consul rus Malignovski, de a cărui acțiune se plângea Alexandru Vodă Moruzi 804, atribuindu-i agitația în rândurile boierimii mărunte din Moldova². De o misiune etersburg a unui boier Mălinescu, nu pare a fi nicio altă dovadă la acea dată.

Oricum însă, nici în Apus, ideologia revoluționară nu părăsise încă tărâmul politic; le va întinde mai târziu în domeniul social. Împărțirea în Stări era în spiritul timpului, barte multe țări ale Europei; puterea ei reiese și la noi din cele mai variate mărturii, id Beldiman descrie exactiunile lui Vogoride, el afirma firesc că

„Din stările țării una, neglobită n-au rămas” 3.

Tot astfel citim în memoriile lui Ștefan Dăscălescu, prețios izvor de informație tru istoria noastră din prima jumătate a veacului al XIX-lea, care ar trebui publicat în egime: „Pe vremea aceea locuitorii acestor țări, în stare primitivă, ignoranți, erau lărțiți în trei clase: boieri, neguțători și popor, cu toții povățuiți numai de bunul simț, tru că încă nu străbătuse în țară străbătatele și falsele idei de civilizație, și luxul frânat care, în loc să lumineze, a

corupt nația. Boierii cei bătrâni dau sfaturile și purtau na societății. Boierii cei tineri ascultau și respectau pe cei bătrâni; neguțătorii șiorul ascultau și urmau boierilor, în cât la prilejuri grele, la nevoi, toți deveneau o masă înactă, și boierii cei bătrâni cu sfaturile, boierii cei tineri cu conducerea și poporul cu ele făceau minuni de înțelepciune și bravură” 4. Este aproape diviziunea medievală a ietății, așa cum o defineau în țările germane deosebiri de rosturi între *Lehrstand*, *hrstand* și *Nährstand*, Starea învățată, cea războinică și cea hrănitoare (prin munca celor) 5. Că realitatea nu era în totul conformă acestei descrieri ideale, și că între boierii Idovei, chiar peste deosebirile de vârstă, erau mari antagonisme în materie politică și stitucională, o dovedește opoziția dârză pe care Ioniță Sturdza și „novatorii” din jurul

O întâlneau din partea emigraților; stăruie totuși în ambele tabere imaginea acestei duri sociale, de a cărei ierarhie naturală, mintea contemporanilor nu se putea despărți, lâne deci neatinsă judecata unui studiu recent asupra Constituției de la 1822, care ei e, pentru autorul său, seria primelor proiecte de organizare în țările noastre: „Proiectul numai în parte original și [...] cuprinde în special repetarea doleanțelor manifestate

tant în memoriile anterioare, înaintate fie Turciei, fie Rusiei, direct sau prin agenții ornațici [...] proiectul cărvunarilor este mai puțin un act revoluționar și mai mult un act it să consfințească vechile drepturi și tradițiuni ale țării, cerute neconținut prin memorii oiecte” 6. El se menține în cadrul concepției politice a regimului de Stări, așa cum era în vigoare în cea mai mare parte a Europei Centrale la acea dată.

1 V.A. Urechea, *Ist. Românilor*, XI, p. 24 - 27. Cf. Xenopbl, *Ist. partidelor politice*, I, p. 39 - 40, 98, unde relă aluziile la „pasquelurile” sau pamfletele menționate de

anafuraua Divanului Moldovei în 1804; N.

Hist. des Roumains, VIII, p. 332; I.G. Vântu, *Primele proiecte de organizare în Principatele române*, op.

172 și urm. Filitti însă (*Frământările politice și sociale*, p. 29, no. 8) se îndoiește „că data acestor scrisori tea fi 1804”, socotindu-le mai târzii, și în ce privește conținutul, și formularea.

Cf. mai sus; Hurmuzaki-Nistor, *Doc. XIX*, 2, p. 203 – 204.

3 *Tragodia*, *Le?* III, p. 401, v. 2838.

4 N. Iorga, Un cugetător politic moldovean, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 3-a, XIII, p. 9.

5 Cf. memoriul nostru I, Liniile generale ale problemei, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., s. 3-a, XXVII, p. 22.

61. G. Vântu, op. cit., p. 219 – 220.

6. ÎNTĂRIRKA FKIVIUtHill LUK, iez. i-Constituția „cărvunarilor” era menită să rămână în stare de proiect; după cum am amintit, voievodul însuși nu o considera oportună, iar împotriva susținătorilor ei de Starea a doua și a treia, emigrații, încurajați de atitudinea guvernului rusec, duceau o acțiune îndârjită. Desigur, privită în perspectiva ce o aveau istoricii cari trăiseră proclamarea Independenței României, această luptă pentru păstrarea privilegiilor unei păтури restrânse, sub oblăduirea unei puteri străine, și-a atras judecăți severe și, cel puțin în parte, îndreptățite. Nu trebuie însă să pierdem din vedere faptul că în ochii pribegilor, regimul din Moldova acumulasе abuzuri și încălcări de drepturi, și că se întemeia el însuși pe prezența prelungită și împovărătoare a trupelor turcești de ocupație, la a căror protecțiune nu înțelegea să renunțe. Lupta „conservatorilor” împotriva „novatorilor” trebuie deci privită așa cum se arăta în realitate, ca o lăture a rivalității între Puteri, în perioada în care relațiile diplomatice între Rusia și Poartă erau

întrerupte, și un nou acord între ele, ducând în mod firesc la soluții de compromis, amenința interesele acelor, ce trăseseră folos din situația tulbure, provocată de tensiunea internațională. De altă parte, nu erau chiar lipsite de orice temei nici protestele boierimii mari: când reprezentanții ei de la Cernăuți, înțeleși cu acei întorși în Moldova, învinuiau la 29 ianuarie 1824 pe Ioniță Sturdza de a fi căftănit peste „patru sute de indivizi”, ei aveau în vedere și scutelnicii la care aceștia aveau dreptul. „*Era dreaptă, socotește Filitti, observația lui M. Sturdza, că numărul privilegiatilor sporind, sporiau și sarcinile dijmarilor rămași* 2, așa că intrarea „ciocoimii” în rândurile tagmei privilegiate, apăsa în cele din urmă tot asupra birnicilor de rând, a căror impunere se mărea cu o cotă corespunzătoare noilor scutiri. „Decât anularea boierilor acordate de Mihail Șutu, de Vogoridi și de Ioniță Vodă Sturdza, adaugă istoricul, leacul ar fi fost mai degrabă desființarea privilegiilor, la care însă, spre deosebire de un Dinicu Golescu, conservatorii nu se gândiau, după cum n-o cereau nici pretinșii cărvunari” 3. Ea nu intra în concepțiile lor, după cum nu intra nici în acele cari inspirau Puterile ce îi sprijineau, și de la care își luau îndrumările.

Întâia fază a conflictului, fără a duce la recunoașterea Constituției din 1822, părea totuși a înclina cumpăna politică în favoarea novatorilor și a Domnitorului, care, vrând nevrând, se întemeia tot pe ei, în lipsa boierilor mari, ce îi arătau dușmănie și neîncredere⁴. De la începutul anului 1824, Poarta se arăta dispusă să evacueze Principatele, cerând însă o serie de chezășii că nu se vor mai întâmpla neorânduielele trecute și că supușii ei vor fi la adăpostul exceselor, de cari suferiseră în vremea Eteriei⁵. S-a strâns atunci la Iași o „obștească adunare”, în cea mai mare parte a boierilor de „tarea a doua și a treia, care a întocmit un răspuns la cererile „înaltului Devleat”, ce nu e

lipsit de dibăcie și strecoară

1 Hurmuzald, *Doc. Supl. I*, IV, no XLV, p. 59 - 61; X, no CCCXLIX, p. 269; Iorga, *Acte? i Fragmente*.

II, p. 699.

2 Filitti, op. cit., p. 162.

3 *Ibid.*

4 V. declarația făcută în Divan, în raportul consular francez din 9 noiembrie 1823, Hurmuzaki.

Doc. XVI, p. 1122.

5 Cf. Xenopol, *Ist. partidelor politice*, I, p. 109 și urm.

Id lui mă gttiaiiiui ceruie, o ouna pane a programului înnoitor, care nu putuse fi aprobat „ponturile” proiectului de Constituție. În special, unul din considerentele acestui text; buie reproduș, deoarece sintetizează cât se poate de lămurit întreaga tendință și dă în elași timp o apreciere temeinică, și de valoare contemporană, a situației așezămintelor instituționale, atât în lumina tradiției cât și a nevoilor ce se iviseră în ultimii ani.

„La alte Staturi, înseamnă memoriul care ni s-a păstrat, este câte un Sănat; (poate o jzie la Senatul imperial al Rusiei) mădulările lui, rânduie pentru totdeauna și în număr itărât, înfătoșază nația, adică țin locul ei [...] a fi și la noi asemenea nu este o iznoavă un, căci am avut și avem opștiască adunare, care înfătoșază nația, ține locul ei și; nază din partea sa; dar răul și nerânduiala este: I-u, că numărul mădulărilor și care are urne trebuie să alcătuiască opștiască adunare, nu este hotărât; de acolo curge că se dau ițea țidule opștești și rămân fără lucrare, de acolo curge îngăimarea la punerea la cale abilor, și mulțime de neorânduieli; 2-le, că mădulările nu sunt supusă niciunul fel de ipundere, și de acolo curge puțină băgare de seamă la adevăratele interesuri ale țării; e, că giudecătorii nu trebuie să-și lase slujba lor pentru ca să caute trebi opștești, căci; asta este a face ei singuri pravile, și ei singuri a giudeca după

dânsele; acest fel nu este aiurea, ce opștiască adunare trebuie să fie un trup osăbit; 4-le, că opștiască adunare la noi are canțelăria ei; de aceia nici avem arhiva țării, nici știm lucrările; 5-le, că hotărârile sunt după glasurile cele mai multe; aicea stă cheia și methodul unirei. Toate aceste sunt luat aminte și de întocmit, dacă este a ne feri de zădăriri, de tulburări" 1.

Aceste observații și propuneri, cu data de 18 iunie 1824, sunt de un neprețuit ajutor intru a înțelege întregul mecanism reprezentativ al regimului de Stări în țările noastre. adâncesc deosebirea, ce se făcea mai de mult, între divanul domnesc, ajuns să ție locul îi consiliu restrâns de stat, dar permanent, și obșteasca adunare în care „erau rezentate stările privilegiate ale țării” 2, dar convocate neregulat, numai în împrejurări

O însemnătate deosebită. Lipsa unui criteriu precis în chemarea membrilor iadulărilor”) ei, altul decât acel al categoriei sociale din care făceau parte, și absența i continuități în compunerea și lucrările ei, constituie într-adevăr distincțiunea esențială tre’ dietele de Stări ale țărilor vecine, și adunările similare din Principatele noastre, în ursul vremii. Dar la nevoia unei sistematizări în privința alcătuirii și a dezbaterilor unui menea corp, se adaugă „cheia și methodul” votului majoritar, destinat a asigura cumpănirea boierimii mărunte, al cărei număr ar fi covârșit în mod firesc, dacă s-ar fi ptat acest sistem. Are deci dreptate Xenopol să susție, împotriva altor păreri, că acest a pornit „din tabăra novatorilor, iar nu din partea reprezentanților tineri ai oligarhiei hi” 3.

Simțindu-se astfel susținut, Ioan Sandu Sturdza Voievod apăsă mai puternic nota de mtate pe care înțelegea s-o înfățișeze, mergând până a porunci baterea la tălpi a unui

1 Textul în Hurmuzaki, *Doc. X*, Apendice, XL, p. 593 - 94.

2 Definiția lui I.C. Filitti, Un proiect de constituție inedit al lui Cuza Vodă de la 1863, Univ. din Cluj, *arul Instit. de Ist. Națională*, V, 1929, p. 370. V. de același, *Originile democrației române, Viața tănească*, XV, 1923, p. 13 - 17.

3 Op. cit., \, p. 10, n. 51.

boier din cei mai mici, care se încumetase să imoranceasca pe vormeni un apiu-j-... - u îi venea rândul să se răfuiască cu cei mari, cari îl nelinișteau prin jalbele lor neîntrerupte la Poartă sau la Petersburg. Manolache Drăghici ne-a păstrat cuvântarea, de modă patriarhală, pe care Domnul ar fi rostit-o în aceeași obștească Adunare de la Iași, în iunie 1824. Deși stilizarea poate fi a lui Tăutu², accentele ei corespund foarte lămurit închipuirii ce ne-o facem a bătrânului, exasperat de contestarea continuă a stăpânirii lui, din partea „neamurilor” cari îl considerau și pe el drept un parvenit! „Că Sturdza era, scrie în *Amintirile* sale Ștefan Dăscălescu (boierit de el), dar nu ca Săndulachi și ca Grigore Sturdza, și Domnia îi venise tocmai ca lui Saul din Biblie []” Era doar „un om crescut și trăit în țară, fără nicio învățare, fără măcar educația fanariotă a magnaților țării!... Ci toate acestea bunul simț nu-i lipsia și câteodată le brodia bine [...]” dar prea era „înconjurat de netrebnici și dușmănit și disprețuit de ceilalți aristocrați” 3. Aceste sentimente le exprimă cuvintele, prin care răspundea învinuirilor, de la înălțimea treptei înalte, la care Pronia îl ridicase: „[...] Bunătatea mea v-a făcut a vă uita datoriile ce vă supun scaunului acestuia, pe care șed astăzi. Aduceți-vă aminte că noi l-am pierdut, prin intrigile noastre și prin goana unui asupra altuia, de l-au stăpânit străinii atâția ani și Dumnezeu s-a milostivit a ni-l dărui iarăși precum l-am avut. Ce voiți acum să mai faceți? Să-l pierdeți, ca să ajungem mai rău poate de cum am fost, în mâinile a cine știe căror străini din lume? Fanarioții, acei ce vă plăceau unora din

dumneavoastră, nu mai sunt, nici pot să fie. Drept aceea vom lua măsuri domnești, întrebuințând topuzul și sabia, semnele împărătești ce ni le-a dat sultanul spre înfrânarea celor neînțelepți și veți cunoaște de azi înainte că are cine a vă stăpâni” 4. „Măsurile domnești” urmară de îndată: delegații boierilor nemulțumiți au fost închiși în porturile de la Dunăre, alții arestați la casele sau moșiile lor, până și logofeteasa văduvă, Maria Ghica, alții în sfârșit surghiuniți U mănăstiri. Un vânt de teroare trecu peste Moldova; simțindu-se amenințat în averea și poate chiar în viața sa, Mihail Sturdza, principalul opozant, se văzu nevoit să ceară de la Cernăuți supușenia rusească, ce pare a o fi căpătat⁵, deși în aprilie 1825, scria agentului austriac că „patria îmi este și trebuie să-mi fie toi atât de mare ca Austria pentru austrieci, sau Rusia pentru ruși” 6.

Dar în anul următor, evenimentele luau altă înfățișare. Prin convenția zisă de la Akkerman (7 octombrie 1826) Rusia și Turcia ajungeau la o nouă înțelegere, din care un „act separat” privea Principatele Moldovei și Valahiei. Domnii urmau a se alege pe șapte ani de Divanul țărilor, iar boierii pribegi din Moldova se puteau întoarce „în plină și întreagă bucurare a drepturilor, prerogativelor, bunurilor și proprietăților lor”. Se prevedea ca „gospodarii” împreună cu divanurile lor, să lucreze la un regulament, menit să înlăture

1 Xenopol, *ibid.*, p. 108; cf. Hurmuzaki, Doc. X, no CCXC, p. 218.

2 *Ist. Moldovei II*, p. 167 – 68. Cf. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VIII, p. 355.

3 N. Iorga, *Un cugetător politic moWovean*, *ibid.*, p. 31. Numele lui se găsește în prima listă a celor boierii de Ioniță Sturdza: Gh. Ghibănescu, *Surele și Izvoade*, X, p. 263, cu rangul de căminar.

4 Textul e reprodus de cei mai mulți istorici: Filitti, *Frământările...* p. 157; Xenopol, op. cit., I, p. 107.

5 Hurmuzaki, Doc. *Sapi* I, IV, noXXIII.p. 33.

6 *Ibid.*, no XLIX, p. 83. V. Iorga, *Prefață* la Hurmuzaki, Doc. X, p. LXXV, n. 1 și Filitti, op. cit., p. 162.

a ne lui ouranie din timpul crizei¹. Un hatișerif venea în curând să întărească aceste dispozițiuni.

În această nouă conjunctură, drumul era deschis conservatorilor, în jurul cărora pare se fi raliat acum majoritatea boierimii, impresionată de sprijinul ce li-l dăduse Rusia, dar și de perspectivele, care se întrevedeau, ale unui nou conflict ruso-turc, urmat de o ocupație n-ai lungă a Principatelor, așa cum de altfel s-a și întâmplat. Politica Rusiei în Orient, sub mpulsiunea energică a lui Nicolae I, era să ia altă direcție, decât în ultimii ani ai misticului; i visătorului Aleksandru.

În împrejurările interne ale Moldovei, noua situație se caracterizează prin legături nnoite între boieri: una din ele, prin care ei se constituiau, împreună cu mitropolitul, en *orps d'Etat*, țintea „că niciun sfat, nicio lucrare pentru ale pământului, să nu primim a a face, fie în obștia, fie în particular, fără de noi toți, privi în scris chemare [...]” 2. Dar se daugă la copia documentului că „această hârtie s-au făcut între tineri, după venire ătișărifului, și nu s-au unit a se iscăli”. În schimb pare a îi fost iscălită o altă legătură, are stipula categoric ca „dreptățile stărilor să fie fără de nicio osebite de la obraz la obraz, azite în fiecare stare”, iar Domnul ce urma a se alege să arate „o oarbă supunere la ravilele și obiceiurile pământești”, boierimea fiind un „trup al statului”, iar alegerea lomnului făcându-se de „obștescul divan, după vechiul obicei” 3. Cum se înțelegea acest bicei, o arată tânguirea boierimii mărunte, care stăruia să se respecte admiterea în această junare, a celor cinstiți cu caftan de le vei logofăt le vei șetrar⁴; ei se socoteau din nou ilăturați în folosul marilor privilegiați.

Din toate aceste discuții și frământări, a ieșit însă la 12 aprilie 1827 „anaforaua întru pronomiile Moldovei”,

iscălită de cinci fețe bisericești, în frunte cu mitropolitul eniamin, și 66 de boieri ai țării printre care se găsesc reprezentate toate nuanțele ce ipărțiseră până atunci Starea lor în grupuri și partide adverse, de la „Mihalachi Sturdza ornice” la „Andronache Donici Logofăt”, Vasile Miculescu Vornic, Iordachi Catargiu istiernic, sau Alecu Grecianu, Ioan Neculce și Iordache Rășcanu⁵. Ion Sandu Sturdza oievod o întărea prin hrisovul său. Această anafora este replica la Constituția din 1822; că aceasta din urmă, cu toate elementele ei de tradiție și de conservatism, mai făcea tuși concesiuni votului majoritar și traducea principii ale Declarației Drepturilor Omului n 1789, anaforaua din 1827 se inspiră direct din Charta nobilimii rusești a Ecaterinei a a, din 17856. Ca și aceasta, ea crea boierimii o situație excepțională, „menită nu numai confirme privilegiile de cari [...] se bucurase de fapt, dar să li și dea o extindere pe care o avuseseră niciodată” ⁷. Se preciza într-adevăr că „lăcuitorii [...] sunt datori a da birul cel legiuit în țeară și pentru țeară, dar și mazilii, ruptașii, ruptele și celelalte trepte sunt

1 Gh. Petrescu și D.A. Stutiliza, *Acte și doc.*, 1, p. 314
- 17

2 Hurmuzaki, *Doc. X*, Apendice LI, p. 607.

3 *Ibid.*, p. 605. Cf. Filitti, op. cit., p. 165.

Albid., p. 166.

Textul în t/ricariu/, II2, p. 119 și urm. (Referințele în Filitti, op. cit., p. 166, n. 4 și Xenopol, *Ist. partidelor ilice*, I, p. 114, n. 57 sunt greșite).

6 Cf. A. Kizevetter, în Milioukov, *Hist. de Russie*, II, p. 590 - 91.

7 Filitti, *ibid.*, p. 167. Cf. Xenopol, op. cit., I, p. 113.

datoare apa/. i îcgiuucic im uajun i... nu ui de la început legiuite [...] în veci vor rămâne supt acest pronomion, de a nu fi niciodată supărați, cu niciun fieliu de dare, și îndatorire supt orice cuvânt, nume și închipuire,

căci nu numai persoanele lor sunt slobode de toate dărilor, dar încă și casele lor, și dobitoacele lor toate, și viile și livezile cu pomăt, nu au să dea cârmuirii nimica, nici supuse la niciun fel de plată [...]” Moșiile boierești și mănăstirești erau scutite de orice fel de dare; nimeni nu putea lua de pe ele „măcar un paiu fără voia stăpânului moșiei”, după cum nimeni nu era volnic „a tăia un lemn măcar” din pădurile, dumbrăvile sau luncile ce vor fi pe moșiile stăpânilor. Subsolul le aparținea fără rezervă. Nimeni nu se putea atinge de venitul fabricilor ce ar fi apucat a ridica pe aceste moșii, nici de dijmele cuvenite acestor stăpâni, sau de vama și horilca velnițelor. Monopolul băuturilor pe moșie era confirmat; breslașii, slugile și poslușnicii, „precum și dritul scutelnicilor” urmau a se păzi în veci, iar averile nu se puteau „confiscarisi”, chiar în cazul unei învinovățiri „criminalicească de cap [...] fiindcă confiscăția nici nu au avut, nici are loc lucrarea ei în pământul nostru supt niciun fel de cuvânt”; într-un asemenea caz, bunurile treceau asupra moștenitorilor. Casele din oraș erau „slobode de sarcina conacelor”. Li se mai asigura libertatea negoțului de vite peste hotar și îndatorirea locuitorilor de pe moșii, de a nu le părăsi fără voia stăpânului. Străini nu se puteau orânduie în slujbe „până și zapcii și ocolașii”, iar de la privilegiați nu se puteau cere nici oameni de război „obștești” 1.

Nu e lipsit de interes de a așeza alături de aceste articole ale anaforalei, prevederile Chartei hărăzite la 1785 de Ecaterina a II-a nobilimii rusești, care a rămas statutul ei, timp de decenii: „Charta enumera mai întâi privilegiile nobililor: scutire de serviciu obligator, de dări, de pedeapsă corporală, de obligațiunea de a primi soldați în gazdă; liberă dispoziție a moșiilor lor, a subsolului și a tuturor acareturilor; dreptul de a întemeia pe moșii uzine și fabrici, de a face negoțul produselor agricole ale moșiilor, de a exporta în străinătate produsele ogoarelor,

pășunilor, pădurilor, fabricilor și uzinelor, de a organiza pe proprietățile lor târguri și iarmaroace, de a poseda imobile în oraș [...] drept al nobilului de a nu fi judecat decât de un tribunal alcătuit din semenii săi, și de-a nu putea fi lovit în onoarea, viața sau bunurile sale, fără judecată prealabilă”
2.

Dacă libertatea negoțului pentru boierimea Moldovei privea numai vitele, aceasta se lămurea prin faptul că nu se ridicase încă monopolul turcesc al „capanului” pentru aprovizionarea Constantinopolului, a cărui desființare nu va fi hotărâtă decât prin tratatul de la Adrianopol; dar în afară de această deosebire, dictată de împrejurările locale, toate celelalte privilegii sunt aproape identice. Această potrivire nu poate fi întâmplătoare; ea este desigur opera emigraților, dornici de a aduce situația boierimii din Moldova la același nivel cu acel al nobilimii din împărăția protectoare. Dar ea arată în același timp și evoluția politicii rusești, în sfertul de veac ce desparte aceste împrejurări de intervențiile, ce se atribuiă consulilor ei, în frământările boierimii secundare de la începutul veacului³. Atunci, ea păruse a sprijini agitația acelor „nevăzuți”, cari „îngrozeau” cârmuirea cu duhul

1 *Uricanui, W, ibid.*

2 Cf. Kizevetter, op. cit., p. 590.

3 V. mai sus. Lămuririle date de Alexandru Moruzi agentului austriac, în 1804, după Hurmuzaki-Nistor.

Doc. XIX, 2, p. 203 – 204.

j”, „y –, i „j/n. v, > iiiiiiui cei mai auienuci ai oligarhiei privilegiate¹. Trecuse însă în acest interval încercarea neizbutită de revoluție a

Decabriștilor, care lăsase lui Nicolae I impresii puternice, ce erau să-l stăpânească până la sfârșitul domniei. Hotărârea lui de a sprijini pretutindeni ideea de ierarhie și de autoritate împotriva frământărilor revoluționare, se va face simțită și în așezămintele

constituționale și administrative ale Principatelor sub egida Rusiei, care va caracteriza perioada

Regulamentului Organic. De altfel, schimbarea de Domnie în Moldova era acum sigură.

La 11 martie 1827, agentul consular prusian scria la Iași: „Boierii de mai bine de o săptămână, se întrunesc în chip de Divan la Mitropolie, pentru a discuta despre socoteli, veniturile și cheltuielile țării, de la numirea principelui până acum. După aceasta se vede

a domnia acestui principe nu va fi aprobată de Rusia, deoarece, ca stăpân, n-ar avea de dat socoteală [...]” 2. Ocupația rusească din primăvara viitoare, era să grăbească evoluția începută, în Muntenia, situația se înfățișa într-o lumină deosebită. Părerile mult mai radicale

e cari le întâlnim în literatura de memorii și proiecte, izbucnesc în acțiuni de răzvrătire zolate, sau se infiltrează în cugetul generației tinere a boierimii, din care se recrutează cei lintăi „bonjuriști”, apuseni după modă și concepție. Dar acest radicalism care inspiră crierea unui mare boier ca Dinicu Golescu, sau proiectele unui tânăr fără Stare, întors de a studii străine, ca Eufrosin Poteca, și îi îndeamnă la susținerea unor reforme de natură a modifice însăși structura socială prin suprimarea privilegiilor³, n-a ajuns încă să se concretizeze în programul unui partid constituit, și deplin conștient de doctrina și acțiunea a. Mișcarea nu avea în spatele ei interesul unei categorii sociale definite, care putea ivoca o tradiție în sprijinul ei, cum era cea a boierimii mărunte din Moldova. E mai mult.

1 acei câțiva ani ai celei dintâi domnii pământene, o fierbere continuă a spiritelor, în care

frământă fermentii cei mai deosebiți de nemulțumire. Grigore Vodă Ghica, a cărui înrsonalitate era în general respectată, exagerase însă locul familiei în împărțirea slujbelor demnităților (*sijeune... et deja Ghika!*). Și aici

dăinuia un conflict cu emigrații din rdeal, mult mai numeroși, în proporție, față de numărul total al Stării boierești, decât

ei ieșiți din Moldova. Arestarea fraților Racoviță și a lui Alexandru Vilară la înapoierea r în țară, jignea Austria și Rusia, fără a servi în chip deosebit interesele Porții, cărora domnul le rămânea credincios⁴. Un alt mare boier, Iordache Golescu, își vărsa necazul, riind satire ca „Barbu Văcărescu, vânzătorul țării” sau împărțind pe contemporanii săi

Ieri în „patrioți” dornici de reforme, printre care număra pe Bălăceanu, pe Filipești, olești și episcopul de Buzău, Gherasim Rătescu – și în „patrihoți” opuși oricărei himbări, ca Barbu Văcărescu, Krețuleștii, Matei Racoviță, Ștefan Belu, Filip Lenș și ășnea⁵. Pe aceștia din urmă, un alt pamflet fi descria în cele mai negre culori, ca o marilă a Domnitorului, pe când altul, cu comparații nu prea măgulitoare de iepe și

1 Ceea ce nu o va împiedica însă, în vremea alcătuirii Regulamentului Organic, să intervie pentru o limitare acestor privilegii. Cf. I.C. Filitti, *Originile democrației române*, op. cit., XV, p. 21.

2 Hurmuzaki, *Doc. X*, no CCCXCXVII, p. 414.

3 Cf. Filitti, op. cit., p. 141 și urm.

4 *Ibid.*, p. 129 – 130.

5 Cf. N. Binescu, *Viața și scrierile Marelui Vornic Iordache Golescu*, p. 161 și urm.

I

surugii» se lega de reputația „damelor” din înalta societate¹. Agitația nu ieșea dintr-un cerc relativ închis²; convenția de la Akkerman, prevedea desemnarea unei comisiuni pentru alcătuirea unui nou regulament al administrației în care au și fost numiți la 20 mai 1827, Grigore Brâncoveanu, Grigore Băleanu, Alexandru Filipescu (Vulpe), Iordache Filipescu, Ștefan Bălăceanu,

Alecu Vilară și Constantin Câmpineanu. Se știe însă prea puțin despre activitatea ei; a rămas chiar impresia că în vederea evenimentelor apropiate, Rusia nu avea prea mare interes ca lucrările să progreseze prea repede³.

Persistă deci și în această perioadă deosebirea între regimul de Stări din Țara Românească și acel din Moldova; ea se lămurește însă și acum prin alcătuirea și coeficientul numeric, dacă putem folosi acest termen, al organizațiilor și categoriilor sociale respective. Întâmplarea ne pune, pentru această vreme, la dispoziție date statistice mai precise, din care, cu unele aproximații inevitabile, putem trage concluzii destul de sigure. Anticipând asupra fazei următoare, în care s-a alcătuit Regulamentul Organic, e locul să arătăm că s-au pregătit lucrări sistematice pentru strângerea tuturor datelor, de cari putea fi nevoie pentru cunoașterea țărilor, a tuturor resurselor și posibilităților ce le ofereau.

Ne interesează în special aci pentru Muntenia, în afară de statistica proiectată de consulul prusian la București, baronul de Kreuchely, în septembrie 1824, și datele culese zece ani mai târziu de francezul Bois-le-Comte⁵, „catagrafia oficială de toți boierii Țării Românești la 1829”⁶, cu adăugirile ce i s-au făcut la 1831.

Planul lucrării lui Kreuchely e foarte complet și făcut, pe cât i-a fost posibil, după criterii științifice; el încearcă a reconstitui situația demografică, pe județe, înainte de tulburările din 1821, și definește diferitele categorii sociale pe care le menționează⁷.

Între paragrafele pe care le prevedea, la secțiunea a IV-a privitoare la prerogativele politice ale Dormitorului, sunt de notat următoarele:

203. *Droit du prince de convoquer les états.*

204. *Le haut clerge et les velitshis forment les brats.*

205. *Quels autres boyards prennent encore place parmi les vâlitshis.*

206. *Objets a traiter par les velitshis.*

207. *Droits des états ou velitshis.*

208. *Droits despre lats en qualite d'états.*

Printre definiții, trebuie notată cea a „*neamurilof*: „individus originalment issus de la premiere et seconde classe des boyars; mais depuis, ce privilege fut acorde aussi a

1 Xenopol, op. cit., I, p. 134 – 135.

2 Amenințarea cu „ciomegele [...] a șapte mii de conjurați” dintr-o scrisoare anonimă din 1825 (Hurmuzaki.

Doc. X, no CCCLXXXVIII, p. 322) trebuie luată sub oarecare beneficiu de inventar.

3 Riitti, op. cit., p. 140.

4 Hurmuzaki, Doc. X, no CCCLXXIII, p. 294 și urm.

5 Hurmuzaki, Doc. XVII, p. 335 și urm. Cf. I.C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834*, p. 148.

6 Publicată de I.C. Filitti (cu acest titlu), București, 1929.

7 Hurmuzaki, Doc. X, p. 295 – 296, 300.

„— ... - uv uicvei, ci suiurepuies obles; ils sont exempts du tribut ordinaire. On peut plăcer ces individus au rang des ourgeois en Europe, sans que pourtant ce caractere puisse les garantir de la *falanga*, en as echeant”. *Mazilii* sunt coborători din nobili și boieri, cari trăiesc ca simpli cultivatori, în plătesc o dare mai mică decât ceilalți țărani; *ruptașii* își varsă contribuția la vistierie; definesc de asemenea *companiștii*, negustori cari plătesc în tovărășie vistieriei, *utelnicii* și *poslușnicii* de pe moșii. Din totalul de 165 773 de familii, neamurile prezintă 778, *mazilii* și *ruptașii* respectiv 1 707 și 4 075. Calificativul de „*Stări*” (*États*) sens politic nu se aplică însă decât înaltelor fețe bisericești și veliților boieri, cari prezintă o minoritate foarte redusă. Și într-adevăr, catagrafia întocmită la 1829, cu o lăununtită înșirare a tuturor îndreptățitorilor, din Capitală și din toate județele, enumerați rsonal, fiecare cu

vârsta și averea sa, nu se ridică la mai mult de:

„70 boieri mari, adică boieri cu ranguri de clasa I, de le vei ban până le vei cămăraș anume: 6 mari bani; 22 mari vornici de diferite nuanțe (de țara de sus, de țara de jos, de litie, al treilea, al patrulea); 15 mari logofeți de diferite nuanțe (de țara de sus, de țara de de obiceiuri, de străini); 1 mare vistier; 1 mare spătar; 3 mari postelnici; 11 hatmani; își; 2 mari cămărași.

576 boieri, cu ranguri de clasa II (de la mare clucer la comis) și de clasa III (de la dar la clucer za arie) și anume: 19 mari cluceri; 39 căminari; 39 paharnici; 50 stolnici; comiși; 108 serdari; 96 medelniceri; 88 slugeri; 56 pitari; 26 șătrari; 42 cluceri za arie. În total 642 boieri la o populație de circa 800.000 locuitori, adică O, 80 la 1.000, o porție care arată cât este de neîntemeiată învinuirea adusă ultimelor domnii fanariote în fi distribuit boieriile cu nemiluita. Alta este chestiunea că boieriile se vor fi dat și cui r fi trebuit și că nu se vor fi dat tuturor acelora cărora s-ar fi cuvenit”.

Completând aceste date cu acele din 1832, relative la familiile cu drept de păgubire pentru scutelnici, și spicuind și din arhondologia lui Grigore Ghica Vodă, tu mai găsește „108 nume de familii de boieri în viață [...] un total de 566 familii crești, față de o populație de circa 165.000 de familii, adică 3J0 la 1.000”.

Cât privește pe boiernași, avem 228 în catagrafiile publicate mai sus și încă 152 în tgrafiadela 1832, în total 380. Ei sunt în bună parte membri tineri, sau urmași scăzuți uniliilor boierești. Ca familii de boiernași propriu-zisi, avem vreo 200. În sfârșit, grafiile ce am publicat, ne arată 283 feciori de boieri și boiernași, în viață la 1830.

În total: 70 boieri mari, 576 boieri, 380 boiernași și 283 feciori de boieri și boiernași, 1 311 indivizi la o populație de circa 800.000 locuitori, adică 1, 70 l-ai.000.

Iar ca familii: 566 familii boierești și vreo 200 familii

de boiernași, în total vreo 765 *ilii față de circa 165.000 de familii ale țării, adică 4, 65 la 1.000.*

Aceasta era toată „țara legală” acum 100 de ani, însemna editorul „catagrafiei” în *h* Proporția era mult mai mare în Occident. În Franța, la 1787, în ajunul prăbușirii putut regim, erau cel puțin 360.000 nobili la o populație de 26 milioane, adică 13, 85 0001. Alte date dau însă pentru Franța la 1788, un total de 320.000 de *familii*, după

1 *Catagrafie oficială*, ed. I.C. Filitti, *p.* 69 - 70. De comparat cu datele din raportul consulului francez >igne din 11 nov. 1822, Hurmuzaki, *Doc. XVI*, *p.* 1078 - 79. Totalul e tot de 165.000 de familii, dar ești i cuprind 1.000 de familii de boieri de toate treptele, dintr-un total al populației de 10.500 familii.

cum în Ungaria veacului al XVIII-lea (fără Transilvania) numărul familiilor nobile era de 75.000. Diferența apare astfel încă mult mai accentuată2.

Se vede astfel cât de strict se păstrasera în Țara Românească directivele esențiale ale reformei lui Constantin Mavrocordat. Despărțirea între boierimea de slujbe privilegiată și „neamurile” ei de o parte - și categoriile inferioare ale vechii slujitorimi, de alta, se aplicase în întreaga ei rigoare. Această situație lămurește și de ce nu se puteau constitui, înăuntrul grupului restrâns al celor dintâi, partide de o importanță numerică apreciabilă, dar și starea de nemulțumire generalizată, care izbucnise la 1821, și se manifesta în tendințele de reforme radicale, cărora de altfel se arătau câștigate spiritele generoase ale unora dintre boieri, mai ales ale acelor din generațiile tinere. „Catagrafia” ilustrează și explică în același timp, prin datele ei statistice, o concepție politică și o stare de spirit.

În Moldova, socoteala efectuată cam în același timp, duce la rezultate deosebite. În memoriul întocmit de agentul diplomatic al Austriei la Iași, Wallenburg, la 26

noiembrie 1837, cu ajutorul cancelarului agenției, mazilul moldovean Gheorghe Zotta, se face următoarea declarație caracteristică:

„Dacă se consideră cu atenție instituțiile nobilimii în Moldova, se observă că acestea diferă sensibil de acea a statelor austriece, deoarece nobilimea moldovenească constituie un amestec al nobilimii de naștere și de serviciu și cele mai înalte trepte ale slujbelor dau precăderea. În aceste trepte de serviciu, slujbele de la Stat și de la Curte sunt întrețesute, iar amândouă deodată alcătuiesc scara ierarhică a întregii nobilimi.

Aproape o treime a indigenilor Moldovei se pot socoti ca nobili, dacă cuprindem în ei și treapta cea mai de jos a nobilimii, acea a mazililor. După aceasta nobilimea moldovenească ar fi de deosebit în trei trepte principale:

Cea dintâi treaptă sau cea mai înaltă, așa-zisa stare a seniorilor (*Herrenstand*) o alcătuiesc acei cari sunt cunoscuți sub numele de boieri mari (*Weliczi bojeri*) și cari, înainte de a adopta hainele nemțești, erau îndreptățiți a purta barbă. De aceștia țin:

- a) Marele Logofăt (Cancelar și ministru de Justiție);
- b) Mare Vistiernic (Tezaurar și ministru de Finanțe);
- c) Vornic al Țării de Sus și de Jos (Membru al Divanului);
- d) Hatman (General en chef);
- e) Postelnic (Secretar de Stat, Ministru al Afacerilor Străine).

După aceștia vin:

- f) Aga (Directorul Poliției Capitalei);
- g) Vornic de Aprozi (sic) (căruia îi incumbă executarea sentințelor). În fine:
- h) Spătar (Mare purtător de spadă) și îl Ban (titlu și demnitate din vremuri trecute, din care mai sunt urme în Ungaria).

1 V. pentru aceste date memoriul IV, *Adunările de*

Stări în țările Europei de Răsărit dunărene.

2 Bois-le-Comte, la 1834, după ce populația a sporit considerabil, dă, *după criteriile stabilite ale*

Regulamentul Organic pentru Muntenia: 1098 familii de boieri, 3 415 de neamuri și 780 de postelnici. Cf. Filitti.

Principatele Române de la 1828 la 1834, p. 148. E însă de notat că Regulamentul a cuprins și pe postelnicea ca ultimă treaptă a Stării nobiliare a Țării Românești (*ibid.*, p. 160), având tendința de a mai lărgi numărul acelor admiși în categoria privilegiată.

«*oau haijki-ic* u aitauiesc acei nooi, cărora le revine numele de boier, cesteia sunt felurite titluri cari privesc serviciul de Curte, dar cari nu mai subzistă decât i titulatură.

Acești boieri sunt în parte proprietari de moșii mai mari sau mai mici, în parte fără oprietăți. La aceștia aparțin: Comisul, Căminarul, Paharnicul, Sărdarul, Stolnicul, edelnicerul, Clucerul, Slugerul, Pitarul, Jitnicerul și Șătrarul.

În fine: a treia și cea mai de jos treaptă o alcătuiesc mazilii, cari sunt de așezat alături ungurul *bocskoms nemeș* (nobil cu opinci) sau de *drobna szlachta* (mica nobilime) lonă. Aceștia sunt sau mici proprietari de părți (răzeși) sau fii de preoți. Ei trăiesc fie părțile lor, sau când acestea nu ajung ca să-i hrănească, pe moșiile unor proprietari mai în, în care caz sunt îndatorați la clăci, ca și ceilalți țărani. De aceștia țin:

Porucinicul, Căpitanul, Polcovnicul, Postelniceleul, Viori și treti vistiernic și treti stelnic. Cele trei dintâi titluri se referă la însărcinări militare din vremurile vechi, rucinic însemnând în slavonește locotenent, Căpitan *Hauptmann* și Polcovnic, colonel *brister*¹.

Într-un al doilea capitol al lucrării, se arată că în vechime, treptele ierarhice ale ierimii erau respectate și cei mai tineri, din cele mai mari familii, începeau prin a fi

Iuli sătrari, înaintând cu încetul la marile demnități. „Din timpul însă, în care amândouă neipatele (Moldova și Muntenia) treceau aceluia care oferea mai mult, ca un domeniundat, domnii numiți încercau a se despăgubi în modul cel mai variat, chiar prinzarea de boierii (titluri). Acest abuz sporea din timp în timp, iar sub Ioan Sandu Sturdza ieved circulau chiar samsari evrei și vindeau primului venit asemenea pitace (diplome) a făcute, cu numele în alb, ce avea numai să fie completat. Aceasta a dat loc pozițiunii din Regulamentul anului 1829, art. 6 lit. **b**, că numai acei pot fi aleși deputați muturilor, ale căror documente de boierie au fost recunoscute îndreptățite de Alexandru razi în 1792, de unde se constată că obținerea gradului mai înalt de boierie (demnitate) se mai făcea treptat, și că se puteau sări nu numai cele 11 trepte mai de jos (ale treptei a), ci și mai multe din treptele mai înalte, dacă situația de avere era conformă.

Din ce s-a spus până acum, rezultă că nobilimea în Moldova are în realitate numai a grade: mazilul de jos și cel de sus numit boier, iar că deosebirea în nobilimea mai tă o constituie doar diferitele trepte ale rangurilor de serviciu. De unde (se deduce) că a Asura în care se înțelege prin nobilime o clasă deosebită, privilegiată, de cetățeni ai ului, aceasta este *ereditară în Moldova*, cum rezultă din art. 3 al Regulamentului, lit. **b**, ude e vorba de dreptul de vot și alegerea deputaților, arătându-se drept o *conditio sine non*, că numai acei sunt îndreptățiți la vot și alegere, cari sunt ei înșiși boieri sau fii de îi, ceea ce în mod natural presupune moștenirea nobilimii de către descendenți, îtele de ranguri dimpotrivă sunt un drept personal, care nu trece asupra moștenitorului, *ca ieteris paribus* dă acestuia totdeauna o prioritate” 2.

1 Publicat de I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist, i, XXVI, **p.** 543 și urm.

2 *Ibid.*, p. 544 - 45.

Dacă aplicăm acum accsit datelor statistice culese aproape simultan de Bois-le-Comte, nu ajungem desigur la „o treime din populația băștinașă a Moldovei” 1, dar găsim totuși în Moldova 821 familii de boieri și 4 487 de mazili, la care, după clasificarea de mai sus, trebuie să adăugăm 1 781 de familii de ruțași, 7 384 de rupte și 3 808 de preoți, deci un total de 18 281 de familii, fată de 166 462 ale băștinașilor, cari nu intră în aceste categorii, lăsând la o parte breslașii străini, evreii, sudii, țiganii particulari și de stat². Față de datele catagrafiei muntene, este o masă numerică mai impunătoare. Nu trebuie desigur să socotim pe toți acei cari intrau în aceste categorii, a căror proporție tot nu atingeau acea din Ungaria sau din Polonia, ca deplin îndreptățiți la privilegiile Stării nobiliare. Regulamentul Organic, după cum arată memoriul însuși, s-a străduit să introducă alte criterii, mai strict limitative, și chiar mai înainte, obiceiul ajunsese să restrângă folosirea prerogativelor și scutirilor legate de calitatea boieriei. O dovadă este acuzarea îndreptată împotriva lui Ioniță Sturdza, de a fi boierit, numai iți cei dintâi doi ani de domnie, „mai mult de 400 de indivizi, acțiune ne auzită și fără exemplu de la întemeierea Principatului Moldovei” 3. De fapt, lista boieriilor hărăzite de acest Domnitor de la 21 noiembrie 1822 la 27 ianuarie 1824, păstrată în copie în hârțile familiei Râșcanu, unul din membrii ei fiind printre căpeteniile opozanților, se întregește cu alta până la februarie 1828, totalul fiind de 871 de boierii în timpul domniei, ceea ce este desigur un număr destul de respectabil⁴. Observațiile Domnului D.V. Barnoschi, în care voievodul a găsit un înflăcărat apărător, reduc, ce e drept, temeiul acestei învinovățiri, scoțând mai ales în evidență faptul că mulți din cei investiți cu demnități nu erau oameni noi, ci născuți din familii vechi, dar decăzute de la strălucirea lor de odinioară. Aceștia nu meritau numele de

„ciocoi”, prin care protipendada încerca să-i confunde cu parvenitii fără trecut, ce ajungeau uneori să ocupe slujbe boierești. „Barnoschi, scrie I.C. Filitti, în observațiile sale critice asupra studiului său, a arătat că Ioniță Vodă a urmărit refacerea unei boierimi conștiente de rolul ei social. Pentru aceasta trebuia înfrânată atotputernicia protipendadei. În acest scop domnul cărvunar a înălțat sistematic pe urmașii decăzuți ai vechilor neamuri ale Moldovei, pentru că aceștia, pe de o parte, nu puteau fi decât progresiști, iar de altă parte aveau autoritatea morală pentru a se impune, care lipsea firește celorlalte categorii ale boierimii mărunte” 5.

Aceste împrejurări ne confirmă în părerea că în Moldova, *conștiința de a aparține unei Stări deosebite* stăruia în rândurile mazililor sărăciți, sau chiar ale răzeșimii, care nu se mai deosebea acum, prin traiul ei, de locuitorii satelor. „Cărvunărismul” atât de răspândit în boierimea mijlocie și mărunță, se întemeia deci pe o proporție numerică a

1 Traducerea Domnului Nistor, *ibid.*, p. 531.

2 Cf. Filitti, *Principatele rumâne de la 1828 la 1834*, după Hurmuzaki, Doc. XVII, p. 359 - 60. Trebuie însă ținut seamă de faptul că în intervalul dintre 1829 la 1834, folosind starea de pace și prosperitate crescândă, populația se înmulțise, într-o măsură și prin întoarcerea celor fugiți.

3 N. Iorga, *Acte și Fragmente*, II, p. 688.

4 Gh. Ghibănescu, *Sutete și Ixvoade*, X, no CXLV, p. 263 și urm.

5 D.V. Barnoschi, op. cit., p. 294 și urm., 307. Cf. I.C. Filitti, *Originile democrației române, Viața*

Românească, XIV, 1922, p. 189. V. Însă evoluția politică a lui Iordache Râșcanu, care trece în opoziție, din cauza noilor boieri, descrisă de Gh. Ghibănescu, op. cit., p. CIV și urm.

livnvgiaii"-11 utu-uud un acea a 1 ani Komanescu. *ne* aceea și soluțiile politice pe care; propun moldovenii, nu ajung la radicalismul nivelator al unora din proiectele muntene. 1 acestea din urmă se manifestă aspirațiunile unei mulțimi, exclusă din ordinea restrânsă a Stărilor privilegiate; neavând nicio nădejde de a se integra în ea, remediul apare în sfârșirea totală a privilegiilor, în conformitate cu principiul revoluționar că „glotșul it, ce prin silnicie se află supuși la cei puțini, aceia și firește, și pravilnicește sunt patria”, isuși acest din urmă termen, vettit din Apus prin mijlocirea „patridei” eteriste, cântate de igas, arată că dincolo de „țara legală”, de un cuprins mărginit, se frământă cealaltă, cea cală”, deocamdată reprezentată de vechile categorii slujitorești, sărăcite și decăzute, și; orășenii, din mijlocul cărora încep a răsări primele elemente ale unei burghezii în «ritul secolului. Masa populației rurale este încă neorganică și în stare de pasivitate, dintre izbucnesc doar rare licăriri de răzvrătire.

În Moldova, sunt însă numeroase păături sociale cari păstrează vie amintirea unei tuaii mai bune, a vremii în care „adunarea de obște” cuprindea neapărat reprezentanți ai azililor și ruțașilor. Obiceiul se mai observase până în a doua jumătate a veacului al VIII-lea, precumpănirea protipendadei fiind aci un fenomen mai recent, și contestat. Izuința era deci alta: de recâștigare a dreptului pierdut, de lărgire a Stării privilegiate, r nu de desființare a ei. Mazilul și ruțașul nu înțelegeau să se confunde cu acei cari ațiau „birul țării”. Nu era o tendință de înlăturare a Stărilor și a regimului lor, ci aceea de a extinde caracterizările distinctive, de ordin social și politic, la un mai mare număr care socotea îndreptățit a se împărtăși din ele. Regulamentul Organic și domniile care l-au licat, au avut rolul de a atenua în această privință deosebiriile de structură și de oirațiuni ale Stărilor din Țara Românească și din Moldova.

DE LA REGIMUL DE STĂRI LA PARLAMENTARISMUL MODERN

(1829 - 1858)

Organizarea regimului de Stări prin Regulamentul Organic. Reformele constituționale ale Revoluției din 1848. Desființarea privilegiilor și a reprezentării Stărilor.

Această ultimă perioadă, în care se desăvârșește tranziția spre formele moderne ale vieții de Stat, este desigur și cea mai bine cunoscută. A reface istoria ei din punct de vedere politic, ori chiar social, după atâtea lucrări cari au urmărit același obiectiv, și în momentul în care comemorarea centenarului revoluției din 1848 o așază din nou în centrul preocupărilor, ar depăși cadrul acestor cercetări, fără folosul unei contribuții deosebite. Este de altfel un subiect care, mai mult încă decât altele, cere a fi examinat într-o atmosferă de liniște și seninătate, fără ca împrejurările actualității să-i determine interpretarea și înțelesul, într-o direcție sau în alta. Ne vom mărgini deci, spre a împlini scopul acestei expuneri, să amintim trăsăturile principale ale regimului de Stări privilegiate, mecanismul funcționării sale în perioada regulamentară, precum și dezvoltarea tendințelor ce au dus în cele din urmă la desăvârșita sa înlocuire. Toate datele problemei sunt cunoscute; noua poate fi doar integrarea ei în procesul general de decădere și dispariție a Stărilor, în era parlamentarismului liberal ce stăpânește Europa în secolul al XIX-lea.

1. ORGANIZAREA REGIMULUI DE STĂRI PRIN REGULAMENTUL ORGANIC

Despre Regulamentul Organic și regimul instituit de el, întâlnim, atât la contemporani cât și la istoricii mai recentți ai acestei epoci, păreri deosebite.

„Nu s-ar putea contesta, scrie în memoriile sale economistul Nicolae Șuțu, beizadeaua care adaugă la bogatele sale cunoștințe o temeinică experiență

administrativă, că tratatul din Adrianopol și Regulamentul Organic au deschis Principatelor o eră de prosperitate: primul, înapoindu-le o mare parte din neatârănarea pe care o pierduseră, înconjurând industria și comerțul cu garanții cari le fac să prospere și distrugând piedicile ce le țineau încâtușate; celălalt, organizând administrația interioară a țării pe baze regulate și legale.

În adevăr, înaintea păcii de la Adrianopol, principatele, considerate ca grânarele Porții, erau obligate să procure Constantinopolului, cu preț fix, adică sub valoarea lor, produsele agriculturii, ca grâul, mieii, lemnele. Comerțul liber era aproape inexistent, cultura pământului rămânea staționară, mărginită la satisfacerea consumației interne. Valoarea pământului și a moșiilor, calculată pe venitul lor, reprezintă de abia jumătate și, în unele localități, a treia și chiar a patra parte din valoarea lor actuală. Cultivatorul, ce

„— «. >— vuuu Kuuiputai ai ia luaic umilirile vernământului, ispravnicului, subadministratorului și proprietarului. Ca să scape de ele; fera să intre în categoria «scutelnicilor» sau a «breslașilor», dăruieți boierilor sau înăstirilor, ceea ce îl obliga față de proprietar la o redevență sau la un spor de muncă, nă la 30 sau 40 de zile pe an. Țăranul era în de obște sărac și trăia în mizerie, și ca toți îi cari nu sunt siguri de a se folosi de munca lor, se deosebea prin lene și beție.

Regulamentul schimbă dintr-odată acest regim ticălos; agricultura luă un avânt >gresiv și comerțul de export se dezvoltă proporțional [...] Cultivatorul putea, de atunci respire și să lucreze pentru el; veniturile statului s-au îndoit în mai puțin de 15 ani, și; le ale particularilor crescură într-un mod și mai surprinzător. Sistemul guvernamental schimbă în același timp înfățișarea. Un consiliu administrativ, un corp legiuitor, instanțe ecătorești, o miliție națională regulată, un corp de

jandarmi, o carantină, municipalități, îfârșit toate mijloacele unei administrații legale și progresive înlocuirea la 1 ianuarie \2 haosul care exista până la 21 decembrie 1831”.

Nu mai puțin entuziast se arată în una din scrierile sale economistul de școală liberală: xandru Moruzi, și el nepot de Domnitor, dar părtaș al mișcării revoluționare de la 1848 Moldova: „Ești izbit de uriașa dezvoltare a instituțiilor noastre, în scurtul răstimp ce parte tratatul din Paris de acel din Adrianopol. Această dezvoltare, orice s-ar spune, o arim dispozițiilor cuprinse în Regulamentul Organic de la 1832. Cu toate cesiunile făcute spiritului vremii, obiceiurilor și situației țării, Regulamentul nu a fost puțin binefăcător pentru noi. El pune capăt cârmuirii *bunului plac*; așeza o înistrație regulată; statornicea contribuțiile; garanta egalitatea în fața legii în materie la Dar cea mai mare binefacere a sa, cea care după treizeci de ani, ne-a făcut să gem un grad de prosperitate așa ca să fim judecați vrednici de a primi o Constituție meiată pe principiile unei perfecte egalități, cuprinzând aceeași sumă de libertate ca; la cele mai înaintate: *este libertatea comerțului*2.

Până și Ștefan Dăscălescu, puțin favorabil epocii și oamenilor pe care îi descrie în urmările sale, socotind Regulamentul de „vițios, ba foarte vițios, că împărția țara în i, în privilegiați și neprivilegiați”, totuși crede „că pe atunci era de lipsă să fie ceva, să cuiască haosul și anarhia: și Regulamentul a prins bun loc, zică orice vor zice utopiștii și în urma” 3.

Ce au crezut acești „utopiști”, ne-o spune în primul rând fapta lor: arderea pe rug aulamentului și a Arhondologiei, după ce Mitropolitul Neofit „împreună cu prea inciosul popul al Capitalei” a afurisit și anatematisit „atât Regulamentul, cât și pe i cari vor voi să-l mai așeze sau să cârmuiască țara după legiuirile acelu Regulament” ,

septembrie 1848. Încă din august a aceluiași an, memoriul lui A.G. Golescu formula adevărat rechizitoriu împotriva așezământului, care răpise țării autonomia, aruncase reul birurilor asupra claselor sărace ale societății, oprise libera mutare a țăranilor.

1 *Mămoires duprince Nicolas Soutzo*, ed. P. Rizos, Viena, 1899, p. 65, 97.

— *L'abolition des monopoles et l'amélioration de l'état du paysan en Moldavie*, republ. În V. Slăvescu, *s și opera economistului Alexandru D. Moruzi*, Acad. Română, Studii și Cercetări, L, p. 109.

1 N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean*, *ibid.*, p. 34.

[*Anul 1848 în Principatele Române*, IV, p. 220 - 21.

Într-un cuvânt, se poate spune că acest Regulament a contribuit puternic să coboare nivelul moralei publice și că a împiedicat cu desăvârșire dezvoltarea prosperității țării”

1. Istoricii, cari au avut de examinat mai târziu aceste împrejurări, n-au reținut această din urmă învinuire, ce se dovedește de altfel cu totul neîntemeiată; în lumina evenimentelor ce au urmat, ei stăruiesc însă asupra laturii de neegalitate care desparte formal, și mai radical decât chiar în trecut, categoria privilegiată de ceilalți locuitori ai țării. „Nu se poate tăgădui, scrie în capitolul respectiv al *Istoriei Românilor* A.D. Xenopol, că regulamentul organic constituie un progres simțitor asupra stării haotice de mai înainte [...] în chip absolut el rămânea cu mult în urma unei legiuri, ce ar fi ținut seama de aspirațiile și nevoile omenesii. El nu recunoștea principiul cel mare al libertății și mai mult încă nici pe acel al egalității proclamate de revoluția franceză, și urma înainte a trata omenirea ca și când ar fi izvorât din două soiuri de sânge deosebit, acel al nobililor și acel al țăranilor [...]” 2. „Regulamentul, adăuga el mai târziu, avu mai ales un mare efect asupra ideilor egalitare și deci și de libertate, prin ascutirea tocmai a

regimului privilegiului care își înfipse mai adânc pironul în sufletul poporului român” 3. Desigur nu trebuie să ne așteptăm la o judecată mai puțin severă din partea lui Septimiu Albini, în „Introducerea” sa la Colecția „Anului 1848 în Principatele Române”: recunoscând „că față de anarhia și volnicia de mai înainte, Regulamentul Organic constituia un oarecare progres”, el îi aducea trei capete principale de acuzare: „starea revoltătoare creată prin Regulament *țăranilor*”, *sistemul electoral*, „care făcea din Obșteasca Adunare o parodie parlamentară” și „*măntinerea rangurilor și privilegiilor*” 4. Pentru Filitti, care a făcut o amănunțită analiză a tuturor dispozițiilor regulamentare⁵, progresul față de trecut e neîndoielnic⁶, motivele de nemulțumire fiind mai mult de ordin politic. Iar Nicolae Iorga care, după cum se va vedea, a mai avut și alte păreri, socotește opera îndeplinită ca instalarea „unei administrații birocratice destul de complicate [...] Un mare volum de regulamente în înțelesul strict al cuvântului înlocuia legile ce trebuiau votate – a căror originalitate și independență se găseau astfel împiedicate – și se substituiau conținutului de principiu simplu și logic, al unei adevărate Constituții, așa cum se formase în mintea acelor cari alcătuiseră propunerile” 7. Toate aceste aprecieri se întemeiază pe date, cuprinse în textul însuși al acestei legiuni și în manifestările deosebite la care a dat loc aplicarea ei: după cum se insistă asupra laturii naționale, sau a acelei politice și morale, se pot găsi îndreptățiri atât pentru părerile favorabile, cât și pentru criticele ce i s-au adus. Ni se pare însă că judecățile mai vechi au avut prea mult în vedere „absolutul”, și nu au ținut seamă îndeajuns de posibilitățile reale ce erau atunci în Principate, de a introduce o Constituție, măcar în spiritul Chartei revizuite pe care se întemeia domnia regelui francezilor, Ludovic Filip, în

1 *Ibid.*, p. 43 și urm.

2 Op. cit., VI, p. 101 - 102.

3 *Ist. partidelor politice*, I, p. 159.

4 Anum4S, VI, p. XXXVI.

5 *Principatele române de la 1828 la 1834*, p. 101 - 102.

6 Via (a politică a Țării Românești și a Moldovei, *Enciclopedia României*, V, p. 828.

7 *Hist. des Roumains*, VIII, p. 404.

Otoman și a Rusiei învingătoare a lui Nicolae I, cu răsunetul imediat al insurecției polone și a înfrângerii ei din 1831, ce sistem politic se putea institui în țările românești, altul decât al acelor Stări privilegiate, care se afirmaseră până atunci ca factorii constituționali nediscutabili, și statornici ai cârmuirii lor? În țările germane și austriece, aceasta era încă formula stăpânitoare a vieții de stat: spiritul lui Metternich veghea la menținerea ei. Speculații în abstract se pot face la infinit; valoare istorică au însă considerațiunile, ce se pot sprijini pe relativitatea inexorabilă a împrejurărilor politice și sociale, care se impun unei anumite epoci și unei anumite situații geografice. Privite în această lumină, dispozițiunile Regulamentelor Organice ale Țării Românești și Moldovei capătă altă înfățișare; nu li se poate contesta în orice caz că, în întregimea lor, alcătuiesc totuși o „adevărată Constituție a țării [...] realizarea, potrivit cu interesul boierilor mari, a programului sprijinit de boierimea de toate treptele, și mai ales de boierii cei mici, începând din secolul al XVIII-lea” 1.

Într-adevăr, prin faptul însuși al „menținerii privilegiilor și rangurilor”, de care unii îl învinovătesc, noul așezământ păstrează caracterul specific al organizării de Stări, fără de

unoașterea căreia nici nu poate fi înțeles. El reprezintă de altă parte un compromis între lăzuințele marii boierimi - protipendada perioadei precedente - și

vederile mai haintate și progresive, pe tărâmul politic și social, ale generalului Kisselev, chemat să

rezideze adunările de revizuire și să întocmească textul definitiv al Regulamentului.

Veeste deosebiri de păreri se întâlnesc în foarte multe direcții: ele determină în scrisul generalului accente, ce merg până la exasperare: „Je suis depuis quinze jours a batailler vor les barbus moldaves, scie el la 30 octombrie 1832, qui sont assurement les plus

Lirbulents intrigailleurs de tous les hommes a barbe qui pullulent sous la calotte du ciel”.

I urmează, acuzând adunarea boierilor de la Iași de a „încălca drepturile claselor”.

Iferioare” și de a se constitui judecătore în propria ei cauză, îngreuiind cu deosebire situația sătenilor, prin sporirea îndatoririlor de clasă și micșorarea suprafețelor pe care reprietarii de moșii erau ținuți să le lase la dispoziția lor.

Este aci urmarea unui vechi proces de revendicare din partea marii proprietăți, care

poate de asemenea reconstitui, în diferitele sale etape, din dorințele exprimate de prezentanții boierimii încă din veacul al XVIII-lea; el căpătase în parte satisfacție prin bariul lui Alexandru Moruzi din 1805, și îngrădirile aduse drepturilor de folosință în idurile boierești³. Încă mai de mult, Alexandru Xenopol atrăsese atenția asupra cauzelor onomice ale acestei acțiuni, în care își găsește originea întreaga dezvoltare a chestiunii

rare, în faza modernă a istoriei noastre. „Ce ftnprejurări împinseseră pe boieri a spori de o parte munca țăranului, pe de alta a-i reduce în chip așa de simțitor întindereamântului de hrană? Răspunsul ni-l dă schimbarea daraverilor comerciale din Marea

agră, și deci din porturile dunărene în urma tractatului de Adrianopol din 1829” 4.

1 N. Iorga, *Ist. Constituției Românești*, p. 23.

2 Cf. A.D. Xenopol, *Ist. Românilor*, VI, p. 127.

3 F.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele române*, p. 226 și urm.

4 *Ist. partidelor politice*, I, p. 155.

jiinaiva i.i. iriivjiica, căit a ucavii»-u și luat cuuac-
iiicic ci Oleicul /d & llll, la un element de bază în alcătuirea
burgheziei românești¹, a fost mai de curând rezumată, cu
o deosebită pătrundere, de un cercetător străin, regretatul
specialist al istoriei sociale care a fost Marc Bloch, în
darea de seamă pe care a făcut-o cărții Domnului Marcel
Emerit despre „Țăranii români de la Tratatul din
Adrianopol până la împământenire”: „Tradusă în termeni
occidentali, istoria pe care o descrie Dl. Emerit e, într-o
măsură, aceea a unei reacțiuni senioriale. Ca aproape toate
fenomenele de același ordin, mișcarea a avut aci la obârșie
o prefacere economică de tipul cel mai clasic. Deschiderea
Strâmtoarelor, coincidând cu nevoile crescânde ale unei
Europe, aflată pe calea suprapopulării și industrializării
progresive, fac din ce în ce mai aducătoare de câștig, în
România veacului al XIX-lea, marea cultură, și cu
deosebire aceea a cerealelor. De aci la «stăpânii
pământului» - boierii - un efort susținut pentru a păstra
neatinsă sau chiar a spori întinderea rezervelor lor, și în
același timp, a impune oamenilor în dependență, cu o
rigoare crescută, sarcinile lor: fie dijma, care - ținând
acolo locul censului apusean - se adăuga la produsele
domeniului, fie mai ales claca, ce singură îngăduia o
punere în valoare mai intensivă. Comparați [cu aceste
împrejurări] opera junkerilor prusieni sau a nobilimii
polone, din clipa în care a luat naștere marele negoț al
grâului baltic; sau în Franța, pe ducii de Rohan, cerând de
la țăranii lor căratul gratuit al recoltelor domaniale, până
la porturile Bretoniei” 2. Atingem aci substratul economic
al hegemoniei marii boierimi în principate, în a doua

jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor: năzuințele ei senioriale își găsesc realizarea în dispozițiunile Regulamentului Organic, cu toată opunerea lui Kisselev.

În schimb, din punct de vedere politic, se aduc însemnate concesiuni dorințelor treptelor inferioare ale ordinului privilegiat, așa cum rostiseră în numeroasele proiecte și întâmpinări din anii 1821 - 1822. Chiar instrucțiunile rusești, elaborate încă din timpul războiului, zise de la „Varșovia” - la care ar fi lucrat Minciaky, Capodistria și Alexandru Sturdza din Basarabia - făceau loc în Adunările Obștești boierimii din județe, spre a cumpăni astfel hegemonia protipendadei, ridicând în fața puterii domnești stavila unor adunări mai numeroase, constituite pe baza unor criterii statornice, cerute tocmai de boierimea de a doua și a treia treaptă. Această lătură a instrucțiunilor determina mai târziu admirația lui St. Marc Girardin, care le citise în cursul călătoriei sale de la 1836: „Je croyais lire quelques-uns de ces grands et solennels rapports que faisaient à l'Assemblée constituante les Dupont, les Lally Tollendal, les Barnave. Ce sont les memes idées. les memes vues...” 3.

În realitate, de este să se caute aiurea un izvor de inspirație și o asemănare, se poate invoca precedentul Constituției Statului liber din Cracovia, așa cum rezultase în 1815 din acordul celor trei Puteri: Austria, Rusia și Prusia. Era și acolo o dietă de Stări, într-un înțeles mai larg și mai liberal decât Adunările noastre Obștești, cuprinzând pe proprietari, pe negustori, clerul, profesorii și „artiștii de frunte”. Aceasta însemna

1 St. Zeletin, *Burghezia Română*, p. 36 și urm.

2 La Roumanie au XIXe siècle, *Annales d'histoire sociale*, 1, 1939, p. 432 - 33. E vorba de cartea lui M.

Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la liberation des Tures*, Paris, 1937.

*\C.F\Y\W\, Desoriginesdure gimereproșentatifen
Roumanie, \>.5. «ț și-l

! „iMivii5 ii-iiia - în iuiui numai uaieva suie ne laimiir.
Se știe de altfel că vecinătatea mișcărilor revoluționare din
Polonia a dus în cele din urmă la desființarea acestei
ultime rămășițe a independenței și la anexarea Cracoviei la
Austria.

În țările noastre, influența rusească e mai
accentuată. În Regulament „trebuiau deosebite *cinurile*
funcționărești, cu caracter personal, de titlurile nobiliare,
cari puteau fi personale sau ereditare. Era sistemul
preconizat de cărvunarii moldoveni, după modelul iceluia
din Basarabia” 2.

Lucrările comisiunilor de redactare, începute sub
generalul Jeltuhin, au fost iesăvârșite sub îndrumarea lui
Kisselev, ale cărui merite s-au bucurat de o recunoaștere
manimă. Revizuite la Petersburg, unde au fost înfățișate de
delegații comisiunilor, lucrările au căpătat formă definitivă
în adunările extraordinare de revizuire din 1831, care: le
înseși sunt expresiunea aceleiași organizări de Stări, așa
cum o găsisse în funcțiune interea protectoare. Adunarea
Țării Românești cuprindea, sub președinția lui Kisselev,
ajutat de Minciaky, trei episcopi (mitropolitul Grigorie fiind
în surghiun) și treizeci de >oieri, „mădulare” ale
divanurilor săvârșitor, judecătoresc și domnesc, precum și
opt umpleanți ai lor, trei egumeni și zece deputați ai
boierimii județelor. Deși desemnați să ia arte la Adunare,
Iancu Văcărescu și Dincă Brătianu au fost îndepărtați, ca
opozanți prea târzi: astfel „epurată, Adunarea a lucrat
repede și și-a încheiat ședințele la 22 mai3. În Moldova,
lucrările s-au prelungit până în octombrie, cu toată
alcătuirea asemănătoare a adunării (mitropolitul Veniamin,
cei doi episcopi și 30 de boieri membri ai divanurilor, rei
arhieriei, 6 supleanți și 10 deputați ai ținuturilor) 4. E
adevărat că epidemia de holeră e răspunzătoare pentru

întreruperea și prelungirea ședințelor. Cu toată superioritatea în aceste Adunări a boierimii mari, alcătuirea acelor ce urmau să ființeze în viitor, obișnuite și legiuitoare, sau extraordinare pentru alegerea Domnului, stabilea un nou echilibru al alegoriilor politice și sociale, ce caracterizează întreaga epocă a Regulamentului Organic.

Iată într-adevăr cum se compunea, în conformitate cu noile dispozițiuni, adunarea bisnuită în ambele principate: „Președinția adunării era atribuită de drept mitropolitului, lembri erau; 1) episcopii; 2) 20 de boieri de treapta I-a în Muntenia și 16 de treapta I-a în a II-a, în Moldova, în vârstă de 30 de ani, pământeni sau împământeniți după vechiul bicei și aleși, numai în capitală, de semenii lor; 3) 19 deputați ai județelor în Muntenia: câte unul de județ și unul al Craiovei), 16 în Moldova, boieri proprietari, feciori de boieri! vârstă de cel puțin 30 de ani. Alegători ai deputaților de județe erau boierii și feciorii de oieri, în vârstă de 25 de ani cel puțin, proprietari de moșie și domiciliați în județul respectiv.

În total dar, adunarea legiuitoare număra 43 de membri în Muntenia și 35 în Moldova, toți boieri. Coalizați cu episcopatul, boierii mari formau majoritatea, cel puțin în Muntenia. În amândouă principatele, față cu numărul de boieri mari și de boieri

1 Cf. St. Kieniewicz, *The Free State of Cracow*, 1815 - 1846, *The Slavonic and East-European Review*, XVI, 1947, p. 70.

21. C. Riitti, *Principatele române de la 1828 la 1834*, p. 38.

3 *Ibid.*, p. 83 și urm”.

4 *rt>K/.*, p.94 și urm.

privilegiilor din clasa întâia, o putință și pentru boierimea mai mărunță de a-și spune cuvântul; e însă de observat că și acum, acea din Moldova are mai multă greutate decât categoria corespunzătoare din principatul

vecin.

Schimbarea cea mai importantă era însă în alcătuirea adunării, căreia îi revenea vechiul privilegiu de alegere a Domnitorului, așa cum fusese cerut în toate memoriile și arzurile, înfățișate de la Kuciuk Kainargi. „Alegerea Domnului era încredințată unei adunări extraordinare, compuse din mitropolit (președinte); episcopi (trei în Muntenia, doi în Moldova); 50 de boieri de rangul I în Muntenia, 45 în Moldova, luați din arhondologie în ordinea ierarhică, de le vei cămăraș inclusiv dincoace de Milcov, de le vei logofăt la agă exclusiv dincolo, *născuți români* și locuitori în țară; 73 boieri de a 2-a treaptă, de la clucer la comis în Muntenia, 30 de la agă la ban, în Moldova, feciori de boieri și proprietari de moșii; 36 deputați ai județelor – boieri proprietari – în Muntenia, 32 – boieri proprietari, feciori de boieri – în Moldova; 27 de deputați ai isnafurilor orășenești în Muntenia, 21 în Moldova [...] Boierii de a 2-a treaptă, pentru a alege pe reprezentanții lor în adunarea electivă, erau convocați în capitală și procedau prin tragere la sorți. Deputații corporațiilor trebuiau să fie *născuți români* și nesupuși vreunei protecții străine. În Moldova, li se mai cerea să aibă un imobil în valoare de cel puțin 5.000 lei vechi în capitală, de 3.000 lei în târgurile mai mici. Numărul lor, de 27 deputați în Muntenia, se forma din 9 ai capitalei, 3 de la Craiova, câte doi de la Ploiești, Roșii de Vede și Râmnicul Vâlcii, câte unul de la Focșani, Buzău, Târgoviște, Pitești, Câmpulung, Slatina, Târgul Jiului, Caracal și Cerneți.

În Moldova, cei 21 deputați ai corporațiilor erau 3 din Iași, câte 2 din Botoșani, Bârlad, Galați și Focșani, câte unul din Hârlău, Târgu Frumos, Dorohoi, Fălciu, Huși, Vaslui, Tecuci, Bacău, Roman, Neamț, Piatra, Fălticeni și Herta². Aceste detalii își au însemnătatea prin aceea că arată ierarhia de importanță a târgurilor noastre pe atunci. Alegerea deputaților corporațiilor se făcea prin îngrijirea

starostelui. Deputații județelor, câte doi, se alegeau de un colegiu compus din: 1) boierii de a doua și a treia treaptă și feciorii de boieri, proprietari funciari, chiar și acei cari nu aveau calitate de a fi aleși; 2) neamurile, postelnicii (în Muntenia) și mazâlii, proprietari rurali, *delegați* de treptele lor, câte doi de treaptă și de plasă. Boierii toți, delegații neamurilor, postelniceilor și mazâliilor, alegeau fiecare câte doi deputați. Din opt deputați astfel aleși, se trăgeau doi la sorți, afară numai dacă se stabilea înțelegere între alegători. În Moldova, mai făcea parte din adunarea electivă și un deputat «ales de trupul academicilor». Deci în total, adunarea electivă număra 190 membri în Țara Românească și 132 în Moldova, din care numai 27 într-o parte și 21 în alta, nu aparțineau clasei boierești. Oricum, colegiul era lărgit. Nu se dădea însă satisfacție cărvunarilor moldoveni, cari voiseră ca Domnul să fie ales de obștea boierilor, și mai puțin dorințelor și mai democratice exprimate în Muntenia” 3.

1/ & «/., p. 104.

2 Totalul e greșit în socoteala lui Filitti; după aceste indicațiuni ar fi 24.

3 *Ibid.*, p. 102 – 103.

Încetătorului: superioritatea numerică (în adunările electivă) a boierimii de treapta a doua i din categoriile inferioare asupra celei de rangul I, care pretindea dreptul exclusiv de a desemna pe Domnitor, și apariția „Stării a Treia”, sub forma deputaților aleși de orporațiile orașenești. Această din urmă reformă se lămurește prin rosturile mai isemnate ale orașelor și populației lor în viața economică, încă înainte de a intra în igoare clauzele tratatului din Adrianopol. Se observă chiar sub ultimele domnii fanariote, i 1818 la Iași, sub Vodă Caragea la Ploiești și București, mișcări ale negustorimii npotriva abuzurilor comise de funcționarii domnești, în dauna negoțului pe care îl: înjeneau. N-au lipsit manifestații

violente, cari arată o conștiință sporită a acestei alegorii sociale, în urma intensificării legăturilor comerciale cu țările vecine, pe cât le îngăduia monopolul turcesc¹.

În gospodăria orașelor, colaborarea dintre delegații Stărilor, reprezentând toate arpurile constituite, e o formulă ce ne întâmpină înainte de epoca regulamentară. Sub miță Sturdza, din martie 1825, aflăm că la Botoșani, „făcându-se adunare în casa dum. pat. Afeco Ralet, simpatriotului nostru, s-au făcut și alegire de epitropi buni, din negustori instiți, siguri și raele, cu unul din boieri prezedent, dumnealui Spăt. Costache Roset [...]” 2. ornicia Botoșanilor făcea de altfel deosebită mențiune, printre „privileghiurile târgului după luminatele hrisoave”, de împuternicirea „târgoveților vechi de a-și rândui epitropi între dânșii pe acia ce obștia îi va alege, din negustori cinstiți cu haracur, cu durere pentru irg și cu stare [. - ...] necutezând mai mulți din boierii de aice, ce sunt șezători de puțină reme, a se amesteca la iraturile târgului și la epitropie” 3. Totuși, la 14 ianuarie 1827, prea cinstiții dumnealor boieri și dumnealor neguțatori și toți lăcuitorii botoșăneni de toată ațiaa” sunt chemați a îngriji de așezarea unei a doua spițerii, pentru târgul care a sporit la este 12.000 de suflete⁴. Nevoile orașului mai cer osebită pază împotriva focului, prin rabnica întocmire a „tulumbelor” unui serviciu de pompieri.

Toate aceste nevoi lămuresc alegerea, prin obștească adunare, a epitropilor în rmătoarea ordine: un boier, ca povățuitor, doi negustori - „taxildari banilor iratului și itori documenturilor și a socotelii târgului” - doi „lucrători” și doi „ostenitori la ebuințele târgului” 5. O „ecstrucție de închipuire epitropii acestui târg” din 15 noiembrie 827, prevede de altfel că „alegire epitropilor ari să fie în cuprinderea hrisovului, adică oi din boierii pământeni și cu lăcuințele aice, doi din neguțitorii moldoveni și greci, doi în neguțitorii armeni, și doi din neguțitorii jidovi; cari în

adunare obștească se vor alege e către toată obște, pentru un an de zile” 6. La 7 martie 1828, însuși Ioan Vodă Sturdza

1 N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, II, p. 131 și urm. V. și *Prefață* la Hurmuzaki, *Doc. X*, p. XXV și m. În 1822, breslele din Iași intervin pe lângă Ioniță Sturdza pentru readucerea în țară a Mitropolitului eniamin. Cf. E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, p. 431.:

2 N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 266. =

3/*ibid.*, p. 268.

4 *Ibid.*, p. 269. Pentru organizarea și rosturile locale ale corporațiilor, cf. E. Pavlescu, op. cit., p. 143 și urm.

5 *Studii și Doc.*, V, p. 268.

6/*ibid.*, p.273.

atrăgea atenția asupra respectam inwi™ «. «. «-s-” „nosebire asupra „pontului notărătoreu pentru epitropie, ca din toate stările să-și aleagă pe fie doi în din boieri, din neguțătorii creștini și neguțătorii jidovi iar *. „oameni cunoscuți între bunile cugetăn”, nu din acei cu faimă < v cum se pare că era cazul 1.

Și aceste amănunte își au însemnătatea, deoarece întrezăr

ale administrației municipale, în cadrul mai modest al 8°% de târlzve inspirație al introducerii delegaților de „isnafun dacă nu în Obs

dar în acea chemată să aleagă persoana însăși a Dommtorului fe de vor avut și ele influența lor – dovada e deputatul ac ade micilor Moldoveni, a

Îl aflăm în reprezentarea Universităților din unele adunări de St-

originea acestei însemnate reforme și împrejurări de ordin locasituați e

tratată, economia urbană câștigă în importanța, și chiar Kissel. g

1830, primul sfat oră Șenesc3. Consiliul comunal ia

numele de membr...

sfatului erau aleși de deputați orășenești, aleși ei înșiși de „obș mahalalelor.4 Credem că s-a ținut seamă de aceste fapte verificate și cunoscute, mai d.

ar fi arătat prezența negustorimii la unele alegeri domnești da

deslușite. Aci nu poate fi însă nicio îndoială asupra dreptului & P.P. q adevărată Stare: e desigur numai un început dar care gate fi

deputaților „Comunelor” în parlamentele feudale ale Angliei din xm. lea5 Pânt; q proporție încă foarte redusă, delegații corporațiilor stau totuși 1

și ai clerului. Proporția se lămurește însă și prin valoarea numen &

elemente orășenești: negustorii erau puțini. În Muntenia după unui observator documentat, Bois-le-Comte, erau la 1834 nouă mii patentări, în 45

la o populație de două milioane locuitor Din venitul ompozim d de altă parte, pentru anul 1835, un număr numai de vreo 6 300

doi la sută. Cât privește Moldova, nici Bois-le-Comte nici mv -, N Sutu> nu menționează pe patentări în statisticele lor, dar din cifra impo - patentelor> j

reiese că erau în Moldova aproape două mii patentan, msu suflet q populație de 1 300.000 locuitori, adică O, 80 la suta. Proporții este &

țară și în cealaltă”, conchide I.C. Filittă Pentru a se forma o \ în înțelesu] mai deplin al cuvântului, vor trebui să intre în rânduri e e, tenumeroase funcționărimii și micii boierimi cu tendințe intelectuale, conducătorii și oamenii de acțiune ai revoluției de la 1848.

Dacă însă Regulamentul Organic deschidea astfel unele, e de yiitor

orășenești, ținând seamă de noile împrejurări economice, el

b/d., p. 281 - 82.

2 Cf. Mem. III, *Adunările de Stări în țările Europei centrale*, op. cit., p.

3 I. Filitti, op. e/ („p. 67.

41 Filitti, *Organizarea Brăilei după eliberarea de sub Turci*, Brăila 193 ()

5 Cf. Mem. II, *Consiliul feudal și Adunarea Stărilor învuirile Europei*.

Universitatea din Cracovia era reprezentată de Senatul Statului liber din 1815 * Originele democrației române, *Viața Românească*, XV, p. 23.

opresiune icpiezeuiarcacierului. *Dacă* președinția Adunărilor, conform tradiției, e lăsată litropolitului, numai el și episcopii își mai iau locul în rândurile lor; nici măcar egumenii, între cari unii mai figurau în adunările de revizuire de la 1831, nu mai iau parte la acele revăzute de articolele Regulamentelor. În timpul domnilor acestei perioade, va stăpâni de tfel tendința de a afirma, în spiritul modern, superioritatea puterii laice în stat asupra sericii. Averile imobiliare ale mitropoliei și episcopilor urmau a fi arendate prin licitație i fața obșteștii Adunări; în Muntenia se instituisse încă din timpul adunării de revizie, un partament al trebilor bisericești, al cărui logofăt a fost Barbu Știrbei. „Regulamentul [oldovei preciza că o parte din venitul eparhiilor va servi la întreținerea seminarului de Socola și că în zece ani datoriile mitropoliei și episcopiilor vor urma să fie plătite” 1, verile mănăstirilor se aflau de asemenea sub supravegherea marelui logofăt, care mai rea raportul său de făcut asupra hirotonisirilor și judecăților de preoți. S-a pus și oblema mănăstirilor închinat, ce trebuiau să contribuie la cheltuielile publice, fără a se unge însă la deplina ei rezolvare.

În ambele principate, înaltele fețe bisericești au încercat să se împotrivească la aceste călcări ale vechilor privilegii. În Muntenia, mitropolitul Neofit se strădui să

provoacă intervenția generalului Kisselev. De fapt, „Regulamentul Organic începuse opera de cularizare, Ghica o continuase, Bibescu voia s-o desăvârșească”. Neofit întocmi, la 146, un memoriu în chestie, poate destinat guvernului din Petersburg și în care scria că lupă drepturile și prerogativele de cari prelații români se bucură, din timpuri străvechi, nu pot fi socotiți ca simpli cârmuitori ai eparhiei lor, revocabili după voință, ca egumenii ănaștirilor” 2. Strădanie zadarnică, căci la 1847 Obșteasca Adunare vota noua lege a; rului, fără alt protest al mitropolitului decât părăsirea ostentativă a ședinței.

În Moldova, unde autoritatea lui Mihai Sturdza era mai mare, conflictul cu intropolitul Veniamin s-a încheiat încă de la 1842, prin demisiunea înaltului chiriarh, care retrase la mănăstirea Slatina, după o despărțire dramatică de credincioșii săi. Cu tot irele său prestigiu și venerațiunea de care era înconjurat, nici el nu reușise să stăvilească îestecul administrației laice în gospodăria bunurilor bisericești³. Se poate deci preciza regimul reprezentativ de Stări al Regulamentului Organic se reduce în fapt la ordinul bilimii, organizat acum după criterii stabile, cu o participare mai mult onorifică a iriarhilor bisericii, și un început de satisfacție ce se dădea aspirațiunilor unei „a treia în „acea a corporațiilor orășenești.

În realitate, delegații acestora și-au exercitat dreptul o singură dată în Muntenia, cu ilejul alegerii lui Gheorghe Bibescu, în 1843; se știe că la început, în 1834, Alexandru îica și Mihai Sturdza au fost numiți, prin acordul Turciei și al Rusiei; în Moldova, Mihai îrdza s-a menținut în scaun până la sfârșitul regimului regulamentar, și numai mazilirea Alexandru Ghica în Țara Românească a dat loc convocării unei Adunări Obștești traordinare, în conformitate cu dispozițiunile Regulamentului.

1 *1 Fililti, Principatele române de la 1828 la 1834, p.*

163 și urm.

2 I. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, 1834 - 1848, p. 341.

3/6/d., p.517 șiurm.

Rămâne deci ca factor principal politic, reprezentând țara față de persoana Domnului și de puterile, suzerană și protectoare, prin organul Adunării Obștești obișnuite - boierimea de toate treptele, care se înregistrează însă prin catagrafii și condici, după criterii anume prevăzute. Se face acum în Principate operațiunea statistică, pe care administrația austriacă o îndeplinise după anexarea Bucovinei, și cea rusească după aceea a Basarabiei. Se trage o linie de despărțire între cinuri sau funcțiuni și calitatea nobiliară, între care se crease o confuzie voită, în ultimele decenii ale stăpânirii fanariote și sub primele domnii pământene. „Pe viitor”, glăsuia art. 400 al Regulamentului Moldovei, „nimeni nu va putea câștiga drepturi și nobilitate prin singura lucrare a vericărei dregătorii” 1. Nu se desființau însă boierii hărăzite în ultimul timp, cum ceruseră memoriile protipendadei, dar urmașii „ciocoilor” nu se puteau socoti în nobilime, decât dacă „s-ar cinsti și ei cu un rang până le vei șetrar”. În condica „evgheniei” din Moldova intrau toate familiile ce puteau dovedi un șir neîntrerupt de demnități, timp de optzeci de ani, dar și acele ale boierilor „a căror părinți au avut cinul a oricăreia boierii până le vei șetrar” 2. „Nobilitatea” - termen nou, care arată și influența străină - se putea conferi însă oricărui român „ce se va deosebi prin slujbe publice”, dar în acest caz art. 351 al Regulamentului Țării Românești prevedea competența Obșteștii Adunări, la propunerea Domnului. În acest din urmă principat, drepturile „neamurilor” erau rezervate „numai celor ce coboară a lor neamuri prin strămoși din familii nobile”, postelniceii fiind considerați ca „cea din urmă ramură a nobleții”. Persistau deosebiri de privilegii între diferitele

trepte ale boierimii: celei de rangul I, alegătoare de drept a Domnitorului, îi erau rezervate locuri proporțional mai numeroase în Adunări „iar în practică demnitățile cele mai importante. Boierimea mărunță avea în schimb cuvântul ei în cârmuirea ținuturilor, luând parte la alegerea deputaților și desemnarea subcârmuitorilor. Toată boierimea rămânea scutită de impozitul funciar și de patentă pentru negoț, privilegiu de o deosebită însemnătate în noua perioadă de expansiune a economiei dunărene. Se desființau însă, în schimbul unei despăgubiri bănești, scutelnicii și poslușnicii, scutițiile de vamă, arenda rusumaturilor, incompatibilă cu dregătoriile, și faimoasele „havaeturi” sau venituri legate de unele slujbe, a căror suprimare o ceruseră chiar unele din memoriile marii boierimi.

Toată această organizare poartă pecetea caracteristică a regimului de Stări privilegiate, așa cum mai trăia încă, alături de dezvoltarea aparatului de stat modern, în țările ce nu fuseseră atrase în cercul de acțiune al revoluției liberale. Este aceeași tendință de a menține structura seniorială, adaptând-o însă cerințelor administrative ale noilor împrejurări, și îngrădind prin reguli precise și statornice, accesul la ordinea nobiliară. În această perspectivă, epoca regulamentară din Principate se încadrează într-un proces istoric mult mai larg, care se desfășoară paralel, între 1830 și 1848, în toată Europa Centrală și Răsăriteană³. Dar ca și în celelalte țări, în care Friedrich Gentz deosebea încă, la 1820, „constituția de Stări” (*landständische*) de cea reprezentativă, curente noi se

11. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834*, p. 158.

2 *Ibid.*, p. 159 și urm.

3 O corespondență din Iași către *Allgemeine Zeitung* din Augsburg din 30 martie 1848 nufl Mfte Obșteasca

Adunare a Moldovei: „Eine Akt von Standeversammlung”. *Anul 1848 în Principatele Române*, I, P-197.

ucuietic și vor încerca transformarea regimului, în idrul însuși al instituțiilor orânduite de Regulament. Căci a fost soarta acestui așezământ, i și a atâtor altora în cursul istoriei constituționale, de a fi aplicat într-un spirit deosebit; acela în care fusese conceput.

Deosebirea între boierie și funcțiuni, atât de categoric formulată, n-a putut fi entinută; e interesantă din acest punct de vedere, concluzia lui Filitti la studiul său despre itagrafia boierilor Țării Românești din 1829:

„De la Regulamentul organic încoace, lucrurile s-au schimbat. De atunci, cum

— serva Alecu Russo, existară numai cinuri, dar boierii nu¹. În loc de boierii cu caftan, care nobilau, cinuri personale, conferite cu brevete (pitace), în care fiecare putea, pentru între reale sau închipuite, să fie înaintat, dar numai din treaptă în treaptă, până la cele îi înalte, cum s-ar înainta azi de pildă, în corpul tehnic, în cel diplomatic, sau gradele corațiilor”. Tabloul comparativ al boierilor în viață la 1830 față de acel din 1858, anul care s-au desființat privilegiile, arată într-adevăr în acest interval un spor de la un total

1 311, la unul de 3 167, în care, ce e drept, „pitarii și conțiștiții” reprezintă majoritatea

134). „De fapt, adaugă însă Filitti, și în vremea regulamentară, în Muntenia, aproape numai membrii familiilor din protipendada de la 1830, au înaintat până la cinurile cele îi mari [cu excepția coloneilor Odobescu, Haralamb și Solomon, și a lui Dimitrie mici); vreo 23 indivizi din celelalte familii s-au putut ridica până la rangul de agă (mai

s prin înaintare în oștile ale cărei grade, pentru a atrage ofițeri, erau favorabil asimilate rangurile civile:

sublocotenent (praporgic) cu pitar, locotenent (porucic) cu serdar.

Itan cu paharnic, maior cu clucer, colonel (polcovnic) cu agă]. În schimb, numărul ilarilor cinurilor mai modeste a sporit simțitor. Dacă este foarte exagerată, pentru buințele rimei, observația lui Cesar Bolliac că ajunseseră «serdarii ca măgarii», tot igerat este și că se înmulțiseră «pitarii ca țânțarii». Trebuie ținut seamă că și populația jrcase la vreo 2 130.000 de locuitori, probabil chiar ceva mai mult, reprezentând vreo

.000 familii” 2 față de abia 800.000 și circa 165.000 de familii, după pustiirile boiului, ale ciumei și holerii din anii cari precedau epoca regulamentară. În afară însă aceste considerațiuni statistice, nevoia practică a asigurării numărului de alegători intru obșteștile Adunări a dus la înmulțirea logică a acelor, cari, în virtutea unui rilegiu, puteau fi îndreptățiți să voteze. Când Kisselev, sub regimul ocupației rusești lungite, convocă la 1832 primele alegeri după litera Regulamentelor, au fost chemați

„Ara Românească „circa 800 de alegători, din care nu s-au prezentat la vot decât 367”;

Moldova, abia în oct. 1832 se dau ordinele pentru alegerile de deputați, după pilda

r urmate în Țara Românească. Din circa 800 boieri au participat la vot 366” 3.

Și aci, ca și în principatul vecin, mai era însă nevoia ce o resimțea Domnul, de a îi numărul acelor înzestrați cu titluri, nu numai, cum spuneau gurile rele, pentru a-și; ura avantaje bănești, dar spre a precumpăni asupra opoziției îndărătnice pe care i-o: au, în Adunare și în afară de ea, reprezentanții marii boierimi, ce se considerau

1 Cf. și R. Dragnek, Mihail Kogălniceanu, p. 158 - 159.

21. Filitti, *Catagrafie oficială de toți boierii Țării Românești*, p. 71 - 72.

31. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834*, p. 238, 245.

deopotrivă cu acei, pe care norociu 11 naicase în scaunul aomnesc. u tânguire se ia a fruntașilor acelui grup de familii moldovene, ce ar fi constituit altă dată protipendada, îndrepta împotriva Voievodului, între alte acuzații, acea de a fi îngroșat rândurile boierimii „cu persoane *nesimandicoase*. Iată, adaugă Xenopol, adevărata cauză a nemulțumirii boierilor, și este în destul de curios de constatat că Mihai Sturdza, care fusese organul tânguirii boierilor pribegi în contra lui Ioan Sandu Sturdza, pentru ridicarea claselor de jos în rândul privilegiaților, este nevoit să recurgă la același mijloc spre a se susține în contra boierimii celif mari” 1. Cum se întâmplă adesea, experiența guvernării modificase concepțiile sale de opozant, și „dacă Regulamentul Organic i-ar fi îngăduit-o, ar fi lovit, oligarhul de altă dată, în oligarhie”. Se găsea acum înfruntat de un corp politic în care dominau rivalii săi, tăinuți sau declarați, și dorința lui ar fi fost să se sprijine pe o a „treia Stare” 2, ce era însă departe de a fi constituită în Moldova. Dacă putea împăca vanitatea lui Teodor Balș prin titlul sonor, dar fără semnificație reală, de „baș-boier”, alții erau mai îndârjiți în opoziția lor. Astfel, în timpul în care au putut fi aplicate, prevederile regulamentare pentru a deosebi Starea nobiliară și a îngădi accesul la privilegiile ei, au început a fi înfrânte de autoritatea domnească, cel puțin în spiritul lor. Era de altfel în atmosfera vremii ca marile averi, valoarea personală, dovedită în slujbe, și mai ales capacitățile intelectuale, tot mai mult prețuite, să-și facă loc în rândurile privilegiaților, sau să lucreze la dărâmarea privilegiilor. În această alternativă se cuprinde tot procesul istoric al evoluției sociale din epoca Regulamentului, până la frământările revoluționare cari au încheiat-o.

Ar fi fost însă greșit să considerăm împotrivirea ce s-

a manifestat în Obșteștile Adunări ale Principatelor, și care a făcut să izbucnească serioase crize în Țara Românească, numai în lumina rivalității între cei doi factori ai echilibrului politic: Domnitorul și Starea nobiliară. Conflictul constituțional era mărginit, prin faptul că miniștrii, capii departamentelor, nu erau membri ai Adunării, deși puteau apare în fața ei și lua cuvântul pentru a-și susține vederile; ei depindeau însă – cel puțin teoretic – numai de Domn. Adunarea avea însă de cercetat și de votat bugetul, care i se înfățișa în fiecare an cu toate amănuntele sale; ea se rostea asupra proiectelor de legi, a căror inițiativă o avea Domnul; dar legile treceau printr-o serioasă discuție, în comisiuni și pe urmă în ședință plenară. I se întâmpla să le respingă, cum a fost cazul de mai multe ori în Muntenia, sau să primească amendamente; și Domnitorul putea prezintă pe ale sale, cari dădeau loc atunci la noi discuții, uneori și la schimburi de adrese între Adunare și Domn, prea adesea lipsite de menajamente, de o parte sau de alta. Din dezbaterile ce ni s-au păstrat, rezultă însă o impresie de examinare serioasă, de lucru amănunțit și temeinic în cercetarea proiectelor aduse în discuție, ce am fi bucuroși să le regăsim măcar în aceeași măsură, în activitatea parlamentelor mai recente, cari n-au mai fost expresiunea Stărilor, ci a voinței naționale³.

1 *Ist. Românilor*, VI, p. 217 - 18.

21. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, p. 647.

3 Cf. un rezumat folositor în I. Filitti, *Des origines du regime représentatif en Roumanie*, Documents franco-roumains, 3 - 4, 1931, p. 6 și urm.

Dar spiritul se opoziue care se mamiesta atai se caracteriuc, uneori chiar venement, icrările Obșteștilor Adunări, nu era produsul mentalității de Stare, de „nobleță ereditară >privilegii exorbitante”, cum o definește cu

amărăciune Ștefan Scarlat Dăscălescu¹. Științele cari provocau, în special în Muntenia, opunerea Adunării, erau de un interes general și mai înalt: iar împotrivirea ce o determinau era însoțită de un sentiment și puternic, de apărare a autonomiei câștigate prin noua situație internațională a țării, nenținare a ceea ce se considera acum dreptul național. De acest mod de a vedea și ales de a simți, clasa conducătoare nu fusese lipsită nici în timpuri mai vechi: izărilor Regulamentului Organic erau doar ele înseși rezultatul străduințelor ei. Acum., generația mai tânără, crescută la școala Apusului și a revoluțiilor sale, găsea nouiimente și temeiuri pentru a revendica o și mai completă libertate, o îndepărtare a stecului continuu al Puterilor, suzerane și protectoare, în cele mai mici amănunte ale xxiării noastre lăuntrice. Ostilitatea împotriva Domnului depășea astfel persoana lui, ițea măsuri pe care el era nevoit să le susțină, prin poziția sa însăși, chiar dacă în fundul în nutrea alte sentimente.

Aceste tendințe se găseau întărite de mișcarea de renaștere națională în domeniul aturii și al artei, care și-a întipărit atât de puternic pecetea celei dintâi jumătăți a; ului al XIX-lea, cu deosebire în părțile de Centru și de Răsărit ale continentului nostru, același timp și deopotrivă cu dezvoltarea literaturii naționale în Ungaria și în Polonia, îndoita impulsione a ideilor de libertate ale Revoluției franceze și a tradiției de limbătorie a naționalismului german, năzuințe asemănătoare își făceau loc în societatea de București și Iași, care mai de mult își începuse procesul de prefacere și occidentalizare. mplarea ne-a păstrat despre Obșteștile Adunări ale Țării Românești, două imagini imporane; una localnică, mai stângace și naivă, înfățișând acea de revizuire din 1831, președinția lui Kisselev; cealaltă, datorită măiestriei unui desenator încercat, ca Raffet, însoțea prin țările noastre, în 1837, pe principele rus Anatol de Demidoff, un protectoriinței și al

artelor. În Adunarea de la 1831, în jurul mesei în formă de potcoavă, în îi căreia stau fețele bisericești în jurul guvernatorului, mai domină încă portul oriental, ingile caftane care împodobesc pe bărboșii membri ai protipendadei. Dar șase ani mai în, ișlicele și giubelele s-au împuținat; în jurul mitropolitului, care prezidează, sunt mulți deputați cari îmbracă fie uniforma miliției, după modelul rusesc, fie redingote roială „nemțească”; părul și barba au prins ondulația romantică a timpului, și nu mai ezintă doar semnele exterioare ale unei ierarhii². Dar odată cu haina, și mai degrabă it ea, s-a modificat conștiința acelor cari iau parte la dezbateri. Purta încă ișlic de modă le Marele Logofăt ai Dreptății, Iordache Golescu (fratele călătorului Dinicu), dar în braua către Prea cinstita Obșteasca Adunare din 1831, știa să scrie despre „cele după ni întâmplare în țara noastră, care pe vremea Romanilor, ce prin strămutare au trecut Roma într-această țară (de la care ș-au și numire de români) și pe vremea Domnului i nemuritor cu numele său, către patriia sa, acelui Domn, zic, Mihai-Vodă cel viteaz, a zice fără îndoială că pe aceste două vremi era această țară în veacul ei cel de aur”³.

1 Op. cit., p. 34.

2 [Autorul voia să fie reproduse aici respectivele imagini.]

3 N. Bănescu, *Viața și scrierile marelui Vornic Ionlache Golescu*, p. 306.”:

Doisprezece ani mai târziu, urcându-se în scaunul țării, Domnitorul Gheorghe Bibescu, ales, după Regulament, de Adunarea Stărilor, va îmbrăca și el căciula și mantia lui Minai Vodă, iar unul din drumurile sale va fi de închinare, la locul unde capul voievodului întregitor odihnește în Mănăstirea Dealului. Zeflemeaua, care nu lipsește niciodată din mintea românului, va găsi și atunci prilej de înțepătură, închipuind în versuri satirice,

protestul umbrei lui Mihai către egumenul mănăstirii:

„Părinte Paladă Tămâie groapa mea, Căci piatra-mi cea curată Fu astăzi sărutată D-un drac împielit” 1.

Rămâne însă impresia unei legături mai trainice cu trecutul depărtat în care noul sentiment național își caută reazemul și temeiul. Vedem iarăși renăscând în Țara Românească, sub forme înnoite, vechiul antagonism al slujitorimii militare și al mării boierimi. „Discipolul școlilor noastre, scria consulul francez Nion despre Vodă Bibescu, oaspele saloanelor noastre, lasă să se ghicească ușor, sub acest înveliș străin, fiul vechilor panduri cu mâinile înăsprite de mânerul sabiei și de coarnele plugului, totdeauna gata de răscoală sau de luptă împotriva părtașilor lui Mahomet. De acolo vine desigur antipatia reciprocă între el și casta aristocratică și mai ales partea din această castă compusă din rămășițele sistemului fanariot” 2. Alegerea unui Domn pământean, în care factorii de răspundere ai țării și-au putut rosti liber voința lor, a fost sărbătorită ca un eveniment de mare răsunet și deosebită însemnătate. Pe patul său de suferință, modestul slujbaș care era Grigore Andronescu, înseamnă la 1 ianuarie 1843: „Când la Ghenar în 11 împlinesc ani ai vârstei mele 65, zic m-am învrednicit să văz lucruri vechi și strămoșești, alegere de domnie care și adevărat s-au lucrat frumos și întru curățenie, căci am avut înțelept mitropolit” 3.

În sentimentul acesta de mândrie crescândă a unei națiuni, până atunci de atâtea ori asuprită și umilită, se strânge o comunitate între generații, care se întâlnesc în cultul trecutului și chiar în unele năzuințe de viitor. Alcătuirea Adunării, și sistemul politic al cărei expresiune era, reprezintă fără îndoială formule proprii regimului de Stări privilegiate, așa cum îl constituiseră în țările noastre vicisitudinile istoriei; spiritul care însuflețea dezbaterile și determina inițiativele deputaților, era însă al vremurilor

noi, ce ridica deasupra deosebirilor de clasă și de Stări o unitate mai mare, cea a țării, în înțelesul ei mai larg, depășind categoriile și privilegiile lor.

Oamenii începuseră de altfel să se adune în afară de cadrul oficial al instituțiilor regulamentare. Astfel luase ființă la București o societate filarmonică, înăuntrul căreia se alcătua în curând o asociație secretă, cu scopuri politice: „surparea protectoratului

11. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, p. 322.

2/bi<./, p.345.

3 Ed. I. Corfus, p.98.

celusiv [...] și înlocuirea lui prin garanția colectivă a Puterilor; egalitatea înaintea legii; jzrobirea Țiganilor; răspunderea ministerială; egalitatea înaintea dărilor; libertatea parului; respectarea tratatelor cu Turcia; instrucția generală și gratuită; emanciparea lănaștirilor închinat”. Printre susținătorii acestui program înaintat se află Eliade, Câmpineanu, Gr. Cantacuzino, Voinescu II, I. Văcărescu, I. Filipescu, I. Roset și ălăcianu1.

Se simte influența acestor grupări, ale căror vederi continuă acțiunea autorilor de lemorii radicale din anul Eteriei, în greutatea pe care le ridică Obșteasca Adunare dmosului articol adițional al Regulamentului, care lărgea, peste prevederile cunoscute, reptul de intervenție al celor două Puteri în toate modificările ulterioare ce s-ar introduce 1 textul ce fusese aprobat. În jurul acestei chestiuni, s-a dus o opoziție îndârjită în sânul idunării în 1836 și 1837, având ca exponenți principali pe Gheorghe Bibescu și pe Ioan limpineanu. Acesta din urmă, însoțind la Paris pe publicistul francez Felix Colson, ispira o întreagă campanie de presă și broșuri, ce era să ducă în urmă la arestarea și eținerea sa la Mărgineni. Toată această acțiune, a cărei dezvoltare se poate urmări în icrările ce s-au ocupat mai de aproape cu evenimentele2, are un

pronunțat caracterățonal, împotriva ingerințelor din afară, pentru înfăptuirea unui program ce depășește adit regimul de Stări. În complotul de la 1840, pentru care militează Bălcescu, au fost așiți amestecați boieri de trepte mai mărunte, la care francezul Vaillant constată patriotism, idei liberale, simț de demnitate". Din același an e *Marsilieza Românilor* a lui iolliac, al cărei refren:

„Frați, aideți la Mărgineanul să scăpăm pe Câmpineanul”.

Irevestește accentele revoluționare din iunie 1848.

E locul să amintim că un proces asemănător se desfășura în aceiași ani, înăuntrul lietei ungurești, devenită, în mijlocul atâtor schimbări, o expresiune clasică a regimului de itări.

Și acolo însă, prin formele tradiționale, de la sfârșitul Evului Mediu, străbătuse un aflu nou, care se manifestă nu numai pe tărâmul politic, dar și pe cel economic și intelectual. El inspiră declarațiile contelui Szechenyi, care socotea că toți oamenii, creați lupă chipul lui Dumnezeu, trebuie să se împărtășească de aceleași drepturi și de aceleași sarcini. El se manifestă pe urmă prin pana de polemist a lui Kossuth, dar îmbracă repede îaina naționalismului maghiar intransigent; el e acela care determină înflorirea literară și itiințifică a vremii³. E un vădit paralelism între întemeierea Academiei maghiare și lucrările ei, și cea a „Asociației literare a României”, care ia ființă la București în 1845. În an mai târziu se constituie Societatea studenților români la Paris, care va avea un rol

11. Filitti, op. cit., p. 112.

2 V. în special Xenopol, *Ist. Românilor*, VI, p. 134 și urm. și *Ist. partidelor politice*, 1, p. 140 și urm.; N.

Iorga, *Hist. des Roumains*, VIII, p. 445 și urm. și IX, p. 7 și urm.; mai amănunțit: I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*.

3 Cf. Mem. IV, *Adunările de Stări în țările Europei de*

Răsărit dunărene.

C. A. Rosetti, Dimitrie Brătianu, aparțin unor familii ale boierimii, mari și mici. Aceasta nu-i împiedică de a face în 1847, o memorabilă manifestație lui Edgar Quinet, care, în răspunsul său, subliniază „sufletul care trăiește în vorbele ce ați rostit [...] spiritul național și eroic”. Sunt atâtea indicii cari arată limpede că, odată cu statornicirea sa prin textul Regulamentului, care înseamnă un punct culminant al lungii sale dezvoltări, regimul de Stări al țărilor românești își transformă ființa, pregătindu-se să facă loc altor forme politice și sociale.

În Moldova au fost în acest timp mai puține zguduiri. Nu avem de semnalat acolo nici opoziția fățișă și neînduplecată, care a făcut imposibilă domnia lui Alexandru Ghica, prins între năzuințele naționale ale Adunării și presiunea consulară - nici chiar criza, de natura și proporțiile aceleia care a determinat pe Gheorghe Bibescu să dizolve Adunarea Obștească și să guverneze doi ani prin decrete-legi. Cu toate greutatele ce le-a întâmpinat Minai Sturdza, mai ales din partea marii boierimi, dibăcia lui, care nu se încurca în prea multe scrupule, s-a dovedit superioară: alegerile și sesiunile Obșteștii Adunări moldovene, în tot timpul lungii sale domnii, au decurs în general după voința lui¹, scoțând în evidență meritele necontestate ale inițiativelor sale administrative și economice. E de considerat desigur și faptul că în acest principat, Regulamentul Organic satisfăcea mai deplin aspirațiunile unei Stări boierești mai numeroase, dând și treptelor ei inferioare măcar o parte a rosturilor la care năzuiau. E atât de reală această particularitate, specifică situației politice din Moldova, că, spre deosebire de ce se va petrece în țara vecină, revoluționarii de la Iași din 1848 nu vor cere desființarea Regulamentului, ci aplicarea sa într-o cât mai desăvârșită conformitate cu litera și spiritul său. Nu dispozițiile

regulamentare, dar abuzurile administrative erau acolo principalul motiv de frământare a spiritelor. De altfel Stările privilegiate se bucurau din plin de foloasele avântului economic, al unei vremi de pace și de belșug. În *Amintirile* sale, în care a cules multe impresii și informații de la contemporani, Radu Rosetti descrie viața de atunci a boierului moldovean, care „avea nu numai necesarul, dar și prisosul, făcea parte din cele vreo două sute de privilegiați bucurându-se de o vază excepțională întru toate și pentru toate, putând aspira la toate situațiile din țară, chiar la domnie [...] Și să nu se creadă, adaugă el, că celelalte clase sociale, afară de țigani, duceau o viață din cale afară de nenorocită. Acea a boiernașului stăpân de moșie era, în mic, aceeași ca a boierului celui mare, iar privilegiatul fără moșie știa și putea, prin ocrotirea vreunui boier mare, să ducă, fără muncă grea, o viață care nu cunoștea lipsa. Traiul era doară așa de ieftin și găseai cu atâta înlesnire cine să te găzduiască și să te hrănească, numărul știutorilor de carte era așa de mic și nouale posturi relativ numeroase, fără a mai vorbi de sinecurile bisericești și de cele particulare! Țăranul era ținut să muncească din greu pentru boier în cursul verii, mai greu decât fusese soarta părinților lui, deși i se luase mai bine de trei pătrimi din pământul de care se folosisese înainte de Regulament. Dar munca asta, pe nedrept impusă, nu era excesivă și puținul

1 Ei. *Kolecție de ofisuri domnești către Obșteasca Obic. Adunare a Moldovei și adresele aceștia de la anul 1834 până la 1848* (cu trad. franceză), Iașii, Tip. Institutul Albinei, 1848. Anaforaua de răspuns a Adunării din 1841 (cf. *ibid.*, p. 226) îi conferă „d ritul a purta numele de binefăcătorii] și *Părinte a Moldovei*?

siv, să-l puie în stare să-și procure cele trebuincioase pentru el și pentru familia lui. În nu se simțea nenorocit, căci trebuințele lui erau puține și era în sfârșit liniște în Z

1. Acest autor nu păcătuiește desigur printr-un exces de indulgență cu privire la i socială, din care își trăgea obârșia, mai ales în chestiunea „sătenilor, stăpânilor și a întului în Moldova”. El recunoaște totuși că în revendicarea dreptului lor de prietate absolută și sfântă” asupra întregii suprafețe cultivate a moșiilor, boierii rației din vremea Regulamentului erau de bună credință, deoarece procesul istoric de rațiune al marilor proprietăți nu mai era cunoscut², și se considerau numai interesele loment ale exploatării agricole, în împrejurările create de tratatul de la Adrianopol, în le-am amintit mai sus. Cum foarte bine se exprimă Filitti „îndărătnicia ce cu dreptnt li se poate imputa față cu situația clăcașilor, nu izvora însă dintr-un spirit de clasă, această privință, noii veniți aveau să fie, măcar de fapt, de acord cu vechea pătură ucătoare. Nu se împotrivea acestei reforme sociale sufletul *boieresc*, ci sufletul *netă rului, boier ori nu*, preocupat de starea sa materială, în urma transformărilor ornice” 3. Prin această nouă mentalitate a „ciocoilor”, se preciza evoluția sprealism a vechii noastre organizări senioriale⁴, începută mai de mult, de la împănirea factorului monetar în economia principatelor, dar accentuată prin libertatea; rțului pe Dunăre și în Marea Neagră, ce îi deschisese nouă perspective. Dar metodele aliste sunt prin esență în contradicere cu organizarea de Stări; era o prevestire că viața arhală din veacurile trecute, mărginită la curți boierești și mănăstiri, târguri și sate, uceiurile și datinile ei, era aproape de încheiere.

Dar nu numai pe latura prefacerilor economice, dar și pe aceea a mișcării; ctuale, se arătau semnele vremurilor. Noile manifestări ale sentimentului național cietatea românească, nu erau mai puțin vii și puternice în Moldova decât în Țara înească. Curentul pentru cultivarea limbii românești și pentru instituții de culturărioară, fusese încurajat de oficialitate. Deschizând, ca domnitor,

Academia dleană, la 1835, Mihai Sturdza nu făcea decât să continue activitatea ce o desfășurase m-a școlilor, alături de Gheorghe Asachi. Ce focar de răspândire a ideii naționale ni se acest așezământ, ne-o arată strălucitul cuvânt de deschidere al lui Mihail tiniceanu, la cursul său de istorie națională, din 24 noiembrie 1843, și diferitelecații periodice încercate de el, pentru a ajuta dezvoltarea literaturii, precum și luturile teatrului românesc la Iași. Sunt fapte și împrejurări prea cunoscute pentru a i nevoie de a le aminti în chip deosebit, după cum ar fi de prisos de a stărui asupra ăților ce s-au ridicat în calea acestor începuturile viață științifică, literară și artistică, aiul țării și în spiritul secolului. Dar piedicile nenumărate, pe care regimul dectorat le punea acestei activități, îndârjiau spiritele și le îndreptau spre acei cari

R. Rosetti, *Amintiri*, Iași, 1923, 1, p. 214.

Ibid., p. 172 - 173.

Domniile române sub Regulamentul Organic, p. 263; cf. de același, *Proprietatea solului în Principatele e*, p.255.

Care nu trebuie confundată, cum se face adesea, cu feudalismul în întregimea înțelesului și cuprinsului **1** fiind numai unul din aspectele societății feudale, acela care în fapt i-a supraviețuit cel mai mult.

susțineau necesitatea unei preiaccn mai lauicaic a Msicmului puiut, muhaia ce împrejurările internaționale i s-ar arăta prielnice.

Totuși, în Moldova, unde nu lipsesc comploturile, chiar dacă nu au constituit pentru cârmuirea lui Mihai Sturdza amenințarea ce o reprezentau acele îndreptate împotriva Domnitorului muntean, năzuințele de reformă nu depășesc încă vechiul cadru aristocratic al Stărilor. Proiectul găsit la comisul Leonte Radu, în 1839, cerea înlocuirea protectoratului unic printr-o garanție colectivă a Puterilor, și intrarea Moldovei într-o confederație cu principatul vecin și cu Serbia, acum autonomă, după

modelul confederației germane. Domnul urma să fie ales „de arhierii, deputați ai treptelor și ai locuitorilor și de burgmeistri” – deci o obștească Adunare mai largă decât cea a Regulamentului. Boierimea trebuia să fie ereditară, cu titluri de nobleță, și să dispară orice deosebire între treptele ei; se revenea astfel la ideea „cărvunarii” de la 1822. Un Senat de 12, aleși de boierime, trebuia să lucreze cu Domnul; modelul era poate tot acel al Republicii din Cracovia¹. De inspirație polonă era în orice caz *Seimul* întregii nobilimi, care urma să aleagă pe deputații obștești adunări legiuitoare; e ciudat cum acest termen reapare în viața constituțională a Moldovei, după patru veacuri! 2 Clerul era însă înlăturat cu totul din treburile publice, Adunarea fiind prezidată de un „baș-boier” sau „patrițiu”.

Locuitorii (săteni) aveau drept de alegere pentru comisarii, chemați să ajute pe ispravnicii de ținuturi, și membrii aleși ai judecătoriilor. Funcțiile statului urmau de asemenea să fie deschise tuturor. Se mai cerea dezrobirea țiganilor, libertatea gândirii și a tiparului, revizuirea raporturilor dintre proprietari și săteni, prin dezbateri în care ambele părți să fie reprezentate de vechilii lor³.

Multe din aceste puncte nu erau străine nici de gândirea lui Mihai Sturdza, nici de vederile unei părți însemnate a boierimii. E vădit, dacă s-a atribuit acestor planuri calificarea de complot și de răzvrătire, căutându-se legătura cu elementele nemulțumite din boierime, că s-a ținut seamă mai mult de dorințele cari ținteau la schimbarea poziției internaționale a Principatului. Aceasta era problema care determina intervenția consulară. Ideile acestor „răzvrățiți” în ce privește reformele interne, păstrau însă aceeași notă de moderațiune și de conservatism, care a fost subliniată și în manifestările anterioare ale moldovenilor, și oglindește de fapt structura socială a Stării nobiliare din țara lor. Această caracteristică va stăruia până și în expresiunea politică și programatică a

mișcării revoluționare de la 1848.

2. REFORMELE CONSTITUȚIONALE ALE REVOLUȚIEI DIN 1848

Într-adevăr, când s-a ținut la Iași, la 28 martie 1848, adunarea de la Hotelul Petersburg care deschide seria manifestărilor revoluționare în țările noastre, inițiatorii ei, toți boieri din cele mai autentice neamuri, aparținând generației tinere, au cerut întâi

1 Cf. St. Kieniewicz. *The Free State of Cracow*, *The Slavonic and East European Review*, XXVI, p. 70 și urni.

2 V. mai sus.

3 Textul în Hurmuzaki, *Doc. Supl. I*, VI, p. 38 – 41. Cf. I. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul*

Organic, p. 507 și urm. și N. Iorga, *Ist. Constituției Românești*, p. 23. Se pare că adevăratul autor al proiectului era „răposatul agă Alecu Roset”.

CUM - luuuaiiiiui i /wiiiuiui, un viucu „ia auuuiiav/, ia i-aiv a mai yaiiwuir a tuii, uwn-noi opor, tineri și bătrâni, ba chiar și supuși străini, a asistat însuși șeful Departamentului din iuntru St. Catargiu, în numele Guvernului și al Principelui, și numeroși funcționari publici de toate categoriile” 1. Adunarea era desigur tumultuoasă și pitorească în mestecul ei, elementul popular fiind reprezentat nu numai de breslașii, a căror prezență ra acum mai obișnuită, dar chiar prin birjarii ovrei și sacagii, atrași de curiozitatea de a uzi discutându-se, în fața oricui, năzuințele de reformă expuse de tinerii boieri 2. Dar Dtul s-a mărginit la alegerea unei comisii care a înfățișat Domnitorului, în 35 de puncte, prințe care n-aveau nimic revoluționar: cel dintâi era doar „Sfânta păzire a Regulamentului, în tot cuprinsul său și fără nicio răstălmăcire”! Că se aveau în vedere buzurile cârmuirii, și nu împărțirea în Stări privilegiate ce constituia principalul temei 1 acestui așezământ, o arătau punctele 2 („Secarea corupției prin pravile înadins făcute”) i mai ales 6: „Mazilii,

ruptașii, ruptele Vistieriei și *celelalte clasuri privilegiate* să fie crotiți, potrivit Regulamentului, și să nu mai fie întrebuințați în trebile particulare” 3. Jumai cererea de publicitate pentru „seanțele” Obșteștii Adunări, dorința de nouă alegeri fără nicio înrâurire asupra alegătorilor din partea cârmuirii” (de câte ori nu era să se; pete acest deziderat în cursul secolului care a urmat!), „ridicarea cenzurii” și informarea grabnică a unei garde cetățenești prin toate târgurile țării” depășeau revederile regulamentare. Se pare de altfel că asupra acestor din urmă năzuințe s-a rodus conflictul cp Mihai Vodă, care le-a opus un fine de neprimire, tocmai din acest lotiv. Ce a urmat, e greu de deslușit în contrazicerea mărturiilor: mișcare propriu-zisă a fost, doar tinerii boieri au continuat să se adune în case cunoscute, unde s-au rostit e unii cuvinte înflăcărate, ce purtau ecoul frământărilor de la Paris, Viena și Berlin; era chiar vorba să se meargă „asupra baionetelor tiranului”, fără însă a se învedera cu cine și u ce. „Tiranul” între timp, își luase măsurile, și amatorii de revoluție s-au pomenit idicați de miliția comandată de beizadele și expediați, cu destiua brutalitate, în surghiun este graniță. Lista lor, care începea cu Alexandru Moruzi și Alexandru Cuza (viitorul) omn) era de 13 persoane. Zelul administrativ mergea până a porunci să-l aducă „mort au viu” și pe Costachi Moruzi, care era bănuir că ar putea încerca să elibereze pe fratele Su4. Scrisoarea lui Gheorghe Sion către Gheorghe Bariț despre întâmplările din Moldova limpede în ce privește răsunetul mișcării: „De odată aud zgomotul îndoit: «La arme!... oldații omoară pe boieri!» Dar în zadar zece oameni strigau astfel, căci nu era cine să-i sculte! Din nenorocire noi nu avem popor; noi nu avem decât câțiva nobili ce știau ce rea să zică dreptul omenirii: simțirile poporului de jos sunt amorțite sub jugul espotismului și al împilărilor guvernului5”. În realitate, cum spune și N. Șutu în

îmemoriile sale, „nimic în dezideratele șefilor nu era de natură a le asigura concursul

1 S. Albin, *Introducere, Anul 1848*, VI, p. XL.

2 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, IX, p. 146; cf. și *Despre revoluția de la 1848 în Moldova, Anal. Acad. Rom.*, lem. Sect. Ist., s. 3-a, XX, 1938, p. 10 și urm.

3 *Anul 1848*, 1, p. 177 - 179.

4/ & /<./, p. 187. Și

5/bid., I, p.226. Ț maselor. Burghezimea era compusă din jidovi și negustori străini. Inițiatorii mișcării știau bine aceasta; de aci nehotărârea lor” 1.

Această reținere a fruntașilor mișcării moldovene a făcut obiectul a numeroase comentarii, în contrast cu atitudinea mai radicală a revoluției muntene. S-a invocat, pentru a o lămuri, conservatismul boierimii din Moldova, care unea tendințele capitaliste în exploatarea moșilor, cu „feudalismul” raporturilor cu muncitorii pământului². E desigur aceeași confuzie de termeni, care se poate constata la mulți autori români, între regimul *seniorial* sau *domanial*, care este numai substructura feudalismului, și instituțiile ce reprezintă latura într-adevăr caracteristică a acestui regim: acele ale vasalității și ale legăturilor ei reciproce de omagiu și ajutor³. În înțelesul însă de supraviețuire a sistemului *seniorial* pentru cultivarea domeniilor, observația este exactă pentru Moldova, după cum exactă este și pentru celelalte țări ale Europei Centrale, unde se producea, la aceeași dată, aceeași întâlnire de tendințe și de interese (Prusia, între altele).

Credem totuși că trebuie ținut seama mai mult de unele împrejurări, care au precedat cu puțin „pseudorevoluția” din Moldova, cum a fost denumită de unii istorici⁴; ele contribuie a lămuri strania moderațiune a revoluționarilor, altfel decât prin strălucirea baionetelor armatei țarului, și a focurilor de bivuac, ce se puteau zări peste Prut. Cu doi ani mai de vreme, în 1846, izbucnise în

Galiția o mișcare pentru instaurarea unui guvern național polon, la Cracovia (care era încă un stat liber) și pe urmă la Tarnow, pe teritoriul Austriei. Împotriva insurgenților, cari aparțineau mediului micii burghezii intelectuale și al nobilimii polone, au fost ridicați atunci de prefectul austriac, țărani din satele vecine, sub conducerea agitatorului Iakub Szela. Pe lângă diferendele de ordin social, s-a folosit și deosebirea de limbă și de religie: țărani erau în mare parte ruteni ortodocși. Rezultatul a fost devastarea castelelor și moșiilor din districtul Tarnow și măcelul a aproape 2000 de oameni, cu sau fără legături cu mișcarea de insurecție: o „jacquerie” caracteristică, ce îndreptățește prevederile revoluționarilor poloni din veacul al XVIII-lea⁵. Efectul de teroare pe care îl urmăreau austriecii a fost însă realizat, iar indignarea nobilimii polone și-a găsit expresiunea în faimoasa Lettre ci un *gentilhomme polonais sur les massacres de Galicie*, trimisă de Marchizul Wielopolski Principelui de Metternich⁶.

Răsunetul acestor tragice evenimente, în nemijlocită apropiere de pământul Bucovinei și de granițele Moldovei, a fost foarte puternic în principatul cârmuit de Minai Vodă Sturdza, unde începuseră să se manifeste nemulțumiri împotriva fiscului. Nu știm ce relațiune se poate stabili între revolta din Galiția și demonstrațiile pe care le-au făcut în Moldova, în martie 1846, breslele de la Iași și țărani din Bacău și Putna. Ele au neliniștit

11. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, p. 637 - 638.

2 R. Dragnea, *Mihail Kogălniceanu* -, p. 196.

3 Mă refer la definițiile lucrărilor de consultare curentă asupra „Societății feudale”, ale lui J. Calmette și

Marc Bloch. Ce să mai spunem de autorii cari vorbesc de „absolutismul feudal”?

41. C. Filitti, op. cit. *Titlul IV*, cap. IX.

5 V. mai sus.

6 Cf. W.T. Rose, Wielopolski to Metternich, April 1846, *The Slavonic and East European Review*, XXVI.

1947, p. 95 și urm.

Întrea, care s-a graoii să le dea unele sausracui1. Amintirea acestor întâmplări era încă n primăvara anului 1848; zvonuri, culese de consulul francez de la Iași, vesteau o i mișcare, iar mai târziu erau să atribuie rușilor intenția de a ridica pe aceiași țărani jtriva seniorilor2. E deci ușor de înțeles de ce năzuințele reformatoarelor moldoveni menținut în cadrul stabilit de Regulament și s-au ferit de a răscoli satele: câteva lente izolate, la Bălțătești sau la Bozieni, nu sunt decât excepții cari confirmă regula3, nplul Galiției era prea apropiat; totodată existența privilegiilor, de cari se mășeau categorii mai numeroase, era o stavilă la aspirațiuni prea radicale. Numai i represiunea de la 29 martie, dar mai ales în urma evenimentelor din Ardeal și din tenia, apar și la refugiații moldoveni din Bucovina, tendințe de reformă maintuate, cari pun în discuție temeliile înseși ale regimului de Stări și garanția sa, îl amentul Organic.

Polemica de broșuri și pamflete ce se desfășoară atunci este interesantă de urmărit, ale aspectele ei; ea trece vădit prin două faze distincte. Voievodul, atacat cu vigoare nigrăți, ripostează inspirând publicații îndreptate împotriva „aristocraților”, arătați ca ici tulburători ai țării, prin ambițiile și intrigile lor. Astfel la apelul din mai „în numele Iovei, a omenirii și a lui Dumnezeu” al lui Vasile Alecsandri, răspundea în iuniența încrederii în boierii aristocrați și sfânta hotărâre de a nu-i mai crede”, ce culege el mai depărtat trecut al Moldovei dovezile uneltirilor boierimii4. Dar în afară de nota ușmănie și de protest împotriva Domnitorului, nici apelul lui Alecsandri, nici amația din iunie a „partidului național din Moldova către Români”, nici lungul și lunțitul memoriu prezentat de mitropolit și boieri, la trecerea sa prin Iași, Comisarului; i

Porți, Talaat Efendi, nu trec dincolo de programul celor 35 de puncte de la sfârșitul artie5. În acest timp însă în Muntenia broșura anonimă, care, după formula cunoscută Sieyès, înalță „Meseriașii” – ei sunt „tot”, n-au fost până acum „nimic” dar cer i să fie „ceva” – înscrie în capul revendicărilor ei cererea „a nu mai fi ranguri și eghiuri, și fiecare să contribuieze la ale patriei, potrivit cu venitul său”. E adevărat că: sul ce îl capătă aci „meseriașul” este foarte larg, și răspunde mai degrabă concepției îi a treia” în întregimea ei: „orice om face ceva, orice om lucrează, are o meserie: de de arendaș... de plugar... de cizmar... de bogasier... de autor...” 6. Este un pas spre iduire a tradiționalei împărțiri în Stări privilegiate.

Pasul hotărâtor va fi făcut în Moldova, sub directa influență a revoluției românești xdeal. Ea nu intră decât indirect în cadrul de preocupări al acestui studiu; dar este că mișcarea ce însuflețea cuvântul lui Simion Bărnuțiu în Câmpia Libertății a avut sunet imediat în Principate; erau doar de față Își refugiați moldoveni. Nici acolo de

Anul 1848, 1, p. 15 - 16.

Ibid. Xt. 140; II, p.402.

JWD., p.233, 325.

Ibid., p. 414 și urm.; p. 447 și urm. Această din urmă broșură era semnată M.K. și N.I. (Mihail liceanu și N. Istrati), dar Kogălniceanu a protestat energic împotriva acestei insinuări.

Cf. R. Dragnea, op. cit., p. 174 și urm.

Anul 1848, 1, p. 460 și urm. N. Iorga, Hist. des Roumains, IX, p. 179, recunoaște în această scriere ideile Ghica.

altfel, chestiunea revendicărilor sociale nu a ocupat pânăuui iuv... v umnt-v acum, un» UUiU recent în care s-au analizat din nou ideile conducătoare ale lui Bărnuțiu, „din argumentația sa reiese clar că revendicarea eliberării țaranului o subordonează ideii naționale”. E aici o

caracteristică a întregii mișcări din anul 1848. Cu toate acestea Bărnăuțiu consideră suprimarea iobăgiei ca un lucru minunat „de care și morții încă vor sălta de bucurie în morminte” 1.

Era deci firesc ca în declarația ce o semnav puțin mai târziu la Brașov, surghiuniții moldoveni să prevadă și ei desființarea boierescului și a oricăror alte dări către proprietari, împrumutarea locuitorilor - „fără răscumpărare din partea lor”, într-o versiune, „cu despăgubire din partea Statului”, în alta - nimicirea tuturor privilegiilor, întemeierea instituțiilor țării pe principiile de libertate, egalitate și frățietate, în fine „Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur Stat român” 2. Pe temeiul acestor principii și al proclamației de la Islaz, ce apăruse între timp, și-a redactat Mihai Kogălniceanu, în Bucovina „dorințele partidei naționale din Moldova”.

Aci în sfârșit se ia atitudine împotriva Regulamentului, care „în loc de a regula [...] după spiritul timpului vechile instituții ale Moldovei, a dărâmat și desființat toate legiunile țării: ne-a tăiat toată relația cu trecutul, fără a ne întemeia prezentul”. Istoricul, care în Kogălniceanu nu părăsește niciodată pe omul politic, descopere mișcării, căreia manifestul îi dă expresiune, temeuri în trecutul cel mai depărtat; dincolo de epoca regulamentară, cu restrângerea ei a ordinii privilegiate, și de vremurile de hegemonie ale protipendadei, el cere întoarcerea la vechile tradiții, cari, după el, cuprindeau „egalitatea drepturilor civile și politice” și o adunare obștească „compusă de reprezentanții tuturor stărilor societății”. Ca exemplu, poate invoca acel al obșteștii Adunări pentru desființarea veciniei din 1749, al cărei hrisov îl publicase el însuși în *Arhiva Românească*. Ea „dovedește destul dritul ce aveau toate stările, adică toate interesele țării, de a fi reprezentate în Adunare. Prin urmare, Adunarea Obștească de astăzi (chiar nefiind

întrâurită de guvern), neînfrățind decât interesele unei stări, adică a boierilor, trebuie modificată într-astfel, ca să fie reprezentate în ea cele de căpetenie interese ale țării, adică *proprietatea, comerțul, slujbele făcute Statului, capacitatea și agricultura*" 3.

Ca și în Muntenia, asistăm la o modificare fundamentală a conceptului politic de Stare. Cuvântul își păstrează semnificația de categorie socială și economică, ce trebuie să-și afle rostul și în cârmuirea țării, dar le cuprinde acum pe *toate*, fără deosebire de scutiri sau privilegii. Spre a face să fie primită mai ușor această reformă democratică, susținătorii ei o întăresc prin invocarea unei tradiții mai vechi, părăsite în epoca fanariotă cea de tristă memorie, și regulamentară. După cele ce se pot vedea din cercetarea întregii evoluții a Adunărilor de Stări în țările noastre, afirmațiunea lor cuprindea desigur și o parte de adevăr: e de netăgăduit că epoca târzie, mai deplin în Țara Românească, unde procesul a

1 Cf. S. Dragomir, *Studii și Doc. privitoare la Revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848 - 49*, publ.

de Acad. Română, V, Cluj, 1946, p. 182 și urm.

2 R. Dragnea, op. cit., p. 175.

3 *Anul 1848*, IV, p. 96 - 98. Pentru împrejurările istorice, v. I.V. Gruia, *Dorințele partidei naționale din*

Moldova din 1848, Acad. de Șt. morale și politice, Disc. de recepție, București, 1944. \ - 4

utyui moi uv. ivuiv -, nu ayvi» i în muiuova, a însemnat o restrângere treptată a dreptului

a-și spune cuvântul în treburile obștești, la un număr tot mai redus de demnitari sericești și laici, reprezentând și cea mai mare proprietate. Citirea iscăliturilor hrisovului n 1749, unde apar, pe lângă chiriarhii și marii boieri, nume din mica slujitorime, fără

I un aspect nobiliar, putea de asemenea provoca nedumeriri¹. Se putea crede că unarea lui Constantin Mavrocordat fusese convocată pe temeiul unor principii mocratice, de reprezentare a „obștei” întregi, fără a se ține în seamă că atunci ca și în cutul mai depărtat, „obștea” sau „țara” nu era o comunitate în înțelesul democrațiilor jderne, ci cel mult o „democrație de privilegiați”, ca de altfel pretutindeni în Evul idiu. Nu era deci, în sensul strict istoric, o revenire la tradiție pe care o cer „Dorințele”.

lactate de Kogălniceanu, sau lămuririle ce le dau în aceeași vreme revoluționarii intern, sub inspirația neîndoielnică a lui Bălcescu; ar fi o eroare de-a considera

endicările lor în aceeași lumină, ca acele ale baronilor englezi, cari au impus regelui în *Magna Charta*². Era o revenire la trecutul *pe care îl vedeau ei*, istoricii epocii nantice a veacului al XIX-lea, sub inspirația lui Thierry și a lui Michelet; la o tradiție, arei firmă acoperea acum cu totul alt conținut, mult mai larg, în spiritul principiilor irii Revoluții, care se afirmau din nou mai puternic în frământările „primăverii iunilor” din 1848. Aceste păreri erau nu numai firești, dar cu totul conforme ideologiei timporane; ele au contribuit nu mai puțin să dezorienteze multă vreme cercetarea

rică asupra adevăratelor rosturi și margini ale Stărilor vechiului regim în țările lânești. Se poate spune că noțiunea lor ne-a ajuns prin perspectiva unei îndoite ormări: cea a vremii ultimilor fanarioți și a Regulamentului Organic, care a strâmtat-o i redus-o la grupuri mărunte de privilegiați, și cea a revoluționarilor din epoca îașterii noastre naționale, care a lărgit-o și a întins-o, cuprinzând în ea toate categoriile iale, „de la Vlădică la opincă”. Examinarea critică a izvoarelor va trebui să ție seama, xaminarea acestei mari și încurcate probleme, de latura excesivă pe care o cuprind

*3 le aceste interpretări.

Era deci natural ca noul înțeles ce se dădea reprezentării Stărilor, în înțelesul lor de fesiuni și categorii ale societății, în totalitatea lor, să comporte, printre principalele indicări, „a se *oborâorice ranguri și privileghiuripersonale sau de naștere*¹ 1, a se desființa a de pe pământul românesc, „a se oborî boierescul și a se face proprietari pe toți xxiarii săteni, dându-se însă o dreaptă despăgubire vechilor stăpâni ai pământului” 3, lezvoltă aci programul reformelor agrare, cari vor stăpâni cursul istoriei moderne să îniei, menite însă a pregăti realizarea de căpetenie, „cheia bolții” în scrisul lui; ălniceanu: „Unirea Moldovei cu Țara Românească”, care ascundea însă, de atunci, lui unei uniri mai mari, ce va să vie, a tuturor românilor. Sub îndoita presiune aimentului național și a ideilor liberale ale vremii, mișcarea moldovenilor părăsește șui conservatismului prudent al revendicărilor formulate la Iași, și se integrează în

1 Cf. G.I. Brătianu, *Douăveacuri (lela reforma lui Constantin Mavrocordat, Anal. Acad. Rom. Mem. Sect.*

3-a, XXIX, p. 424.

2 Cf. Mem. II, *Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene*, op. cit., p. 317. Aceleași vederi

Painter, *Magna Carta, American Hist. Review*, LIII, 1947, p. 42 și urm.

IAnull848JV, p. 105 și urm.

spiritul ponderat și realist al redactorului „Dorințelor”. Dar deocamdată cel puțin, aceste „dorințe” ale moldovenilor erau sortite să rămână în domeniul manifestărilor teoretice. Fapta era să fie a revoluției din Țara Românească.

* * *

Spre deosebire de încercarea nereușită din țara vecină, revoluția munteană apare de la început cu un program cuprinzând aproape toate revendicările ei, și cu o putere de acțiune care arată pregătirea mai îndelungată a

spiritelor și propaganda asociațiilor organizate. În București în special, acțiunea societății Dreptate-Frăție, în mediul negustoresc și al meseriașilor, era să dea rezultate importante. În ce privește regimul de Stări și privilegiile, poziția e limpede de la început; începând cu lozinka: „respect către proprietate, respect către persoane”, proclamația de la Islaz consideră că „tot Românul e un atom al întregii suveranități a popoului: sătean, meseriaș, neguțător, preot, soldat, student, boer, Domn, e fiu al patriei...”. Poporul român, bizuindu-se pe vechile „tractaturi” (descoperire a generației de la Kuciuk Kainargi), „leapădă un Regulament care este în potriva drepturilor sale legislative și în potriva tractatelor ce-i recunosc autonomia”; el „decretă contribuție generală după venitul fiecăruia”, desființând scutirile, și „dă înapoi la toate stările dreptul cel vechi de a avea reprezentanți la Generală Adunare” 2. Și aci deci, e aceeași întoarcere la o tradiție părăsită, pe care o va invoca și memoriul lui Kogălniceanu; și aci, noțiunea de „stare” se va aplica tuturor categoriilor sociale, fără deosebire între privilegiați și neprivilegiați, între scutiți și birnici. Principiul stăpâni tor este acel al libertății, concretizat în frumoasa definiție: „Nu se cuvine a pierde pe cei mai mulți pentru cei mai puțini, căci este nedrept; nu se cuvine iarăși a pierde pe cei mai puțini pentru cei mai mulți, căci este silnic”. De aceea Domnul trebuie căutat „după vechile drepturi [...] în toate stările soțietății, în toată nația, iar nu într-un număr mărginit de oameni”. El trebuie ales pe cinci ani „spre a se tăia rivalitățile și urile îndelungate și spre a se pune o emulație între cetățeni”. Se revenea astfel la hătișeriful din 1802, care hotărâse durata de șapte ani pentru domnie, termen ce va fi reluat de convenția de la Balta-Liman³; de fapt, însă, prin sistemul alegerii și această limitare, se institua o adevărată republică, Domnul nefiind mai mult decât președintele ei. În fine, mai

puțin influențați de împrejurările din Galiția și desigur sub impulsivitatea măsurilor aclamate de întrunirea din Câmpia Libertății de la Blaj⁴, autorii proclamației făceau loc revendicărilor țărănimii, desființând claca, „infama iobăgie” și lucrul la drumuri, și prevăzând pentru sătenii plugari „o părticică de pământ îndestulă pentru hrana familiei și vitelor sale”. Este vorba însă să se despăgubească fiecare proprietar, pentru a nu știrbi principiul înscris în fruntea proclamației, după cum, în partea finală, după enumerarea celor 21 de articole ale noii

1 Cf. R. Dragnea, op. cit., p. 184 și urm.

2 *Anul 1848*, 1, p. 490 și urm.

3 Cf. *Acte și Doc. priv. la Renașterea României*, I, p. 260.

4 Guvernul provizoriu decretează la 16 iunie schimbarea denumirii „Câmpului Filaretului” (înde avut loc marea întrunire de la 15) în cea de „Câmpul Libertății”, 4/lui J848, 1, p.617., i-*

boierii, cari „n-au niciun cuvânt a nu primi, pentru că nu pierd nimic, și mai vârtos că, n învoirea lor, vor da lumii o dovadă pe frumosul suflet ce caracteriză totdeauna pe cei i mari ai țării” 1. Apelul constituia o nouă dovadă că pe latura reformei sociale, începută de altfel în termeni moderați, revoluția munteană nu era numai tributară mișcării înilor ardeleni, care își însușise formule ce deveneau curențe în monarhia habsburgică. acest punct de program își arăta influența vederile lui Bălcescu, manifestate cu doi ani i de vreme, în studiul său „despre starea soțială a muncitorilor plugari”, și sentimentelentr-adevăr însuflețeau spiritele generoase din chiar rândurile boierimii. „Din cele 21 de cole ale proclamației noastre, scria mai târziu Alexandru C. Golescu-Albul, cel mai cu z, cel mai însemnat din toate, singurul cu adevărat social, național și democratic, cel; recomandă mai mult revoluția

noastră prețuirii și admirației lumii intelectuale [...] articolul 13, care face pe țăran proprietar adică îl ciuce la bună stare, la fericire, pentru ipoi să ajungă un cetățean, un soldat al patriei [...] Dar cui datorăm înscrierea acestui; ol în proclamația noastră și făgăduiala că se va da fiecărui țăran câte 9 pogoane?" țină A.C. Golescu-Albul. „Nu oare lui Ion D. Ghica, Al. G. Golescu-Arăpilă și alae Bălcescu?”

2. Cum s-a observat cu drept cuvânt, la Alexandru Golescu-Albul, mai t decât la frații săi, se simte legătura cu gândirea și sentimentele tatălui său, vornicul cu Golescu, ale cărui *însemnări* de călătorie deschid cu două decenii mai de vreme; a probleme de reformă socială și chiar politică³.

Desigur chestiunea era mai ușoară de formulat decât de rezolvat. Dezbatările isiunii mixte, în care s-au manifestat cu atâta vioiciune Te vendicările delegaților ști, n-au dus la niciun rezultat precis; nedumerirea era generală, și între „sfîntenia” netății și a muncii, nu se găsisse termenul potrivit, pentru a realiza acordul și a înfăptui mia necesară⁴. Nici comisiunea de la Luxembourg, la Paris, nu a reușit de altfel săționeze problemele muncitorești în mod satisfăcător. Nu e mai puțin adevărat că la impui a lipsit unei examinări mai complete și mai atente a problemei; nu trebuie să îl că în cele trei luni cât a durat regimul revoluționar, de la adunarea de la Islaz la iie, până la 13 septembrie când armata turcească a ocupat Bucureștii, conducătorii săi crac sub presiunea continuă a împrejurărilor externe și a amenințării ocupației turco -, care în cele din urmă i-a pus capăt. De altfel ideile cari însuflețeau pe revoluționari /useră posibilitatea să pătrundă în conștiința maselor; în afară de acțiunea dusă la irești, în cercul negustorilor și al meseriașilor, care lămurește sprijinul ce l-au dat festărilor revoluției, în special îndemnului lui Ion Brătianu, înlăturând încercarea de iune a coloneilor Odobescu și

Solomon, la 19 iunie - acțiune interesantă, care nu e nici ea singură „adevăratul 1848” - nu se vede acea ridicare generală a unui popor, n conștient de drepturile sale, pe care o voiau cei mai înaintați și mai hotărâți dintre brii guvernului provizoriu. Ei înșiși, deși mult mai lămuriti asupra Țelurilor ce le

Anul 1848, /, p.497. G. Fotino, *Boierii Golești*, I, p. 67. *Ibid.*, p. 23 și urm.

V. dezbaterile în *Anul 1848*, vol. II și III. Cf. M. Emerit, *Les paysans roumains depuis le trăită rinople*, p. 297 și urm. și 1. C. Riitti, *Proprietatea solului*, p. 263 și urm.

mijloacelor: ca în toate revoluțiile, o aripă extremistă lupta împotriva alteia moderate. Nu e locul de a reface aci povestirea evenimentelor ce sunt cunoscute și a numeroaselor greutăți pe care le-a înfruntat revoluția, între începutul ei entuziast și sfârșitul, impus de intervenția baionetelor străine¹. Împotriva ei era în primul rând însăși situația geografică a țării, departe de marile centre unde se înălțase steagul libertății, și în imediată vecinătate a două imperii, din care unul era chiar principalul campion al reacțiunii. Asupra năzuințelor românești apăsau atunci aceleași greutăți, pe care le descria opiniei publice engleze un scriitor astăzi uitat, Henningsen, care definea astfel situația Europei Centrale și Răsăritene în anul revoluției: „O privire asupra hărții rudimentare ce însoțește această lucrare va aminti cetitorului că, pe când jumătatea apuseană a Europei cuprinde aproape toate statele ei, cârmuite după principii constituționale (cari sunt în atingere teritorială și se află așezate pe temeiul larg al unei populații naționale omogene), toată porțiunea de Răsărit a continentului e împărțită între patru despotisme, a căror domnie e stabilită peste rase eterogene, aproape totdeauna stăpânite de o minoritate și cârmuite printr-un sistem de

înșelăciune și teroare, care până acum a folosit geloziiile, neștiința și înjosirea (acestor popoare), guvernele voind a perpetua, pentru scopurile lor egoiste, asemenea metode, printre mai bine de jumătate a populației sfertului celui mai civilizat al globului” 2.

Sosiți de la Paris, unde unii din ei luptaseră chiar pe baricadele din februarie, și înfățișaseră Republicii eliberatoare colorile unei naționalități prigonite, tinerele căpetenii ale mișcării din Țara Românească aduceau cu ele tot avântul înflăcărat al generației lor, dar și toate iluziile ei. „Spiritul lor era idealist, liric, romantic; se adânceau în vise; zburau din răspuțeri spre viitor. Tonul lor pare emfatic, declamator. Sub vorbe, ardeau adeseori pasiuni sincere. Niciodată, de la un capăt al Europei la altul, nu izbucnise un avânt mai universal al sufletelor și al inimilor. Spiritul de la 1848 e umanitar, fraternitar, egalitar. Omul crede în perfectibilitatea neamului omenesc [...] Se nasc asociațiuni frățești și chiar o asociațiune frățască și solidară a tuturor asociațiunilor. Se visează unirea tuturor claselor” 3.

S-a putut obiecta că la începutul aceluiași an apărea „Manifestul comunist” al lui Marx și Engels, redactat încă de la sfârșitul lui 1847, care accentua atât de viguros lupta de clasă și îi expunea dezvoltarea într-o puternică sinteză istorică. El a fost citit de capii revoluției românești și a lăsat urme și în scrisul lor⁴. Dar influența acestui program, ce era să sporească atât de mult în veacul următor, era de abia la începutul ei, chiar în țările unde

1 Cf. S. Albini, introducere, *Anul 1848*, vol. VI; Xenopol, *Ist. Românilor*, VI, p. 388 și urm.; N. Iorga, *tfist.*

des *Roumains*, IX, p. 172 și urm.; I.C. Filitti, *Domniile românești sub Regulamentul Organic*, p. 405 și urm.

2 Citat de B.G. Ivânyi, *The working classes of Britain and Eastern European Revolutions*, *The Slavonic and East European Review*, XXVI, p. 120 - 121.

3 I.C. Filitti, op. cit., p. 441.

4 Dl. G. Zane, Marx și Bălcescu, *Viața Românească*, XIX, 1927, p. 48 și urm., a semnalat influențe în scrisul lui Bălcescu. Dar și în studiul lui 1. C. Brătianu, de altfel potrivit „comunismului monahal”, despre

„Naționalitate”, publicat în 1853, definiția despre clase: „trecem apoi la robi și oameni liberi, la servi și domni, și ajungem astfel în burghezie și proletariat”, poate avea același izvor. *Lui I.C. Brătianu*, p. 128. Cf. și p-137:

cele trei faze, sclavie, servagiu, proletariat”.

n țanie noastre o învinuire de a fi nesocotit o tactică de luptă; e nu era încă în spiritul vremii, și nu ajunsese a fi aplicată într-o acțiune, ce își propunea n primul rând eliberarea națiunilor¹. Nu trebuie pierdută din vedere această lătură: esențială: pentru întreaga mișcare patruzecioptistă din România și toți exponenții ei, cu ireșți deosebiri de nuanțe și temperamente, reformele politice și sociale erau mijloace pentru a atinge scopul final: unitatea și libertatea națională.

Problema unirii Principatelor, pe care chiar Regulamentul Organic o amintise, făcuse n pas înainte prin uniunea vamală între Țara Românească și Moldova, votată de

Ibșteștile Adunări ale celor două țări, după pilda mai veche a Zollvereinului german².

lupta românilor din Ardeal și contactul dintre ei și conducătorii revoluției din Principate, ecuți peste Carpați, deschidea alte perspective, pe care Kogălniceanu le întrevăzuse încă

5 la cuvântul său de deschidere la Academia Mihăileană. Ion C. Brătianu preciza chiar ai târziu că problema țărănească fusese ridicată în timpul revoluției, spre a se lua orice

sibilitate unei intervenții străine, ce ar fi putut, prin aceleași mijloace ca în Galiția, darnici năzuințele

naționale³. „Voiesc, scria el în studiul său despre «naționalitate», a învinge pe frații mei români că naționalitatea fiind cea dintâi condițiune a libertății, ea se poate dobândi nici dezvoltă sub steagul despotismului și de aceea steagul naționalității, al libertății și al democrației trebuie să fie unul” 4.

În lumina acestor considerațiuni, atitudinea revoluției muntene față de regimul irilor își găsește lămurirea. „Unirea tuturor claselor” sub steagul tricolor, ce purta: încă: „Dreptate și Frăție”, cerea desființarea privilegiilor: ea a fost înscrisă în >clamația de la Islaz și înfăptuită prin decretul din 14 iunie, prin care „toate rangurile de se desființează pentru totdeauna” 5. Suprimând însă scutirile și privilegiile clasei aducătoare, noul regim înțelegea totuși să rămână o expresiune a stărilor sociale, ale or interese trebuiau reprezentate, potrivit importanței lor economice și politice.

„Patruzecioptiști munteni, scrie I.C. Filitti, au redactat succesiv trei proiecte: torale, tot mai democratice. În primul proiect, proprietarii de pământ, patentării de iia clasă și profesiile liberale (capacitățile) aveau să formeze fiecare câte o treime a nării.

În al doilea proiect, de la 28 iunie, pentru întrunirea Constituintei, se prevede că o ne o vor forma proprietarii; altă treime, patentării de întâia clasă și profesiile liberale; treime, deputații satelor aleși astfel: câte patru delegați ai fiecărui sat formează giile județene, care aleg câte un deputat pentru 3 400 familii. Această restrângere la cipiul votului universal este motivată prin „*Reprezentarea [sic] sătenilor la exercițiul asemenea drept*, precum și pentru evitarea a orice fel de neorânduiei [...] prin adunări eroase”.

1 Cf. L. Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale*, p. 161 și urm.

! V.I. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul*

Organic, p. 376 și urm. și R. Dragnea, op. cit., p. 195 – 196.

11. Filitti, Originile democrației române, *Viața Românească*, XV, p. 192.

Lui Ion C. Brătianu, p. 124.

Anul 1848, 1, p. 567.

Primul proiect este chiar mai restrâns decât al lui Kogălniceanu; al doilea se deosebește de acesta întrucât satele aleg patru delegați, în loc de doi anume desemnați¹. Acest al doilea proiect muntean amintește pe al logofătului Sturdza². Un articol din „Popolul Suveran” aduce unele precizii: cei 300 de deputați urmau a fi împărțiți în trei „elemente”: proprietatea cu 100 de reprezentanți, 50 din București, 16 din Craiova și 34 de județe, câte doi de fiecare; se simte amintirea sistemului electoral al Regulamentului Organic, pentru reprezentarea Stării boierești și a diferitelor ei trepte. Elementul al doilea, comerțul, primea 40 de locuri, din care un sfert pentru Capitală; 40 primea industria, și 20 erau rezervate pentru „capacitatea sau inteligența”. Sub această numire, adăuga articolul, „înțelegem pe medici, profesori, avocații cei cu diplome, autori, artiști și spițeri, având calitățile cerute la art. al treilea pentru eligibili³; aceștia se vor aduna din toată țeara în Capitală și vor fi aleși cu majoritatea absolută”. Deputații săteni, tot în număr de 100, se repartizau între cele 17 județe, Doljul și Ilfovul fiind în fruntea listei, în ordinea numerică, cu câte 10 și 19 reprezentanți⁴.

„În sfârșit, încheie Filitti, al treilea proiect muntean, din 14 iulie, când revoluția se simțea amenințată, prevede un singur colegiu, dar votul indirect «atât [...] pentru [...] a nu se afla [...] adunări prea numeroase de popul, cât și pentru că o parte din români nu sunt încă preparați cu cunoștința alegerilor». Revoluția munteană nu trebuie judecată după acest ultim punct, care reprezintă triumful

curentului extremist, sub presiunea fricii de reacțiune. Până la votul direct n-a mers decât N. Bălcescu, din cauza înaltei păreri ce avea despre însușirile și înțelepciunea țaranului, în care vedea mai ales pe urmașii moșnenilor deposeați” 5.

Cu această excepție, revoluționarii munteni rămân deci, ca și Kogălniceanu, la ideea unei reprezentări corporative a profesiunilor și intereselor principale, care înlocuiește pentru ei adunarea de Stări privilegiate. Este formula de tranziție de la vechiul regim spre sistemul democratic de alegere, căruia îi va trebui însă vreme îndelungată pentru a ajunge la votul universal și direct, așa cum îl dorise Bălcescu; va urma mai întâi etapa sistemului cenșitar, aceeași care a caracterizat și evoluția parlamentarismului apusean. Cu tot eșecul ei imediat, revoluția de la 1848 înseamnă totuși un moment hotărâtor în istoria regimului de Stări: ea îi încheie de fapt existența în principatele române, înscriind în fruntea revendicărilor ei desființarea rangurilor și privilegiilor, ultimă supraviețuire a ordinii feudale, odată cu acea a obligațiunilor de dijmă și de clacă ale exploatarei agricole senioriale. Acțiunea nu s-a desfășurat însă în același ritm în ambele țări și arată în însăși dezvoltarea ei urmele unei structuri sociale și economice deosebite. Se menține, cel puțin

1 Kogălniceanu propunea să fie admiși la vot vornicul și întâiul paznic din fiecare sat, ca o categorie deosebită, pe lângă proprietarii de la 100 de fâlcii în sus, patentarii de clasa I-a slujbașii statului și capacitățile.

21. C. Filitti, *Originile democrației române, Viața Românească*, XV, p. 184.

3 Vârsta de 25 de ani și o conduită nedefăimată prin act public.

— *Anul 1848*, II, p. 167 - 169.

51. C. Filitti, op. cit., p. 185. Cf. și G. Zane, N.

Bălcescu, precursor al democrației române, *Rev. Fundațiilor Reg.*, XIII, 1946, p. 725 și urm.

E de relevat că și în Franța „à la veille des journe es de fevrier, bien peu nombreux etaicul les hommes qui croyaient à la possibilite imediate du suffrage universel”. H. See, *Bvolution et rtvolutions*, p. 214.

T t... ci-vaai nuaniaue conservatism a moldovenilor și radicalism a muntenilor, pe care am constatat-o, cu prea rare excepții, și în proiectele - reformă constituțională din anii 1821 - 1822. Este meritul lui Ion Filitti de a fi stăruit prea acestui aspect al evoluției gândirii, în materie constituțională, și de a fi pus în vărata lor lumină antecedentele acestor atitudini, la început divergente: moldovenii itinându-se pe linia „cărvunarilor” de la 1822, și păstrând caracterele esențiale ale imului de Stări privilegiate; muntenii, dimpotrivă, pornind *ab initio* la desființarea ilegiilor, mai în conformitate deci cu crezul democratic al vremii. Numai prin irințele”, în redactarea de la sfârșitul lui august 1848 a lui Kogălniceanu, emigrații deveni se alătură programului susținut de revoluția din Țara Românească. O pagină a putut mai vechi al lui Filitti își găsește locul aci, pentru că definește în termeni iviți tendințele, pe care le manifestă Kogălniceanu și patruzecioptiștii munteni, aceștia irmă dându-le și un început de înfăptuire:

Aceștia fac o adevărată revoluție liberală, prin aceia că voiesc desființarea legilor. Mai fac o revoluție socială, pentru că cer împruprietărirea sătenilor științarea boierescului. În sens democratic însă, nu sunt tot atât de novatori.

Ei cheamă la viața politică pe intelectuali: profesori, medici, ingineri, avocați. Dar ilamentul Organic nu sta în calea intelectualilor decât prin dispozițiunile cari cereau, îi unele situațiuni, nu numai însușirea de boieri, ci și pe acea de fiu de boier. Aceasta iedica principală pentru cei „ce

aveau ambiția de a juca un rol în stat". Încolo, toți înctualii – revoluționari de la 48 erau și ei cinovnici, deci boieri, regulamentari.

altă plângere a lor că pentru a ajunge, trebuia să te pui sub patronajul unui puternic al nu este lipsită de orice temei nici în vremuri mai democratice. Intelectualii din două principatele se îndeseau cu atât mai mult spre viață politică și spre funcții cu n organizarea economică de pe atunci, alte debușeuri nici nu prea aveau. În darea lor de a izbuti în lupta contra „trântorilor” cari ocupau locurile la care râvneau, i la concursul celorlalți „meseriași”. O boierime generoasă le sprijinea aspirațiile.

lașul lor se auzise, măcar în Muntenia, încă de la 1821, încât drepturile ce li se așteau la 1848 nu se pot socoti hărăzite lor, ci câștigate de ei.

Kogălniceanu și patruzecioptiștii munteni mai făceau părtași la drepturile politice

ustori și meseriași. Regulamentul Organic făcuse primul pas în această privință.

niceanu dă drept de vot patentărilor de clasa I-a. Patruzecioptiștii munteni, în două te electorale, dau drept de vot tot numai patentărilor de primă treaptă; în broșuraint meseriașii” îl întind la toți patentării. Proporția față de numărul deputaților de e, este când de o treime pentru patentări, când de o treime pentru patentări împreună fesiile libere.

fu știm ca negustorii și meseriașii să fi revendicat mai înainte de 48 drepturi politice. i numai, din vechi timpuri, negustori fruntași intrând individual în rândurile aii. Astfel aceste drepturi par într-adevăr că le sunt concesdate, iar nu cucerite de ei2.

rământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828, p. 124. C. Filitti, *Originile democrației române*, *ibid.*p. 191 – 192.

Dezvoltarea însăși a acestei expunen maia mucajuua,

în tt mânuia nu puu. În «i uacord cu această ultimă afirmațiune a regretatului istoric al claselor noastre sociale. Odată cu însemnătatea sporită a economiei de schimb, încă din vremea ultimelor domnii fanariote, elementul negustoresc și breslaș își ia locul în gospodăria orașelor și își spune cuvântul, uneori chiar răspicat, împotriva exceselor fiscalității. Însemnătatea negoțului în viața de stat era recunoscută în cele mai diverse cercuri ale societății. Este, credem, mai mult decât o simplă întâmplare, de a afla sub iscălitura a doi oameni din medii deosebite: Ion C. Brătianu, fiu de boiernaș, muntean din munții Argeșului și Alexandru Moruzi, fiu de beizadea de ascendență fanariotă, dar amândoi luptători ai anului 1848, aproape aceleași accente de slăvire a negoțului și a negustorilor, ca factori de progres în dezvoltarea națiunii și a omenirii. Despre comercianți scria I.C. Brătianu, într-un memoriu prezentat lui Cuza Vodă în februarie 1859, că clasa lor produce „toate bogățiile ce nu izvorăsc din agricultură și chiar acestora le dă un preț ce nu l-ar avea fără dânsa; ea posedă toate calitățile de energie și de moralitate ce caracterizează această clasă în toate societățile europene; ea posedă [...] amorul libertății și al patriotismului [...] că deși în comerțul de sus - se află mulți străini, însă fiind toți de ritul bisericii noastre naționale și fiind toți veniți din țările supuse turcilor, România a fost adevăratul pământ al făgăduinței pentru dânsii [...] Meseriașii sunt toți români, cu simțăminte de moralitate și de patriotism [...] în sânul clasei comerciale [...] se află mai cu osebire în sămânță civilizația română” 1.

Iar scrierea lui Alexandru Moruzi pentru „abolirea monopolurilor”, publicată la Galați în 1860, cuprinde aceeași preamărire a negoțului și a legăturilor ce le întinde între state și popoare: „Comerțul luminează, înalță, înobilează neamurile ce îl practică, le obișnuiește cu stăruința, le ușurează greutățile, le înzestrează cu o

energie, o putere de voință atât de mari, încât ele câștigă și păstrează asupra popoarelor izolate, deci staționare, un ascendent considerabil, de neînvinc; astfel am văzut în zilele noastre o mână de europeni dictând legi unui imperiu de peste trei sute milioane de suflete, în capitala însăși a acestui imperiu” 2.

Însemnătatea negoțului, a negustorilor – și prin extindere, a „meseriașilor” – pătrunsese în conștiința publică și era acum o formulă comună și obișnuită a gândirii și expresiunii politice. Se poate deci susține, cu mai mult temei că drepturile ce le-au fost recunoscute au fost impuse de spiritul însuși al timpului.

„În fine, urmează Filitti, Kogălniceanu și patruzecioptiștii munteni dau un început de drepturi politice sătenilor, cu multe rezerve. Proiectele lor nu sunt mai democrat, în această privință, decât ale marelui logofăt Sturdza la 18223. Un singur proiect electoral muntean acordă, am spus în ce împrejurări, votul universal, dar nu direct, ci colegiul unic. Toate celelalte proiecte, trebuie reținut, sunt întemeiate pe reprezentarea *stărilor*, a intereselor, a profesiunilor” 4.

1 Citat de Filitti, op. cit., p. 193. Textul în *Lui Ion C. Brătianu, 1821 – 1921*, p. 339.

2 În ediția lui V. Slăvescu, *Viața și opera economistului Alexandru D. Moruzi*, p. 147. Aluzia privește expediția anglo-franceză în China, din același an 1860.

3 Data trebuie acum corectată în 1802, după studiul recent al Domnului E. Vârtosu. V. mai sus.

4 Op. cir, p. 192.; e în ț...

cercetare și de preocupări a acestui studiu. Dar o altă chestiune își impunea întâietatea.

evoluția pe care am avut prilejul să o urmărim din veacurile Evului Mediu, întâlnirea prea aceluiași program de năzuințe și realizări, a viitorilor conducători ai României derne, înseamnă totodată etapa hotărâtoare în

înfăptuirea Unirii. Ea intrase mai de

It în prevederile și aspirațiunile elementelor de conducere, la Iași ca și la București, că eu ivirea literaturii în limba română. Un regim aproape uniform de cârmuire, prin ele schimbări de domnie de la un principat la altul, în epoca fanariotă, îi netezise mul. Regimul libertății comerciale, instituit de tratatul din Adrianopol și apropierea de rese, subliniată de convenția de uniune vamală între Moldova și Țara Românească, turaseră substratul economic al deosebirilor. Programul comun, adoptat în 1848 de egii revoluției moldovene, și proclamat de revoluționarii munteni în răstimpul în care leținut răspunderile cârmuirii, venea acum să desăvârșească procesul de nivelare și de icare socială. Nu vor fi, în anii următori, deosebirile din trecut între principiile de ordin tic și constituțional, pe care le-am văzut întemeiate pe diferența de structură socială

Stările privilegiate ale Moldovei și ale Munteniei. Mai târziu se va ivi în Moldova

ntul de reacțiune, ce și-a găsit expresiunea filosofică și literară în cercul Junimii, de de a pătrunde în viața politică activă a Regatului român; este aci, cum s-anoscut de alți cercetători, o moștenire autentică și mai directă a vechiului vunărism” din primul sfert al secolului al XIX-lea’. Dar aceste împrejurări depășesc ui cercetării noastre și aparțin altei epoci. Ea s-ar putea opri, în ce privește trăsăturileențiale, la evenimentele anului 1848, care înscrie printre principalele sale realizări, lamarea oficială, de către un guvern constituit al uneia din țările noastre și de

zentanții generației ce va îndruma viitorul celeilalte, a desființării privilegiilor de

Au mai trecut însă zece ani, până ce această reformă fundamentală a fost definitiv gata și a dobândit ratificarea unei convenții internaționale. Acest deceniu constituie

1 epilogul acestei lungi dezvoltări istorice, care purcede aproape din zilele îl ecatului Voievodatelor românești, și se încheie, printr-o semnificativă coincidență, a cu ființa deosebită a celor două state ale Munteniei și Moldovei, în preajma Unirii

1859.

DESFIINȚAREA PRIVILEGIILOR ȘI A REPREZINTĂRII STĂRILOR

Prin înăbușirea revoluției muntene, ocuparea ambelor principate de armatele Rusiei reiei și odată cu surghiunirea conducătorilor, mișcării peste hotare, unde erau să pă, ca emigrați, acțiunea lor de propagandă atât de rodnică pentru cauza țării lor, se >ilea în principate regimul Regulamentului Organic. Dar în ce privește dispozițiunile constituționale, nici acestea nu mai inspirau destulă încredere puterilor suzerane și: toare, după o atât de gravă zguduire. Domnii ce urmau a fi din nou numiți prin ui Porții și al Rusiei, pe termen de șapte ani, nu aveau nevoie pentru a guverna, de ltarea Obșteștii Adunări, chiar în marginile restrânse și cu reprezentărea redusă, ce

— F.R. Dragnea, op. cit., p. 201 și urm.

I le îngăduia Regulamentul. N-au mai putut ființa deci, sub Barbu Știrbei în Țara Românească, și Grigore Ghica în Moldova, decât „divanuri, alcătuite din boierii cei mai de frunte orânduți de Domn, care să se îndeletnicească cu revizuirea legilor [...] și schimbările făcute de ele să intre în lucrare după ce vor fi fost încuviințate de ambele curți” 1. Aceasta din punct de vedere politic; din punct de vedere social se revenea la aplicarea dispozițiilor regulamentare, aducându-se doar, la 1851, odată cu evacuarea teritoriului de către armatele de ocupație, unele ușoare modificări în favoarea țărănimii, prin legile privitoare la învoielile agricole, elaborate în același timp în ambele țări. Rămânea însă în vigoare împărțirea în Stări: boierimea de clasa I-a și cea de clasa a

II-a, cu privilegiile lor respective; corporațiile și patentării; „inteligenția”, mult sporită ca număr – și sub ele, singurele categorii îndreptățite, teoretic, să-și spună cuvântul în treburile obștești, masa frământată a sătenilor care întrezărise alte năzuințe în lumina tulbure a zilelor de revoluție, și se regăsea acum în vechea ei situație, simțind însă mult mai dureros greutățile ei economice. Dacă însă, din punct de vedere formal, se revenise la vechiul regim, spiritul public era acum altul.

Erau deci puțin prevăzătoare, adresele semnate de acei dintre boieri cari se bucurau de păstrarea privilegiilor, înaintate autorităților de ocupație, turcești sau rusești, spre a le mulțumi de a-i „fi adus la cea dintâi fericire”, salvându-i din „prăpastia” în care îi aruncase „un mic număr de revoluționari” 2. Bucuria lor, ce se manifesta prin serbări și baluri în cinstea oaspeților veniți să restabilească ordinea consfințită³, era să se dovedească vremelnică. Domnitorii înșiși, desemnați în urma convenției de la Balta-Liman, nu se arătau convinși de împlinirea misiunii ce le revenea: cu deosebire în Moldova, Grigore Ghica, spirit liberal, se înconjura de la început cu oameni de vederi progresiste și era să devie unul din cei mai activi luptători pentru Unirea Principatelor, într-un frumos gest de dezinteresare patriotică.

În Țara Românească, Barbu Știrbei se arată mai conservator și își îndruma cârmuirea spre realizările prudente și practice ale unei foarte bune administrații⁴. Dar aceasta nu-l împiedica, în proiectul de constituție ce l-a elaborat la 1857, să înlăture cu totul regimul Stărilor, și să prevadă pentru Adunarea Generală un sistem de alegere pur cenșitar, în care urmau a fi alegători toți acei ce trecuseră de vârsta de 25 de ani și plăteau o contribuție de 250 de piaștri; pentru eligibili se cerea vârsta de 30 de ani și o contribuție de 1.000 de piaștri. Un consiliu de stat de 16 membri trebuia să examineze legile, propuse de

miniștri și să le trimită pe urmă Adunării, inițiativa legilor rămânând Domnitorului, care își rezerva dreptul de-a numi președintele și vicepreședintele Adunării, și s-o dizolve, sub rezerva convocării unei alteia, în termen de șase luni. Era un sistem ponderat, care păstra autoritatea puterii domnești, lăsând totuși o destul de largă reprezentare unei „națiuni”.

1 Xenopol, *Ist. Românilor*, VI, p. 415.

2 Cf. *Anul 1848*, V, p. 24: „locuitorii notabili” din Râmnic către Fuad Efendi; p. 48 - 50, boierii din

Craiova, Râmnicul Vâlcii și Tg. Jiu către generalul rus Hasford; VI, p. 78, răspunsul Marelui Vizir la adresa de recunoștință „a tuturor boierilor Valachiei”.

3 Cf. *ibid.*, V, p. 109 - 110, pregătiri pentru balul Căimăcămiei.

4 Cf. G. Fotino, *Boierii Golești*, I, p. 152 și urm. care îl arată favorabil unirii. * >

vicuc mu piuicsionaie. froiectul imaș însă în hârtiile lui Știrbei Vodă¹.

Între timp, evenimentele își grăbeau ritmul. Din locurile lor de pibegie, oluționarii exilați desfășurau acțiunea intensă de propagandă și lămurire a cauzei iânești, care rămâne unul din cele mai frumoase titluri ale generației lor. Noi înlicațiuni politice și diplomatice apăreau la orizont: de abia se retrăsese la 1851 ațele de ocupație, de abia începuseră a se umple vistieriile, golite de trecerea și deențele lor, și primejdia unui nou război amenința răsăritul Europei. Încrezător în: rea armatelor sale, cari înăbușiseră revoluția din Ungaria și aplecaseră cumpăna în sul monarhiei autoritare în Austria și în Prusia, țarul Nicolae se gândea acum să artă moștenirea „omului bolnav” care era Imperiul Otoman, fără să-i mai aștepte: sul. În iulie 1853, trupele rusești treceau din nou hotarul Principatelor, deschizând ce se credea a fi capitolul final al chestiunii Orientului.

Dar de rândul acesta Poarta nu se mai găsea izolată în fața vechiului ei vrăjmaș. În >rul ei și al echilibrului european amenințat, Anglia și Franța, aliate după veacuri de rsitate, își trimiteau escadrele și armatele în Orient, iar Austria „uimind lumea prin cunoștința ei”, lua o poziție amenințătoare în coasta armatelor țarului din Principate, în le și ocupa după retragerea rușilor. O coaliție se înjgheba împotriva precumpănirii singur imperiu; războiul Crimeei se încheia prin Congresul de la Paris, unde era să se ască noul statut internațional al țărilor românești, substituindu-se garanția colectivă erilor Europei, regimului de protectorat al Regulamentului. Din toate dispozițiunile i fost consfințite atunci prin tratatul din 1856, îndrumând spre noi destine imintele celor două țări, menite contopirii într-un singur stat, ne interesează aci în bi acea care, rupând cu obiceiul de a impune deciziile suveranilor, hotăra o îl tare a dorințelor moldo-valahilor, prin alegerea așa-ziselor „Divanuri ad-hoc”, lizate în realitate ca Obștești Adunări. Va fi ultimul prilej de manifestare al unui n politic de Stări, măcar în concepția acelor cari au determinat modalitățile de >care ale corpului electoral.

Într-adevăr, totul era acum stăpânit de ideea Unirii Principatelor. Cu izbânda lor apusene, cari susțineau principiile democratice în viața internațională, voința ului devenea factorul determinant; curentul pentru Unire, ce se afirmase cu tărie în 1 revoluției de la 1848, devenea covârșitor, acum când exilații se puteau întoarce și acțiunea lor înăuntrul hotarelor. Dar asupra acestei mari probleme, puterile se țeau, regroupându-se. Franța lui Napoleon al III-lea, credincioasă ideii alităților, susținea cu stăruință și energie cauza, pe care emigranți români o făcuseră; bine cunoscută la Paris prin numeroasele lor scrieri și intervențiuni, pe lângă it și personalitățile conducătoare, Rusia, reprezentată la Paris prin bătrânul Kisselev, rea toată experiența propriilor sale înfăptuiri din

vremea Regulamentului Organic,) apropiere de Franța și nu era deci opusă unei formule, pe care ea însăși o socotise în diferite împrejurări. Se opuneau însă cu îndârjire la unirea celor două țări

[. Iorga, *Corespondența lui Știrbei Vodă*, I, p. 323. Cf. I.C. Filitti, *Des origines durtgime reprisentatif Mn/e*, p. 13.

romanești Ausina, care veaea naicanau-se o primejdie „ce o amenința pana în maauva oaselor”, după expresiunea internunțiului ei la Constantinopol, Prokesch-Osten, și, cu mai puțină vehemență în formă, dar tot atâta hotărâre în fond, Turcia, puterea suzerană, ce urma să emită sub autoritatea sa, firmanul pentru alegerea Divanurilor. Între aceste vederi contradictorii, Anglia lua o atitudine mai mult favorabilă Turciei, a cărei integritate constituia o dogmă a politicii ei; iar pentru reprezentanții erei nouă a Tanzimatului, Principatele dunărene erau provincii ale împărăției, cu unele drepturi de autonomie locală: astfel se rosteau firmele de investire ale caimacamilor, cari înlocuiau pe Domnii de la Balta-Liman, al căror mandat de șapte ani expira tocmai în același an de orânduire nouă a Congresului din Paris. În Moldova Toderiță Balaș, în Muntenia fostul Domnitor al vremii Regulamentului, Alexandru Ghica, nu erau mai mult decât demnitari ai Porții, desemnați din înalta ei voință.

În astfel de condiții, trebuia găsit un sistem electoral, care să păstreze preponderența categoriilor privilegiate, în al căror spirit reacționar se putea găsi un sprijin împotriva tendinței de unire, ce speriasse guvernele de la Constantinopol și de la Viena. Zvonuri despre aceste intenții se înregistrau zilnic. Încă înainte de a fi părăsit scaunul Moldovei, Grigore Ghica primea o întâmpinare, subscrisă de un mare număr de fruntași politici, cari rezumau astfel, la 28 februarie 1856, informațiile ce le pricinuiseră îngrijorare: „După știrile de curând sosite și pre cari, în încrederea ce avem în dreptatea Europei și în

generoasele ei sentimente pentru Principate, noi nu le putem încă privi ca temeinice, nouă legislație, de care țara în cale de progres are neapărată nevoie, nu are a se face în țară și prin țară. Viitoare Constituție ar avea a se elabora afară din Principate, în Constantinopole, și sub privegherea înaltei Porți. Adunarea Generală, aceea care în toți secolii mai mult sau mai puțin a reprezentat țara și a fost singura putere legislativă, în loc de a se îmbunătăți ca să reprezinte toate elementele vii ale nației, proprietatea, meritul, comerțul, industria – se desființează – și în locul ei se instituează un Senat, necompatibil cu legile, cu deprinderile, cu caracterul nației noastre. Domnul n-ar avea mai mult de a se alege de către țară ca șeful ei, ci ca simplu funcționar al Turciei, se va orândui de către Înalta Poartă dintr-un număr de candidați pământenii”. Se cunoaște în această întâmpinare influența ideilor lui Kogălniceanu, care de altfel era printre semnatori, mai ales în ce privește reprezentarea stărilor sociale, în înțeles de profesiuni, dar fără îngrădirea categoriilor privilegiate. Totuși, atât de mare se arăta puterea obiceiului, încât până și acei cari iscăleau adresa către Domnitor, o făceau în următorii termeni: „În lipsa unui organ legal al terii, care este Adunarea Obștească, noi dar subscrișii – *cler, boierime și coqjorații* – împlinim o sfântă și neapărată datorie” etc¹. Se reproducea astfel clasificarea Regulamentului Organic, care, din punct de vedere formal, era de altfel încă în vigoare; printre semnături nu apar însă acele ale unor fețe bisericești, figurând doar rangurile de boierie ale subscriitorilor, de la logofeți și vornici la comis și paharnic, și încheind cu „domnii” fără titulatură².

1 D.A. Sturdza, *Însemnătatea Divanurilor Ad-hoc din Iași și București*, II, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect.

Ist., s. 2-a, XXXIII, 1911, p. 306 – 307.

2 Printre semnatorii acestui document, favorabil ideii de Unire, se găsește și Nicolae Istrati, care va fi pe urmă

cel mai vajnic separatist.

Era logic ca în realizarea intențiilor ei, Poarta să pornească de la aceleași baze, când a adânci cât mai mult deosebirea între diferitele categorii. Într-adevăr, textul anului, așa cum a apărut în prima sa redactare la 20 octombrie, înlătura în parte aceste ieri, dar în schimb înăsprea peste prevederi, condițiile de reprezentare și de deliberare; tul său merită a fi reprodus, fiind și cea din urmă expresiune, într-un act oficial, a anului de Stări în Principatele Române. El cuprindea următoarele dispozițiuni:

„Compunerea Divanurilor. Fiecare Divan se compune din cinci comitete separate:

1. *Comitetul episcopilor*, prezidat de mitropolit. Li se vor alătura trei preoți și trei liniștratori ai averilor bisericii.

2. *Comitetul boierilor de întâia clasă*, care se va compune din 17 membri, aleși de tenii lor, întruniți în capitala principatului. *Noblețea reprezentanților*, ce au a se alege

tare boieri, va trebui să *meargă cel puțin până la a doua generație*.

3. *Comitetul boierilor de celelalte clase și ale proprietarilor funciari în genere*. – i cei ce posedă, în fiecare județ, 500 de culaci de pământ liber de ipotecă și de alte

mi, și cari își au domiciliul și reședința fixă în capitala județului, se vor întruni și vor

e câte un deputat de județ. În total 17 membri.

4. *Comitetul meșteșugarilor, membri ai corporațiilor și meseriași*. Va avea de nenea 17 membri pentru capitala Principatului, 6 membri pentru două orașe de mână un și 6 membri pentru orașe de mână a treia.

5. *Comitetul țăranilor*. Țăranii cari posedă într-o comună de județ un venit de 350

tri sau sunt embaticari de pământuri situate în

diferite localități, și acei cari neposedând lanțuri cu un asemenea venit vor fi embaticari de pământuri, cari aduc venitul cel mai

at sub acesta, vor alege în fiecare județ câte cinci indivizi, care se vor întruni în capitala

țului pentru a alege la rândul lor un reprezentant de județ. În total / 7 membri.

Condițiuni pentru a fi eligibil.

— Membrii celor două Divanuri vor trebui să fie în tă de 30 de ani și să se bucure de întregimea drepturilor civile.

Modul de deliberare.

— Fiecare comitet se va întruni separat în localul Divanului: esc și va putea delibera asupra regulamentelor interioare comune întregului Principat asupra nevoilor particulare clasei ce reprezintă, cu condițiunea ca pe urmă să supună iltatul discuțiunilor sale și părerile celor cinci comitete întrunite în adunare generală, ste comitete se vor mărgini a-și exprima dorințele lor, supunându-le Adunării Generale vanului. Aceste dorinți vor fi apoi cercetate, întâia oară în sânul Comisiunii Europene, are va lua parte și un reprezentant al Porții, iar în al doilea rând vor deveni obiectul berațiunilor ulterioare între aceasta și Puterile aliate.

Părerea Divanurilor, neputând avea deci niciun caracter definitiv, părerile admise de comitetele cari vor delibera în particular, cât și de Adunarea generală a Divanurilor, îl redactate în scris, separat, sub formă de proiecte și supuse Comisiunii. Este oprit abrilor Divanului să aducă la cunoștință în mod individual părerile lor membrilor fisiunii Europene, și pentru aceasta proiectele de cari este vorba vor fi predate edintelui Divanului, care le va transmite președintelui Comisiunii Europene (care va omisarul otoman). Fiecare comitet își va alege președintele cu majoritatea voturilor, re membrii ce-l compun.

Președintele și secretarul Divanului general vor fi numiți de lacamul Principatului.

L

Adunări își vor permite a discuta chestiuni contrarii drepturilor Porții și vechilor privilegii ale Principatelor, reprezentantul Porții va anunța despre aceasta Comisiunea și va face în această privință comunicarea necesară Locotenentei domnești. Dacă s-ar întâmpla ca Divanurile să aibă o purtare nepotrivită cu starea de lucruri existentă, se vor lua măsuri pentru a o reprimă” 1.

La Constantinopol, discuțiile dintre ambasadorii Puterilor au adus însă unele modificări economiei proiectului: după sugestia ambasadorului francez, Thouvenel, a fost redus numărul reprezentanților clerului „pentru a scădea înrâurirea preoților, a căror lipsă de cultură i-ar fi împiedicat să-și păstreze independența”. Și numărul țăranilor eligibili a fost micșorat, pentru aceleași motive. În fine, după cum se constată, asemănând textul de la 20 octombrie 1856 cu forma definitivă a firmanului din 13 ianuarie 1857, numai marii proprietari alcătuiau o categorie separată, „în vreme ce descendenții mai săraci ai aristocrației aveau să-și găsească loc printre celelalte grupuri”. Împotriva părerii trimisului britanic, Stratford, era încă o concesiune făcută lui Thouvenel, care susținuse, în lămuririle ce le dădea lui Walewski, ministrul său de Externe, că „nu e boier, de orice rang ar fi el, decât acela care ocupă o funcțiune căpătată mulțumită hatârului, capriciului sau chiar venalității Domnitorului” 2.

Astfel noul regim electoral se înfățișa într-un îndoit aspect. Pe de o parte, interpretând art. 24 al Tratatului de la Paris („un divan ad-hoc, alcătuit în modul de a constitui reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor claselor societății”) firmanul făcea un pas însemnat pe calea democrației, cuprinzând și categoria socială a țăranimii, ce nu figurase până atunci decât în proiectele de reformă

constituțională ale fruntașilor politici cu vederi înaintate. Dispozițiunile urmau acum a fi astfel aplicate:

„În colegiul proprietarilor, toți boierii și fiii de boieri de orice rang, proprietari de cel puțin 150 ha erau alegători direcți. Proprietarii de întinderi mai mici, dar de cel puțin 15 ha alegeau în locurile de reședință ale plășilor, cinci delegați cari se întruneau în capitala județului, la un loc cu alegătorii direcți, pentru a alege doi deputați, printre boieri și fiii de boieri, proprietari de cel puțin 450 de ha.

În colegiul orașelor, toți alegătorii erau direcți. Erau: proprietarii de case în valoare de 20.000 de piaștri în Capitală, de 8.000 de piaștri în celelalte orașe; profesiunile libere; negustori patentări de trei clase; stareții și trei delegați ai breslelor. Capitala alegea 4 deputați, două orașe mai importante doi, celelalte câte unul.

În colegiul țăranesc votul era de trei grade. Doi delegați ai fiecărui sat, întruniți în reședința plășii, desemnau doi alegători, cari, în capitala județului, alegeau un deputat.

Numărul alegătorilor astfel convocați a fost alcătuit în Moldova de 507 mari proprietari, 261 mici proprietari, 1 153 proprietari urbani și capacități, 896 negustori și meșteșugari, 137 țărani. În total 2 954 alegători. Divanul cuprindea, în afară de cler, 77 deputați, din care 28 mari și 14 mici proprietari, 20 reprezentanți ai orașelor și 15 țărani.

1 D.A. Sturdza, *lucrarea cât* „p. 393 - 394.

2 *Acte și Doc*, III, no 730. Cf. T.W. Riker, *The making of Roumania* - folosim ediția românească: *Cum s-a înfăptuit România* (trad. Alice Bădescu, București, f.d.), p. 109.

În Muntenia, iară a socou pe țărani, erau în i<n alegaion, ainire can siu man și 508 mici proprietari funciari, 1 257 proprietari urbani, 116 capacități, 1 498

negustori și 2 meseriași. În divan, din 95 de deputați, 34 erau mari și 17 mici proprietari, 21 Drezentanți ai orașelor și 17 țărani". Comparând cu proporțiile stabilite de Regulamentul ganic, Filitti adaugă că „era totuși un mare progres față de regimul precedent: de șapte i mai mulți alegători în Moldova, de douăzeci de ori mai mulți în Muntenia, și toate tegoriile sociale reprezentate în Adunare. Din cauza condițiilor de cens, mai mulți boieri văzură restrânse drepturile politice. De altă parte, prezența țăranilor, chiar în minoritate Adunare, nu era fără a neliniști pe proprietari”.

Dar, dacă se considerau îngrădirile aduse deliberărilor, și împărțirea în „comitete” ce m-au a lucra despărțit pentru fiecare Stare, nu se putea ascunde impresia că „proiectul deosebea și mai mult de Regulament; iar această orânduire amintește oarecum istoricele unări feudale” 2. Acest sentiment îl exprima memoriul lui Ion C. Brătianu din 1857 supra situațiunii Moldo-Valahiei după tratatul din Paris”, când arăta că firmanul (reuește pe locuitorii țărilor române în cinci clase și nu mai convoacă în consecință, *lunari naționale*, cari să reprezinte interesele naturale, legitime, acelea ale țării însăși, doară niște *State generale* cari reprezintă interesele castelor create de turci [...]) Pentru oare, se întreba el, acest regim feudal pe care nu l-am avut niciodată și pe care pururea l-am putut suferi, ni s-ar impune, astăzi când Europa întreagă l-a părăsit în mod finitiv?” 3.

Era firească uimirea revoluționarului de la 1848, care în lumina istoriei mai recente – și putea închipui că trecutul mai depărtat cunoscuse cu adevărat, și în țările noastre, lunari de Stări, de origine feudală. Este însă tot atât de evident că nici autorii firmanului se întemeiau pe asemenea precedente istorice, pe care nici ei nu le cunoșteau. Cum au ins tocmai turcii, cari niciodată n-au practicat în țările de sub stăpânirea lor nemijlocită, nic

care să semene chiar de departe cu regimul Stărilor, să reproducă atât de exact săturile caracteristice ale sistemului reprezentativ din Evul Mediu, al țărilor din Europa >uscană și Centrală? Este probabil că vor fi avut în această privință indicații de la ilomații austrieci, mai buni cunoscători ai regimului, ce fusese și era încă în vigoare în Dvincii întregi ale Imperiului Habsburgic, unde adunările de Stări se împărțeau în *curii*, pă diferitele „Ordine” ce luau parte la ele. Ei erau în măsură să dea demnitarilor) mani, de cari îi legau acum interese comune, noțiunile ce erau străine acestora, dar te-au fi folosite spre a institui un sistem politic, de natură a îngreua năzuințele în soarea Unirii țărilor românești. De altfel, cu tosfte modificările aduse, structura generală nănea acea a unei adunări de Stări, cu o situație deosebită a păturii privilegiate; un alt Mnoriu contemporan, acel al lui Vasile Boierescu „se plângea că boierilor li se aduiseră de două ori mai mulți deputați decât celorlalte colegii și că însăși această masă

11. C. Filitti, *Des origines du r & gitne repnisentatifen Roumanie*, p. 11 - 12. V. și Regimul parlamentar în mânia. *Enciclopedia României*, 1, p. 248.2T. W. Riker, op. cit., p. 109.3 *Luilont. Brătianu, 1821 - 1921*, p.260 - 261.

compacta a lor va sa puunța sa se atragă un paiica lui pe unu uiu cenauî icpictenuuiu ș>i s-a joace astfel un rol însemnat în Adunare” 1.

Dar toate aceste temeri și prevederi erau să fie înlăturate de desfășurarea evenimentelor, care dovedea odată mai mult, că fără a tăgădui însemnătatea formei într-o dispozițiune legală, factorul determinant e totuși spiritul în care e adusă la îndeplinire. Puteau fi scoase la lumină, din arsenalul juridic și legislativ al unor vremuri apuse, cele mai stricte și subtile distincțiuni între Stări și curii, ca piesele unor armuri medievale din sala unui castel gotic; suflul noilor aspirațiuni naționale era prea puternic, pentru

a mai fi oprit de asemenea stavile. Mai mult încă decât în epoca Regulamentului, viața politică și socială își crease alte centre, cu alte posibilități de exprimare. La 6 iunie 1857 se constituia în Moldova Comitetul „pentru unire sub un prinț străin dintr-o dinastie europeană”; o comisiune alcătuită din Constantin Hurmuzaki, Kogălniceanu, Ralet, Rolla și Nicolae Șuțu lucra la redactarea unui memoriu; Alecsandri pleca în solie în Muntenia. „Cei dintâi cari s-au înscris au fost, alături de acei pe care i-am amintit, bătrânul Ștefan Catargiu, a cărui viață ar merita un studiu, pentru partea ce a luat-o la treburile publice, Petre Mavrogheni, pe urmă, dintre Ghiculești, mai vârstnici sau mai tineri: Leon, Constantin, Ion și Alexandru pe urmă Alexandru Catargiu, Negri și, prin scrisoare, Gheorghe Sturdza [...] De îndată, din toate colțurile țării, sosiră adeziunile, cuprinzând acele ale reprezentanților marilor familii: Cantacuzini, Mavrocordătești, Rosetești, intelectuali ca înțeleptul gânditor Ștefan Dăscălescu din Focșani, Guști, Alexandru Papadopol [...] poetul Sion, Ion V. Adrian, ofițeri, chiar sub steag ca Scheleti și Casimir, în fine Bojincă și traducătorul lui Regnault, Doctorul Fătu [...] Ceea ce este interesant în toate aceste manifestări, este apariția nu a unei burghezii de afaceri ce nu se formase încă, dar a unei clase de modești intelectuali, produs al nouălor școli ale Regulamentului Organic. Acești fii din părinți mai mult săraci, cei mai mulți fără rang, vor fi, sub conducerea unor oameni de spirit puternic, acei ce vor făuri Unirea prin jertfa generoasă a moldovenilor. Acestora se alătură mai toată boierimea din provincie. Vedem chiar adăugându-se sub conducerea egumenului literat, Dionisie, și pe călugării de la Neamț, cu profesorii școlii” 2. Așa cum era să se întâmple un deceniu mai târziu, în Ungaria lui Deak și Cotvos, o mare mișcare în serviciul unui interes general amesteca toate Stările și categoriile sociale, călăuzindu-le spre scopul suprem al unității naționale.

Centrul luptei se strămutase acum în Moldova; era singura regiune, unde se credea că va putea fi ridicată împotriva unirii piedica intereselor locale, mai ales temerea de a vedea lașul, capitala țării, ajungând oraș de ținut, „ca un al doilea Hârlău”.

Aci, cele două puteri interesate în zădărnicierea năzuințelor românești și-au concentrat toate eforturile; după moartea neprevăzută a lui Toderiță Balș, urmașul său în căimăcămie, Nicolae Vogoride, se arăta un instrument tot atât de ascultător al directivelor de la Viena și Constantinopol. Statistica alegătorilor, cu prilejul alcătuirii listelor electorale, ducea de altfel la rezultate cu totul diferite de acele, pe care le aveau în vedere

1 *Le Firman turc pour la convocation des divans ad-hoc dans les principautés du Danube*. Cf. T.W. Riker, op. cit., p. 110.

2 N. Iorga, *Hist. des Roumains*, IX, p. 149 - 150. Cf. Xenopol, *Ist. partidelor politice*, II, p. 333 și urm.

În categoriile claselor mijlocii, decât se socotise la început. Lui Vogoride îi revenea sarcina de a readuce realitatea în făgașul prevederilor celor două puteri, adversare ale Unirii. El se achita de ea cu un zel ce era să-i depășească scopul. După trecerea aproape a unui secol, în cursul căruia s-au înmulțit exemplele de ingerințe în materie electorală, indignarea contemporanilor față de presiunile, manevrele, amenințările și samavolniciile practicate de administrația caimacamului de la Iași, par doar expresiunea naivă a nedumeririi unor jameni neîncercați, ce nu posedau experiența noastră, incomparabil mai deplină și mai jogată. Scuza lor e desigur că atunci aceste metode constituiau încă o noutate relativă. E le altfel ciudat că, probabil din aceeași lipsă de experiență, administrația lui Vogoride, ileasă cum s-ar zice pe sprânceană, a mai socotit necesar să opereze arestări și să procedeze, prin organele ei inferioare, la intimidarea

alegătorilor din provincie, când lipsunea de un mijloc mult mai simplu și mai eficace: „corectarea” listelor electorale. În această privință a dovedit o netăgăduită măiestrie, și ele au fost alcătuite astfel ca să atisfacă cerințele patronilor ei diplomatici. „Din 2000 de proprietari mari ai Moldovei, înseamnă Xenopol, numai 350 au fost primiți în ele; din mai mult de 20.000 de proprietari nici, numai 2 264. Pentru alegătorii orășenești, s-au înscris numai 11 persoane exercitând irofesiunile liberale [...] dintre neguțători și meșteri, în număr de cel puțin 11.000, fura nscriși numai 1 190. În total, listele se alcătuiau din 4 658 de alegători din clasele superioare, în loc de 40.000 ce ar fi trebuit să conțină. Se face, nu e vorba, mare paradă cu recerea celor 167 922 de țărani, care însă, față de modul cum au văzut că li se lua votul, a puteau avea absolut niciun rol în rezultatul alegerilor” 1. Printr-un procedeu, devenit pe rână deopotrivă de banal, efectuarea votului indirect avea loc prin liste, în care, odată cu urnele alegătorilor, administrația conștiincioasă trecea și numele candidaților pentru cari rău socotiți să-și exprime voința. Se vede însă din cifrele indicate, ce mare nepotrivire ra în ce privește numărul corpului electoral, între aplicarea dispozițiunilor și prevederile) r. Vogoride calculase bine, reducând pe cât putea coeficientul alegătorilor îndrituiți să oteze direct, deci stăpâni în oarecare măsură pe votul lor, și sporind dimpotrivă pe acel I țărănilor, de a căror buletine se putea folosi, așa cum îi dicta interesul.

Ceea ce însă a lipsit tehnicii sale - lacună ce a fost și ea împlinită de urmașii săi îtru contabilitate electorală - a fost aranjarea nu numai a numărului înscrișilor, ci și al: elui al votanților. Căci aci, rezultatul pregătit cu atâta grijă a fost un adevărat dezastru. Ierul se abținu aproape în întregime, la îndemnul Mitropolitului Sofronie, dar chiar acele itegorii reduse la „oamenii siguri”, ce urmau să voteze împotriva Unirii, au refuzat să se >stească în aceste

condiții. „În Iași, din 40 de mști proprietari înscriși, pe când în realitate au 700, numai 17 se prezintă la vot; în Bacău tot 17 din 57; în Botoșani 12 din 40, în uceava din 35 minoritatea de 17 [...] Din 193 de clerici înscriși (pe când erau în realitate 263) numai tot fatalul număr de 17 iau parte la vot” 2.

De altfel reacțiunea opiniei publice siluite se produsese din vreme. Din toate părțile îngeau protestele și întâmpinările sprijinite de consulul francez, Victor Place; cea mai

1 Xenopol, *Ist. Românilor*, VI, p. 595.2/foi/., p. 603 – 604.

răsunătoare a fost fără îndoială demisiunea, motivată de atâtea abuzuri, denunțate cu precizie neiertătoare, a lui Alexandru Cuza, pe care Vogoride se străduise să-l câștige, înaintându-l în armată și numindu-l pârcălab de Galați¹. Mai direct și mai dureros îl atinge pe caimacam somațiunea pe care i-o făcea însăși soția sa, fiica marelui boier Costache Conachi; crescută în sentimentele de iubire de țară ale părintelui ei – unul din cei dintâi poeți ai literaturii noastre din veacul al XÂX-lea – ea îl amenința cu despărțirea, în cazul în care ar menține la Departamentul dinlăuntru pe Costin Catargiu, care declarase că lasă să i se radă mustața, dacă iese un singur unionist. Scrisoarea ce o adresa lui Vogoride, în numele ei, Alexandru Moruzi, este un document al vremii: „Ați sosit de câțiva ani în Moldova, neavând nimic: n-aveți altă avere decât zestrea pe care v-a adus-o fiica lui Konaki. Ea v-a iertat purtările trecute și risipa ce ați făcut-o a unei părți a acestei imense averi, dar ea nu vă va ierta o trădare față de țara ei, ce ar fi trebuit să devie a voastră. Astfel nu posedați astăzi decât ceea ce vă vine de la ea, și poate, printr-un divorț, să vă reazeze pe paele, de pe care v-a luat. Vedeti dar, dacă voiti a vă expune la acest risc, pentru a alerga după speranțele ce vi le-au înfățișat turcii” 2. Costin Catargiu fu într-adevăr

înlocuit, în urma acestui demers, de logofătul Vasile Ghica, care urmă însă să-i aplice metodele, cu rezultatele ce se cunosc.

Alegerile din Moldova deveniră astfel, prin protestele adresate Comisiunii Europene și delegaților ei de la București, o problemă internațională. Pe această cheștiune, era aproape să se producă o rupere a legăturilor diplomatice dintre Franța și Poartă, un grup de Puteri cerând revizuirea, împotriva Turciei și Austriei cari se opuneau, și Angliei care le sprijinea până la un punct împotrivirea. Întrevederea de la Osborne, între Napoleon al III-lea și regina Victoria, îngădui aflarea unui compromis: Franța renunța de fapt la Unirea imediată a Principatelor, încredințând unei nouă Conferințe internaționale elaborarea unui statut artificial și complicat, ce era să ducă totuși, pe căi ocolite, la același țel. În schimb, Anglia renunța și ea la opunerea ei, și faimoasele alegeri din Moldova se găsiră anulate. Prin această revizuire, se înconjurase însă în asemenea măsură ideea Unirii, încât ea n-a mai putut fi oprită în mersul ei: patrioții români ai timpului au înțeles, cu o perspicacitate vrednică de admirat, această lăture a împrejurărilor ce constituia pentru ei în primul rând o mare biruință morală³.

Astfel tot Vogoride, rămas în căimăcămia lui spre a evita alte complicații, dar primind acum instrucțiuni deosebite, avu prilejul să arate cea mai desăvârșită nepărtinire față de noul scrutin electoral ce îl impunea voința Europei. Poate va fi fost și el bucuros că scăpase de alte consecințe, și că aventura sa se isprăvea în zeflema, mai degrabă decât în dramă. Contemporanii într-adevăr nu l-au cruțat, și versuri ironice îi însoțeau schimbarea la față:

„[...] Me pusesem pe dumnii, Fațem iama-n vistierii

1 T.W. Riker, op. cit., p. 149.

2 V. Slăvescu, *Economistul Alexandru Moruzi*, p. 18.

3 V. pentru toate aceste împrejurări Riker, op. cit., p.

170 și urm.

ai-naițam ia Doene Pan și Kine din adzie! Șef d-etă eram frățico! S-avem chiar o politică Ma skosmos te politica l-am ascunso di nimica!" 1

E îndeosebi interesantă învinuirea ce i se aduce, de a fi încercat să câștige partizani, ribuind ranguri boierești, ca altă dată voievozii din neamul Sturdza. Dacă pentru știa sporirea numărului privilegiaților putea fi încă socotită o tactică politică, în epoca are alte influențe se făceau simțite în viața Principatului, în zilele lui Vogoride ea era Srât depășită de evenimente. Oricum, rămâne o caracteristică a personalității nacamului, că a fost ultimul care a încercat să cârmuiască în Moldova prin sistemul ilegiilor; eșecul său prevestea și sfârșitul regimului.

În Muntenia, unde era mai puțin interes din partea Puterilor pentru rezultatul: toral, și nici nu erau motive de opunere la Unire, care nu putea aduce decât foloase; erile au decurs în liniște, trimițând în Divanul ad-hoc o impunătoare majoritate a îenilor câștigați ideilor nouă. Cele două Adunări și-au putut deschide sesiunile, la; tombrie 1857 în Moldova și la 11 ale aceleiași luni în Țara Românească.

Un tablou ne-a păstrat aspectul deschiderii acesteia din urmă: în jurul preoților în jdii, se văd în primele rânduri cojoacele și itarii deputaților țărani, iar după ei, în straie înțești", aleșii celorlalte categorii, printre care se disting figurile principalilor fruntași; voluției din 1848, cari pătrundeau acum, pe calea pașnică a unei alegeri, în Adunarea iită să hotărască destinele viitoare ale României. Alături de ei, fuseseră însă aleși și îi domnitori, Bibescu și Știrbei, și chiar căpetenia reacțiunii din iunie 1848, colonelul imon.

În Moldova, o fotografie ne arată grupul deputaților „pontași” ai țărănimii, cu ulile și sumanele lor lungi, cari îi deosebeau de „surtucarii” altor clase. Dintre ei, >ul lui

moș Ioan Roată era să pătrundă în legendă și chiar în literatură.

Această distincțiune vestimentară simboliza singura care mai rămânea între stările ale Dintre toate problemele cari frământau spiritele, cea agrară, nerezolvată, putea za discuții și provoca diviziuni. Divanul ad-hoc al Munteniei a înțeles atât de bine >te împrejurări și necesitatea primatului unor realizări de ordin național, încât citirea i întâmpinări din partea țărănimii, care amintea greutățile ce o apăsau și necesitatea de înlătura, nu a provocat întinderea discuției. Drvanul s-a mărginit să se declare pentru) barea revendicărilor, pe care în același timp Kogălniceanu le formulă în Moldova: moașterea autonomiei, unirea Principatelor într-un singur stat sub numele de mânia", principe străin ereditar, ales dintr-o dinastie a Europei, ai cărui moștenitori. Se crescui în religia țării, neutralitate și inviolabilitate a noului stat, guvern stituțional reprezentativ cu o singură Adunare, care să cuprindă toate interesele, și în

1 Publicate în revista *Teodoritxinscu*, I, Iași, 1916, p. 155 – 156, după un ms.de la 1858.

sfârșit garanția colectivă a Puterilor¹. La aceasta se mărginea rostul imediat al adunării, subliniat și de Ion C. Brătianu când propunea să fie întrebată Comisiunea Europeană „asupra căreia stări a întrebărilor dinlăuntru dorește ea ca noi să ne manifestăm părerile? Să avem în vedere Principatele întrunite sub un cap ereditar și străin, bucurându-se de toată neatârarea asigurată nouă prin capitulațiile noastre și cu un guvern reprezentativ; sau pe această țară în parte, cu drepturile sale violate, cu regimul voievozilor și cu nimica sigur pentru a doua zi? Cum am putea noi revizui legile și statutele în ființă, înainte de a cunoaște statul pentru care aceste legi și statute ar fi desființate” 2. Logica însăși dicta această atitudine, dar e o

frumoasă dovadă de patriotism ce a găsit înțelegerea unanimă.

Divanul Moldovei, care ieșise dintr-o luptă mai îndârjită, după o mai vie frământare a spiritelor și a pasiunilor, nu s-a oprit însă aci. El vota la 29 octombrie o serie de măsuri menite a cere în țara unită, aparatul de stat modern. Printre ele era *egalitatea desăvârșită între toți cetățenii și impozitul proporțional după venit*, care însemna desființarea definitivă a privilegiilor și scutirilor. Cu drept cuvânt, articolul din *Times* denumea această hotărâre o „noapte de 4 august românească” 3. Mai înainte încă, mișcarea lui Kogălniceanu pentru Unire fusese adoptată cu 81 de voturi contra numai a doua; atâta rămăsese din urgia dezlănțuită împotriva sentimentului unei națiuni întregi! Firește, memoriul înfățișat de deputații țărani asupra nevoilor lor, la 16 decembrie, scoțând în evidență nedreptățile săvârșite în paguba lor de Regulament și nevoia de a le îndrepta, a dat loc unei discuții mai aprinse, în jurul principiului de proprietate, adoptat de toți, dar înțeles în moduri deosebite, după interesele în cauză. Ea n-a dus la urmă la niciun rezultat, altul decât recunoașterea că nu trebuia intrat în dezbaterea mai amănunțită a chestiunii, înainte de a fi atins și consolidat obiectivul ce raliase în jurul său toate conștiințele: Unirea.

Asupra „dorințelor” celor două Divanuri, cari luaseră forma unor mișcări ce nu lăsau nicio îndoială asupra voinței populației din cele două țări, urma să se rostească conferința adunată la Paris. Convenția din 19 august 1858 a elaborat un statut din cele mai complicate, menținând, sub egida „Principatelor Unite ale Moldovei și Valahiei”, doi Domni, două Adunări, două armate, dar instituind și o Comisiune Centrală, alcătuită din reprezentanți ai ambelor țări: sistem hibrid și neviabil, ca toate creațiunile ce țin seama numai de compromisul formalist al tratativelor

dintre diplomați, și nu de realitățile unor probleme naționale. N-au trecut șase luni, și inițiativa îndoitei alegeri a lui Cuza Vodă a făcut din Unire faptul îndeplinit, pe care în cele din urmă l-au recunoscut și Puterile.

Un punct era însă chiar de acum câștigat: convenția ratifica desființarea privilegiilor și instituia, pentru ambele țări, un nou sistem electoral. Prevederile ei erau în linie generală, următoarele:

„Mitropolitul era președintele Adunării: episcopii erau membri de drept. Iar în ce privește deputații, ei urmau a fi aleși după normele anexate la Convenție.

1 Cf. Fr. Dame\ *Hist. de la Roumanie contemporaine*, p. 105 și pentru Muntenia, *Lui Ion C. Brătianu*, p. 288 - 289.

2 Xenopol, *Ist. Românilor*, VI, p. 611 - 612; v. textul mai complet în *Lui Ion C. Brătianu*, p. 295.

3 Iorga, *Hist. des Roumains*, IX, p. 391.

repre/emani «staiunior», propus se uivanurile Ad-hoc a fost admis, ci istemul censitar la care se oprise, într-un proiect contemporan de constituție, și fostul lomn al Munteniei, Barbu Știrbei.

Alegători primari erau proprietarii cari se bucurau de un venit de cel puțin 100 ucați. Ei desemnau în fiecare plasă trei delegați. Toți aceștia adunați în capitala județului legeau un deputat.

Alegători direcți erau: la țară aceia cari dispuneau de un venit funciar de 1.000 jeați; la orașe, posesorii unui capital funciar, industrial sau comercial de 6.000 ducati. i alegeau doi deputați de județ. Puteau fi aleși cetățeni în vârstă de 30 ani, bucurându-se; un venit de 400 ducati. Era, constată Filitti, un mare regres față de regimul electoral în 1857. Nu se mai aflau decât 1 724 de alegători în Moldova. Într-unul din județe, mail, nu era decât unul singur. În Muntenia numărul lor fusese redus la 2 072”.

Printr-o paradoxală întorsătură a împrejurărilor,

sistemul electoral adoptat în urmă; sfințirii privilegiilor și a reprezentării Stărilor, era astfel, în fapt, mai puțin democratic; cât acel care se mai întemeia pe deosebirea de stări sociale, cu o reprezentare deosebită; ntru fiecare din ele! Este cuprins poate, în această ironie a sorții, și învățământul că! sunt numai forma și denumirea ce caracterizează un regim politic, ci structura șindințele sale reale. Dar zarurile fuseseră aruncate: pentru mai bine de jumătate de secol, revoluția politică a României, în perioada întregirii sale, de la o unire la cealaltă, va fi interminată de lărgirea treptată a regimului censitar, până la realizarea deplină a fragiului universal. Ea se dezvoltă deci sub imperiul unei alte ordini constituționale, ndamental deosebite de acea a organizării de Stări. Regimul acesteia își încheie astfel trata de aproape jumătate de mileniu, odată cu privilegiile ce îi întemeiau împărțirea în categorii diferite, și cu ființa de stat deosebită a celor două principate ale Țării Românești ale Moldovei.

1 Cf. *Enciclopedia României*, I, p. 250: *Des origines du régime representatif en Roumanie*, p. 14.

ÎNCHEIERE

Nu e însă desigur fără interes, la capătul acestei lungi expuneri, de a sublinia că ideea unui regim întemeiat pe diviziunea în Stări, în înțelesul său de reprezentare a unor categorii profesionale și păături sociale distincte – lipsind chiar noțiunea privilegiului – n-a fost respinsă de întemeietorii României moderne, cari au formulat-o chiar îndeajuns de limpede, în programele lor de reforme, din 1848 până în preajma Unirii. De altfel, din punct de vedere corporativ, vechile bresle au mai dăinuit până la 1873.

Divanul Ad-hoc al Moldovei se rostise în unanimitate împotriva înființării unui Senat, care nu-și avea rostul în ochii săi, după desființarea privilegiilor boierimii; dar toate marile interese trebuiau să fie reprezentate într-o singură Adunare Generală. Senatul, de care se temeau atunci

îndrumătorii regimului democratic, ca de o „înviere neînțeleasă a privilegiilor de clasă”, nu va reapare decât în proiectul de Constituție, pe urmă în Statutul lui Cuza Vodă¹, pentru a fi introdus în constituția de model belgian din 1866.

„În tradiția țării, scrie în această privință Filitti, nu era un corp ponderator, ca în statutul lui Cuza Vodă, decât dacă-l comparăm cu divanul domnesc. Vechiul sfat obștesc era compus din toată «elita» vremurilor trecute. Kogălniceanu la 48, divanul ad-hoc al Moldovei, voiesc o adunare care să reprezinte toate stările, interesele, profesiunile. În acest sens și sunt compuse adunarea și senatul de la 1866. Este însă tot atât de adevărat că în tradiția țării nu este o singură adunare aleasă prin colegiu unic și vot universal, fără niciun fel de distincție de capacitate, cens sau experiență. Cine voiește să împace tradiția țării cu exigențele democratice moderne, trebuie să admită, alături de adunarea populară care reprezintă națiunea sub aspectul ei de indivizi cari conviețuiesc, o altă adunare, care să cuprindă diferitele «stări», profesiuni și interese, și care să reprezinte iarăși națiunea, sub alt aspect al ei, tot atât de real” 2. E de altfel ce a încercat Constituția din 1923, prin reprezentarea ce a asigurat-o în Senat, Camerilor profesionale de Agricultură, Comerț și Industrie, și Muncă, pe lângă locurile rezervate clerului de toate confesiunile, căpeteniilor armatei și altor corpuri constituite, printre care Academia și Universitățile continuau o tradiție instituită chiar de Regulamentul Organic. Dar în această organizare a reprezentării naționale își fac loc preocupări, ce arată influența ideilor corporatiste, atât de răspândite în întâia jumătate a veacului nostru, cari au determinat structuri constituționale ce au fost.

1 I.C. Filitti, *Un proiect de constituție inedit al lui Cuza Vodă din 1863*, *ibid.*, p. 371.

2 Originile democrației române, *Viața Românească*, XV, p. 197 - 198.

a suin iaca în vigutuc, în uncie uui ale /iuropci. ale se desemnau mai precis în constituția itoritară din februarie 1938, care prevedea o împărțire chiar a mandatelor Adunării eputaților, între „agricultura și munca manuală, comerțul și industria, și ocupațiunile telectuale”. Până și în împrejurări mai recente, nu lipsește tendința unei diviziunindamentale a corpului electoral între muncitorime, agricultură și intelectualitate.

Ar fi însă o eroare de concepție de a privi aceste formule ale timpului nostru, ca o pravietuire sau o înviere a vechiului regim al Stărilor, chiar dacă ideea privilegiului, trăsită de secolul liberalismului, manifestă uneori intenția de a reveni în actualitate, sigur în alte forme și privind cu totul alte categorii, decât în epocile mai depărtate ale ori ei. Deosebirea esențială între vechiul sistem de Stări, și constituțiile moderne, cari lintesc unele din aspectele sale, este prezența part Ydu/u/, ca factor determinant al vieții ilitice și al tehnicii electorale. Stările vechiului regim înfățișau doar unitatea, ce o creează tre' oameni de firi și temperamente deosebite, comunitatea aceleiași pături sociale sau teresele aceleiași profesioni. Nu i se suprapunea disciplina ngidă a unei atitudini, dictate voința unor foruri, de altă natură decât cea a vieții și activității parlamentare. Aceasta înseamnă că reprezentantul de Stare avea, în vederile ce le exprima, independența putaților sufragiului popular, socotiți a înfățișa voința națională; el era legat de voința indanților săi, cari îi puteau retrage încrederea lor, dacă nu dădea expresiune conformărințelor ce îl însărcinară a le formula și aduce la îndeplinire; din acest punct de vedere, ele inovațiuni recente în materie electorală, cari fac să depindă durata mandatului unui putat de încrederea alegătorilor, ce poate să-i fie retrasă, se întorc, poate chiar fără să o î, la tradiții

mult mai vechi ale regimului de Stări. Atât rămâne de adevărat că nu e nimic u sub soare. Dar motorul care pune în mișcare întregul aparat electoral și determină roape exclusiv alcătuirea reprezentării parlamentare în vremurile mai noi, este cu totul, și nu are nimic comun cu organizările politice și sociale ale regimului vechi, constituie obiectul acestor studii.

Nu trebuie să se înțeleagă prin aceasta că partidele, în sensul unor grupări, legate n aceleași opinii asupra uneia sau mai multor probleme, au lipsit cu totul în epoca. mărilor de Stări. Expunerea noastră însăși arată că, în jurul unei chestiuni de mare unei sau a unor personalități puternice, se puteau alătura păreri și oamenii, atunci ca n alte vremuri. Dar aceste înjghebări nu aveau caracterul permanent ce l-au dobândit tidele în viața politică a unor timpuri mai apropiate, nici nu înfățișau mecanismul de anizare și propagandă, care a putut fi calificat cu drept cuvânt o „mașinărie” ce se luga la atâtea altele, în era revoluției industriale. Unele aspecte ale acțiunii politice din sastă epocă, par a justifica paradoxul literar 3I unor scriitori de la sfârșitul secolului cut, cari au descris viziunea apocaliptică a triumfului mașinii, dezvoltând o voință oprie, asupra creatorului ei, omul – copleșit de forțele pe care imprudentul său spirit născocire le-a dezlănțuit. Regimul de Stări și activitatea politică și parlamentară ce în cunoscut adunările sale, sunt, firește, cu totul străine de asemenea manifestări și de isecințele lor.

Dar aceste considerațiuni ne îndepărtează de la concluzia, ce încheie cercetarea mărilor de Stări în istoria Principatelor române. Însăși alcătuirea și întinderea acestei rări confirmă însemnătatea lor; expunerea noastră nu își revendică de altfel alt titlu, decât acel de a nu mai fi considerat aceste instituții ale trecutului românesc ca fenomene specifice și izolate, ci de a le fi integrat în istoria

generală a Stărilor și a adunărilor lor, așa cum a definit-o și o studiază istoriografia contemporană.

Astfel considerate, atâtea fapte și împrejurări cunoscute ale istoriei țărilor românești capătă alt relief și altă culoare, după cum descoperi alte trăsături celei mai banale dintre priveliști, când proiectezi asupra ei restrângerea unui focar de lumină. Cu deosebire, sinteza dintre Apus și Răsărit, ce o prezintă țările noastre, în viața și cultura lor, din cele mai vechi timpuri, se vădește și în domeniul instituțiilor și al ordinii constituționale. Ne apare mai limpede distincțiunea, pe care cei vechi o făceau, între *sfatul domnesc* și *adunarea obștească*. Cel dintâi, organ mai restrâns dar permanent, va fi fost la început, după descălecare, consiliul feudal obișnuit în jurul Domnului, înconjurat de principalii săi vasali. Cu întărirea influenței slavo-bizantine la sfârșitul Evului Mediu, el tinde a deveni *divanul* marilor dregători, care poate fi o moștenire a senatului sau „sinclitului” bizantin, în forma lui târzie de consiliu al înalților demnitari civili și eclesiastici, întruniți la chemarea împăratului. Din acest punct de vedere, termenii folosiți de unii cronicari ai veacului al XVI-lea nu sunt *numai* pastişări anacronice ale modelului lor bizantin, ci reprezintă în oarecare măsură, spiritul în care domneștii lor patroni înțeleg instituția. Această transformare se așază pe linia aceleiași evoluții, care dă precădere, în ordinea boieriei, *funcțiunii* asupra *proprietății*, așezând tot mai mult cea din urmă în dependența celei dintâi¹.

Adunarea obștească, în schimb, sau *seimul* (cum i s-a spus uneori în Moldova) cuprindea în teorie pe chiriarhii bisericii și nobilii privilegiați din toate categoriile „mari și mici”, cari puteau invoca temeiul social al acestei situații și rosturile ce decurgeau din ea. Alcătuirea ei și modul său de convocare o dovedesc a fi, la noi ca și în centrul și apusul Europei, un produs al feudalității a cărei existență în trecutul nostru nu mai poate fi pusă la îndoială. Numele

însuși de „adunare obștească, sfat obștesc” traduc pe acel de *Comnwne consilium* al ordinii feudale cunoscute în Apus.

Acest regim înfățișează în mod firesc alte aspecte, decât acel care a stăpânit Evul Mediu occidental; numai unele din instituțiile sale ajung să se dezvolte. Ierarhia omagiilor nu și-a construit aci piramida de suzeranități și vasalități, după aceleași reguli pe care le aflăm în țările franceze, engleze, spaniole sau germane. Tot astfel nici regimul de Stări, care își trage obârșia din aceleași obligațiuni de „sfat și ajutor” ale vasalului față de senior, nu a ajuns să îmbrace aceleași forme consacrate în țările românești. Ca și în Polonia sau în Ungaria, de unde li s-au transmis aceste influențe, nu apare aproape deloc alt „ordin”, decât acele ale clerului și nobilimii, printre factorii politici și constituționali ai celor două principate. Influențată de modele străine și de legăturile cu țările ce ni le împrumută, instituția trece prin momente de intensă manifestare, urmate prea adesea de lungi eclipse. Nicio regularitate în ordinea convocărilor și în stabilirea dreptului de reprezentare nu s-a putut menține. Cu drept cuvânt, „socotința” alcătuită de boierii moldoveni la 18 iunie 1824 arată greutățile ce le întâmpină lucrările unui corp deliberativ: „Am avut și avem opștiască

1 Am dezvoltat acest punct de vedere în comunicarea „*Les Assemblees d'Etats en Europe orientale au Moyen Age et l'influence du ruginie politique byzantin*” destinată Congresului VI - VII Internațional al Studiilor bizantine. [Cf. Cuvânt înainte al editorului, *supra* p. 8).

naiia, unc locui ei și lucnaza din partea sa; dar răul și crându-i ăla la noi este: că numărul mădulărilor și care anume trebuie să alcătuiască pștiască adunare, nu este hotărât; [...] că mădulările nu sunt numite pentru totdeauna, ci i firește care pricină [...] că giudecătorii nu trebuie să-și lase slujba lor pentru ca să caute ebi opștești,

căci aceasta este a face ei singuri pravili, și ei singuri a giudeca după dânsule...] că opștiasca adunare la noi nu are canțăleria ei, de aceea nici avem arhiva țării, nici im lucrările [...]”. Nu e de altfel singura adunare de Stări, care să ofere cercetătorului țeastă lipsă de preciziune; se poate compara cu această constatare, definiția ce o dă, ce e drept pentru o perioadă mai veche, un specialist al istoriei constituționale germane: Reichstagul veacului al XV-lea este caracteristic, prin alcătuirea sa șubredă, pentru îsiguranța împrejurărilor constituționale din Germania în general. El s-a constituit cu remea ca o organizare a nouălor puteri teritoriale în Imperiu; dar drepturile și datorile de, alcătuirea, competența și procedura sa n-au fost niciodată ferm definite. Astfel nu item răspunde întrebărilor, pe care în mod firesc, un spirit sistematizator le-ar pune, cu ivire la un asemenea organism. Nu știm limpede, nici cine era îndreptățit în veacul al V-lea să apară, nici dacă pe lângă dreptul de a veni, mai era și o datorie de a lua parte, că regele era obligat să convoace pe toți îndreptățiii, sau dacă era liber să invite numai; acei, a căror participare o socotea de dorit [...]” 2.

Tot astfel, deși am putut adesea constata rivalitatea între boierimea mare și cea mică, în între marii proprietari ai perioadei moderne și vechea slujitorime ce își apăra încă sturile militare, nu s-a ajuns la o despărțire în „case” sau „tabule” deosebite, care să țină o Stare a seniorilor acelei a cavalerilor, sau să deosebească în constituirea adunărilor: „magnați” de „șleahță”. Aceste împrejurări au rămas în țările noastre situații de fapt, ră a se concretiza în așezăminte constituționale; tradiția s-a menținut a unei singure lunari, de proporții și alcătuiie variabilă. Va trebui să vină Regulamentul Organic pentru stabili circumscripții electorale și a preciza drepturile de vot și eligibilitate, după criteriile ngurilor și privilegiilor.

În timpurile mai vechi, adunările au de multe ori un caracter întâmplător și seamănă arte mult cu acele pe care Stările din Ardeal le țineau „în tabără” în vremuri de război, a acele din Polonia în „confederațiile” lor, cu acei seniori ce se aflau prezenți sub arme, acel moment; în special, adunările din Țara Românească în veacul al XVII-lea, care seamănă epoca de cea mai mare dezvoltare a instituției în acest principat, oferă într-o măsură acest aspect militar, care a putut induce în eroare pe unii istorici asupra evăratelor lor rosturi.

În Moldova, observăm de la început mult mai dese mențiuni ale unei organizări de in, și întruniri mai dese ale adunărilor lor. Privilegiile derivând din ordinea feudală sunt împărțite de categorii mai numeroase, cari păstrează conștiința și chiar exercițiul înturilor lor, până într-o epocă târzie, spre deosebire de decadența politică și socială a elorași „trepte” inferioare din Muntenia, răpuse de prefacerile economice, ce le-a terminat apăsarea fiscală a birului, cerut de Poartă. Cu tot efectul de unificare pe care îl

1 Hurtnuzaki, *Doc.*, X, p. 593 – 594. V. și mai sus.

2 H. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 6.

Cf. și N. Kareev, *Statul seniorie și Monarhie*

rezemativă în Evul Mediu (în 1. rusă), St. Petersburg, 1913, p. 283 și urm.

proauc cu trecerea vremii în amoeie țari, aceiași lacton: precumpănirea putem domnești ca mandatară a înaltului Devlet, hegemonia protipendadei, ca singura forță ce i se mai opune, și în sfârșit dispozițiunile aproape identice ale Regulamentului Organic – stăruiesc totuși între Țara Românească și Moldova, în ce privește numărul și structura Stărilor privilegiate, deosebiri ce își arată consecințele, atât. În redactarea proiectelor de reformă constituțională, la sfârșitul domniilor fanariote, cât și în dezvoltarea însăși a mișcării revoluționare de la 1848.

Numai în urma acestei zguduirii generale și a legăturii mai strânse ce a creat-o, între exponenții politici ai generației Renașterii naționale, din toate țările românești, s-au putut șterge urmele acestor diferențieri, și a devenit posibil să se elaboreze programul comun de „dorințe”, din a cărui izbândă s-a născut România modernă.

Istoricul obișnuit cu problemele generale ale dezvoltării Țărilor, regăsește și în acea a Principatelor române, trăsătura caracteristică a adversității față de străini care se manifestă atât de puternic în lupta împotriva grecilor, dusă de Țările boierești în veacul al XVII-lea. Purcezând, ca pretutindeni, din nevoia de a apăra privilegiile și mai ales slujbele împotriva concurenței „veneticilor”, dar și în preocuparea de a menține vechile așezări împotriva urgiei fiscale, dezlănțuite de poruncile Porții, xenofobia Țărilor creează atmosfera în care se dezvoltă literatura în limba vorbită a țării; ea este și aci expresiunea reacțiunii păturii aristocratice împotriva puterii suverane, ce folosește instrumente străine pentru scopurile ei. Conștiința de a fi „de țară”, însuflețește astfel pe aceiași oameni pe care îi întrunesc interesele de Stare.

Pentru concepția generală a istoricului acestor instituții, e de asemenea de un netăgăduit interes, interpretarea pe care generația ce a văzut sfârșitul vechiului regim în țările noastre a dat-o categoriilor sociale și rosturilor lor de reprezentare politică. Aceste idei ale oamenilor de stat de la jumătatea secolului trecut, cari rămâneau convinși de folosul breslelor în economia țării, cu tradiționala lor gospodărie, confirmă teoria *corporatistă* a originii Țărilor, ce și-a făcut pretutindeni în ultimul timp un loc atât de însemnat în lucrările consacrate acestor chestiuni. Putem astfel defini mai bine noua contribuție pe care o aduce trecutul nostru și acestui capitol al istoriei generale a Europei.

Desigur cercetări, ca aceasta, nu au și nu pot avea

altă menire decât de a deschide drumul; rămâne ca studii mai amănunțite să reia fiecare din datele problemei, să adâncească, mai mult decât am putut-o face, izvoarele – mai ales cele documentare –, să verifice și să îndrepte concluziile. Dar încă de acum, putem, fără a purta grija unei prea categorice dezmințiri, să desprindem una din laturile ce ni le înfățișează istoria românească, privită sub unghiul acestor preocupări.

Din frământările și suferințele de veacuri, prea lesne uitate de generațiile trecute, dar pe care destinul necruțător ni le amintește zilnic, se desprinde totuși, în ordinea vechilor noastre așezăminte constituționale, noțiunea unui echilibru de puteri în viața de stat, ce s-a zămislit odată cu începuturile ei și stăruiește prin vicisitudinile istoriei.

Prin nourii grei și tulburi ai împrejurărilor vrăjmașe și vitregi, străbat din acele timpuri depărtate razele acelorași libertăți, de cari s-a bucurat și aiurea lumea medievală și modernă. Patrimoniu exclusiv al Stărilor privilegiate, ele vor spori însă și se vor întruni la urmă într-un singur mănunchiu: acel al libertății, fără de care viața omenirii și a națiunilor nu ar merita să fie trăită.

REZUMAT CRONOLOGIC

I ȚARA ROMÂNEASCĂ

20 ianuarie 1368

25 august 1413

2 martie 1460

cca. 1500

1593

20 mai 1595* 1599

(1599 – 1600) 1601

1611

1618

1623

23 iulie 1631

21 august 1631 1632

Privilegiul lui Vladislav I pentru brașoveni, adresat oamenilor

„Oricării stări constituite în țara noastră transalpină”.

Privilegiul lui Mircea pentru brașoveni „cu asentimentul multor baroni și cavaleri ce erau de față”.

Obligațiunea lui Dan Voievod către brașoveni „*una cum baronibus nostris et nobilibus pocioribus corpus dictarum parcium nostrarum repwsentantibuf*”.

Soborul ținut de Patriarhul Nifon „cu Domnul și cu toți boierii, cu preoții și cu mirenii”, menționat de „Viața” scrisă de protul

Gavrildela Athos.

Sfatul lui Minai Viteazul cu „toți boierii mari și mici, din toată țara”, înainte de răscoala împotriva turcilor.

Pacta et conventa încheiate de delegații clerului și boierimii muntene cu Sigismund Báthory.

Sfatul lui Minai Viteazul „cu toți boierii” înainte de expediția din

Ardeal.

(Diete ardelenе sub Mihai Viteazul.)

Alegerea lui Radu Vodă Șerban în tabăra boierimii de la

Cristienești.

Jurământul de credință către Radu Mihnea, făcut de „toți boierii și toți roșii și toți slujitorii”.

Răscoala boierimii sub Lupul Paharnicul din Mehedinți.

Răscoala călărașilor din Prahova și Teleorman.

Hrisovul lui Leon Vodă, după adunarea ținută la București, cu

„Toată țara, boiarii mari și mici, și roșii și mazâli, și toți slujitorii”.

Marele sfat al lui Leon Vodă „cu boiarii și cu

slujitorii”.

Alegerea lui Matei Basarab de către „boiarii și roșii și toată țara cată era peste Olt”. Plecarea Domnului la Constantinopol cu o delegație de episcopi, boieri mari și mici, „și Roșii, și Călărașii și

Dorobanții și popii”.

și maici iulie iojj ju ramau lui un cicuinia tiuc vjneurgne i

Basarab făcut de „toți slujitorii Țării Românești”.

27 noiembrie 1641

1654 1655 1666 1669 9 decembrie 1669

1672

1678 – 1688 1685

1688

1694, 1700 1714

23 septembrie 1718 27 mai 1718

1719 – 1738

1724

1730

7 februarie 1740

1 martie 1746

5 august 1746

mai 1753

1755

„Adunare a toată țara cu Sfatul și cu voia a tot Soborului” pentru mănăstirile închinat.

Mitropolitul Ștefan, cu episcopii, egumenii și boieri (60 de iscălituri) cercetează gestiunea vistieriei.

Răscoala seimenilor și dorobanților împotriva lui Matei Vodă.

Alegerea lui Constantin Șerban.

Războiul boierimii, ajutate de ardeleni, împotriva dorobanților conduși de Hrizica.

Carte de judecată împotriva lui Stroe Leurdeanu (Mitropolitul, clerici și boieri; 38 de iscălituri).

A doua carte de judecată în același proces (24 clerici „cu toți boierii țării mari și mici”).

Hrisovul lui Radu Leon după sfatul „cu toată țara, boieri mari și mici, roșii și mazili și toți slujitorii”.

Domnia lui Duca Vodă aduce sporirea puterii domnești.

Domnia autoritară a lui Șerban Cantacuzino.

Mențiune a Stărilor din Țara Românească în proiectul de alianță cu Imperiul, întocmit de iezuitul Antide Dunod.

Alegerea lui Constantin Brâncoveanu de către boieri și slujitori.

Sunt de față și „toți neguțătorii”.

Delegații de boieri la Poartă pentru ușurarea dărilor.

Adunare, sub Ștefan Cantacuzino, cu „toată nobilimea, clerul mănăstiresc și de mir și tot poporul” pentru desființarea văcăritului.

„Boierii și țara” cheamă în ajutor pe Eugeniu de Savoia.

Memoriul trimis Consiliului de Război de la Viena cere convocarea Stărilor.

Organizare de Stări sub austrieci în Oltenia.

Nicolae Mavrocordat verifică bugetul, de față cu „toată boierimea”.

Alegerea lui Constantin Mavrocordat.

„Constituția” lui Mavrocordat, aprobată de o adunare de 82 de clerici și 51 de boieri, actuali și foști dregători.

Adunare „obștească” pentru dezrobirea „rumânilor” pribegiți:

47 de iscălituri, clerici și boieri.

Adunare pentru dezrobirea tuturor rumânilor: 65 de iscălituri, clerici și boieri.

Mitropolitul Neofit se pune în fruntea mișcării boierilor pământeni și a „norodului” din București împotriva „miniștrilor”.

greci.

Boierii refugiați la Adrianopol impun Domnitorului condiții mărginind dările către Poartă.

Închiși de Ștefan Vodă Racoviță, spre a ușura strângerea dărilor. 8 aprilie 1770 Delegații clerului și boierimii muntene se înfățișează împărătesei

Ecaterina la St. Petersburg și prezintă revendicările lor. 1772 Boierimea înaintează plenipotențiarilor ruși, austrieci și prusieni, la Focșani, memorii invocând vechile tratate și privilegii ale țării. 1774 Tratatul de la Kuciuk Kainargi garantează privilegiile din timpul

Sultanului Mohamed al IV-lea (1649 - 1687). 1790 Jurământul de credință către împăratul Leopold al II-lea în timpul ocupației austriece. 10 mai 1791 Memoriul Divanului Țării Românești către curțile imperiale din

Viena și St. Petersburg, cerând o adunare a celor trei Stări

(boierești) pentru alegerea Domnitorului. 1802 Firmanul Porții, confirmând privilegiile Țărilor Române.

Ierarhii bisericii și boierii, refugiați la Brașov, trimit o adresă lui

Napoleon Bonaparte.

1821 „Adunarea Norodului” în mișcarea lui Tudor Vladimirescu. 1821 - 22 Proiecte de reformă constituționale, unele mergând până la a propune desființarea Stărilor privilegiate. 1829 Catagrafia boierimii din Țara Românească. 1831 Adunarea de revizuire a Regulamentului Organic, sub președinția generalului Kisselev. 1834 - 1848 Regimul Regulamentului Organic, cu Obșteștile Adunări ordinare și extraordinare. În aceste din urmă sunt și reprezentanți ai corporațiilor orășenești. 1843 Obșteasca Adunare extraordinară a Țării Românești alege pe

Domnitorul Gheorghe Bibescu. - 15 iunie 1848 Revoluția din Muntenia. Adunările de la Islaz și București

proclamă noua Constituție în 21 de articole, decretând contribuția generală după venitul fiecăruia și o Adunare generală, aleasă cu reprezentarea tuturor stărilor, precum și desființarea clăcii și iobăgiei și împrăștierea sătenilor. 14 iunie 1848 Decretul guvernului provizoriu pentru desființarea tuturor rangurilor civile.

28 iunie 1848 Al doilea proiect electoral pentru Adunarea generală: o treime din mandate pentru proprietari, o treime pentru patentarii de clasa

I și profesii libere, o treime pentru săteni, prin vot indirect. 14 iulie 1848 Proiect electoral de colegiu unic, cu vot indirect.

1849 Convenția de la Balta Liman între Rusia și Turcia restabilește în

Principate regimul Regulamentului Organic, cu Domni numiți pe șapte ani, dar fără Adunări Obștești.

302

1857 Alegerile pentru Divanul Ad-Hoc. Adunarea lăni Românești, constituită pe stări, se rostește pentru „chezășuirea autonomiei, Unirea țărilor România și Moldova într-un singur stat și sub un singur guvern, prinț străin cu moștenirea tronului ales dintr-o dinastie domnitoare din ale Europei, guvern constituțional reprezentativ și, după datinile cele vechi ale țării, o singură Adunare obștească, întocmită pe o bază electorală largă, încât să reprezinte interesele generale ale poporațiunii române”. 19 august 1858 Convenția din Paris desființează privilegiile și instituie regimul electoral cenzitar.

«Î

II

MOLDOVA

mai	87	
6		13
ianuari	95	
e		14
	02	
		14
	04	
de		14
cembri	21	
e		
4		14
iunie	33	
se		14
ptembri	36	
e		
2		14
1 iunie	41	
5		14
iunie	49	
		14
	55	
		14
	57	
		14
	62	
		14
	76	
		14
	81	
se		14
ptembri	85	
e		

Act de omagiu al Voievodului Petru către regele

Vladislav

Iagello al Poloniei întărit de boierii cei mari, în numele lor *et aliorum omnium terrigenarum*.

Boierii pământeni întăresc omagiul lui Ștefan Vodă către regele

Poloniei, jurându-i și lui credință.

Pan Costea întărește jurământul de credință al lui Alexandru cel Bun.

Alexandru cel Bun depune omagiul împreună cu „slujitorii noștri, pani valahi, pământeni moldoveni”.

Act de danie către Cneaghina Ringala, întărit de 51 de boieri toți mari și mici.

Act de omagiu al lui Ilie Vodă către Regele Poloniei, întărit de

31 de boieri.

Act de omagiu al lui Ilie „împreună cu întreg sfatul nostru, cu cavaleri, boieri și nobili din cetăți, orașe, cu ținuturile supuse și din fiecare stare sau rang de oameni supuși nouă”.

Mențione a „seimului” din satul Bulgari.

Târgoveții armeni și germani din Suceava, chemați la sfat cu boierii, într-un litigiu privitor la arenda monetăriei.

Sfatul lui Petru Aron Vodă cu Mitropolitul și 53 de boieri, în privința plății haraciului către turci.

Alegerea lui Ștefan cel Mare în câmpia Dreptății de către

„Boierii țării și mari și mici și altă curte mărunță” și mitropolitul

„Cu mulți călugări”.

Mitropolitul „cu toți boierii moldoveni, cu duhovnici și cu mireni” făgăduiesc înnoirea omagiului către regele Poloniei.

Mențione a „boierilor, vitejilor, voinicilor și husarilor” cu prilejul bătăliei de la Războieni.

Întrunire festivă a clerului, a boierilor și oștirii după

biruința de la Râmnic.

Omagiul către regele Poloniei, „*cum omnibus tenis, baronibus et hominibus*”.

1522 1523 1527 1538

1540 1548

1574 8 ianuarie 1579

3 iunie 1595 27 august 1595

22 octombrie 1595 1615

1623 – 1627 16 ianuarie 1628

1633

1634 – 1653

1655

1668 1671 1673 1681 25 iulie 1684

1685 – 1693

locale langagiaiui, iicuinjiaic un uataiui uiuuc
oici.i.: a Vodă și regele Poloniei.

Sfatul Domnului cu boierii, în expunerea lui Luca Cârjă. Răscoala boierilor împotriva lui Ștefăniță, pe care îl ajută „țara”. Alegerea lui Petru Rareș de către „boierii și țara”. Răscoala boierilor împotriva lui Petru Rareș. Adunare a „vlădicilor și boierilor” la Badeuți.

Scrisoarea boierilor, lămurind înlăturarea lui Ștefan Lăcustă. Birul lui Iliăș Vodă Turcitul, asupra boierilor, vătafilor și clerului.

Răscoala boierilor împotriva lui Ion Vodă cel Cumplit. Privilegiul lui Petru Șchiopul pentru negustorii din Lwov, după consultarea cu „toți negustorii noștri moldoveni și boierii de țară”. *Pacta et conventa* încheiate de delegații clerului și boierimii moldovene cu Sigismund Báthory.

Jurământul de credință al lui Ieremia Movilă și al boierilor către Coroana Poloniei.

Tratatul de la Țuțora; Moldova înnoiește legăturile cu Poarta. Răscoala boierilor împotriva lui Ștefan Tomșa II. Ierarhia Stărilor sub Radu Mihnea.

Adunarea de la Iași, sub Miron Barnovski „cu

mitropolitul și cu alți episcopi, și cu egumeni și cu boierii cei mari și al doilea și a treia, și cu mazilii și cu feciorii de boieri de țară și cu slugi domnești voinici dinainte și cu toată țara” pentru chestiunea vecinilor fugiți de pe moșii.

Răscoala împotriva lui Alexandru Iliăș și a grecilor. Boierii încearcă să impună „legături cu tocmeală” lui Vasile Lupu, care refuză domnia.

Miron Barnovski, reales, pleacă la Constantinopol „cu mulțime de boieri și fruntea curții, preuți și călugări”. Domnia autoritară a lui Vasile Lupu.

Regimul de Stări din Polonia și Ardeal, descris în cronica lui Grigore Ureche.

Mitropolitul, episcopii și Sfatul Țării Moldovenești garantează restituirea unui împrumut către Gheorghe II Râkoczi. Domnia lui Duca Vodă aduce sporirea puterii domnești. Răscoala lui Hâncu și Durac.

Boierii și slujitorii împotriva lui Ștefan Vodă Petriceicu. Urgia fiscală sub Duca Vodă.

Boierii moldoveni cer regelui Poloniei Ian Sobieski aceleași libertăți pe care le au Stările polone. Constantin Cantemir se sprijină pe slujitori împotriva boierilor.

1693 – 1695 Reacțiune sub Constantin Duca.

1700 Adunare solemnă sub Constantin Duca, pentru desființarea văcăritului și cearacului.

1705 Antioh Cantemir confirmă privilegiul fiscal al mănăstirilor. 1707 Mihai Racoviță confirmă scutirile Stărilor de „desetină țărăneasă”.

1711 Privilegiile boierilor în proiectul de tratat al lui Dimitrie

Cantemir cu rușii.

1712 Adunare solemnă sub Nicolae Mavrocordat, pentru scutirile fiscale ale stărilor privilegiate.

Adunare a boierilor pentru verificarea bugetului. 1739 Stările Moldovei, prin delegații lor, primesc la Iași pe feldmareșalul Mûnich. 1741 „Constituția” lui Constantin

Mavrocordat, aprobată de o adunare de 55 de clerici și 60 de boieri, actuali și foști dregători. 6 aprilie 1749 Adunare „obștească” pentru desființarea veciniei: 170 de iscălituri, clerici, boieri și slujitori. 1759 Răscoală populară la Iași, pentru a elibera pe boierii pământeni, surghiuniți după indicațiile „miniștrilor” greci. 12 august 1766 Hrisovul lui Grigore Ghica „pentru rânduiala neamului boieresc”. 8 aprilie 1770 Delegații clerului și boierimii moldovene se înfățișează împărătesei Ecaterina la St. Petersburg și prezintă revendicările lor.

„Cartea jupăneselor văduve” către împărăteasă. 1772 Boierimea înaintează plenipotențiarilor ruși, austrieci și prusieni la Focșani, memorii invocând vechile tratate și privilegii ale țării. 1774 Tratatul de la Kuciuk Kainargi garantează privilegiile din timpul

Sultanului Mohamed al IV-lea (1648 - 1687). 1782 Legământ între boierii Moldovei pentru a păzi „pronomiile statului boieresc”. 1785 Sfat obștesc sub Alexandru Mavrocordat, cu Mitropolitul, arhierei, arhimandriți și egumeni, „și toți de obște D-lor veliți boieri pământeni” în chestiunea daniilor de pământ răzășesc și a ȝiganilor. 1802 Firmanul Porții, confirmând privilegiile Țărilor Române.

Proiectul de „oblăduire republiciască aristo-dimocraticească” al

Marelui Logofăt Dimitrie Sturdza. Proiect de constituție, într-un memoriu trimis de moldoveni lui Napoleon Bonaparte. 29 martie 1804 Anaforaua Divanului Moldovei împotriva „cugetului nesupunerii franțuzești”. 1821 - 1822 Proiecte de reformă constituțională, ale boierilor emigrați la

Cernăuți, cerând o cărmuire oligarhică; ale boierimii de starea a

II-a și a III-a, rămasă în Moldova, concretizat în «constituția» de

18 iunie 1824 12 aprilie 1827

1831 1834 – 1849

1839 28 martie 1848

august 1848 1849

1857 29 octombrie 1857

19 august 1858

Ioniță Vodă Sturdza.

Observații și propuneri ale boierilor moldoveni pentru organizarea Obșteștii Adunări.

Anafora pentru pronomiile Moldovei întărește privilegiile boierimii.

Adunarea de revizuire a Regulamentului Organic.

Regimul Regulamentului Organic, cu Obșteștile Adunări ordinare și extraordinare. În acestea din urmă, sunt și reprezentanți a corporațiilor orășenești.

Proiectul atribuit comisului Leonte Radu prevăzând un „Seim”.

ales, al întregii nobilimi.

Adunarea de la Iași propune reforme în 35 de puncte, în cadrul

Regulamentului.

Dorințele partidei naționale din Moldova.

Convenția de la Balta Liman între Rusia și Turcia restabilește în

Principate regimul Regulamentului Organic, cu domni numiți pe șapte ani, dar fără Adunări Obștești.

Alegerile pentru Divanul Ad-Hoc, falsificate de administrația caimacamului Vogoride, sunt anulate. Noile alegeri, cu reprezentarea stărilor, dau o majoritate covârșitoare pentru

Unirea Principatelor.

Divanul Ad-Hoc al Moldovei votează „egalitatea desăvârșită între toți cetățenii și impozitul proporțional după venit”.

După *Times*, e „noaptea de 4 august românească”.

Adunarea votează unirea sub principe ereditar, dintr-

o dinastie străină.

Convenția de la Paris desființează privilegiile și instituie regimul electoral censitar.

INDICE

Iazapașa: 86, 160.

ramios, Ioan: 101.

nan, Ion V.: 289.

nanopol: 187, 243, 251, 252, 254, 255.

258, 268, 282. a, nume: 68.

lali Kavak, convenția de la: 197. kerman **v.** Cetatea Albă. **>a**, ducele de: 139. mlulia: 77, 81. **>mi**, Septimiu: 253. În, vistiernic: 70.

csandri, Vasile: 272, 289.

ksandru I, țar: 211, 215, 219, 225, 235, 236 **n.**, 242.

xa, stolnic: 128.

xandra, Domnița: 146.

xandrescu, Grigore: 234.

xandra, fiul Doamnei Chiajna: 74.

tandru al II-lea, domn al Țării Românești: 32, 142, 144.

xandra cel Bun: 43, 110, 111, 113, 117, 118, 124, 126, 127.

Kandru Coconul: 53, 83, 154, 157.

candru Cornea: 29, 138.

tandru Iliăș: 82, 86, 153 - 155, 157 - 159, 163, 166, 167, 188, 218.

Alexandru Lăpușneanu: 29, 30, 31, 138.

140, 141, 144.

Alexandra Vodă (1449): 121. Alexe Moldaovicz, moldovean amintit într-un doc. din Liov (1334 - 1335): 111. Alexie I Comnenul: 39. Aliman, nume: 68. America: 211. America de Sud: 203 **n.** Amiens: 212.

Anastasie, egumen la mănăstirea Galata: 146. Anastasie, episcop de Roman: 140. Anatol de Demidoff, prinț ras: 264. Anatolia **v.** Asia Mică. Andrei, boier: 70.

Andrei al II-lea, rege al Ungariei: 63. Andrei din Domabor, nobil polon: 119. Andronescu, Grigore: 265. Andronescu, Șerban: 192. Anglia: 24, 31, 42, 68, 79, 116, 212, 259.

284, 285, 291. Anjou, dinastie: 25, 108. Antjm, mitropolit: 100. Antâohia: 162. Antoni, hatman: 173. Antonie Vodă din Popești: 96. Aproz de Zopus: 66. Apus **v.** Europa Occidentală. Aragón: 31.

— Indicele a fost alcătuit de Ovidiu Cristea.

AraKceev, /ueKsei /unareevici, general și om politic rus: 219. Arbore, familie: 55, 137. Arbore, Luca: 18, 132, 134. Arburești, familie **v.** Arbore, familie. Ardeal **v.** Transilvania. Areni, sat: 149. Argeș, episcopie: 226; mănăstire: 81, 91;

munți: 281.

Argeșiu, Ilarion, episcop: 220. Arion, Dinu C: 40, 42, 109, 110. Aron Tiranul: 17, 74, 146, 147, 151, 153. Asachi, Gheorghe: 268. Asan: 38. Asănești: 36, 38. Aseni, Constantin: 158. Asia Mică: 37, 38, 188. Aslan, vornic: 83, 85. Athos, munte: 67. August de Saxonia: 178. Austria: 105, 174, 192, 196, 201, 202, 204.

209, 212 **n.**, 220, 241, 244, 247, 255.

256, 271, 284, 285, 291. Avram, postelnic: 148. Avram, vistiernic: 128. Axinte Uricariul: 172, 176, 177. Azarie, cronicar: 138, 140, 142, 143.

B

Bacău, oraș: 257, 271, 290; ținut: 47, 112.

Bahlui: 159.

Baia, bătălie: 128; târg: 112, 119, 123, 149.

Balasache: 95, 96.

Balcani **v.** Peninsula Balcanică.

Balcanică, Peninsula: 20, 39, 43, 217.

Baldovin, logofăt: 70.

Baldovin, nume: 68.

Balș, familie: 55.

Balș, Iordache, vornic: 180.
 Balș, Lupu: 195 **n**.
 Balș. Teodor: 227, 228, 232, 263, 285, 289.
 aana-uman, convenția se ia: **z» j**, **ze\$**.
 Banat: 68, 101, 203.
 Bantăș, Ion, boier: 180.
 Barbovski, boier: 134; familie: 55.
 Bariț, Gheorghe: 270.
 Barko, general: 194 **n**.
 Barnave: 255.
 Barnoschi, D.V.: 224, 232, 233, 249.
 Barnovschi, Miron: 49, 51, 154 - 157.
 Basarab, nume: 68.
 Basarab I (= Marele Basarab): 28, 66.
 Basarab. Laiotă: 71.
 Basarab, Țepeluș: 130.
 Basarabi, dinastie: 25, 30, 31, 66 - 71, 81.
 108, 124.
 Basarabia: 227, 235, 255, 256, 261. Bathorești: 145.
 Báthory Andrei: 79 - 81 **n**. Báthory Gabriel: 81, 82.
 Báthory Sigismund: 32, 74 - 77, 80, 88.
 147 - 149.
 Báthory Ștefan, voievod și principe: 145 **n**. Băthory
 Ștefan, comite: 71. Batiste Vevelli: 158, 159, 166, 182.
 Bădeuți, sat: 137. Băjescu, Iordache, boier: 189.
 Bălăceanu, familie: 56, 244, 266. Bălăceanu, Ștefan: 245.
 Bălcescu, Nicolae: 40, 88, 107, 180, 266.
 274, 276, 279. Băleanu, familie: 56, 98. Băleanu,
 Grigore: 99. Băleanu, Grigore (1827): 245. Bălinești,
 biserică: 198. Băltățești, localitate: 272. Bărboi, vornic:
 151. Bărcan, stolnic: 82. Bărnățiu, Simion: 272, 273.
 Bătrânești, sat: 121. Bârlad: 47, 130, 257. Bârfă, boier:
 116. Bârliv. Stanbârliv. Bârnova, mănăstire: 155.
 HV-lea: 24, 45, 66.
 nan, logofăt: 151.

nan, Alexandru: 221, 228, 238.
Id: 104.
Ștefan: 244.
seu, Stoica: 103.
22.
lei, nume: 68.
175, 193, 196, 270.
ea (Bernard), pârcălab: 143.
n Gabriel: 82.
u, Gheorghe: 65, 260, 265 - 267, 292.
ornic: 143.
a, oraș: 147; mănăstire: 125, 127.
28, 130; râu: 112.
În Imperiul v. Bizanț.
23, 26, 28, 35 - 39, 43, 50, 57, 73.
25, 160, 206.
75.
Marc: 255.
cu, Vasile: 288.
Îi 112 n., 114.
Î al II-lea: 124.
I al III-lea: 29, 119, 130 - 132, 138.
41, 145, 197, 198, 235.
Î, fiul lui Mykula: 66.
Î, hatman: 170.
I, DamianP.: 121, 122.
I, Ioan: 40, 46, 108, 125 - 128.
I Lăpușneanu: 144.
I, Manole, vornic: 200.
Ia: 50.
Comte: 245, 249, 259.
I: 289.
Alexandru: 42, 64, 65, 106, 115.
16, 218.
Cezar: 262, 266.

ne v. Napoleon I.
Sandul: 180. i
logofăt: 77.
Radu: 180".
23, 39, 125, 160.
Botoșani: 47, 225, 257, 258, 290.
Boul, vistiernic: 151, 165.
Boziani, localitate: 272.
Brandenburg, markgrafiat: 111.
Brașov: 46 n., 50 n., 128, 211, 225, 227, 273.
Braț Pilnici, Neculai: 180.
Bratei. nume: 115.
Brațul Viteazul: 114, 116.
Brăiescu, Ștefan, boier: 169.
Brăila, ținut: 45, 73, 76, 94; oraș: 138, 204, 224, 259.
Brăiloiu, Constantin: 231. \ [
Brăiloiu, Dositei: 103.
Brătianu, Dimitrie: 267.
Brătianu, Dincă: 256. >;
Brătianu, Gheorghe I.: 7, 8.
Brătianu, Ion C: 61, 276, 278, 281, 288, 293;
Brătianu, Toma: 231.
Brătuleni, bătălie: 163.
Brâncoveanu, familie: 56, 106, 192.
Brâncoveanu, Constantin: 91, 98 – 103, 204.
Brâncoveanu, Grigore: 218, 226, 245.
Brâncoveanu, Nicolae: 194.
Brâncoveanu, Papa: 92.
Brâncoveanu, Preda: 92, 93.
Brest: 119.
Bretania: 25.
Brucova: 119.
Brunner, Otto: 23.
Brutti, postelnic: 143.
Brutus: 212.

Brzeski, nobil polon: 48.
Bucioc, vornic: 153.
Buciurrt, boier: 169.
Bucovina: 55, 103, 112, 113, 200, 203, 225, 261, 271
- 273.
Bucșani-Mănești, familie: 56.
București: 29, 53, 75, 80, 84 - 86, 100, 101, 105, 106,
152, 154, 178, 186 - 189, 194, 201 - 203, 206, 208 - 210,
217 - 219, 221, 224, 226, 227, 231, 245, 258, 264 - 266,
275, 276, 279, 282, 291.
Buda: 31, 73, 146.
Bug: 115, 169.
Bugeac: 73, 137, 155, 167, 186, 188, 191.
Buhăești, localitate: 119.
Bulgari, sat: 121.
Bulgaria: 9, 26, 34 - 39, 115.
Buzău, episcopie: 226, 244; ținut: 45, 89, 257.
Buzdugan, căpitan: 82.
Buzescu, Preda: 79.
Buzescu, Radu: 15, 11.
Buzescu, Stroe: 79.
Buzești, familie: 75, 79 - 81.
Buzinca, clucer: 88.
Cahul: 142.
Califatul arab: 206.
Calimachi, Gavril, mitropolit: 189, 201, 225.
Calimachi, Grigore: 189.
Calimachi, Ioan Teodor: 187, 189, 190, 191.
Calimah, familie: 182.
Callimachi, Alexandru: 207.
Callot, Jacques: 90.
Camenița: 160.
Campo Formio: 212 n.
Canta, Ioniță, logofăt: 180.
Cantacuzini, familie: 89, 94 - 98, 100, 106.

163, 289.

Cantacuzino, Constantin: 94, 95, 98. Cantacuzino, Dumitrașcu: 168 - 170. Cantacuzino, Gheorghe: 102. Cantacuzino, Grigore: 266. Cantacuzino, Iordache: 163, 164, 179, 180. Cantacuzino, Minai: 189, 194, 195. Cantacuzino, Pârvu: 194. Cantacuzino, Șerban: 52, 94, 97, 98, 102.

103, 169.

Cantacuzino, Ștefan: 52, 100, 101. Cantacuzino, Toma: 100. Cantacuzino Măgureanul. Ion: 203. Cantemir, pașă: 155.

Cantemir, Anuon: 111. Cantemir, Constantin: 170, 171, 174, 175. Cantemir, Constantin, fiul lui Dimitrie: 179. Cantemir, Dimitrie: 13, 14, 24, 27, 40, 48.

51, 53, 55, 63, 108, 113, 161, 166.

171 - 176, 179, 182, 198. Capodistria: 255. Caracal: 257.

Caragea Vodă: 196, 221, 258. Carida, vistiernic: 92. Carol cel Mare: 21. Carol al VI-lea: 102. Carol al XII-lea, rege al Suediei: 177. Carp, Toader: 180.

Carpați, munți: 36, 113, 114, 148, 278. Cartagiul: 86. Casimir, ofițer: 289. Casso, Leon: 235. Castilia: 31.

Catargiu, Alexandru: 289. Catargiu, Costin: 291. Catargiu, Iordache: 227, 242. Catargiu, Ștefan: 270, 289. Cato cel Bătrân: 212. Cazan, boier: 70

Cazimir al III-lea, rege al Poloniei: 112. Cazimir al IV-lea, rege al Poloniei: 119. Călugăreni: 148. Căușani, localitate: 186. Căineni: 81. Câmpia Mierlii: 130. Câmpineanu, Constantin: 245. Câmpineanu, Ion: 266. Câmpul lui Dragoș: 112. Câmpulung: 112, 257. Câmpulung Moldovenesc: 24, 113, 147, 167. Cârjă, Luca: 133. Cărligătura: 47. Cârștian, boier: 68. Cehan, vornic: 157. Cernăuți: 47, 227, 228, 233, 239, 241. Cerneți: 257. Cetatea Albă: 36, 54, 113, 128, 137, 241, 245.

unpagny, ambasador francez: 211.
sarie, arhimandrit: 194.
ajna, Doamna: 74.
gheaciul, ținut: 50 **n**.
provăț, localitate: 102.
ril: 21.
sar, vornic: 77.
șinău: 214.
Idkiewicz: 153.
u: 136.
biu, boier: 188.
Tolești: 157.
pan, Trifan: 137.
Idius: 18.
Iau, boier: 115.
Drăscu, Radu (**I**), vistiernic: 87.
tein: 132.
neauți: 227.
uneea: 120, 129.
on, Felix: 266.
an, boier: 68.
neni, dinastie: 38.
Ichi, Costache: 291.
tantin, postelnic: 89.
tantin Căpitanul, cronicar: 54 **n**., 72.
82, 94, 95, 98 **n**.
tantin Porphyrogenetul: 36.
tantin Strâmbanul: 103.
tantin Șerban: 91 - 94.
tantinopol: 9, 23, 29, 44, 53, 54, 56, 57.
73, 79, 86 **n**., 89, 95, 97, 100, 102.
104, 125, 133, 137 - 139, 142 - 144, 150.
154, 157 - 161, 166, 168, 170, 171.
179, 181, 185 - 189, 191, 198 - 200, 204.
205, 207 - 209, 227 - 229, 243, 251, 285.

287, 289.

u, târgul din – 170.

Ițeanu, Socol, clucer: 91.

Ițeni, familie: 56

Îi luă Sas: 151.

che, Lupu: 195.

chel, Valeria: 42, 43.

chescu, Minai: 27, 112, 126, 135.

«— os: e, pârcălab (1449): 121, 122.

Coste, pârcălab (1523): 134.

Costea Valahul: 117.

Costea Viteazul: 114.

Costin, familie: 55.

Costin, Miron: 50, 51, 53, 54, 82, 87, 93 n.

150, 153, 154, 157, 158. Costin, Nicolae: 18, 32, 172, 173, 176. Costin, Velicico: 171. Cotic, Timofte: 180. Cotroceni: 90, 95, 96, 219. Courier, Paul Louis: 232. Covurlui: 47. Cozia, mănăstire: 45. Cozma, popă: 142.

Cracovia: 119, 122, 255, 256, 269, 271. Craiova: 75, 80, 85, 102, 106, 201, 208.

209, 226, 256, 257, 279, 283. Craiovescu, Barbu, ban: 71, 73. Craiovescu, Pârnu, vornic: 71, 73. Craiovești, familie: 56, 71. Crasna, pârâu: 121. Cremidi, Ștefanache, medelnicer: 186.

187, i89.

Crețulescu, familie: 52, 192, 244. Crețulescu, Gheorghe: 103. Crimeea³¹, 123, 196; Războiul Crimeei: 284. Cristienști: 81. Cucuteni, localitate: 151. Cuhea: 114. Cupărești, familie: 166. Curlandia: 202. Curtilelebi: 86, 157. Curtea de Argeș: 44, 62, 63, 67, 71. Cutlujnuz, mănăstire: 67. Cuțuiu, Ghiță: 231. Cuza, nume: 214. Cuza, Alexandru Ioan: 65, 270, 281, 291.

293, 295.

Cuza, Gheorghe: 227. Cuza, Ioan, spătar: 200. Cuza, Ioniță, pitar: 180. Czartoryski, Adam: 215.

D

Dabija, vornic: 165. Dacia: 20, 230. Dajbog: 115. Dan, vistiernic: 77. Dan, voievod (1460): 70. Danchul, boier: 67. Danu, familie: 55. Dănești, familie: 31. Dăscălescu, Ștefan Scarlat: 217, 238, 241.

252, 264, 289. Deak: 289.

Del Chiaro: 99 n., 100 n., 101. Despot Vodă: 29, 140, 141, 144, 151, 153. Ducul, spătar: 164. Dimitrie v. Dumitru din Cepturi Dinga, familie: 55. Dionisie, egumen: 289. Dionisie Eclesiarhul, cronicar: 201, 205.

206, 208, 211, 216. Dreptate, câmp: 121, 124, 125, 134. Długosz, Jan: 21, 41 n., 112, 113. Doboka, Bogdan, vornic: 70. Dobrejon: 180. Dolh, boier: 115. Dolj, județ: 279. Domabor: 118. Domăncuș, boier: 115. Donici, Andronache, logofăt: 227, 232.

233, 242.

Dorohoi, ținut: 47, 50 n., 118, 257. Dosoftei: 150, 170. Drag: 115.

Dragffy, familie: 114. Dragoi Viteazul: 114. Dragomir, vornic: 89. Dragomirna: 155. Dragoș Viteazul: 114. Dragoș Vodă: 108, 114, 123; v. și Câmpul lui Dragoș.

Drăculești, familie: 31. Drăghici, spătar: 227, 232.

Ecaterina a II-a: 104, 186, 193, 194, 196.

200, 225, 242, 243. Eck, Alexandre: 42. Eduardl: 68.

Eftimie, cronicar: 138 – 140. Eftimie, mitropolit: 75, 77, 80. Egipt: 210, 211. Elada v. Grecia.

Elena Doamna, soția lui Petru Rareș: 135, 141. Eliade: 266.

Elizabeta, regină a Ungariei: 22. Elisaveta Doamna, soția lui Ieremia

Movilă: 151, 152. Câmp, general: 193, 194. Elveția (Confederația Elvețiană): 25, 231. Emerit, Marcel: 255. Engels. Friedrich: 277. Enzenberg, general: 203.

za».

Inu, boier: 232.

Îi, localitate: 167.
ei th, administrator austriac în
Moldova: 202.
risăcarul: 115.
Iulie Savoia: 101.
I: 7, 9, 62, 63, 97, 103, 107, 109.
14, 220, 231, 238, 251, 255, 277.
84, 285, 288, 291296, 299.
— Centrală: 7, 21, 26, 27, 30, 50 **n**.
7, 61, 70, 202, 238, 261, 264, 271.
77, 288, 297.
— Occidentală: 7, 15, 16, 21, 24, 26.
7, 31, 43, 53, 55 – 57, 61, 65, 70.
04, 106, 113, 141, 144, 180, 186.
10, 211, 213, 238, 250, 264, 288, 297.
— Răsăriteană: 7, 17 **n**., 21, 26, 28 **n**.
7, 97 **n**., 125, 133, 142, 164, 210.
61, 264, 277, 284, 297.
— Sud-estică: 43, 57, 133, 210.
le, cronicar: 139.
185, 190.
cneaz: 22.
ținut: 47, 257.
nu, familie: 56, 192.
Îi 257.
Inu, Radu: 89.
actor: 289.
Ind de Habsburg: 72, 135, 136 **n**.
arhimandrit: 194.
u, familie: 56, 106, 192, 244.
u, Alexandru: 245.
u, Iordache: 245, 266.
u, Matei: 78.
— C: 15, 40, 42, 48, 51, 55, 61, 62.
12, 217, 223 – 226, 230, 235, 239.

„, 253, 259, 262, 268, 278 - 281.
\$8, 294, 295.
rimanaa: zj; >.
Finta: 90.
Fliondor, armaș: 170.
Flondor, Șerban: 180.
Florescu, G.D.: 73.
Focșani: 194, 257, 289.
Forbin-Janson, ambasador francez: 207.
Fotache: 186.
Fotino, G.: 40.
Franța: 16, 26, 42, 79, 173, 205, 210 - 213.
246, 255, 279 n., 284, 291. Frătăuți, localitate: 119.
Frederic al II-lea de Hohenstaufen: 23. Frederic al II-lea,
regele Prusiei: 104, 186. Frentz, căpitan: 178. Frumoasă,
localitate: 186. Fuad Efendi: 283.
Gafencu. Miron, stolnic: 180.
Gal, boier: 68.
Galata, mănăstire: 146, 156.
Galați: 159, 162, 186, 257, 281, 291.
Galiția: 22, 115, 117, 271, 272, 275, 278.
Gangur, pârcălab: 129.
Gavriil, popă: 85 n.
Gavril de la Athos, preot: 71.
Gănești, familie: 137.
Geanet, Iordache: 186, 187.
Geanoglu, familie: 192.
Gentz, Friedrich: 261.
Georgia, regat: 174.
Germafe, Imperiul v. Germania.
Germania: 28, 160, 298.
Ghedeon, mitropolit: 165, 173.
Gheorgachi, logofăt: 173.
Gheorghe, cămăraș: 146.
Gheorghe, mitropolit: 127.

Gheorghe, vlădică: 142.
 Gheorghe Heregariul: 121, 122.
 Gheorghe Ștefan, voievod: 93, 163 – 165.
 Uherghei, șteianacne, căminar: *zzd*.
 Gherghița: 83.
 Ghibănescu, Gheorghe: 201.
 Ghica, familie: 192.
 Ghica, Alexandru: 204, 260, 267, 285, 289.
 Ghica, Constantin: 289.
 Ghica, Gheorghe: 89, 94, 98.
 Ghica, Grigore I: 167.
 Ghica, Grigore al II-lea: 170 *n.*, 186.
 Ghica, Grigore al III-lea: 189, 191, 194 – 196.
 200, 207. Ghica, Grigore al IV-lea: 218, 229, 244.
 246, 283, 285.
 Ghica, Ion D.: 267, 276, 289. Ghica, Leon: 289. Ghica,
 Mana: 241. Ghica, Matei: 187. Ghica, Vasile: 291. Ghiorma,
 mare ban: 85 *n.*, 89, 92. Ghiță, Gheorghe: 180. Giomă, Ion:
 180.
 Giurescu, Constantin: 40, 42, 46, 197, 198. Giurescu,
 Constantin C: 14, 26, 50. Giurgiu: 68, 85, 94, 204.
 Glogoveanu, familie: 192. Gnezno: 119, 120. Goia,
 postelnic: 153. Golescu, familie: 192, 244. Golescu, Albu,
 clucer: 32. Golescu, Dinicu: 231, 239, 244, 276. Golescu,
 Iordache: 244, 264. Golescu, Nicolae, vornic: 229. Golescu,
 Radu: 101. Golescu-Albul, Alexandru C: 276. Golescu-
 Arăpilă, Alexandru G.: 252, 276. Golești, localitate: 220.
 Golia, boier: 143. Golovkin, ministru rus: 174, 175.
 Gorgan, spătar: 83. Gorka, Olgierd: 120. Grațiani, Gaspar:
 153. Grădișteanu, familie: 192. Greceanu, familie: 56, 106.
 urcccauu, ivauu. *t/* u. – 7 – 7, ivjvi 11.
 Grecia: 113, 217, 220.
 Grigore, vlădică: 86, 87.
 Grigorie, episcop al Râmnicului: 187.
 Grigorie II, mitropolit al Ungrovlahiei

(1760 – 1787): 194. Grigorie, paharnic: 148. Grigorie Dascălul, mitropolit (1823 – 1829/
1834): 256. Grigorie, Roșea, mitropolit al Moldovei
(1546 – 1551): 140. Gritti, Aloiso: 135. Grozav, boier:
134. Grozea Viteazul: 114. Guști: 289. Gwozdziec: 136.

H

Habsburgi: 72.

Habsburgic, Imperiul: 196, 288.

Halici: 111, 115.

Hammer, Joseph von, istoric: 203, 206, 215.

Hangerli, Constantin: 206, 207.

Haralamb, colonel: 262.

Harkov: 175.

Hasan pașa: 209.

Hașdeu, B.P.: 141.

Hasford, general: 283 n.

Hațeg: 21

Hăbășescu, hatman: 168.

Hâncești, familie: 165 – 167.

Hâncul, Mihalcea: 165, 166, 218.

Hâra, boier: 136.

Hârlău: 18, 47, 54, 116, 132, 134, 154, 257, 289.

Henningsen, scriitor: 277.

Henric al III-lea de Valois: 145.

Heraclizi, dinastie: 37.

Herța, ținut: 257.

Hmelnițki, Bogdan: 93, 164.

Hmelnițki, Timus: 90, 164.

Hoarda de Aur: 36, 112. %

X12U.

etate: 132, 134, 136, 150, 153 – 155.

35, 167, 169, 179; ținut: 47, 50 n.

rgi, cămăraș: 146.

vornic: 74, 87, 93, 98.

fiului – Hrizea: 93, 218.

familie: 55.
ț, localitate: 119.
aki, Constantin: 289.
38, 139, 165, 180, 193, 194, 227.
17, 257.
mitropolit: 188.
tavor: 128.
V. Jadwiga recht, rege al Poloniei: 127.
asul: 143, 144, 146.
Lihin: 119.
nis: 143.
Iambul: 169.
În Brucova, nobil polon: 119.
xiier: 68.
55, 100, 105, 140, 152, 155, 156.
3 - 166, 170, 174, 176, 179 - 182.
6, 188 - 191, 193, 194, 202, 203.
7 - 209, 212, 215, 227, 228, 231 - 233.
6, 237, 241, 247, 254, 257, 258.
4, 267 - 269, 271, 272, 274, 282.
9, 290.
120.
188.
96.
Î Mureș: 93.
n: 177.
mitropolit: 93.
deț: 279.
Ier: 128.
Ievod: 27, 46, 118 - 121.
«și 29, 138 - 140.
Indigan, JNeculai: 180.
Inochentie, episcop al Râmnicului: 102.
Inochentie, episcop de Huși: 193.
Ioan, cneaz: 22.

Ioan Botezătorul: 94.
Ioanlorvin: 123, 130.
Ioan Fără Țară: 274.
Ioan Tzimiskes: 37.
Ioanichie, episcop: 127.
Ioanidi, Dimitrie: 262.
Ion Vodă cel Cumplit: 31, 141 - 143, 146, 153.
Ionaș Viteazul: 114, 116.
Iorga, Nicolae: 14, 15, 31, 34, 36, 40, 41, 47, 48, 62, 63, 67, 70, 72, 87, 91, 104, 105, 121, 123 - 125, 128, 141, 148, 159 - 161, 175, 178, 186, 187, 194, 197, 204, 205, 209, 212, 214, 227, 232, 253.
Iosif al II-lea: 80, 104, 200, 203.
Ipsilanti, Alexandru, voievod: 200, 201, 203.
Ipsilanti, Alexandru, conducătorul Eteriei: 218 - 221, 224.
Ipsilanti, Constantin: 209, 214 - 216, 221.
Irod: 94.
Isabela, soția lui Ioan Zâpolya: 73.
Isaia, mare vornic: 128.
Isaia de la Baia, boier: 119.
Isaiev, general: 215.
Isar, Ioan, vistiernic: 169.
Isaurieni, dinastie: 37.
Islan (Aslan), postelnic: 143.
Islaz: 273, 275, 276.
Istrati, Gavril, paharnic: 225.
Isvama: 85.
Iuga, boier: 126.
Iuga, protopop: 118.
Iuga, vistiernic: 130.
Iuga Vodă: 128.
Iurg, boier: 115.
Ivan cel Groaznic: 73, 135, 141.
Ivașco, logofăt: 134.

Ivașcu, fiul lui Petru I: 116.

Izmail, județ: 294.

Jadwiga, regină a Poloniei: 117. Jagiełłoni, dinastie: 131, 144. Jeltuhin, general: 256. Jianu, haiduc: 231. Jicov, Vlad, boier: 121. Jiliște pe Râmna: 32. Jiul de Jos, județ: 83. Joldea: 29, 141. Jule, boier: 116. Justinian I: 20.

K

Kalisz: 119.

Kalocsa: 66.

Kalogheras, Ioan: 147.

Karagheorghe: 215, 217, 222.

Karapch, boier: 66.

Kemeny János: 163, 164.

Kenan, pașă: 90.

Kiev: 155, 163.

Kisselev, Pavel: 254 – 256, 259, 260, 262.

264, 284.

Kîpciak v. Hoarda de Aur. Kliucevski: 65.

Kogălniceanu, Constantin, clucer: 180, 181.

Kogălniceanu, Ienachi: 179, 180. Kogălniceanu, Mihail: 145, 172 n., 180.

268, 272 n., 273 – 275, 278 – 280, 285.

289, 292, 293, 295. Königsegg, conte: 103. Köprülü, familie: 94, 150. Köprülü, Ahmed, mare vizir: 167. Korecki, familie: 152. Koriatovici, Iurg: 116. Kossuth Lajos: 266. Kostaki, vornic: 180. Kreuchely, baron: 245. Kuciuk-Kainargi, pacea de la: 192, 193.

197, 200, 224, 257, 275, 202, 204.

Ladislau, boier: 66.

Ladislau de Bivinis: 66.

Laiotă Basarab: 197.

Lally Tollendal: 255.

Lascarov, consul: 202.

Laski, Albert: 140 n., 141.

Latyczew, localitate: 194.

Laurențiu, comite: 112.
Laybach: 219.
Lazâr, Gheorghe: 220.
Lăpușna: 47.
Ledihovski: 178.
Lemberg v. Lwów.
Lenș, Filip: 244.
Leon Tomșa: 83, 84 n., 85, 92, 96, 156, 158.
Leopoldl: 97.
Leopold al II-lea: 203.
Leurdeanul, Stroe: 89, 95.
Lilea, boier: 102.
Lima: 203.
Lipnic: 119.
Lisabona: 203.
Litovoi: 22, 24.
Lituania: 42, 43, 117, 128, 131, 168.
Loviștea: 67.
Lubienecki, sol polon: 97.
Lublin: 145.
Lubomirski, Gheorghe: 165.
Luca, episcop: 77.
Luca, Ștefan, logofăt: 173.
Ludescu, Stoica: 71, 81, 82, 85 n., 94, 95.
Ludovic al XIII-lea: 162.
Ludovic al XIV-lea: 152.
Ludovic al XVI-lea: 178, 188.
Ludovic de Anjou: 66, 67, 112.»".
Ludovic Filip: 253.
Lupescu, Gheorghe: 61.
Lupu, sârdar: 179...
Lupu, vornic: 174. i
Lupu Dionisie, mitropolit: 220.
Lupul, paharnic: 82.
Lwów: 111, 119, 120, 127, 144.

M

[acarie al Antiohiei: 91, 162.

[acarie, cronicar: 17, 18, 125, 135, 136.

138 – 140.

[acedonia: 39, 68 n. [achiavelli: 135. [ahomet v.

Muhammad [ailath Ștefan: 136 n. [anasses, Constantin: 125. anea, boier: 69. anolachi, spătar: 185, 186. aramureș: 22, 25, 108, 111, 114, 116, 121. arco, logofăt: 88.

area Neagră: 31, 48, 113, 254, 268. argareta-Mușata: 116. arghita, fiica lui Bogdan I: 112 n. aria Costăchioaia: 195. aria Domnița, fiica lui Vasile Lupu: 163. arini Poli, Giovanni: 33, 80, 143. artin, boier: 68. artindin Kalinov: 119. arx, Karl: 277. atei al Mirelor: 82. atei Basarab: 49, 78, 80, 83, 85 – 87.

89 – 93, 99, 154, 156, 158, 159, 161.

164, 197, 198. iteilorvin: 128, 131. ivrocordat, familie: 289. ivrocordat, Alexandru: 201. ivrocordat, Alexandru I.: 201. ivrocordat, Constantin: 30 n., 33, 53, 55. 61, 89, 100, 103 – 106 n., 107, 179.

180, 185, 186, 190, 191, 201, 204.

216, 247, 274.

Ivrocordat, Ioan: 101, 178, 196. ivrocordat, Nicolae: 101, 103, 108, 172.

176 – 178, 195, 197, 199, 201. tvrodin, paharnic: 170. ivrogheni, Nicolae: 203. vrogheni, Petre: 289. xim, vistiernic: 134. Jinescu, boier: 237, 238.

Mălușcă: 129.

Mănești: 83.

Mărgineni, familie: 56.

Mărgineni, localitate: 266.

Mehedinți: 55, 80, 82, 83.

Meletie: 227, 237.

Metodiu: 21.

Metternich, Klemens Lothar Wenzel von, cancelar al Austriei: 218, 254, 271.

Michelet, Jules: 274.
Miclescu, Vasile: 227, 232, 242.
Micolai din Mihalov: 119.
Mihai Viteazul: 32, 33, 41, 48, 49, 61, 63, 74 – 81, 85, 88, 143, 147, 148, 150, 151, 264, 265.
Mihaill: 28.
Mihal, boier: 116.
Mihalcea, ban: 80.
Mihnea al III-lea Radu: 93 – 95.
Mihnea cel Rău: 72.
Mihul, hatman: 136 – 138.
Mihul, logofăt: 110, 118, 120, 127, 128, 135.
Milcov, episcopat: 45, 111; râu: 87.
Minciaky: 255, 256.
Minea, Ilie: 41.
Minetti: 157.
Mircea cel Bătrân: 28, 45, 67, 69, 70, 197.
Mircea Ciobanul: 31, 73, 74, 141, 142.
Miroslava: 158.
Mitrea, pitar: 88.
Mitrea, vornic: 77.
Mitrofan: 140.
Mogâldea, paharnic: 165.
Moghilă: 115.
Mdhaci: 31, 72, 136.
Mohamed al II-lea: 198.
Mohamed al IV-lea: 197, 225.
Moise voievod: 72.
Moldova: 9, 13, 15 – 18, 23, 25, 27 – 33, 39, 42, 43, 46 – 55, 57, 62 **n.**, 64, 66, 68 – 70, 73, 74, 76 – 78, 80, 83, 86, 87, 92, 93, 97, 101, 103 – 105, 107 – 109 (**Valahia**), 111 – 133, 135 – 151, 153, 158 – 161, 163 – 172.
197 – 203, 205, 207, 208, 210, 212, 214, 215, 218, 219, 221 – 226 **n.**, 227 – 231, 233 – 236, 238, 239, 241 – 245, 247 – 250, 252, 254, 256, 257, 259 – 263, 267 – 274,

278, 282, 283, 285, 288 – 295, 297 – 299.
 Moldo-Valahia **v.** Principatele Române.
 Moldovița: 156.
 Molodeț, călugăr: 142.
 Montesquieu: 107.
 Morea: 45.
 Moruzi, Alexandru: 205, 208, 209, 214, 216, 236, 243
n., 248, 252, 254, 270, 281, 291.
 Moruzi, Costachi: 270.
 Moruzi, Constantin: 200, 201.
 Moscova: 9, 25, 125, 136, 155, 173, 174.
 Movilă, Constantin: 151, 155.
 Movilă, Gavriil: 83.
 Movilă, Ieremia: 146, 148 – 153, 155.
 Movilă, Moise: 157, 160.
 Movilă, Petre: 155, 163.
 Movilă, Simion: 80, 151.
 Moviștești, familie: 32, 146, 150 – 152, 155.
 Muhammad, profetul: 265.
 Mujilo de Buczacz: 120.
 München, mareșal: 179.
 Muntenia **v.** Țara Românească.
 Murad al IV-lea: 160.
 Murgul, vornic: 143.
 Mustafa al III-lea: 186, 190.
 Muște, Nicolae, diac: 176, 177, 180.
 Muzik, Ian din Dubrowa: 119.
 Munster: 145.
 N
 Nagâțu, Constantin: 180. Napoleon 1: 209 – 212, 214.
 Napoleon al III-lea: 284, 291. Naum Râmniceanu: 214, 231
n. Neagoe, boier: 67.
 rseagoe tjasarao: /1.
 Neagu (Neagoe) viteazul: 115.
 Neamț, județ: 112, 123, 224, 257, 289.

Neapole, Regatul de: 233.
 Necker: 178.
 Neculce, Ion, cronicar: 47, 63, 92, 130.
 166, 167, 170 – 174, 176 – 179. Neculce, Ioan, boier: 242. Negel, vornic: 228, 235. Negoită: 180. Negri, Costache: 289. Negrilă, paharnic: 128. Negruț, Enache: 180. Negruzzi, Costache: 141. Negulescu, Paul: 234. Negwa, boier: 66. Neicea: 129. Nenișori: 90.
 Neofit, mitropolit: 106, 187, 252, 260. Nero: 18, 73.
 Nestor, cronica lui: 21, 113.
 Nichid, pârau: 112.
 Nichifor, mitropolit: 180.
 Nickel: 122.
 Nicodim, stareț: 69, 95.
 Nicola, vistiernic: 86.:
 Nicola Sofialăul: 95, 96. Nicolae I, țar: 242, 244, 254, 284. Nicolae Alexandru: 28 **n.**, 66, 67. Nicolai, boier: 66. Nicolaus de Auginas: 66. Nicolaus de Remecha: 66. Nicopole, bătălie: 69; localitate, 86. Niemirov, localitate: 169. Nieszawa: 120.
 Nifon, patriarh: 71. **ce**
 Nikephor Phocas: 37.
 Nion, consul francez: 265. **>; J**
 Nipru: 142.
 Nistor, Ion: 232. - **>**
 Nistru: 36, 113, 115, 136, 137, 142, 144.
 148, 165, 166, 168. Nointel, ambasador francez: 207. țarul Anonim: 21, 22. Panin, conte: 196.
 un: 140. Papa din Greci, logofăt: 86.
 Papadopol Calimah, Alexandru: 180, 289.
 — Paraschiv, logofăt: 83.
 U Paris: 33, 61, 252, 266, 270, 276, 277, 284, ertyn, bătălie: 136.285, 287, 288, 293.
 renovici, Milos: 222... Pământ viceconsul francez: 207.

reskov, general: 202. Passarowitz: 102, 196.
 essa: 180. Patavinus: 145.
 obescu, colonel: 262, 276. Paul de Alel": 91 92>162
 172
 , 1, 3: 111. Pavell, țar: 62, 209.
 ssnicki, Zbigniev, cardinal: 119, 120. Pavlov-
 Silvański: 65.
 râu: 22, 66, 86, 103, 192, 220; județ: 83. Pazvantoglu,
 pașă: 206, 208, 209.
 enia: 55, 80, 82, 83, 101, 102, 104 J78, Pătrașcu cel
 Bun: 74.
 196, 200, 209, 215, 216, 220. Pârșcoveanu, Ștefan:
 200.
 ciul Dimitre: 25. Pârvulescu Ghenadie, arhimandrit:
 219.
 Iei: 129, 151. Pelopones: 113.
 entul Apropiat: 200. Peresvetov, Ivan: 135.
 entul Latin: 7, 26. Persia: 151.
 ova: 76. Petersburg: 193, 194, 196, 203, 224, 225.
 3 orne, întâlnireadela: 291.238, 241, 256.
 nan al II-lea, sultan: 153. Petis' François, sieur de la
 Croix: 198.
 ști, sat: 151. Petriceicu, vornic: 162.
 manimperiu: 30, 31, 33, 47, 53, 54, 73, Petricov,
 localitate: 145.
 76, 79, 81, 85, 86, 88, 92 - 95, 97, 99, Petru, fratele
 lui Asan (v. și Asănești): 38.
 100, 102 - 105, 133, 135, 136, 138, Petru, voievod în
 nordul Moldovei (1359): 112.
 142 - 144, 147 - 153, 155, 157 - 160, 162, Petru,
 fratele lui Ștefăniță Vodă: 134.
 163, 166, 167, 174, 179, 185 - 187, 189, Petrul, domn
 al Moldovei: 27, 109, 116, 117.
 190, 192, 193, 196, 197, 199 - 202, Petru al II-lea,
 domn al Moldovei: 122.

204 - 206, 208, 209, 211, 216, 219, 220, Petru, vornic: 119.

224, 225, 227 - 229, 233, 235, 237 - 239, Petru cel Mare: 100, 173, 175.

241, 244, 251, 254, 260, 266, 282, Petru Aron: 110, 123, 127, 198.

284 - 287, 291, 298, 299. Petru Cercel: 29, 74.

tea, Andrei: 216, 217. Petru Rareș: 17, 18, 29, 125, 135 - 138, 140.

«141.

p Petru Șchiopul: 17, 47, 48, 50, 78 **n.**, 138.

142 - 144, 146, 149, 156.

leș: 217 - 219. Pili, Sandu: 180.

Iova: 82. Pirenne, Henri: 104.

ade, Toader, vornic: 169. Pitești: 257.

Ipoțchi, Ioniță: 180. Place, Victor, consul francez: 290.

Îaitescu, Petre P.: 16, 42, 69, 76, 78, Plantagenet, dinastie: 79.

111, 113, 117, 159, 215. Ploiești: 83, 257, 258.

Poarta **v.** Imperiul Otoman.

Pocuția: 135.

Podolia: 132.

Poieni-Vlașca: 84 **n.**

Polonia: 9, 16, 26, 27, 29, 30, 41, 43, 50, 57, 69, 105, 112, 116, 117, 119, 120, 122 124, 127 - 129 **n.**, 131 - 136, 142, 144 - 146, 149, 150, 155, 160, 162 - 164, 168, 169, 174, 178, 181, 196, 202, 235, 249, 256, 264, 297, 298.

Ponici, boier. 55.

Popescu, Radu: 94, 97, 99, 100, 102.

Portugalia: 203 **n.**

Porucino, boier: 116.

Poteca, Eufrosin: '231, 244.

Poznanian: 119.

Prahova, județ: 83; râu: 220.

Prăjescu Savin, hatman: 157.
Preda, logofăt: 77.
Preslav: 35.
Prespa: 35.
Pricopie Căpitanul: 173.
Principatele Dunărene v. Principatele Române.
Principatele Române: 7, 13, 28 n., 34, 48, 50, 57, 66, 185, 186, 190 – 194, 196, 197, 199, 200, 202, 203, 208, 211, 214, 215, 218, 220, 222, 229, 239, 240, 242, 244, 253, 261, 263, 272, 278, 284 – 288, 293, 296, 299.
Prisiceani: 85.
Procopius din Cesareea: 20.
Prokesch-Osten, reprezentant al Austriei la Constantinopol: 285.
Prusia: 196, 211, 255, 271, 284.
Prut: 30 n., 112, 142, 165, 166, 271.
Purice, aprodul: 130.
Putna, ținut: 151, 271
Quinet, Edgar: 267.
Racoviță, familie: 182, 192, 244. Racoviță, Constantin, istoric: 108, 109, 117. Racoviță, Constantin, voievod: 181, 185, 187. Racoviță, Matei: 244. Racoviță, Mihai: 104, 171, 172, 174 n. 178, 181.
Racoviță, Ștefan: 189. Radu, boier: 69.70. Radu, logofăt (1460): 70. Radu, logofăt (sec. XVII): 89. Radu, vistiernic: 98. Radu Calotă, mare vornic: 70. Radu cel Frumos: 45. Radu cel Mare: 71 – 73. Radu de la Afumați: 72. Radu din Cepturoaia, postelnic: 77. Radulliaș: 86, 158. Radu Leon: 52, 94 – 96, 98. Radu, Leonte, comis: 269. Radu Mihnea: 53, 54, 80 – 83, 152 – 155, 157 Radu Paisie: 73 n. Radu Șerban: 78, 80 – 82, 85. Radu Vărzaru: 90. Radziwiłł: 163. Raffet, desenator: 264. Raguziński, ministru rus: 174. Râkoczi Gheorghe 1: 78, 83, 85, 87, 88, 163. Râkoczi Gheorghe îi 93, 164, 165. Ralet, Alecu,

spătar: 258. Ralet, Dimitrie: 289. Razu, boier: 188. Răcătau: 151.

Rădăuți: 127, 137, 140, 165. Rădulescu, Andrei: 40, 232. Rășcanu, Iordache: 242. Rătescu, Gherasim, episcop: 244. Răusenii: 124. Răzan, Cozma: 129.

Războieni, bătaie: 123, 124, 128, 129, 136. Râmnic, localitate: 129, 187, 226; râu: 203;

ținut: 45, 89, 106, 283 **n**.

amniceanu. Naum **v**. Năimi Râniniceanu.

amnicul Valcii: 257.283 **n**.

Așcanu familie: 249.

egnaull: 289.

cinhard. consul francez: 215.

Iehelieu: 162.

Igas: 218.250.

Intuia: III.

oală. Ion: 292.

oilofinikin. consilier rus: 215.

ogierius: 22.

ohan. familie: 255.

olla: 289.

orna **v**. Roman. Imperiul.

nuia Nouă **v**. Constantinopol.

uman. Imperiul: 18 (Râm). 19.51.

Oman. oraș: 127.134.135.140.155.165.

180, 202: ținui: 47.121.257. iman I: 1 16.

uman. Herescul. boier: 69.) inan I. Ekapenos: 37.

nnanali: 83. imanescu. Marcel: 215. omănia: 44.185.186.220.239.255.274.

278.281.282.292.294.295.299. nnânia Mică **v**. Oltenia, vsel, Alecu: 269 **n**. >se, Costache: 258.) set. Dra «achi: 232. iset. I.: 2 () 6. isel. Ștefanachi: 232. isciești, familie **v**. Roselli, familie. >setli. boier: 175. isetli. familie: 106.166.289. >seui. C.A.: 267. isetli. Iordache: 235. isetti. Riklu: 40.42.212.267. >și ide Vede: 83.257. Hompan, hx-

ier: 55. iznovanu, Iordache. vistiernic: 227.234.
235.

Ideanu. familie: 56. ideanu. Teodosic: 75.

Rudoiril de HaHsbur»: 78.80.

Rumianțev. mareșal: 194.

Rusei. Antonie: 207.

Rusei. Iordache, vistiernic: 170.174.

Rusia: 9.21, 42.44.65.112.126.131, 132.

142.156.166, 174.175.192 – 197, 2UI-202.

204.208.209.215.216.218.219, 225.227.233.235.237
– 242.244, 245.254.

255.260.282.284. Rusia kieveană: 26. Rusia Roșie:
117. Russo. Alecu: 232.234.236.262. Rusul. Ionașcu.
logofăt: 165. Rușii de Vede v. Roșii de Vede. Ruxanila
Doamna, soția lui Alexandru

Lăpușneanu: 141. Ruxanda Domnița, fiica lui Vasile
Lupii: 164.

Saint Marc Girardin: 255.

Snluslius: 18.

Samo: 20.

Samstin: 188.

Saiiurcaș. Constantin. vornic: 215.

Sandomir: I 19.

Sanislaus de S\ ppiach: 66.

Sarandino. boier: 68.

Sarchi/: 122.

Saul: 241.

Sava, logofăt: 88.

Savin. ban: 173.

Saxonia: 127.178.

siară. familie: 55.

Săcele: 78.

Scarlat: 154.

Scheleli. ofițer: 289.

Sculota. boier: 68.

Sculări: 160.
Sebeșul sășesc: 68 n.
Selibor. boier: 67.
Seneca: 18.
323
Seneslau: 22, 24.
Serbia: 9, 34, 35, 39, 42, 217, 269.
Sibiu: 72, 73.
Siciński, Viadistav, nobil polon: 165.
Sieradz: 119.
Sieyès: 272.
Sigismund I, rege al Poloniei: 119.
Sigismund al III-lea Wasa: 145.
Sigismund de Luxemburg: 148.
Siliștra: 93, 220, 221, 228, 229.
Simion, răsculat: 231.
Simion, țar bulgar: 37.
Simion Dascălul: 145, 198.
Simonescu, Dan: 172.
Sinanpașa: 148.
Sion, Gheorghe: 270, 289.
Șiret, râu: 116; târg: 111, 112, 116.
Siri Mahmud, seraskier: 228.
Siria: 45.
Skarga, Petre: 165.
Skender-pașa: 83, 152.
Slatina, mănăstire: 140; oraș: 257, 260.
Slătineanu, familie: 192.
Slăvilă, hatman: 143.
Smaranda, soția lui Costache Lupu: 195.
Smaranda Doamna: 103.
Sniatin: 120.
Sobieski, Ioan: 168 – 170.
Socol, boier: 88.
Socola: 260.

Sofronie, mitropolit: 290.
 Solea, mănăstire: 154.
 Soliman: 122.
 Soliman Magnificul: 29, 31, 136, 137, 198.
 Solomon, colonel: 262, 276, 292.
 Solomon, vistiernic: 165.
 Soroca, oraș: 169; ținut: 47, 50 **n**.
 Spanopol, boier: 68.
 Spytek din Târnova: 119.
 Stamati, Sandu: 169.
 Stanbârlici: 119.
 Stanciu, boier: 130.
 Stanciul, boier: 119.
 Stani slav, boier: 116.
 Stanizlai, boier: 66.
 Stavarache, Iordache, spătar: 181, 182.
 185 – 190.
 Stavăr, Iancu, serdar: 228. Stănilă, postelnic: 77.
 Stăniliești: 166. Stere, Constantin: 182. Stețco: 122.
 Stoykan fiul lui Dragmer: 67. Stratford, ambasador englez: 287. Stravici: 115. Stroici, familie: 55. Stroici, Luca: 146, 148. Stryiul, râu: 115. Sturdza, familie: 55, 292. Sturdza, hatman: 151. Sturdza, logofăt: 180. Sturdza, spătar: 224. Sturdza, Chiriac, spătar: 169. Sturdza, Dimitrie, logofăt: 212, 226, 279. Sturdza, Gheorghe: 289. Sturdza, Grigore: 227, 241. Sturdza, Ilie: 167. Sturdza, Ioniță Sandu: 227, 229, 233.
 238 – 242, 248, 249, 258, 263. Sturdza, Mihail: 227, 233, 236, 237, 239.
 241, 260, 263, 267 – 271. Sturdza, Petrache, vistiernic: 232. Suceava: 29, 47, 122, 131, 137, 138, 147.
 149, 290.
 Sucevița: 150, 152. Sudivoi din Ostrorog: 119.
 Suliman aga: 86. Șuțu, Alexandru: 216, 219. Șuțu, Minai: 209, 219, 228, 234, 239. Șuțu. Nicolae: 251, 259, 270, 289.

Suvorov, general: 203. Svetoslav: 36. Szechenyi, conte: 266. Szela, Iakub: 271.
ru, familie: 55.
Cozma: 132, 134.
rea: 116.
rică, boier: 126.
lici, hatman: 153.
lici, Ilie: 165.
În boier: 70.
familie: 55.
ea xa, Andrei, vornic: 169.
anul. Iordache: 180.
a pe Teleajen: 93.
n, mitropolit: 89, 163.
n, voievod (1359): 112.
n I, domn al Moldovei: 116.
Î al II-lea, domn al Moldovei: 118 - 122.
t cel Mare: 28, 29, 31, 43, 45, 50, 108
110, 113, 119, 121, 123 - 133, 135.
136, 138, 143, 145, 198, 199.
ti Lăcustă: 29, 137.
I Petriceicu: 167 - 169.
IRareș: 29, 138.
I Răzvan: 32, 147 - 149.
Iâomșal: 30, 141, 151.
Iâomșall: 150 - 152, 154, 155, 175.
ești, localitate: 136.
Îiță Vodă: 17, 18, 29, 132, 134 - 136.
139.
din Lanczycz: 119.
I, familie: 192, 231.
I, Barbu: 260, 283, 284, 292, 294.
I, Ilie: 101, 103.
t Efendi: 272.
w, localitate: 271.

wski: 136.
 r: 112.
 e: 180.
 ni, localitate: 152.
 familie: 55.
 Tăutu, logofăt: 130, 132, 198, 199.
 Tăutu, Ionică, comis: 232, 234, 236, 241.
 Tăutul, Ion, boier: 232.
 Tăutul, Lupul: 180.
 Târgoviște: 76, 81, 91, 220, 257.
 Târgu Frumos: 257.
 Târgu Jiu: 257, 283 n.
 Târnova: 35.
 Tecuci: 47, 154, 257.
 Teleorman: 83.
 Teoctist, mitropolit: 28, 110, 122, 123, 127.
 Teodor, cneaz: 130.
 Teodorescu, Anibal: 23, 32.
 Teodosie, ban: 73.
 Teodosie, mitropolit: 89, 95, 96, 98.
 Teofan, mitropolit: 142.
 Teofil, episcop de Râmnic, apoi mitropolit: 77, 84, 86,
 87.
 Teofilact de Ohrida: 39.
 Terra Blacorum: 23.
 Terra Transalpina v. Țara Românească.
 Terterizi, dinastie: 36.
 Thierry: 274.
 Thokoly Emeric: 99.
 Thouveneii, ambasador francez: 287.
 Tigheciul: 24, 47, 113.:
 Tighina: 54, 73, 137, 177.
 Timoni, agent austriac: 210, 214 n.
 Tirol: 144.
 Tismana: 45, 69, 85, 95.

Toader, boier: 118.

Toderașco, logofăt: 163. /

Toma: 122.

Toma, logofăt: 148.

Tomai vornic: 163.

Topolnița, localitate: 231.

Tracia: 39.

Transilvania: 7, 16, 17, 21 - 23, 25, 31, 32, 35, 36, 66, 68, 73 - 79, 81 - 85, 87, 88, 94, 97, 99, 101 - 103, 111 - 113, 120, 136, 145 - 147, 158, 164, 168, 209, 220, 222, 231, 244, 247, 272, 278, 298.

Trăsnea: 244.

Trotușan, vistiernic: 132, 134, 136 - 138.

Tudor, cămăraș: 89.

Tudor Vladimirescu: 185, 215 - 222, 224.

225, 229 - 232. Turcia **v.** Imperiul Otoman. Turnu, cetate: 204. Tutova: 47.

Țamblac: 123.

Țarabârsei: 23, 73.

Țara Făgărașului: 23.

Țara Oltului: 23.

Țara Românească: 9, 13, 15, 16, 23 - 36.39, 42, 43, 45, 46, 48 - 50, 52, 55 - 57, 61, 62 **n.**, 63, 64, 66 - 81, 85 - 88, 90 - 101, 103 - 108, 110, 111, 114, 115, 117, 118, 120, 124, 130, 134, 136, 137, 143, 147, 150, 151, 154, 156, 158, 163, 166, 169, 170, 177, 178, 180 - 182, 186, 187, 189, 190, 192 - 199, 201 - 211, 214 - 224, 226, 230, 234, 236, 244, 245, 247, 248, 250, 254, 256, 257, 259 - 265, 268, 272 - 275, 277, 278, 280, 282, 283, 288, 289, 292, 294, 298, 299.

Țara Severinului: 24.

Țara Sfântă: 45.

Țara Șipenițului: 23, 112 **n.**

Țarigrad **v.** Constantinopol.

Țările de Jos: 139.

Țările Române **v.** Principatele Române.

Țepeluș: 129.

Țigănauca, localitate: 169.

Țucala, Ghinea, boier: 90.

Țuțora: 29, 138, 140, 141, 149, 153.

U

Ubicini: 61. Udeatea, boien 119.

Udriște, vistiernic: 73.

Ulea, boier: 115.

Ungaria: 9, 16, 17, 21, 22, 25 – 27, 29, 30 **n.**, 31, 35, 41, 43, 44, 48, 50, 57, 62, 66, 68, 70, 72, 97, 102, 105, 108, 112, 114, 117, 122 – 124, 127, 128, 133, 135, 136, 181, 247, 249, 264, 284, 289, 297.

Ungro-Vlahia **v.** Țara Românească.

Ureche, Grigore: 18, 123, 128, 132, 134, 137, 139, 140, 142, 144, 145, 148, 163, 198.

Ureche, Nestor: 146 **n.**

Urechea, V.A.: 237.

Ursache, vistiernic: 169.

Ustia: 157, 159.

Vaarlam, mitropolit: 155.

Vaillant: 266.

Valahia **v.** Țara Românească.

Valea Albă **v.** Războieni.

Valois, dinastie: 79.

Varșovia: 207, 255.

Vartic, boier: 135, 138.

Vasilcea, vameș: 122.

Vasile, episcop: 127.

Vasile al II-lea Bulgaroctonul: 37.

Vasile Lupu: 54 **n.**, 87, 90, 108, 145, 153.

157 – 166, 172, 197. Vasilie, hatman: 165. Vaslui, bălălie: 129; localitate: 122 – 124.

130; ținut: 47, 50, **n.**, 257. Văcărescu, familie: 56, 106, 192. Văcărescu, Barbu, mare ban: 187, Văcărescu,

Barbu, ban: 218, 229, 244. Văcărescu, Iancu: 256, 266.
Văcărescu, Ștefan, vistiernic: 187. Văcărești, localitate: 90.
Vâlcea, boier: 119.

u, Emil: 211 – 213, 219, 223, 236.

a: 29, 53, 82, 159, 212.

nin, mitropolit: 212, 219, 227, 228.

34, 235, 242, 256, 260.

Marco: 75 **n**.

V. 219, 237.

Iles: 54, 204.

că, boier: 142.

a, regina: 291.

oraș: 206, 208; tarat: 36.

169, 193, 196, 203, 211, 212, 270, 85, 289.: 32 **n**.,

Ph.: 235.

Alexandru: 226, 231, 244, 245., clucer: 77., vornic:

73.

117.69.

racul: 70. lecatul: 72. epeș: 197. intia: 72.

lirescu, Tudor: **v**. Tudor Văadimiscu.

au I (Vlaicu Vodă): 26, 67, 68. lav al III-lea, domn al
Țării. amânești: 72.

au al IV-lea, rege al Poloniei: 159. avlagello: 27, 116 –
118, 148. ti, familie: 56.

de Nicolae: 228, 238, 239, 2.

cu îi 266. Ăț, localitate: 111. >ț: 119.

de Loysta: 67.24, 113. **w**. Wrocław.: 88.

Wakhtang, rege al Georgiei: 174. Walewski: 287.

Wallenburg, conte austriac: 247. Wallis, conte: 103.

Wavrin, cronica lui: 68 **n**. Wielopolski, marchiz: 271.

Wiszniewiecki, familie polonă: 152. Wlanyk, boier: 66. Woyk

fiul lui Raduzlu: 67. Wrocław: 119.

Xenopol, A.D.: 13, 14, 40, 190, 231 – 233, 236, 237,
240, 253, 254, 263, 290.

Ymor filius Molday, demnitar tătar: 112.

Zamoyski, Jan: 145, 148, 149. Zâpolya Ioan: 73, 135, 136, 139. Zarne, boier: 66. Zărnești: 99. Zbarazski: 154. Zbiera, familie: 55. Zeletin, Ștefan: 255. Zilot Românul: 208, 216. Zolkiev, localitate: 168. Zolkiewski, hatman polon: 153. Zolyom: 67. Zotta, Gheorghe: 247. Zubrouți: 119. Zvoriștea: 225.

I

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 5

CUVÂNT ÎNAINTE al editorului francez 7

INTRODUCERE 9

Partea întâi TEMEIURILE POLITICE ȘI SOCIALE

CAP. I: *Caracterul constituțional al domniei*

1. Caracterul domniei în Țările Românești 13

2. Domnie și „Țară” 19

3. Domnie și Stări 21

C AP. II *Stările sociale în Bulgaria medievală și în Țările Românești*

1. Evoluția claselor sociale în Bulgaria medievală 34

2. Originile feudale ale stărilor sociale în Țările Românești.40

3. Clasele sociale în Evul Mediu românesc.45

4. Clasele sociale în veacul al XVII-lea.49

5. Restrângerea Stării privilegiate.53

Partea a doua MĂRIRE ȘI DECĂDERE A ADUNĂRILOR DE STĂRI

CAP. III: *Stările și adunările lor în Țara Românească (până la 1750)*

1. Problema în istoriografia română mai nouă.61

2. Domni și boieri în veacurile XIV-XVI 65

3. Pacta et conventa sub Mihai Viteazul.74

4. Regimul de Stări în veacul al XVII-lea.81

5. Criza regimului de Stări.90

6. Către reformele lui Constantin Mavrocordat

1. Problema în istoriografia românească mai nouă.

108

2. Feudalitatea înainte de descălecat 111

3. Domnia și Stările în veacul al XV-lea 116

4. Politica socială a lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi direcți 124

5. Regimul de Stări sub influența polonă și ardeleană 138

6. Regimul de Stări în veacul al XVII-lea 150

7. Domnia autoritară a lui Vasile Lupu 160

8. Domnia și Stările în luptele dintre turci și poloni.

164

9. Teorie și practică politică sub Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat.: 172

10. Adunările de Stări sub fanarioți 178

Partea a treia SFÂRȘITUL REGIMULUI DE STĂRI

V: *Regimul de Stări în principate până la Regulamentul Organic (1750 - 1829)*

1. Hegemonia Protipendadei 185

2. Privilegiile Stărilor în timpul războaielor dintre turci, ruși și austrieci 193

3. Primele atingeri cu ideologia revoluționară în jurul anului 1800 210

4. „Adunarea Norodului” lui Tudor Vladimirescu 215

5. Proiectele de reformă constituțională, 1821 - 1822

222

6. Întărirea privilegiilor, 1823 - 1827 239

VI: *De la regimul de Stări la parlamentarismul modern (1829 - 1858)*

! Organizarea regimului de Stări prin Regulamentul Organic 251

2. Reformele constituționale ale Revoluției din 1848 269

3. Desființarea privilegiilor și a reprezentării Stărilor 282

1 EIERE 295

LJMAT CRONOLOGIC 300

CE 308

RINS 327

Reunsiw: MARCEL POPA

Tehnoredactor: MIHAELA MIHALACHE

Paginare computerizată: LUMINIȚA CATANĂ

Coli de tipar: 20.75 Apariție:! 9 lJ5

Tiparul executat la: Imprimeria... Ardealul” Cluj